

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

ISSN: 1308 - 5107

YIL 8 SAYI 2

ARALIK 2015

Hitit Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

ISSN 1308-5107

Aralık 2015, Cilt: 8, Sayı: 2

Hitit University
Journal of Social Sciences Institute

ISSN 1308-5107

December 2015, Volume: 8, Issue: 2

Yayın Sahibi / Owner on behalf of Hitit University

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Reha Metin ALKAN
(Rektör / Rector)

Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN
(Enstitü Müdürü/ Director of the Institute)

Editor / Editor

Doç. Dr. Yakup ÇOŞTU

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Yrd. Doç. Dr. Veysel DİNLER
Yrd. Doç. Dr. Özden KANTER
Yrd. Doç. Dr. Gökhan KAYA

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Gülen ELMAS ARSLAN
Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ
Prof. Dr. İrfan ÇAĞLAR
Prof. Dr. Osman EĞRİ
Prof. Dr. Yaşar Erkan ERSOY
Prof. Dr. Mehmet EVKURAN
Prof. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK
Doç. Dr. Habib AKDOĞAN
Doç. Dr. Yakup ÇOŞTU
Doç. Dr. Meral DEMİRYÜREK
Doç. Dr. Ahmet ÖZALP
Doç. Dr. Hakan REYHAN
Doç. Dr. Metin SAĞLAM
Doç. Dr. Faruk YAMANER

Yazı ve Redaksiyon Kurulu / Proofreading Board

Arş. Gör. Altuğ ORTAKCI

Baskı Yeri ve Tarihi / Publication Place and Date

Çorum, 2015

Tasarım - Baskı / Design - Printing

Salamat Basım Yayıncılık Ambalaj San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sebze Bahçeleri Caddesi Arpacıoğlu İşhanı No: 95/1
İskitler/ANKARA
Tel: +90 312 341 10 24 Faks: +90 312 341 30 50
e-mail: salmatbasim@gmail.com

Tarandığı İndeks ve Veritabanları / Indexed by

TÜBİTAK- ULAKBİM

INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL

ASOS- AKADEMİA SOSYAL BİLİMLER İNDEKSİ

ARAŞTIRMALAX- BİLİMSEL YAYIN İNDEKSİ

AKADEMİK DİZİN- AKADEMİK TÜRK DERGİLERİ İNDEKSİ

SCPIO- SCIENTIFIC PUBLISHING & INFORMATION ONLINE

TEİ- TÜRK EĞİTİM İNDEKSİ

İDEAL ONLINE KUTUPHANE

CITEFACTOR-AKADEMİK SCIENTIFIC JOURNALS

SOBIAD-SOSYAL BİLİMLER ATIF DİZİNİ

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi hakemli ve bilimsel bir süreli yayın organıdır. Yılda iki sayı olarak yayımlanır. Dergide yayınlanan yazıların her türlü içerik sorumluluğu yazarlarına ait olup Enstitümüzün kurumsal görüşünü yansıtmamaktadır. Yazılar yayıncı kuruluşun izni alınmadan kısmen veya tamamen bir başka yerde yayımlanamaz.

Hitit University Journal of Social Sciences Institute is a peer-reviewed academic journal which is published twice per year. All the responsibility for the content of the papers published here belongs to the author/authors, and does not express the official view of the Institute. Copyright©: Without getting permission of the journal, papers published here cannot be published partially or totally on other media.

*****

Dergimizin Yayın ve Yazım İlkeleri bu sayının son kısmındadır

BU SAYININ HAKEMLERİ / *Peers of this Issue*

Prof. Dr. Ahmet Cahit HAKSEVER
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN
(Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Cemil HAKYEMEZ
(Hitit Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan AKÇA
(Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL
(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer ÇAKIR
(Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet MUTLU
(Onkokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet Cem ERKMAN
(Ahi Evran Üniversitesi)
Doç. Dr. Elif Dikmetaş YARDAN
(Onkokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Gülüşan Özgün BAŞIBÜYÜK
(Cumhuriyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan REYHAN
(Hitit Üniversitesi)
Doç. Dr. Halil APAYDIN
(Amasya Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan DAM
(Onkokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan Yücel BAŞDEMİR
(Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Ali YOLCU
(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Meral DEMİRYÜREK
(Hitit Üniversitesi)
Doç. Dr. Mümtaz SARIÇİÇEK
(Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. Nesime CEYHAN AKÇA
(Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Doç. Dr. Okşan BAŞOĞLU
(Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Sabiha KILIÇ
(Hitit Üniversitesi)
Doç. Dr. Selim TÜRÇAN
(Hitit Üniversitesi)
Doç. Dr. Yakup ÇOŞTU
(Hitit Üniversitesi)
Doç. Dr. Zekai ÖZTÜRK
(Gazi Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Asuman ÇIRAK
(Hitit Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Bayramali NAZIROĞLU
(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Cafer ÖZDEMİR
(Onkokuz Mayıs Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Çağdaş Erkan AKYÜREK
(Ankara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Gonca KILIÇ
(Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Gülay YILMAZEL
(Hitit Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Hasan ATSIZ
(Onkokuz Mayıs Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Hiclal DEMİR
(Hitit Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin V. İMAMOĞLU
(Sinop Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İbrahim SERBESTOĞLU
(Amasya Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Levent ŞAHİN
(Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Muhammed KIZILGEÇİT
(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mustafa BAKAN
(Hitit Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ŞENGÜN
(Bayburt Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Tolga ÇIRAK
(Hitit Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ömür DEMİRER
(Hitit Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Özlem KAYA
(Hitit Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Sıdika ÖZNÜR SAKINÇ
(Hitit Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Şeyma BÜYÜKKAVAS KURAN
(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Veysel DİNLER
(Hitit Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Zekayi KAYA
(Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Zekeriya IŞIK
(Hitit Üniversitesi)
Dr. Bülent TANSEL
(Toros Üniversitesi)
Dr. Namık TOP
(Hitit Üniversitesi)
Dr. Ömür KAYA
(Polis Akademisi)

EDİTÖRÜN NOTU

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (HÜSBED) 8. cilt 2. sayısıyla siz değerli okuyucularının beğenisine sunulmuş bulunmaktadır.

Dergimizin ulusal ve uluslararası düzeyde tanınırlığını artırmaya yönelik çalışmalarımız devam etmektedir. Bu kapsamda, dergimiz, mevcut indekslerin yanı sıra, CiteFactor-Akademik Scientific Journals ve SOBİAD-Sosyal Bilimler Atıf Dizini olmak üzere iki farklı veri tabanı tarafından da taranmaya başlanmıştır. Böylece, HÜSBED'nin tarandığı indeks sayısı on'a yükselmiştir.

Doçentlik başvuruları için istenilen nitelikli dergi sınıfında yer alan ve yayın periyodu düzenli, bilimsel bir akademik dergi olan HÜSBED, bu sayı ile sekizinci yılını doldurmuştur. Bu nitelikleriyle, sosyal bilimlerin hemen her alanında dergimize gönderilen çalışmaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bu yoğun ilgi, aynı sene içerisinde gönderilen bazı çalışmaların takip eden periyotta yayımlanmamasına neden olabilmektedir. Bu konuda, dergimize çalışmalarını gönderecek siz değerli araştırmacıların anlayışlı olacağını ümit etmekteyiz.

Yayımlanması isteğiyle Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne göndereceğiniz makale, çeviri, tanıtım ve değerlendirme yazılarınızı, www.sbedergi.hitit.edu.tr/ adresinden Açık Dergi Sistemi'ne ücretsiz üye olarak, kendi hesabınız üzerinden gönderebilirsiniz.

Yeni sayılarda buluşmak temennisiyle...

Doç. Dr. Yakup ÇOŞTU

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER / ARTICLES

İbrahim TURAN	433
Ahlâk-ı Alâîde Aile Ahlâkı <i>Family Ethics in the Ahlâk-ı Alâî</i>	
Okşan BAŞOĞLU - Tuğçe ŞENER	455
Ovaören Erken Tunç Çağı İnsanları: Antropolojik Bir İnceleme <i>Ovaören Early Bronze Age People: An Anthropological Analysis</i>	
Süleyman GEZER	477
Kur'an'da Geçen Sayısal İfadeler Hakkında Bazı Değerlendirmeler <i>Some Evaluations About Numerical Expressions Used in The Quran</i>	
Asuman ÇIRAK - Seda Arıhan KARAÖZ - Ahmet Cem ERKMAN - Emel ACAR	493
Khalkeritis ve Tokul Şapel İskeletlerinin Travma Analizleri <i>Trauma Analysis of Khalkeritis and Tokul Chapel Skeletons</i>	
Hasan Hüseyin DOĞAN	505
Yerel Yönetimlerin Kentsel Dönüşüm Uygulamaları Sürecine Halkın Katılımı <i>The Involvement of Public to the Process of Municipal Urban Renewal Implementations</i>	
Zekeriya IŞIK	545
XIX. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Ekonomik Değişim Süreci ve Tarikatlar <i>XIX. Century Ottoman Society Socio-Economic Change Process and Religious Orders</i>	
Dilek ŞAHİN	575
Tekstil ve Hazır Giyim Sektöründe Yatay ve Dikey Endüstri-İç Ticaretin Ölçümü: Türkiye ve BRIC Ülkeleri Örneği <i>Measurement of Vertical and Horizontal Intra-Industry Trade in Textile and Apparel Industry: The Case of Turkey and BRIC Countries</i>	
Levent ŞAHİN - Dilek KUTLUAY ŞAHİN	599
Hollanda Hastalığının Etkileri: Rusya Örneği <i>The Effects of Dutch Disease: Case of Russia</i>	
Murat DELİCE - İrfan DEMİR	611
Ülkelerdeki Emniyet Kemeri Takma Oranları ile Trafik Kazalarındaki Ölüm Oranları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi <i>The Investigation of the Relationship between Countries' Safety Belt Usage Rates and Their Number of Death Caused by Traffic Accidents</i>	
Gözde YEŞİLAYDIN - Gamze BAYIN - Gökhan YILMAZ	629
Sağlık Personelinin Örgütsel Sessizlik Nedenlerinin Belirlenmesi: Özel Hastane Örneği <i>Determination of Reasons for Organizational Silence of Health Professionals: An Example of Private Hospital</i>	

Feyza CEYHAN ÇOŞTU..... 647

Zaman Üzerine Bir Sınıflama Denemesi

A Classification Essay on Time

Bülent TANSEL - Aygül TUNÇ - Mehmet GÜNDOĞDU 675

Çocuk Şube Müdürlüğünde Çalışan Polis Memurlarının İkincil Travmatik Stres Düzeylerinin İncelenmesi

Examining Secondary Traumatic Stress Levels Of Police Officer Employed Inpolice Juvenile Branch/Bureau Office

Hilal BÜYÜKGÖZE - Feyza GÜN 689

Araştırma Görevlilerinin Kendini Sabotaj Eğilimlerinin İncelenmesi

An Investigation of Research Assistants' Self-Handicapping Tendencies

Okan ÖZKAN - İsmail AĞIRBAŞ..... 705

Hastane Poliklinik Birim Maliyet Analizi ve Örnek Bir Uygulama

Hospital Outpatient Clinic Unit Cost Analysis and an Application Example

Mehmet Halit AKIN - Hakan SEZEREL..... 715

Öykünme ve Özgünlük: Turizm Alanındaki Liderlik Araştırmaları Üzerine Eleştirel Bir İnceleme

Imitation and Originality: A Critical Review on Leadership Researches in Tourism (Discipline)

Bilal TUNÇ..... 733

Kocaeli'nde Vatan Cephesi

The Fatherland's Front in Kocaeli

Emre ÇITAK..... 751

Çağımızın Gerekliği Olarak Sinyal İstihbaratı

Signal Intelligence: As a Requirement of Our Age

TANITIM VE DEĞERLENDİRME YAZILARI / BOOK REVIEWS

Burak GÜNEŞ 771

Uluslararası Örgütler Hukuku Birleşmiş Milletler Sistemi

AHLÂK-I ALÂÎ'DE AİLE AHLÂKI*

İbrahim TURAN**

Atıf/©: Turan, İbrahim, (2015). *Ahlâk-ı Alâî'de Aile Ahlakı*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 8, Sayı 2, Aralık 2015, ss. 433-454

Özet: Tarihin en eski ve en temel kurumlarından birisi olan aile, biyolojik ilişkiler sonucu insan türünün devamını sağladığı gibi, aynı zamanda psikolojik, ekonomik ve sosyal ilişkiler açısından bireyleri birbirine bağlayan önemli bir kurumdur.

Ancak bireye ve topluma kazandırdığı olumlu katkılara rağmen bazı dönemlerde aile kurumu yıpratılmaya çalışılmış, bu kurumun ahlaki değer aktarımındaki rolü ve önemi görmezden gelinmiştir. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, geleneksel aile yapısındaki bozulmalar, ailenin eğitimle ilgili görevlerine olumsuz etki etmiştir. Neticede, yaşanan bu olumsuzluklar, ahlaki değerlerin çocuklara öğretilmesinde birincil faktör olan ailenin, görevini yerine getirmesini de bir şekilde engellemektedir. Bu nedenle de biz artık ailenin geçmişten günümüze kadar geçirdiği evrede üstlendiği fonksiyonlar ve spesifik olarak da aile ahlakı üzerinde yeniden düşünmek zorundayız.

İşte bu makalede, Kınalızâde Ali Çelebi tarafından 16. yüzyılda kaleme alınmış olan "Ahlâk-ı Alâî" adlı eser, aile ahlakı ve ailede verilen değerler açısından incelenecek, eserde ortaya konulan ilkeler ışığında günümüz ailesindeki mevcut sorunların çözümüne yönelik bazı önerileri getirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kınalızâde, Eğitim, Ahlak Eğitimi, Aile.

Makale Geliş Tarihi: 09.11.2015/ Makale Kabul Tarihi: 28.11.2015

* Bu makale, 31 Mayıs-2 Haziran 2012 tarihleri arasında Süleyman Demirel Üniversitesi tarafından düzenlenen Uluslararası Kınalızâde Ailesi Sempozyumunda sunulan tebliğin genişletilmiş şeklidir.

** Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fak. Din Eğitimi Anabilim Dalı, e-posta: i.turan@omu.edu.tr

Family Ethics in the Ahlāk-ı Alâî

Citation/©: Turan, İbrahim, (2015). *Family Ethics in the Ahlāk-ı Alâî*, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 8, Issue 2, December 2015, pp. 433-454

Abstract: Family is one of the most important institutions through the history which is not only the basis of biological continuation of human beings but also source of psychological, social and economic supports for the individuals of the family unit. However, while family plays a great role acquiring positive values for the individual and society, in some periods, family institution is neglected and is not given importance to its educational aspects. Especially, since the second half of twentieth century, family life, has affected negatively in terms of educational role of family. At the end, all of these reasons have decreased families' responsibilities of educating their children's moral education. For this reason, we have to think the functions of family played great roles in the moral education of young generations from past to the present.

This article has two aims: Its first aim is to examine the book of Kınalızade which was written in the sixteenth century in terms of family ethics and moral values taught in the family. Its second aim is to make some suggestions for solving current problems in the family life in light of principles of the Book of Kınalızade.

Keywords: Kınalızâde, Education, Moral Education, Family.

I. GİRİŞ

Tarihin en eski ve en temel kurumlarından birisi olan aile, bidayetden beri gerek yapısı gerekse işleyişi bakımından önemli dönüşümler yaşasa da temel fonksiyonunu kaybetmeksizin varlığını devam ettirmiştir.

Aile, biyolojik ilişkiler sonucu insan türünün devamını sağladığı gibi, aynı zamanda psikolojik, ekonomik ve sosyal ilişkiler açısından bireyleri birbirine bağlayan önemli bir kurumdur (Sayın, 1990: 2). Bu açıdan aile, kültürün kuşaktan kuşağa aktarılmasında, bireylerin psikolojik doyumlarının karşılanmasında ve sosyal ilişkilerde ilk adımların atılmasında çok önemli görevler icra etmektedir. Aile içi ilişkilerdeki düzen ve mükemmellik bireyler için önemli iken, bu ilişkilerdeki bozukluklar da bireylerin yaşantılarında çok önemli psikolojik ve patolojik sorunlara yol açabilmektedir. Bu nedenle ilişkilerin iyi tutulduğu bir aile bireyler için âdeta bir sığınak mahiyetindedir.

Aile kurumuna hayati bir önem kazandıran noktalardan birisi de hiç şüphesiz insanın eğitimidir. Nitekim insan, tabiatı gereği diğer varlıklardan farklı olarak daha uzun ve zor bir yetiştirme sürecini gerektirmektedir. Bu yetiştirme sürecinde biyolojik ihtiyaçlar aile tarafından karşılandığı gibi sosyal ve kültürel bir

ortamda yetişme ve bu ortama uyum sağlama noktasında öğrenme süreci de yine ilk olarak aile tarafından yerine getirilmektedir. Bunun yanında toplumsal bir varlık olarak bireyin, yaşadığı toplumdaki bazı değerleri öğrenmesi ve bunları içselleştirmesi de yine ailede öğrenilmektedir. Zira aile konusunda çalışma yapan uzmanların genel kabulü, çocukların beden ve ruh sağlığı açısından dengeli yetiştirilmesinde en ideal ortamın aile olduğu yönündedir

Ancak aile kurumunun bireye ve topluma kazandırdığı olumlu katkılara rağmen bazı dönemlerde bazen siyasal bazen ideolojik bazen de başka nedenlerle aile kurumu yıpratılmaya çalışılmış, ailenin ahlaki değer aktarımındaki rolü ve önemi görmezden gelinmiştir. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, sanayileşmeye bağlı olarak iş yaşamındaki değişimler ve gerek kitle iletişim araçlarının olumsuz bir takım etkileri gerekse farklı sebeplerle geleneksel aile yapısındaki bozulmalar, ailenin genelde eğitim özelde de ahlak eğitimi ile ilgili görevlerine olumsuz etki etmiştir. Neticede, aile yaşamındaki bu olumsuzluklar, ahlaki değerlerin çocuklara öğretilmesinde birincil faktör olan ailenin, görevini yerine getirmesini de bir şekilde engellemektedir. Bu durum ise, başta aile kavramı olmak üzere bireysel ve toplumsal yaşama ilişkin temel değerlerden yoksun olarak toplumsal yaşama katılan bir kuşağın yetişmesine kapı aralamaktadır. Bu nedenle de biz artık ailenin geçmişten günümüze kadar geçirdiği evrede üstlendiği fonksiyonlar ve spesifik olarak da aile ahlakı üzerinde yeniden düşünmek zorundayız.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, ailenin en önemli fonksiyonlarından birisi kültürel mirası kuşaktan kuşağa aktarmaktır. İşte tam bu noktada tarihsel hafızamızı yoklayıp, geleneksel kültürümüz içinde ailenin fonksiyonunu ve ahlaki değerlerin öğretimindeki yerini bir kez daha dikkatle incelememiz, bizlere mevcut sorunlar karşısında bir çözüm önerisi sunabilir. Günümüzde ailede yaşanan sorunlara doğru çözümler üretebilmek için Osmanlı döneminde yazılan ve aile ahlakına ilişkin önemli referanslar sağlayan kitapların bu açıdan incelenmesi, günümüz aile yapısındaki problemlerin çözümüne katkı sağlayabilir.

Bu makalede, ilk olarak değerlerin öğretiminde ailenin rolü ve mevcut sorunlara kısaca temas edilecek, ardından Kınalızâde Ali Efendi tarafından 16. yüzyılda kaleme alınmış olan “Ahlâk-ı Alâî” adlı eser, Osmanlı dönemi aile ahlakı ve ailede verilen değerler açısından incelenecektir. Son olarak da ortaya çıkan sonuçlar ışığında günümüz ailesindeki mevcut sorunların çözümüne yönelik bazı önerileri getirilmeye çalışılacaktır. Burada Ahlâk-ı Alâî'nin seçilmesinin nedeni, eserin, kendisinden sonra yazılmış olan ve liselerde ders kitabı olarak okutulan ahlak kitaplarına da kaynaklık etmiş olmasıdır.

II. DEĞERLERİN ÖĞRETİMİNDE AİLENİN ÖNEMİ VE FONKSİYONLARI

Sosyolojik açıdan bakıldığında, ailenin makro ve mikro olmak üzere iki tür işlevi bulunmaktadır. Makro boyutunu, üreme yoluyla neslin, dolayısıyla toplumun devamının sağlanması ve kültürün kuşaktan kuşağa aktarılması oluştururken; çocuğun toplumsallaşmasını sağlayan eğitim işlevi, aile üyelerini her türlü tehlikeye karşı koruyan koruyuculuk işlevi, aile bireylerinin duygusal ihtiyaçlarını karşılayan psikolojik işlevi ve üyelerin maddi ihtiyaçlarının karşılandığı ekonomik işlevi de mikro boyutunu oluşturmaktadır (DPT, 2001: 17). Ailenin mikro boyuttaki işlevleri arasında yer alan eğitim işlevi ise son derece önemlidir. Zira din ve ahlak da dâhil olmak üzere çocuğun toplumsal hayata ilişkin değerleri ilk olarak öğrendiği yer ailedir. Bu nedenle çocuğun dünyasında ailenin çok önemli ve vazgeçilmez bir yeri vardır. Bu, büyük ölçüde ailenin çeşitli fonksiyonları üstlenmesinden kaynaklanmaktadır.

Bir eğitim kurumu olarak ailenin temel işlevlerinden birincisi, çocuğun sosyalleşmesini sağlamaktır. Aile içinde bireylerin çocuğa karşı tutum ve davranışları, onu sosyalleştirirken aynı zamanda ilk yaşantıların örülmesinde de büyük önem taşımaktadır (Aydın, 2005: 24-25). Modern öncesi dönemde boş zamanların değerlendirilmesi aile içinde olmakta idi. Ancak günümüzde artık çocukların boş zamanlarını geçirebilecekleri kişiler ve mekânların hızla kaybolması, akrabalık ve komşuluk ilişkilerinin zayıflaması onları eğlence mekânlarına itmekte ya da evlerinde yalnız yaşamaya hapsedmektedir. Her ne kadar bu boş zaman geçirme görevini başka kurumlar üstlenmiş olsa da ailenin boşluğunun doldurulduğunu söylemek oldukça güçtür (Doğan, 2010: 25).

Aile, dini ve ahlaki değerlerin kazanıldığı ilk yerdir. Zira aile bireylerinin birbirleri ile ve çocukla olan iletişimlerdeki eylem ve söylemleri çocuğun bu konudaki kazanımlarında öncü rol oynamaktadır. Ayrıca çocuk aile bireylerinin davranışlarını gözlemlemek suretiyle, kendisi için gerekli olan rol model gereksinimini de karşılamaktadır. Böylece çocuğun kişilik gelişiminden cinsiyet rollerinin kazanılmasına değin ilk öğrenmeler ailede başlamaktadır.

Aile, sevgi ve güven ortamının kazanıldığı yerdir. Aile içinde sağlanan sevgi ve güven ortamının başka bir yerden karşılanması oldukça zordur. Nitekim aile içinde anne, şefkatin ve hoşgörünün temsilcisi olarak kabul edilirken; baba ise, gücün ve otoritenin temsilcisi olarak kabul edilmekte (Doğan, 2010: 27) ve çocukların kişiliklerinin gelişiminde, özellikle de erkek çocukların gelişimine ciddi katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda özellikle anne-baba sevgisinden mahrum kalan çocuklar, sosyal yaşamlarında tutarsız davranışlar gösterebilmektedirler.

Ailenin makro ve mikro düzeyde üstlendiği işlevler, sanayileşme ve kentleşme süreçlerinde yaşanan sosyo-kültürel değişimler neticesinde modern öncesi döneme göre oldukça azalmıştır. Sanayileşme ve köyden kente yapılan göçler, ailenin yapısından daha çok işlevleri üzerinde olumsuz etkilere neden olmuştur. Sanayileşme ile birlikte iş yaşamına adım atan ebeveyn, bakımının zorluğu nedeniyle daha az çocuk sahibi olmayı tercih etmiş, sahip olunan çocukların geçimlerini sağlamak için daha fazla çalışmanın neticesinde ailenin duygusal bağlılık ve tehlikelere karşı korumacılık gibi işlevleri de ekonomik işlevi yerine getirme çabasına kurban edilmiştir. Sosyo kültürel yapıda meydana gelen bu değişimler ise, aileyi farklı sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Bunlardan belki de en önemlisi aile içi iletişim ve etkileşim bağlamında yaşanan sorunlardır. Bu sorunlar çoğu zaman aile kurumunu kökten sarsacak olan boşanmalarla sonuçlanmış ve sağlıklı toplumsal yaşamın devamının sağlanması noktasında kırılmaların da mihenk taşı oluşturmuştur.

Aile kurumunun yıkılmaya yüz tutması, aile bireyleri arasındaki bağların zayıflaması, intiharlar ve cinsel suçlardaki artış, aile kurumunun üzerinde daha ciddi bir şekilde durulması gerektiğini ve ailenin modernite ile ortadan kaldırılan fonksiyonlarının yeniden kurgulanması gerektiğini göstermektedir (Tarhan, 2010: 15). Aslında intihar ve cinsel suçlar, aile yapısındaki bir başka sorunu da ortaya koymaktadır ki, o da aile ahlaki ve otorite boşluğu sorunudur. Sekülerleşmenin de bir sonucu olarak artık aileler, kendi varlık nedenlerini dini değerlerden öte, kendi zevkleri ve akli yorumlarına dayandırmaktadırlar. Cinsiyet rollerine ilişkin çağdaş tanımlamalar ise, geleneksel aile yapısının otoritesine karşı ciddi bir sorun oluşturmaktadır (Köylü, 2010: 231).

Günümüzde aile yapısında yaşanan bozulmanın nedenlerinden bir diğeri de bireylerin yaşam felsefelerindeki değişim ve aile kurumundan beklentilerin önemli ölçüde değişikliğe uğramasıdır. Bu, bir nevi modernitenin dayattığı bir ilişki biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireyler, modernitenin getirdiği yaşam felsefesini benimserken aslında kendinden başkasını önemsemeyen, kimse için fedakarlık yapmayan ve özgür yaşam sloganını kendilerine şiar edinen kişilere dönüşmüşlerdir. Bu ise, evli bireyler için “eş”, “anne”, “baba” olmanın anlamını yitirmesine neden olmaktadır. Yaşam felsefesindeki bu değişime paralel olarak evlilikle ilgili beklentilerdeki farklılaşma da yine aile kurumundaki bozulmaya işaret etmektedir. Nitekim modernite öncesi dönemde evlilik, çok güçlü sosyal ve kültürel bir bağ ifade ederken, günümüzde evlilik bir nevi eşleşme olarak görülmeye başlanmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta şudur: Eşleşme biyolojik fakat evlilik, kültürel kökleri olan bir bağdır (Tarhan, 2010: 15).

Aile bağlarının zayıflamasında modernizm kadar 1970'lerde ortaya çıkan feminizmin de büyük rolü olmuştur. Bu dönemde başta feministler olmak üzere bazı kadın hakları savunucuları heteroseksüel evliliğe ve geleneksel aile yapısına karşı çıkarak şu söylemleri ortaya atmışlardır: “Kadının kurtuluşu için artık evlilik kurumunun sonlanması zorunlu bir durumdur. Bu nedenle bizim için kadınları kocalarından ayrılmaya ve bireysel olarak erkeklerle yaşamamaya teşvik etmek önemlidir. Biz mutlaka evliliğe karşı bir alternatif geliştirmek zorundayız.” (Atkinson, 1997: 68). Bu söylem, tam olarak gerçekleşmediyse de toplumlarda önemli bir yankı bulmuştur. Bunun dışında evlilik olmaksızın birlikte yaşama (cohabitation) da yine alternatif bir yaşam şekli olarak aile kurumunu yıpratıcı önemli bir söylem şeklinde ortaya çıkmıştır. Örneğin 1970'lerde 100 Amerikalıdan sadece 1'i bu tür bir yaşam şeklini tercih ederken, 1996 yılında bu sayı 7'ye çıkmıştır (Wolfinger, 2003: 341). Bu durum ise, evlilik kurumuna ciddi zarar vermiştir.

Sanayileşme ve kentleşme, sosyolojik olarak aile kurumu üzerinde ciddi etkiler meydana getirirken, bu durumdan belki de en çok zarar görenler çocuklar olmaktadır. Zira aile sıcaklığından uzak kalan çocuklarda biyolojik, psikolojik ve sosyal açıdan ciddi problemler ortaya çıkmaktadır. Bunlar içinde özellikle psikolojik ve sosyal sorunların daha öne çıktığı, yapılan araştırmalardan da anlaşılmaktadır (Bkz. Cherlin ve Diğerleri, 1991: 1386-1389; Kirby, 2002: 56-71; Rodgers ve Diğerleri, 1998: 505-514). Bunlardan ilki, bir babanın yokluğunda ortaya çıkan kişilik ve vicdan gelişimindeki eksikliklerdir. Zira çocukların davranışlarının oluşumunda ve kontrol edilmesinde babanın büyük sorumluluğu vardır. Babanın olmadığı yerde çocuğun davranışları da saldırganlaşabilmektedir (Köylü, 2006: 112). İkinci olarak çocuklarda ortaya çıkan önemli bir etki, klinik ve sosyal sorunlardır. Bu bağlamda boşanmanın sonucunda çocuklarda depresif davranışlar ortaya çıkabilirken, stres ve saldırganlık da diğer klinik vakalar olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra yine boşanmış aile çocuklarında, anlaşma ve uzlaşma konularında daha yetersiz olma, sosyal ilişkilerde başarısız olma ve içe kapanma gibi bazı sorunların olduğu gözlenmiştir (Sweeney-Horwitz, 2001: 296).

Boşanmanın çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerinden bir diğeri ise sigara ve alkol kullanımınıdır. Yapılan bir araştırmada ailesinin yanında kalan çocuklarda sigara içme oranı % 35 olarak tespit edilirken, bu oran boşanmış aile çocukları için erkeklerde % 46 ya ulaşmaktadır (Wolfinger, 1998: 258-259).

Yukarıdaki tespitler bize gösteriyor ki, çocuklar için en önemli sığınak olan aile kurumu, sanayileşme ve kentleşme süreçleri neticesinde ortaya çıkan

gelişmelere paralel olarak köklü bir değişikliğe uğramıştır. Bu değişimin neticesinde geniş aileden çekirdek aileye oradan da tek ebeveynli aileye doğru giden bir süreç yaşanmaktadır. Dolayısıyla bu durumdan en çok etkilenenlerin başında da çocuklar gelmektedir. Araştırma sonuçları, ailedeki bu olumsuz gelişmelerin çocukların biyolojik yapılarına olduğu kadar ondan daha fazla psikolojik ve sosyal gelişimlerine olumsuz etkilerinin olduğunu ortaya koymaktadır.

Konuya dini ve ahlaki değerlerin öğretimi açısından bakıldığında ise, aile yapısındaki bu olumsuz değişim, çocuklara da olumsuz olarak yansımaktadır. Ebeveynin boşanmış olması ya da iş yaşamında aktif olmasından kaynaklanan aile içi iletişim eksikliği, çocukların ailede öğrenmesi gereken ahlaki değerleri tam olarak öğrenememelerine ve bu değerlerden yoksun olarak yetişmelerine neden olmaktadır. Bu bağlamda özellikle ahlaki değerlerin öğretimindeki eksiklik sonucu ortaya çıkan; sigara ve alkol kullanımı, cinsel suçlara karışma, hırsızlık ve cinayet gibi pek çok olumsuz davranış, belirli bir süre sonra bireysel nitelikli ahlaki problem olmaktan çıkarak artık toplumsal nitelikli sorunlara dönüşmektedir. Burada ifade etmek gerekir ki, bu olumsuz davranışların ortaya çıkmasında ahlaki değerlerin öğretilmemesi tek neden olmamakla birlikte en önemli nedenlerden birisidir.¹

Türkiye açısından bir değerlendirme yapılacak olursa, geçmişte Batıda yaygın olarak rastlanan boşanma olayı ve buna paralel artış gösteren nikahsız birlikte yaşama alışkanlığı gün geçtikçe ülkemizde de artış göstermektedir. Özellikle son dönemlerde televizyon ekranlarında yaygınlık kazanan, nikahsız birlikte yaşama ve aile içi çarpık ilişkiler, toplumsal ahlaka önemli ölçüde zarar vermektedir. Bu zararın boyutları ise, boşanma olaylarında yaşanan artışta açık bir biçimde görülmektedir. Örneğin 2001 yılında Türkiye'de boşanan çift sayısı 91.994 iken 2009 yılında bu sayı 114.162'ye ulaşmıştır. İstatistiklere göre, bu boşanmalarda temel neden, % 95 ile şiddetli geçimsizlik olarak belirtilmiştir (Bkz. TÜİK, 2009: 56-64). Ancak geçimsizliğe neden olan faktörler açık değildir. Son dönemde özellikle televizyon dizilerinde dayatılan yaşam tarzının doğrudan olmasa bile dolaylı olarak aile kurumunu yıpratıcı tarzda yayın yapması gözlerden kaçmamalıdır. Nitekim bu dizilerde gösterilen özgür ve lüks yaşam biçimi, çarpık ilişkiler toplumsal ahlaki yozlaştırdığı gibi

1 *Bunun yanında ekonomik yoksulluk içindeki aile, resmi nikahı yapılmamış aile, aşırı baskıcı aile, madde kullanımı ve bağımlılığı olan aile, çocuğu ihmal ve istismar eden aile, parçalanmış aile, bireylerin birbirine karşı şiddet uyguladığı aile, rol karmaşası yaşayan aile (anne egemen, baba sindirilmiş) vb. aile modelleri de çocukların olumsuz ahlaki tutum ve davranış göstermesinde önemli etkenlerdir. Bkz. Sedat Ergenç, "Çocuk İçin Sokak Tehlikesi ve Çocuk Suçluluğu" <http://sedatergenç.blogcu.com/cocuk-icin-sokak-tehlikesi-ve-cocuk-suclulugu-1/4427606> (01.10.2011)*

aile kurumunu da dolaylı olarak yıpratmaktadır. İşte burada modernliğin dayattığı yaşam tarzı ile geleneksel aile yaşamının birbiri ile çatışması söz konusudur. Zira modernitenin dayattığı aile biçiminde bireysel özgürlük ile ekonomik bağımsızlık önemli iken, geleneksel aile biçiminde bireyler arasında karşılıklı sorumluluk ve ortak yaşam söz konusudur. Bu nedenle de bireyler evlenirken düşündükleri aile biçimi ile evlendikten sonra karşılaştıkları aile yaşantısı arasındaki farkı görünce ailede çeşitli sorunlar baş göstermeye başlamakta ve geçimsizlik ortaya çıkmaktadır. Nitekim yine TÜİK verilerine göre, boşanmaların % 40'ının evliliğin ilk beş yılında gerçekleşmesi, aslında evlilikle ilgili beklentilerin karşılanamamasından kaynaklandığının da önemli bir işareti olarak sayılabilir (TÜİK, 2009: 56-64). Dolayısıyla bu verilerden de anlaşılacağı üzere, ailede yaşanan bozulmanın, gelecek yıllarda ülkemizde sağlıklı bir toplumsal yaşamın devamı ve ahlaki değerlerin gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli bir sorun olacağı söylenebilir. O halde yapılması gereken nedir? Bu soruya kesin şekilde cevap vermenin güçlüğü ortadadır. Ancak parçalanmış aileler ve ahlaki değerlerin öğretiminden yoksun yetişen çocuklar sağlıklı bir toplumsal geleceğe işaret etmektedir. Günümüzde küresel çapta meydana gelen sosyo-kültürel değişimlerin olumsuz sonuçlarına karşı çözüm olarak yine küresel nitelikte bir ahlak arayışı söz konusudur. Gelinecek noktada ahlaki değerlerin yeniden yapılandırılmasında, başta ailenin yeniden yapılandırılması olmak üzere değerlerin yeniden yapılandırılmasında yeni bir perspektif ortaya konulması gerekmektedir. Geliştirilecek bu yeni anlayış çerçevesinde, çocuklara dini ve ahlaki değerlerin öğretimi konusunda, modern ahlak anlayışları kadar bizim kendi kültürümüz adına klasik kaynakların da büyük önemi olacaktır. Esasında sağlam bir geleneğe ve güçlü bir kültürel hafızaya sahip olan tarihimiz bu sorunun çözümüne önemli katkılar sağlayacak bir altyapıya da sahiptir. İşte bu bağlamda Osmanlı döneminde yazılmış ve o dönemin önemli eserleri arasında yer almış ahlak kitapları, ailede ahlaki değerlerin öğretimi konusunda bize yol gösterici veriler sağlaması bakımından incelenmeye değerdir.

III. AHLAK-I ALÂÎ'DE AİLEDE DEĞERLERİN ÖĞRETİMİ

Osmanlı toplumunda ailenin gündelik yaşamı, çocukların eğitimi ve beslenmesi, karı-koca ilişkileri, ailedeki sorumlulukların paylaşılması ve evin idaresi gibi genel işlerin paylaşımından oluşmakta idi (Ortaylı, 2007: 82). Konumuzla ilgili olarak özellikle ailede çocuğun eğitimi konusunda en büyük sorumluluk anne ve büyükanneye aitti. Bu nedendir ki, annenin eğitimi üzerinde önemle durulmuştur.

Klasik Osmanlı toplumunda çocuğun eğitimi konusunda aile önemli bir yer tutmakla birlikte toplum da önemli bir kontrol mekanizması olarak görev yapmakta idi. Çocuk doğduğu andan itibaren aile ve toplum tarafından, ilgili toplumun normlarına göre yetişirdi. Başarı, aile kadar toplum tarafından da ödüllendirilirken, yanlış davranış da aynı şekilde aile kadar toplum tarafından da yerilirdi. Dolayısıyla çocuk, ailenin ve toplumun ağırlığını üzerinde hissederdi (Ortaylı, 2007: 84). Nitekim aile içinde ebeveyn tarafından verilen ahlak eğitimi, dışarıda da toplum tarafından desteklenir ve toplum bir kontrol mekanizması görevi görürdü.

Günümüze gelindiğinde ailede istenen ölçüde bir ahlak eğitiminin verilmesi bazı nedenlerle zorlaşmaktadır. Bunların başında anne-babanın çalışma yoğunluğu nedeniyle çocuğuna daha az zaman ayırması gelirken, bunun dışında ailenin ahlak eğitimine ilişkin bilgilerinin yetersizliğinden de bahsedilebilir. Aynı şekilde eğitimcilerimiz açısından bakıldığında ise, ahlak eğitimi ile ilgili bilgilerimizin daha çok Batı kaynaklı ve çoğu zaman Piaget ve Kohlberg'le sınırlı olduğu görülmektedir. Oysa tarihimize bakıldığında kendi kültürümüzü tanıyan ve buna göre oluşturulmuş olan çok sayıda ahlak kitabının olduğu yazılı kaynaklarda ifade edilmektedir. M. Faruk Bayraktar, örneğin Bursalı Mehmet Tahir'in, 1325/1908 tarihinde İstanbul'da yayınlanan "Ahlak Kitaplarımız" adlı eserinde bibliyografik anlamda bazıları matbu olan 108, sadece matbu olan 99 olmak üzere Osmanlı âlimleri tarafından yazılan toplam 207 ahlak kitabını zikrettiğini ifade etmektedir (Bayraktar, 2010: 347). İlgili örnekten de anlaşılacağı üzere, ahlak eğitimi ile ilgili kendi kültürümüze ait ve onu tanıyan çok sayıda eser mevcuttur. Ancak biz burada yazıldığı dönemde ve sonrasında önemli bir eser olarak görülen ve kendisinden sonraki birçok ahlak kitabına da kaynaklık eden Ahlâk-ı Alâî'yi ele alıp incelemekle yetineceğiz.

16. yüzyılda, Kınalızâde Ali Efendi tarafından yazılan ve önemli ahlak kitaplarından birisi olan Ahlâk-ı Alâî, ailede çocuğun eğitimini konu alan önemli bir eserdir. Kınalızâde, eserini kaleme alırken kendinden önceki bazı isimlerden etkilenmiş ve bunu eserinde de belirtmiştir. Bu anlamda Nasiruddîn Tûsi'nin Ahlak-ı Nasırî'si, Celaleddin Cevvani'nin Ahlak-ı Celâlî'si, Gazzalî'nin İhyâ'sı ve Hüseyin Va'ız'ın Ahlak-ı Muhsinî'si başlıca yararlanılan kaynaklardır (Öztürk, 1991: 70-73). Eserin en önemli özelliklerinden birisi de, bu alanda yazılan ilk Türkçe kaynak olmasıdır.

Kınalızade, eserinde İbn Miskeveyh ve Tusi'den daha fazla dini kaynaklara referans vermiştir. Özellikle aile ahlakı ile ilgili kısımda ayetlerle birlikte

hadislere de yer vermiştir (Oktay, 2011: 79-80). Eser, yazıldığı dönemde büyük bir ilgi görmüş olmasına rağmen medreselerde ders kitabı olarak okutulmamış, ancak Osmanlı'nın son dönemine kadar liselerde okutulan ahlak kitaplarına kaynaklık etmiştir (Adıvar, 1994: 105).

Kınalızâde'nin Ahlâk-ı Alâî adlı eseri, bir mukaddime ile üç bölümden oluşmaktadır. Mukaddime kısmında, esas bölümlerin daha iyi anlaşılabilmesi için gerekli bilgilere yer verilirken; birinci bölümde (İlmü Ahlak) ahlak ilmine dair bilgiler yer almakta, ikinci bölümde (İlmü Tedbiri'l-Menzil) aile ahlakına dair esaslar belirlenmekte ve üçüncü bölümde (İlmü Tedbiri'l-Medine) ise, devlet ahlakı konu edilmektedir. Biz burada eserin ikinci bölümünde yer alan aile ahlakı kısmını, ailede ahlak eğitimi açısından ele alacağız.

Kınalızâde, eserinde aileyi oluşturan unsurları anne, baba, çocuklar, hizmetçiler ve erzak şeklinde sıralar ve bunlara "Erkân-ı Menzil" adını verir. Günümüzde artık aile denilince anne-baba ve çocuklardan teşekkül eden bir yapı akla geldiği için biz burada çok kısaca anne-babanın görevlerinden bahsettikten sonra çocukların eğitimine yer vereceğiz.

Kınalızâde'ye göre, ilk olarak ailede babanın görevi evi idare etmektir. Bu bağlamda baba, ailenin oturacağı evin temininden ailenin geçiminin sağlanmasına kadar bir dizi işle mükellef kılınmıştır (Kınalızâde, 1248: 3). Özellikle kazanç elde edilirken babanın şu üç hususa dikkat etmesi gerekli görülmüştür. Bunlar; -zulüm ve haksız yolla kazanç elde etmemek, -ayıp ve uygun olmayan yollardan mal elde etmekten kaçınmak, -alçaklık ve zilletten sakınmak (Kınalızâde, 1248: 8). Burada helal kazanç ve temiz rızık elde etme gibi en temel değerlerin çocuğa aktarılmasından önce ebeveynin, çocuklarının boğazından haram lokma geçirmemesi gerektiğine de bir işaret vardır. Bu açıdan bakıldığında, çocuğa ahlaki değerlerin öğretiminde başta anne ve baba olmak üzere diğer aile fertlerinin, ahlaki değeri içselleştirmiş ve bu konuda çocuğa model olacak nitelikte olması gerekmektedir.

Eserde ikinci olarak anneye yer verilmektedir. Kadının aile içindeki görevi, öncelikle sadık bir eş olarak eşine ev idaresinde yardımcı olmak, eşi olmadığı zaman onun malını ve çocuklarını koruyup kollamak, eşi zorda kaldığı zaman onun yoldaşı ve öğütçüsü olmak, sıkıntılı anlarında kader ortağı ve arkadaşı olmak şeklinde sıralanmaktadır (Kınalızâde, 1248: 19). Buradan da anlaşılmaktadır ki, erkek ve kadın aile içinde birbirlerine yardımcı kılınmışlardır. Kınalızâde, eğer erkek ve kadın birbirleri ile anlaşamıyorlar ise, o halde onların boşanmasının daha hayırlı olacağını ifade ederken, bir noktaya temas etmektedir ki, o da şudur: Eğer çocukların geleceği söz konusu ise, o

halde başta kadın olmak üzere her iki tarafın da evlilikte sabretmesinde hayır vardır (Kınalızâde, 1248: 26). Boşanma konusundaki yaklaşım, günümüzdeki gibi basit bir takım sebepler öne sürülerek aile kurumunun ortadan kaldırılması olarak anlaşılmamalıdır. Nitekim daha önce de bahsedildiği gibi geleneksel Osmanlı toplumunda evlilik köklü bir bağ olarak algılanmakta ve en küçük bir olay neticesinde de boşanmaya başvurulmamakta idi.

Kınalızâde'nin erkek ve kadının aile içindeki görevlerinde, kadın için sadık bir eş olmanın gerekliliğine vurgu yaparken, kadından daha fazla sadakatsizlik yapan erkek için aynı düşünceyi serdetmemiş olması sanıyoruz ki geleneksel kültürdeki erkek egemen bakış açısının, müellifin eserine de sirayet etmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle aile kurumunun devamında sadece kadının değil, eşlerin birbirlerine karşı sadık olmaları çok önemlidir. Nitekim Kur'an'da bu anlamda "*Mü'min erkeklere söyle bakışlarını haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. Bu davranış onlar için daha temizdir...*" (Kur'an, 24: 30) ifadesi, kadınla birlikte erkeğin de iffetini korumasına işaret ederken, başka bir ayette de "*onlar sizin örtünüz siz de onların örtülerisiniz.*" (Kur'an, 2: 187) denilmek suretiyle eşlerin birbirlerine karşı koruyucu, kollayıcı ve bağlı olmalarının gerekliliğine vurgu yapılmıştır.

Yukarıda görüldüğü üzere Kınalızâde, çocuğun aile içindeki eğitimi konusunda öncelikle anne babanın kendi üzerlerine düşen görevleri yerine getirmeleri ve birbirlerine karşı sorumlu davranmaları gerektiği üzerinde durmakta ve bunun ardından çocuğun eğitimi ve terbiyesine geçmektedir. Zira çocuğun aile içinde değer ve ahlaki faziletleri kazanabilmesinde rol model olarak anne ve baba birincil faktördür. Yazar, aynı zamanda ebeveynin aile içindeki sorumluluklarını sıralamak suretiyle ahlakın sadece çocuklara mahsus bir şey olmadığını, öncelikle çocukların terbiyesinden birinci derecede sorumlu olan ebeveyn için de gerekli olduğunu öne çıkarmaktadır.

Çocukların Eğitimi: Kınalızâde, çocuğun eğitimi konusunu doğum öncesi dönemden başlatmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak erkeğin aileyi geçindirecek güç ve kabiliyete sahip olması ve çocuğun eğitiminden birinci derecede sorumlu olan annenin de yukarıda belirtilen özellikleri taşıması gerektiği ifade edilmektedir.

Doğumla birlikte çocuğun ahlak eğitiminde en önemli hususlardan birisi ona verilecek isimdir. Nitekim çocuğa verilecek isim, onun gelecekteki şahsiyetini etkileyen önemli faktörlerden birisidir (Bayraklı, 2005: 181). Bu nedenle eğer uygun isim verilmezse hayatı boyunca ismi onu rahatsız edebilir. Bu nedenle günümüzde de pek çok kişi ismini değiştirip yeni isim almaktadır. Ancak buna

rağmen yine de ilk isimlerinden büsbütün kurtulamamaktadır (Kınalızâde, 1248: 30). Zira bugün toplumumuzda kullanılan “Kezban/yalancı”, “Sanem/put” gibi isimler buna örnektir. Bunun yanında her iki cins için kullanılan isimler de yine bazı durumlarda bireyleri zor durumda bırakabilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber de “*Siz kıyamet gününde kendi isimlerinizle ve babalarınızın isimleriyle çağırılacaksınız. Öyleyse isimlerinizi güzel koyunuz.*” buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber, cahiliye döneminden kalma bazı anlamsız ya da insanı rencide edici isimleri değiştirmiş, Allah’ın en fazla hoşuna giden isimlerin “Abdullah” ve “Abdurrahman” en doğru olanların “Hâris/Kazanan” ve “Hemmâm/dileyen” ve en çirkin olanlarının da “Harb/savaş” ve “Mürre/acılık” olduğunu ifade etmiştir (Ebu Davud, 1992: V, 336-337).

Kınalızâde’ye göre, süt çağında çocuğun emzirilmesi sırasında, onu emziren kadının (süt anne) ahlaklı olmasına özel bir önem verilir. Ona göre, süt annenin ahlaki özellikleri süt yoluyla çocuğa sirayet etmektedir. Toplumumuzda, gayri ahlaki davranış içerisinde bulunan bir kimse için kullanılan “sütü bozuk” deyiminin de süt yoluyla geçen ahlaki özelliklerin varlığına işaret ettiği düşünülebilir. Oktay’ın da belirttiği gibi, burada yazarın kan bağına hiç dikkate almaksızın ahlaki özelliklerin kazanılmasında sadece süt emzirmeye vurgu yapması ilginç veya eksik bir yaklaşım olarak görülebilir (Oktay, 2011: 372). Ancak daha önce de ifade edildiği gibi, Kınalızâde’nin ahlaka ilişkin referanslarında ayet ve hadisleri diğer ahlak eğitimcilerinden daha fazla temel aldığı ve bu konuda Hz. Peygamberin hadislerinin ağırlıklı olarak süt konusunda olduğu dikkate alındığında müellifin böyle bir yorumu benimsemesi kanaatimizce anlaşılabilir durmaktadır. Nitekim Canan da, İslam ulemasının “süt devresinde verilen süt, tabiat ve karakteri değiştirir.” hadisini prensip kabul ettiklerini ve süt annede, temiz asıllı, akıllı, dindar ve güzel ahlaklı olmak, helalden beslenmek gibi vasıflar aradıklarını; haramdan meydana gelen sütte bereket olmayacağını ve bununla beslenen çocuğun olumsuz bir özelliğe sahip olacağı hususunda ittifak ettiklerini ifade etmiştir (Canan, trhs: 96).

Süt çağının bitiminden sonraki çocukluk evresinde esas eğitim dönemi başlamaktadır. Kınalızâde, bu dönemde verilecek eğitimde uygulanacak metotları; güzel ahlakı ve beğenilen davranışları telkin etmek, kötü davranışları yasaklamak ve hatalı bir davranışta bulunduğu anda ikaz etme ve kınama yoluyla onu uyarmak şeklinde ifade etmektedir. Geleneksel Osmanlı toplumunda, çocukluk evresinde verilecek olan ahlak eğitiminde aile içinden başlayarak arkadaş çevresi ve toplum da belirli fonksiyonları icra ederdi. Doğal olarak, olumsuz bir davranış karşısında bu uyarı ve kınama, ailenin

dışındaki çevreden de gelirdi. Dolayısıyla aile içinde anne-baba, çocuğun ahlaki gelişimini kontrol ederken, dışarıda da toplumsal çevre bir kontrol mekanizması işlevi görürdü. Bu anlamda Kınalızâde'nin üzerinde durduğu uyarı ve kınama sadece aileye mahsus değil, aynı zamanda toplumun da başvurduğu bir yöntemdi. Günümüz modern toplumunda ise, bunun adı "mahalle baskısı" olarak telakki edilmekte ve kişinin özgürlüğüne karşı olumsuz bir tutum ya da bir müdahale olarak görülmektedir.

Bunun yanında müellif, çocukların eğitiminde dikkat edilmesi gereken bazı hususlar olduğunu ifade etmekte ve bunları şu şekilde sıralamaktadır: (Kınalızâde, 1248: 31-39).

- 1- Çocukların eğitiminde yaratılışlarına uymak gerekir. Nitekim onlar, utanma duygusu ile doğarlar. Bu itibarla onlarda var olan bu duygu geliştirilmelidir.
- 2- Çocuğun arkadaş çevresi mutlaka kontrol edilmelidir. Ahlaki davranış kurallarına uymayan, kötü ve lüzumsuz şeylerle anılan çocuklarla arkadaşlık etmesine izin verilmemelidir.
- 3- Çocuğun eğitiminde dini ahlaka yer verilmelidir. Bu bağlamda dinin öngördüğü ahlak kuralları hatırlatılmalı, çocuk, peygamberin örnek yaşantısından haberdar edilmelidir.
- 4- Çocuğun yanında iyi kimseler övülmeli, kötü kimseler ise, yerilmelidir. Bu sayede çocuğun kötülüklerden uzak durması ve iyi işler yapması teşvik edilmelidir.
- 5- Çocuk aşırı lükse ve tüketime alıştırmamalıdır. Zamana ve yerine göre basit ve sade giyim ile sıradan ve az yemeyi de öğrenmelidir.
- 6- Alkol ve uyuşturucudan mutlaka korunmalıdır. Bu bağlamda içkili yerlerden uzak tutulmalı, onlarla ilgili hikaye ve şakalardan dahi uzak tutulmaya çalışılmalıdır.
- 7- Öğretmeni iyi seçilmelidir. Onun iyi huylu, ahlaklı ve akıllı bir kişi olmasına, öfkesinde ve yumuşaklığında aşırı olmamasına özen gösterilmelidir. Zira öğretmen, aşırı baskıcı olup çocuğu sindirerek eğitimden nefret ettirmemeli; aynı şekilde çok yumuşak huylu olup eğitiminde aciz kalmamalıdır.
- 8- Öğretmen azarladığında çocuğun feryadına aile ortak olmamalı ve bu çığırkanlığından çocuğu vazgeçirmelidir. Öğretmen ise, çocuğa karşı ölçülü davranmalı, onu cömertliğe alıştırmalı ve akranları ile yardımlaşmayı öğretmelidir.

- 9- Çocuk, kibirlenme, böbürlenme ve alay etme gibi gayri ahlaki davranışlardan men edilmelidir.
- 10- Bir iyilik yapmak istediğinde çocuğun kendisinin bizzat bunu yapması sağlanmalıdır. Bu, onu çokça iyilik yapmaya teşvik edeceği gibi dünya malına karşı aşırı değer vermemeyi ve cömertliği de öğretir.
- 11- Her gün biraz oyun oynamasına izin verilmelidir. Ancak bu oyun, çocuğun ahlakına zarar verecek mahiyette olmamalıdır.
- 12- Anne ve baba çocuğuna karşı sevgide ölçülü olmalıdır. Zira çocuk aşırı sevildiğini hissettiğinde terbiyeden noksan kalabilir. Aynı şekilde yaptığı bir hatada da aşırı kızılmamalıdır.
- 13- Hayatın sadece yemek, içmek ve giyinmekten ibaret olmadığı çocuğa anlatılmalıdır.
- 14- Çocukluk çağından çıkıp ergenliğe girince ona, her türlü eşyayı, malı mülkü kullanmaktaki amacın karakteri düzgünleştirmek ve hakiki saadeti elde etmek olduğu anlatılmalıdır.
- 15- Çocuk uygun yaşa geldiğinde eğitime yönlendirilmelidir. Ancak bu eğitim mutlaka onun kabiliyetlerine uygun olmalıdır. Aksi takdirde ya boş yere zaman harcamış olur ya da çok zaman harcayarak az şey elde etmiş olur.

Kınalızâde, ailede ebeveynin çocuğuna kazandırması gerekli ahlaki değerleri sıraladıktan sonra ayrı başlıklar altında, insanların birbirleri ile olan ilişkilerinde gerekli olan bazı görgü kurallarını da hatırlatmaktadır. Bunlar da konuşma, oturma ve yürüme ile yeme-içme kurallarıdır. Bu kuralların çocuğun terbiyesinin hemen ardından verilmesi, her ne kadar belirtilmese de kanaatimizce çocuklara bu kuralların da öğretilmesinin amaçlanmasından kaynaklanmaktadır. Yazara göre, konuşma konusunda başkalarının yanında çok konuşmaktan kaçınmak, toplulukta bulunan diğer kişilere de söz hakkı tanımak gerekir. Zira o mecliste bulunanlar sohbetten usanabilir ve anlatılanlardan rahatsız olabilirler. Ayrıca konuşurken mümkün olduğunca kısa ve veciz konuşmak adaba daha uygundur (Bkz. Kınalızâde, 1248: 39-43; Oktay, 2011: 388-403).

Kınalızâde'nin üzerinde durduğu ikinci önemli bir kural oturma ve yürüme adabıdır (Kınalızâde, 1248: 43-46). Buna göre, bir kimse yürürken ne hızlı ne de yavaş yürümelidir. Zira hızlı yürümek hafifliğin bir işareti iken, yavaş yürümek de tembelliğin ve kibirin bir işareti sayılır. Kişi ikisinin ortasını bulmalıdır. Otururken ise, ayaklarını uzatmamalı ve ayak ayak üstüne

konulmamalıdır. Eller ağza ve buruna sokulmamalı, mümkün olduğunca esnemek ve gerinmekten sakınılmalıdır. Eğer esnenecek ise, o zaman elle ağız kapatılmalıdır. Bunun dışında ağız ve burun elle değil bir mendil ile silinmelidir. Kişi oturduğu yere dikkat etmeli; oturması gereken mevkinin altına ya da üstüne oturmamalıdır.

Kınalızâde'nin üzerinde durduğu üçüncü bir görgü kuralı ise, yeme-içme adabı ile ilgilidir (Kınalızâde, 1248: 46-48). Buna göre, yemekten önce eller, ağız ve burun yıkanmalıdır. Yemeğe büyükler başladıktan sonra başlanmalıdır. Bu, karşılıklı saygının bir gereği olarak görülebilir. Yemek yerken eller bulaştırılmamalı, sofraya kirletilmemeye özen gösterilmelidir. Yemek yerken küçük lokma alınmalı ve çabuk yenilmemelidir. Yemekte başkasının lokmasına bakılmamalı ve önünden yenmelidir. Yemek sırasında ağızdan çıkarılacak olan bir şey başkalarını nefret ettirmeden çıkarılmalı, insanların yanında dişler aralanmamalıdır. Yemeğin sonunda ise, eller yıkanmalı ve ağız çalkalanmalıdır.

Yukarıda Kınalızâde'nin ortaya koyduğu ahlaki ilkeler farklı bir bakış açısıyla ele alındığında bunların bir kısmı *bireysel nitelikli ahlaki ilkeleri*, bir kısmı *toplumsal nitelikli ahlaki ilkeleri* ve diğer bir kısmı da günümüzde belki de en çok ihtiyaç duyduğumuz *küresel nitelikli ahlaki ilkelere* vurgu yapmaktadır. Örneğin kibir, gurur ve alay etme gibi gayri ahlaki davranışlardan çocuğun uzak tutulması önemli bireysel nitelikli ahlaki bir ilke iken, çocuğun alkol ve uyuşturucu madde bağımlılığına karşı korunması ve bunun için gerekli önlemlerin alınması önemli bir toplumsal nitelikli ahlaki ilke olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu tür zararlı alışkanlıklar bireysel nitelikli olmaktan öte toplumsal yanı ağır basan ahlaki birer sorun olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra çocuğun aşırı lükse ve tüketime alıştırılmaması ise, esasında küresel nitelikli ahlaki ilkelere vurgu yapmaktadır. Zira günümüzde zengin ülkelerde yaşayan bireyler doğal kaynakları hiç umursamadan ve dünyanın sadece kendilerine ait olduğu hissini uyandırıcasına kullanırken, geri kalmış ülkelerdeki bireyler ise, aynı dünyada yaşadıkları halde sosyo-ekonomik yaşam bakımından diğerleri kadar şanslı olamamaktadırlar. Bu nedenle dünyada kendisinin dışında başkalarının da yaşadığı ve imkanları olsa da aşırı ve gereksiz tüketimin (israfın) dünyanın doğal kaynaklarına zarar vereceği düşüncesinin öğretilmesi burada bir kural olarak verilmektedir.

Kınalızâde'nin, eserinde bireysel nitelikli ahlaki ilkelere daha fazla yer verdiği görülmektedir. Bunu toplumsal nitelikli ahlaki ilkeler izlerken küresel nitelikli olarak nitelenebilecek ahlaki ilkeler ise, iki tane olarak tespit edilebilmiştir.

Bunun, eserin kaleme alındığı dönemde bu tür sorunların olmayışı veya dünyadaki mevcut sorunları daha geniş ölçekte değerlendirme imkanının bulunmamasından kaynaklandığı söylenebilir.

Sonuç olarak Kınalızâde, aileyi toplumun temeli olarak görmekte ve çocukların eğitiminde de birinci derecede sorumluluğun aileye ait olduğu düşüncesine yer vermektedir. Özellikle aile içinde anne-babanın rolüne işaret ettikten sonra çocuklara verilecek ahlaki eğitime ilişkin bazı temel kurallar ortaya koymaktadır. Ayrıca çocuğun eğitiminin hemen ardından herkes için gerekli olan bazı görgü kurallarına yer vermesi ise, çocuğun aile içinde bunları kazanması gerektiğine işaret etmektedir. Yazarın, çocuğun ahlak eğitimine ilişkin ortaya koyduğu prensipler ve görgü kuralları, aslında günümüz toplumu için de önemli bir referans mahiyetindedir.

IV. AHLÂK-I ALÂÎ'DEKİ AHLAK EĞİTİMİ İLKELERİNİN GÜNCEL DEĞERİ

Kınalızâde'nin, kendisinden önceki ahlakçıları da inceleyerek ailede çocuğun eğitimi ile ilgili ortaya koyduğu kuralları, günümüzde ailede çocuğun ahlak eğitimi açısından düşündüğümüzde şöyle bir değerlendirme yapabiliriz:

Günümüzde ailenin çok temel bazı problemlerle karşı karşıya kaldığı açıktır. Bunların başında anne-babanın iş yaşamına atılması ile çocuğun ailede yalnız kalması gelmektedir. Bu bağlamda İslam eğitimcilerinin ve ahlakçıların da üzerinde durduğu bir husus olan “çocuğun eğitiminden birinci derecede anne sorumludur” ilkesi ile ortaya konulan annenin eğitimci rolü bir nevi ortadan kalkmaktadır. Bunun yerini ya ahlaki özellikleri tam olarak bilinemeyen bakıcılar ya da kreşler almaktadır. Ancak her ikisi de çocuğa annenin kazandıracağı sıcaklığı ve ahlaki gelişimi kazandırmada yeterli olmayacağı açıktır. Bu nedenle çocuğa ahlaki değerlerin kazandırılmasında ailenin rolünün güçlendirilmesi adına başta anne-baba olmak üzere toplumun her kesimine önemli görevler düşmektedir.

İlk olarak anne-baba evde davranışları ile çocuğa örnek olmalıdır. Kendileri yapmadıkları şeyleri çocuklarından istememelidir. Bu tür bir davranış çocuğun iki yüzlü davranmasına neden olabilir ki, bu da onun ahlaki erdem ve faziletlere ulaşmasında olumsuz bir faktördür. Ebeveyn bu bağlamda çocuğa davranışları ile model olmalı ve mümkün olduğunca onunla çok vakit geçirerek arasındaki iletişim gücünü arttırmalıdır. Bu durum, çocuğun anne babasını daha fazla görmesini ve onun davranışlarını modellemesini sağlayabilir.

Kınalızâde, çocuğun ahlak eğitiminde ondaki utanma duygusuna atıfta bulunmakta ve onun doğuştan bu duyguya sahip olarak dünyaya geldiğini

belirtmekte ve bu duygunun geliştirilmesi gerektiğini söylemektedir. Gelişim psikolojisi açısından bakıldığında da çocukta vicdanın uyanmaya başlamasının en önemli işaretinin utanma ve suçluluk olduğu görülmektedir (Hökelekli, 1998: 186). O halde günümüzde özellikle aile içinde başta ebeveyn olmak üzere diğer bireyler çocuktaki bu utanma duygusunu zedeleyecek söz ve davranışlardan sakınmalıdırlar. Bu bağlamda hayatımızın en mahrem alanlarına nüfuz etmiş olan televizyonun bu duyguyu olumsuz etkileyecek etkilerinden çocukları mutlaka korumak gerekmektedir. Nitekim artık akıllı işaretler, ekrana gelecek filmin niteliği hakkında ebeveyni önceden uyardığıdır. Bunun dışında internet kullanımı konusunda yasal hale getirilen filtreleme sistemi de ebeveyne, çocuğun özellikle pornografi ve şiddet içerikli sitelerden korunması konusunda yardımcı olacak düzenlemeler olarak sayılabilir.

Kınalızâde'nin üzerinde durduğu ikinci husus, çocuğun arkadaş çevresidir. Çocuğun arkadaş çevresi mutlaka kontrol edilmeli, anne-baba çocuklarının kimlerle arkadaşlık yaptığını iyi takip etmelidir. Bu noktada aileler, çocuğun arkadaşlarını zaman zaman eve davet ederek onlarla sohbet etmek suretiyle bu konuda bir fikir sahibi olmalı ve bu konuda çocuğuna gerekli tavsiyelerde bulunmalıdır. Eğer gerekiyorsa arkadaşlık etmesini yasaklamalıdır.

Ahlak eğitiminde üzerinde durulan üçüncü husus, çocuğun aşırı tüketime ve lükse alıştırmamasıdır. Günümüz toplumu açısından bakıldığında marka giymek ve lüks yaşam tarzı bireyler için artık bir amaç haline almıştır. Oysa yeme içme ve giyinmenin amacı temel ihtiyaçların karşılanması iken, adeta hayatın gerçek anlamını oluşturur bir hal almıştır. Tabiatıyla başta anne babalarda görülen bu durum çocuklarda daha şiddetli bir şekilde tezahür etmekte, kitle iletişim araçları ile de desteklenince lüks yaşam ve tüketim çılgınlığı baş göstermektedir. Neticede hayatının ilerleyen yıllarında hiçbir şeyden memnun olmayan doyumsuz çocuklar ortaya çıkmakta, bu alışkanlığın devam ettirilemediği durumlarda ise, çocuk ya ailesine karşı isyankâr bir tutum takınmakta ya da meşru olmayan yollardan onu temin etmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda aileler yerine göre çocuğa sade ve basit yaşam tarzını da öğretmeye çalışmalıdır. Yeme-içme konusunda çocuk, ölçülü olmaya alıştırmalıdır.

Çocuğun ahlaki gelişimi ile ilgili dördüncü önemli konu ise, alkol ve uyuşturucu kullanımınıdır. Kınalızâde, eserinde bunun üzerinde önemle durmakta ve çocuğun bunlardan korunmasını, bu bağlamda içkili yerlerden uzak tutulmasını ve hatta onlarla ilgili anlatım ve şakalardan dahi sakınılması gerektiğini belirtmektedir. Bu konuda aileler çocuklarını, gittikleri yerler,

arkadaş çevreleri ve evde izledikleri televizyon programlarına kadar çeşitli alanlarda denetim altında tutmalıdır. Geleneksel Osmanlı toplumunda aile kadar toplum da çocuk üzerinde önemli bir denetim mekanizması görevi görmekte idi. Ailenin olmadığı bir yerde çocuk olumsuz bir davranış sergilediğinde toplum bunu çeşitli şekillerde uyarmakta; bu ise, çocuğun hatalı davranışlar sergilemesinin önüne geçmekte idi. Ancak günümüzde toplumun bu kontrol gücü gittikçe zayıflamıştır. Bu nedenle aile, çocuğunun bu tür kötü alışkanlıklara sapsamaması için daha dikkatli ve uyanık olmak zorundadır.

Çocuğun ahlak eğitiminde beşinci husus, onu hayatın anlamı konusunda bilgilendirmektir. Çocuk, hayatın sadece yeme-içme ve giyinmekten ibaret olmadığını bilincine varmalıdır. Bu bağlamda önce anne baba, bu yönde bir tavır sergilemeli ve çocuğa davranışları ile örnek olmalıdır. Ardından hayatın temel gayesinin erdemli bir yaşam sürmek olduğu ve diğer insanlarla sevgi ve saygı içinde bir arada yaşamanın gerekliliği öğretilmelidir.

Ahlaki değerlerin öğretilmesinde altıncı husus, çocuğun oynadığı oyunlardır. Kınalızâde çocuğun her gün bir miktar oyun oynamasına izin verilmesini ancak oyunların onun ahlaki gelişimine zarar vermeyecek mahiyette olması gerektiğini belirtmektedir. Bu durum günümüzde gelişim psikoloji tarafından da kabul edilmekle birlikte çocukluk döneminin en önemli aktivitelerinin başında gelmektedir (MEGEP, 2009). Günümüzdeki mevcut oyunlar açısından bakıldığında, çocukların bilgisayar ve internette oynadıkları zararlı oyunlar –ki bunların çoğunluğu savaş ve şiddet içeren oyunlardır- vasıtasıyla daha fazla agresifleştikleri ve toplumsal hayattan izole edilmiş bir yaşama doğru gittikleri görülmektedir. Bunun sebeplerinden birisi de çocukları ile ilgilenmeyen, onlarla zaman geçirmeyen/daha az zaman geçiren ve onlarla iletişim problemi yaşayan ailelerdir. Bu nedenle aile üyelerinin birlikte ortak bir yaşam alanı oluşturmaları ve mümkün olduğunca birlikte vakit geçirmeleri önemlidir. Nitekim bu, çocuğun psikolojik yalnızlığını bilgisayar başında oyun oynayarak gidermeye çalışmasını bir nebze olsun azaltacaktır.

Kınalızâde'nin ahlak eğitimi açısından üzerinde durduğu yedinci husus, çocuğun cömertliğe alıştırılmasıdır. Yazar, bir iyilik yapmak istediği zaman çocuğun eline verilerek yaptırılmasının onu cömertliğe alıştıracığını belirtmektedir. Bu noktada çocuk, bencil ve sadece kendi iyiliğini düşünen bir kişilik olarak yetiştirilememeli, başkalarına karşı da iyilik yapmaya ve yardımseverliğe özendirilmelidir.

Son olarak Kınalızâde, çocuğa ahlaki değerlerin öğretilmesinde dinin öngördüğü ahlak kurallarının hatırlatılması ve çocuğun peygamberlerin

örnek yaşantısından haberdar edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda çocuğa küçük yaşlardan itibaren dinin öngördüğü ahlak kuralları öğretilmelidir. Bu, çocuğun ilerleyen yıllarda davranışlarını düzenlemesinde ona yardımcı olabilecektir.

V. SONUÇ

Kınalızâde'nin ailede ahlak eğitime ilişkin ortaya koyduğu temel ilkeler, günümüz aile ahlaki açısından son derece önemlidir. Yukarıda ortaya konulan temel ilkeler karşısında "Günümüzün mevcut şartları içerisinde Osmanlı toplumu için kaleme alınan bir ahlak kitabında yer alan ilkelerin ne kadar faydası olacağı tartışma konusudur." şeklinde bir düşünce dile getirilebilir: Biz burada Ahlāk-ı Alâî'deki bu ilkeleri günlük yaşantımıza aynıyla uygulamaktan bahsetmiyoruz. Burada dikkat çekmek istediğimiz husus, Piaget ve Kohlberg gibi modern ahlak eğitimcilerinin ortaya koyduğu yaklaşımları ele alırken, klasik kaynaklarda da var olan ve bugüne uygun düşebilecek ahlak ilkelerine vurgu yapmak, dolayısıyla hem modern hem de klasik kaynakları birlikte değerlendirerek ahlak eğitimi açısından yeni bir değer sistemi oluşturma çabasına katkı sunmaktır. Kaldı ki Kınalızâde'nin ortaya koyduğu ahlak ilkelerine bakıldığında, bunların günümüz modern pedagojisi ile örtüştüğü ifade edilebilir. Bu anlamda özellikle Albert Bandura'nın "Sosyal Bilişsel Kuram"ı gözlem ve taklit yoluyla öğrenmeyi içermektedir. Bandura'ya göre, gözlemleyerek öğrenme bir kişinin, diğerlerinin etkinliklerini basit bir şekilde taklit etmesi değil, aynı zamanda çevredeki olayları bilişsel olarak işlemesiyle kazanılan bilgidir (Senemoğlu, 2010: 218). Dolayısıyla Kınalızâde'nin ailede ahlak eğitime ilişkin ortaya koyduğu ilkeler, Bandura'nın "Sosyal Bilişsel Kuram"ı ile yakın bir benzerlik göstermektedir.

Bununla birlikte Ahlak eğitimi açısından, Kınalızâde'nin 16. Yüzyılda çocuk terbiyesi ile ilgili ortaya koyduğu temel ilkelerle, modern ahlak eğitimi yaklaşımlarının ortaya koyduğu ilkeler birlikte düşünüldüğünde, günümüz ahlak eğitimcilerinden farklı olarak Kınalızâde'nin, bir taraftan modern pedagojiye uygun ahlak eğitimi prensipleri ortaya koyarken diğer taraftan geleneksel kültürde yer alan, günlük hayata ilişkin âdab ve usullerin öğretimini de ele alınıp işlediği görülmektedir. Kaldı ki, bu âdab ve usullerin neredeyse tamamı Kur'an ve sünnet temelli ilkelerdir. Ayrıca müellifin, eseri kaleme alırken İslami kaynaklardan hareketle bir değerlendirme yaptığı, Kur'an ve Sünnet temelinde önermelerde bulunduğu görülmektedir. Buradan hareketle, günümüz ahlak eğitiminde modern ahlak eğitimi yaklaşımları ile birlikte kendi bilgi ve kültürel birikimimizi ortaya koyan temel ahlak eserlerini yeniden

gözden geçirmemiz ve onları modern yaklaşımlarla karşılaştırarak kendimize uyarlamamız, özellikle ailede ahlak eğitimi açısından bizlere farklı bir bakış açısı kazandırırken, daha etkili bir ahlak eğitimi için de zemin hazırlayabilir.

KAYNAKÇA

- ADIVAR, A. (1977) “Kınalızâde Ali Efendi”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt. 6, Milli Eğitim Basımevi: İstanbul, ss. 709-711.
- AKYÜZ, Y. (1994). *Türk Eğitim Tarihi*, Kültür Koleji Yayınları: İstanbul.
- ATKINSON, H. (1997). *Ministry With Youth in Crisis*, Religious Education Press: Birmingham, Alabama.
- AYDIN, M. Z. (2005). *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*, DEM Yayınları: İstanbul.
- BAYRAKTAR, M. F. (2010) “Ailede Ahlak Eğitimiyle İlgili Bir Bibliyografya Çalışması: Osmanlı Örneği” *Aile ve Eğitim*, M. Faruk Bayraktar(Ed.), Ensar Yayınları: İstanbul, ss. 347-370.
- CHERLIN A. J. ve Diğerleri. (1991). “Longitudinal Studies of Effects of Divorce on Children in Great Britain and the United States”, *Science*, 252 (5011), ss. 1386-1389.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT). (2001). *Aile ve Çocuk Özel İhtisas Komisyon Raporu*, Ankara.
- DOĞAN, C., (2010). “Ailenin Önemi ve Vazgeçilmez Fonksiyonları” *Aile ve Eğitim*, M. Faruk Bayraktar (Ed.), Ensar Yayınları: İstanbul, ss. 19-29.
- HOPE, S., POWER C., RODGERS B. (1998). “The Relationship Between Parental Separation in Childhood and Problem Drinking in Adulthood”, *Addiction*, 93 (4), ss. 505-514.
- KIRBY, J. B. (2002). “The Influence of Parental Separation on Smoking Initiation in Adolescents”, *Journal of Healty and Social Behavior*, 43 (1), ss. 56-71.
- KINALIZÂDE A. Ç. (1248). *Ahlâk-ı Alâî*, Cilt 2, Matbaatü'l-Bulak: Bulak.
- KINALIZÂDE ALİ EFENDİ, (Tarihsiz). *Devlet ve Aile Ahlakı*, Ahmet Kahraman (Haz.), Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, No: 69.
- KÖYLÜ, M. (2010). “Değerler Eğitiminde Ailenin Fonksiyonu”, *Aile ve Eğitim*, (Ed.:), M. Faruk Bayraktar, Ensar Yayınları: İstanbul, ss. 227-260.
- _____. (2006). *Kürsel Ahlak Eğitimi*, DEM Yayınları: İstanbul.
- MEGEP, (2009). *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi: Oyun Etkinliği I*, Ankara, http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/modul_pdf/761CBG021.pdf (28.05.2012).
- OKTAY, A. S. (2011). *Ahlâk-ı Alâî*, İz Yayıncılık: İstanbul
- ORTAYLI, İ. (2007). *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık: İstanbul.
- ÖZTÜRK, H. (1991). *Kınalızâde Ali Çelebi'de Aile*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları: Ankara.
- SAYIN, Ö. (1990). *Aile Sosyolojisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: İzmir.
- SENEMOĞLU, N. (2010). *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim*, 16. Baskı, Pegem Akademi Yay., Ankara.

- SWEENEY, M.-M., HOWITZ, A. V. (2001). "Infidelity, Initation, and the Emotional Climate of Divorce: Are There Implications for Mental Health?", *Journal of Healty and Social Behavior*, 42 (3), ss. 295-309.
- TARHAN, N. (2010). *Son Sığınak Aile*, Nesil Yayınları: İstanbul.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (TÜİK). (2009). *Evllenme ve Boşanma İstatistikleri 2009*, TÜİK Yayınları: Ankara.
- WOLFINGER, N. H., (2003), "Parental Divorce and Offspring Marriage: Early or Late?", *Social Forces*, 82 (1), 2003, ss.337-353.
- _____. (1998). "The Effects of Parental Divorce on Adult Tobacco and Alcohol Consumption", *Journal of Healty and Social Behavior*, 39 (3), ss. 254-269.

OVAÖREN ERKEN TUNÇ ÇAĞI İNSANLARI: ANTROPOLOJİK BİR İNCELEME

Okşan BAŞOĞLU*
Tuğçe ŞENER**

Atıf/©: Başoğlu, Okşan; Şener, Tuğçe (2015). "Ovaören Erken Tunç Çağı İnsanları: Antropolojik Bir İnceleme", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 8, Sayı 2, Aralık 2015, ss. 455-476

Özet: Çalışmanın konusunu oluşturan insan iskeletleri, Nevşehir/ Ovaören 2012 kazı sezonunda Topakhöyük'te yapılan kazı çalışmaları sonunda ele geçirilmiş ve Erken Tunç Çağı'na tarihlendirilmiştir. Ovaören Erken Tunç Çağı iskeletleri antropolojik açıdan incelenmiştir. Toplumun, antropolojik yöntemler kullanılarak yaş ve cinsiyet belirleme çalışmaları yapılmış, paleodemografik yapısı ortaya konulmuştur. Bu çalışmada elde edilen patolojik bulgular ışığında Ovaören insanların genel sağlık durumu ile bilgilere ulaşılmıştır. Bireyler morfolojik açıdan incelenmiş boy uzunluğu ve kafatası endis değerleri hesaplanmıştır. Bunun yanı sıra toplum varyasyonlar (epi-genetik karakterler) açısından da değerlendirilmiştir. Anadolu'da Tunç Çağı dönemlerine ait az sayıda iskelet materyal ele geçmektedir. Sonuç olarak; arkeoloji ve antropoloji için önemli, dönemi yansıtan verilere ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Erken Tunç Çağı, Antropoloji, Paleodemografi, Paleopatoloji, Boy Uzunluğu.

Makale Geliş Tarihi: 28.05.2015/ Makale Kabul Tarihi: 10.09.2015

* Doç. Dr. Okşan Başoğlu, Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ankara, e-posta: oksanbasoglu@gmail.com

** Araş. Gör. Tuğçe Şener, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Nevşehir, e-posta: tugcesener@gmail.com

Ovaören Early Bronze Age People: An Anthropological Analysis

Citation/©: Başoğlu, Okşan; Şener, Tuğçe (2015). "Ovaören Early Bronze Age People: An Anthropological Analysis", *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, Year 8, Issue 2, December 2015, pp. 455-476

Abstract: *The human skeletons that are the subject of this study were uncovered from Topakhöyük during the 2012 Nevşehir/ Ovaören excavation season and were dated to Early Bronze Age. Nevşehir/ Ovaören Early Bronze Age skeletons have been analyzed in terms of Paleoanthropology. The age and sex rates of Nevşehir/ Ovaören society has been determined by some identification methods. Paleodemographic profile was identified and compared with ancient Anatolian populations. In the light of the pathological evidence, which are obtained from this research, investigations on Nevşehir/ Ovaören society has been carried out in terms of pathology and some information about the general health condition of society has been provided. Individuals were examined in terms of morphological. The stature and the skull index were determined. Besides Nevşehir/ Ovaören society was evaluated in terms of variations (epi-genetic characteristics). Anatolia generally lacks the skeletal materials that belong to the Bronze Age. This study produced important results for archeology and anthropology.*

Keywords: *The Early Bronze Age, Anthropology, Paleodemography, Paleopathology, Stature.*

I.GİRİŞ

Farklı zaman dilimlerinde ve farklı coğrafi bölgelerde yaşamış eski toplumlara ait iskelet kalıntılarının incelenmesiyle, bu toplumlar hakkında önemli bilgilere ulaşılabilmektedir. İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren çeşitli dönemlerde yaşamış toplumların demografik ve morfolojik yapıları, bazı hastalıkların kemiklerde bıraktığı izlerden yola çıkarak sağlık durumları, beslenme pratikleri, yaşam tarzları, kültürel alışkanlıkları, non-metrik karakterlere bakılarak akrabalık ilişkileri, genetik yakınlık-uzaklık gibi konular hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Bu tür çalışmalarla, geçmişten günümüze, morfolojik yapı, patolojik yapı, demografik yapı, kültürel yapı, toplumlararası benzerlikler ve farklılıklar gibi birçok konuda değişim ve gelişimler ortaya konulabilmektedir. Eski Anadolu toplumlarıyla ilgili bu tür verileri elde edebilmek için daha fazla çalışmanın yapılması gerekmektedir. Son yıllarda artan çalışmalarla Anadolu'da yaşamış insanların kültürel alışkanlıkları, beslenme ve yaşam tarzları, ekolojik ortamları, karşılaştıkları hastalıklar, nüfus yapıları gibi konular hakkında daha fazla bilgi edinilmiştir. Bu çalışmada, az sayıda iskelet materyal bulunabilen ve dolayısıyla insanları hakkında daha az bilgi elde edilen bir dönem olan Tunç Çağı'na tarihlendirilen

Ovaören insanların antropolojik özelliklerinin ortaya konulması ve bu yolla Eski Anadolu insanlarını araştırma çalışmalarına katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Çalışmayı, Ovaören Erken Tunç Çağı tabakalarından açığa çıkarılmış 8 mezardan ele geçen toplam 13 birey üzerinde yapılan paleoantropolojik analizler oluşturmaktadır.

Nevşehir Ovaören Kazısı 2007 yılından itibaren Gazi Üniversitesi Arkeoloji Bölüm Başkanı Prof. Dr. Süleyman Yücel Şenyurt'un başkanlığında yürütülmektedir. Nevşehir'in Gülşehir İlçesi, Ovaören Beldesi'nin 2 km güneydoğusunda yer alır. Kızılırmak Nehri'nin kuzeye doğru akan kollarından birinin Ekecik Dağları'nın eteklerinde oluşturduğu bereketli alüvyon ovasının (Doğan, 2011: 66) güney ucuna yakın bir konumdadır. Ovaören Arkeolojik Kazı Alanı, Yassihöyük, Topakhöyük ve her iki höyüğü birbirine bağlayan teras yerleşiminden oluşmaktadır. Erken Tunç Çağı'ndan Demir Çağı sonuna kadar kesintisiz bir iskân gösteren yerleşim, Kral Yolu ile İpek Yolu'nu Anadolu'nun orta kesiminde birbirine bağlayan bir güzergâh üzerindedir.

Ovaören yaklaşık 1000 x 500 m boyutlarında oldukça geniş bir alanı kaplamaktadır. Bu bütünlük içerisinde 500 x 350 m boyutlarındaki Yassihöyük etrafı surlarla çevrili bir sitadel yerleşmesidir. Yüzey araştırmasında toplanan çanak çömlek parçaları yerleşimin Geç Tunç Çağı'ndan Geç Demir Çağı'na kadar devam ettiğini göstermektedir. Yassihöyük'ün yaklaşık 500 m kuzey batısında yer alan Topakhöyük küçük bir höyüktür (Resim 1). Üst kısmı giderek sivrileşen höyüğün doğu eteğinden başlayarak uzanan, ova seviyesinden yaklaşık 5 m yüksekliğe sahip geniş bir teras yerleşimi mevcuttur. Her iki yerleşimi birbirine bağlayan, 500 x 300 m ölçülerindeki bu geniş terastan toplanan çanak çömlek parçaları daha çok Orta Tunç Çağı özellikleri göstermektedir.

Ovaören'de tespit edilen yerleşim stratejisi ve kronolojisine göre, Topakhöyük'te Kalkolitik ve Erken Tunç çağları, yerleşim terası üzerinde Orta Tunç Çağı, Yassihöyük'te ise Geç Tunç ve Demir Çağları yaşanmıştır (Şenyurt, 2010: 262). Yerleşimin bu şekildeki yayılışı Ovaören'in giderek bölgenin idari merkezi konumuna yükselmesinden kaynaklanmıştır. Topakhöyük ile temsil edilen, Kalkolitik ve Erken Tunç çağlarında daha çok köy görünümündeki mütevazı ve küçük yerleşim Orta Tunç Çağı'nda höyüğün doğu kesimine doğru genişleyerek yayılmıştır. Anadolu'nun yazı ile tanıştığı Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Orta Anadolu (Kültepe) merkezli ticaret kolonileri önemli yol güzergahları üzerine kurulmuştur. Gerek Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na tarihlenen çanak çömlek parçaları ve gerekse yerleşim alanının boyutları bu

alanın önemli ticaret kolonilerinden birine ait olabileceğini göstermektedir (Şenyurt, 2012; yayınlanmamış kazı raporu).

Resim 1: Topakhöyük ve Yerleşim Terası (Şenyurt 2012, yayınlanmamış rapor).

II. MATERYAL VE METOD

Çalışma materyalini 2012 yılında Ovaören/ Topakhöyük kazı çalışmaları açığa çıkarılan ve Erken Tunç Çağı'na tarihlendirilen toplam 8 adet mezardan ele geçen 13 birey oluşturmaktadır. Kemikler laboratuvar ortamında temizlenmiş ve onarılmıştır. İskeletlerin cinsiyetleri, kemiklerin gösterdiği anatomik ayrıntılardan yararlanılarak makroskobik analizlerle belirlenmiştir. Bebek, çocuk yaşlarının belirlenmesinde dişlerin gelişim kronolojileri (Buikstra ve Ubelaker, 1994: 50) ve epifizlerin kaynaşma dereceleri (White ve Folkens, 1991: 391) kullanılmıştır. Erişkinlerde ise kafatası dikişlerinin kapanma dereceleri (Olivier, 1969: 172), kaburgaların sternal uçları (İşcan vd.1984: 1094; 1985: 863.), leğen kemiğinde görülen makroskobik değişim süreci (Krogman ve İşcan, 1986: 133; Buikstra ve Ubelaker, 1994: 15; White ve Folkens, 1991: 375) ve kompleks yaşlandırma metotlarından (WEA, 1980: 518) yararlanılmıştır. Boy tahminleri uzun kemiklerin maksimum uzunluklarına göre yapılmıştır (Pearson, 1899: 169; Trotter ve Gleser, 1952: 463.). Paleopatolojik bulgularda Buikstra - Ubelaker ve Ortner tarafından önerilen kriterler esas alınmıştır (Buikstra ve Ubelaker, 1994: 108; ve Ortner, 2003: 37). Varyasyon analizleri ise Berry - Berry ve Brothwell'e göre değerlendirilmiştir (Berry ve Berry, 1967: 361; ve Brothwell, 1972: 90). Ağız ve diş sağlığının belirlenmesinde topluluğu oluşturan bireylerin sürekli dişleri çürük, aşınma, apse, hypoplasia

ve varyasyon açısından incelenmiştir. Aşınma derecelerinin belirlenmesinde ise Brothwell ve Boulville'nin dişlere uygulanan şemalarından yararlanılmıştır (Brothwell, 1972: 51; Boulville vd. 1983: 89).

III. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

A. Mezarlar

Mezar ve mezarlıklar, bir toplumdaki sosyo-kültürel yapı, ekonomik düzey, dini inançlar ve buna bağlı olarak uygulanan ritüeller ve kültürel uygulamalar hakkında bilgi verir. Bu verilerden yola çıkarak toplumun sosyolojik kesiti görülebilir. Bu yönden antropolojik araştırmalarda mezar incelemeleri önemli bir unsurdur. Nevşehir/ Ovaören Kazısı'ndan 2012 kazı sezonunda Erken Tunç Çağı'na tarihlenen 8 adet mezar ele geçirilmiştir (Resim 2). Mezarların birçoğunun kendi döneminde soyulduğu ve iskeletlerin mezar dışına atıldığı ya da mezar içinde dağıtıldığı gözlenmiştir. Mezarlar taş sanduka, küp mezar ve basit toprak gömü olarak üç farklı tipte görülmektedir (Tablo 1). Basit toprak mezarlar Kalkolitik dönem içinde yoğun olarak kullanılmıştır. Çömlek mezarlar ise Eski Önasya'da Geç Neolitik dönemden itibaren kullanılan en yaygın mezar tipidir. Bu geleneklerin Erken Tunç Çağı'nda da devam ettiği anlaşılmaktadır. Topakhöyük'teki diğer bir mezar tipi taş sanduka mezar, plaka taşlardan yapılmış ve üzeri düz sal taşları ile kapatılmıştır. Taş sandık mezarların benzerlerine bazen kerpiçten yapılmış şekliyle de rastlanılmaktadır. Taş sanduka mezarlara, çömlek mezarlarda olduğu gibi tekli ya da çoklu gömü yapılmaktadır. Topakhöyük'te bir taş sanduka mezara 5 birey, bir diğerine 3 birey gömülmüştür. Geri kalan basit toprak ve çömlek mezarlar tekli gömüdür. Ölüler genellikle hocker tarzda kuzey-güney yönünde yatırılmıştır. Gömü biçimleri Tablo 2' gösterilmiştir. Gömüler yerleşimle iç içedir. Tunç Çağı'nda ölülerin yerleşimle iç içe, kullanılmayan konutların içerisine ya da bunların yıkıntılarına gömülmesi yaygın bir uygulamadır (Y. Kamış ile kişisel iletişim, 13 Mart 2015).

Tablo 1: Ovaören Erken Tunç Çağı Mezar ve Gömü Tipleri.

Mezar Adı	Mezar Tipi	Mezar Yönü	Gömü Tipi
M-1	Taş Sanduka	Kuzeybatı-Güneydoğu	Belirsiz (Tahrip Edilmiş)
M-2	Taş Sanduka	Kuzeydoğu-Güneybatı	Belirsiz (Tahrip Edilmiş)
M-3	Taş Sanduka	Kuzeydoğu-Güneybatı	Belirsiz (Tahrip Edilmiş)
M-4	Taş Sanduka	Kuzey-Güney	Belirsiz (Tahrip Edilmiş)
M-5	Çömlek Mezar	Kuzey-Güney	Hocker
M-6	Basit Toprak Mezar	Batı-Doğu	Hocker
M-7	Küp Mezar	Kuzey-Güney	-
M-8	Küp Mezar	Kuzeybatı-Güneydoğu	Hocker

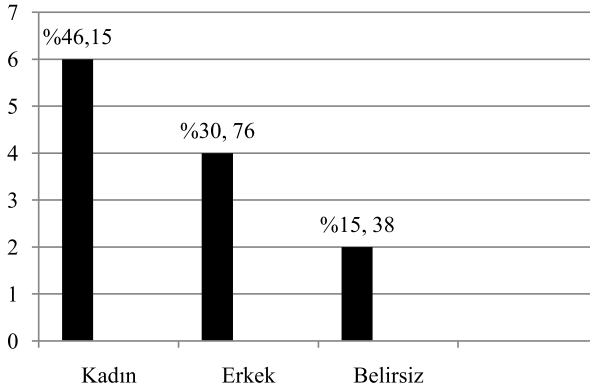
Mezarların kendi dönemlerinde soyulmuş olması nedeniyle mezar hediyesi olarak birkaç seramik parçası ve taş buluntular açığa çıkarılmıştır. Basit çanak, dikey ilmek kulplu çanak, kulplu ve kulpsuz fincan, kulplu ve kulpsuz maşrapa, minyatür testi ve çömleklerden oluşan seramik buluntular günlük yaşamda kullanılan kapları simgelemektedir. Aynı formlar açma içerisindeki mekânlarda açığa çıkarılmaktadır. Bu durum mezarlarda herhangi bir statü ayrımı olmadığını ve mezarların sıradan insanlara ait olduğunu bir göstergesi olduğunu düşündürmektedir (Şener, 2014: 76).

Resim 2: Taş sanduka ve küp mezar

B. Paleodemografik Yapı

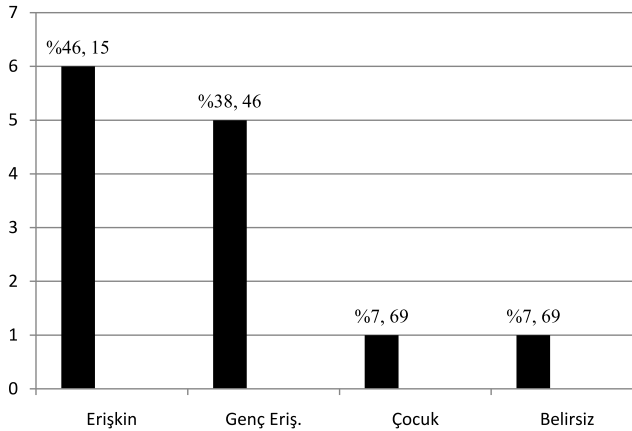
Paleodemografi, demografik yöntemleri kullanarak eski toplumların nüfus yapısını ve dinamiğini inceler (Acsadi ve Nemeskeri, 1970: 12). Eski insan topluluklarının arkeolojik kazılar sonucu ele geçen iskeletlerinden yola çıkarak incelenen toplumun yaşadığı dönemdeki nüfus yapısı, yaşa ve cinsiyete göre ölüm oranları, bebek-çocuk ölüm oranları ve genel ölüm yaşı ortalaması belirlenerek o toplumun paleodemografik yapısı ortaya konulabilir (Sevim, 1993: 5). Birey sayısı az olmakla birlikte ait olduğu dönem hakkında fikir vermesi açısından Eski Tunç Çağı tabakalarına ait 8 mezardan ele geçen 13 birey paleodemografik açıdan değerlendirilmiştir. İskelet kalıntılarının büyük oranda tahrip olması nedeniyle hata payını azaltmak için bireylerin ölüm yaşları bebek (0-2.5), çocuk (2.5-15), genç erişkin (15-25), erişkin (25-45) ve ileri erişkin (45 ve üzeri) olmak üzere geniş aralıklarla ele alınmıştır. Bireylerin genel paleodemografik dağılımlarına bakıldığında; % 46, 15'inin kadın (n: 6), % 30, 76'sının erkek (n: 4) ve % 15, 38'inin yeterli cinsiyet kriteri bulunmadığı için cinsiyetleri belirlenemeyen bireyler (n: 2) olduğu görülmüştür (Grafik 1). Geriye kalan tek birey çocuk olarak değerlendirilmiştir. Bireylerin cinsiyet ve yaş dağılımları Tablo 2'de yer almaktadır. Topluluğun % 46, 15'i erişkin, % 38, 46'sı genç erişkin, % 7, 69'u çocuk yaş grubundadır. Kemiklerin korunma derecesinin kötü oluşu nedeniyle bir bireyin yaşı hakkında herhangi bir belirleme yapılamamıştır (Grafik 2).

Grafik 1: Ovaören Erken Tunç Çağı İskeletlerinin Cinsiyet Dağılımı

Tablo 2: Ovaören Erken Tunç Çağı İskeletlerinin Yaş ve Cinsiyet Dağılımı

Mezar Numarası	Cinsiyet	Yaş
M 2	Kadın	Erişkin
	Kadın	Erişkin
	Kadın	Erişkin
	Erkek	Erişkin
	Belirsiz	Çocuk
M 3	Kadın	Genç erişkin
	Erkek	Genç erişkin
	Erkek	Erişkin
M 4	Belirsiz	Erişkin
M 5	Kadın	Genç erişkin
M 6	Kadın	Genç erişkin
M 7	Belirsiz	Belirsiz
M 8	Erkek	Genç erişkin

Grafik 2: Ovaören Erken Tunç Çağı İskeletlerinin Yaş Dağılımı

Toplulukta 40 yaş üstü birey tespit edilememiştir. Anadolu'da diğer Tunç Çağı toplumlarına baktığımızda 41 ortalama ölüm yaşıyla İkitiztepe hariç tutulursa bütün Tunç Çağı toplumları düşük ölüm yaşı ortalamalarına sahiptir (Tablo 3) (Wittwer-Backofen, 1987: 175). Bu değer Küçükhöyük (Açıkkol, 2000) ve Gordion'da (Angel, 1986: 12) 36 yıl, Çavlum'da 34 yıl (Sevim vd, 2004:

337), Truva VI'da 36 yıl (Angel, 1986: 12), Karataş'ta 31 yıl (Angel, 1970: 253), Oylum (Açıkkol, 2013: 35) ve Truva I-V'de (Angel, 1986: 12) 27 olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 3: Anadolu Tunç Çağı Toplumlarında Erişkin Yaş Ortalamaları

Topluluk	Dönem	Araştırmacı	Yaş Ortalaması
Karataş	E. Tunç	Angel (1970)	31
İkiztepe	E. Tunç	Wittwer-Backofen (1987)	41
Birecik Barajı	E. Tunç	Sağır ve diğ. (2011)	37, 1
Küçükhöyük	E. Tunç	Açıkkol (2000)	36
Truva I-V	E. Tunç	Angel (1986)	27
Oylum	O. Tunç	Açıkkol (2013)	27
Çavlum	O. Tunç	Sevim ve diğ. (2004)	34
Gordion	O. Tunç	Angel (1986)	36
Truva VI-VIII	G. Tunç	Angel (1986)	32

Kadınların hemen hemen hepsi 30 yaşına gelmeden, genç yaşlarda ölmüşlerdir. Kadınların bu yaş aralığı içinde sıklıkla yaşamlarını yitirmeleri gebelik ve doğum sırasında karşılaştıkları risklere bağlanmakta ve doğurganlık döneminin riskli bir dönem olduğu kabul edilmektedir. Erkekler arasında da benzer şekilde genç yaşta ölümler fazladır. Erkek bireylerin bu yaşlarda yaşamları yoğun ve hareketli geçmektedir. Günlük hayattaki zorlu aktiviteler, avcılık ve savaşlar bu yaş dönemini riskli kılmaktadır. Her iki cinste de ölüm oranı 30'lu yaşlardan sonra azalmaktadır. Bu durum eski Anadolu toplumlarının genel bir görüntüsü olarak karşımıza çıkmaktadır (Özbek, 2000: 15).

C. Morfolojik Yapı

Bireylerin morfolojik yapılarının belirlenmesinde önemli göstergelerden birisi boy uzunluğudur. Uzun kemiklerin maksimum uzunluklarına göre hesaplanan ortalama boy uzunluğu toplumların morfolojik yapısı hakkında bilgi verebilmektedir. Bu amaç doğrultusunda sadece bir kadın bireyden boy uzunluğu elde edilmiştir. 18-22 yaş aralığında olduğu belirlenen kadının alınan ölçüler doğrultusunda boy uzunluğu Pearson'a göre 149,16 cm, Trotter ve Glesser'e göre 152,05 cm olarak hesaplanmıştır (Pearson, 1899: 169; Trotter ve Glesser, 1952: 463). Hem Pearson hem de Trotter ve Glesser formülüyle hesaplanan boy uzunluğu Martin ve Saller'in boy sınıflamasına göre orta altı kategorisine girmektedir (Martin ve Saller, 1957). Boy uzunluğu

değeri karşılaştırdığımız çağdaş toplumlardan çok da farklı değildir, fakat biraz daha kısadır (Güleç, 1989: 155).

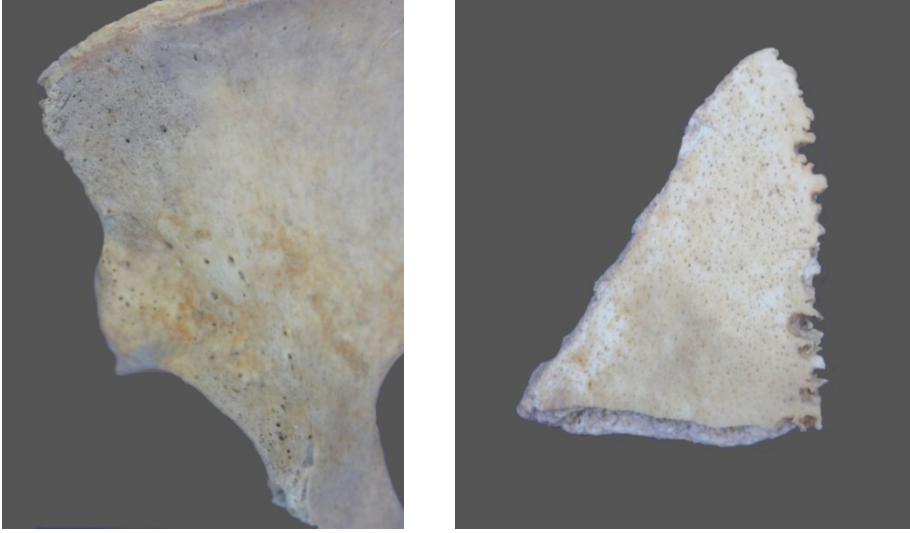
D. Patoloji

1. Kafatası ve Vücut Patolojisi

Geçmiş dönemlerde topluluklar birçok enfeksiyonel hastalıklarla karşı karşıya kalmışlardır. Her enfeksiyonel hastalık iskelet üzerinde iz bırakmaz. Ancak iz bırakan hastalıkların incelenmesi eski insan topluluklarının sağlık yapılarının belirlenmesi ve yaşadıkları çevreye uyum süreçlerinin anlaşılmasında önemli rol oynar (Özbek, 2007b: 488). Bu hastalık izleri, bireylerin yaşam biçimleri, kültürleri, ekonomileri (avcı-toplayıcı, tarım toplumu gibi), yaşadıkları çevreleri, meslekleri ve olası ölüm nedenlerini hakkında önemli ipuçları verir.

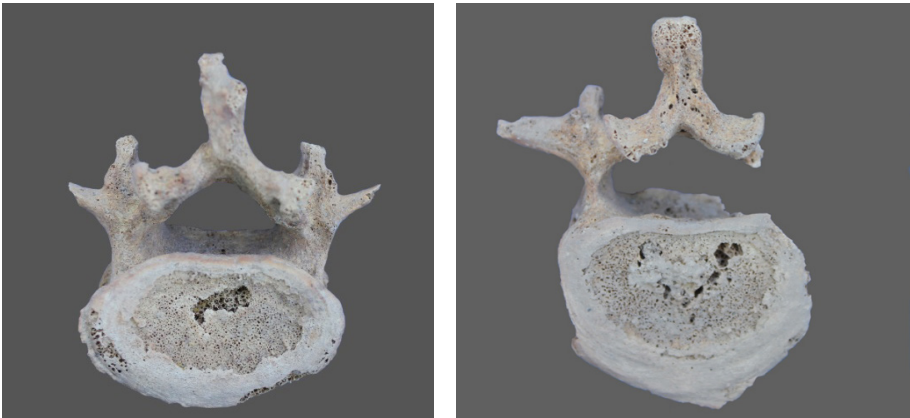
Kafatasında gelişen, porotic hyperostosis ve cribra orbitalia olarak bilinen lezyonlar aneminin ayırt edici özellikleri olarak bilinmektedir. Porotic hyperostosis ve cribra orbitalia varlığı eski insan topluluklarının beslenme durumları hakkındaki önemli göstergelerden biridir. Bu lezyonun oluşumu beslenme bozuklukları, bazı enfeksiyon ve metabolik hastalıklar sonucu edinilen anemiye bağlanmıştır (Stuart ve Macadam, 1992: 151; Ortner, 2003: 102, 363). M8 numaralı küp mezardan çıkarılan genç erişkin erkek bireyin kafatasında tespit edilen lezyonun oluşumu, kafatası ile sınırlı kalması, diploe kalınlaşmasının olmayışı ve hafif düzeyde seyretmesinden dolayı demir eksikliği sonucu edinilen anemiye bağlanabilir (Resim 3). Kalıtsal olmayan aneminin en önemli nedenlerinden biri demir eksikliğidir. Bu bireyde beslenme yetersizliğine bağlı anemiden söz edilebilir. M6 numaralı basit toprak mezardan genç erişkin kadın bireyde ise porotic hyperostosis olgusu kafatasının yanı sıra kalça kemiklerinde de gözlenmiştir.

Resim 3: Kafatası kemiklerinde porotic hyperostosis.

Osteofit, osteoartrit ve schmorl nodülü günlük yaşamdaki fiziksel stres ya da enfeksiyonel rahatsızlıklar sonucunda oluşan eklem rahatsızlıklarıdır. Osteofit, günümüzde daha çok yaşlılarda görülen ve genellikle omurlarda dışarı doğru ekstra kemik büyümeleridir. Schmorl nodülü vertebra disklerinin üst ve alt yüzeylerinin fıtıklaşması olarak tanımlanır. Osteoartrit eklem yüzeylerinin bozulması şeklinde ortaya çıkar. M2 numaralı taş sanduka mezarda bulunan erişkin erkeğin cervical ve lumbar vertebralarında, M3 numaralı taş sanduka mezarda bulunan genç erişkin erkek bireyin lumbar vertebralarında schmorl nodülü ve osteofit olgusu tespit edilmiştir (Resim 4).

Resim 4: Vertebrada schmorl nodülü ve osteofit olgusu.

M2 numaralı taş sanduka mezardaki erişkin kadın bireyin ayak parmak kemiklerinde ve M3 numaralı taş sanduka mezardaki diğer genç erişkin erkek birey ve M8 numaralı küp mezardan genç erişkin erkeğin sağ tibia ve patellasında osteoartrit görülmüştür (Resim 5). Yine M2 numaralı taş sanduka mezardan erişkin erkek bireyin sağ fibulasının proksimal ve distal uçlarında osteoartrit tespit edilmiştir (Resim 6). M3 numaralı taş sanduka mezardan genç erişkin kadın bireyde ileri derecede vertebral osteoartrit sonucu thoracal vertebralarında kaynaşma söz konusudur. İki omur birey hayatta iken kaynaşıp (ankylosis) bir blok oluşturmuştur. Boyun ve sırt omurlarındaki bu tür kaynaşmalara genelde bireyin hayatta iken sırtında devamlı ağır yük taşıma alışkanlığı neden olmaktadır (Özbek, 2011: 4). Bu bireyler genç olduklarından bu tür dejeneratif eklem rahatsızlıkları ortaya çıkması ağır fiziksel aktivite, ağır yaşam koşullarına ve bu eklemlerin çok kullanılmasına bağlanabilir. Günlük aktivitelerinde ağırlık ve güce bağlı işler yaptığının bir göstergesi olabilir (Özbek, 2007b: 498; Ortner ve Putschar, 1985: 399). Bunun yanı sıra üç bireyin sağ bacak ve ayak kemiklerinin osteoartrit oluşumu göstermesi bir vücudun bu bölümlerine dayalı bir meslek ya da iş bölümünü akla getirmektedir.

Resim 5: Ayak parmak kemiğinde ve patellada osteoartrit.

Resim 6: Fibulada osteoartrit.

2. Diş Patolojisi

Eski dönemlerde yaşamış topluluklara ait diş ve çenelerin paleopatolojik açıdan incelenmesi o toplumun yaşam biçimleri, beslenme alışkanlıkları, ağız ve diş sağlıkları, besin hazırlama şekilleri gibi birçok konuda bilgi vermektedir (Özbek, 2007b: 521). Bunların yanı sıra bireylerin doğum öncesinden ölümlerine kadar yaşamlarında karşılaştıkları fizyolojik stresleri de yansıtan bilgiler ortaya koyar. Ovaören Erken Tunç Çağı bireylerinin ağız ve diş sağlığının anlaşılması amacıyla toplam 115 diş paleopatolojik açıdan incelendiğinde çürük, diş taşı, hypoplasia ve aşınma gibi patolojik olgularının varlığı belirlenmiştir (Tablo 5). Dişlerde, % 2,61 oranında diş çürüğüne (n: 3), % 2,61 oranında hypoplasiaya (n: 3) ve % 8,70 oranında diş taşı (n: 10) oluşumuna rastlanmıştır. Aşınma değeri ise % 62,60'tır (n: 72). Bunun yanı sıra 4 dişin postmortem ve 1 dişin antemortem kayıp olduğu tespit edilmiştir. Sadece üç diş üzerinde non-metrik (ölçülemeyen) özellikler tespit edilmiştir. Bu dişlerden birinde kıvrık kök, diğerinde birleşik kök ve sonuncusunda ise kürek biçimli diş özelliği mevcuttur.

Tablo 5: Ovaören ETÇ Bireylerinde Belirlenen Diş Patolojileri ve Varyasyonlar.

Patoloji ve Varyasyon	n	%
Çürük	3	2, 61%
Aşınma	72	62. 60%
Hypoplasia	3	2, 61%
Diş Taşı	10	8. 70%

n: Diş Sayısı.

Aşınma

Diş aşınmasında en büyük etken beslenme ve besin hazırlama teknikleridir. Bunun yanı sıra dişi bir alet olarak kullanma gibi kültürel alışkanlıklar da diş aşınmasına yol açmaktadır. Aşınmanın ileri düzeyde olması, bireylerin rafine edilmemiş yiyeceklerle beslenmiş olduğunun göstergesi olabilmektedir (Erdal 2000 b, 50; Özbek 2000, 26). Ovaören toplumunda daimi dişler aşınmadan etkilenmiştir. En fazla aşınan diş grupları premolar ve molar dişlerdir. 115 diştten 72 tanesinde aşınma tespit edilmiştir (% 62, 60). Aşınan dişler, Bouilville ve arkadaşlarının aşınma ölçeğine (Bouilville vd. 1983: 89) göre derecelendirildiğinde 24 dişte 1, 31 dişte 2, 16 dişte 3 ve 1 dişte 4 derece düzeyinde aşınma olduğu saptanmıştır. Aşınmalar özellikle 2. derecede (%43, 05) yoğunlaşmaktadır. Sonuçlar yakın dönemlerde yaşamış diğer

Anadolu toplumlarıyla karşılaştırıldığında Hayazhöyük ETÇ toplumu ile birlikte en düşük değerleri göstermiştir (Tablo 6). Bu durum iki toplumun da nispeten yumuşak ve sert maddelerden arındırılmış yiyeceklerle beslendiğini göstermektedir. Tablodan da anlaşıldığı üzere diğer Tunç Çağı Anadolu toplumlarının hemen hemen hepsinde 3 ve 4 derece düzeyde diş aşınması mevcuttur.

Tablo 6: Eski Anadolu Topluluklarının Diş Aşınma Dereceleri

Topluluk	Dönem	Araştırmacı	Aşınma Dereceleri
Küçükhöyük	Erken Tunç	Açıkkol (2000)	3 ve 4
Hayazhöyük	Erken Tunç	Özbek (1984)	1 ve 2
Salur	Erken Tunç	Yiğit ve diğ. (2010)	4
Resuloğlu	Erken Tunç	Atamtürk ve Duyar (2010)	3 ve 4
Ovaören	Erken Tunç	Bu araştırma	2
Aşağı Salat	Geç Uruk-ETÇ	Başoğlu ve diğ. (2013)	4+
Panaztepe	Orta Tunç	Güleç ve Duyar (1998)	Orta ve İleri
Çavlum	Orta Tunç	Sevim ve diğ. (2004)	4
Ağızören	Orta Tunç	Yılmaz ve diğ. (2003)	4
Salat Tepe	Orta Tunç	Başoğlu ve Erkman (2015)	3 ve 4
Hakkari	Erken Demir	Gözlük ve diğ. (2003)	4
Karagündüz	Erken Demir	Erkman ve diğ. (2008)	4
Altıntepe	Urartu	Yiğit ve diğ.(2005)	2 ve 3

Çürük

Eski insan toplumları diş çürüğü açısından incelendiğinde, diş çürüğünün Neolitik öncesi topluluklarda çok seyrek rastlandığı, tarıma geçişle birlikte hafif bir artış gösterdiğini, yoğun tarıma geçişle birlikte ise artışın hız kazandığını (% 10 civarı) görülmektedir (Özbek 2007b, 523; Erdal 2000b, 50). Beslenme koşulları, genetik yapı, çevre ve günlük aktiviteye bağlı olarak yapılan iş gibi faktörler diş çürüğünün oluşmasında etkilidir (Hillson, 1990: 44). Anadolu'da çürük oranı Roma dönemine dek yaklaşık yüzde 3-5 civarında seyrederken, Roma dönemiyle birlikte iki üç kat artarak yaklaşık yüzde 10 civarına yükselmiştir (Tablo 7). Yoğun tarım toplumuna geçişle birlikte şeker ve korbondidrat kullanımının beslenme sistemine girmesi diş çürüğün artmasına neden olmuştur. Çürük oluşumu açısından baktığımızda 3 dişte çürük vardır (% 2, 61) (Tablo 5). Ovaören ETÇ bireylerinin sahip olduğu bu oran diğer Anadolu toplumları ile karşılaştırıldığında yoğun tarım toplumlarından ziyade tarımın başlangıç aşamasındaki toplumlarla yakınlık göstermektedir.

Bunların yanı sıra, kesici ve köpek dişlerinde % 8, 70 oranında diş taşı belirlenmiştir. Diş taşı eski Anadolu insanların hemen hemen hepsinde görülmüştür. Neolitik Dönemden itibaren tarıma geçen toplumların diyetlerine öğütülüp un haline getirilen nişastalı besinleri dahil etmeye başlamalarıyla diş taşı oluşumu artmıştır (Özbek, 2007b: 530).

Hypoplasia

Diş minesinde oluşan kusurlar şeklinde tanımlanan hypoplasia minenin kendini yenileyememesinden dolayı hayat boyu kalıcı olmaktadır. Dişin mine tabakasındaki renk değişimi, çizgi ve küçük kusurlar şeklinde kendini gösteren hypoplasia verileri bireyin anne karnındaki gelişim sürecinden itibaren maruz kaldığı fizyolojik streslerin en iyi göstergeleri sayılmaktadır (Buisckstra ve Ubelaker, 1994). Hypoplasia'ye neden olan etkenler arasında kronik beslenme yetersizliği, bazı metabolizma bozuklukları, yüksek ateşli bazı çocuk hastalıkları, bağırsak enfeksiyonları, travmalar, A ve D vitamini eksikliği ve genetik faktörler gösterilmektedir (Hilson, 1990; Özbek, 2007a). Tarih öncesi dönemden itibaren gözlenen hypoplasia, Ovaören bireylerinde % 2. 61 frekansındadır. Bu bireyler hypoplasia'ye neden olan etkenlerden en az bir ya da bir kaçına maruz kalmış olabilir. Ovaören ETÇ toplumu, diğer Tunç Çağı toplumları arasındaki en düşük hypoplasia değerine sahiptir (Tablo 7).

Ovaören bireyleri ağız ve diş sağlığı açısından bakıldığında, düşük aşınma, çürük, hypoplasia ve diş taşı değerleriyle karşımıza çıkmaktadır. Bu veriler bize Ovaören insanların yoğun tarım toplumu olmadığını ve ağız ve diş sağlığının diğer Tunç Çağı toplumlarına göre oldukça iyi olduğunu göstermektedir.

Tablo 7: Eski Anadolu Topluluklarının Diş Patolojilerinin Karşılaştırılması.

Topluluk	Dönem	Araştırmacı	Çürük	Diştaşı	Hypoplasia
Karataş	E. Tunç	Angel (1970)	5. 6	-	6.00
Resuloğlu	E. Tunç	Atamtürk ve Duyar (2010)	3. 74	79. 77	57. 23
Hayazhöyük	E. Tunç	Özbek (1984)	3.93	-	-
Küçükhöyük	E. Tunç	Açikkol (2000)	2. 92	1. 58	13. 79
Salur	E. Tunç	Yiğit ve diğ. (2010)	2. 80	25. 00	22. 92
Ovaören	E. Tunç	Bu araştırma	2. 61	8. 70	2. 61
Aşağısalat	G.Uruk- E.Tunç	Başoğlu ve diğ. (2013)	9.00	-	-
Panaztepe	O. Tunç	Güleç ve Duyar (1997)	3.01	20. 89	31. 51
Salat Tepe	O. Tunç	Başoğlu ve Erkman (2015)	7. 14	8. 92	5. 35
Antandros	MÖ 7-2yy	Erdal (2000)	9.80	-	60, 30
Panaztepe	Roma	Güleç ve Duyar (1997)	11.11	14. 76	22. 73

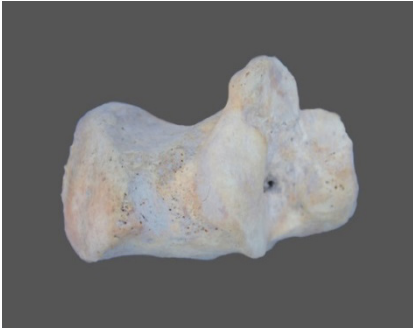
E. Ölçülemeyen (Non-metrik) Özelliklerin Değerlendirilmesi

Non- metrik karakterler, iskelet çalışmalarında toplumların biyolojik açıdan yakınlığı veya farklılığını ortaya koymada önemli veri kaynaklarıdır. İnsan iskeleti üzerinde bulunan ve metrik olarak ifade edilemeyen bazı genetik karakterler mevcuttur. Varyasyon olarak adlandırılan bu karakterlerin genlerle kalıtsal olarak taşındığına inanılmaktadır (Berry – Berry, 1967: 364). Populasyon düzeyinde yapılacak varyasyon analizleri toplumların birbirlerine yakınlık derecelerini ya da başka bir deyişle biyolojik uzaklıklarını ortaya koyabilmektedir. Bazı varyasyonların bazı toplumlarda daha sık rastlandığı görülmektedir (White ve Folkens, 2005: 53, 403; Berry – Berry, 1967: 364). Bu amaç doğrultusunda Ovaören iskeletleri non- metrik karakterler açısından incelenmiştir. Bu incelemeler sonucu M6 numaralı mezardan ele geçen genç erişkin kadın ve M8 numaralı mezardan genç erişkin erkek bireylerin taluslarında os trigonuma rastlanmıştır (Resim 7).

Resim 7: Os trigonum.

Yine aynı bireylerin tibialarında lateral tibial facet oluşumu tespit edilmiştir (Resim 8). M6 numaralı mezardaki genç erişkin kadın bireyde ek olarak calcaneusunda calcaneal double facet olduğu gözlenmiştir (Resim 9). M2 ve M3 gibi çoklu gömüler içeren mezarlardan gelen bireylerde herhangi bir non-metrik özellik bulgusuna rastlanmamaktadır. Bu durum çoklu gömülerde bireyler arasındaki akrabalık ilişkisi olasılığını azaltmaktadır.

Resim 8: Lateral tibial facet

Resim 9: Calcaneal double facet

Bunların yanı sıra daimi dişler non-metrik karakterler açısından incelenmiş, bir dişte kıvrık kök, diğerinde birleşik kök ve sonuncusunda ise kürek biçimli diş olmak üzere sadece üç dişte bu oluşumlar gözlenmiştir.

IV. SONUÇ

13 birey üzerinde yapılan bu çalışma, sayısal azlıkları ve var olan iskeletlerin de çok parçalı olması antropolojik inceleme ve değerlendirmeyi zorlaştırırsa da ait oldukları dönemle ilgili bilgiler vermesi açısından gereklidir. Az sayıda iskelet materyal bulabildiğimiz bu dönemleri yansıtan veriler hem arkeoloji, hem de antropoloji için oldukça önemlidir.

Bireylerin genel paleodemografik dağılımlarına bakıldığında; % 8'inin çocuk (n: 1), % 46'sının kadın (n: 6), % 31'inin erkek (n: 4) ve % 15'inin yeterli cinsiyet kriteri bulunmadığı için cinsiyetleri belirlenemeyen bireyler (n: 2) olduğu görülmüştür. Yetişkin bireyler genç yaşta yaşamlarını yitirmişlerdir. Eski Anadolu toplumlarında 20-35 yaş erkekler ve kadınlar için riskli bir dönem olmaktadır. Kadınların bu yaş aralığında yaşamlarını yitirmeleri gebelik ve doğumlara bağlanabilir. Erkeklerin ölüm nedenleri olarak günlük zor yaşam şartları, ağır aktiviteler ve savaşlarla açıklanabilir. Her iki cins için 30'lu yaşlardan sonra ölüm riski azalmaktadır. Bebek ve çocuk ölümleri toplumların gelişmişlik durumlarının, çevre koşullarının, sağlık ve beslenme şekillerinin bir göstergesi olarak görülmektedir. Fakat Ovaören toplumunda bebek ve çocuk sayısı yetersiz olduğundan sağlıklı bir yorum yapılamamaktadır. Ovaören arkeolojik alanında kazı çalışmaları halen devam etmektedir. Bu nedenle, ilerleyen zamanlarda gelecek yeni iskelet kalıntılarının mevcut iskeletlerle birlikte değerlendirilmesi, bu insanların demografik dağılımları konusunda daha kesin sonuçlar verecektir.

Bireylerin genel sağlık durumlarını ortaya koymak amacıyla yapılan paleopatolojik analizler sonucu, vücut kemiklerinde arthiritis, porotic yapılar, omurlarda osteofit ve schmorl nodülü gibi lezyonların varlığı saptanmıştır. Veriler, bireylerin yetersiz beslenme, ağır fiziksel aktivite ve yaşam koşullarına maruz kaldıklarını göstermektedir. Günlük yaşamlarında ağırlık ve beden gücüne bağlı işler yapıldığının bir göstergesi olabilir. Toplumun bir tarım toplumu olması ve tarlada ya da ağır işlerde çalışmış olabileceklere göz önünde bulundurulduğunda bu koşulların da osteoartrit ve schmorl nodülü oluşması üzerinde etkisi olduğu düşünülebilir. Bu toplulukta ağız ve diş sağlığının anlaşılması amacıyla toplam 115 diş paleopatolojik açıdan incelenmiş, % 2,61 oranında diş çürüğüne, % 2,61 oranında hypoplasiya ve % 8,70 oranında diştaşı oluşumuna rastlanmıştır. Aşınma değeri ise % 62,60'tır. Aşınmalar özellikle 2 düzeyinde (% 43, 05) yoğunlaşmaktadır. Elde edilen hypoplasia ve diş çürüğü gibi dental patoloji bulguları ve görel olarak az aşınma, Tunç Çağı toplumlarına yakın olmakla birlikte oranlar ortalamaların altındadır. Bu durum Ovaören insanların yoğun tarım toplumu olmadığını ve ağız ve diş sağlığının diğer Tunç Çağı toplumlarına göre oldukça iyi olduğunu göstermektedir.

Bireyler üzerinde yapılan morfolojik analizler sonucunda, sadece bir kadın bireyde boy uzunluğu hesaplanabilmiş, bireyin boy uzunluğu Pearson'a (Pearson, 1899: 169) göre 149,16; Trotter-Gleser'e (Trotter ve Gleser, 1952: 463) göre 152,05 olarak belirlenmiştir. Boy uzunluğu açısından karşılaştırdığımız çağdaş toplumlardan çok farklı olmamakla birlikte biraz kısadır.

Toplumların biyolojik açıdan yakınlık ve uzaklık derecelerini ortaya koyan non-metrik karakterler açısından değerlendirildiğinde, çift anteriorcal canalfacet, lateral ve medial tibialfacet, supra orbital foramen ve foramen olecrani varyasyonları tespit edilmiştir. Bu varyasyonlar eski Anadolu toplumlarında sıkça rastlanan olgulardır.

Eski Tunç Çağı'nda yoğun tarım Anadolu genelinde uygulanmakta ve etkilerini göstermektedir. Buna karşılık Ovaören gibi daha yerel ve küçük grupların oluşturduğu tarımın başlangıç aşamasında topluluklarında var olduğu söylenebilir. Ovaören insanları geçmişteki kültürel alışkanlıklarını sürdüren bunun yanı sıra küçük çapta tarım yapan ve yeni kültürel alışkanlıklar edinen ve bunları yaşam biçimine yansıtan bir grup olarak karşımıza çıkmaktadır.

Teşekkür

Bu çalışmaya konu olan iskelet materyalleri incelememize izin veren Prof. Dr. Yücel Şenyurt'a teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

- ACSAĐI, G. Y. & Nemeskeri, J. (1970), *History of Human Life Span and Mortality*, Akadémiai Kiadó, Macaristan: Budapeşte.
- AÇIKKOL, A. (2000), *Küçük Höyük Eski Tunç Çağı İnsanlarının Paleoantropolojik Açıdan İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- AÇIKKOL, A. (2013), "Oylum Höyük Toplumunun (Orta Tunç Çağı, Kilis) Paleodemografik Yapısı" *Zeitschrift für die Welt Der Türken (Journal of World of Turks)*. Vol 5, No 3, ss. 35-48.
- ANGEL, J.L. (1970), "Human skeletal remains at Karataş" *American Journal of Archaeology*, S.74, ss. 253-259.
- ANGEL, J. L., & BİSSEL, S. C. (1986). "Health and Stress in an Early Bronze Age Population. In M. I Mellink, (Ed.), *Ancient Anatolia: Aspect of Change and Cultural Development*" *Medison: University of Wisconsin*, ss. 12- 30.
- ATAMTÜRK, D., DUYAR, İ. (2010), "Resuloğlu Erken Tunç Çağı Topluluğunda Ağız ve Diş Sağlığı", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Dergisi/ Journal of Faculty of Letters*, S.27, cilt. 1, ss. 33-52.
- BAŞOĞLU, O., ERKMAN, A. C. (2015). "Diyarbakır / Salat Tepe Orta Tunç Çağı İnsanları: Antropolojik Bir İnceleme", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.8, S. 1(Baskıda).
- BAŞOĞLU, O., AKÇAY, A., GÖZLÜK KIRMIZIOĞLU, P., GÖKKOYUN, S., ŞENER, T. (2013), "Diyarbakır / Aşağısalat Höyüğü İskeletleri" *Olba Dergisi*, S.21, ss.27-44.
- BERRY, A. C. & Berry, R. J. (1967), "Epigenetic Variation in the Human", *Cranium. J. Anatomy*, S.101(pt2), ss.361-379.
- BOUVİLLE C., CONSTANCE WESTERMANN T.S. & NEWELL R.R. (1983), "Les Restes Humains Mesolithiques de l'Abri Corbille, Istres (Bouches du Rhone)", *Bulletins et Memoires de la Societe d'anthropologie de Paris*, S.13, ss.89-110.

- BROTHWELL, D. (1972). *Digging up Bones*, Great Britain: BAS Printers Ltd. London.
- BUIKSTRA, J. E. & UBELAKER, D.H. (1994), "Standarts for Data Collection from Human Skeletal Remains" *Arkansas Archaeological Survey Research Series*, S.44.
- BÜYÜKKARAKAYA, A. M., ERDAL, Y. S., ÖZBEK, M. (2009), "Tepecik Çiftlik İnsanlarının Antropolojik Açından Değerlendirilmesi", *24. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, ss. 119-139.
- DOĞAN, U. (2011), "Climate-controlled river terrace formation in the Kızılırmak valley, Cappadocia section, Turkey: inferred from Ar-Ar dating of quaternary basalts and terraces stratigraphy", *Geomorphology*, S.126, ss. 66-81.
- ERDAL, Y.S. (2000a), "Eski Anadolu Toplumlarında Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları", *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, S.43, ss. 5-19.
- ERDAL, Y.S. (2000b), "Antandros İnsanlarında Ağız Sağlığı", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, S.1, ss.45-55.
- ERKMAN, A. C., ŞİMŞEK, N., ÇIRAK, A., KARAÖZ ARIHAN, S. (2008), "Karagündüz Erken Demir Çağı Toplumunda Ağız ve Diş Sağlığı", *23. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, ss.141-156.
- GÖZLÜK, P., YILMAZ, H., YİĞİT, A., AÇIKKOL, A., SEVİM, A. (2003), "Hakkari Erken Demir Çağı İskeletlerinin Paleoantropolojik Açından İncelenmesi", *18. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, ss. 31-40.
- GÜLEÇ, E. (1989), "Paleoantropolojik Verilere Göre Eski Anadolu Bireylerinin Boy Açısından İncelenmesi", *5. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, ss. 147-160.
- GÜLEÇ E. & DUYAR İ. (1997), "Panztepe M.Ö. 2. Bin ve Roma Dönemi İskeletlerinin Antropolojik Analizi", *Antropoloji*, S.13, ss. 179-206.
- HILSON, S. (1990), *Teeth*, Cambridge University Press, New York, USA.
- İŞCAN M.Y., LOTH SR. & WRİGHT RK. (1984), "Age Estimation from the Ribby Phase Analysis: White Males" *Journal of Forensic Science*, S.29, ss. 1094-1104.
- İŞCAN, M.Y., LOTH S.R. & WRİGHT R.K. (1985), "Age Estimation from the Ribby Phase Analysis: White Females", *Journal of Forensic Science*, S.30, ss.863.
- KROGMAN, W.M. & İŞCAN M.Y. (1986), *The Human Skeleton in Forensic Medicine*, Charles C Thomas Publisher Ltd. İllinois, USA.
- MAAT, G. J. R. & VAN DER VELDE, A. (1987), "The Caries-Attrition Competition", *International Journal of Anthropology*, S.2, ss. 281- 292.
- MARTİN, R. ve SALLER, K. (1957), *Lehrbuch der Anthropologie, Band I*, Güstav Fischer Verlag, Stuttgart.
- OLIVIER, G. (1969), *Practical Anthropology*, Charles C. Thomas Publisher, Illinois, USA.
- ORTNER, D. J. & PUTSCHAR, G. J. (1985), *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*, Simithsonian Institution Press, Washington DC.
- ORTNER, D. J. (2003), *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*, Academic Press, Londra.
- ÖZBEK, M. (1984), "Etude Anthropologique des Restes Humaines de Hayaz Höyük", *Anatolica*, S.11, ss. 155-168.
- ÖZBEK, M. (2000), *Çayönü'nde İnsan*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Ankara.
- ÖZBEK, M. (2007a), *Dişlerde Zamanda Yolculuk*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.

- ÖZBEK, M. (2007b), *Dünden Bugüne İnsan*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara.
- ÖZBEK, M. (2011), "Aşıklı Höyük'te 2007 ve 2008 Yılı Kazı Çalışmalarında Bulunan İki İlginç İnsan İskeleti", 26. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, ss. 1-13.
- ÖZCEBE, H. (2006), "Çocukluk Dönemleri ve Çocuk Sağlığının Değerlendirilmesi", Ed. Güler, Ç., L. Akın, H.Ü. Yayınları *Halk Sağlığı: Temel Bilgiler*, ss. 325-335. Ankara.
- PEARSON, K. (1899), "Mathematical Contribution on the Theory of Evolution on the Reconstructions of the Stature of Prehistoric Races", *Philosophical Transaction of the Royal Society*, S.192, ss. 169-224.
- SEVİM, A. (1993), *Elazığ/Tepecik Ortaçağ İskeletlerinin Paleodemografik Açından Değerlendirilmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- SAĞIR, M., SATAR, Z., ÖZER, İ., GÜLEÇ, E. (2011), "Birecik Barajı İlk Tunç Çağı İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi", 26. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, ss. 257-263.
- SEVİM, A., YILMAZ, H., AÇIKKOL, A. (2004), "Çavlum İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi", I. Uluslararası Dünden Bugüne Eskişehir Sempozyumu – Siyasal, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Yapı. *T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1631, Edebiyat Fakültesi Yayınları*, S.21, ss. 337-355.
- STUART-MACADAM, PL. (1992), "Diet, Demography and Disease: Changing Perspectives on Anemia", Ed. Aldine De Gruyter, *Anemia in Past Human Populations*, ss. 151-170, New York.
- ŞENER, T. (2014), *Ovaören/ Topakhöyük ve Teras Yerleşimi Erken Tunç Çağı Mezarlarının Arkeolojik ve Antropolojik Açından Değerlendirilmesi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ŞENYUT, S.Y. (2010), "Ovaören-Göstesin Geç Hitit\Luwi Hiyeroglif Yazıtı", *Veysel Donbaz'a Sunulan Yazılar*, Ege Yayınları, ss. 261-268.
- TROTTER, G. & GLESER, G.S. (1952), "Estimation of Stature from Long Bones of American Whitesand Negroes" *American Journal of Physical Anthropology*, 10, ss. 463-514.
- WHİTE, T. FOLKENS, P.A. (1991), *Human Osteology (firstedition)*, Academic Press San Diego, California.
- WHİTE, T. & FOLKENS, P.A. (2005), *The Human bone Manual*, Elsevier Academic Press, San Diego, CA.
- WİTTWER-BACKOFEN, U. (1987), "Palaeodemography of the Early Bronze Age Cemetery of İkiztepe/Samsun", *II. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, ss. 175-190.
- WORKSHOP OF EUROPEAN ANTHROPOLOGİST, (1980), "Recommendations for Age and Sex Diagnoses of Skeletons", *Journal of Human Evolution*, cilt.9: S.7, ss. 518-549.
- YILMAZ, H. & AÇIKKOL, A. (2003), "Kütahya Ağızören İskeletlerine Ait Dişlerin İncelenmesi", *Antropoloji*, S.17, ss. 71-108.
- YİĞİT A., GÖZLÜK P., ERKMAN A.C., ÇIRAK A., ŞİMŞEK N. (2005), "Altın-tepe Urartu İskeletlerinin Paleoantropolojik Açından Değerlendirilmesi", 20. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, ss.79-90.
- YİĞİT, A., GÖZLÜK KIRMIZIOĞLU, P., İBİŞ, R., SEVİM EROL, A. (2010), "Çankırı Salur Erken Tunç Dönemi İnsanları", 26. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, ss. 273-291.

KUR'AN'DA GEÇEN SAYISAL İFADELER HAKKINDA BAZI DEĞERLENDİRMELER

Süleyman GEZER*

Atıf©: Gezer, Süleyman (2015). "Kur'an'da Geçen Sayısal İfadeler Hakkında Bazı Değerlendirmeler", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 8, Sayı 2, Aralık 2015, ss. 477-492

Özet: Her dil gibi Kur'an'ın bünyesinde birtakım sayısal ifadeler mevcuttur. Yer yer bu ifadeler insan algısının dışında kullanılmıştır. Mesela Nuh'un yaşı ve elli bin yıllık bir süreden bahseden ayetler bunlardan bazılarıdır. Ahkâm konularına ilişkin sayısal veriler kesinlik bildirirler ve uygulamaya dönük yaptırımlar içerirler. Diğer anlatım biçimleri yer yer temsili ve mübalağa işlevine sahiptir. Tefsir literatürünün yaklaşımı bu konuda önemlidir. Mesela bu literatür diğer konularda sayısal ifadelerin temsili olduğunu kabul ederken Hz. Nuh'un yaşı, Ashab-ı Kehf'in mağarada kalma süreleri hakkında suskun kalmışlardır. Bunu ise Allah'ın kudreti ve gücüyle açıklayarak olağanüstü ve mucizevi bir olay olarak değerlendirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Sayı, Sayısal İfadeler, Bin Sayısı, Nuh'un Yaşı.

Some Evaluations About Numerical Expressions Used in The Quran

Citation/©: Gezer, Süleyman (2015). "Some Evaluations About Numerical Expressions Used in The Quran", Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 8, Issue 2, December 2015, pp. 477-492

Abstract: *There are some numerical expressions in the Qur'anic structure as in every language. This phrase is sometimes used out of human perception. The verses mentioning about Noah's age and fifty thousand-year period are some of the examples. Quantitative data on the subject of Ahkam notifies certainty and they include application-oriented sanctions. Other forms of expression are symbolic and have hyperbolic function. In this regard the approach of the Tafsir literature is important. For example, while this literature considers the quantitative data as symbolic in some matters, it remains silent about the age of Noah and how long the Companions of the Cave stayed in the cave. These are considered within the frame of God's mightiness and power and regarded as extraordinary and miraculous.*

Keywords: *Number, Numerical Expression, One Thousand, the Age of Noah.*

I. GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim mesajını bir dil içinden ve döneminde kullanılan Arapça ile muhataplarına ulaştırmıştır. Her dil gibi yer yer içeriğinde birtakım sayısal ifadeler bulunmaktadır. Bazen bu ifadeler gerçek dünyada tecrübesi olmayan ve insan idrakini aşan boyutlarda sunulmaktadır. Sayısal anlatılar sadece Kur'an'ın anlatım biçimine özgü bir durum değildir. Her toplum, diğer toplumlardan ayrı olarak sayılarla ilgili farklı algılara sahip olduğu ve bazı sayıların kendi algı dünyalarında, ritüellerinde önemli bir yerinin olduğu bilinmektedir.

Sayılar ile nesnelere arasında sembolik bir bağ kurma çabası öteden beri mevcut olan bir yaklaşımdır. Özellikle bu sembollerin izleri daha çok mitolojik ve günümüzde her toplumda görülen batıl olarak adlandırabileceğimiz inançlarda bulunmaktadır (Gökdoğan, 2009: XXXVI/213). Mesela bir toplumda on sayısına yüklenen anlamla diğer toplumlarda yüklenen anlam veya beklentiler her zaman aynı olmamaktadır. Sayı sistemleri konusunda dönemde önde gelen bölgelerinden biri olan Mezopotamya'da yedi sayısının ilahi bir sayı olduğu konusunda mutabakatın olduğu gözlenir. Aynı zamanda o bölgede altmış sayısı ise önemli olan sayı sistemlerinden biridir (Schimmel, trs.: 16). Bununla birlikte tarihte bazı sayıları diğerlerinden farklı görenek bunun üzerinden birtakım teoriler geliştirenlerin Pisagorcular olduğu

bilinmektedir. Bu sayı kuramları Ortaçağ İslam dünyasını da etkilemiş olup mükemmel, fazlalıklı, noksanlı ve dost sayı gibi bazı özel sayı biçimleri ortaya çıkmıştır (Gökdoğan, 2009: XXXVI/213).

Kutsal kitapların anlatıları diğer kitaplardan bazı yönlerden ayrılır. Kutsal kitap dili, her şeyden önce bilgi vermenin ötesinde farklı amaçlara ve işlevlere sahip olan bir dil olarak tasvir edilebilir. Bundan dolayı döneminde kullanılan anlatım ve algı biçimlerini yansıtmaları da söz konusudur. Bununla birlikte dönemde kullanılan ifade kalıpları, sayısal kullanımlar ve çokluk bildiren bazı sayı sistemlerinin Kur'an metnine yansımaları söz konusudur. Sayıların kullanımı her dil ve kültürde olan, bir anlatım ve hesaplama biçimidir. Ne var ki bazı sayısal ifade biçimleri var ki bunların günümüz muhatapları açısından ne anlama geldiği çoğu zaman bir teslimiyetin konusu olarak ele alınıp değerlendirilir. Çünkü bu ifade kalıpları insan idrakini aşan boyuttur. Bunlar sadece Kur'an anlatım tekniğine giren konular olmayıp diğer kutsal metinlerde de geçmektedir. Mesela Hz. Nuh'un kendi kavmi içinde dokuz yüz elli yıl kaldığını bildiren ifade Kitab-ı Mukaddes'te de geçmektedir. Zalim kralın zulmünden kaçan ve mağaraya sığınan gençlerin tahmini olarak üç yüz dokuz yıl mağarada uydukları belirtilir. Bu bahsedilen iki durumda şöyle bir refleks gelişebilir. Yaşadığımız dünyada bir insanın dokuz yüz elli yıl yaşaması veya üç yüz dokuz yıl uykuda kalması fizik kurallarını aykırı bir durum olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla bu çalışma tefsir literatüründe bu türden sayısal ifadelerin nasıl algılandığı ve yorumlandığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada ahkama ilişkin ayetlerde kullanılan sayısal ifadeler hüküm bildirmelerinden dolayı konu dışında tutulması amaçlanmıştır. Çünkü bu ifadeler kesinlik ve bir sınırlama anlamına gelmektedir.¹ Bundan dolayı bunları sembolik ifadeler olarak anlamak ve bazı değerler yüklemek mümkün değildir.

II. KUR'AN'DA KULLANILAN SAYISAL İFADE VE DEYİMLER

Kur'an'da kullanılan pek çok sayısal ifade mevcuttur. Sayısal ifadelerin dikkat çekenlerinden bazıları şunlardır: Yunus'un nüfusu yüz binden fazla bir kavme peygamber olarak gönderilmesi, (37.Saffat,147) Melekler ve Ruh'un [Cebrail]

¹ *Hüküm bildiren ayetlerden bazıları şunlardır: Boşanmış kadınların üç temizlik süresi beklemesi [2. Bakara, 228]; Karlarıyla ilişkiye girmek üzere yemin eden erkeklerin dört ay beklemeleri [2. Bakara, 226]; İffetli kadınlara zina iftirasında bulunanlara ve bunu ispat edemeyenlere sek-sen değnek vurulması [24. Nur, 4]; Keffaret gerektiren suçlarda altmış fakirin doyurulması [58. Mücadele, 4] gibi ifadeler ceza konularını ilgilendiren ve bu konuda yoruma ihtiyaç duyulmayan sayısal ifadelerdir. Ahkam konularına ilave olarak bazı anlatım biçimleri de vardır ki bu konular-da fazla bir yoruma gerek kalmaz. Mesela Zekeriyya [a.s.] insanlarla işaret dili dışında üç gün boyunca konuşmaması [3. Al-i İmran, 41]; Musa'ya (s) dokuz tane aşikar mucize verilmesi [17. İsrâ, 101]; Yusuf (s) rüyasında on bir yıldız, güneş ve ayı görmesi [12. Yusuf, 4] gibi haber bildiren ifade kalıpları ise mecazi veya sembolik anlam taşımadıkları söylenebilir.*

Allah'a süresi elli bin yıl olan bir günde yükselmesi,² Müminlere Allah'ın özel işaretleri bulunan beş bin melekle yardım edeceği,³ Müminlerden sabırlı bin kişinin iki bin kişiye galip geleceği,⁴ dünyaya düşkün olanlar ve müşriklerin bin yıl ve daha fazla yaşamayı talep etmeleri (2. Bakara, 96), Allah'ın nezdinde bir günün insanların saydığı bin yıla denk olduğu,⁵ Nuh'un kendi kavminin içinde dokuz yüz elli yıl kaldığı, (İbn Haldûn, 2007: I/172).⁶ Kadir gecesinin bin aydan daha hayırlı olduğu belirten ayet grupları bunlardan bazılarıdır (97. Kadr, 4). Ashab-ı Kehf olarak bilinen gençlerin başına gelenlerin anlatıldığı Kehf suresinde mağarada tahmini kalma süreleri üç yüz veya üç yüz dokuz olarak belirtilir.⁷ Bunun yanı sıra Uzeyr olduğu söylenen peygamberin canının alınması ve yüzyıl sonra tekrar canlandırılarak kendisine ne kadar süre kaldığı sorulunca "bir veya birkaç gün kaldım" cevabını vermesi ilginçtir. Ayetin verdiği bilgiye göre yüz yıl kalmıştır.⁸ Yine ilginç olan bir ifadede mallarını Allah yolunda harcayanlar bir tohum dânesine benzetilir. O bir tek dâneden yedi başağın çıktığı ve her başakta da yüz dâne'nin bulunduğu ifade edilir (2. Bakara, 261). Ayrıca Davud'a (s) davalı iki kişinin gelip "Bu adamım doksan dokuz koyunu, benimse sadece bir koyunum var" ifadesi (38. Sâd, 23), Musa'nın kavminden yetmiş adamı seçmesi (7. A'râf, 155), münafıklar için Hz. Peygamber'in yetmiş kere bağışlanma dilemesinin fayda vermeyeceği (9. Tevbe, 80), cehennemliklerin yetmiş arşın uzunluğunda bir zincire vurulması (69. Hâkka, 32), gibi ifade biçimleri mevcuttur. Bundan başka semaların

2 70. Mearic, 4; "(Allah) Emri gökten yere tedbir eder (buyruğunu indirir). Sonra emir, sizin hesabınıza bin yıl süren bir gün içinde O'na çıkar" 32. Secde, 5.

3 3. Âl-i İmrân, 125; Bir ayet önce üç bin melek sözü geçmektedir: "O zaman sen mü'minlere: "Rabbimizin, size, indirilmiş üç bin melek ile yardım etmesi, size yetmez mi?" diyordun." Yine başka bir ayette Allah'ın müminlere bin melekle yardımda bulunduğu bahsedilir. 8. Enfâl, 9.

4 8. Enfâl, 66; Surenin 65. Ayetinde ise sabırlı yirmi kişinin iki yüz kişiye, sabırlı yüz kişinin ise bin kişiye galip gelmesinden bahsedilir

5 22. Hac, 47; Bu ifade biçimi daha çok kafir ve müşriklere yönelik bir tehdittir. Ahiretteki azabın şiddet ve dehşetinin büyüklüğünü göstermektedir. Buna benzer bir ayet şöyledir: "Gökten yere kadar kâinatta olan bütün işleri düzenleyen o'dur. Olup biten her şey bir günde ona yükselir. O bir gün sizin hesabınıza göre bin yıldır." 32. Secde, 5.

6 29. Ankebût, 14; Buna benzer bir anlatım biçimini İbn Haldûn Mukaddime'sinde aktarır. Ad b. Uvs b. İrem'in kendisinden sonra hükümdarlık yapan iki oğlu vardı. Oğullarının ismi Şedid ve Şedad idi. Şedid helak olunca bütün mülk Şedad'a kaldı. Cennetin vasıflarını duyan Şedad "mutlaka cennetin bir benzerini yapacağım" diyerek Aden sahrasında İrem şehrini uzun süren çalışmalar sonunda kurdu. Kendisi de dokuz yüz sene yaşamıştı.

7 18. Kehf, 25. bahse konu süre hakkında bunun ilahi bir bildirim mi yoksa onlar üzerinde tartışma yapanların tahmini mi olduğu konusunda ihtilaf mevcuttur. Fakat ayette onların kalma sürelerini en iyi Allah'ın bildiği belirtilmektedir

8 2. Bakara, 259; Ayetin devamında o şahsa "Şimdi yiyeceğine içeceğine bak, üzerinden bir asır geçmesine rağmen hiç bozulmamış. Bir de eşeğine bak sadece kemikleri kalmış. İşte biz seni insanlara ibret olsun diye öldürüp tekrar dirilttik." denilmiştir.

yaratılmasından bahseden ayetlerde yedi rakamının kullanımı dikkat çekicidir (2. Bakara, 29; 17. İsrâ, 49; 23. Müminun, 17, 86; 41. Fussilet, 12; 65. Talak, 12; 67. Mülk, 3; 71. Nuh, 15; 78. Nebe, 12.). Diğer yandan yedi rakamı bazı hüküm bildiren ifadelerde kullanılır.⁹ Bunun yanı sıra yedi başak ifadesi (2. Bakara, 261), yedi semin inek, yedi cılız inek; yedi yeşil başak, yedi kuru başak (12. Yusuf, 43), yedi sene boyunca ekip biçin (12. Yusuf, 47); yedi yıl sürecek bir kıtlık (12. Yusuf, 48); cehennemın yedi kapısının olduğu (15. Hicr, 44); yedi deniz (34. Lokman, 27); tekrar tekrar okunan yedi ayet (15. Hicr, 87) gibi sayısal ifadeler göze çarpar. On sayısı ahkam ve vakit bildiren konularla ilgili olarak kullanılsa da yer yer mübalağa için kullanımları söz konusudur. İyilik yapan kimseye iyiliğine karşılık olarak on katı vardır (6. En'am, 160); on sure getirin (11. Hud, 13); çalışma süresini on yıla çıkaracak olursan (28. Kasas, 27) gibi ifadeler on sayısının kullanımına örnektir. Yine "cehennemın on dokuz bekcisi vardır" (74. Müddessir, 30) ifadesi geçmektedir. Otuz ve kırk sayıları ise daha çok vakit ve ahkama ilişkin konularda geçer (2. Bakara, 51; 5. Mâide, 26; 7. A'râf, 142; 46. Ahkâf, 15). Ayrıca on iki oymak/boy (5. Maide,12; 7. Araf, 160); on iki göze (2. Bakara, 60; 7. Araf, 160); ayların sayısının on iki olduğunu (9. Tevbe, 36) bildiren ayetler de mevcuttur.

Yukarıda Kur'an'da verilen bazı sayısal ifadeler hakkında bilgi verdikten sonra konunun daha sistematik olarak değerlendirilebilmesi için bin sayısına yakın ve onun katlarıyla ilgili anlatım biçimlerinin tefsir literatüründe nasıl ele alındığına değinerek konuya başlamak istiyoruz. Meâric suresinin 4. ve Secde suresinin 5. ayetlerinde meleklerin ve ruhun süresi elli bin yıl olan bir günde Allah'a yükselmelerinden bahsedilir. Olup biten bir şeyin Allah'a bir günde ulaştığı, bu bir günün ise insanların hesabına göre bin yıl olduğu belirtilir. Bu ifadeleri ilk bakışta anlamak zordur. Çünkü insan idrakini aşacak niteliktedir. Muhtemelen Allah'ın gücüne ve kudretine işaret etmektedir. Geleneksel tefsir literatüründe çeşitli yaklaşım ve buna bağlı olarak çeşitli rivayetler mevcuttur. Mesela meleğin yeryüzüne Allah'ın emrini getirmesi beş yüz yıl, tekrar Allah yükselmesi ise beş yüz yıl sürmektedir. Toplamda ise bu sayı bin yıl eder. Ayrıca bu ifadelerin kıyamet gününe işaret ettiği, azabın çok şiddetli olduğu, azap süresinin uzunluğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra dünyanın başlangıç ve sonunun elli bin yıl olduğu fakat kimsenin ne kadar geçtiği ve ne kadar sürenin kaldığı konusunda bilgi sahibi olmadığı belirtilir (et-Taberî, trs.: XX/167-168; İbn Kesîr, 2010: VI/338 ve VIII/251;

⁹ "...(*Kurban*) Bulamayan kimse üç gün hacda, yedi gün de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar. Bu, ailesi Mescid-i Haram (civarın)da oturmayanlar içindir. Allah'tan korkun ve Allah'ın cezasının çetin olduğunu bilir." 2. Bakara, 196.

er-Râzî, 2000: XXX/640) Bu bilginin günümüz bilimsel verilerle doğrulanması mümkün değildir. Çünkü dünyanın geçmişi, bu sayıdan kıyas edilmeyecek kadar daha uzun olarak tespit edilmiştir.

İbn Abbas'ın konuyla ilgili kendisine sorulan soruya Allah'ın kitabıyla ilgili olarak bilmediği konulardan kaçındığı hakkında gelen bazı rivayetler mevcuttur (et-Taberî, trs: XXIII/613). Buna rağmen gelen bazı rivayetlerde mümine o günün hafifletileceği, dünyada kılmış olduğu bir farz namazından daha hafif olacağı belirtilir (İbn Kesir, 2010: VI/338; VIII/250-253). Taberî, görüşleri sıraladıktan sonra inmenin beş yüz yıl çıkmanın ise beş yüz yıl olduğunu benimser (et-Taberî, trs: XX/169) Ahirette her gün bin yıl gibidir şeklinde yorumlarda vardır (İbn Cuzey, 1995: II/410). Râzî, ayetin başında geçen (70. Meâric, 1) ayetle ilişkilendirilmesi durumunda kıyametin, azabın ve hesabın şiddetinden dolayı kâfirlere uzun gelmesidir. Dolayısıyla elli bin seneden maksatın uzunluğun miktarının açıklanması değildir. Kıyamet ve hesap gününün dehşetinden kinaye olarak kullanılması söz konusudur (el-Mâturîdî, 2005: X/198; er-Râzî, 2000: XXX/640).¹⁰ Mukâtil b. Suleyman "fi yevmin kane mikdaruhu hamsine elfe senetin" ifadesini ayetin başında geçen "bi- 'azabın vaki'in" sözüyle ilişkili ve takdim-tehirli olarak anlamayı benimsemiştir (Mukâtil b. Suleyman, 2002: IV/435-436; 70. Meâric, 1-4. Öztürk, 2014:)¹¹ O zaman o azap onlara gelecek ve süresi ise elli bin yıl gibi uzun olacak anlamına gelir. Ayrıca burada çekilen azabın şiddetinde dolayı göreceli veya kişinin içinde bulunduğu durumun kendisine çok uzun gelmesi gibi psikolojik bir zamandan bahsetmek daha uygun görünmektedir.

Başka bazı ayetlerde bin sayısı ve katlarıyla ilgili olarak beş bin (3. Âl-i İmrân, 125) üç bin (3. Al-i İmrân, 124) ve bin melek (8. Enfâl, 9) Allah'ın müminlere yardım edeceğine dair anlatım biçimleri dikkat çeker. Tefsir literatüründe Allah'ın üç bin ve beş bin melek yardımı Bedr savaşıyla ilgili olarak nakledilir. Rivayete göre Kurz b. Cabir el-Muharibî'nin müşriklere yardım edeceğine dair Müslümanlar arasında bir haber yayılmış ve endişeye kapılmışlardı. İlahi yardım gelince bu şahıs yardımdan vazgeçmiştir. Bazı rivayetlere göre ise bu

¹⁰ Mâturîdî bu ifadenin kıyamet gününe dönük olduğunu, çünkü başka bir yerde bin yıl olarak bahsedilirken bu ayette elli bin yıl olarak anlatılmıştır. Bu günün ne bir sınırı ve ne de bir bitiş noktası vardır. Bu ise o günün azametini, korkunçluğunu kalplerde yerleştirmek içindir.

¹¹ Mustafa Öztürk Mukâtil'in bu görüşünü esas alarak ayeti şöyle Türkçe'ye aktarmıştır: "Adamın birisi [alaylı bir üslupla] azabın bir an önce gelip çatmasını istedi. Evet o azap kâfirlerin başına gelecek ve hiç kimse onu engelleyemeyecek. Çünkü o azap semaların/yüceliklerin sahibi Allah'tan gelecek. Melekler ve Cebrail Onun sahip olduğu semalara/yüceliklere yükselip dururlar. [Müşriklerin alay konusu ettikleri azap] elbet bir gün gelecek ve o gün sizin zaman hesabınıza göre elli bin yıl gibi uzun sürecek."70. Meâric, 1-4. Ayetiyle ilgili açıklama.

nişanlı melekler Uhud'da inmişler fakat savaşa iştirak etmemişlerdir. Uhud veya Bedr olduğu konusunda ihtilaflar da vardır (Taberî, trs.: VII/173-178; Mâturîdî, 2005: I/470; er-Râzî, 2000: VIII/349). Bazı verilere göre melekler Bedr günü inmişlerdir fakat savaşa katılmamışlardır. Meleklerin sayısı ise kâfirlerin sayısına mukabil olarak yorumlandığı görülür. Ayetlerde geçen sayısal verilerden hareketle müfessirler toplam sayıları konusunda bazı çıkarımlar yapmışlardır. Şayet bu ayetler Bedir savaşıyla ilgili olarak anlaşılırsa toplam dokuz bin melekle yardım söz konusudur. Eğer Uhud savaşıyla ilgili okunursa sekiz bin melekle yardımın gelmesi söz konudur. Ayrıca yardımın mahiyetine ilişkin olarak iki türlü yardımdan bahsedilir. 1. Meleklerin bizzat Müslümanlarla beraber olup savaşmaları 2. Meleklerin müminlere manevi destek vermeleri kâfirlerin kalplerine korku salmak şeklinde gerçekleşmesidir (er-Râzî, 2000: VIII/349-352) Meleklerin ne zaman ve nerede indikleri konusunda çeşitli tartışmalar olsa da onların sayıları konusunda herhangi bir tartışmaya rastlamadık. Muhtemelen Kur'an'da bildirilen haber konusunda fazla bir tartışmaya girmemiş olmalarıdır. Fakat bu ifadeler Allah'ın müminlere sayılarca melekle yardım ettiğini edebileceğini göstermektedir.

Binle ilgili sayısal ifadelerden bir diğeri ise Kadir gecesinin bin aydan daha hayırlı olduğunu belirten ayettir. Anlatılanlara göre İsrailoğullarından bir adam silahlarını kuşanıp Allah yolunda tam bin ay savaşmıştır. Buna ise Müslümanlar yarı gıbtayla bakarak şaşırılmışlar ve yapmış oldukları ameller kendilerine çok kısa olarak görünmüştür. Dolayısıyla Müslümanlara bu savaşçının süresinden sayıca daha fazla ve sevap bakımında daha hayırlı bir gece verilmiştir (et-Taberî, trs.: XXIV/533; el-Maverdî, trs.: VI/313. ez-Zemahşerî, 2003: IV/771)¹² Maturidî bahsedilen Kadir suresinin 3. ayetiyle ilgili olarak “Bunlar vakit bildiren ifadeler değildir. Temsili veya sembolik ifade biçimleridir.” (Mâturîdî, 2005: X/585). Yapmış olduğu yorum önemlidir. Buradan hareketle bu ifadelerin kesretten kinaye olarak kullanılmaları ve muhatabı teşvik konusunda cesaretlendirmeye matuf olduğu söylenebilir. Ayrıca onlu sisteme göre bin sayısı her şeyi kuşatan ve kuşatıcı özelliği olan bir sayı sistemidir (Schimmel, trs.: 296). Zaten çoğu kültürlerde bin sayısı ve türevleri mübalağa ve bir şeyin önemini belirtmek için istihdam edilmesi söz konusudur. Dolayısıyla gerçek sayı değerinden çok daha fazla işlevlere sahiptir.

Bine yakın olan sayısal ifadelerden bir diğeri Hz. Nuh'la ilgili olarak verilen bilgilerdir. Buna göre “Hz. Nuh'un dokuz yüz elli yıl kavminin arasında

¹² *Bin ay cihat yaptığı aktarılan kişinin yıl olarak 83 sene cihat etmesi gerekir. Çocukluk evresi de dikkate alınrsa günümüz yaş ortalamasına göre daha ileri yaşta cihat yapması söz konusudur.*

kaldığından bahsedilir.” (29. Ankebüt, 14) Her ne kadar bu ayet onun yaşıyla ilgili kesin bir bilgi vermese de tarihi süreçte onun yaşı üzerinden bir yaklaşım sergilenmiştir. Kur’an’da gönderildiği kavmiyle inanç mücadelesine yer verilen ilk peygamber Hz. Nuh’tur. Ayrıca yaşadığı süre hakkında bilgi verilen tek peygamber yine O’dur. Tevrat metninde onun yaşı hakkında verilen bilgi Kur’an’daki bilgiyle uyum içindedir (Kitab-ı Mukaddes, Tekvin, 9/28-29)¹³. Bu ifadeler Allah’tan kulu Muhammed’e bir teselli mahiyetinde olan anlatımlardır. Hz. Nuh bu süre zarfında kavminin içinde kalıp onlara, gece gündüz gizli açık bir şekilde davet yapmasına karşılık, onların cevabı onu yalanlamak ve inkardan başka bir şey olmamıştır. Çok azının iman ettiği ifade edilir. Dolayısıyla Ey Peygamber kavminden seni yalanlayanlar ve inkar edenlere karşılık sen kendini yıpratma çünkü ancak Allah’ın hidayete erdirdiği belirtilmektedir (İbn Kesir, 2010: VI/251-252; Zemahşeri, 2003: III/431). Geleneksel tefsir literatüründe onun yaşıyla ilgili olarak net bilgiler yer almaz. Ancak bazı değerlendirmeler göze çarpar. Dokuz yüz elli, bin elli, bin yirmi, bin dört yüz ve bin altı yüz gibi farklı görüşler mevcuttur. Katâde’den gelen bir rivayet göre onlara Nuh (s) davette bulunmadan önce üç yüz sene, davette üç yüz sene, tufandan sonra ise üç yüz elli yıl yaşadığını nakleder. Fakat İbn Kesir bunu kabul etmeyerek ayete uygun bir tercihte bulunarak tam dokuz yüz elli sene davette bulunduğunu belirtir. İbn Abbas tarihi ile gelen görüşün daha sahih olduğu konusunda kanaat bildirir (İbn Kesir, 2010: VI/252; ez-Zemahşeri, 2003: III/431).¹⁴ Bazı tefsirlerde ise doğumundan ölümüne kadar şeklinde kayıtlar mevcuttur (Yahya b. Sellam, 2004: II/62).

Diğer yandan ayetin tefsiriyle ilgili olarak tefsirlerde göze çarpan istisnanın gerekçeleri üzerinde bazı yorumların yapılmasıdır. Kavminin içinde kaldığı süre direkt olarak dokuz yüz elli denilmeyip istisna yapılması hakkında şu örnek verilir; “Bir kimse yüz sene yaşadı” denildiği zaman insanın zihninde birtakım tevehhümler oluşabilir; bunun üzerine muhatap yaklaşık olarak yüz sene mi yaşadı sorusunu sorabilir. Dolayısıyla burada kesinlik ifade etmek için bu ifade biçimi kullanılmış olup zihinlerde oluşabilecek birtakım vehimlere meydan verilmemiştir. Muhtemelen müfessirler Nuh’un yaşı konusunda bin sene gibi bir ifadenin kullanılmış olması durumunda muhatapların zihninde uzun süre yaşamış olduğuna dair veya kesretten kinaye bir anlayışa yol

¹³ *”Ve Nuh tufandan sonra üç yüz elli yıl yaşadı. Ve Nuh’un bütün günleri dokuz yüz elli yıldır; ve öldü.”* Kitab-ı Mukaddes, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1993.

¹⁴ *İbn Abbas’a göre Nuh’a kırk yaşında kendisine nübüvvet verilmiş, dokuz yüz elli sene kavminin içinde kalmış, tufandan sonra ise altmış yıl yaşamıştır. Böylece insanlar çoğalmışlar ve yeryüzüne dağılmışlardır. Bazı rivayetlerde ise Nuh’un yaşının 1050 ve 1400 yıl olduğuna dair haberler de mevcuttur. Kırk yaşında kendisine nübüvvet verilmiş, kavmiyle tam 950 sene yaşamış ve tufandan sonra 60 sene daha yaşamıştır.*

açacağını düşünmüş olabilirler. Ayrıca istisnanın gelmesi Arap kelimasında te'kid amaçlıdır. Bin sayısının zikredilmesi hakkında müfessirler sayının çoğaltılması muhatabı sürenin uzunluğu konusunda düşündürmekle ilgili bir anlatım olduğunu belirtirler. Öyle ki bin sayısının başta kullanılması ve daha sonra istisna yapılması farklı amaçlar için getirilmiştir. Şayet sadece dokuz yüz elli sene denilmiş olsaydı insan zihni bunu sayı bakımından arttırabilir ve birtakım yanlışlar ortaya çıkabilirdi. Böyle gelmekle bu tevehhüm oradan kaldırılmıştır. Çünkü dokuz yüz elli sayısı tam olan bir sayıdır (el-Beyzavî, 2004: II/ 796; Maverdî, trs.: IV/278; ez-Zemahşerî, 2003: III/431).¹⁵ Burada yeri gelmişken Razi'nin tavrının verilmesi uygun olacaktır. Mesela Hz. Nuh'un yaşıyla ilgili olarak Razi'ye gelene kadar fazla bir tartışma mevcut değilken, Râzî ile birlikte bazı çıkarımların izleri görülebilmektedir. Râzî, insan ömrünün doktorların söylediği gibi yüz küsur yılı geçmesinin mümkün olmadığını söyleyerek bu konudaki görüşünü şöyle ifade eder. "Bu ömür tabii bir ömür değildir; aksine ilahi bir bağlıştır."(er-Râzî, 2000: XIII/43). Dikkat edilirse Râzî bunun mucizevi bir olay olduğunu belirtir. Bazı yaklaşım biçimlerinde bunun Hz. Nuh'un yaşıyla ilgili bir anlatı olmadığı aksine Ona verilen şeriatın devam eden döneminden bahsedilmesi söz konusudur. Bununla birlikte Hz. Nuh'un tebliğ ettiği şeriatın ömrünün olduğu konusunda bazı görüşler de mevcuttur (Elik-Coşkun, 910). Kur'an'da "kavmi içinde kaldı" ifadesi kullanılırken Tevrat'ta ise "Nuh'un bütün günleri dokuz yüz elli yıldır; ve öldü" (Tekvin, Bab, 9) şeklinde bir ifade kullanılması dikkat çekmektedir. Muhtemeldir ki istisna olarak getirilmesi zamanın uzunluğuna dikkat çekmek ve diğer izafi zaman biçimlerinden ayırmak içindir.

Kur'an'da geçen yedi ve katlarına ilişkin anlatılar, hemen hemen bütün kültürlerde rastlanılan ifade biçimleridir. Ayrıca uğurlu ve kutsal sayılmaktadır. Mesela Yahudi geleneğine göre tanrı yedinci günde dinlenmiştir (Schimmel, trs.: 148). Felsefi roman olan Hayy b. Yakza'nın yedi yıllık aşamalarla ahlaki olgunluk ve ruhsal mükemmelliğe ulaşmıştır (Schimmel, trs.: 141). Çoğu kültürlerde yediye ilişkin deyişler çok fazla yer alır. İran'da kedilerin yedi canlı olduğuna inanılır ve yavrularını yedi defa farklı yerlere taşırlar (Schimmel, trs.: 161). Bizim kültürümüzde buna ilişkin deyişler mevcuttur. Bir insan yedisinde ne ise yetmişinde o'dur. Ahkâma ilişkin ayetleri dışarıda tutarsak

15 *Bu aslında yaşadığımız dünyada güncel ilişki biçimlerinde de böyle kullanımlar mevcuttur. Mesela ticaret dünyasında fiyatın bin Türk lirası olarak gösterilmeyip dokuz yüz doksan gibi rakamlarla gösterilmesi yukarıda bahsedilen örneğin benzeridir. Burada muhatabın zihninde fiyatın düşük algılanmasına yönelik bir manipülasyon mevcuttur. Benzer şekilde "kadir gecesinin bin aydan daha hayırlı" olduğu sözü rakamsal olmaktan öte değer yüklü bir ifadedir. Zemahşerî, el-Keşşâf, c. III, s. 431.*

yedi ve katlarına ilişkin anlatımlarda göze çarpan ifade biçimlerinin daha çok mübalağa ve çokluk bildirmek için kullanıldığı hemen dikkat çekmektedir.

Mukâtil b. Suleyman Hicr suresinin 44. ayeti olan “cehennemin yedi kapısı vardır” ile ilgili olarak bazı bilgiler verir. Kapılar derece derecedir. Her bir kapının sıcaklığı farklıdır. Kapılar arasında yetmiş sene uzunluğunda bir mesafe vardır. Onlar sırasıyla cehennem, lezza, hutame, saîr, cahîm, hâviye’dir (Mukâtil b. Suleyman, 2002: II/430). Bazı meallerde yedi sayısı kesretten kinaye olarak “birçok tabakası vardır” şeklinde çevrilmiştir (Öztürk, 2014: 303). Bununla birlikte müfessirler konuyla ilgili değerlendirmelerinde cehennemin tabakaları ve katmanları olduğu bunlara Yahudiler, müşrikler, münafıklar vb. grupların gireceğinden bahsederler. Bununla birlikte bazı ilginç yaklaşımlarda yok değildir. Ebu’s-Suûd kapıların yedi ile sınırlandırılmasını insanı helake sürükleyen şeylerin beş duyu organı ve şehvet ve öfke hallerine bağlı olmasıyla irtibat kurar (Ebu’s-Suûd, trs.: V/79). Buna dayanarak cehennem kapılarının yedi olması cennetin ise sekiz kapısı olması arasında ilginç benzerlikler kurulur. Buna göre insanın mükellef organları sekizdir. Kalb, dil, kulak, göz, ayak, ağız, cinsel organı. Bunların ise yedisi açık, biri gizlidir. O ise kalptir. Kalp kapısı açık olursa bu sekiz organ Allah’ın emri üzerine hareket ederek cennete sekiz giriş kapısı olabilir. Fakat kalp kapısı kapanırsa dıştaki yedi organ cehenneme açılmış birer giriş kapısı olurlar (Yazır, trs.: c. V/212).¹⁶ Aslında Kur’an’da cennetin kapıları hakkında her hangi bir malumat bulunmaz. Hadislerde cennetin sekiz kapısı olduğu şeklinde bazı açıklamalar mevcuttur (Müslim el-Kuşeyri, 2006: İman/46; İbn Mace, trs.: Vudu’/47; en-Nesaî, trs.: Kitabu’t-Tahare/109). Bu ise Müslüman inancında Allah’ın merhametinin gazabını geçtiği şeklinde algılanmış olup hususen cennetin kapısının daha fazla olduğunu ima etmektedir (Schimmel, trs.: 169-170). Ayrıca Allah’ın tahtını taşıyan meleklerin sayısının sekiz olduğunu belirten bir ayet de vardır (69. Hâkka, 17.)¹⁷ Yine yanı şekilde yedi gök ifadesi Kur’an’da sıklıkla geçmektedir. Yedi gök ifadesi göğün tabaka tabaka olarak yaratılmasından bahsetmektedir. Yedi kat ifadesi uçsuz bucaksızlık manasına hamledilebilir. Bununla birlikte Ayrıca nüzul döneminde birbirinin üstünde yedi ayrı gök tabakası veya yedi ayrı gezegen olarak algılanması da mümkündür (Öztürk, 36).

Başka bir ayette (9. Tevbe, 80) Hz. Peygamberin münafıklar için yetmiş kere tevbe etse bile fayda vermeyeceği dile getirilir. Burada yetmişten kasıt

¹⁶ *Burada bir mantık hatası göze çarpar. Cennet için kullanılan çıkarım cehennem için kullanılmamıştır. Oysa cennet için kalp diğerleriyle beraber ele alınırken diğerinde kalp dışarıda tutulmuştur.*

¹⁷ *“Melekler o gün göklerin etrafına çekilir. Rabbinin arşını onların da fevkinde olan sekiz melek taşır.”*

elbette sayısal ifade olmanın ötesinde “onlar için ne kadar tevbe edersen et bu tevbe'nin hiç bir şekilde fayda vermeyeceği” vurgulanmaktadır. Zaten müfessirler bu ifadeyi kesretten kinaye olarak algılamışlardır (ez-Zehaşerî, 2003: II/285; “Ne kadar çok tevbe edersen et” (Yazır, trs.: IV/386). Yine Kur'an'da kullanılan bazı ifadelere bakılırsa bunların kesretten kinaye olarak kullanılması söz konusudur. Buna benzer ifadeler Zemhaşerî'nin de vurguladığı gibi Arap dilinde cari olan çokluk bildirmek için kullanılan ifade kalıplarıdır (ez-Zemahşerî, 2003 II/285).¹⁸ Mesela Fahrüddin er-Râzî 69. Hâkka suresinin 32. ayetinde bahsedilen “yetmiş arşın uzunluğunda zincir” olarak çevrilen bu ayeti sayısal değer ifade etmekten ziyade uzunluğun vasfedilmesi amacıyla kullanıldığını belirtir (er-Râzî, 2000: XV/115. Öztürk, 2014: 642; Esed, 1997; İslamoğlu, 2008: 1165).¹⁹ Çoğu meallerde ise sayısal ifade ön plana çıkarılarak çevrilmiştir (Yazır, 2001; Ateş, trs.; Altuntaş-Şahin, 2001). Yedi rakamı ve katlarıyla ilgili olarak hüküm bildiren ayetler dışarıda tutulursa daha çok hakiki anlamı dışında kullanılmaları söz konusudur. Zaten bizim kültür gibi çoğu kültürlerde bu sayı ve katları bu mana dikkate alınarak kullanılmaktadır.

Konuyla ilgili olarak Mukâtil b. Suleyman'ın bazı ayetlerle ilgili olarak vermiş olduğu bilgiler ilginçtir. Mesela Hz. Eyyub'un hastalığı ona göre yedi yıl, yedi ay, yedi gün ve yedi saat sürmüştür (Mukâtil b. Suleyman, 2002: III/648). Bunları müfessirin hangi amaçlarla anlattığı konusunda net bilgilere sahip değiliz. Veya Hz. Eyyub'un hastalığını neden bu türden bir sayıyla izah ettiği belli değildir. Bu ifadeler muhtemelen çokluk bildiren mecazi ifadelerdir. Aişe Abdurrahman'ın vurguladığı gibi ahkam ve haber dışında kullanılan sayısal ifadeler mecazi bir manaya sahiptir (Aişe Abdurrahman, 1982: 425). Aslında yedi sayısı sık kullanımından dolayı çok anlamına gelen yuvarlak bir sayı olmuştur. Bundan dolayı sembolik bir anlama sahiptir. Yedi deniz, yedi rüzgar, yedi iklim ve yedi çöl gibi ifadeler çokluk bildirirler (Schimmel, trs: 167; Suyûtî, 1987: I/100-101).²⁰ Hatta İstanbul için kullanılan “Yedi tepe İstanbul”

¹⁸ Hatta Türkçe'de kullandığımız “bir insan yedisinde ne ise yetmişinde odur” veya “sit-tin (altmış yıl) sene çabalasın onu yapamazsın” gibi ifadeleri biz kesretten kinaye olarak kullanırız.

¹⁹ Bu ifade kalıbı bazı meallerde çokluk bildirir şeklinde Türkçe'ye aktarılmıştır. “Ayrıca onu upuzun bir zincire vurun” Mustafa Öztürk, *Meal*, s. 642; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, çev.: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul 1997; Mustafa İslamoğlu *diğnotta kesretten kinaye olduğu açıklamasını yaptıktan sonra “İnsan eylemleri birer zincirdir” diyerek konuyu farklı bir çerçeveden değerlendirir. Mustafa İslamoğlu, Hayat Kitabı Kur'an- Gereçeli Meal-Tefsir, Düşün Yay., İstanbul 2008, s. 1165*

²⁰ *Suyûtî yedi harf ve yedi kıraat konusunu değerlendirirken yedi lafzının kesret bildirmek için kullanıldığını, katları olan yetmiş ve yedi yüz sayısının belli bir sayıyı bildirmek için gelmediğini aksine çokluk bildirmek amacıyla kullanımından bahseder.*

tabiri muhtemelen tepelerinin çokluğundan kinaye olarak kullanılmıştır. Ayrıca yedinin katları olan yetmiş sayısı da aynı anlam yapısına sahiptir.

6. En'âm suresinin 160. ayetinde geçen *"iyilik yapan kimseye buna karşılık on katının verileceğini"* söyleyen ifadelerde sayısal bir ifade biçimi olmanın ötesinde çokluk bildiren bir kalıp olarak görünmektedir. Ne var ki çoğu meallerde bu kalıp ifade sayı ön planda tutularak çevrilmiştir. (Yazır, 2001: Ateş, trs.: Altuntaş-Şahin, 2001). Bunun yanında anlamı yansıtan çeviri örnekleri de mevcuttur (Öztürk, 2014).²¹ Oysa Mâturidî bunun farkında olarak bu ifadenin sınırlama anlamına gelmediğini vurgular (Mâturidî, 2005: IV/334).²² Ayrıca Kur'an'da geçen bazı anlatım biçimleri bu yaklaşımı destekler mahiyettedir.²³ Bununla birlikte Kur'an'da her zaman on sayısı çokluk bildirmek için kullanılmaz. Mesela Kur'an'ı Muhammed'in (s.a) uydurduğunu söyleyen müşriklere karşı *"Kur'an'ın surelerine benzeyen on surede siz getirin bakalım!"* (11. Hud, 13) şeklinde meydan okuma içeren ayetlerde daha literal anlaşılmaya müsait görünmektedir. Çünkü muhataba iletilmek istenen anlam *"bunun bir benzerini yapmaya veya getirmeye sizin gücünüz yetmez; bari ona benzeyen on sure getiriniz ama getiremezsiniz"* denilmek istenmektedir.

Kur'an'da geçen on iki sayısı hakkında eski kadim medeniyetlerde, Hristiyanlık ve İmamiye Şia'sında kullanılmasından dolayı değinilmesini uygun bulduk. Kur'an'da birkaç yerde İsrailoğullarının on iki boya ayrılmasından bahseder. Ayrıca bununla bağlantılı olarak Hz. Musa'nın susuzluktan bitkin düşen kavme su bulmak amacıyla Allah'ın emriyle taşa vurması ve ardından on iki göze fişkırmışından bahsedilir (5. Maide, 12; 7. A'raf, 160). Bilindiği gibi Hz. İsa'nın on iki havariye sahip olması ve İmamiye Şia'sının on iki imam düşüncesi ilginçtir. Şiiler Hz. Ali'nin Peygamber tarafından imam tayin edildiğini; hatta bununla yetinmeyip on iki imamı bildirdiğine inanırlar (Fığlalı, 1991: 142-144; Schimmel, trs.: 224).²⁴ Eski ahitte on iki sayısı çok kez kullanılmıştır. Mesela *"Elimin on ki su kaynağı vardı."*[Sayılar, 33: 9]; İsrailoğullarının On İkisinin İsmi Yazılı Olduğu Taş, [Çıkış, 28: 9-12]; Yeşu'nun Erden'in ortasında İsrailoğullarının sayısınca insanların omuzlarına taş koymalarını istemesi [Yeşu, 4: 5] gibi ifadeler bunlardan bazılarıdır. Muhtemelen Hz. İsa'nın kendisine on iki havari seçmesi bu on iki boyla ilgilidir (Schimmel, trs.: 215).

²¹ *"Her kim bir iyilik yaparsa, o kişiye bu iyiliğin katbekat fazlası mükafaat verilir."* Mustafa Öztürk, *age*, s. 185.

²² *"Bu ifade de sınırlama yoktur ki üzerinde ilave ve azaltma olsun"* diyerek çokluk bildiren bir kalıp olduğunu belirtir.

²³ Mesela [4. Nisa, 40] ayette geçen ifadeler sayısal ifadeden bahsetmez. *"Allah hiçbir kuluna zerre kadar zulmetmez. Ama kulun küçük bir iyiliği olsa onu katbekat arttır..."*

²⁴ *İlginçtir ki bu inançtan dolayı bazı Bektaşî dervişleri on iki kamalı başlık giymeleri ve bellerine Hacı Bektaş taşı denilen onikiğen taş takmalarına yol açmıştır.*

III. SONUÇ

Sayılarla ilgili olarak daha detaylı ve kapsamlı araştırmalar yapılması gerekmektedir. Çünkü Kur'an'da kullanılan sayısal ifadeler yer yer literal anlamında kullanılmayıp çokluk bildirir şekilde kullanılmaktadır. Dikkat edilirse yukarıda bahsedildiği gibi sayısal ifadeleri birkaç başlık altında değerlendirmek mümkündür. Ahkâma ilişkin ayetler hüküm bildirmelerinden dolayı bunları başka türlü anlamının imkânı bulunmamaktadır. Çünkü uygulamaya dönük yaptırımları mevcuttur. Dolayısıyla kullanılan sayısal ifadelerin, haber verme ve ahkâma ilişkin ifade kalıplarında daha çok bir sınırlama mevcutken, diğer ifade kalıplarında vakit ve sayı bildirmekten öte anlamlar taşımaktadır. Bu ifadeler çoğu zaman muhatabı teşvik, mübalağa ve muhatabın dikkatini çekmek gibi amaçlarla kullanıldığı görülür. Oysa yapılan tercüme ve meallerde bu ifade zenginliği çoğu zaman göz ardı edilerek literal mana dikkate alınarak muhatabın zihninde uyanması gereken anlam daraltılmıştır. Dolayısıyla yapılacak meal çalışmalarında bu zenginliğin bir şekilde yansıtılması ve muhatabın zihin dünyasında sayısal ifadelerin ötesinde mevcut olan çağrışımların uyandırılması gerekmektedir.

Sayısal ifadelerde dikkat çeken başka bir husus ise insan idrakini aşan konularda Allah'ın kudreti dikkate alınarak açıklama yapılmış; bunun olabilirliği üzerinden bir tartışma yürütülmemiştir. Hatta Hz. Nuh'un yaşı ve Ashab-ı Kehf'in mağarada kalma süreleri hakkında herhangi bir tartışmaya mahal vermeden bunun ilahi bir tutum ve davranış biçimi olduğu dile getirilmiştir. Daha önce belirttiğimiz gibi müfessirler bu türden ifade biçimlerine değinirken bunları kesretten kinaye olarak ele almaktan kaçınmışlardır. Onları böyle bir değerlendirmeye sevkeden tutum mucize olgusuna yaklaşım biçimleridir. Çünkü aksine bir değerlendirme özü itibariyle mucize olayının hakikatini nakzedecektir.

KAYNAKÇA

- ABDURRAHMAN, Aişe, (1982), *el-Kur'an ve Kadâye'l-İslam*, Daru'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut.
- ALTUNTAŞ-ŞAHİN, Halil-Muzaffer, (2001), *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Meali*, Ankara.
- ATEŞ, Süleyman, (trs), *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul.
- EBU'S-SUÛD, Muhammed b. Muhammed el-İmadî, (trs.), *İrşâdu'l- Akli's-Selîm ila Mezeÿa'l-Kitabi'l-Kerîm*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut.
- el-BEYZAVÎ, Ebu Said Abdullah b. Ömer, (2004), *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Tevîl*, Daru Sadır, Beyrut.
- ELİK-COŞKUN, Hasan-Muhammed, (2015), *Tevhit Mesajı, Özlü Kur'an Tefsiri*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul.
- el-MÂTURÎDÎ, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed, (2005) *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- el-MAVERDÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, (trs), *en-Nuket ve'l-Uyûn*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- en-NESAÎ, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, (trs), *Sünenü'n-Nesai*, Mektebetu'l-Mearif, Riyad.
- er-RÂZÎ, Fahrüddin, (2000), *Mefatihü'l-Gayb*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut.
- ESED, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, (1997), çev.: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul.
- es-SUYÛTÎ, Celâluddin Abdurrahman Ebî Bekr, (1987), *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût.
- et-TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, (trs.), *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, tahk.: Ahmed Muhammed Şakir, Müessetü'r-Risale.
- ez-ZEMAHŞERÎ, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, (2003), *el-Keşşâfan Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvili fi Vucûhi't-Te'vîl*, Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût.
- ez-ZEMAHŞERÎ, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, (2003), *el-Keşşâfan Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvili fi Vucûhi't-Te'vîl*, Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, (1991), *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, Selçuk Yay., Ankara.
- GÖKDOĞAN, Melek Dosay, (2009), "Sayı", *DİA*, İstanbul.
- İBN CUZEY, Ebu Abdillâh el-Kelbi, (1995), *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzil*, Şirketü Dari'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrut.
- İBN HALDÛN, Abdurrahman b. Muhammed, (2007) *Mukaddime*, haz.: Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul.
- İBN KESİR, İmamuddin Ebu'l-Fida İsmâil, (2010), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Daru'r-Risaleti'l-Alemiyye, Beyrut.
- İBN MACE, Ebu Abdillâh Muhamed b. Yezid, (trs), *Süneni İbn Mace*, Mektebetu'l-Mearif, Riyad.
- İSLAMOĞLU, Mustafa, (2008), *Hayat Kitabı Kur'an-Gerekçeli Meal-Tefsir*, Düşün Yay., İstanbul.
- KİTAB-I MUKADDES, (1993), *Kitab-ı Mukaddes Şirketi*, İstanbul.

- MUKÂTİL B. SULEYMAN, *Tefsiru Mukâtil*, (h.1423), tahk. Abdullah Mahmud Şahata, Daru İhyai't-Turas, Beyrut.
- MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn b. el-Haccâc b. el-Kuşeyri, (2006), *Sahihu Müslim*, Daru Tayyibe, Riyad.
- ÖZTÜRK, Mustafa, (2014), *Kur'an-ı Kerim Meali -Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Ankara Okulu Yay., Ankara.
- SCHİMMELE, Annemarie, (trs.), *Sayıların Gizemi*, çev. Mustafa Küpüşoğlu, Kabalıcı Yay.,
- YAHYA B. SELLAM, *Tefsiru Yahya b. Sellâm*, (2004), tahk. Hind Şelebi, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- YAZIR, Elmalılı Hamdi, (2001), *Hak Dini Kur'an Dili, Kur'an-ı Kerim Meali*, haz.: Dücane Cündioğlu, Misyon Yay., İstanbul.
- YAZIR, Elmalılı M. Hamdi, (trs.) *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım.

KHALKERİTİS VE TOKUL ŞAPEL İSKELETLERİNİN TRAVMA ANALİZLERİ

Asuman ÇIRAK*

Seda Arıhan KARAÖZ**

Ahmet Cem ERKMAN***

Emel ACAR****

Atıf©: Çırak, Asuman; Arıhan Karaöz, Seda; Erkman, Ahmet Cem; Acar, Emel (2015).

Khalkeritis ve Tokul Şapel İskeletlerinin Travma Analizi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 8, Sayı 2, Aralık 2015, ss. 493-504

Özet: Geçmişten günümüze iskeleti en yaygın biçimde etkileyen patolojik rahatsızlıkların başında gelen travma olgusu ekolojik ortam, sosyo-ekonomik yaşam, siyasi ve sosyal hareketlilikten etkilenmektedir. Bu çalışmada Geç Bizans Dönemine tarihlendirilen, Khalkeritis (Giresun Adası) ve Tokul (Kütahya) şapel kazılarında ele geçen iskeletlerin travmaları incelenmiştir. Khalkeritis Kilise toplumunda 1 bireye ait kafatası travması, 7 bireye ait gövde travması olmak üzere toplam 8 bireyde (% 4,65), Tokul Köyü Kilise topluluğunda 5 bireyde kafatası travması, 6 bireyde gövde travması olmak üzere toplam 11 bireyde (% 22,44) yaralanma olgusuna rastlanmıştır. Her iki toplumda da travmalar ölüme sebep olmamıştır. Balıkçılıkla geçimini sağlayan Khalkeritis ada toplumunda ve tarımla geçimini sağlayan Tokul toplumunda günlük işler sırasında meydana gelen kazalar sebebiyle travmaların oluştuğu söylenebilir. Yine her iki toplumda travmalar için tedavi yapıldığı ancak tedavilerin yetersiz düzeyde olduğu söylenebilir.

Anahtar Sözcükler: Khalkeritis, Tokul, Travma, Paleopatoloji.

Makale Geliş Tarihi: 25.08.2015/ **Makale Kabul Tarihi:** 16.11.2015

* Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü. e-posta: asumancirak@hitit.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü. e-posta: sedaarihan@yyu.edu.tr

*** Doç. Dr., Ahi Evran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü. e-posta: acerkman@ahievran.edu.tr

**** Yüksek Lisans Öğr., Selçuk Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü. e-posta: emelacar89@gmail.com

Trauma Analysis of Khalkeritis and Tokul Chapel Skeletons

Citation/©: Çırak, Asuman; Arhan Karaöz, Seda; Erkman, Ahmet Cem; Acar, Emel (2015). *Trauma Analysis of Khalkeritis and Tokul Chapel Skeletons*, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 8, Issue 2, December 2015, pp. 493-504

Abstract: *Fact of trauma which is among the leading pathological disorders influencing skeleton from prehistorical times to today is affected from ecological environment, socio-economic life, political and social movements. In this study trauma on skeletons obtained from Khalkeritis (Giresun Island) and Tokul (Kütahya) chapel excavations dated back to Late Byzantion Period. Head trauma of 1 individual, body trauma belonging to 7 individuals totaling 8 individual's (4.65 %) trauma was found at Khalkeritis church. Head trauma at 5 individual, body trauma at 6 individuals totaling 11 individual's (22.44%) trauma was observed at Tokul Village Church community. None of the traumas caused death in both of the populations. Khalkeritis island population live on fishing and Tokul community on farming and traumas may be related with daily work. It is possible to mention that medications were conducted for traumas but treatments were insufficient.*

Keywords: *Khalkeritis, Tokul, Trauma, Paleopathology.*

I. GİRİŞ

Arkeolojik kazılar sonucunda gün ışığına çıkarılan iskeletler yaşadıkları coğrafyanın ve dönemin özelliklerini yansıtma açısından oldukça önemli materyallerdir. Paleoantropolojik çalışmalarla eskiden yaşamış toplumların paleodemografisi, sağlık durumları, beslenme alışkanlıkları, sosyo-ekonomik yaşam biçimleri, toplumlar arasındaki biyolojik ilişkileri ve hastalıkların evrimsel süreçleri hakkında detaylı bilgi edinebiliriz. Antropolojik çalışmaların bir başka önemi de toplumları bölgesel ve zamansal olarak karşılaştırarak incelemesidir. Yaşadıkları bölgelere ve dönemlere göre toplumların incelenmesi benzerlikleri ve farklılıkları ortaya çıkartırken günümüzle bağlantı kurmamızı sağlar. Eski toplulukların sağlık sorunları incelendiğinde travmalar muhtemelen en çok karşılaşılan sağlık sorunlarından bir tanesidir. Travma olgusu toplumun meslekleri, maddi kültürleri, yaşadıkları çevreleri, demografik yapıları, ekonomileri, bireyler arası şiddet ya da toplumsal savaşları, beslenme alışkanlıkları, kültürel özellikleri ve sağlık koşulları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Anadolu geçmişten günümüze uygun iklimi ve coğrafyası bakımından birçok topluma ev sahipliği yapmıştır. Zengin kültür ve biyo-çeşitliliğe sahip olan Anadolu'da arkeolojik verilere göre M.S. 9-12. yüzyıllara tarihlendirilen Khalkeritis ve Tokul şapel kazılarında ele geçen iskeletlerin travma olgularının incelenmesi eski Anadolu da mevcut travma çeşitliliğine bir çeşitlilik getirmektedir.

II. MATERYAL

A. Khalkeritis

Giresun ilinin 1.7 km açığında yer alan Giresun - Aretias - Khalkeritis Adası Klasik Dönemden başlayarak günümüze kadar yerleşim görmüş yaklaşık 40 hektar büyüklüğünde bir adadır. Ada'da yürütülen 2011 - 2012 yıllarındaki kazı çalışmalarında 9. ve 12. yüzyıllara tarihlenen manastıra ait ana kilise (Katholikon) açığa çıkarılmıştır. Kilise ve kiliseye bağlı şapellerde yürütülen kazılarda tespit edilen gömü alanlarından 172 birey elde edilmiştir. Khalkeritis toplumuna ait paleodemografik analiz Tablo 1'de gösterilmiştir. Materyal Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Paleoantropoloji laboratuvarında temizlik ve onarım çalışmaları tamamlanmıştır (Acar, 2015).

Tablo 1: Khalkeritis Toplumunun Paleodemografik Yapısı (Acar, 2015)

	N	%
Çocuk	34	19,77
Kadın	49	28,49
Erkek	73	42,44
Belirsiz	16	9,30
Toplam	172	100,00

Tokul Köyü, Dineçayırı (Asarlık) Mevkii'nde bulunan ve ilk evresi M.S. 6. yy'a, ikinci evresi ise M.S. 10-11. yy'a tarihlendirilen 2010-2013 yılları arasında Kütahya Müze Müdürlüğü başkanlığınca yapılan şapel kazısından ele geçen 49 birey oluşturmaktadır. Tokul toplumuna ait paleodemografik analiz Tablo 2'de gösterilmiştir. Materyal Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Paleoantropoloji laboratuvarında temizlik ve onarım çalışmaları tamamlanmıştır.

Tablo 2: Tokul Toplumunun Paleodemografik Yapısı

	N	%
Çocuk	12	27,27
Kadın	11	25,00
Erkek	19	43,18
Belirsiz	2	4,55
Toplam	44	100,00

III. METOT

Erişkin bireylerinin yaş tayini symphysis pubis (McKern ve Stewart, 1957) ve auricular yüzey morfolojileri (Lovejoy ve ark., 1985), kafatasında suturların kapanma dereceleri (Olivier, 1969), clavicuların gövde kesiti (Kaur ve Jit, 1990), diş aşınmaları (Brothwell, 1981), costae'nin sternal uçlarındaki değişim (Krogman ve İşcan, 1986; Loth ve İşcan, 1989) humerus ve femurun proksimal kesitleri (Szilvassy ve Kritscher, 1990) ve kompleks yaşlandırma (Workshop of European Anthropologist, 1980) metotlar ve çocuklarda diş çıkış zamanları (Ubelaker 1978) dikkate alınmıştır. Cinsiyet belirlenirken Brothwell, (1981), Buikstra ve Ubelaker (1994), White ve Folkens (2005), Krogman ve İşcan (1986), Olivier(1969), Steele ve Bramblett (1988), Ubelaker (1989), Workshop of European Anthropologists (1980)'de belirlenen kriterler esas alınmıştır.

Kırıkların tespit edilmesinde ve karşılaştırılmasında Merbs (1989), Larsen (1997), Aufderhide ve Rodriguez- Martin (1998), Ortner (2003), Bennike (2008), Polat (2003), Sağır ve ark. (2012), Erkman ve Surul (2014) yayınlarından ve Museum of London Centre for Human Bioarcheology arşivinden yararlanılmış, analizler makroskobik gözlem metoduyla yapılmıştır.

IV. BULGULAR

İskeleti etkileyen en yaygın patoloji dejeneratif değişimdir. Travmalar genelde birçok faktöre bağlı olarak iskeletlerde dışarıdan oluşan baskıyla meydana gelebilir. Travmalar kısmi ya da tam olarak kemiklerde bütünlüğün bozulmasına yol açabilir. Travmaların yeri ve derecesi çoğunlukla kültürlere göre farklılık gösterir (Ortner, 2003). Kırıklar, çıkık, silahla oluşan travmalar, trepanasyon, amputasyon, dekapitasyon, scalping travma çeşitlerini oluşturmaktadır. Khalkeritis Adası ve Tokul iskeletlerinde travma çeşitlerinden yalnızca kırıkların olduğu tespit edilmiştir. Dışarıdan veya içeriden farklı kuvvetlerle kemik dokudaki ayrılmaya ya da kemiğin anatomik bütünlüğünün bozulmasına kırık denir.

Khalkeritis Adası ada topluluğu travmalar açısından incelendiğinde toplam 8 (% 4,65) bireyde kırık olgusu tespit edilmiştir. Bunlardan 4'ü erkek, 4'ü cinsiyeti belirlenememiş erişkin bireylerde gözlemlenmiştir. Bu bireylerden birinin ulnasında colles kırığı, 6'sında tibia, femur ve fibula düşme nedeniyle oluşmuş kırıklar, birinde ise craniumda çökme kırığı gözlemlenmiştir. Bütün bu kırıklarda iyileşme gözlemlenmiştir. Giresun Adası'nda bireylerde oluşan kırıkların engebeli çevre koşulu nedeniyle veya manastır yaşantısı içerisinde günlük işlerin yapılması sırasında gerçekleşmiş olabileceğini düşünebiliriz.

Bu kırıklar bireylerin ölümüne sebep olmamıştır, ancak iyileşme döneminde enfeksiyon izleri ve yanlış kaynaşma izleri sağlıklı bir tedavinin de uygulanmadığını göstermektedir.

34 yaşında erkek bireye ait sağ ulna distalinde colles kırığı tespit edilmiştir. Tedavi edilmiş olan kırık enfeksiyona maruz kalarak anatomik bütünlüğün kısmen bozulmasına neden olmuştur (Resim 1).

Resim 1: Giresun Adası- Açma 11 (2011), Mezar 3, 25. Birey Ulna kırığı

Erişkin erkek bir bireye ait sol femur supracondylar kısmında oluşan kırık enfeksiyon sonucu tibia proximal ile tedavi sonucunda yanlış kaynamıştır. Birey hayattayken büyük ihtimalle yürümekte zorluk çekmiştir (Resim 2).

Resim 2: Giresun Adası- Açma 7- Açma 8 (2011), 1. birey.

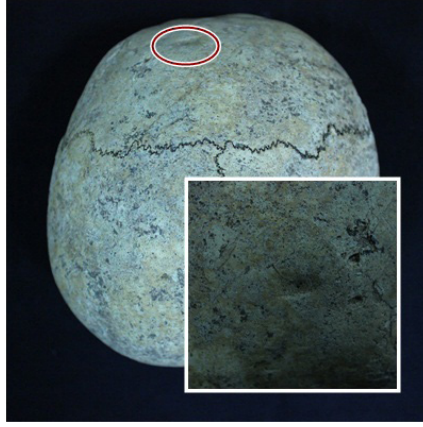
Femur supracondylar kısmında oluşan kırık enfeksiyon sonucu tibia proximali ile kaynaşmış.

Yaşı ve cinsiyeti belirlenemeyen Açma 1'den çıkartılan tibia parçasında şaft kırığı tespit edilmiştir (Resim 3).

Resim 3: Giresun Adası- Açma 1 (2011). Tibiada kırık

28 yaşında erkek bireye ait craniumun frontal bölgesinde çarpmaya bağlı çökme gözlemlenmiştir (Resim 4).

Resim 4: Giresun Adası- Kilise/ Kuzey Nef (2012), 38. Birey Cranium frontal kemikte çökme

41 yaşında erkek bireye ait sağ fibulada oluşan kırık tedavi sonucunda femur ile kaynaşmasına neden olmuştur (Resim 5).

Resim 5: Giresun Adası- Kilise/ Kuzey Nef (2012), 39. Birey Fibula distal ucunda oluşan kırık enfeksiyon nedeniyle tibia distaliyle yanlı kaynaşmıştır.

Erişkin ve cinsiyeti belirlenemeyen bir bireye ait sol tibiada tedavi edilmiş kırık tespit edilmiştir. Enfeksiyon sebebiyle tedavi sırasında kırık üzerinde ekstra kemik oluşmuştur (Resim 6).

Resim 6: Giresun Adası- Kilise/ Kuzey Nef (2012), 41. birey. İyileşen tibiada enfeksiyon nedeniyle kemik oluşumu

Erişkin ve cinsiyeti belirlenememiş olan bireye ait sol tibiada kırık tespit edilmiştir (Resim 7).

Resim 7: Giresun Adası- Kilise/ Kuzey Nef. Tibiada kırık

Erişkin ve erkek bir bireye ait tibiada kırık tespit edilmiştir. Tedavi edilen kemik anatomik bütünlüğünün bozulmasına sebep olmuştur (Resim 8).

Resim 8: Giresun Adası- Kilise Dışı (14.09.2012). Tibiada kırık.

Tokul Köyü Kilise topluluğu travmalar açısından incelendiğinde toplam 11 bireyde (% 22,44) yaralanma olgusuna rastlanmıştır. Kafa yaralanmaları 5 bireyle toplam % 10,20 oranındadır. Bunların 1'i kadın, 3'ü erkek ve 1'i 9 yaşında bir çocukta gözlenmiştir (Resim 9). Gövde yaralanmaları ise toplam 6 bireyde (% 12,24) mevcuttur. 3 erkek bireyde kaburga kırığı ve 1 erkek bireyin el parmaklarında (Resim 10) kırık gözlenmiştir. Kaburgası kırılan

bireylerin tümünde yalnızca 1 adet kırık saptanmıştır. Ayrıca 1 kadın ve 1 erkek bireyin tibiasında vurma ya da çarpmadan kaynaklı yaralanma mevcuttur. Hem kafatası hem de gövde yaralanmalarının tümünde iyileşme izleri saptanmıştır. Tokul insanlarının travma örneklerinden de anlaşılacağı üzere, yaralanmaların tarım ve hayvancılık esnasında gerçekleşen kazalardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Sonuç olarak, yaralanmanın nedeni ne olursa olsun, travmaya maruz kalan bireylerin ölüm sebeplerinin travmatik bir olgu neticesinde olmadığı görülmüştür. Kırıkların iyileşme gösterdiği de bu durumu destekler niteliktedir.

Resim 9: Tokul- Cranium frontal kemikte çökme

Resim 10: Tokul – Erkek bireye ait parmak kemiğinde kırık

V. SONUÇ VE TARTIŞMA

Travmalar kısmi ya da tam olarak kemiklerde bütünlüğün bozulmasına yol açabilir. Kırıklar, çıkık, silahla oluşan travmalar, trepanasyon, amputasyon, dekapitasyon, scalping travma çeşitlerini oluşturmaktadır. Khalkeritis Adası ve Tokul iskeletlerinde travma çeşitlerinden kafatasında çarpmalara bağlı oluşmuş çökmelerin, uzun gövde kemiklerinde ise kırıkların olduğu tespit edilmiştir.

Dışarıdan veya içeriden farklı kuvvetlerle kemik dokudaki ayrılmaya ya da kemiğin anatomik bütünlüğünün bozulmasına kırık denir. Kırıklar, yüzyüze yapılan kavgalar (Parry kırıkları), kazalar, düşme (colles kırıkları), patolojik durumlar ve stres gibi nedenlerden oluşabilir. Zarar gören bir kemiğin, maruz kaldığı hasarı onarabilmesi ve eski fonksiyonunu geri kazanabilmesi için ciddi bir tedavi sürecine ihtiyacı vardır. Kemiğin iyileşme dönemleri içerisinde bireyin ne kadar beslenebildiği ya da zarar gören bölge üzerinde gerçekleştirilen uygulamaların şekli, kemiğin eski fonksiyonunu kazanmasında önemli bir unsurdur. Böyle bir durumda zarar gören her bir kemik üzerinde gerçekleşen deformasyonlar, bireyin hayatını olumsuz yönde etkilemekte ve kemik üzerinde kalıcı izler bırakmaktadır (Erkman ve Surul, 2014).

Tokul ve Khalkeritis şapel kazılarında elde edilen iskeletler 9-12. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. Tokul ve Khalkeritis kilise iskeletlerinde perimortem yaralanmaların ve iskelet üzerinde silah bulunmaması, Geç Bizans dönemi ve Ortaçağ topluluklarıyla (Demre Aziz Nikoloas, Yortanlı, Karagüngüz) benzerliğinin bulunması tespit edilen travmaların savaşla ilgili olmadığını göstermektedir. Khalkeritis iskeletlerindeki travmaların sebeplerinin engebeli alana sahip ada koşulları ve manastır yaşantısı içerisinde günlük işlerin yapılması sırasında, Tokul iskeletlerindeki travmaların sebeplerinin ise tarım ve hayvancılık esnasında gerçekleşen kazalardan kaynaklandığı düşünülmektedir.

Kafatası travmalarının tamamı kafatasının dış yüzeyinin çökmesine, kafatası kemiklerindeki gerilime bağlı olarak da kafatasının iç yüzeyinde şişkinliğin meydana gelmesine neden olan depresyon biçimli travmalardır (Lovell, 1997; 2008). Bu tip yaralanmalar, düşük hızda kafatasına bir objenin ya da kafatasının bir objeye/ alana çarpması sonucunda meydana gelen direkt travmalar olarak değerlendirilmektedir (Lovell, 1997; 2008; Erdal, 2009). Khalkeritis iskeletlerinden bir bireye ait kafatasının sol frontal kısmında çarpmaya bağlı çökme tespit edilmiştir. Tokul iskeletlerinde 5 bireye ait kafatasında travma tespit edilmiştir.

Khalkeritis kilise toplumunda 7 bireye ait ağırlıkla tibia olmak üzere ekstremite kemiklerinde gövde kırıkları tespit edilmiştir. Tokul kilise toplumunda gövde

kırığı olarak 3 erkek bireyde kaburga kırığı ve 1 erkek bireyin el parmaklarında kırık, 1 kadın ve 1 erkek bireyin tibiasında vurma ya da çarpmadan kaynaklı yaralanma tespit edilmiştir. Gövde yaralanmalarının iyileşmeye yönelik makroskobik izleri gözlemlenmiştir. Kemiklerde herhangi bir kesici alet izine rastlanılmaması ve herhangi bir kavgayı ya da saldırıyı işaret ettiği için savunma kırığı olarak tanımlanan parry kırığının (Kilgore, Jurmain ve Gerven, 1997; Jurmain ve Bellifemine, 1997) bulunmamasından gövde travmalarının da şiddet kaynaklı olması söylenebilir (Erdal, 2009). Khalkeritis toplumunda düşmeyle bağlantısı olan ulnada colles kırığı ve bacak kemiklerinde kırık, Tokul toplumunda da düşme nedeniyle meydana gelmiş kaburga ve parmak kemiklerinde kırık gözlemlenmiştir.

Ekolojik ortam, düşmelerde etkili olmakla birlikte, kaza sonucunda oluşan travmaların en önemli nedenlerinden birini yaşam biçimi, diğer bir ifade ile günlük yapılan iş oluşturmaktadır (Erdal, 2009; Standen ve Arriaza, 2000; Kilgore, Jurmain ve Gerven, 1997; Jud ve Roberts, 1999). Khalkeritis, kayalık küçük bir adadır. Manastır yaşantısı içerisinde bulunan bireyler bu küçük engebeli araziye sahip adada balıkçılık ve deniz ticareti ile uğraşmıştır. Erdal'ında (2009) belirttiği gibi balıkçılık ile geçimini sağlayan toplumlarda bacak kırıkları meydana gelmektedir. Khalkeritis adasında da ekolojik ortamın ve sosyal yaşantının şartları nedeniyle bacak kırıkları ağırlıklı olarak görülmüştür. Tarıma bağlı bir köy yaşamı spesifik hareketlerden ziyade, ekip biçmeden, ürünün öğütülmesine, hazırlanmasına ve pazarlanmasına, günlük ev işlerinden hayvancılığa kadar bir çok aktiviteyi içermektedir (Erdal, 2009; Judd ve Roberts, 1999; Kilgore, Jurmain ve Gerven, 1997). Geçimini tarımla sağlayan Tokul bölgesinde de kırıklar düşmelere ve çarpmalara bağlı olarak kaburga, parmak ve bacak kemiklerinde meydana geldiği söylenebilir.

Geç Bizans dönemine ait kilise şapellerinden çıkartılan iskeletlerdeki kırık örneklerinin tedavi edildiğini ancak tedavinin yetersiz olmasından enfeksiyon sebepli yanlış kaynaşmaların olduğunu, kırıkların insanların ölümüne sebep olmadığını görmekteyiz. Aynı dönemlere denk gelen biri Doğu Karadeniz Bölgesi'nde bulunan Khalkeritis adası diğeri İç Batı Anadolu Bölgesi'nde bulunan Tokul toplumlarında sağlık alanında tedavinin varlığından bahsedilebilir.

Teşekkür

Giresun/ Khalkeritis (Aretias) Adası iskeletlerini çalışmamıza izin veren Selçuk Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi ve Kazı Başkanı Doç. Dr. Ertekin M. Doksanaltı'ya ve Kütahya- Tokul iskeletlerini çalışmamıza izin veren Kütahya Müze Müdürü ve Kazı Başkanı Metin Türktüzün'e teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

- ACAR, E. (2015). Giresun/Khalkeritis (Aretias) Adası Nekropolü ve İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- AUFDERHEİD, A. C., Rodriguez-Martin, C. (1998). The Cambridge Encyclopedia Of Human Paleopathology. Cambridge: Cambridge University Pres.
- BENNIKE, P. (2008). Trauma. (Editör: Pinhasi, R., Mays, S.). Advances in Human Paleopathology, Wiley, London, 309-328.
- BROTHWELL, D. R. (1981). Burnt Bones. Digging Up Bones, London: Oxford University Press, 14-16.
- BUİKSTRA, J. E., Ubelaker, D. H. (1994). Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains. Research Series, no. 44. Arkansas Archeological Survey, Fayetteville.
- ERDAL, Ö. D. (2009). Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Topluluğundaki Travmaların Paleoepidemiyolojik Analizi. Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 26, Sayı: 2, 97-113.
- ERKMAN, A. C., Surul, Ö. (2014). Van Kalesi Höyüğü (Ortaçağ) İnsanlarının Travma İzleri Analizi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 2, 118-135.
- JUDD, M.A. ve Roberts, C.A. (1999). Fracture trauma in a medieval British farming village. Am. J. Phys. Anthropol., Cilt: 109, 229-243.
- JURMAIN, R.D. ve Bellifemine, V.I. (1997). Patterns of cranial trauma in a prehistoric population from Central California. Int. J. Osteoarchaeol., Cilt: 7, 43-50.
- KAUR, H., Jit, I. (1990). Age Estimation from Cortical Index of The Human Clavicle in Northwest Indians. American Journal of Physical Anthropology, 83 (3), 297- 305.
- KİLGORE, L., Jurmain, R.ve Gerven, D.V. (1997). Palaeoepidemiological patterns of trauma in a Medieval Nubian skeletal population. Int. J. Osteoarchaeol., Cilt: 7, 103-114
- KROGMAN, W. M., İşcan, M. Y. (1986). The Human Skeleton in Forensic Medicine. 2nd. Ed. Charles C. Thomas, Springfield, Illinois.
- LARSEN, C. S. (1997). Bioarcheology: Interpreting Behaviour from the Human Skeleton. Cambridge, Cambridge University Press.
- LOTH, S. R., İşcan, M. Y. (1989). Morphological Assesment of Age in the Adult: The Thoracic Region. (Editör: İşcan, M. Y.). Age Markers in The Human Skeleton, Springfield, Illinois, 105-135.
- LOVEJOY, C. O., Meindl, R. S., Pryzbeck, T. R., Mensforth, R. P. (1985). Chronological Metamorphosis of the Auricular Surface of the Illium: A New Method for the Determination of Adult Skeletal Age at Death. AJPA, 68: 15- 28.
- LOVELL, N.C. (1997). Trauma analysis in paleopathology. Yrbk. Phys. Anthropol., 40, 139-170.
- LOVELL, N.C. (2008). Analysis and interpretation of skeletal trauma. (Editör: M. A. Katzenberg ve Saunders, S.R). Biological Anthropology of The Human Skeleton, New York: Wiley-Liss, 341-386
- MCKERN, T. W., Stewart, T. D. (1957). Skeletal Age Changes in Young American Males Analysed from the Standpoint of Age Identification. Technical Report EP- 45. Quartermaster Research and Development Command, Natick, MA.

- MERBS, C. F. (1989). Trauma. (Editör: Iscan, M.Y., Kennedy, K.A.R.). Reconstruction of Life from The Skeleton, Wiley-Liss, New York, 23-40.
- MUSEUM OF LONDON (Şubat 2014) , Centre for Human Bioarcheology, <http://archive.museumoflondon.org.uk/CentreforHumanBioarchaeology/Database/Medieval+cemeteries/StMaryGraces.htm>, erişim tarihi: 22.02.2014
- OLIVIER, G. (1969). Practical Anthropology. Charles C. Thomas Publisher, Springfield, Illinois.
- ORTNER, D. J., (2003). Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains. San Diego: Academic Press.
- ORTNER, D. J., (2008). Differential Diagnosis of Skeletal Lesions in Infectious Disease. (Editör: Pinhasi, R., Mays, S.). Advances in Human Paleopathology, New York, sf: 196-199
- ÖZER, İ., A. Sevim, C. Pehlevan, O. Arman, P. Gözlük ve E. Güleç, (1999). "Karagündüz Kazısı'ndan Çıkarılan İskeletlerin Paleoantropolojik Analizi", *T.C. Kültür Bakanlığı XIV. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Milli Kütüphane Basımevi, 75-96, Ankara (20. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu Toplantısı, 25-29 Mayıs 1998, Tarsus Kültür Merkezi, Tarsus).
- POLAT, O. (2003). Ekstremitelerdeki Kırıklara Yaklaşım ve Tedavi Metodolojisi, *Acil Tıp Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4
- SAĞIR, M., Erkman, A. C., Sağır, S. (2012). Eski Anadolu Toplumlarında Kemik Travmaları, *Ankara Üniversitesi DTCF 75. Kuruluş Yıldönümü Anı Kitabı Biyolojik Antropoloji*, Sf: 119-136
- STANDEN V. G., Ariza, B. T. (2000). Trauma in the Pre-ceramic Coastal Populations of Northern Chile: Violence or Occupational Hazards? *Am J Phys Anthropol*, 112: 239-249
- STEELE, D. G., Bramblett, C. A. (1988). The Anatomy and Biology of The Human Skeleton. Collage Station, Texas: Texas A&M University Press.
- SZILVASSY, J., Kritscher, H. (1990). Estimation of Chronological Age in Man Based on The Spongy Structure of The Long Bones. *Anthrop Anz*, 48: 289- 298.
- UBELAKER, D.H. (1989). Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis, Interpretation. Washington: Taraxacum.
- WHITE, T. D., Folkens, P. A. (2005). Human Osteology. Academic Press. San Diego
- WORKSHOP OF EUROPEAN ANTHROPOLOGISTS, (1980). Recommendations for Age and Sex Diagnoses of Skeletons. *Journal of Human Evolution*, Cilt:9, Sayı: 7, 518-549.

YEREL YÖNETİMLERİN KENTSEL DÖNÜŞÜM UYGULAMALARI SÜRECİNE HALKIN KATILIMI*

Hasan Hüseyin DOĞAN**

Atıf©: Doğan, Hasan Hüseyin, (2015). “Yerel Yönetimlerin Kentsel Dönüşüm Uygulamaları Sürecine Halkın Katılımı”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 8, Sayı 2, Aralık 2015, ss. 505-544

Özet: Kent yönetimlerinin; kentsel dönüşüm projeleri kentin riskli bölgelerinin saptanması, eskiyen, bozulan, çöken, gecekondu kesimlerinin yenilenmesi ve buralara yeni ekonomik değerler kazandırılması için uyguladıkları projelerdir. Kentsel dönüşüm projeleri, kentte yaşayan kenttaşları yakından ilgilendirmektedir. Bu nedenle kenti düzenleme, kent yönetim birimleri kadar kentte yaşayanlarında hakkıdır. Kent yönetimlerinin kentsel dönüşüm uygulamaları için alacağı kararlara halkın katılımının sağlanması başarı oranlarını artırır. Bildirinin temel amacı; kent yönetimlerinin uygulayacağı kentsel dönüşüm projelerinden etkilenen insanların sürece katılımlarını ortaya koymaktır. Bildirinin varsayımı; yasal düzenlemelerin kent yönetimlerinin uyguladıkları kentsel dönüşüm projelerine halkın katılımını sağlamadıkları gibi, kentte yaşayan kentlilerde, yeterli düzeyde kentlilik bilincine sahip değillerdir. Bildiride tarihsel, betimsel ve istatistiksel yöntemler birlikte kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Plan, Planlama, Kent, Kentsel Dönüşüm, Yönetim.

Makale Geliş Tarihi: 06.04.2015/ Makale Kabul Tarihi: 21.08.2015

* Bu makale 9. Kamu Yönetimi Sempozyumunda sunulan aynı başlıklı bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-posta: huseyin-dogan@hitit.edu.tr

The Involvement of Public to the Process of Municipal Urban Renewal Implementations,

Citation/©: Doğan, Hasan Hüseyin, (2015). "The Involvement of Public to the Process of Municipal Urban Renewal Implementations", Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 8, Issue 2, December 2015, pp. 505-544

Abstract: Urban renewal projects are conducted by city officials in order to determine the risky parts of the old city, and to restore the old, deteriorated, collapsed parts of ghettos and to add economic value to these parts of the city. Urban renewal projects closely concerned the residents of the city. Therefore, participation in the urban management is the right of the city residents of the city as well as the city officials. Ensuring public participation in the decision of urban renewal projects improves the success rates of these projects. The main aim of the paper is to show that it is necessary to provide the participation of people who are affected from the urban renewal projects in the decision making process. The assumption of the paper is that legal legislation does not provide the participation of the people in the urban renewal projects and the majority of the residents of the city do not have sufficient urban consciousness. The historical, descriptive and statistical methods were used together in this paper.

Keywords: Plan, Planning, City, Urban Renewal, Management.

I. GİRİŞ

Dünya 21. yüzyıla siyasal, ekonomik, toplumsal, ekinsel ve teknolojik bakımdan hızlı bir değişim içine girdi. Bu değişim, 20. yüzyılın son çeyreğinde küreselleşme ile daha da hızlandı ve 21. yüzyıla aktarıldı. Toplum ve ekonomik devingenlik, toplumların sürekli yaşadığı bir olgudur. Değişim toplumların temel niteliklerinden biridir. Kimi toplumlarda değişimin hızı, yüksek, kimilerinde ise düşüktür. Toplumların bu değişiminde, kentler üretim biçimlerine bağlı olarak her zaman canlı ve hareketli ortam özelliği göstermişlerdir. Her toplumda kentler, ekinsel, ekonomik ve siyasal yaşam üzerinde önemli etkileri olan yapay toplumsal örgütlerdir. Genel olarak kentler, bir takım işlevleri yerine getirebilen, kırsal yerleşimlerden kimi özellikleriyle ayrılan, belirli bir nüfus büyüklüğüne sahip, ticaretin, hizmetin, sanayinin, ulusal, uluslararası ulaşımın ve iletişimin sağlandığı, dün olduğu gibi bugünde birbiriyle sürekli yarışma, hatta çatışma içinde bulunan, zenginlik-yoksulluk açısından farklı konumlara sahip katmanların birlikte yaşadığı yerlerdir. Coğrafi konumuna bağlı olarak kentler, hızlı ya da yavaş coğrafi alan ve nüfus olarak sürekli büyümektedirler. Kentlerin sunduğu göreceli ekonomik üstünlükler kent büyüdükçe artar ve daha çok sayıda bireyi kırsal alanlardan kentlere doğru çeker (Keleş, 2015,38).

İkinci Dünya Savaşından sonra gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelerde kentleşme hızlanmış, ülkelerin nüfuslarının büyük bölümü kentlerde yaşamlarını sürdürmeye başlamıştır. Kentleşme yalnızca bir nüfus hareketi değildir. Ekonomik öge, yani üretim biçimlerinin değişmesi kentleşme üzerinde önemli bir ağırlığa sahiptir. Küreselleşme, kentlere yeni ekonomik, toplumsal, ekinsel ve siyasal roller getirmiştir (Keleş, 2014, 398).

Geçmiş çağlarda kentlerin belli plana göre kurulduğu ve geliştiği görülmekte ise de, kent bilimin bir disiplin haline gelmesi 20. yüzyılın yarattığı bir gelişmedir. Kent dizgesinin siyasal, ekonomik, toplumsal ve uzamla ilgili alt dizgeleri vardır. Bu alt dizgeler, birbiriyle karşılıklı etkileşim ilişkileri içinde bulunurlar.

Sasika Sassen, mekanın ekonomik kürselleşmenin oluşturduğu çoklu çevrelerden biri olduğu ve bu stratejik mekanlardan birinin de kent olduğunu belirtmektedir (Sassen, 1999, 145). Çağdaş kentin kendisi ve yönetimin önemi kürselleşen dünyada çok artmıştır. Küreselleşme ile birlikte devletin ulusal egemenliğini giderek kentleri ile daha çok paylaşılır duruma getirdiği görülmektedir. Küreselleşme, kimi kentleri “Dünya Kenti” konumuna getirmiştir. Parçası oldukları ülkenin ekonomik ve toplumsal düzeninin özelliklerini taşıyan kentler önemli yerleşimlerdir. Bu kentlerin yani büyük kentlerin sayısı 21.yy’ın ilk çeyreğinde 30’a yaklaşmıştır.

Uzun sürede oluşan kentler de canlı varlıklar gibi, doğan, büyüyen, yapıları sürekli olarak değişen toplumsal örgütlerdir (Keleş, 2014, 398). Büyüyen gelişen kentler eskidikçe kimi yerleri çöker ve bozular. İşte kentlerin, güzelleştirilmesi ya da soylulaştırılması için yapılan kentsel dönüşüm projeleri (KDP) kent yönetimleri tarafından uygulanmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası sanayileşme ile tarımda makineleşmenin ürünü olarak belirginleşmeye başlayan kentleşme olgusu, Türkiye’de de 1950’li yıllardan itibaren giderek hızlanmıştır. Bu iki önemli yapısal gelişme, zaman içinde merkez-çevre ilişkilerinin, merkez yerel yönetim iş bölümü ve kaynak bölüşümünün yeniden değerlendirilmesini zorunlu hale getirmiştir. Kentlerin büyümesiyle birlikte 1940’lardan itibaren Türkiye’de de kent planlamasına geçildiği söylenebilir. Daha önce Ankara’nın başkent olması nedeniyle bu kente özgü bir planlı çalışma başlatılmıştır. Ancak Türkiye genelinde kent planının yaygınlaştırılması İkinci Dünya Savaşından sonra başlamıştır. Bu nedenle Türkiye’de kent planlamasının tarihi çok eski değildir. Kentsel dönüşüm sürecine halkın katılımını ortaya koyabilmek için, toplum yaşamında önemli bir konumu bulunan kent, kent yönetimi ve toplum yaşamı üzerinde izleyen başlıkta durulmuştur.

II. KENT YÖNETİMİ VE TOPLUM YAŞAMINDA ÖNEMİ

Kentin birçok tanımı yapılmaktadır. Kentler fiziksel, ekonomik, toplumsal, ekinsel ve çevresel değişimlere yol açan, aynı zamanda bu değişmelerin sonucunda değişen ve biçimlenen devingen yapılar olarak tanımlanmaktadır (Roberts, 2003, 9-36). Kentler, farklı inançta, siyasal düşüncede ve çok dilde konuşanların birlikte bulunduğu özeklerdir. Kent adı verilen yerleşim, insanların akrabalık bağlarının sınırlarını aştığı, insanca bir yaşam sürmek için ekinsel ve ekonomik türden yaşam araçları yaratıp paylaştığı, geliştirdiği bir yerdir (Bookchin, 1999, 227). Kent, anlamsız bir yığın değildir (Çizgen, 1994, 19). Kentler rastgele değil, çevrenin avantajlı özelliklerine gösterilen bir tepki olarak ortaya çıkar ve gelişirler (Giddens, 2008, 945). Sunduğu hizmetlere duyulan istem çoğaldığı ölçüde büyüyen kentler, sokakları, caddeleri, parkları, heykelleri, kütüphaneleri, müzeleri, halkın bir arada bulunduğu meydanları, mimarisi, insanların giyim ve davranış biçimleri ile topluma bir görüş, duyuş veren, üretim araçlarının, anamalin insanların gereksinmelerinin toplanmış olduğu, eğlence ve dinlence yerlerinin bulunduğu yerleşim özekleridir. Kent, eski Yunandan beri siyasal yaşamın canlı özeği olmuştur. Ekonomik ve toplumsal değişmelerin zorluklarına karşın, kentler bugün hala özgürlüğün hammaddelerini içinde taşıyan yerlerdir (Abrams, 1964, 12). Karl Marx'a göre kent, yalnız üretim güçlerinin, kent soylularının değil, erkin toplandığı, toprak iyeliğinden kopuk bir kapitalizme dayanan yerleşme özeğidir (Keleş, 2013, 123). Kent, öyle bir yerleşim yeridir ki, çıkar ve çelişki kümelerinde kendine özgü bir bilinç yaratarak sınıf yapısının doğmasına neden olur.

En büyük maddi ve zihinsel iş bölümü, kent ile kırsal ayrılmasıdır. Kentin varlığı, yönetimin, polisin, vergilerin vb. zorunluluğunu kısacası belediye örgütünün bu nedenle de genel olarak siyasetin zorunluluğunu içerir (Marx, Engels, 2010, 81). Marx Weber, geliştirdiği kent kuramlarında kenti siyasal bir birim olarak değerlendirmektedir. Kent üretim, tüketim, dolaşım ve değişim koşullarının belirlendiği karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu nedenle, kentin planlaması önemli bir kamu hizmetidir.

Toplumsal hukuk devletinin temel ilkelerinden biri de planlamadır.

Kent planlaması aracılığıyla üretim sistemindeki karşılıklı bağımlılık ağlarına dayanan önemli mekânsal birimler ayrıştırılarak çözülmeye çalışılır (Castells, 2014, 53). Planlamadan az çok bilinçli, temkinli bir eylem olarak söz edilemez; planlama, yalnız ulaşılmak istenen hedefler açısından ele alınabilir; düzenleme hedefleri, temelde bunların toplumsal rolü nedeniyle, müdahale eden aktörün kurumsal konumuyla belirlenir (Castells, 2014, 108). Planlama, rasyonelliği

artırmak için karar organlarına öneriler veren, akışkanlıklar sunan bir teknik servis fonksiyonu yüklenmektedir. Planlama, toplumun sahip olduğu kaynakları kalkınma amacıyla bilimsel ve akılcı biçimde kullanılabilmesini sağlar. Kent planlaması, kentin ve çevresinin rahat yaşama ve sağlık koşullarını, ticari yaşamı ve endüstrinin istemlerini göz önünde tutarak, uygun ilkelere göre gelişmelerini organize eden bir eylemdir. Kent planlaması tam bir modernite projesidir (Tekeli, 2009, 109). Planlama süreci, hangi düzeyde, hangi ölçekte olursa olsun, geleceğe dönük bir kararlar, öneriler ya da önlemler dizisini içermektedir. “İleriyi görme” ve “ eylem öğeleri”, planlama sürecinin iki temel boyutunu oluşturmaktadır (Yavuz, Keleş, Geray, 1979, 191).

Kentler toplumsal ve bireysel yaşamın bir takım işlevlerini yerine getiren, ekonominin pazar denetimini yapan özeklerdir.

Kent, doğaya ve emeğe ait olan her şeyi kendisine çeken bir yerleşim özeğidir. Kentsel uzamda her zaman bir şeyler meydana gelir. Kent kolayca okunamayan, denetlenmesi oldukça güç olan öngörülemeyen ve tasarlanamayan karmaşık ekonomik ve toplumsal ilişkilerin yaşandığı özektir.

Kentler, fiziksel, toplumsal, kültürel, çevresel ve ekonomik değişmelere yol açan, aynı zamanda bu değişmelerin sonucunda kendisinde değişen ve biçimlenen devingen özeklerdir. Kentlerde, toprak ve konut başta olmak üzere her şey geniş ölçüde ticaretin konusu olmuştur. Kent merkezi, arsa fiyatlarının ve taşınmaz mal kiralarının, kentte en yüksek olduğu yerdir.

Merkezi ve yerel yönetimlerin, siyasal etkilere açık olabilen kuruluşlar olmaları nedeniyle uygulamada her zaman nesnellikten uzak kararlar alabildikleri görülmektedir. Bu yönetimlerin nesnellikten uzak kararlar aldıkları sık görülen yargı kararlarından açıkça anlaşılmaktadır. Özellikle kentsel çevreye ve kent kimliklerine geri dönüşü olmayan zararların verilmesi söz konusu olan durumlarda “yürütmeyi durdurma” kararları çevrime sokulmak suretiyle yanlış uygulamaların atılması önlenmektedir. Modern kent çelişen çıkarların en önemli çatışma alanlarından biridir. Mekan toplumsal iktidar savaşımının taşıyıcısıdır (Şengül, 2009, 15) . Kent mekanının üretim, yeniden üretim ve dönüşümünde sermaye birikim süreçleri önemli bir rol oynamaktadır. Kapitalizmin gelişim sürecinde, mekanın kendisi metalaşmış ve sermaye birikim süreçleri açısından yaşamsal bir önem kazanmıştır (Şengül, 2009, 16). Harvey, kenti sermaye birikim süreçleri çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu düşünürün bakış açısına göre kentsel süreç üretim, dolaşım, değişim ve tüketim için maddi alt yapının yaratımını ifade etmektedir.

III. YEREL YÖNETİMLERİN ÖNE ÇIKMASI

Yasama ve yargı dışındaki kamu hizmetlerini yürüten kamu yönetim örgütleri iki ana dizgeden birinde yer alır. Bunlardan birisi, kamu hizmetlerinin yalnız bir özekten (merkezden) yönetilmesidir ki, buna yönetim dizgesinde “özekten yönetim” denir. İkincisi ise, kamu hizmetlerinin türlü özeklerden ve bunlar arasında bölünerek her birinin değişik örgütler tarafından yönetilmesi söz konusudur ki, bu tür yönetime “yerinden yönetim” dizgesi denmektedir (Doğan, 1995, 273). Yönetim siyasası bakımından birbirine karşı gibi görünen bu iki ana dizge gerçekte birbirlerinin olumsuzluklarını olumlu hale getiren yönetimlerdir. Bu yönetimlerin yasalarla kendilerine verilen hizmetleri, halka etkin bir biçimde sunmaları varlık nedenleridir. Yerel yönetimler, halkın katılımıyla kendi kendisini yönetebilen, demokrasi ilkelerinin yerleşmesine katkı sağlayan, yerel toplumun siyasal ekinini (kültürünü) geliştiren, halka en yakın yönetim birimleridir. Yerel yönetimlerin dayandığı temel değerleri inceleyenler genellikle özgürlük, katılım ve etkinlik olarak ele alırlar. Özgürlük, bireysel özgürlük değil, toplumun özgürlüğüdür. Bu özgürlüğün temel nedeni yerel yönetimlerin halkın kendi kendisini yönetmesine, organlarını kendisinin seçmesine olanak veren kurumlar olmasından ileri gelmektedir. Kentsel gelişmeye ilişkin görev ve yetkilerin büyük bir bölümü yerel yönetimlere aittir. Türkiye’de bu yetkiler kent yönetimlerince kullanılmaktadır. Kentler, tarihsel gelişim süreci içinde çok değişik işlevler üstlenmiş, gönenç devleti açısından önemli uzamsal odaklardır. Bu durum kentin kendisini önemli hale getirirken, kent hizmetlerini yerine getiren kurumlar olarak yerel yönetimleri ön plana çıkarmıştır. Yerel yönetimler, tarihi gelişim sonucu belli bir yerde topluca yaşayan insanların oluşturduğu tüzel kişilerdir. Kolektif tüketimin örgütleyicisi olarak yerel yönetimler gönenç devletinin en önemli birimlerinden biri olmuştur (Şengül, 2009, 73). Bu yönetimler, kentsel dönüşüm projelerini hazırlayan, uygulayan ve yöneten toplumsal örgütlerdir.

Kentsel dönüşüm projesinin yönetimi önemlidir. Kentsel dönüşüm projesi farklı faktörlerden oluşan zaman odaklı bir eylem olarak algılanmaktadır. Proje yönetimini dokuz temel faaliyet alanı tanımlar (PMI, 1996). Bunlar; alan yönetimi, zaman yönetimi, maliyet yönetimi, kalite yönetimi, entegrasyon yönetimi, insan kaynakları yönetimi, iletişim yönetimi, risk yönetimi, prosedür yönetimidir. Kentsel dönüşüm proje yönetiminde paydaşların analizi ve beklentilerinin belirlenmesi projenin başarısını doğrudan etkilemektedir (Özçevik ve diğerleri, 2007).

Halkın, yaşadığı yerleşim yerinin gelişmesinde, güzelleşmesinde, rahatlık, huzur, güvenlik, esenlik sağlayan bir çevrede yaşaması kent yönetiminin

ilkeleri arasında olmalıdır. Bu, kent planlamasının kültürel, eğitsel ve siyasal katılımına da önem vermek demektir. Dünyada ve ülkemizde 20.yüzyılın son çeyreğinde küresel bağlamda yerel yönetim kuruluşlarının uğradığı değişimler, özetken yönetimin yanı sıra önemli bir konuma yükseltilmiştir. Bu değişimler de Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartının önemli katkısı olmuştur.

Kentlerde, yönetim dizgesi nasıl olursa olsun her zaman kimi sorunlar yaşanmaktadır. Makalede, bu sorunlar arasında kentsel dönüşüm üzerinde durulmuştur.

IV. KENTLERİN ÖNEMLİ SORUN ALANLARI

En düzenli ve planlı kentsel dizgelerde bile az çok sorunlar vardır. İlk çağ kentlerinden günümüze kadar olan dönem bir insanlık tarihini anlattığına göre, kentler farklı uzamlarda bir değişim ve dönüşüm sürecinin içinde olmuşlardır. Bu ise, kent koşullarının ya da kent yaşamının olağan bir sonucudur ve kentsel fiziki mekanın (kentsel formun) devingenliğini işaret etmektedir (Görgülü, 2003, 767). Özellikle gelişmiş ülkelere göre gelişmekte olan ülkelerin kentlerinde daha çok sorun alanları vardır. Kapitalist ülkelerin gelişmiş ve sanayileşmiş olanlarında kent planlaması kuralları, kent ve toplum sağlığını korumaya yönelmiş, önlemler, sınırlamalar, hizmet etkinlikleri toplumsal sınıflar hesaba katılmazsa gereği gibi uygulanır. Bu ülkelerde kent planları, genellikle kağıt üzerinde bırakılmaz (Keleş, 2013, 87). Buna karşın, arsa spekülasyonlarının olumsuz etkilerini, konut, arsa ticaretinin yozlaştırıcı sonuçlarını, kent planlarının bireysel, sınıfsal ve partizanca çıkarlar uğruna bir yana itilmesinin ezikliğini en çok duyan ülkeler gelişmekte olan ülkelerdir. Bu ülkelerde kentleşme sanayileşmeye dayanmadığı için düzensiz kentleşme ortaya çıkmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde kentlerin temel sorun alanları; kentsel topraklar, tarım alanlarının kentsel kullanıma açılması, orman alanlarının imara açılması (ormansızlaştırma), kent planlaması, kent kimliği, konut projeleri, alışveriş merkezleri, afet riski taşıyan alanların düzenlenmesi, kıyıların imara açılması, kentsel dönüşüm ve yapı denetimi gibi sorunlardır. Kentsel toprakları imara uygun duruma getirmek, kentsel topraklar üzerindeki vurgunu önlemek, bir başka deyişle toprak kullanımını desteklemek bu çerçevede yerine getirmeleri gereken bir görevdir. Çünkü kentleşmeyle birlikte ortaya çıkan en önemli sorunlardan biri kentsel topraklarda ki değer artışından elde edilen haksız kazançlar ve kentsel toprakların bu nedenle vurgunculuk konusu olmasıdır.

Kentsel dönüşüm projeleri sosyo-psikolojik sorunlar da yaratmaktadır.

Bu nedenle kentsel dönüşüm projelerinin uygulaması etkinlik bakımından yerel yönetimleri özellikle kent yönetimini öne çıkarmaktadır. Tüm ülkelerde

olduğu gibi, Türkiye’de de illerin taşınmaz ve rant odaklı büyüme içerisinde oldukları söylenebilir. Kimi kentlerde, özellikle büyük kentler için, kentsel dönüşüm yoğun tartışmalara neden olmaktadır.

Kentsel dönüşüm projelerinin ortaya çıkardığı nüfus devingenliği ayrıca önemli bir sorun yaratmaktadır. Kentsel dönüşüm proje uygulamaları insanların, ailelerin yer değiştirmesini içeren çok boyutlu projelerdir. Bu nedenle, proje uygulama alanında yaşayan ailelerin dinamiklerinin bilinmesi önemlidir. Kentsel dönüşüm projesi komşuluk üzerine yaptığı olumlu ve olumsuz etkilerin ölçüldüğü araştırmaların toplumsal maliyeti üzerinde odaklanmaktadır (Atkinson, 2004). Bireyin, topluluğun fiziksel ve psikolojik gönencine yönelik kaygılar duyarlı bir yenileme için temel bir zorunluluktur. Kentsel dönüşüm yenilemenin ardından nüfusun eski yerine yeniden yerleştirilmesini ya da kentin başka bir bölgesine transfer edilmesini içerebilir (Özçevik ve diğerleri, 2007, 85).

Ailelerin yerinden çıkarılması yalnızca finansal maliyeti değil, aynı zamanda toplumsal ve duygusal maliyeti beraberinde getirir. Kentsel yenileme, çoğunlukla kentsel toplulukların çözülmesine, arkadaş ve akrabalara yakınlığın yitirilmesine neden olmaktadır. Bunun için insanlar, kendileri ile çocuklarının gelecekteki gereksinimlerini karşılayabileceklerini bilmeye gereksinim duyarlar (Nozick, 1992). Kentsel dönüşüm ile kent içinde sürekli değişen toprak değeri artmakta ve toplum yararına olmayan getirim (rant) sağlamaktadır.

V. BİR GETİRİM OLUŞUM ALANI KENT

Klasik iktisat kuramında getirim (rant), bir üretim faktörü olarak toprağın fiyatıdır. Getirim, çıplak olarak bir toprak parçasından belli bir süre yararlananın toprak sahibine ödeyeceği bedel ya da kiradır. Bu bağlamda getirim, toprak sahiplerinin hiçbir çaba göstermeden üretimden aldıkları payı göstermektedir. Kentsel toprakların kimi özellikleri vardır. Her şeyden önce, kentsel topraklar, alt yapıları, üst yapıları, imar hakları ile bir bütün oluşturur ve kentsel toprakların değeri bunların etkileşimi sonucu oluşur. Kent topraklarının konumu kent içinde sürekli değişmektedir. Kentsel topraklar fizik olarak aynı yerde bulunmakla birlikte kentin gelişme düzeyine koşut olarak kent özeğine ya da özeklerine uzaklığı farklılaşmaktadır (Keleş, 1999, 23). Kentsel topraklar, iyelik sahibinin denetimi dışındaki etkilere açık olması özelliğini taşır. Kentler büyüdükçe, nüfusları arttıkça iş özeklerinde ve oturma bölgelerinde arsa ederlerinin hızla artması en önemli sosyo ekonomik olaylardan biridir. Getirim geliri kıtlıktan doğar, toplum açısından kazanılmış

bir gelir sağlamaktadır. Bir ülkede nüfus arttıkça getirimler kendiliğinden yükselecektir. Kentler aslında mevcut yönetsel sınırlarından daha geniş bir alana hizmet vermektedir. Kentte bir üretim faktörü olan toprak en önemli üretici bir güçtür. Kapitalist dizgede getirimin kamuya aktarılmasının yerine piyasa güçlerine bırakılması en önemli bir değişimdir. Gönenç devleti açısından kentler önemli mekânsal odaklar olmuşlardır. Çünkü refah devletini tanımlayan eğitim, sağlık, konut gibi hizmetlerin büyük bir bölümü kent mekanına özgü nitelik taşımaktadır. Bu durum, kentin kendisini önemli hale getirirken, yerel yönetimleri de bu hizmetleri sağlayan kuruluşlar olarak ön plana çıkarmıştır.

Her türlü değer hızla paraya dönüştürüldüğü ve insanların değer kalıplarında önemli yozlaşmaların ortaya çıktığı, getirim yaratma ve yaratılan bu getirimi paylaşırma kaygılarının körüklendiği küreselleşme döneminde kentler kimi olumsuzluklarla karşılaşmaktadır. Bu gelişmeler kentlerin imar etkinliklerini biçimlendirmektedir. Kentin geleceğini planlamak geniş ölçüde kentin bu günkü durumunu doğru olarak tanımayı gerekli kılar. Kent topraklarında getirim sağlama kaygıları, kentin büyüme ve gelişme yönlerini, nüfus yoğunluğunu, toprak kullanım biçimlerini olumsuz yönde etkilemekte, planlama kararlarının uygulanmasını güçleştirmektedir.

Özel mülkiyetten kaynaklanan getirimler toplumda paylaşım bozuklukları yaratmaktadır. Gerçekte toplumun tümünün yarattığı değerlere, toplumun küçük bir kesiminin el koymasına neden olmaktadır. Mülkiyet hakkı doğal ve mutlak bir hak olarak sahibine sınırsız yetkiler tanımaz. Mülkiyet hakkını mutlak bir hak olarak gören toplumlarda bile bu hakkın kullanımına türlü sınırlamalar getirilmiştir. Bu sınırlamalar toplum ve kamu yararı için getirilmektedir. Toplum yararı bireysel yararın üzerinde olduğu için gerektiğinde mülkiyet hakkı sınırlandırılır. Kentsel topraklar üzerindeki vurgunculuk (arsa spekülasyonu) kentsel toprak getiriminin yüksekliğinin doğal bir sonucu olarak görülebilir. Kentsel toprak vurgunculuğunu sürekli kılan, destekleyen bir ortamı yaratmamak gerekir. Kentsel rantın oluşumu ve bölüşümü sürecinde yerel yönetimlerin, özellikle de kent yönetimlerinin çok temel rolü bulunmaktadır. Kentsel rantın oluşum ve bölüşüm sürecinde, başta dünya bankası, uluslararası para fonu (IMF), dünya ticaret örgütü benzeri uluslararası örgütler, Avrupa Birliği gibi bölgesel örgütlenmeler, bu örgütlerin almış olduğu kararlar, sözleşmeler, ulusötesi şirketler, bu şirketlerle iş birliği yapan yerli şirketler, yükleniciler, emlakçılar, vurguncular (spekülatörler), gayri menkul yatırım ortaklıkları, kredi ve finans kuruluşları ile türlü sivil toplum örgütleri aktif rol almaktadırlar (Turan, 2009: 94). Gerçek kişilere ve

tüzel kişilere 1990'lı yıllarıdan bu yana en çok yüksek yatırım sağlayan proje alanlarından biri de kentsel dönüşüm projeleridir. Bu ortamın yaratılmasını engelleyecek, gerekli önlemleri alacak olan başta kent yönetimi olmak üzere ilgili ve yetkili kamu kurumlarıdır.

VI. KENTSEL DÖNÜŞÜM KAVRAMI

Kentsel dönüşüm son yıllarda, en çok duyulan ve kamuoyunda kullanılan kavramlardan biridir. Bu kavram, 2000li yıllardan sonra düzenlenen yerel yönetim yasalarına da konusu olmuştur. Kentsel dönüşüm, kentin öteden beri varolan kesimlerinin içyapılarında ve kentin öteki kesimleriyle ilişkilerinde ki değişimleri anlatmak üzere kullanılmaktadır. Kentsel dönüşüm kavramı, kent yönetimleri, kent plancıları, uygulamacılar ve bilimsel çevrelerde farklı biçimlerde dile getirilmektedir. Son yıllarda, gelişmiş gelişmekte olan birçok ülkede ve Türkiye'de kentsel dönüşüm kavramı üzerinde türlü tanımlar yapılmaktadır. Türk Dil Kurumu Türkçe sözlükteki tanımı "olduğundan başka bir biçime girme, başka bir durum alma, tahavvül, inkılap, şekil değiştirme ve transformasyon" olarak tanımlanmaktadır. Türkiye Bilimler Akademisinin (TÜBA), Türkçe bilim terimler sözlüğünde kentsel dönüşüm tanımına yer verilmiştir. Buna göre, "kentsel dönüşüm, belediyelerce, kentin yıpranan ve özelliğini yitirmeye yüz tutmuş kültür ve tabiat varlıklarını koruma kurullarınca sit alanı olarak tescil ve ilan edilen kent bölgeleri, bu bölgelere ait alanların, kentin gelişimine uygun olarak yeniden yapımı ya da özüne uygun biçimde yenilenerek bu bölgelerde konut, ticaret, kültür, turizm ve toplumsal donatı alanları oluşturulması, doğal afet risklerine karşı önlemler alınması, kentin tarihsel, kültürel dokusunun yenilenerek korunması ve yaşatılarak kullanılması amacıyla gerçekleştirilen eylemlerin tümüdür (TÜBA, 2011, 703). Kentsel dönüşüm, kentsel bozulma süreçlerini daha iyi anlama gereksiniminden doğan ve gerçekleştirilecek dönüşümde elde edilecek sonuçların üzerinde bir uzlaşmadır. Başka bir anlatımla, yitirilen bir ekonomik işlevin ya da etkinliğin yeniden kazandırılması, canlandırılması, işlemeyen bir toplumsal işlevin işler duruma getirilmesi; toplumsal dışlanmış alanlarda, toplumsal bütünleşmenin sağlanması; çevresel niteliğin ya da çevre dengesinin kaybolduğu alanlarda bu dengenin yeniden sağlanmasıdır (Robert, 2000). Kentsel dönüşüm kamu girişimi ya da yardımıyla kentin bir alanının iyileştirilmesi, korunması, daha iyi barınma koşulları yaratılması için yerel tasar ve izlenceler uyarınca kentleri ve kent özeklerinin tümünü ya da bir kısmını günün değişen koşullarına daha iyi yanıt verebilecek duruma getirmektir (Keleş, 2008, 2). Kentsel yenileme; farklı nedenlerden ötürü zaman içerisinde eskimiş, köhneleşmiş, yıpranmış ya da kimi durumlarda

terk edilmiş, vazgeçilmiş kentsel dokunun, günün sosyo-ekonomik ve fiziksel koşulları göz önünde tutularak değerlendirilmesi, dönüştürülmesi, ıslah edilmesi ve yeniden canlandırılarak kente kazandırılmasıdır (Özden, 2005, 24). Kentsel dönüşüm için yapılan tanımlardan da anlaşılacağı gibi fiziksel mekanın iyileştirilmesi (ıslahı), çevresel iyileştirme kentin türlü nedenlerle eskimiş, yıpranmış, bozulmuş, çökmüş alanlar ile gecekondu alanlarına yeni işlevler yüklenmesi, kimi projeler ile toplumun ekonomik gönenç düzeyini iyileştiren, oraların yitirmiş oldukları toplumsal ve ekonomik değerlerinin günün koşullarına göre yeniden canlandırılarak kazandırılmasını ve yerel topluluk ağının güçlendirilmesi, toplumsal kapasitesinin artırılmasına yönelik katılımlı süreçlerle toplumsal dönüşümü sağlamayı içermektedir. Kentsel dönüşüm için bilim insanları tarafından yapılan tanımlarda ve başka çalışmalarda birçok kavram türetilmiştir. Bunlardan kimileri şöyledir: Yenilenme, yeniden canlandırma, soylulaştırma, seçkinleştirme, kentsel iyileştirme, sağlıklılaştırma (rehabilitasyon), kentsel yeniden canlandırma, güzelleştirme, iyileştirme, eski haline getirme, yeniden oluşum, yeniden geliştirme, yeniden düzenleme, temizleme, boşlukları doldurarak geliştirme, tazeleme-parlatma, kentsel koruma, kentsel dönüşüm ve kentlerin çöküntüye uğrayan alanlarının yeniden düzenlenmesi gibi adlandırmalarla ifade edilmektedir. Bu çalışmada kentsel dönüşüm ve yer yer kentsel yenileme kavramları kullanılmıştır.

VII. KENTSEL DÖNÜŞÜMÜN TARİHSEL GELİŞİMİ

Kentler ilk ortaya çıktıkları tarihten beri yenileme ya da dönüşüm sorunlarıyla karşı karşıya kalmışlardır. Tarihin ilk dönemlerinden beri kentleri; depremler, büyük yangınlar, yapılan savaşlar, işgal ve yıkımlar gibi siyasal nedenlerle tamamı ya da bir kısmı yıkılmış ya da bozulmuştur. Son yıllarda en çok duyulan ve konuşulan “kentsel dönüşüm” kavramı, daha önce kentsel yenileme biçiminde ele alınıp ifade ediliyordu. Kentsel dönüşüm olgusu, ilk zamanlar kentsel yenileme biçiminde batı ülkelerinin toplumsal ve ekonomik yönden çöküntü alanlarının yeniden canlandırılması girişimleri ile başlamıştır. Sanayi devriminin ilk ortaya çıktığı ülke İngiltere olduğuna göre, kentlerin dönüşüme uğramalarıyla karşılaşılması önce bu ülke kentlerinde, daha sonra ABD’de başlamıştır. Sanayi devrimini izleyen yıllarda sanayi kentlerinde hızla artan çevre kirliliği, sanayi bölgelerinin düzensiz yapılaşması, nüfusun yoğunlaştığı alanlarda ölçünleri düşük konutların varlığı, yetersiz altyapı hizmetleri sağlıksız kentlerin gelişmesine neden olmuştur (Le Gates, Stout, 1998, 209–313). İngiltere’de ilk kentsel yenileme kimi kentlerde kamusal alanların genişletilmesiyle başlamıştır. Başka bir anlatımla temiz, sağlıklı ve yaşanabilir kentlerin geliştirilmesi amacıyla ilk kentsel yenileme projeleri 19.

yüzyılın ortalarında “Park Hareketi” ile kente doğayı getirmeyi amaçlamış, bunun sonucunda 1844’de Liverpool’da Birkenhead parkı, 1845’de Londra’da Victoria Parkı yapılmıştır. Londra’da yapılan Victoria Parkından 18 yıl sonra yani 1863’te ABD’nin New York kentinde Central Park yapılmıştır (Le Gates, Stout, 1998, 209–313). Yenileme ya da kentsel dönüşüm sanayi devrimi ile başlayan hızlı kentleşme sonucu doğal ortamdan uzaklaşan kentleri yeniden doğayla bütünleştirmek için kentlere geniş park alanları oluşturmakla başladığı söylenebilir. Park hareketini kent özeklerinde geniş bulvar ve caddelerin açılmasını kapsayan kentsel yenileme projeleri izlemiştir. Bu tür projelerin başında Fransa’nın başkenti Paris’te 1850–1860 döneminde Baron Haussmann öncülüğünde gerçekleştirilen kentsel yenileme projesi gelmektedir. Mumfort tarafından geliştirilen bahçeşehir kent modelinin, kentleri doğayla bütünleştirme anlayışı olduğu söyleyebilir. Paris kentinin özeğinde büyük yıkımlar yapılmış; geniş bulvar ve caddeler açılmış; bu ulaşım arterleri, kent özeği dışında ki Bois de Boulogne, Bois de Vincennes gibi parklara bağlanmıştır. Bu dönemde ki yenileme projeleri modernist hareketin ortaya çıkışından sonra Paris başta olmak üzere Avrupa’da birçok kentte yıkımlar yapılmış; yıkılan alanlar, modernist planlama ve tasarım ilkelerine bağlı olarak tekrar geliştirilmiştir. Kentsel dönüşüm üzerine yapılan ilk bilimsel çalışmalar 1920’li yıllarla Chicago okulunun tek boyutlu, betimsel bir yaklaşımı ile yaptığı çalışmalar olmuştur. Modernist planlama ve tasarım ilkelerine göre gelişen yeni kentler kurulmuştur. Kentsel iyileştirme ve kentsel yenileme projelerine 1970’lerin başından itibaren öncelik vermeye başlanmıştır. Küreselleşen dünyada kentler bir tür uluslararası sermayeyi kendilerine çekme yarışı içinde olmuşlardır. Gelineyen süreçte, kendi çözümlerini gerçekleştirebilmek için merkezlerinden para alamayan ve uluslararası sermayeyi kullanmak zorunda olan tüm dünya kentleri, sermaye birikimlerini kendilerine çekebilmek adına büyük ve zorlu bir yarışma içine girmişlerdir. İşte “kentsel dönüşüm projeleri” bu sürecin sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Görgülü, 2000).

Kentsel dönüşüm, Türkiye’de 1950’li yıllardan beri gecekonduların ve gecekondu bölgelerinin iyileştirilmesi bağlamında gündeme gelmiş bir konudur. Devlet, İkinci Dünya Savaşı sonundan itibaren ortaya çıkan gecekondu sorununun çözümüne çaba göstermiş ve bu konuya ilişkin 5218 (1948), 5228 (1948), 6188(1953) ve 7367 (1959) tarihli af yasalarını çıkartmıştır. Bu yasaların hepsi belli bir tarihe kadar yapılmış olan gecekonduları yasallaştırma yoluyla topluma kazandırmayı amaçlayan bir siyasal istenci yansıtıyordu (Keleş, 2008, 293). Gecekondu yapımının önlenmesi yeni gecekondu yapımının yasaklanmasına ve yapılmış olanların iyileştirilmesine ilişkin temel politikalar 1966 yılında

çıkarılmış ve bugünde yürürlükte bulunan 775 sayılı gecekondular yasasında da aynen korunmuştur. Bu temel politikalarda 1970’li, 1980’li, 1990’lı yıllarda ve 21. yüzyıla girdikten sonrada önemli bir değişiklik olmamıştır. Kısaca, kentsel dönüşüm ülkemizde 1950’li yıllardan beri gecekonduların ve gecekondular bölgelerinin iyileştirilmesi bağlamında gündeme gelmiş bir konudur.

VIII. KENTSEL DÖNÜŞÜMÜN AMAÇLARI

Bütün ülkelerde eskiyen, kent kesimlerinin zamanla yenilenmesi gerekmiştir. Eskiyen kent kesimlerinin yenilenmesi ve bu kesimlere toplumsal ve ekonomik yönden yeni işlevler kazandırılması istenen bir durumdur. Önemli olan kentsel yenilemenin amacının, kapsamının ve yönteminin doğru belirlenmesidir. Bir plana dayanmayan ulusal çaptaki politikalarla bağlantılı olmayan kentsel dönüşüm uygulamaları, kent sorunlarını çözmeye yardımcı olamadığı gibi, kentin yapısına, burada yaşayan kentlilerin fiziksel, toplumsal, ekonomik geleceği üzerine ve buna bağlı olarak da kentin bütün geleneklerine etki edebilmektedir. Başka bir anlatımla kentsel dönüşüm doğası gereği kentin geleneklerini etkilemektedir. Kentsel dönüşümün amaçlarını şöyle sıralayabiliriz:

- Yoksulluk yuvalarını (slum) ya da gecekondular türü yapıları ve oluşturdukları yerleşim yerlerini temizlemek.
- Kent öteklerinin, kentlerin öteki kesimleriyle ve yöre kentlerle aralarındaki ekonomik gelişme düzeyi farklılıklarını ortadan kaldırmak, çöküntü bölgelerine yitirmiş oldukları ekonomik canlılığı yeniden kazandırmak (Keleş, 2014, 399).
- Kentlerin sahip olduğu tarih, kültür, mimarlık değerlerinin korunabilmesi için bunların buldukları yerlerde bulunan yapılarla birlikte koruma altına almak.
- Doğal ya da insan elinden çıkmış olayları sonucunda yaşanabilirlik niteliklerini kısmen ya da tümüyle yitirmiş olan yerleşim yerlerini temizleyerek bu alanları yapılaşmaya elverişli duruma getirmek.
- Kent dokusunu oluşturan öğelerin fiziksel olarak sürekli değişim gereksinmesine yanıt verilebilmesini sağlamak.
- Kentlerin zaman içinde eskiyen kısımlarının yeniden düzenlenmesi ve değiştirilmesini sağlamak.
- Kentin doğal, tarihi ve ekinsel dokusunun korunması, kentin ekinsel kalıtının (mirasın) gelecek nesillere devredilmesi.

- Afet riski altındaki alanlar ile bu alanlar dışındaki riskli yapıların bulunduğu aralarda, arazilerde sanat norm ölçülerine uygun sağlıklı, güvenli yaşam çevreleri oluşturmak.
- Kentin fiziksel koşulları ile toplumsal sorunları arasında doğrudan bir ilişki kurulmasıdır. Kentsel alanların çöküntü alanı haline gelmesindeki en önemli nedenlerden birisi toplumsal çökme ya da bozulmasıdır. Kentin bozulma alanındaki toplumsal ve ekonomik çöküntüyü önleyecek yeniden değer kazandırmak.
- KDP kentin hızla büyüyen, değişen ve bozulan dokusunda ortaya çıkan yeni fiziksel, toplumsal, ekonomik, çevresel ve altyapısal gereksinimlere göre kent parçalarının yeniden geliştirilmesine olanak sağlamak.
- Kentsel gönenç ve yaşam niteliğini artırıcı bir ekonomik kalkınma yaklaşımını ortaya koymak
- Fiziksel ve toplumsal bozulmanın yanı sıra, kentsel alanların çöküntü bölgeleri haline gelmelerinin en önemli nedenlerinden birisi, bu alanların ekonomik canlılıklarını yitirmesidir. KDP fiziksel ve toplumsal çöküntü alanları haline gelen kent parçalarında ekonomik canlılığı yeniden getirecek stratejileri geliştirmeyi ve böylece kentsel gönenç ve yaşam niteliğini artırmayı amaçlamalıdır.
- Kentsel alanların en etkin biçimde kullanımına ve gereksiz kentsel yayılmadan kaçınmaya yönelik stratejilerin ortaya koyulmasıdır (Roberts, 2000,).

IX. KENTSEL DÖNÜŞÜM AMAÇLI PLAN YAPMADA YETKİLİ YÖNETİMLER

Kamu yönetimi için kalkınmanın ve ekonomik büyümenin planlanarak yapılması bir gereklilik olduğu kadar anayasal bir ilkedir. Ülke kaynaklarının planlı kullanımı ekonomide savurganlığı önleyeceği, verimliliği artıracığı gibi, çevre ile doğanın korunmasına da önemli katkı sağlayacaktır. Türkiye’de kalkınma planlarının dışında bölge planı, çevre düzeni planı, imar planı, stratejik plan, ek plan, mevzii imar planı, revizyon imar planı, iyileştirme planı (ıslah imar planı), turizm amaçlı planlar, ulusal park geliştirme planı, endüstri bölgeleri için hazırlanan plan türleri vardır. Kentsel dönüşüme ilişkin düzenleme ve uygulamalar yaklaşık 1990’lı yıllara kadar uzun süre mevcut yasal düzenlemeler ve yönetmelikler çerçevesinde yürütülmüştür. Türkiye’de kent yenileme konusu 2000’li yıllardan sonra gündemde daha sık yer almaya başlamıştır. Dönüşüm konusunun akademik çevrelerde tartışılmaya başlaması ilk kez TMMOB şehir plancıları odasının 11-13 Haziran 2003 tarihinde

İstanbul'da düzenlediği “ Kentsel Dönüşüm Sempozyumu” ile olmuştur. Bu tarihten sonra bilimsel toplantıların yapılması sürmüştür. KDP kapsamında imar planlarının yapılması, değişik özekten ve yerel kamu kurumlarına verilmiştir. Bir kent alanının kentsel dönüşüm projesi kapsamında olup olmayacağına ilişkin karar alınması /verilmesi yetkisinin hangi kamu yönetiminin olacağı özek ve yerel yönetim kuruluşları yasalarında belirtilmiştir. KDP kapsamında yetkili kuruluşlar şunlardır: 5393 sayılı belediye yasası ile kent yönetimleri, 5216 sayılı yasa ile büyükşehir yönetimleri, 5104 sayılı Kuzey Ankara Kentsel Dönüşüm Projesi Yasası (kentsel dönüşüm mevzuatımıza 04.03.2004 tarihinde yürürlüğe giren bu yasayla girmiştir), 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Yasa, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası, 775 sayılı gecekondu yasası, 2985 sayılı Toplu Konut Yasası, 644 sayılı Çevre ve Şehircilik Bakanlığı kuruluşu hakkında yasa ve 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Yasadır. Bu yasalar ile “kentsel dönüşüm” düzenlenmiş bulunmaktadır. Belirtilen yasalara ek olarak kentsel dönüşümle ilgili yönetmeliklerde çıkarılmıştır.

Kentsel alanlardaki KDP'nin yerel yönetimler tarafından yapılması gerekir, ancak kimi özeksel kamu kurumlarına geniş yetkiler verilmiştir. Bunların başında Toplu Konut Yönetimi (TOKİ), Çevre ve Şehircilik Bakanlığı gelmektedir. 02.03.1984 tarih ve 2985 sayılı yasa ile kurulan TOKİ, gecekondu dönüşüm projeleri çerçevesinde yaptığı inşaatların “yapım mal oluşunun” altında satmak konusunda yetkili kılınmıştır. Türkiye'nin kentsel çevre üretimi, devletin taşınmaz üretim sürecine dahil oluşu ile alt gelir kümesinin barınma hakkını güvenceye almak ve düzensiz gecekondu yap satçılığının yerine planlı konut çevreleri üretmek istemiştir. Bu temel yaklaşımla kurulan Toplu Konut Yönetimi (TOKİ) ile konut üretimine başlamıştır. Fakat TOKİ son on yıl içerisinde 16 ayrı yasal düzenleme, 648 ve 661 sayılı yasa gücünde kararname (KHK) ile yeni yetkilerle donatılarak kar amaçlı bir örgüt haline dönüştürülmüştür. İlk kez 2004 yılında 5162 sayılı yasa ile Toplu Konut İdaresi yasasına eklenen bir maddeyle TOKİ'ye kentsel dönüşüm alanlarında plan yapma yetkisi tanınmış ve 4684, 4966 ve 5162 sayılı yasalarla TOKİ'ye verilmiş olan bu yetki, daha sonra çıkarılan 5273,5281, 5492, 5610, 5766, 5793, 5953, 6009, 6306, 6355, 6495 ve 6306 sayılı yasalarla daha da genişletilmiştir (Ünal, 2015, 460). Özeksel yönetim kuruluşlarına tanınan bu geniş planlama yetkileri, yerel yönetimlerin özekliği ile çelişen bir durum sunmaktadır. Çünkü, özekten yönetimin aldığı/verdiği kararlara halkın katılımı hemen hiç düzeyindedir. Oysaki yerel yönetimlerin kararlarının

alınmasına halkın istemesi halinde daha kolay olduğu söylenebilir. Yerel yönetimler açısından katılımcı demokrasinin önemli bir yeri vardır.

X. DEMOKRASİNİN UYGULAMA BİÇİMLERİ VE KATILIMCI DEMOKRASİ

Tarihsel süreç içerisinde toplumlar, bilgi toplumu düzeyine gelene kadar türlü aşamalardan geçmiştir. Üretim süreci boyunca, üretime katılan bireyler arasında kurulan üretim ilişkileri, üretim güçleri tarafından belirlene gelmiştir (Aren, 2007, 16). Üretim biçimine göre toplumların yönetim biçimleri ve yönetilenlerin yönetime katılma anlayışları da değişmiştir.

Demokrasi günlük yaşamımızda sık sık duyduğumuz bir kavramdır. Demokrasi, batı toplumlarının sınıfsal yapılarındaki değişikliklerle birlikte ve yüzyıllar süren gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan bir yönetim anlayışıdır. Gerçekte demokrasinin çok değişik tanım ve açıklamaları vardır. Buna karşın bireyler arasında en az görüş birliği olan da demokrasi kavramıdır. Her ne kadar herkes demokrasi taraftarı ise de hiç kimse bundan aynı anlamı çıkarmamaktadır. Demokrasi, çağdaş dünyanın egemen, siyasal öğretisidir (Özbudun, 2009: 87). Demokrasi genel olarak siyasal eşitliği güvenceye almayı, özgürleşmeyi ve özgürlüğü korumayı, ortak çıkarı savunmayı, yurttaşların gereksinimlerini karşılamayı, ahlaki öz gelişime yardımcı olmayı ve herkesin çıkarını dikkate alan etkili karar verme sürecini en iyi başarabilen siyasal düzendir (Giddens, 2008: 897). Başka bir anlatımla demokrasi, vatandaşların siyasal karar verme sürecine, çokluk yönetsel organlar için temsilcilerini seçme yoluyla katılmalarına olanak sağlayan bir siyasal rejimdir. ABD başkanlarından Abraham Lincoln 1863 tarihli Gettysburg söylevinde, demokrasiyi "Halkın, halk için, halk tarafından yönetilmesi" olarak tanımlamıştır.

Demokrasinin yerleşebilmesi için, bir toplumsal ekinin, bir siyasal düşüncesinin (ideolojinin) var olması gerektiği bugün iyice anlaşılmıştır. Siyasal dizge olarak demokrasinin en temel kurucu ilkesi, "insan haklarının korunmasıdır. Sosyal ve ekonomik haklarla birey hakları arasında kaynak ortaklığı vardır. Her ikisi de insanın özüne bağlıdır (Tunaya, 1980: 207). Bu haklar 20. yüzyılda demokrasinin kazanımlarıdır.

Ulusal Egemenlik: Egemenlik devletin kayıtsız ve koşulsuz bağımsızlığına sahip olması, diğer devletlere hukuken eşit bulunması ve ülke içinde kendisine karşı gelebilecek bir başka gücün bulunmamasıdır (Arsel, 1968, 21). Demokratik kuram içinde "ulusal egemenlik" ve "halk egemenliği" olmak üzere iki egemenlik türü ortaya çıkmıştır. Egemenlik tek, mutlak, sınırsız, sürekli, vazgeçilmez iktidarı temsil eder (Güriz, 2012: 216). Ulus egemenliği, belli bir arazi parçası üzerinde yaşayan ve geçmişe yönelik duygularında,

geleceğe ilişkin amaçlarında birlik olan insan topluluğu için ortak faaliyetleri düzenleyen, yönetimde birliği sağlayan üstün bir siyasal güce gereksinim bulunmaktadır. Bu üstün iktidar, siyasal nitelik taşımakta ve egemenlik olarak adlandırılmaktadır. Egemenlik, devlet iktidarının ülke içinde rakipsiz üstünlüğünü ve diğer devletlerle olan ilişkilerinde bağımsızlığını açıklamak için kullanılan bir kavramdır. Ulus egemenliği bölünemez bir özyapıya sahiptir.

Halk Egemenliği: Demokratik kuramda, egemenliğin kaynağı halktır. Somut bir kavram olan halk, belli bir zamanda, belli bir yerde, belli bir devlete bağlı olarak yaşayan bireylerin toplamıdır (Eroğlu, 2010: 5). Son 200 yıldaki gelişmeler, ulus egemenliği ile halk egemenliği arasındaki karşılığı geniş ölçüde yumuşatmıştır (Eroğlu, 2010: 12). Günümüzde temsili demokrasi anlayışı sürdürülmekle birlikte, bu çerçevede git gide artan ölçüde halk egemenliği araçları katılmaktadır (Eroğlu, 2010: 13). Ulusal egemenliğin bölünmezliğine karşılık halk egemenliği bölünebilir. Çünkü halk belli bir süre içinde oy hakkına sahip kişilerden oluşmuştur. Egemenlik bölününce bir çoğunluk tarafından temsil edilebilir. Halk bu egemenliğini temsili demokrasi ve yapılan seçimler ile temsilcilerine vermektedir.

Demokrasinin Uygulama Biçimleri: Egemenlik; doğrudan, temsili ve çoğulcu-katılımcı demokrasi olmak üzere üç biçimde uygulama alanı bulmaktadır.

A. Doğrudan demokrasi (Saf demokrasi): Doğrudan demokrasi yönetimde, toplumu oluşturan üyelerin tümünün oybirliği ile karar alması söz konusudur. Doğrudan demokrasi eski çağda Atina ve Sparta'da, günümüzde ise İsviçre'nin nüfusu az olan küçük kantonlarında bir geleneğin sürdürülmesi olarak kullanılmaktadır. Günümüz ülkelerinde nüfus çokluğundan dolayı doğrudan demokrasiyi uygulamak artık söz konusu değildir. Bu sistem çoktan yerini temsili demokrasiye bırakmıştır.

B. Temsili Demokrasi: Temsili demokrasi, egemenliğin sahibi olan ulusun, bunun kullanılmasını kendini temsil eden organlara devrettiği yönetim biçimidir (Giritli ve Sarmaşık, 2001: 54). Toplumu ilgilendiren kararların, temsili demokrasi kurallarına uyarak toplum üyelerinin seçimle belirlenen temsilcileri tarafından alınmasıdır. Halkın özgür iradesi dürüst ve yasalara uygun olarak yapılan seçimlerle ortaya çıkar. Seçimler, politikaları ortaya koymaktan çok politikaları koyacak kimseleri saptar. Seçimler, sorunları belirlemezler; daha çok sorunları çözecek olanları belirlerler (Sartori, 1996: 119).

Temsili Demokrasinin Yetersizliği: İnsanların onurlu yaşam haklarıyla bağdaştığı ileri sürülen "temsili demokrasi" bugün insanlığın ulaştığı düzeyde

yeterli görülmemektedir. Tüm demokratik toplumlarda, yaşanmaya başlanan temsili demokrasi krizi sonrasında, katılımcı demokrasi konusuna verilen önem hızla yoğunluk kazanmıştır. Temsili demokrasinin yarattığı demokrasi açıklarını katılımcı demokrasi pratikleriyle kapatmaya çalışmaktadır. Temsili demokrasinin ve katılımcı demokrasinin birlikte işletilebilmesi, demokrasinin niteliğini yükseltmesi için günümüzde bir gereklilik haline gelmiştir. Temsili demokrasinin özyapısında barındırdığı temsiliyet istismara açıktır. Dünyada özellikle 20.yüzyılın ortalarından sonra, katılım temsili demokrasiyi tamamlayan ve güçlendiren yanıyla özellikle yerel yönetimlerde etkin bir konuma gelmeye başladığı söylenebilir. Ulusal egemenlik ilkesine dayanan temsili demokrasi, eleştirilerle ve toplumsal savaşımmlarla çoğulcu-katılımcı demokrasiye dönüşerek yol almıştır.

C. Çoğulcu Demokrasi: Temsili demokrasinin kurumsal yapısına küçük eklentiler yapılarak ontolojik öğelerinin yorumlarında değişimler yaratılmasıyla uygulama içinde ortaya çıkmıştır (Tekeli, 2006: 60). Çoğulcu demokraside iktidar toplumun bir bütünüdür. Çoğulcu sistemler, farklı koşulların ürünü olarak ortaya çıkar ve görüşlerin yasal yollardan dile getirilmesini, savunulmasını sağlamaya çalışırlar (Kışlalı, 1987: 346). Çoğulcu sistemler, toplumda koşulları, çıkarları ve dolayısıyla görüşleri birbirinden farklı kesimlerin varlığını kabul ederler. Demokrasi kuramının somut ve çok sayıda kanıttan yararlandığı bir alan varsa, o alan kamuoyu ve oy verme davranış alanıdır (Sartori, 1996: 113).

D. Katılımcı Demokrasi: Katılımcı demokrasi, temsili demokrasinin yetersizliklerini azaltarak, niteliğini yükseltilebilmek için, onu değişik yönlerden etkileyerek daha sağlıklı kararlar almaya yöneltmektir. Tarihi gelişim içinde oluşan çoğulcu demokrasinin de beklentileri tam karşılamadığı zaman içinde görülmüştür. Modernitenin çoğulcu demokrasi anlayışı içinde bireyin istekleri küme çıkarları içinde yok olmaktadır. Bu yok oluşu önlemek için, bireylerin doğrudan karar süreçleri içinde yer almak istemeleri, çoğulcu demokrasi pratiği içinden katılımcı demokrasinin doğmasına neden olmuştur. Bu demokrasi anlayışı, bir ideoloji değil, bir yönetim biçimidir. Katılımcı demokrasi yöntemi ile birey, karar alanlarını sadece temsilcilerine bırakmak istememektedir. Katılımcılıkta toplumdaki bireylere kamusal özne olma yolunun açık olması, bu yolla yaşamlarına anlam katabilmeleri anlatılmak istenmektedir (Tekeli, 2006: 65). Bütün çağdaş siyasal sistemlerde yönetenler; kamuoyuna, halkın görüşüne ve halkın katılımına önem verirler. Kamuoyunun oluşumuna katkıda bulunmak açısından tüm toplum kesimlerine ulaşılır ve eşit olanaklar sağlanabildiği ölçüde sağlıklı bir toplumsal uzlaşmaya

varılabilir. Katılımcı demokrasinin gelişmesi ve etkili olabilmesi için güçlü bir STK'lar ağının oluşmuş olması gerekir.

Katılımcı demokrasi temsili demokrasinin yaratabileceği bir çoğunluk egemenliğinden kaçınmanın yolu olarak geliştirilmiştir. Katılmayı, sadece seçimlerde oy kullanmaktan ibaret saymak eksik ve yanlış bir anlayış olur. Katılma, basit bir meraktan yoğun bir eyleme kadar uzanan geniş bir tutum ve faaliyet alanını kapsar (Kapani, 1975: 98). Amerikalı siyaset bilimci Robert Dahl, katılımın boyutlarını dört kümede toplayarak sıralamıştır. Bunlar: a. İlgi b. Önemseme c. Bilgi d. Eylem (Dahl, 1963: 57).

İlgi, siyasal olayları izlemeyi; önemseme, siyasal olaylara önem vermeyi; bilgi olaylar ve sorunlar hakkında bilgi edinmeyi; eylem, siyasal olaylara eylemli olarak karışmayı ifade eder. R. Dahl'ın dört kümede topladığı katılmanın boyutları gerçekte bir bütünün parçaları gibi birbirini tamamlayan tutumlardır. Bu dört öge, birbiriyle ilgisi olmayan tutumlar değildir. Yapılan bilimsel araştırmalar, bu dört öge arasında yakın bir bağlantı olduğunu ortaya koymuştur.

Özellikle genel ve yerel seçimlerde bireylerin davranış ve tutumları, seçimleri izlemeleri bu belirtilen öğeleri gerçekleştirmektedir. Toplum üyelerinin, yerel ve ulusal düzeydeki politikalara karşı yeterli düzeyde ilgi göstermedikleri kamuoyu araştırmaları ile saptanmıştır Ancak, katılımcı demokrasi ideal olarak görülmesine karşın ülke genel yönetiminde "temsili demokrasi"nin yerine geçmemelidir. Çünkü ülke düzeyindeki yönetimin salt katılımcı bir demokrasi olarak kurulmasında pratik olarak kimi yararlar vardır.

1. Katılımcı Demokrasinin Temel Araçları

Temsili demokrasi, ülke nüfuslarının çok büyümesi ve kimi toplum konularında daha iyi sağlıklı kararların alınması için katılımcı demokrasi ile sınırlandırılmıştır. Katılımın gerçekleşeceği aşama ve alana göre türlü katılım araçlarından yararlanılabilir. Katılımı gerçekleştirecek araçlar olayın büyüklüğüne ve konusuna göre değişir. Katılımcı demokrasinin temel araçları şunlardır:

a. Halkoylaması (referandum): Halk oylaması demokrasi rejiminde görülen halkın eğilimini saptamak için başvurulmuş bir siyasal katılma kurumudur. Yönetimler halk oylaması sonucunda ortaya çıkan eğilimlere göre karar alırlar. Halk oylaması, Batılı demokratik yönetim sistemlerinde kamuoyunun özerk bir gücüdür (Sartori, 1996: 133).

b. Plebisit: Halk oylamasının bir özel türüdür. Belli bir kişinin yasal haklarının verilmesi ya da bir yörenin bir ülkeye katılması ya da bağımsız olması için halka başvurularak siyasal yazgısının belirlenmesidir.

- c. Halk Girişimi:* Belli sayıda seçmenin, bir yasa önerebilmesi yöntemidir.
- d. Halk Vetosu:* Belli sayıda seçmenin, temsilcilerle kabul edilen bir yasayı halk oylamasına götürülebilmesi yöntemidir.
- e. Geri çağırma (recall):* Belli sayıda seçmenin istemiyle daha önce seçilmiş bir yöneticinin görevden alınması ve seçim dönemi sona ermeden yeniden seçim yapılmasıdır
- f. Kent Konseyi:* Kuruluş amacı; “kent yaşamında, kentin gelecekteki öngörüsü ve kenttaşlık bilincinin geliştirilmesi, kentin hak ve hukukunun korunması, sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, saydamlık, hesap sorma, hesap verme, katılım, yönetim ve yerinden yönetim ilkelerini hayata geçirmek”tir (<http://www.izmirkentkonseyi.org.tr/1/1/24/kent-konseyi-nedir>).
- g. Sivil Toplum Kuruluşları:* Sivil toplum kuruluşları, resmi kurumlar dışında ve bunlardan bağımsız olarak çalışan, politik, sosyal, kültürel, hukuki ve çevresel amaçları doğrultusunda lobi çalışmaları, ikna ve eylemlerle çalışan, üyelerini ve çalışanlarını gönüllülük usulüyle alan, kâr amacı gütmeyen ve gelirlerini bağışlar ve/veya üyelik ödemeleri ile sağlayan kuruluşlardır (<http://www.msxlabs.org/forum/soru-cevap/407426-sivil-toplum-kurulusu-nedir.html>).
- h. Mahalle Temsilcileri:* Mahalle temsilcileri, muhtarlar başta olmak üzere mahallenin sorunlarını bilen ve çözüm üretmeye çalışan akil kişilerdir.
- ı. Kamu Denetçisi (Ombudsman):* Ombudsman kamu hizmetlerinin yürütülüşündeki adaletsizlikler hakkında, konudan etkilenenlerden şikayetleri almak, bu konularda araştırmalar yapmak ve sorunları çözmekle görevlendirilmiş, bağımsız bir kamu otoritesidir (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Ombudsman>).
- i. Kooperatifler:* Kooperatifler ortak ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaç ve istekleri müşterek sahip olunan ve demokratik olarak kontrol edilen bir işletme yoluyla karşılamak üzere gönüllü olarak bir araya gelen insanların oluşturduğu özerk bir teşkilattırlar (<http://koop.gtb.gov.tr/kooperatifler-hakkinda/kooperatif-nedir>).
- j. Siyasal Partiler:* benzer siyasî görüşleri paylaşan kişilerin bir ülkenin yönetiminde söz sahibi olmak üzere kurdukları örgütlere verilen isimdir (http://tr.wikipedia.org/wiki/Siyas%C3%AE_parti).
- k. Kamuoyu Araştırması:* Kamuoyu araştırmaları ile büyük kentlerde halkın eğilimleri ölçülebilir, kitle iletişim araçlarından halkın eğilim, istek ve yakınmalarını yansıtması, kent yönetimleri tarafından dikkate alınabilir.

Kentsel dönüşüm proje alanında ekonomik, toplumsal ve ekinsel sorunlar her projede ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu sorunları en alt düzeye indirebilmek için halkın katılımına önem verilmelidir. Ancak halkın kentsel dönüşüm projelerine katılımına ilişkin sorunlar yaşanmaktadır. Genellikle kentsel dönüşüm konusunda yerel yönetim ve bireylerin bilgi eksikliği, deneyimsizlikleri, farklı yönetim ile sivil toplum kuruluşları arasında eşgüdüm eksikliği, konut iyeliği için akçal desteklerin uygulanmasında birçok güçlükler ortaya çıkmaktadır. Fikir alışverişi, karar alma ve dönüşüm aktivitelerinin organizasyonu konularında bilgilendirme, söz sahiplerinden yoksun kalmış ev sahipleri, kiracılar ve bina kullanıcılarının yer alabileceği katılım süreçlerinin yokluğudur (Özçevik, 2007, 90).

2. Katılımcı Demokrasinin Günümüzdeki Önemli Aktörleri

İnsanlar, toplumu yönlendirici ve kendi yaşamlarını etkileyici kararlara katılmak istemektedir. Bireyler tek başlarına ya da bir araya gelerek oluşturdukları STK aracılığı ile kamusal özne haline gelmekte, kamusal mal ve hizmetler üretmektedirler (Tekeli, 2012: 27). STK'lar bugün temsili demokratik rejimlerin bir güvencesi olarak görülmeye başlanmıştır. Sivil toplum kuruluşları, yasal standartları karşılıyor olsalar bile siyasal kuruluşlardır (Freeman, 2008: 8). STK'lar yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeyde gittikçe daha çok rol oynamışlar, ciddi çalışmalar başlatmışlar ve oldukça uzmanlaşmışlardır. STK'lar siyaset dışı görüntü vererek her alanda önemli etkinliklerde bulunan ve yönetimleri etkilemeye çalışan örgütlerdir. Belli konularda uzmanlaşmış olan bu örgütlerin temel amacı :

- Olayı kamuoyuna taşımak, kamuoyunu bilgilendirmek.
- Konunun ciddi bir biçimde kamuoyunda tartışılmasını sağlamak.
- Kurumsal değişikliklerin yapılmasına katkıda bulunmak.
- İnsan haklarına saygıyı geliştirecek politika değişiklikleri olmasını sağlamak.
- Toplum yararına öneriler üretmek, olay üzerinde düşüncelerini açıklamak ve toplumsal iyiye katkıda bulunmaktır.

Belli konularda uzmanlaşmış olan STK'lar beklenen demokrasinin güçlendirilmesi işleviyle yakından ilgilidir (Tekeli, 2012: 30). Kentsel dönüşüm planlamasına gösterilen direnci, azaltmanın en iyi yollarından biri de, halkı ve onun oluşturduğu STK'ları planlama ve uygulama aşamasında işin içine dahil etmektir. Çünkü halk ve onun oluşturduğu örgütler, çoğunlukla oluşumuna yardımcı oldukları işlemleri destekleme eğilimindedir. Katılım, bireyleri

tartışmaya, iletişime, öneriler üretmeye ve plan üzerinde düşüncelerini söylemeye özendirir. Halkın, planlama ve uygulama aşamasında katılımı, görüşme ve müzakere ortamı sağlar sağlıklı bir planın ortaya çıkmasına yardımcı olur. Kent yönetiminde, demokrasinin katılımcı ve çoğulcu niteliklere sahip olacak biçimde geliştirilmesi çok önemlidir. Bu olgu, demokrasinin yozlaşmasının kapısını kapayabileceği gibi, demokrasinin de niteliğini yükseltecek ve işlerliğini artıracaktır. Ayrıca halkın katılımı ile seçilmiş kişilerden oluşan organlar, hangi kararlarının geçerli olduğu konusundaki yaklaşımı ve anlayışı değiştirecektir. Bu gerçekleştiği takdirde yönetimler, her yaptıklarının meşru olduğunu düşünmeyeceklerdir.

Temsili demokrasinin süreçleri içinde oluşmuş yerel yönetim organlarının kurallarına ve ilkelerine göre aldığı kararlar yasaldir. Ama artık tek başına yasallık kamu alanında o kararların meşruiyetini sağlamakta yeterli değildir. Çoğulcu ve katılımcı bir demokrasi pratiğinin geliştiği yerde toplumsal sermaye oluşmaya başlayacak, yerelin özgün iş yapabilme kapasitesi gelişecektir. STK, bireylerin katılımcı demokratik süreçlerden doyum elde edilmesinin yollarını açmaktadır. Günümüzde demokrasilerin dayanıklılığı ve gücü STK'ların alanının gelişmişliğine bağlı hale gelmiştir. Türkiye'nin STK'larının bir ülkenin yaşamında ne kadar etkili bir güç olduğunun farkına varması, 1999'da İstanbul- Kocaeli depremi sonrasında gerçekleşmiştir (Tekeli, 2009: 214). Günümüzde, ulusal ölçekte ve yerel ölçekte çok sayıda STK bulunmaktadır. Eğer derneklerin tümü sivil toplum kuruluşu sayılırsa, TBMM İnsan Hakları Komisyonu Başkanının açıklamasına göre bugün Türkiye'de 101.946 dernek bulunmaktadır (Cumhuriyet Gazetesi, 12 Temmuz 2014). Günümüzde dünyanın değişik ülkelerinde olduğu gibi, Türkiye'de de önemi gittikçe artan sivil toplum kuruluşları (STK) katılımcı demokrasinin temel aktörleridir. Daha öncede belirtildiği gibi katılımcı demokrasinin gelişmesi ve etkili olabilmesi için, güçlü bir STK'lar ağının olması gereklidir.

3. Kitle İletişim Araçları

Demokrasilerde yurttaşların doğru seçimi yapabilmeleri, doğru bilgedinmelerine bağlıdır. Doğru bilgi yurttaşla iletişim araçlarıyla verilebilir. Kamuoyu ancak kimi bilgilere dayanarak oluşabilir. Kamuoyunun oluşmasında ilk aşama bu bilgilerin iletilmesi olduğu için, önce bu iletişimi sağlayacak olan araçlar iyi seçilmelidir. İletilen bilgilerin alınması ve algılanması önemlidir. Verilen bilgileri alıp süreçleri bilmek kamuoyunu yönlendirmek isteyenler için çok önemlidir. Bir topluma herhangi bir düşüncüyü istenildiği anda kabul ettirme olanağı çok azdır. Ancak toplumun daha önce benimsemiş olduğu şeylerden hareketle ona yeni şeyler verilebilir.

Bilgi azlığı, çarpık algılama durumu ve sıradan yurttaşın gözlemleriyle yüksek düzeyde bilgisizliği, yoksulluk, iyi eğitilmemiş yurttaşlarda duyarsızlık ve ilgisizlik ortadan kaldırılmalıdır. Bunun için; bilgi sorunu eğitim düzeyinin yükseltilmesi, coşku uyandıran yeni bir simge; katılımcı demokrasi üzerinde durulmalıdır. Bilgi bir maliyettir, zaman ve ilgi gibi kıt bireysel kaynakları kullanır (Sartori, 1996: 117).

XI. KENT YÖNETİMİNİN HALKLA İŞBİRLİĞİ YAPMASINI GEREKTİREN NEDENLER

Kent yönetimlerinin, halk ile işbirliği yapmasını gerektiren değişik nedenleri vardır. Çünkü kentlilerin, yaşadıkları kentleriyle kurdukları ilişkiler bizi doğrudan demokrasi sorununa götürmektedir. Demokrasi ilkelerinin tam olarak egemen olmadığı, sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi düşük, toplumsal dengenin (istikrarın) tam sağlanamadığı, cinsiyet eşitsizliğinin yüksek, eğitim düzeyinin düşük ve basın özgürlüğünün kısıtlı olduğu bir ülkede katılımcı demokraside sınırlıdır. İnsanların gündelik yaşamlarını doğrudan ve kapsamlı olarak ilgilendiren yerel siyaset ve kent yönetimleri bu anlamda çok önemli kuruluşlardır. Gelecekte devlet ve kent yönetiminde görev alacak olanların, bürokrasi ve siyaset kadrolarındaki görevlilerin, sivil örgütlere öncülük edenlerin ve sıradan yurttaşların, imarla ilgili hak, ödev ve sorumluluklar konusunda aydınlanmaları yaşamsal bir önem taşımaktadır. Kent değerlerini korumak, kollamak ve geliştirmek görevi kenttaş olmaktan kaynaklanan bir hak ve sorumluluktur (Keleş ve Mengi, 2003: 12). Kenttaş, aynı zamanda kent üzerinde, kentin toprağının kullanım biçiminde, kentin sahip olduğu tüm değerlerde çıkarı, payı ve hakkı olan bireydir. Kentin; konutları, caddeleri, sokakları, çarşıları, pazarları, sağlık, eğitim, kültür, spor, ulaşım ağı, meydan, park, yeşil alan ve çocuk oyun alanlarının düzenlenmesinde kent yönetimleri, kent bilimciler, mimarlar ve toplumbilimciler kadar ve hatta onlardan daha çok kenttaşlar söz sahibi olmalıdırlar. Kentlilerin daha etkin olabilecekleri yönetim düzeninin geliştirilmesi, yerel yönetimlerde yerel demokrasinin kurulması amaçlanmalıdır. Çağdaş kent bilim kadar, kent yönetimi ve yerel demokrasi de, yurttaşın yaşadığı yerin geleceğini ilgilendiren kararlara katılmasını zorunlu kılmaktadır (Keleş, 2013: 157).

XII. HALKIN KENTSEL DÖNÜŞÜM SÜRECİNE KATILMA YÖNTEMLERİ

Katılımdan söz etmek “erkin paylaşılması”, “ortak yönetim”, “karşıt iktidarlar”, “özyönetim” gibi kavramlarda türetmiştir. “Katılım” kentlerin az ya da çok çevrelerinin kurulması ya da değişmesine katılmalarını ifade etmektedir (Bumin, 2010, 156).

Kentsel dönüşüm planlamasında, kentte yaşayan herkesin yakından ilgilendiği ortak erekler vardır. Başka bir anlatımla kentte yaşayanların üzerinde genellikle birleştikleri kimi ortak erekler bulunmaktadır. Bunlar, toplumsal gönence, sağlık, düzenli gelişme, etkenlik, güzelduyu, doğanın ve tarihsel yapıların korunması gibi ilkelerdir. Demokratik kentleşmenin savunucularından Christopher Alexander'a göre, bir yapıyı kullanacak olanların neye gereksinimleri olduğunu herkesten iyi bildikleri gibi, bir kentte yaşayacak olanlarda kendilerinin bir uzantısı olacak kentin nasıl olması gerektiği (eğer bunu düşünmek, tartışmak, denemek olanağını bulabilirlerse) sorusuna en iyi yanıtı verebilecek olanlardır (Bumin, 2010: 155). Demokratik bir toplum, ancak yurttaşlarının katılımıyla oluştuğu gibi, böyle bir toplumun kentleri de yine kentlilerin katılımlarıyla kurulabilir. Dünyada, kent olgusundan söz ederken "katılım kavramını" dikkate almamak artık demokratik toplumlarda olanak dışıdır. Kentsel dönüşüm planlamasına katılım kamuoyunu ilgilendiren alanlarda farklı düzey ve araçlarla gerçekleştirilebilir. Planlamada değişik işlevleri yerine getirmek için iki temel düzeyde katılımdan söz edilebilir: 1. Kentsel dönüşüm projesini halkın bilgisine sunmak 2. Kentsel dönüşüm sürecine halkın katılımını sağlamak.

A. Kentsel Dönüşüm Planını Halkın Bilgisine Sunmak

Kentsel dönüşümün yeni bir anlayış içinde gerçekleşmesini sağlamak için kentlerin iyi bir stratejik plana gereksinimi bulunmaktadır. Kentsel dönüşümün bir bütünlük içinde ele alınması için ise ulusal, kent ve mahalle ölçeğinde birbirleri ile ilişkili stratejik planların hazırlanması gerekmektedir (Göksu, 2004). Kent planlama araştırma aşaması, geleceği planlanan kentlerin bugünkü durumunun her yönüyle yakından öğrenilmesine olanak sağlar. Kentsel dönüşüm planları, çağdaş yönetimin planlama işlevinin bir ürünüdür. Kentin her şeyden önce bir çevre olduğu söylenebilir. Örgütsel etkinlik, çevreden çok iyi bilgi edinmeyi ya da bilgi almayı gerektirir. Böylece, kent halkı yaşayacağı kentin nasıl olmasını istediğini ve görüşlerini, kent yönetimine, kent plancılara açıklama fırsatını bulabilecektir. Kent yöneticileri ve kent plancılarının hazırlayacağı planlar, tasarılar, projeler, kente yönelik alınacak kararların kent halkı tarafından daha iyi anlaşılması, benimsenmesi, düşüncelerini serbestçe açıklamaları ve tartışmaları için, sağlıklı bir ortam yaratılmalıdır. Her şeyden önce, kent yönetimleri konumları gereği demokratik ilkelerin ve süreçlerin işlenmesine en uygun olan kuruluşlardır. Yerel kamu hizmetlerinin önceliklerinin gereksinimlere göre belirlenmesi büyük ölçüde yerel güçlerin benimsenmesiyle sağlanır. Bu da kent yönetimi ile halkın işbirliğini sağlar ve yönetimin gücünü artırır. Böylece

halkı yanına alan yönetim, halkın gücünden yararlanmış olacaktır. Kent yönetimi, izlencesinde yer alan çalışmalar konusunda bilgisine başvuru alan yerel halkın tutumu değişebilir.

Kent yönetimi halka başvururken sadece sormakla yetinmemeli, aynı zamanda halkın gereksinimlerini, eğilimlerini, isteklerini, düşüncelerini ve istemlerini, alacağı kararlara yansıtmalıdır. Kent yönetimi, bunu yaparken, göstermelik danışmadan ya da katılmadan kaçınmalıdır. Yönetimin, halkın düşüncelerinden yararlanmak istediğini, bunu kararlarına yansıtılabileceğini belirttiğinde, halkın tutum ve davranışı, eylemi destekleme yönünde olacaktır. Böylece, kent yönetimi halktan gelen istemler ve öneriler doğrultusunda, kimi girişim ve çalışmalardan vazgeçebileceği gibi, halktan edindiği bilgilerle yeni çalışmalar başlatabilir, var olan çalışmaların kimilerinde ise değişiklik yapma yoluna gidilebilir.

Halkın, kenti ile ilgili önemli sorunlara karşı ilgisi ve katkısı sağlanmadıkça uygulamada daha çok başarısızlıkla karşılaşılabilir. Kent yönetimi, kenttaşların belli bir sorunun çözümü konusunda hazırlıklı olmaması, halkla sürekli ilişkiler kurulmaması sonucunda imar hareketlerinde, özellikle işleyim, tecim, oturma bölgelerinin yeniden düzenlenmesinde güçlüklerle karşılaşılabilir. Katılma, birlikte iş yapmanın, bir şey yaratmanın heyecanını sağlamalıdır. Yönetimsel çıktının yerel halka ve çevre isteklerine yanıt verebilir olmasının ilk koşulu, örgütün en gelişkin bildirişim (haber alma) ağına sahip olmasıdır. Bu bildirişim, hem örgütün kendi örgüt birimleri arasında hem de çevre ile ilgili olarak çok iyi sağlanmalıdır. Bu aşamada, çevreyi tanımak, halkın istek ve dileklerini öğrenmek için yığın iletişim (Radyo, televizyon, basın, sinema, internet, twitter, sergi, gibi) araçları kullanılmalıdır. Etkinliği artırmanın bir koşuluda, kent yönetimi işlem alanı içinde bulunan kenttaşlara, yönetimin olanakları, koşulları, sınırlılıkları açık olarak inandırıcı biçimde anlatılmalıdır. Böylece eş yönlü etkiyi sağlama, üzerinde durulmalıdır. Kent yönetimi, gerçekleştiremediği hizmetleri, gerekçeleriyle inandırıcılık bağlamında halka anlatmalıdır.

Kentsel dönüşüm projeleri kararlarına halk katılımının sağlanması kentte yaşayan bireyin yaşadığı yeri gösterir, benimser, korur ve kentine yapılan haksızlıklara karşı çıkar. Örgütsel etkinlik, çevreden çok tutarlı iyi bilgi almayı gerektirir. Kentsel dönüşüm projesi, bir topluluğun değerleri ve erişmek istediği ereklerle yakından ilgilidir. Katılım, kamuoyunu ilgilendiren alanlarda farklı düzey ve araçlar ile gerçekleştirilebilir. Kenttaşların, kent yönetimi karar ve hizmetlerinden yararlanma hakları vardır. Bunun sağlanması için 5393 yasanın 76. maddesinde gerekli kurumsal yapı olarak “Kent Konseylerini”

tanımlamıştır. Kent konseyleri daha kent planlamasına katılım'da yer alan önemli örgütlerdir. Bu halkın kararların alınmasına uygulanmasına katkıda bulunmasına bağlı bulunmaktadır.

Kentsel dönüşüm planlaması, kentsel topluluklar için saptanacak birtakım ereklere yöneltmesini gerektirir. Bu erekler, kent halkının değer sistemlerine dayanır. Ancak bu değerlerden kaynaklanan erekleri saptamak çok kolay ve olanaklı değildir. Çünkü, bir kentte yaşayanlar, o kentin planlama erekleri üzerinde her zaman birleşemezler. Birleşememelerini gerektiren birçok neden vardır. Farklı sınıfların üyesi olan bireyler ve kümeler, kentten farklı şeyler umar ve beklerler. Bireylerin ulaşmak istedikleri erekler kendi değer sistemlerinden kaynaklanırsa, kentler için plan hazırlayan uzmanlar da planlama erekleri saptarken, kendi değerlerinin ve görüşlerinin etkisinde kalabilirler. Planlama eylemi, sadece teknik bir uğraş değildir. Planların, teknik yönü kadar önemli olan toplumsal, kültürel ve siyasal yönleri de vardır. Uygulanmak istenen kentsel dönüşüm planı, siyasal sürecin ayrılmaz bir parçasıdır. Siyasal iktidarların ve siyasal güçler dengesinin dışında, bir planlama düşünmeye olanak yoktur. Manuel Castel'in dikkat çektiği gibi, kent planlama çalışmalarının doğasından dolayı, bu çalışmalar giderek hükümet ideolojilerinin kullandığı en önemli toplum denetim araçlarından biri haline gelmiştir. Kentsel dönüşüm planlarını hazırlayan kadrolar ve plancılar, planın başarıyla uygulanabilmesi için, planın kapsadığı toplumun değer sistemlerini ve siyasal yapısını çok iyi bilmeleri gerekir. Yönetim ile halk arasında sıkı bir ilişki ve iş birliğinin kurulması kaçınılmazdır. Planlamanın, hem teknik kararlar almayı hem de siyasal yeğlemeleri ve değer yargılarını içerdiği durumlarda plancılara önemli bir eşgüdüm sağlama görevi düşer. Kentsel dönüşüm planlarının başarısızlık nedenleri planların içeriğinden kaynaklanan nedenlerden çok, yönetim ile halk arasındaki yeterli düzeyde kurulamayan bağlantılardan ileri geldiği görülmektedir. Halk ile işbirliği yapılmaksızın hazırlanan kentsel dönüşüm planlarının uygulanması ve başarılı olması zordur. Kentsel dönüşüm planları halkın karşılaştıkları sorunlara açık yanıtlar vermelidir.

Planlamadan etkilenen her kümenin kendi çıkarlarını savunması söz konusudur. Planlama eylemsiz bir düşünce biçimi değildir. Kentsel dönüşüm planlamasından zarar gördüğünü düşünen bireylere yargıya gidebilme hakkının tanınması hukukun üstünlüğünü kabul eden bir yönetim için zorunludur. Böylece, halkın kendi öz çıkarları ile plan erekleri arasında bir denge sağlanmasına fırsat verilir. Yaratılan böyle bir fırsat ile yurttaşlar plan konusundaki görüşlerini yetkililer önünde açıkça belirtirler.

Kentsel dönüşüm planlarının hazırlanması, tek başına sağlıklı ve güzeldüğü görünümü veren bir kentleşme için yeterli değildir. Kent planlama sürecinin; erekerin belirlenmesi, araştırma-çözümleme, plan yapmaya karar verme, planın uygulanması ve değerlendirmesi aşamalarında, kamu adına gerçekleştirilecek uygulamalar, bireylerin özgürlükleri üzerinde doğrudan ya da dolaylı pek çok olumsuz etki doğurabilme gizilgücüne sahiptir. İyelik hakkından yerleşme özgürlüğüne, yaşam hakkından maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkına, özel girişim özgürlüğünden seyahat özgürlüğüne kadar pek çok hak kent planlamasına yönelik yöntemin eylem ve işlemlerinden etkilenir. Kent yönetimleri eylemlerini devingen bir ortam içerisinde sürdürdüklerinden dolayı toplumun değişen ve gelişen yapısına uygun davranmak zorundadırlar. Halkla ilişkiler bugün için yaygınlaşmış ve toplum yararını ön planda tutan bir yönetim felsefesinin simgesi olmuştur. Toplum açısından halkla ilişkilerin en önemli yanı, toplumun istek, gereksinim ve sıkıntılarını belirleyerek yardımcı olmaya çalışmak bu konuda kent yönetimi tarafından yapılan çalışmaları halka duyurmak önem kazanmaktadır. Kent yönetiminin yasa, yasa gücünde kararname, tüzük, yönetmelik gibi düzenlemeler ile getirilmiş olan kuralları ve uygulamaları halka duyurması ve benimsetmesi önemlidir. Halkla ilişkilerin başarılı olması istenen etkiyi uyandırabilmesi ve olumlu etkileşimin daha da güçlendirilebilmesi için kent yönetiminin kimi temel ilkelere uyum göstermesi gereklidir. Bu ilkeler; dürüstlük, inandırıcılık, açıklık ve uygulamaların planlamaya uyması olarak sıralanabilir.

B. Kent Yönetim Organlarınca Onaylanan Kentsel Dönüşüm Planının Halka Duyurulması

Kentsel dönüşüm planlarının halka duyurulması oldukça önemlidir. Kentsel dönüşüm planı onay tarihinden itibaren, kent yönetim başkanlığının belirleyeceği yerlerde halka duyurulur. İlgililer, bu süre içinde plana itirazda bulunabilirler. Kent yönetimi, halk tarafından, plana yapılan itiraz başvurularını değerlendirmelidir. Bu açıklığı sağlamak ilgili yönetimlerin görevidir. Öte yandan kent yönetimi başkanlığı ve mülki amirlikler planın tamamını ya da bir kısmını kitapçık halinde saptanacak bir ücret karşılığında isteyenlere verebileceği gibi, yönetim kendiside doğrudan bireylere ve STK'lara dağıtım yapmalıdır. Dönüşüm Planının uygulanmasından dolayı çıkarı bozulanlar ile yeni bir takım girişimde bulunacak olanların daha çok ilgilenecekleri söylenebilir.

Yapı ve imar işlerinin tüm taşınmaz iyelik sahipleri ile kentte yaşayanların çıkarlarını ilgilendirdiği bir gerçektir. Bu nedenle, yapı ve imar işlemlerinden dolayı çıkarı bozulan ya da bundan çıkar sağlayanların yapılan, yapılacak olan

işleri bilmesi, yapılanların yararına inanması demokratik açıdan da önemlidir. Kentsel dönüşüm planları, yolsuzluk, haksız kazanç ve getirim sağlamaya yer vermemelidir.

C. Kentsel Dönüşüm Sürecine Halkın Katılımı

Katılım, KDP'ni uygulayan yönetimler düzeyinde alınan kararlarda bireylerin yer almasıdır. Demokratik rejimin gerçekleştirilmesinin temel koşulu, ilgililerin karar alma sürecine katılmasını, onu etkileyebilme yeteneğine sahip olmasını sağlayacak yasal düzenlemelerin yapılmasıdır (Özay, 2004, 15). Plan ereklarının belirlenmesi aşamasında halkın katılımı sağlanmalıdır. Halkın duygularını, düşüncelerini bilmek kentin gelecekteki gelişmesiyle yakından ilgilidir. Dawidoff ve Reiner, plan ereklarının zorunlu olarak birtakım değerleri yansıttığını; değerlerin ise doğruluğu kanıtlanabilecek tavırla olmadığı ve dolayısıyla plancının kendi başına, topluluk adına ereklardan kimilerini benimsemeye kimilerini reddetmeye yetkisi olmadığını ileri sürmektedirler (Keleş, 2013: 156). Ancak, bugün gelinen aşamada kent farklı katmanların içi içe yaşadığı heterojen bir yerleşim birimidir. Yerel yönetim birimi olarak kent yönetimi, kenttaşları ile doğrudan ilişkisi olan bir yönetimdir. Kent içindeki her türlü ekinsel bilgi önemlidir. Bir kentin yapılanmasında tüm nesnelere birbirine bağlıdır. Kent, bu nesnelere hiçbirini için, birbirinden ayrı düşünülemez. Çünkü bunların tümü kentin parçalarını oluştururlar. Bir kent yönetiminin toplulukta varolan türlü kümelerle nasıl ilişki kurulacağı düşünülmesi gereken önemli bir konudur. Bir topluluğun; planlama hakkındaki görüşleri saptanmalıdır. Bu, kent yönetimine kentte yaşayanların sahip oldukları değerler hakkında bilgi edinmesini sağlar. Toplumsal maliyetler kadar, toplumsal yararlar da halka anlatılabilirse kentsel dönüşüm planında belirtilen ereklere ulaşmak ve planı uygulamak o oranda başarılı olur. Kentin nüfus bileşimleri genç, yaşlı, çocuk ve engelli nüfusları ve bunların gereksinimleri gibi demografik bilgiler; fiziksel, toplumsal, ekinsel ve ekonomik düzenlemelerde birbirlerine olan etkileri incelenmelidir. Değişen ve çoğalan kent nüfusu kültürün, toplumsal yapının, ekonomik ve siyasal yaşamın gerçek toplumsal bağlamda incelenmesini zorunlu hale getirmektedir.

Türkiye'de, halkın kentsel dönüşüm planlaması sürecine, etkin ve bilinçli bir biçimde katıldığı söylenemez. Gerçekte 5393 sayılı kent yönetim yasasında ve 3194 sayılı imar yasasında, halkın plan sürecine katılmasını engelleyen hükümlere yer verilmemiştir. Yürürlükteki imara ilişkin yasal düzenlemelerin hiç birinde halkın kent planlamasına katılımını önleyici ve sınırlandırıcı bir hükmün olmadığı söylenebilir. Ancak halkın kent planlarının hazırlık ve uygulama evrelerinde, sürece eylemli olarak katılmasını zorunlu kılan yasal

hükümlerde yoktur. Ülkemizde, 1985 tarih ve 3194 sayılı imar yasası kent planı yapılması ve değişikliklerine ait esaslara dair yönetmelik, planlama evresinden önce gelen çözümleyici inceleme ve araştırmalar aşamasında, kamu kuruluşlarının, özel kuruluşların ve STK'ların sürece katımlarına olanak vermemiştir. Oysaki kent yönetimlerinin imar planlarının düzenlenmesine ilişkin 1936 tarihli bugün yürürlükten kaldırılmış olan yönetmelik (md.3) plan hazırlıklarını yapmak için oluşturulan komisyonda belediye meclisinin üç temsilcisinin yanında belediye ile ilgili yapıt yazmış olanların ve kentin imarı konusunda inceleme ve araştırmaları bulunan en az iki kişinin de yer almalarını öngörmüştür. Bu yönetmelikten sonra çıkarılan yasa ve yönetmeliklerde bu tür komisyon üyeliklerine yer verilmemiştir. Türkiye'de halkın kent planlamasına yasal ve biçimsel katılımı yolu açık olmakla birlikte bu yolun kullanılması Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın ve ilgili kent yönetiminin takdirine bağlı bulunmaktadır. Halkın kent planlamasına katılımı, doğrudan olabileceği gibi dolaylıda olmaktadır. Kentlerdeki gelişigüzel büyüme ile yeni bir takım sorunlar doğmakta, kentlerin güzelduyu ve turistlik yönden büyük önem taşıyan manzara (pitoresk) giderek yok olmaktadır. Kentlerin ölçüsüz bir biçimde büyümesi artan maliyetler nedeniyle ekonomik ve mali yönden de olumsuz kimi sonuçlar yaratmaktadır.

Kent, bütün bilimlerin yani toplum bilimi, hukuk, ekonomi, mimarlık, mühendislik ve sağlık bilimleri gibi disiplinlerin ortak konusudur. Ancak, kent bütün bu disiplinlerden önce orada yaşayanların yani kentlilerin asıl konusudur (Bumin, 2010: 1). Kentli, her şeyden önce kentli olmanın sorumluluklarını taşıyan kişidir. Kentinin, kent olma niteliklerini yitirmesini önlemek için elinden geleni yapan, onu yağmacılara, bilinçsizlere, kentli olmayanlara karşı savunan, sahip çıkan, koruyan kişidir kentli (Bektaş, 2004: 108). Kent, doğaya ve emeğe ait olan, başka yerde doğmuş her şeyi kendisine çağırır (Lefebvre, 2011: 113). Kentsel mekanda her zaman bir şeyler meydana gelir, ilişkiler değişir; farklar ve karışıklıklar çatışmaya kadar varır ya diner ya da aşınır (Lefebvre, 2011: 123).

1. Halkın Kentsel Dönüşüm Proje ve Uygulamalarına Katılımı: Kentsel dönüşümün amacı, dönüşüme konu mahalle ya da bölgeyi düzenlemek, güzelleştirmek ve orada ki yaşam koşullarını iyileştirmektir. Kentsel dönüşümden beklenen yararın sağlanması, halkın bu projeleri benimsemesine bağlıdır (Yalçındağ, 1996,101). Bu amacın sağlanabilmesi için bireylerin yaşamlarını zorlaştıran koşulları öğrenmek gerekmektedir. Halkın katılımı ise bu noktada yarar sağlayacaktır. Çünkü çevreyi etkileyen sorunlarla her gün karşılaşan ve bu sorunları en iyi bilenler o yerde yaşayanlardır (Atkinson,

2004, 120). Çok sayıda bireye hizmet sunan bir yönetim kararının uygulamada karşılaşacağı güçlüklerin derecesini en az düzeye indirebilmeyi sağlayabilmek için, halkın tasarım ve planlama sürecine katılması oldukça önemlidir. Bir kentsel dönüşüm projesinin uygulanmasının başarıya ulaşması için halkın direnmesini önlemek gerekir. Halkın projenin katılım sürecinde söz sahibi olmadığı ve rol üstlenmediği sürece projeye sahiplenme gerçekleşmeyecek ya da kentsel dönüşüm projesinden beklenen sonuç alınması çok güçleşecektir.

ABD'nin New Heawen kentinde 1950'lerin sonu ve 1960'lar arasında uygulanan kentsel yenileme çalışmalarının bitiminde kent özeginde sokak gösterileri başlamış olması yapılan çalışmanın başarısız olduğu biçiminde yorumlanmıştır. Bu yoruma dayanak olarak da dönüşümden doğrudan etkilenecek bireylerin; siyahların, etnik azınlıkların ve yoksul kesimlerin kentsel yenileme çalışması süreci içinde görüşlerinin alınmaması gösterilmiştir (Şahin, 2003, 94-95). Kentsel dönüşüm planlamasına halkın katılımının tam olarak sağlanması ile projelerin uygulanması kolaylaşacak, bu plan ve projeler yerel topluluklarca benimsenecek uygulama yüksek oranda başarılı olacaktır (Zimmerman, 1986, 3). Halkın katılımı ilkesinde söz konusu edilen halk, sadece dönüşüme konu olan alanda yaşayan halk olmayacak bu projeden doğrudan ve dolaylı olarak etkilenebilecek kişiler hatta tüm kentli dahi olabilecektir (Nalbantoğlu, 2003, 248).

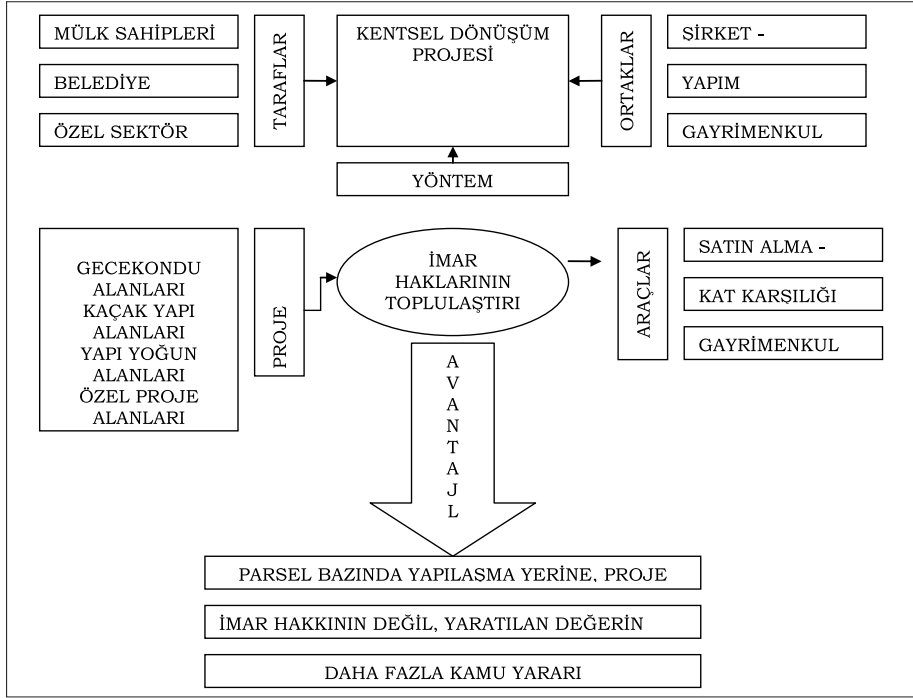
2. Kentsel Dönüşüm Yasasından Önceki Kimi Uygulamalar

Adı kentsel dönüşüm olmamakla birlikte gecekondü mevzuatı, koruma mevzuatı ve diğer ilgili mevzuata dayandırılarak hazırlanan “gecekondü ıslah projeleri ve yenileme projeleri” bu girişimlerin öncüleri sayılırlar (Ünal, 2015, 191). Kentsel dönüşüm kavramı mevzuatımıza ilk olarak 04.03.2004 tarihli ve 5104 sayılı Kuzey Ankara Kentsel Dönüşüm Projesi Yasası ile girmiştir. Türkiye’de ilk kez 1990’lı yıllarda Ankara’da Dikmen Vadisi ve Portakal Çiçeği Vadisi KDP uygulanmıştır. Dikmen Vadisi Konut ve Çevre Geliştirme Projesinde temel hedef geniş yeşil alanlar içerisinde konut alanları yapılarak kaliteli bir çevre edinilmesidir. Türkiye’nin büyük kentlerinde KDP girişimleri sürdürülmüştür. İstanbul’da: Küçük Armutlu, Gülsuyu/Gülensu, Başibüyük, Alibeyköy, Süleymaniye, Balat, Sulukule, Sarıgöl ve Okmeydanı, Ankara’da: Dikmen Vadisi, Portakal Çiçeği Vadisi, İzmir’de: Kadifekale, Narlıdere, Limontepe, Yeşildere, Diyarbakır’da: Suriçi, Çölgüzeli.

KDP’nin gerçekleştirilmesi için ele alınması gereken önemli konu arazi kullanım kararları ile imar haklarının kullanımını sağlamaktır. Her iki konunun da kullanımında; imar haklarının toplulaştırılması ve imar

haklarının transferi söz konusudur. Hemen her kentsel dönüşüm projesinin dört kümede toplanabilecek öğeleri vardır. Bunlar KDP'nin taraftarları, ortaklıkları, proje alanları ve proje gerçekleştirmeye katkı sağlayan araçlarıdır. Bu dört kümede toplanan öğeler genel olarak her kentsel dönüşüm projesinin temelini oluşturmaktadır. Kentsel dönüşüm projesinin taşınmaza sahip (iyelik sahipleri) olan gerçek ve tüzel kişiler dışında kamu ile özel girişimci taraftarları vardır. Bu kentsel dönüşüm proje öğeleri çizim birde gösterilmiştir.

Çizim 1: Kentsel dönüşüm projelerinin genel olarak temel öğeleri

Kaynak: Göksu, (2003), TMMOB Şehir Plancıları Odası, Kentsel Dönüşüm Sempozyumu, İstanbul, TMMOB Yayını, S. 271

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye’de kent planlaması sürecine olumlu bir katılmadan çok, olumsuz bir katılma söz konusudur. Kentsel dönüşüm planları bireylerin iyelik ile ilgili kimi haklarının kullanılmasına sınırlamalar getirebileceği gibi, bu hakların kullanılmasını geciktirebilir, önleyebilir ve ortadan kaldırabilir. Kentsel dönüşüm planlarını hazırlayan ve uygulayan yerel kamu organları yurttaşın haklarını, koruma ya da toplum yararı amacıyla sınırlandırabilirler. Katılımın nerede, nasıl ve kimlerin katılımı ile işleyeceği konuları da açık olmalıdır.

Kenti düzenlemek, değişik disiplin alanlarının uzmanlarından önce kentte yaşayanların işidir. Anatole Kopp'un güzel ifadesiyle "yaşamı değiştirmek, kenti değiştirmek olduğu gibi, kenti değiştirmek de yaşamı değiştirmektir". Kent yönetimleri planlama evresinden önce gelen çözümleyici inceleme ve araştırmalar aşamasında, kamu kuruluşlarının, özel kuruluşların ve sivil toplum örgütlerinin katılımlarına olanak vermemiş ya da sınırlı verilmiştir. Türkiye'de kentsel dönüşüm planlamasına katılımın ciddi bir uygulamaya bugüne kadar kavuştuğu söylenemez. Bunun temel nedenlerinin birincisi, Türkiye'de kentlerin yarı planlı, yarı plansız gelişmesinin katılım isteminin ortaya çıkmasını engellemesidir, ikincisi kent yönetimlerinin ciddi bir istemde bulunmaması, üçüncüsü halkın büyük bir bölümünün basın yayın yoluyla olayları izleme, dinleyici olarak toplantılara katılma, özel ilişkilerde toplum konularını tartışma gibi faaliyetler içinde bulunmamasıdır. Bu kümede yer alan bireylerin toplum olaylarına karşı ilgileri oldukça yüzeyseldir. Bu sınıfa giren bireyler toplum olaylarının katılımcısı olmaktan çok seyircisi konumunda olmalarıdır.

Kentsel dönüşüm planının uygulamada başarıya ulaşması için halkın katılımının en yüksek düzeyde olması sağlanmalıdır. Türkiye kent yönetiminde, bugüne kadar yeterli önlemlerin alındığı katılımcı yönetim anlayışı ve uygulamalarının yaygın ve güçlü olduğu söylenemez. Kent yönetiminde halkın katılmasının önemi, kentte yaşayan toplumun çıkarının bireyin çıkarına üstünlüğü kavramına dayanır.

Planlama sürecine halkın olumlu katkısının sağlanabilmesi, üyesi bulunduğu toplumun sorunlarının bilincine varmış, bilinç düzeyi yüksek halk temsilcilerinin görüşlerinin alınmasıyla sağlanır. Katılımcı bir toplumda, toplumun bütün kesimlerinin planlama sürecine katılmaları sağlanmalıdır. Kentsel katılım, güzelleştirme dernekleri, meslek kuruluşları, halk kurultayları, kent senatosu ve kent konseyinin katılımıyla gerçekleşir. Bir kentte yaşamakta olanların, kentin yönetimine örgütlerin katılımına olanak verilmesi bir kentli hakkıdır. Göstermelik danışma ya da katılma yerine, geçerliliği olan bir katılma anlayışına geçildiğinde, halkın etkisi kent yönetiminin eylem ve işlemini destekler yönde olacaktır.

Kentsel dönüşüm uygulamalarından taşınmaz mal sahiplerinin yanı sıra kentsel dönüşüm alanlarında yaşayan herkes etkilenir. Demokratik bir düzende KDP'ne halkın katılımı plan ve izleneye meşruiyet kazandıran önemli bir araçtır. Eskimiş ya da sosyoekonomik özelliğini yitirmiş görünen kent bölümleri, deprem sorunları gibi alanların kente kazandırılması için dönüşüm

yapılmaktadır. Bu işlemler özekten yönetim ya da yerel yönetimler tarafından gerçekleştirilmektedir. Yönetimlerin alacağı kararlara proje uygulamalarına halkın katılımı önemlidir. Kentsel dönüşüm, özel çıkarları değil, kamu yararını ve toplumsal çıkarları ön planda tutan bir araç olmalıdır. Böylece yerel yönetim birimi olarak kent yönetimi en alt düzeydeki mahalle, sokak ya da komşuluk birimlerinden başlayarak, sorunlarına sahip çıkabilmek, bunların önceliklerini saptamak, çözüm yolları arayıp seçmek, buna ilişkin kararlar almak, alınan kararların uygulanmasını izlemek, gözetlemek, gerekli düzeyde denetlemek ve değerlendirmek amacıyla örgütlenmelidir. Kamuoyu araştırmaları ve kitle iletişim araçlarından yararlanılarak halkın istek ve yakınmaları ölçülebilir. Kent yönetimleri, kentsel dönüşüm planlarının hazırlık ve uygulama aşamalarında halkın bu isteklerini, eğilimlerini dikkate almalıdır. Yerel yönetimler, bu planlarda kentin fiziksel gelişmesini yönlendirecek politikaları bulmuş olurlar.

Kent içinde yaşayanların her türlü gereksinmelerini, en iyi biçimde karşılamak amacıyla yapılan kent planının gerçekleşmesi planın öngördüğü ilkeler ve önerilere bağlıdır. Kent yönetiminin, halkla iş birliği yapmasını gerektiren değişik nedenler vardır. Her şeyden önce kent yönetimleri, konumları gereği demokratik yönetim ve süreçlerin işlemesine en çok elverişli yönetim birimleridir. Kent yönetimi, salt tüzel yönleriyle değil, ülkenin kalkınma çabalarına da katkıda bulunan yerel örgütler ve kalkınma birimleri olarak değerlendirilmelidir. Kent yönetimleri, bireysel çıkarları koruyucu, artırıcı nitelikte değil, kentin güzelleştirilmesi, kentsel işlevleri kolaylaştırıcı, yeşil alanları çoğaltan, trafik güvenliğini sağlayan, ulaşım ağını düzenleyen, kısaca halkın kent yaşamını rahatlatan plan değişikliği önerilerini yapmak zorundadır. Halkın planlama sürecine katılması, kent yönetimlerinin takdirine bırakılmamalıdır.

Kenttaşların, kent yönetimi karar ve hizmetlerine katılarak, yönetimin etkinlikleri hakkında bilgilenmelidir. Kent yönetimi, kenttaşlar arasında toplumsal ve ekinsel ilişkilerin geliştirilmesi, yöenin ekinsel değerlerinin korunması için halkla kaynaşarak gerekli çalışmalar yapmalıdır. Bu etkinlikleri gerçekleştirmek için; bilim kuruluşlarının, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının (TTOB, TBB, TMMOB), sendikaların, STK'ların, mahalle muhtarlarının, noterlerin, üniversitelerin uzman kişilerin katılımını sağlamalı, bu kurumlardan ve uzman kişilerden yararlanmalıdır. Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve bunların üst kuruluşlarının temsilcileri, kent planlaması sürecinin tüm evrelerine katılmalıdır. Çünkü, bu kuruluşlar hem üyelerinin etkinliğinden dolayı, hem de türlü toplumsal

kümelerle, ayrıca baskı, çıkar kümeleri ile olan ilişkileri sonucu edindikleri deneyim ve gözlemleri, plan ereklerinin ne olması gerektiği konusunda öneriler geliştirmeleri, alması seçenek üretmeleri oldukça önemlidir.

Katılım, kentsel dönüşüm sürecinin ilk aşamasından kararların alınması, politikaların uygulanmasında olabildiğince geniş halk katmanlarına yayılan, özgür ve halka açık tartışmalar sonucunda gerçekleştirildiği ölçüde başarı elde edilir. Çağdaş katılımcı yönetim dizgeleri kararların yönetenler ile yönetilenler arasında birlikte alınmasını, alınacak olan kararların ilgilendireceği tüm tarafların karar süreçlerine katılmasını gerektirmektedir. Kısaca kentsel dönüşüm sürecinin her aşamasında yönetenler ile yönetilenler ortaklaşa iş birliği yaparak kararlar almalıdırlar.

Halk katılımının sağlanması kette yaşayan bireyin yaşadığı yeri gösterir, benimser, korur ve kendine yapılan haksızlıklara karşı çıkar. Çoğulcu bir toplumda, toplumun bütün katmanlarının kentsel dönüşüm sürecine katılması sağlanmalıdır. Bir kentte yaşamakta olanların kentsel dönüşüm sürecine katılmasına olanak verilmelidir. Halkın katılımının sağlandığı kentsel dönüşüm plan ve izlencelerinin uygulaması daha da kolaylaştırılmış olur. Yerel halkın katılımı demokratik katılım sürecini gerçekleştirebileceği gibi kaynakların iyi kullanımını hedeflerin daha doğru seçilmesine önemli katkı sağlar. Kentsel dönüşüm, tüm toplumsal aktörlerin, yerel yönetimlerin, özek yönetimin, sivil toplum örgütlerinin, özel sektörün ve halkın katılımını içeren etkin bir yönetim anlayışını gerektirmektedir.

Mevcut bir yerleşim yerinin düzenlenmesine yönelik plan hükümlerinin uygulanabilmesi için özendirici bir yaklaşıma gereksinim vardır. Mevcut yapı durumu, yeniden planlama sonucunda oluşturulan yapılaşma hakkıyla karşılaştırıldığında yeni durumun özendirici hak ya da haklar sağlaması gerekebilir. Kentsel dönüşüm planında yapılaşma hakkının artırılması ya da kullanım biçimi değiştirilmekle iyelik sahibine üstün bir yarar (avantaj) sağlanması durumunda ancak bu insanlar yeni yapılaşmayı benimseyebilirler.

Kentsel toprakların kullanımıyla ilgili olarak yaşanan sorunları çözebilmek için her şeyden önce merkezi yönetim kuruluşlarının ve yerel yönetimlerin bu konuda duyarlı davranmaları gerekmektedir. Kent yönetimlerinin giriştiği imar faaliyetleri vatandaşların yerel işlere gösterdiği ilgi ve katılım oranında başarılı sonuçlar verebilir. Kent yönetimleri, halkı aydınlatmak ve bu konuyla ilgilendirmek üzere halkla ilişkiler konusuna daha çok önem vermelidir.

Halkı yoksulluktan, ezilmişlikten kurtaracak, toplumdaki adaletsizlikleri giderecek bir yönetsel düzen, ancak katılımcı demokrasinin halka katacağı

güçle kurulabilir. Demokrasiye, gerçeklik ve işlerlik kazandırabilmenin, halkı demokrasiyle güçlendirebilmenin temel koşulu örgütlenme özgürlüklerini genişletme ve yönetime katılımı sağlamaktır. Kent için karar veren kent yönetim organları ve uzmanlarının yanında kentte yaşayanlarında olması gerekir. Plan ereklarının belirlenmesi aşamasından, onay aşamasına kadar geçen süreçlerin tümüne halkın katılımı sağlanmalı ve planın uygulaması, halk tarafından denetlenmelidir. Ancak o zaman plan uygulaması başarıya ulaşabilir. Demokrasi kültürünün yaygınlaşması, siyasal harekete yön vermesi ve toplumun beklentilerini karşılması kent yönetimleri eliyle ve uygulamalarıyla gerçekleştirilebilir. Katılımcılığın önünü açan, kentsel demokrasiyi temel alan toplumun değişik kesimlerine karar alma süreçlerinde söz ve karar hakkı tanıyan, adil, saydam ve ötekileştirmeyen, ayrımcı olmayan bir kent yönetimi anlayışı yönetimin her alanına halkın katılımıyla sağlanabilir. Bunun içinde aşağıdaki gibi kimi öneriler geliştirilebilir:

- Kenttaşlar, kent konularında bir tür uzmanlık örgütleri oluşturmalıdırlar. Bu örgütlerde gönüllülük esas olmalıdır. Çünkü kenttaşların gönüllü etkin katılımı olmadan, onlar için iyi bir kentin kurulacağı söylenemez.
- Bir kentin kurulup gelişmesi için kent biliminin ortaya koyduğu bilimsel kurallar göz ardı edilmeden kentle ilgili kararlar alınmalıdır.
- Kent yönetimleri, STK, özekselsel kamu yönetimleri, gönüllü kuruluşlar ve siyasal partiler aktif kentsel yurttaşlığın toplumda yaşam bulması için çaba göstermelidirler.
- Katılımcılar, kentlerin bölünmesine, toplumsal eşitsizliklerin derinleşmesine, toplumsal-mekânsal ayrımcılığa, kentsel özeklerin niteliksizleşmesine, kamusal mekânın çöküşüne neden olan olgulara, kentsel mekanların tarihselliğini, kamusalığını ve yaşanabilirliğini yok eden uygulamalara katkıda bulunmamalıdırlar.
- Katılımcılar, hem toplumsal hem de mekânsal anlamda bütünleştirici kentsel omurgalar oluşturmaya, ortak bağlamlar yaratmaya yönelmelidirler. Kent yöneticilerinin, kent plancılarının hazırladığı ya da hazırlattıkları kentsel dönüşüm plan tasarıları, kenttaşlarla serbestçe tartışılmalı ve halkı almasıık yeğlemeler hakkında bilgi sahibi yapmalıdır, fırsat eşitliğine önem vermelidir.
- Kentsel dönüşüm planlarını hazırlayan kadrolar ve plancılar, planın başarıyla uygulanabilmesi için, planın kapsadığı toplumun değer sistemlerini, ekonomik ve siyasal yapısını tanımaları, çok iyi bilmeleri gerekir.

- Yönetimler bireylere kentsel dönüşüm planlama ön hazırlıkları arazi kullanım haritaları, ulaşım ağı sistemleri, renkli çizimler (grafikler), maketleri geniş halk topluluklarına göstermelidirler.
- Kent yönetim meclisleri, uygun bir yapıya kavuşturmalıdır. Yerel halk kurulları kurulmalı ve daha üst kurullar, yerel kurulların temsilcilerinden oluşturulmalıdır. Kent yönetimine halkın doğrudan katılması, halkla kent yönetiminin tümleşmesi için bu tür temel düzenlemelere gereksinim vardır.
- Halkın anlayışı ve yardımı sağlanmadıkça kentsel dönüşüm plan çalışmaları ve uygulamaları başarılı olamaz. Kentsel dönüşüm planlamasında, mülkiyet haklarının sınırlaması vardır. Bu sınırlamadan zarar görebilecek insanların yaratacağı olumsuz davranışları önlemek için, kent yönetimi halkla ilişkilere çok büyük önem vermelidir.
- Demokraside halka hesap vermek temel bir ilkedir. Kent yönetimi yaptığı eylem ve işlemler hakkında halkı aydınlatmalı ve ona hesap vermelidir. Halka, her türlü iletişimden yararlanarak tutarlı, güvenilir, popülizm yapmadan bilgi verilmelidir. Bireysel olsun olmasın, kent yönetimine başvurarak bir konu hakkında aydınlanmak isteyenlere her türlü bilginin verilmesi, yetkililer tarafından sağlanmalıdır.
- Kent yönetimi, kenttaşların, yaşayacağı kentin nasıl olması gerektiğini, hizmetle ilgili dilek ve görüşlerini kendilerine iletme fırsatını sağlamalıdır. Böylece, halkın plan, tasarı ve kararları daha iyi anlayıp benimsemesi kolaylaşır.
- Katılımcı kentsel dönüşüm planları, doğayı, çevreyi, yeşil alanları tarihsel ve kültürel varlıkları koruyucu özellik taşımalıdır. Kentsel dönüşüm planı kentin kimliğinin korunmasının bir güvencesi olmalıdır.
- Kent yönetimlerinin giriştiği kentsel dönüşüm planlama faaliyeti, yurttaşların yerel işlere gösterdiği ilgi ve katılım oranında başarılı sonuçlar verebilir.
- Toplumcu kent yönetimi anlayışı, kamunun, halkın çıkarlarını, her türlü çıkarın üzerinde görmeli, buna uygun üretken, verimli politikalar oluşturulmalı ve kentsel dönüşüm planlamaları bu doğrultuda yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- ABRAMS, Charles (1964), Şehirleşen Dünya ve İnsanların Mesken Mücadelesi, Ankara: Yarın Yayınları.
- Antalya Şubesi
- AREN, Sadun (2007), Ekonomi Dersleri, Ankara: İmge Kitapevi.
- ARSEL, İlhan (1968), Anayasa Hukuku (Demokrasi), Ankara: Ankara Hukuk Fakültesi Yayını.
- ATKINSON, Rob (2004), "Urban Regeneration, Partnership and Community Participation- Lessons From England", Uluslararası Kentsel Dönüşüm Uygulamaları Sempozyumu, İstanbul, Küçükçekmece Belediyesi Atölye Çalışması.
- BEKTAŞ, Cengiz (2004), Kentli Olmak ve Olmamak, İstanbul: Evrensel Basım Yayın Yayıncılık A.Ş.
- BOOKCHIN, Murray (1999), Çev: B. Özyalçın, Kentsiz Kentleşme, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- BRENNER, Neil, Peter, MARCUSE, Margil, Mayer, (2014), Kar İçin Değil Halk İçin, Sel Yayınları, İstanbul
- BUMİN, Kürşat (2010), Demokrasi Arayışında Kent, Konya: Çizgi Kitapevi.
- CASTEL, Manuel (1997), Kent, Sınıf, İktidar, (Çev: Asuman Erdenil, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- CASTELLS, Manuel, (2014), Çev. A. Türkün, Kent Sınıf İktidar, Ankara, Phoenix Yayınevi.
- CUMHURİYET GAZETESİ 12 Temmuz 2014
- ÇİZGEN, Nevval (1994), Kent ve Kültür, İstanbul: Say Dağıtım Ltd. Şti.
- ÇOLAK, Nusret, İ (2010), İmar Hukuku, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık Aş.
- DAHL, Robert, A. (1963), Modern Political Analysis, Englewood Cliff: Prentice-İtall, Luc.
- DOĞAN, H. Hüseyin, (1995), "Türk Kamu Yönetimi ve Yeni İlçelerin Kurulması", Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyumu, Ankara, TÖDAİE, Cilt I, Yayın No: 261
- EROĞLU, Cem (1999), Devlet Yönetimine Katılma Hakkı, Ankara: İmge Kitapevi.
- EROĞLU, Cem (2010), Çağdaş Devlet Düzenleri, Ankara: İmaj Yayınları.
- FREEMAN, Michael (2008), İnsan Hakları, Ankara: Birleşik Yayınlar.
- FRİEDMANN, John (1987), Planning In Public Domain, Princeton: Princeton University Press.
- GERAY, Cevat (1960), "Şehir Planlamasının Başlıca Tatbik Vasıtaları", Ankara, SBF Yayını, 111:93
- GİDDENS, Anthony (2008), Sosyoloji, Ankara: Kırmızı Yayınları.
- GİRİTLİ, İsmet ve Jale Sarımsak (2001), Anayasa Hukuku, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ.
- GÖRGÜLÜ, Zekai (2002), "Kentsel Dönüşüm ve Ülkemiz", İzmir, TMMOB İzmir Sempozyumu

- GÖRGÜLÜ, Zekai (2009), “Kentsel Dönüşüm Nedir? Ne Değildir?”, İstanbul, Çizel Kalem, Aralık 2000
- GÜREL, Sümer (1970), Kent Planlamasına Giriş ve Çevre Kavramı, Ankara: ODTÜ.
- GÜRİZ, Adnan, Hukuk Başlangıcı, Ankara: Siyasi Kitapevi.
- KAPANİ, Munci (1975), Politika Bilimine Giriş, Ankara: Ankara Üniversitesi- Hukuk Fakültesi Yayını.
- KELEŞ, Ruşen (2012), Yerinden Yönetim ve Siyaset, İstanbul: Cem Yayınevi.
- KELEŞ, Ruşen (2013), Kentleşme Politikası, Ankara: İmge Kitapevi.
- KELEŞ, Ruşen (2014), 100 Soruda Türkiye’de Kentleşme Konut ve Gecekondu, İstanbul: Cem Yayınevi.
- KELEŞ, Ruşen (2015), Kentleşme Politikası, Ankara, İmge Kitapevi.
- KELEŞ, Ruşen ve Ayşegül Mengü, (2003), İmar Hukuku, Ankara: İmge Kitapevi.
- KIŞLALI, A.T (1987), Siyaset Bilimi, Ankara: Ankara Üniversitesi BYYO.
- LEFEBVRE, Henri (2013), Kentsel Devrim, İstanbul: Sel Yayınları.
- LEGATES, Richard., T., Frederic STOUT, (1998), Modernism and Early urban planning, The City Reader, London, New York: Routledge, 299-313.
- LORD, Lindsay (1955), What is Democracy, London
- NALBANTOĞLU, Oktan,(2003),”Kentsel Yenileme Projelerinden Öğrendiklerimiz: Dikmen Vadisi Örneği, Ankara, Uluslararası 14. Kentsel Tasarım ve Uygulamalar Sempozyumu, MSU-Fındıklı, İstanbul.
- NOZİCK, M.,(1992), No Place Like Home: Building Sustainable Communities, Ottawa, Canadian, Council on Social Development.
- ÖVGÜN, Barış (2010), Devlet ve Planlama, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- ÖZAY, İlhan, (2004), Günışığında Yönetim, İstanbul, Alfa Yayınları.
- ÖZBUDUN, Ergun, (2009), Türk Anayasa Hukuku, Ankara:Yetkin Yayınları.
- ÖZDEN, Pelin Pınar , “Kentsel Yenileme Uygulamalarında Yerel Yönetimlerin Rolü Üzerine Düşünceler ve İstanbul Örneği”, www.istanbul.edu.tr/siyasal/Turkce/Dergi/Sayı%2023-24/20.htm, (02.07.2005)
- ROBERTS, P., (2000), The evolution definition and purpose of urban regeneration. Peter Roberts ve Hugh Sykes (Der.) Urban Regeneration. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications: 9-36
- SADRI, Senem Z. (2013), “Kent, Kentsel Dönüşüm ve İnsan Hakları”, Antalya, Mimarlar Odası
- SARTORİ, Giovanni (1996), Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, (Çev. Tunçer Karamustafaoğlu ve Mehmet Turhan), Ankara: Yetkin Yayınları.
- SASSEN, Saskia (1999), Whose City is it ? Globalization and the Formation of New Claims Sustainable Cities in the 21st Century, ed. Ah Foong Food Belinda (Yuen: Singapore University Press)
- ŞENGÜL,H. Tarık (2009), Kentsel Çelişki ve Siyaset, Ankara: İmge Kitabevi.

- TEKELİ, İlhan (1985), Tanzimat'tan Cumhuriyete Kentsel Dönüşüm, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi 4. Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları.
- TEKELİ, İlhan (2009), Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TEKELİ, İlhan (2012), Türkiye için STKlar ve Demokrasi Yazıları, İstanbul Tarih Vakfı :Yurt Yayınları.
- TEKELİ, İlhan,(2006), Katılımcı Demokrasi Sivil Toplum Kuruluşları, Ankara, Sosyal Demokrasi Derneği Yayınları no:1.
- THOMAS, S., (2003), A Glossary of Regeneration and Local Economic Development, Manchester, Local Economic Strategy Center.
- TMMOB (1993), Mimar Gözünden Derlemeler, İstanbul: Mimarlar Odası İstanbul Şubesi.
- TUNAYA, Tarık Zafer, (1980), Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını.
- TURAN, Menaf, (2009), Türkiye'de Kentsel Rant, Devlet Mülkiyetinden Özel Mülkiyete, Ankara, Tan Kitapevi Yayınları.
- ÜNAL, Yücel (2008), Türk Şehir Planlama ve İmar Mevzuatının Kentsel Dönüşüm ve Deprem Ağırlıklı İncelenmesi, Ankara:Yetkin Yayınları.
- YALÇINDAĞ, Selçuk (1996), Belediyelerimiz ve Halk İlişkileri, Ankara, TODAİE Yayını.
- YAVUZ, Fehmi, Keleş, R. Ve Geray, C.(1978) Şehircilik, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Yayın No: 415.
- ZİMMERMAN, Josep, Francis, (1986), Participatory Democracy, Vestport.
1982 T.C.Anayasası
3194 İmar Yasası
http://tr.wikipedia.org/wiki/Siyas%C3%AE_parti
<http://koop.gtb.gov.tr/kooperatifler-hakkinda/kooperatif-nedir>
<http://tr.wikipedia.org/wiki/Ombudsman>
<http://www.msxslabs.org/forum/soru-cevap/407426-sivil-toplum-kurulusu-nedir.html>
<http://www.izmirkentkonseyi.org.tr/1/1/24/kent-konseyi-nedir>.

XIX. YÜZYIL OSMANLI TOPLUMUNDA SOSYO-EKONOMİK DEĞİŞİM SÜRECİ VE TARİKATLAR

Zekeriya IŞIK*

Atıf©: Işık, Zekeriya (2015). "XIX. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Ekonomik Değişim Süreci ve Tarikatlar", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 8, Sayı 2, Aralık 2015, ss. 545-574

Özet: Osmanlı İmparatorluğu XIX. yüzyıla o ana kadar biriktirdiği tarihi sorunların yanında Avrupa'da hızla gelişen modernleşme ve sanayileşmenin ağır baskılarıyla girmiştir. Modernleşme, çok sayıda bileşene işaret etmekle birlikte aynı zamanda din ve kültür ile özdeşleşmiş olan geleneksel organizasyonlar, üretim mekanizmaları yerine yeni ve seküler kurumları, kuralları öngörmüştür. Osmanlı modernleşmesi bu bağlamda başta idari ve siyasi yapısı olmak üzere geleneksel olan bütün sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapılar üzerinde ya köklü bir tasfiye yolunu seçmiş ya da bu mümkün olmadığına düalist bir anlayışla eskinin yanına yenisini inşa etmek suretiyle öngördüğü değişim ve dönüşümü gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Bu gelişmelerden özerk bir teşkilat dokusu, kendine has ontolojik ve ideolojik anlayışı olan tarikatlar da nasibini almıştır. Osmanlı klasik çağından itibaren başta vakıf-tekke modelinin yaygınlaştırılması olmak üzere birtakım yollarla hızla devletleştirilerek sisteme adapte edilen tarikatlar bu kez amaçlanan modern, laik ve kapitalist toplum anlayışına ya adapte olmak ya da tasfiye edilerek sistemin dışına itilmek durumunda kalmışlardır. İşte bu çalışma tarikatların modernleşme, merkezileşme ve kapitalleşme baskıları karşısında geçirdikleri sosyo-ekonomik değişim süreçlerini izah etmek amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Tarikat, Ekonomi, Modernleşme, Değişim

XIX. Century Ottoman Society Socio-Economic Change Process And Religious Orders

Citation/©: Işık, Zekeriya (2015). "XIX. Century Ottoman Society Socio-Economic Change Process And Religious Orders", Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 8, Issue 2, December 2015, pp. 545-574

Abstract: *The Ottoman Empire entered to XIX. century with the heavy pressure of the rapidly developing issues of modernization and industrialization in Europe besides historical problems that have accumulated so far. Modernization, pointed to a number of components, envisaged with traditional organizations are identified with religion and culture, and secular institutions and rules rather than new production mechanisms. Particularly in this context, Ottoman modernization chose either a radical way of liquidation especially on administrative and political structure, all socio-economic and socio-cultural structures or this is not possible, it aimed to achieve envisaged changes and transforms by building, the new besides the former by dualistic understanding. The religious orders which have tissue of autonomus organization, and also have ontological and ideological conception have taken their share from these developments. Since Ottoman classical age, especially generalising foundation-lodge model, the orders that were adapted to the system by socializing quickly in a number of ways, at this time it has been intended that they have had to adapt modern, secular, capitalist society understanding or they have had to be pushed out of the system by liquidation. Here this study is prepared with the aim of describing the process of socio-economic changes of religious orders against the repression of modernization, centralization, capitalisation*

Keywords: *Ottoman, Religious Order, Economy, Modernization, Change.*

I. GİRİŞ

Tarikatların ortaya çıktıkları ilk zamanlardan itibaren insanlığın geçirdiği büyük siyasi, ekonomik, kültürel, bilimsel ve teknolojik gelişmelere, değişmelere rağmen hayatiyetlerini devam ettirmeyi başarmış olmaları yani uzun ömürlülükleri üzerinde durulması gereken bir husustur. Bu çalışmada ortaya konmaya çalışılacağı üzere sadece iktisadi ve ekonomik gelişmeler zaviyesinden bakıldığında bile tarikatların sosyal, toplumsal değişim ve dönüşüm süreçlerine adapte olabilecek yapısal bir dinamizme sahip oldukları açıkça görülmektedir. Bunda tarikatların içinde buldukları devlet ve toplum ile içselleşmelerinin, Althusser'in "*Devletin ideolojik aygıtları*" (Althusser, 1989: 27-28), Durkheim'in "*İkincil yapılar*" olarak tarif ettikleri sosyal organizasyonların bazı fonksiyonlarını üstlenmelerinin (Mardin, 2012: 71), başka bir deyişle devleti idare eden sayıca az ancak güçlü ve etkin olan elit

bürokrasi ile büyük halk yığınları arasında aracı bir form gibi işlev görmelerinin etkisi büyük olmalıdır. Şu halde tarikat her ne kadar ilk başlarda olabildiğince özgür, özgün ve özerk olsa da giderek güçlü bir merkezi siyasal organizasyona dönüşen devlete eklenmiş, onun öngördüğü bazen de öngöremediği şekillerde toplumla özdeşleşmiştir. Devlet ve toplum dinamikleri değiştikçe tarikat da bu değişim ve dönüşümden az ya da çok nasibini almıştır.

Tarikatların kadim sosyo-ekonomik anlayışlarının tam olarak ne olduğu hususunda kesin ve net bir şey söylemek pek mümkün değilse de yine de en azından birkaç noktadan hareketle bir değerlendirme yapılabilir kanaatindeyiz. İlk zahitler ve etrafındaki küçük derviş gruplarının oldukça basit gündelik yaşam öyküleri ciddi bir sosyo-ekonomik arayışa girmemelerine neden olmuş olmalıdır. Oysaki XIII. yüzyıldan itibaren önce zaviyeler ve giderek daha büyük ve daha kompleks yapılar olan tekkelerin, güçlü dinî ve mistik öğelere bezenerek ortaya çıkmalarıyla durum değişmeye başlamıştır. Kanaatimize göre bu kurumsal yapılara hem ideolojik ve ontolojik hem de dünyevi kaygılarla güçlü bir şekilde bağlanan şeyhler ve dervişlerin istikbalini düşünmek onlar için iktisadi ve ekonomik kaynaklar bulmak ve geliştirmek gibi bir zorunluluk ortaya çıkmıştır. Hatta bu sosyo-ekonomik kaygılar dünyaya çıplak geldiklerini ve çıplak gideceklerini telkin eden tasavvufî ıstıhlara rağmen dervişler arasında *“Hırka ve post kavgası”* (Ay, 2012: 42) ya da vakıf gelirleri üzerinde yaşanan mücadeleler şeklinde dışa yansımıştır.

Tarikatların bu dünyevi arayışları hep birlikte ihvan kardeşliği ve dayanışması içerisinde yaşamak merkezli bir anlayışı doğurmuştur. Kolektif yaşam, çıkılan bu yolda birlikte kurtuluş inanç ve motivasyonu sufilerde kolektivist bir mülkiyet anlayışını yani bir cemaat ruhunu geçerli kılmıştı. Sichimmel’in ifadesiyle bir derviş asla benim ayakkabılarım ya da benim falan filanım demezdi ve özel bir mülkü de olamazdı. Herhangi bir malı olursa da onu ihvanına verirdi, yoksa manevi derecesini kaybederdi. Daha çarpıcı bir ifade ile *“Eğer Allah, kulları olarak zayıf insanlarla yetiniyorsa, süfi de kardeşleri olarak onlarla yetinmeli”*ydi (Sichimmel, 2012: 245). Erkannamede bu durum *“Talip deve ve merkep gibi olmalıdır. Zira deve yük çekicüdür. Ve hem birbirine katarlanup uyucudur. Ve merkep dahi su bulucak kaşanur. Ve dahi iki talip bir yerde otursa gönüllerin bir itmesi münafıkdur... Bir talip, bir talibin evine gittiğinde o talip lokmasını saklamasın. Eğer saklarsa Yeziddir”* şeklinde ifade edilmiştir (Erkännâme, 2007: 32-33).

Sufilerin uygulamaya koydukları ekonomik formlar geniş bir perspektifle ele alınırsa kendi halinde bir meslek tutup çalışan şeyh ve dervişlerden (Ay, 2012: 81), gazalara katılıp ganimet elde ederek geçinen derviş gruplarına

(Barkan, 1942: 305; Yıldırım, 2007: 20-23) sürekli seyir halinde olan “*Nerede akşam orada sabah*”, “*Bir lokma bir hırka*” anlayışıyla günü birlik işler yapan, mülk edinmek için çoğunlukla herhangi bir iş tutmayan daha çok keşkül ile sadaka toplayarak ve Kalenderiler gibi Tese’ül (dilenme) ederek yaşamlarını sürdürenlere ya da Osmanlı dönemi için genellikle vakıf gelirleriyle geçimlerini sağlayanlara kadar çok farklı uygulamalara sahne olmuştur (Ocak, 1992: 169-170; KaraMustafa, 2012: 16; Ay, 2012: 81).¹ Ancak zamanla bu durumun değişmeye başladığı görülmektedir. Şüphesiz bunda söz konusu şeyh ve dervişlerin mensup oldukları tasavvuf anlayışının da büyük rolü vardır. Özellikle Sünni İslam dairesi içerisinde kalan tarikat çevrelerinde geçimin çalışıp kazanmak suretiyle sağlanması övülerek teşvik edilmiştir. Mesela Mevleviler, Nakşbendiler ve Bayramilerde² bu durum açıkça görülmektedir.

Tarikatların, Büyük Selçuklu zamanında Batıni ve Fatımi tehlikelerine; Anadolu Selçuklu döneminde özellikle Moğol istila ve tehditlerine karşı şehirlerde ve kırsal kesimlerde büyük halk kitlelerine nüfuz ederek, maddi ve manevi bir direnç noktası olarak belirmeleri (Barkan, 1942: 282-285; Köprülü, 2005: 25-46); Osmanlıların ilk dönemlerinde ise fütuhât, İslamlaşma, iskân, şenlendirme, asayiş ve emniyetin tesisi gibi çok önemli vazifeler üstlenmeleri (Barkan; 1942: 295, 296, 300; Köprülü, 2005: 67-77) hızla devletle aynı siyasi ve politik düzlemde bir araya gelmelerine yol açmıştır. Bu birliktelik devletin çok önemli işlevler üstlendiklerini gördükleri tarikatları İslam’ın en önemli finans kaynağı olan vakıflar yoluyla teşvik ederek, desteklemesine zemin hazırlamıştır (Barkan, 1942: 294-304). Böylece Vakıf-Tekke modeli bilhassa büyük bir hızla yaygınlaşmaya başladığı Osmanlı döneminde³ tarikatların hem ideolojik hem de ontolojik inanç ve zihin dünyalarının bütün muhalefetine rağmen bir taraftan onları güçlü ve istikrarlı bir ekonomik yapıya kavuştururken diğer taraftan da devlet ve toplum ile iç içe geçmelerine yol açmıştır (Işık, 2015: 254).

1 *Az yemek, açlık çekmek nefisle mücadelenin bir yolu olarak değerlendirilmiştir. Nitekim İsmail Hakkı Bursevi bu durumu “Bir salık matluba ulaşmak istiyorsa açlık ve riyazete şeyhin emriyle” yani tarikat disiplini içerisinde başlamalıdır şeklinde ifade etmiş hatta o müridin bir hafta içerisinde nasıl besleneceğine dair ayrıntılı izahlarda bulunmuştur. Bk. (Namlı, 2001: 323).*

2 *Mevlana’nın müritleri Konya’da muhtelif işlerde çalışırken, Nakşbendi çevrelerde servet biriktirmek dünyaya tamah etmek olarak algılanmamış şeyh ve dervişler ticarete ve türlü iş kollarına girmek suretiyle zengin olmuşlardır. Mesela Osmanlılarda Nakşbendiliğin öncülerinden olan Hâce Nâsirüddin Ahrar’ın binden fazla çiftliği olduğu ancak bunlarla kalben alakadar olmadığı, Ahmed Züyâeddin Gümüşhanevi’nin de tüccar olan babasının ikazı üzerine ilim ile birlikte ticaret de yaptığı hatta bu amaçla İstanbul’a gittiği kaydedilmiştir (Vassâf, 2006 II, 44, 334). Bir Bayrami şeyhi olan Akhisarlı İsa’da müritlerine bir zanaat sahibi olmalarını ve çalışarak namerde muhtaç olmadan yaşamalarını salık vermişti (Ay, 81; 2012; Akhisarlı Şeyh İsa, 2003: 250).*

3 *Akdemir’in verdiği bilgilere göre XVI. yüzyılda oldukça küçük bir nüfus yoğunluğuna sahip olan Burdur’da dini içerikli vakıfların yansına yakınına (20 vakıfda 9’umu) zâviyelerin oluşturulması bu durumun açık bir göstergesidir (Akdemir, 2005: 66-82). Osmanlı Devleti’nde vakıfların hizmet alanlarına göre dağılımı ve din hizmetlerinin bu dağılım içerisinde giderek artan payı üzerinde değerlendirmeler için bk. (Öztürk, 1995: 41).*

XIX. yüzyıla gelindiğinde vakıf-tekke birlikteliğinin diğer sosyal alanlarda olduğu gibi bu mecrada da çok yönlü bir özdeşliğe dönüştüğü ve büyük oranda yaygınlaştığı rahatlıkla söylenebilir.⁴ Ancak modernleşme ile birlikte devletin iktisadi ve ekonomik anlayışı da dâhil bütün geleneksel zihniyet algısı, kurumları ve kuralları Batılı ülkeler örnek alınmak kaydıyla değişime uğramaya başlamıştır (Akyıldız, 1993: 304-305). Ticaret, toprak, mülkiyet, vergi konularında geleneksel kurumlar ve kurallar hızla değişmeye başlamıştır. Maliyede merkezileşme, vergi hukuku ve bütçe anlayışında gelişmeler, örfi vergilerin son bulması, yeni vergi konuları ve tahsil biçimlerinin oluşturulması, vergi muafiyetlerinin kaldırılması ve alanının daraltılması, iltizam usulüne son verilmesi gibi girişimler devletin temel politik hedefleri haline gelmiştir (Şener, 1990: 21-23).

Bu süreçte oryantalistler tarafından durağan ve hatta “ölü eli” (dead-hand) olmakla suçlanan vakıf arazilerine (Çizakça, 2006: 30; Karpaz, 2010: 191) el konularak çeşitli yol ve yöntemlerle doğrudan ekonomik hayatın bir parçası haline getirilmesi, vakıf sayesinde kurumlara özellikle de dini müesseselere tanınan birtakım vergi ayrıcalıklarının kaldırılması tarikatlar üzerinde çok önemli etkiler yaratmıştır. Güçlü bir zihniyet değişikliğinden beslenen bütün bu yapısal reformlar tarikatların iktisadi ve ekonomik anlayışlarının değişmesinde, devleti, toplumu yeniden okuyarak inanç ve zihin dünyalarını seküler, kapitalist baskılar doğrultusunda yeniden formatlamalarında etkili olmuştur. İşte bu çalışma bu değişim ve dönüşüm süreçlerini izaha çalışacaktır.

II. TARİKATLARDA GELENEKSEL SOSYO-EKONOMİK ANLAYIŞ

Tarikatların kadim ekonomik anlayışları ve gündelik ihtiyaçlarını karşılama biçimlerinde bir standardın olmadığı görülmektedir. Ancak onların ontolojik ve epistemolojik algılarıyla doğru orantılı olan belli başlı birkaç yolu kullandıklarını söylemek mümkündür. Mesela onların insana yükledikleri misyon ile dünya ve dünya malına verdikleri anlam ve mana birlikte değerlendirilmiş ve dünyaya tamah etmek insan ile Tanrı başka bir deyişle “*Tanrı ile Varlık*” arasındaki bağı koparan büyük bir problem olarak düşünülmüş.⁵ Hatta dünya malı putla eş

4 Zamanla ülkenin dört bir yanında kurulan vakıflar o kadar çoğaldı ki Türkiye topraklarının üçte biri vakıf haline gelmişti (Özer, 2007: 79). Başaka bir araştırmaya göre de çok yaygın olan Osmanlı vakıf sisteminin genelde vakıf mülklerinin toplam bina ve ekilebilir arazilerinin dörtte üçünü oluşturduğu tahminlerini ortaya koymuştur (Çizakça, 2005: 30).

5 Mesela Aşçı Dede başından geçen bir hikâyede, dünyaya tamah hususunda şunları nakletmiştir: “Cenâb-ı Hak, Kur’an-ı azimü’ş-şânında buyurduğu “metâ” lafz-ı şerifidir ki İsmail Hakkı kuddise sırruhu’l-azizin Ruh-u’l-beyân tefsir-i nefisinde “metâ” kelamını ‘hatunların hayız bezidir’ diye tefsir buyurmuştur. İşte dünya demek bu bez demektir. Artık akli ve fikri olan adam hiç bu hayız bezine muhabbet edip sever mi?” (Aşçı Dede, 2006: 1313).; Şeyh Safi de “Dünya sevgisiyle dolu olan bir talibin durumu nedir? diye soranlara “Dünya bir leştir, talipleri de köpeklerdir” hadisini okumuştur (Erkânâme, 2007: 37).

tutulmuştur (Say, 2010: 16). Şu durumda dünyanın bütün nimetleri, siyasi ve toplumsal statüleri derviş toplulukları için hiç hükmündedir. Onlar için güçlü bir sultanın yanı başında şan, şöhret ve zenginlik içerisinde yaşamaktansa fakir ve kimi zaman meczup bir şeyhin kapısında ona sonsuz bir sadakat ve iman ile biat ederek nefis mücadelesi vermek yeğdir (Otman Baba, 2007: 40; Mensching, 2012: 160, 249). Hatta şeyh ve dervişlerin devlet kapısında sultan, hanedan ve elit bürokrasi ile içli dışlı olmaları bu sayede birtakım dünyevi kazançlar elde etmeleri tasavvufun merkezinde yer alan ve olmazsa olmaz olan “*Velayet*”ten uzaklaşılması olarak değerlendirilmiştir. Akhisarlı Şeyh İsa bu durumu açık bir dille şöyle ifade etmiştir: “*Zira dünya padişahlara yakın olan, haram yemekten elin çekmez. Velâyet anlardan uzak olanlardadır*” (Akhisarlı Şeyh İsa, 2003: 182). Özellikle Osmanlı döneminde devlet-tarikat ilişkilerinin giderek batını mecrasından koparılarak zahiri perspektifle yeniden inşa edilmesi hele hele “*Vakıf-tekke*” modelinin yaygınlaşmasıyla devlet-tarikat ilişkilerinin hızla bir patronaj ilişkisine doğru kayması bazı tasavvufi çevrelerden ideolojik ve ontolojik merkezli olmak üzere ciddi tepkiler almıştır.

Örneğin XVI. yüzyıl Bayramî şeyhlerinden Akhisarlı Şeyh İsa, devlet eliyle vakıflar edinen meşâyihî ağır bir şekilde eleştirerek: “*...Zira irşad ehli az kaldı... Ümera ve vüzera kapularına varub ilm-i zâhir kuvvetiyle mansıblar alub evkâf ihtiyar ider oldular. Şeyh geçinenler böyle olicecek, avam nice eylesünler? Ulema hınzır etinden tatmadılar, avam dahi yemezler. Eğer “meşâyih” adlılar evkâf ihtiyar etmeyelerdi, derviş adlılar ebedi evkâf ihtiyar itmezlerdi.*” demiştir. Yine o “*Mansıb ve merâtib isteyen müteşeyyih’in yol dilencileridir ve kâziblerdir ve evkâf bekçileri leş öger kuzgunlardır*” sözleriyle bu durumu ağır bir dille tenkide devam etmiştir (Akhisarlı Şeyh İsa, 2003: 239). Şeyh İsa’nın bu tutumundan onun, hem devlet ricali ile yakınlaşılması hem de vakıf-tekkelere yaygınlaşmasının tarikatları doğrudan merkezin güdümüne sokacağı, böylece siyasetin, tarikatları yönlendirerek kadim tasavvufi melekelerden uzaklaştıracağı kaygısını taşıdığı ortadadır. Diğer taraftan bu tür uygulamaların meşâyih ve dervişler arasında mal, mülk, makam, mevki sahibi olmak gibi velâyete düşman hasletleri yaygınlaşacağı da düşünülmüş olmalıdır (Işık, 2015: 201). Nitekim İsmail Hakkı Bursevî devlet kapısında meşâyih’in alacağı manevi yaralara karşın bir reçete sunmaktadır. Ona göre meşâyih devlet ricali ilişkilerinde “*Meşâyih talip olan değil matlup olan taraf olmalıdır. Bu münasebetlerde dünyevi bir garaz da olmamalıdır*” (Namlı, 2001: 279). Şeyh İsa ise olayın sosyo-ekonomik boyutunu önceleyerek şu çözümü önermektedir: “*Ve benim evladım ilmi tahsil iderken sanat öğrensinler. Hiç sanatsız olmasınlar. Sanatı olmayanların fi’-dünyâ zillet çekmeleri eksik değildir. Ve sanatsızlık kişiyi nâ-merde muhtaç eyler. Ve âzade iken kul eyler.*”

Benim evladım ar itmesünler sanat öğrenmeye". Görüldüğü gibi şeyh açıkça ekonomik bağımsızlığın diğer özgürlüklerin adeta ön koşulu olduğunu ifade etmektedir (Akhisarlı Şeyh İsa, 2003: 250).

Tembellik ve işsizliğin süflikle bağdaşmayacağını belirten İsmail Rusûhi Ankaravî de müritlere çalışarak, kimseye muhtaç olmadan geçimlerini sürdürmelerini salık verirken görülmektedir (Ankaravî, 1996: 195-197). Otman Baba ise Sultanın kendisine gönderdiği florileri velayetin önünde engel olarak görmüş⁶ başka bir deyişle "*Devlet yardımı ve vakıf malı varsa velâyet yoktur.*" demeye getirmiştir. Bâli Efendi'ye (ö 980/1572-73) göre de "*Emir ve vezirlerin eteğine tutunmak pislîğe bulaşmaktır. Bir dervişin emir kapısında bulunması ne kadar da çirkin bir şeydir.*" (Aktaran: Öngören, 2012: 238). Abdurrahman el-Askerî de doğrudan vakıf-tekke anlayışını hedef alarak XV. ve XVI. yüzyılda tarikatların içinde buldukları bu durumu eleştirmiş, seleflerini hayırla yâd ederek onlar ne tekke ne de vakıf malına tenezzül etmezlerdi demiştir.⁷ Son olarak Emir Buhari de Kudüs'te kaldığı vakıf medresenin ekmeğini yememiş, yazıcılık yaparak, para kazanmak suretiyle geçimini temin etmiştir (Kurnaz-Tatçı, 1999: 5).⁸

Bütün bu ağır tepki ve eleştiriler bir yere kadar makul olmakla birlikte içinde bulunulan zaman, siyasi ve sosyal yapılanma, yani sistem tarikatları vakıflaşmaya; sultan, saray ve bürokrasi ile içli dışlı olmaya; devlete eklenmeye mecbur bırakmıştır. Küçük zaviyelerden büyük tekkelere doğru gelişme gösteren bu süreçte çok farklı gider kalemleri olduğu anlaşılan tekkelerin gündelik ihtiyaçlarını karşılamak, vakıflar olmadan nerede ise imkânsız bir hal almıştır.⁹ Böylece bir taraftan XV. yüzyılın ikinci yarısından

6 Otman Baba Sultan Mehmet'in kendisine gönderdiği florileri "ol kan-ı velayet celal birle ol hud-damâ ayıtdı kim: "Tiz yûri bokum üzerime getürme. Al git diyü cevap eyledi." (Otman Baba, 2007: 40).

7 "... Ne tekye vü hân-kaha talib olurlar ve ne sevda-yı riyasete ragıb olurlar. Selef-i rical ve kümelin-i selef mal-ı vakfı kabul itmemişlerdür. Mezcublardan birine kuşe-i hân-kahı iş'ar iderler. ... Sultan-ı mülk-i ma'na tekye ve han-kâh kabul itmediler. Erenler vakf etmegin yimezler. Sizler halkı yimeyesüz diyü vasiyetler iderlerdi." (Aktaran: Erünsal, 2003: LIV).

8 Ancak bütün bu eleştirilerle birlikte müsadere uygulamasının Osmanlı toplumunda mülkiyeti güvence altına almak hususunda vakıf müessesesini kurtarıcı bir unsur olarak ön plana çıkardığı da göz ardı edilmemelidir. Zira Gölpnarlı'nın tabiriyle "Vezir yahut bey gazebî padşâhiye uğrar, işareti hümayûn"la boğulur, kellesi kesilip "sengi ibrete" (ibret taşı) konur. Fakat iş bununla bitmez, bütün paraları, menkul, gayrimenkul nesi varsa, yağmadan geri kalanlar, devletin olur. Geride kalanlar ise beş parasız, yersiz, yurtsuz, ortada kalırlar. Hiç kimse için yarı garanti değildir (Gölpnarlı, 2006: 241). Nitekim bu türden mülkün vakfa dönüşümüne dair güzel bir örnekte "Sa'diyyeden Kantarcı Baba Tekkesi Kantârî Baba tarafından kendi evinde açılmış, zikir halkası on beş sene kadar bu evde kurulmuş nihayet Şeyh evini vakfederek tekkeye dönüştürmüştür. 1252/1836 tarihinde vakfiyeyi evlada meşrut kılmiş, erkek evlat bulunmazsa en yetişkin halifeye sa'diyye ayini yaptırma yetkisini şart koşmuştur" (Yücer, 2010: 195).

9 Bir arşiv kaydından bir tekkenin gider kalemleri şu şekilde sıralanmıştır: "1000 münâsib olan mesârîf ve Kıbrıs'ta okuyan hâfızlara, 1500 tob terekesi için hakim efendiye verilen; 4000 muhtevisinin ilam için hakim efendiye, 4000 Evkaş Nâzirına; 2575 bâ-tahvil semerzâde Mustafa Efendi'ye; 1500 bâ-tahvil Hacıköylü Abdullah Ağa'ya; 3000 Karındaşı Hüseyin Efendi'ye bâ-tahvil

itibaren devletin merkeziyetçi bir anlayışla tam olarak ortaya çıkmasıyla, diğer taraftan karşı karşıya kalınan iç ve dış tehditler ile devletleşme-merkezileşme ve ideolojikleşme sürecinin hızlanmasıyla tasavvufi çevreler ve aşiretler gibi yapılar eski güçlü otonom özelliklerini kaybetmişlerdir. Böylece tarikatların devletin ideolojik aygıtlarına dönüştüğü, seküler kurum ve kurullarla hem hal olduğu yeni bir durum ortaya çıkmıştır.

Kanaatimize göre sülâhlerin dünyayı boş veren ve servet biriktirmeyi öteleyen anlayışlarında ideolojik ve ontolojik anlayışları yanında içinde buldukları toplumdan beslenebilme ve gündelik ihtiyaçlarını karşılayabilmelerinin de etkisi vardır. Dervişlerin yola revan halleri ve toplayıcılıkları (keşkül-i fukara) toplumca kabul görmüş ve daha çok dinî ve mistik algılarla özdeşleştirilmiş görünmektedir. Kendisini Allah'a adayarak dünya nimetlerinden yüz çeviren garip bir dervişe ya da onların ikamet ettikleri fakirhanelere (tekke ve zaviyelere) ihsanlarda bulunmanın sonsuz kurtuluşa, olası bela ve musibetlerden korunmaya vesile olacağına dair toplumda güçlü bir inanç oluşmuştur (Işık, 20115: 94) . Nitekim evliya menkıbeleri bu tarz hikâye ve kerametlerle doludur. Hacı Bektaş Veli Velayetnamesinde geçen bir hikâyeye göre Hacı Bektaş bir kadından yiyecek bir şeyler istemiş kadın ise “Tanrı için lokma ister” deyip küpün dibinde kalan yağı yine “Tanrı yerine verir” diyerek ekmeğe sürüp vermiştir. Hacı Bektaş: “Artsın eksilmesin, taşsın dökülmesin” demiş bir anda küp ağzına kadar yağ ile dolmuştur. Yine Hacı Bektaş bir Hıristiyan köyünde kendisine çavdar ekmeği veren ve bizim yerimizde buğday yetişmez ayıplama diye hayıflanana kadına, “Bereketli olsun, çavdar ekin buğday biçin, küçük hamur yapın büyük somun alın...” demiş ve dediği gibi de olmuştur (Hacı Bektaş Veli, 1995: 23-24, 26). Başka bir menkıbeye göre de

verilen; 575 ... Osman'a bâ-tahvîl verilen; 2400 Kürekçi Musa'ya bâ-tahvîl verilen, 3500 Sungurlu Osman Ağa ve gerek ? masrafına bâ-tahvîl verilen, 250 Ali Efendi'nin iyâline verilen; 800 zefîriye verilen; 250 Sâniye Hâtun'un hatim mesârifine; 325 samana verilen; 240 şu'bede...; 125 nakden vazife için hocaya verilen; 500 nakden terziye verilen; 50 taclara verilen; 75 saraca verilen; 18 bâ-hal hacı verilen; 9 def'a bâ-hal Bezircioğlu'na verilen; 19 demirciye verilen; 20 kekime verilen; 24 kırmızı bezlere verilen; 7 zıvanaya verilen; 230 lâhmeye verilen; 42 muma verilen batman; 8 Hüseyin Efendi yed'iyle sabuna verilen; 8 karındaşım Yusuf Ağa yed'iyle def'a sabun; 20 yolun ? verilen; 300 uşakların mahyasına; 350 beş araba kömüre verilen; 485 Hasan Efendi yed'iyle üzûme (15), sabun 5, bal pekmez 5, eşki 4, pekmez 3, 1 ?; 30 ...çorbacı yed'iyle 1 batan bastırma; 100 hakim efendinin kâtibleri ve Mahsur Hacı verilen; 110 vâlidem Nisâ Hâtuna Hoca yediyle dört araba odun ve bir araba kömüre verilen; 67 Hüseyin Efendi yediyle postaya; 13 def'a kükücü yediyle posta verilen; 70 terzi yediyle ? verilen (7); 50 çizmeciye; 24 devren...; 41 kalaycıya verilen Sayuk Efendi'nin borcu; 17 def'a kalaycıya verilen; 1000 Hüseyin Efendi ma'rifetiyle kükürtcü yediyle asitana giden; 32 Saniye Hanım'a bir yürek (16) ve bir havlu (16); 16 Efendinin zamanında bezirciye verilen; 120 şâyana şeref ibdâsından Mustafa mahyası, beyân Şa'ban 1275 (toplama) 29892; Def'i mesârîfât beyân olunur 29892 yekûn; 45 kalaycıya (sonrası silik); 370 Hasan Efendi'nin aldığı ev için verilen, 880 Mecid Bey bahçesine...; 58 def'a vazife için hocaya verilen; 85 taze yakıtı verilen; 70 umumi çocuklarına tören için alınan gömleğe verilen; 1500 ? Hüseyin fendiye nakden verilen, Def'a mesârîfât beyân olunur 32900” (BOA. HSDSABZ. Nr. 8/ 50, lef 1-2, 20 S 1275/ 29 Eylül 1858). Buradan oldukça çeşitli ve masraflı giderlere sahip olduğu anlaşılan tekke ve zaviyelerin vakıf gibi düzenli gelir sağlayan bir kuruma ne kadar ihtiyaçları olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

bu kez Dediği Sultan geyik sütünü bereketlendirmiş Üçler, Yediler ve Kırklara sunulduğu halde süt hiç eksilmemiştir (Taşgın, 2013b: 192).¹⁰

Zira burada istenenler ve verilenlerin Tanrı adına istenip verildiği, velilerin de söz konusu yardımları yine Tanrı'nın inayeti ile yerine getirdikleri dolayısıyla meselenin bir inanç olayına dönüştüğü göz ardı edilmemelidir. İsmail Rusûhî Ankaravî bu inancın teolojik temelini Allah yolunda sürekli cihatta bulunanların çalışmaya fırsatları olamayacağı için ihtiyaçlarının zenginler tarafından temin edilmesini öngören ayetleri dayanak göstererek izah yoluna gitmiştir. O, daima ibadet ve nefis mücadelesi ile (büyük cihat) uğraşan derviş taifesinin de aynı durumda olduklarını ve bunlar dilenmeye gerek duymadan geçimlerinin diğer Müslümanlarca karşılanması gerektiğini belirtmiştir (Ankaravî, 1996: 197-198; Ay, 2012: 81). Akhisarlı Şeyh İsâ ise söz konusu geçimin toplum tarafından hangi usullerle karşılanacağını belirleme gayretindedir: “*Ve arifane diyüb her kişiden beraber akçe alub sohbet itmeğe rıza virmeye ve böyle gitmeye. Meğer Allah için deyüp denşureler. Her kişi kadir olduğu miktarı geçmişlerinin ruhiçün niyyet eyleye vire. Yahud kendi nefsi için sadaka eyleye vire.*” (Akhisarlı Şeyh İsâ: 49-55). Şeyh Safi Buyruğunda da tarikatın sosyo-ekonomik ihtiyaçlarını topluma yaslanarak karşılaması durumunun nasıl bir teamüle dönüştüğü şöyle ifade edilmiştir: “*Dervişlerin ve mürşidin, rehberlerin ve pır-i kâmillerin katına eli boş varmayalar.*” (Taşgın, 2013b, 85). Yine Şeyh Safi gelen niyazların dervişler arasında ne zaman ve nasıl dağıtılacağını da kurallara bağlamıştır. Buna göre dergâha gelen yardım ve hediyeler ertesi güne bırakılmadan dervişler arasında büyük küçük ayrımı yapılmaksızın herkese eşit olarak dağıtılmalıdır (Erkânâme, 2007: 73).

Tarikatları finanse eden önemli bir gelir kapısının da meşâyihin batını yollarla fert ve toplumun kronikleşmiş olan birtakım problemlerini çözmeleri üzerine şeyhe veya tekkelere yapılan yardım ve ihsanlar olduğu görülmektedir. Mesela, Sultan Süleyman'ın oğullarından birisinin hasekisine musallat olan titreme hastalığını Kademli Baba iyileştirmiş ve padişah tarafından Baba'ya büyük ihsanlarda bulunulmuştur (Demir Baba, 2011: 47-48); Aşçı Dede tarafından aktarılan başka bir olayda ise şeyh bu kez padişah ile aralarına bir soğukluk giren hasekilerinden birisinin derdine derman olurken görülmektedir. Buna göre “*Kadın kendisini tekrar sevdirmek için hocalara şuraya buraya düşmüş. Bir fayda görmemiş.*” nihayet o zamanlar İstanbul'a yeni gelmiş olan Şeyh Hüseyin Efendi'yi bularak himmet istemiştir. Nihayet Şeyhin nazarıyla

¹⁰ Kaygusuz Abdal Mısır Padişah'ının görmeyen gözünün açılmasını sağlamış kendisinden ne dilerse yapacağını söyleyen Padişah'tan sadece keşkülünü dolduracak kadar yağ ve bal istemiş fakat saraydaki bütün yağ ve bal küpleri boşaltıldığı halde keşkül dolmamıştır (Kaygusuz Abdal, 1999: 50)

sorun çözülmüştür. Kadın bu hadise üzerine Erzurumlu Hüseyin Efendi'ye Ayasofya'daki bir konağı alıp hediye etmiştir (Aşçı Dede, t.y: 51; Işık, 2015: 248).¹¹

Bunlardan başka sar'a ve akıl hastalıklarının tedavisinde şeyhlerin mahir olduğuna hem kendileri hem toplum hem de devlet ricali tarafından inanılıp güvenildiği arşiv kayıtlarından da anlaşılmaktadır. Öyle ki bazı tekke ve şeyhler için zikredilen "*darüşşifa hükmünde*" "*darüşşifa şeyhi*" ifadeleri, "*maaş tahsisi*" gibi ibareler özellikle bu hastaların tedavisi işine hasredilmiş ve bu alanda uzmanlaşmış tekkelerin, şeyhlerin olduğu ve bu işin resmi bir görev gibi telakki edildiğini göstermektedir (Işık, 2015: 236). Mesela Pasin Zorvans (Toprak) köyündeki tekkenin darüşşifa hükmünde olmasından ve Erzurum'da bundan başka delileri muhafaza ve terbiye eder bir yer olmadığından, burasını ocak suretinde idare edegelen aileden olan şeyhe tahsis edilmesinin istendiği görülmektedir (BOA. C. EV. 434/21977, 30 M 1147/ 2 Temmuz 1734). Başka bir kayıta da Musul'da bulunan akıl hastalarının tedavi ve muhafazasının Alemdar Şeyh Ahmed Efendi'ye havalesi edilip şeyhe yaptığı hekimlik karşılığında maaş tahsisi yapıldığı anlaşılmaktadır (BOA. İ. DH. Nr.1313/1311, 26 Za 1311/ 31 Mayıs 1894).

Bütün bu dergâha gelir sağlayan yol ve yöntemlerin yanında büyük pirlerin mezarlarının bulunduğu türbelerin de zamanla dervişler için bir gelir kapısına dönüştüğünü belirtelim. Zira Mevlânâ'nın halefi Çelebi Hüsameddin onun mezarı etrafında oluşan topluluğu fark ederek hemen mezarın üzerine bir türbe yapılmasını sağlamıştır. Türbe için bir vakıf kurulmuş bu sayede Mevlevilik teşkilatının ilk temel taşları atılmıştır (Gölpınarlı, 2006: 37). Böylece Mevlana takipçilerine birisi Mesnevi diğeri ise türbesi olmak üzere sürekli onun yüksek manevi şahsiyetini hatırlatacak ve onları birlik ve bütünlük içinde tutacak iki eser bırakmıştır. Burada olduğu gibi zamanla türbeler tarikatlar için hem istikbale matuf birleştirici bir çimento vazifesi görmüş hem de kurulan türbe vakıfları ve ziyaretçi ihsanları sayesinde bir ekonomik değere, geçim kaynağına dönüşmüştür.¹²

11 *Şeyhlerin batını güçleri ile insanların, toplumun sorunlarını çözdüklerine dair menkıbelerde çok sayıda örnek bulmak mümkündür. Mesela Sinan Dede de İznik Gölü'nde balık tutmakta oldukça zorlanan balıkçıların himmet taleplerini geri çevirmemiş onun dua ve himmetiyle su balıkla dolmuştur (Abdullah Veliiyuddin Bursevî, 2009: 61). Ebu'l Vefa ise batını güçlerini Dumaşk'a musallat olan çekirge sürülerinden halkı kurtarmak için kullanmıştır (Yücer, 2010: 118).*

12 *Bu durum arşiv kayıtlarında açıkça görülmektedir: Halilürrahman türbedarı Şeyh Kemaleddin Efendi'nin şayan-ı merhamet olduğundan bahisle münasip miktar maaşla terfihi istidası (BOA. C. EV, 454/22981, 02 Ş 1178/25 Mart 1765); Sivas'ta metfun Şeyh Ahmed Tarrani Türbedarı Şeyh Celaliye otuz akçe yevmiye tevcihi (BOA. C. EV, 328/16684, 3 C 1227/14 Haziran 1812; Siroz'da Nakşibendi meşâyihinden Piri Mehmed Efendi Türbesi kandilci ve türbedarı maaşı olarak iki yüz ve civarındaki zaviyesine üçyüz iki toplam beş yüz kuruş senelik verilmesi (BOA. C. EV, 147/7341, 19 M 1228/ 22 Ocak 1813).*

Tarikatın topluma yaslanarak varlığını idame ettirmesi sürecinde, tekke kalan ve sınırlı sayıda olan derviş ve müritlerden ziyade tekke dışında kalan ve zaman zaman şeyhin sohbetlerine iştirak eden hatta bu mümkün olmadığında bile ona muhabbetle bağlı kalan sayıca daha kalabalık olan muhiplerden¹³ beslendiği gözden kaçırılmamalıdır. Bu konuya açıklık getirmesi bakımından aşağıdaki tabloya bakınız.

Şekil: Tarikatların Hiyerarşik Yapısı ve Sosyal Ağları¹⁴

Tarikatların geleneksel ekonomik gelir kaynakları: Toplayıcılık, sultan, saray ve bürokrasi ile sosyal ağlardan gelen yardımlar ve ihsanlar, bätını güçleri ile çözdüklerine inanılan problemlere karşın şeyh ve tekkeye ulaştırılan hediyeler, devletleşme süreci ile birlikte yaygınlaşan devletin tarikatlara

¹³ Muhip, tarikata ve şeyhe bağlı ancak onu göremeyecek kadar uzak mesafede olanlardır. Sayıları yukarıdakilerin hepsinden fazla olup tarikatın toplum içindeki sosyal ağlarının en kalabalık olanını aynı zamanda tarikata en çok ekonomik yardımda bulunan kısmı oluştururlar (Işık, 2015: 99). Akhisarlı Şeyh İsa muhiplerin durumunu da şöyle açıklar: “Ve muhib şol kimsedir ki, şeyhin hizmetinde olmadan ve şeyhten tevbe kılmadan şeyh görmeden iştirmek ile vaktan sever. Ve iştiyak arz eyler. Beni şeyh duadan unutmasun deyü nice hedayerle dünya gönderir. Dost iki nevdir: Birisi şeyhin tarikin görmezden evvel hevâdarı ve musahibidir. Şeyhi sever gelir gider. Şeyhin tarikatine girmez evelden nice musahabet ile geldiyse lâ tekliif yine öyle ider. Bunun gibi kadim dost şeyhin katında gayet sevgilidir. Birisü (de) ol kadim dostun dostudur, anunla giderken ol dahi dost olur...” (Akhisarlı Şeyh İsa, 2003: 49-50).

¹⁴ Burada yukarıdan aşağıya doğru inildikçe her katmanda bulunanların sayısı artmakta, tarikatın tekke içinden tekke dışına doğru sosyal tabanı oluşmakta, aynı zamanda tarikatın gerek ritüellere dayanan gerekse idari meselelere dayanan sınırlarının aşağı doğru inildikçe zahiri kutsallarla paradoksal bätını zaviyeden bakılınca oldukça tutarlı bir şekilde bilinirlik düzeyi azalmaktadır. Yine tepe noktasında bulunan grup, tarikatın propagandasını yaparken altta kalan gruplar bu propagandayı daha geniş kitlelere ulaştırmak noktasında işlev görmektedir. Dairenin dışına doğru açıldıkça her ne kadar şeyh ve tarikata bağlılığın derecesi azalsa da sosyo-ekonomik katkı oranı artmaktadır (Işık, 2015: 101).

yönelik atıyye,¹⁵ muharremiyye,¹⁶ taamiye¹⁷ yardımları, maaş ihسانları, tekkelerin inşa ve onarımı için kaynak ayırması¹⁸ ve bunlar içerisinde belki de en temel geçim kaynağı halini alan vakıf-tekke modelinin yaygınlaşması¹⁹ şeklinde özetlenebilir.

III. OSMANLI MODERNLEŞMESİ İLE SOSYO-EKONOMİK ANLAYIŞIN DEĞİŞİMİ VE TARİKATLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

II. Mahmut'tan itibaren devletin geleneksel iktisadi ve ekonomik anlayışında köklü değişikliklere gidildiği, Batı'daki iktisadi ve ekonomik gelişmeler ışığında yeni kurumlar ve ihtisas alanları inşa edilmeye başlandığı görülmektedir. Aslında söz konusu bu gelişmeler sadece görünen birtakım reformlara değil aynı zamanda bu süreci besleyen kadim siyaset ve iktisat anlayışlarının da değiştiği zihinsel bir dönüşüme de işaret etmektedir. XVI. yüzyıldan başlayarak devletin gelir toplama ve ekonomik dar boğazları aşma konusunda sergilediği gelenekten güç ve feyiz alarak denediği yol ve yöntemler (Çakır, 2001: 17-21) kapitalist ve emperyalist baskılar karşısında yetersiz kalmış ve devlet modernleşme sürecinde iktisat anlayışını büyük oranda revize etmek zorunda kalmıştır.

Birey ve mülkiyet kavramlarının yeniden tanımlanarak hukuki bir güvence altına alındığı bu süreçte tımar, örfi vergiler, iltizam usulü, müsadere gibi geleneksel uygulamalara son verilmiş, bunlar yerine herkesin mal ve mülk

15 Örnek vermek gerekirse Şeyh Abdülkadir Bağdadi'nin tekke ile ilgili işleri halledildiğinden bir aylık yevmiyesinin atıyye olarak itası için buyruldu yazılması söz konusu olmuştur bk. (BOA. A. MKT. NZD. 318/89). Atıyyelerin sadece nakdi olmadığı aynı olarak da yapılabildiğini gösteren bir kayda göre de Ceddi Hacı Bektaş Dergâhu postnişinlerine hurka, baha şeklinde atıyye verildiği görülmektedir (BOA. C. EV. 18/859, 29 Z 1173/ 12 Ağustos 1760).

16 Hicri yılbaşı olan Muharrem münasebetiyle devlet erkânının saraya giderek tebrikte bulunmaları nedeniyle padişah tarafından verilen atıyyeye muharremiyye denilmiştir (Pakalın, 1983: 567). 1798 tarihli bir Hatt-ı Hümayûn'da her yıl tarikat fukaralarına adetten olarak Muharremiyye adıyla dağıtılan atıyyenin, asitane ve civarında bulunan tekke ve zaviyelerin müfredat defterlerine uygun olarak 1212 yılında da dağıtılması istenmiştir (HAT. 1469/72, 29 Z 1212/ 14 Haziran 1798). Defteri Dervişan'da da Yenikapı Mevlevihanesi'ne gelen hediyelerden bahsedilirken, "Ameden-i atıyye-i Hümayûn. Beş Mevlevihane şeyhlerine yüzer gurus ve beş dergâhın fukarasına bin" kaydı düşünülmüş ve bu hediyelerin Muharremü'l-Haram sene 1214 de verildiği belirtilmiştir. Bk. (Defteri Dervişan, 2011: 31).

17 Tekke ve zaviyelerde "âyende vü revende"nin güven içerisinde ağırlanmasını önemli bulan devlet Amasya'da Vezirköprüsü denilen mahaldeki Nakşebendî zaviyesi yol üzerinde bulunup, gelip genciler çok olduğundan tekke matbaahuna taamiye tertib ve tahsisi sağlarken görülmektedir bk. (BOA. C..EV. Nr. 231/11501, 28 L 1251/ 16 Şubat 1836).

18 Mesela "Akbiyık Sultan Dergâhu Akbiyık (ö. 859/1455) tarafından II. Murat'ın izni ve teşvikiyle kurulmuştu." (Öcalan, 2000: 60-61), Öngören'in aktardığına göre Kanuni Dönemi'nde ise Topkapı civarında Halvetiyye meşâyihinden İbrahim Ümmî Sinan (ö. 976/1568) adına bir tekke inşa edilirken Koska'da Nakşebendiyye ricâlından Hekim Çelebi (Hakim Çelebi, ö. 9 Zilhicce 974/ 17 Haziran 1567) için de bir tekke yaptırıldığı bilinmektedir (Öngören, 2012a: 267). İstanbul'da XVI. yüzyılda Halveti tekkelerinin İnşasında Devlet İdarecilerinin Rolü hakkında spesifik bir çalışma için bk. (Bölükbaşı, 2014: 71-87).

19 Geniş kapsamlı tekke organizasyonu kuran tarikatlar, bu kuruluşları maddi açıdan yaşatabilmek için de zengin ve yaygın bir vakıf sistemi oluşturmuşlardır. Vakfedilen tarım alanlarının yanında, gelir temin etmek amacıyla hamam, dükkân, değirmen ve imalathaneler gibi ticari kuruluşlar oluşturulmuştur. Padişah ve devlet yöneticilerinin vakıf yoluyla sağladıkları gelirler de bu örgütlerin güçlenmesinde başlıca rol oynamıştır (Özer: 2007: 83 84)

haklarını garanti eden, kudret ve servetine göre belirlenen bir vergi anlayışı getirilmiştir (Çakır, 2001: 23; Şener, 1990: 21-22). Toprağın bir üretim aracı olarak modern yaklaşımlar eşliğinde yeni bir mülkiyet anlayışıyla algılanmaya başlandığı bu dönemde, toprak ve vergi üzerinden ayrıcalıklar elde etmiş olan kesimlerin imtiyazlarına da son verilmiştir. Yani adalet ve eşitlik her alanda olduğu gibi vergilendirme meselesine de teşmil edilmiştir. Bu durum pek tabii olarak tekke ve zaviyelerin asırlardır vakıflar ve vergiler üzerinden edindikleri ayrıcalıklı konumunu doğrudan etkilemiştir. Osmanlı iktisadi ve ekonomik anlayışında görülen ve tarikatları daha çok olumsuz olarak etkileyen, hatta devletin onları tasfiye etme amaçlı politikaları olarak da öne sürebileceğimiz bu yeni uygulamaları izah edecek olursak şu unsurları ön plana çıktığı görülmektedir:

Birincisi, Vakfiye Nezareti'nin kurulmasının tarikatların sosyo-ekonomik yaşantılarına olan etkileridir. Vakıflar tekke ve tarikatların geleneksel yapıları içerisinde temel geçim kaynağı halini almakla birlikte giderek şeyhlerin ve ailelerinin geçim kaynağına dönüşmüştü.²⁰ Öyle ki bu durum zaman zaman tekkenin şeyhi ya da ailesi ile vakfın mütevellisi arasında yoğun çekişmelere ve mücadelelere sahne olmuştur.²¹ Devletin yüksek hakemliğine müracaat edilmek suretiyle çözülmeye çalışılan bu ihtilaflar yer yer vakıflar üzerinde dönen birtakım yolsuzlukları ya da toprakların ve gelirlerinin amaçları dışında kullanılması gibi birtakım problemleri de gün yüzüne çıkarmıştır.²² Gerek bu

20 Nitekim vakfiye şartnameleri bile tekke meşhathatı ve vakfın mütevellî hakkının şeyhin sülalesi dışına çıkmasını önler şekilde hazırlanmıştır. Bu durumu örneklendiren bir kayıta devlet vakıf şartnamesinin yerine gelmesi için şeyhlik makamına geçen şahısları dikkatle takip ederken görülmektedir (MA., MMDD, Nr. 1734 s.12, 21 Ra 1328/ 2 Nisan 1910); başka bir belgede de Bursa'da Nakşebendi Tarikatı'ndan Ramazan Baba Zaviyesi'nin zaviyedarı Hacı Hikmet Efendi'nin vefatından sonra oğullarının küçük olması sebebiyle, vekaletle Abdülgafur Efendi'nin zaviyedarlık edeceği hususuna dair Sadrazam Sarım Paşa'nın yazısı yer almaktadır. (BOA. A. MKT. Nr. 5/47, 3 N 1264/ 3 Ağustos 1848).

21 Çorum Mevlevihanesi Şeyhi İzzet Dede Efendi'nin Hoca Ahmed ve Hacı Yusuf Efendilerin vakıflarının mütevellisi Mustafa Said Efendi ile mahkemelik olduğunu beyan eden kayıt bu konuda güzel bir örnektir. Bk. (ÇŞS. Nr. 16, s. 962, 6 Za 1326/ 30 Kasım 1908); Yine şeyh mütevellî çekişmesini gösteren başka bir hadisede de, "Bağdad Vâlisi Necib Paşa merhûmun Tire Kazâsı'nda vâkî" dergâhın şeyhi Zeyn-ül-âbidîn Efendi hilâf-ı şart-ı vâkıf hareketde bulunduğundan bahisle meşhathat cihetinin uhdesinden def'i hakkında vakf-ı mezkûr mütevellisi Abd? Bey tarafından takdim kılınan arzual" üzerine bir araştırma yapılmış Zeynel Âbidîn Efendi'nin şu ana kadar vazifesini layıkıyla yerine getirdiği belirtilerek "Hüs-nü zan olunur Münzevî ve hâluk bir zât olduğu" kaydedilmiş ve "Zeynel Âbidîn Efendi tarafından bit-takdim muhavvel arzualhalde mütevellî mûmâ-ileyh İzzet Bey vazifesiyile dergâhın ta'miyesini virmeyerek gendilerini rencide itmesinden dolayı terâküm vazifesinin tahsilî zımında ikâme-i da'vî neticesinde aleyhine virilen i'lâm hükmünün sürüncemede bırakmak üzere hakkında şikâyete kıyâm ile kendüsünü rencide itmekde olduğundan ve ifâdât-ı säireden bahisle" durumu belirten bir yazı kaleme almış ve sonuçta şeyhe iftira eden, baskı altına alan, dergâha karşı sorumluluklarını yerine getirmediği anlaşılın mütevellî zatın dergâhtan uzaklaştırılmasına karar verilmiştir (MA. TZD, Nr. 1771, s. 25, 16 Ş 1309/ 14 Mayıs 1892).

22 Mesela Bulgaristan Komiserliği müdüriyeti tarafından hazırlanan bir rapor Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nden Meclis-i Meşâyihe tevdi edilmiş ve bir yolsuzluğu gün yüzüne çıkarmıştır. Buna göre Gâzi Hasan Paşa Tekkesi zaviyedar ve evkâfı mütevellisi olan Ahmed Rıza Efendi'nin ve Edirne Sancağı'na tâbi Pravadî Kazâsı Dona Kariyesi Gölü'nde bulunan ve iki kaya değirmenden oluşan değirmenin bir kayası hasılatını alarak tekkede "Tekke-i mezkûrede icrâ-i âyin ile berâber lâzım

problemleri çözmek gerekse dağınık bir halde olan vakıfları tek elde toplamak, devletin sosyo-ekonomik yapısını Batılı bir anlayışla yeniden inşa etmek, toprak gelirlerini devletin diğer alanlardaki ihtiyaçlarının karşılanması ve soyo-ekonomik hayatın canlanması için harcamak, dini çevrelerin gücünü kırmak (Ertem, 2011: 47-48; Öztürk, 1995: 69). Osmanlı kamu hizmeti sisteminin tamamını oluşturan vakıfların denetim, gözetim ve yönetim işlerini yürütmek ve nihayet Çizakça'nın da ifade ettiği üzere devletlerarası rekabet ve bu durumun dayattığı ekonomik talepleri karşılamak (Çizakça, Vd., 2006: 27) gibi amaçlarla 1826 yılında Evkaf Hümâyûn Nezareti kurulmuştur (12 Rebi'ulevvel 1242/M. 1826). Bunu ise, "1840 tarihli tahsildarlar talimatı ile gayr-i sahih vakıf arazileri dâhil bütün arazilerin vergilerinin merkezden tayin edilen muhassıllar tarafından tahsili ve tahsil masrafları düşüldükten sonra geri kalan bedellerin vakıflara verilmesi kararı izlemiştir." (Öztürk, 1995: 109).

Tanzimat'ın ilanından sonra ise bütün sultanların, devlet adamlarının ve yüksek mevkili kişilerin vakıf toprakları maliye hazinesince zapt edilip öşrü alınmaya başlanmıştır (Mustafa Nuri Paşa, III-IV, 1992: 287). Diğer taraftan Evkaf-ı Hümâyûn Nezareti'nin sosyal yardım işlevleri budanmaya başlanmış, çıkartılan kanunlarla vakıflar bünyesinde bulunan "duagü fodulaları" ve "duagü vezaipliği" gibi uygulamalara son verilmiştir.²³ Başlangıçta bir tür sosyal yardım işlevi görmüş olan duagü fodulası XX. yüzyıla gelindiğinde alınıp satılabilen bir tür hazine bonosuna, faiz geliri getiren bir yatırım aracına dönüşerek bu hüviyetini kaybettiği kaydedilmiştir (Özbek, 2013: 277).²⁴ Burada duagü fodulası için Evkaf bütçesinden ayrılmakta olan tahsisatın kaldırılması, imaretlerin kapatılması ve bu kaynakların ilmiye talebesinin eğitimi için ayrılması (Özbek, 2013: 276-277) devletin resmî İslâm'ı önceleyen genel politik hedeflerini göstermesi bakımından önemlidir.

Vakfiye Nezareti'nin kurulması ardından vakıflara el konularak "Devletin bütün gelirleri tek elden toplanmalı, bütün giderleri de devlet hazinesinden karşılanmalı." (Öztürk, 1995: 70) görüşünün hâkim olduğu yeni bir süreç

gelenle it'âm-ı ek(t)mek şartlarına mûmâ-ileyh Ahmed Rıza Efendi aslâ riâyet itmeyüb" söz konusu değirmen hissesini oğluna yirmi sene müddetle ücret karşılığı kiralamış böylece "Vakf-ı mezkûrun külliyyen mâhuvna sebeb olduğu" anlaşıldığından def edilerek "Meşihat cihetinin hulefâ-ı Nakş-bendî'yeden Hasan Efendi'ye ve tevliyyet ciheti"emrolunmuştur (MA, TZD. Nr. 1771, Num. 5, s. 26, 16 L 1309/ 14 Mayıs 1892).

23 Duagü fodulalarının imhası hakkındaki kanun layihasının Meclis-i Mebusan'da müzakeresinde, mütevellilerin maddî menfaatlerine halel gelmemek üzere istisna tutulan evkafın bu istisnalarının kaldırılması ve evkaf-ı mülhaka hakkındaki ahkâma tabi olmaları kararı için bk. (BOA. BEO. Nr. 3898/292313, 23 Ca 1329/ 22 Mayıs 1211); Duagü fodulası hakkında bk. (İpşirli, 1995: 542).

24 Bu yukarıda anlatılan dönüşüm kesinlikle Osmanlı İmparatorluğu'na özgü değildi. XVI. yüzyıldan beri, Avrupa devletleri de hayırsever vakıfları kontrol altına almaya çalışıyorlardı. Hayatta kalmak için hızla Batılılaşmak zorunda olan Osmanlı İmparatorluğu'nun da doğal olarak bu akımlardan etkilendiği görülmektedir (Çizakça, 2005: 27)

başlamıştır. Bu yeni dönemde güçsüz ve cılız olan tekke ve zaviyeler tasfiye edilirken,²⁵ gücü ve prestiji yerinde olan tekkelere karşı daha müsamahalı yaklaşılmış ancak devletin gerek nezaret gerekse meşihat kanalıyla ihdas ettiği kurum ve kurullar aracılığıyla kudreti ve otoritesi bunlara da kabul ettirilmiştir. Böylece Vakfiye Nezareti kurulmadan önce vakıfları denetimi ve tasarrufu altında bulunduran ulema ile daha çok vakıf gelirlerini tasarruf ederken gördüğümüz meşâyih etkin ve güçlü konumunu kaybetmiştir (Öztürk, 1995: 74; Işık, 2015: 436).

Devlet, kısa sürede asıl niyetini ortaya koyarak evkaf hazinesinden, devlet hazinesine aktarımlar yapmaya başlamış bu durum vakıfların gelirlerinin giderek azalmasına ve zamanla ihtiyaçları karşılanamayan vakıf eserlerinin harabeye dönüşmelerine yol açmıştır. Ertem'in belirttiği üzere vakıf arazilerin maliye tarafından zapt edilerek, öşürlerinin Evkaf Nezareti'ne aktarılması uygulaması zamanla maliye hazinesi tarafından aktarılan ve "iane" olarak adlandırılan bu paranın yok denecek kadar azalmasına ve vakıfların en temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamaz hale gelmelerine neden olmuştur (Ertem, 2011: 49). Diğer taraftan vakıfların yönetiminde görülen yolsuzluklar Vakfiye Nezareti'nin kurulmasından sonra da mahiyeti değişmekle birlikte devam etmiştir. Mesela imparatorluğun son dönemlerinde evlatlık (zurri) vakıfların kısmen artması vakıf müessesesinin yozlaşması olarak değerlendirilmiştir (Ertem, 2011: 50).

Bu yeni dönemde tarikatları doğrudan etkileyen ikinci bir hususta vergi meselesidir. Yeni vergi sistemine göre en önemli husus herkesin eşit tutularak kimseye ayrıcalık tanınmamasıdır. Tanzimat Dönemi'nde genellikle nezarete bağlanan vakıflar içinde kadim bir geleneğe ve güçlü bir sosyal ağa sahip olan Celaliye, Hacı Bektâş-ı Velî, Abdülkadir Geylanî, Hacı Bayramı Velî, Gazi Mihal, Ali, Süleyman, Evronos Bey vakıfları 24 Zilhicce 1307/1889 tarihinde yapılan bir düzenlemeyle ayrıcalıklı ve vergiden muaf tutulan genel vakıf statüsüne alınmış, bunların dışında kalan tüm vakıfların söz konusu ayrıcalıklarına son verilmiş, bir müddet sonra da istisnaiyyet tamamen kaldırılmıştır (Özer, 2007: 83; Varol, 2011: 97-98). Özellikle bu müsamaha "bi kudret" diye tasvir edilen vakıflara sahip olan tekkelere gösterilmemiş, 18 C 1264/ 22 Mayıs 1848 tarihli bir iradede bilhassa taşrada evlat ve akrabalarının geleceğini

25 Vakıflarına el konulan bir tekkenin içinde bulunduğu kötü durumu gösteren bir olaya göre Sufuriye Kariyesi'nde bulunan bir tekkenin "ecdâdından müntakil tekkeye aid evkâfın zabt edilmesine mebnî tereddüd eden fukara ve dervişânın it'âmı husûsunda müşkülât çekilmiş olduğundan bahisle..." o havalede bulunan "arâzi-i mahsûleden münâsebet mikdârının tekke nâmına tevizi (brakılması)" böylece dervişlerin taamiyelerinin sağlanması talebi için bk. (BOA. BEO. Nr. 675/50582, lef 1, 8 Ra 1313/29 Ağustos 1895).

güvence altına almak amacıyla kurulan vakıflar üzerine inşa edilen mescit ve zaviyeler “mescid ve zaviye kılıklı şeyler” olarak nitelenerek eleştirilmiştir (Varol, 2011; 99; BOA. İ. MSM Nr. 23/591; Işık, 2015: 450). Bu kanaate ulaşılmada vakıfların askerlikten kurtulmak için kullanılmasının da etkili olduğu anlaşılmaktadır (Öztürk, 1995: 32).

Üçüncü bir husus da tekke ve zaviyelerde kalan vergilerden muaf olan şeyhler, zaviyedarlar ve mütevellilerin de artık vergi mükellefi sayılmaları ve kendilerine ait bina ve arazileri varsa yukarıda bahsi geçen muafiyetten yararlanamayacakları kuralının ihdas edilmesidir (Şener, 1990: 183). Bu durum zamanla tarikat devlet ilişkilerinde yeni bir patronaj hususuna dönüşmüş şeyhler eski muafiyetlerini yeniden elde etmek için devlet kapısında yoğun mücadelelere girişmişlerdir.²⁶Hatta bazen de isyan emareleri göstererek ya da fiilen başkaldırarak mücadelelerini illegal bir zemine taşımışlardır.²⁷

Böylece XIX. yüzyıla nerede ise vakıf-tekke özdeşliği ile giren ve bütün ihtiyaçlarını bu yolla karşılayan²⁸ bunun yanında önemli ayrıcalıklara sahip olan tarikatlar yeni dönemde yukarıda izah etmeye çalıştığımız sebeplerden

26 Mesela, 10 Ca 1314/ 17 Ekim 1896 tarihli bir belgede Tarikat-ı Nakşendiyye hulefasından ve sadat-ı kiramdan Dara karyesinde mukim Şeyh Mehmed Said ve Mardin’de sakin pederi Şeyh Abdullah Efendi tekkeleri ağnamunun resimden istisnasunun caiz olmayacağı belirtilmiştir bk. (BOA. BEO. Nr. 853/63930, 20 C 1267/ 22 Nisan 1851). Nitekim 21 Ra 1269/ 24 Aralık 1852 tarihli bir belgede Cizre Sancağında kâin Mardin Kazasındaki Şeyh Musa Zoli Tekkesi post-nişinlerinin tekdâiften muafiyetlerinden bahsedilmektedir bk. (BOA. Nr. C. EV. 522/26354);Yine bri başka belgede de Bitlis’te kâin Müştak Baba Tekkesi Şeyhi Sadullah Efendi’den talep edilen verginin alınmamasına dair Kürdistan Valisi’ne şukka yazılmıştır bk. (BOA. A. MKT. UM. 25/85).

27 Mesela Bingazi’de Senusî Zaviyeleri şeyhlerinin vergi ve öşür vermek istemediklerinden bahseden Taraf-ı vâlâ-ı ser-askerîyye ve şûrâ-ı devlet riyâset-i celîlesine bildirilen bir kayıтта “... Öşürün ma’zurîyetleri yolundaki iddîalarının tervici maksadıylâ Bingâzi’de bulunan Senusî Zevâyâsı meşâyihî taraflarının Urbân nezdinde ifâ’ edilen ifâdat ve tahrikât netâyicinden olmak üzere livânun nefsi-i derinde defâten merec-i aşâyiri vergi ve öşr vermemek husûsunda ihtâr ve ihrâr âdem-i itaât-ı kıyam eyledikleri... ve adetâ isyan rengi olarak hevâ-i mezkûrenin emr-i idâresi bütün bütün haleldâr olduğu...” Derne Kaymakamlığı vekâletine bildirilmiştir. Burada asil önemli olan ise merkezi hükûmetin reformları sonucu ortaya çıkan bu gelişmelere karşı tarikatın işi isyan derecesine getirmek suretiyle sert bir şekilde karşı çıkmasıdır (BOA. BEO 2706/202946 23 N 1323/ 21 Kasım 1905).

28 Mufasssal Tahrir defterlerinden Tekke ve zaviye giderlerinin vakıflarca nasıl karşılandığını görebilmek mümkündür. Mesela “Şeyh Kavvas Zaviyesi vakfı Dakuk merkezi yakınlarında olup zaviyeye kayıtlı 4 kişi bulunmaktadır. Dakuk zemini ve ab-ı zemininden buraya 978 akçelik gelir vakfedilmiş ve zaviyeye gelip gidenlere sarf olunmaktadır; İmam Muhammed Seydi Battah Zaviyesi vakfı da Dakuk beldesinde bulunmaktadır. 9 hane görevlisi (?) vardır. 3.374 akçelik geliri gelen ve giderler için sarf edilir; Nure Zaviyesi vakfı: Bu zaviye Haftıyan kalesi yakınlarında Emansah derbendindedir. Buradan elde edilen 15.702 akçenin 8.000 akçesi zaviyedeki misafirlere sarf olunmak için ayrılmıştır. Kalan 7.702 akçesi Mehmed veled-i Cankulu Bey’in zeametine tahsis edilmiştir. Zaviyede 6 nefer seyyid, 82 hane ve 6 mücerred reaya bulunmaktadır. Haric ezdefter reaya olarak 33 kişi vardır. Seyyidlerle birlikte toplam 221 hane ve 6 mücerred vardır.” (BOA. MTD (Kerkük), Nr. 111, s. 32-33); “Hınıs’ta bulunan bazı vakıflarda ise: Seyh-İdris zaviyesi: Handıns nahiyesine bağlı Hırgis ve Kıvak köyleri ile Avris, Yayılmış-ı Ulya, Yayılmış-ı Süfla, Pöhrenklü, Yarıncı ve Sivamun mezraalarından toplam 7.816 akça geliri kaydedilmiştir; Pırhal-ı Ahlati zaviyesi Handıns’a tabi Avris köyünde olan bu zaviyenin yine aynı nahiyeye bağlı Ekrek, Avris, Mamahı, Kayalı köyleri ile Melhemlü, Dirik ve Orta-harab mezraalarında toplam 4.325 akçalık geliri bulunuyordu.” (BOA. MTD (Hınıs) 2000, s. 4-7).

dolayı sosyo-ekonomik bir dar boğazın içine girmişlerdir.²⁹ Kanaatimize göre bu iktisadi ve ekonomik hamleler tarikatların otonomik yapılarına indirilen en ciddi darbe olmuştur.

Daha önceki yüzyıllarda tekke ve zaviyelere devlet kanallarından yapılan yardım ve ihsanlar artık bu yeni dönemde tekkenin temel ihtiyaçlarının karşılanması için asli unsur haline gelmiş, şeyhler devlet kapısında atıyye, taamiye, Muharremiye, tekke onarımı vs. giderleri karşılamak için uzun soluklu mücadelelere girmek zorunda kalmışlardır (BOA. MVL. Nr. 328/26, 25 R 1267/ 27 Şubat 1851; BOA. C. ML. Nr. 200/8260, 05 R 1259/ 5 Mayıs 1843; BOA. BEO. 1577/118849, 14 B 1318/ 7 Kasım 1900; BOA. Y. PRK. MŞ. Nr. 7/32, 14 Ra 1319/ 6 Temmuz 1901). Bu durum daha net bir ifadeyle tarikatlar için “Devlet kapısında aynı ve nakdi yardımlara bağımlı bir yaşam” diye özetleyebileceğimiz yeni bir süreci doğurmuştur. Sanıldığı gibi bu yeni yaşam algısı sadece tarikatları sosyo-ekonomik olarak değil aynı zamanda olabildiğince özgür, özerk ve özgün teşkilat yapıları ideolojik ve ontolojik dünyalarını da derinden sarsarak onları kadim kodlarından hızla uzaklaştırmıştır.

Mesela modernleşme ve merkezileşme hamlesi içerisinde olan devlet siyasi ve politik hedeflerine uyumlu olan şeyhlerin başında bulunduğu tekkeleri, söz konusu yardımlar konusunda öncelikle diğerlerini ötelemiştir. Bu durumu gösterir bir belgede devlet Şumnu’da bulunan Karabaş tekkesinin tamirâtı için gerekli tahkikatı yapmış, tekkenin tamiri için dört bin kuruşun yeterli olduğu ortaya konmuş ancak tekke şeyhinin uygunsuz bir şahıs olduğu ileri sürülerek öncelikle bu şahsın değiştirilmesi istenmiştir (BOA. HAT. Nr. 601/29373, 29 Z 1254/M. 15 Mart 1839). Yine aynı amaçlar doğrultusunda devlet fırsatını buldukça tekke ve zaviyeleri yer yer tasfiye ederek, buralara ait bina ve arazileri başta Maarif Nezareti olmak üzere bazı bakanlıklara devretmiştir. Böylece sosyal hayata doğrudan, pratik katkıları olan daha modern ve seküler kurumların öncelendiği, dinî ve mistik yapılar olan tarikatların, resmi İslam çizgisine çekilmekle sistemin dışına itilmek arasında bir tercihle baş başa bırakıldıkları söylenebilir.

²⁹ Vakıflarına el konulan bir tekkenin içinde bulunduğu kötü durumu gösteren bir hadiseye göre Sufuriye Kariyesi’nde bulunan bir tekkenin “ecdâdından müntakil tekkeye aid evkâfın zabt edilmesine mebnî tereddüd eden fukara ve dervişânın it’âmı husûsunda müşkülât çekilmiş olduğundan bahisle...” o havalede bulunan “arâzi-i mahsûleden münâsebet mikdârının tekke nâmuna tefvizi (bırakılması)” böylece dervişlerin taamiyelerinin sağlanması istenilmiştir bk. (BOA. BEO. Nr. 675/50582, lef 1, 8 Ra 1313/29 Ağustos 1895). Benzer bir durumu gösteren olayda da Evkâf-ı Hümâyûn Nazırı Ahmed Vefîk Paşa (1309/1891)’nın, Galata Mevlevihanesi’nin kendisine tahsis edilen ve fakat Evkâf idaresince bir türlü zamanında karşılanmayan tayinlerinin, bir an önce verilmesi için yapılan müracaatlarını, şiddetle reddetmesinden pek müteessir olan Şeyh Kudretullah Efendi (1288/1871), Nazır’a “Ben seni Hz. Mevlânâ’ya havale ettim” demiştir (Aktaran: Gündüz 1989: 156).

Biz bu durumun bilinçli bir şekilde herhangi bir isyana ve bir blok halinde tarikat çevrelerinin itirazına mahal vermeden yapılan bir tasfiye, en azından devlete ekonomik yük getirdiği anlaşılan ve kendini idame ettirmekte güçlük çeken tekkelerde bir sadeleştirme işlemi olarak görüyoruz (Işık, 2015: 449). Nitekim Eskişehir’de bulunan Seyyid Gazi Tekkesi medreseye dönüştürülürken (BOA. C. MF. 184/9179, Nr. 29 Z 1242/ 24 Temmuz 1827)³⁰; bir başka hadisede ise Kızıl Deli Tekkesi’ne ait olup satılan arazilerin geri alınarak tekkeye vakıf yapılmasına müsaade edilmemesi (BOA. A. MKT. MVL. Nr. 57-A/72-34, 6 M 1269/ 20 Ekim 1852); Maraş sancağındaki on beş adet zaviyenin aşardan ibaret olan tahsisatının yine Maraş’taki Divanlı ve Keşfi Efendi Camileriyle diğer camilere tahsis edildiğinin kaydedilmesi (BOA. İ. EV. 57/1331-L-7, 27 L 1331/ 29 Eylül 1913)³¹ gibi hususlar tekkelere yönelik bu yönde bir tasfiye girişimi olarak görünmektedir.

IV. SEKÜLER VE KAPİTALİST ALGILARA DUYARLI YENİ TARİKAT ANLAYIŞI: TARİKATTAN CEMAATE, KEŞKÜLDEN HOLDİNGE

Buraya kadar yaptığımız izahatların eşliğinde tarikatları sosyo-ekonomik olarak değişim ve dönüşüme zorlayan etmenler şu şekilde sıralanabilir: Modernleşme sürecinde merkezi hükümetten gelen ve yukarıda bahsi geçen seküler³² ve kapitalist baskılar, emperyalist saldırı ve zorlamalar sonucu Müslüman çevrelerden gelen talepler (Karpas, 2010:161-208); devletin ve Müslümanların içine düştükleri siyasi, askeri, ekonomik problemler ve geriliğin din ve dinî kurumlar üzerinden eleştirel bir yaklaşımla tartışmaya

30 Nitekim 15 Ca 1290 tarihli bir belgede Ruscuk’ta Serhat Baba Tekkesi varidatının zabtna medrese itihazuyla müderrislik ve bevablık cihetlerinin Mehmed Ali ve İbrahim Efendilere tevcihi istenmiştir bk. (BOA. İ. DH. Nr. 669/46618); 25 C 1316/ 10 Kasım 1898 tarihli başka bir belgede Nevrekop Kazasında bulunup Maarif İdaresine alınan dükkânların bir tekke şeyhine iadesinin mümkün olmadığı kaydedilmiştir bk. (BOA. DH. MKT. Nr. 2121/92); 20 Ş 1322/ 30 Ekim 1904 tarihli bir başka belgede de Preveze’de evkaf-ı Münderiseden Ömer Paşa Tekkesine ait işgal edilmiş yerlerin ibtidai mektepleri masarfatına karşılık olarak Maarif Nezaretince zaptedildiği belirtilmektedir bk. (BOA. MF. MKT. Nr. 812/67); Bir diğer belgede ise Halep’de Baba Bayram Tekkesi’nin idaresi için vakfedilen arazi, Maliyece zabtedilmek istendiğinden, keyfiyetin Maliye Nezareti’ne bildirilmesi istenmektedir bk. (BOA. Y. PRK. EV. 1/80, 6 M 1308; BOA. DH. MKT. Nr. 2018/2, 15 R 1310/ 6 Kasım 1892).

31 Dâire-i sadâret-i tahrîrât kalemî tarafından Evkâf-ı Hümâyün Nezâret-i celîlesine 11 Eylül 1329 târihli tezkere-i âlilerine cevaben yazılan söz konusu belgede, “Maraş Sancağı dâhilinde mürûr zamanla harâb olan ve olmakta bulunan ve mevcut olanlardan şûrût-ı vakfiyelerinin ifâ etdirilmesi kabul olamayan on beş aded zaviyenin a’şardan ibâret olan mahsûsâtının yine Maraş’da olub vâridatlarının cezâyete binâen idâresi kabul olamayan Divânem, Keşf- Akzâ, Rüstebanya?, Acmli, Şekerli ca’mi’-i şerîfesi idâresine tahsis husûsu...” irâde-i seniyye buyrulduğu görülmektedir (BOA. BEO. Nr. 4218-316323 29 L 1331/ 1 Ekim 1913).

32 “Weber’in sekülerleşmeyi “dünyanın büyüden arınması”, “rasyonelleşme-gözün açılması” anlamında kullanmıştır. Durkheim, Weber ve Marx sekülerleşmenin modernitenin bütünleyici bir parçası olduğunu ve tüm dünyayı kuşatacağını kabul ettiler. Modernleşme ilerledikçe din özelleşecek, kültür üzerindeki etkisini kaybedecek, tamamen bireysel bir olguya dönüşecek ve hiçbir sosyal değişim potansiyeli olmayan, toplumsal gücü bulunmayan bir hale düşecektir. Kısacası, sekülerleşme toplumların yavaş yavaş kutsaldan uzaklaştığı, ilâhî olana ilgilerini kaybettikleri, dinî güç ve otoritenin gittikçe zayıfladığı tek yönlü bir yoldu.” (Bayer, 2006: 43-48).

açılması;³³ tarikatların, tekke ve zaviyelerin işlevlerini kaybettikleri, toplumu ve fertleri dünyadan sosyal, ekonomik kurum ve kurallardan soyutlayarak miskinleştirdikleri yolundaki ağır eleştiriler ve tasfiye talepleri.

Bütün bu gelişmeler karşısında bazı tarikatlar bir taraftan ellerinden alınan geleneksel ayrıcalıkları yeniden sağlamak amacıyla devlet kapısında mücadeleler sürdürürken diğer yandan da çağı, devlet ve toplumun içerisinde bulunduğu büyük değişim ve dönüşüm sürecini yakalamak suretiyle yeni sosyo-ekonomik kurum ve kurallara adaptasyon çabası içerisine girmişlerdir. Başka bir deyişle Mensching'in sosyolojik olarak izah etmeye çalıştığı gibi dindeki bu teşkilâtlar, rasyonel kökenli cemiyette dejenere olabilen, değişebilen doğal cemaatler oldukları için söz konusu değişim ve dönüşümün içinde olmaları kaçınılmaz olmuştur (Mensching, 2012: 27).

A. Yeni Mülkiyet Anlayışı: Zengin ve Güçlü İhvan, Zengin ve Güçlü Tarikat

Tarikatların kadim ekonomik algılarında ferdi bir mülkiyet anlayışı yoktu. Tekkede olan her şey orada bulunan şeyh ve derviş grubunun ortak malı hükmündeydi. Schimmel'inde ifadesiyle sūfinin ekonomik anlayışı kolektif bir cemaat ruhuna sahipti (Sichimmel, 2012: 245). Mensching ise bu durumu şöyle ifade etmiştir: Tarikat tarafından temsil edilen cemaatin içyapısı, garip bir diyalektik ihtiva etmektedir. Buna göre bir taraftan tarikat ferdin iradesi ve bilinci üzerine kurulmuştur. Kutsallık dünyasının ihtiraslı bir gayretçisi olan fert, tüm hayatını ona tahsis etmeye hazırdır (Mensching, 2012: 219) diğer taraftan da tarikatın kolektivist yapısı içerisinde iradesini kaybeden bir fert ortaya çıkmaktadır. Yani tarikat üyeliği ferdi şeyhin güçlü otoritesi ve tarikatın kolektivist idari, sosyal ekonomik hatta inanç ve zihin yapısı içerisinde yok etmektedir (Işık, 2015: 82).³⁴

33 *Sırat-ı Müstakim-Sebilürreşad yazarlarından Şemseddin Günalatay bu durumu şöyle izah etmektedir: "Terakkیاتımıza mani olan, tedennimizi intâc eden âmil-i esâsi acaba dinimizdir? Küre-i arzın kitaât-ı muhtelifesinde sakin olan İslâmların hal-i sefalet-iştimaline bakılırsa bu sual öyle kolay kolay reddedilemez gibi görülür. Filhakika bugün dünyanın her tarafındaki İslâmların esarete mahkûm zillet ve sefalete gömülmüş oldukları bir hakika-ı katiyedir. Bunu hiç kimse inkâr edemez. Sefalet ve inkırazın esbâbi taharri edilirse, ulema kisvesine, derviş kıyafetine, şeyh libasına bürünmüş fakat ilimden, irşaddan bi haber oldukları halde hakiki âlim ve müridlerin makamlarını gasbetmiş olan bir kısım âdemlerin bu hususta mühim bir rol ifa etmiş oldukları anlaşılır. Fakat gerek dinin bugün almış olduğu şekle gerek bu gibi cahillerin telkinat ve tefsir; âtına bakarak hüküm vermek hiçbir vakit doğru ve mantikî bir hareket olamaz. Mani-i terakki olup olmadığını dinin kendisinde aramamız icab edeceği gibi dini anlamak için de hakiki âlimleri, fazıl şeyhleri, vâsil dervişleri dinlemeliyiz..." (Kara, 2005: 565-566); Orijinal yeri için bk. M. Şemseddin, Zulmetten Nura, Şebilürreşad Kütübhanesi, İstanbul, Tevsi-i Tibaat Matbaası 1331, s. 91-92.*

34 *El-Askerî'nin naklettiği bir hikâye bu kolektivist anlayışı açıkça ortaya koymaktadır: "sultanu'l-arifin bir haber sordı: Bunu kim itdi? Aziz Pir Ahmed ben itdüm, didi. Heman Sultan Pir bu habere yapışdı. Ben dimek ne dimek. Erenler içinde benlik mi olur? Bu menzil benlik yiri degüldür, hiçlik menzildir. Bu ne sözdür söyledün, didi. Bunca gündür ki seni görüp gözedüp eksügün tutmag isterdüm. Eyü buldum. Erenler içinde bu kadar kusur büyük kusurdur, didi." (Aktaran: Erünsal, 2003: 229).*

Zaten tasavvufi istilahlar gereği servet biriktirmek dünya malına tamah anlamına geldiğinden tekke ve tarikat yaşantısı içerisinde kabul gören bir anlayış değildi. Bir fakirhane olarak değerlendirilen tekkenin kapısı “*avende ve ravende*”³⁵ başta olmak üzere herkese açıktı. Sürekli kaynayan çorbadan nasiplenmek için ille de o tekkede kalmak ya da o tarikatın ihvanından olmak da gerekmemekteydi. Zira burası daha önce izah edildiği üzere Tanrı adına alınan ve Tanrı adına verilen bir yerdi. Ancak seküler ve kapitalist baskılar karşısında tarikatın bu mevcut haliyle hayatiyetini devam ettiremeyeceği bazı tarikat çevrelerince hemen anlaşıldı. Zira bugün birçok idari ve sosyal kurumun işlevini yürüten tarikatlara sağlanan ayrıcalıklar, teşvikler ve destekler modernleşme sürecinde kurulan her biri o alanda uzmanlaşmış bulunan kurumlarca üstlenilmesiyle boşlukta kalan tarikatlar ağır eleştirilere muhatap olmaya ve devlet için bir yük olarak algılanmaya başlanmışlardır (Varol, 2011; 99; BOA. İ. MSM Nr. 23/591; Işık, 2015: 450). Devlet yine yukarıda belirttiğimiz üzere bu sebeplerin de etkisiyle tarikatların ekonomik ve idari ayrıcalıklarına ya el koymuş ya da büyük oranda sınırlandırma yoluna gitmiştir.

Şu halde tarikatı ve onun etrafında toplanan derviş ve ihvan gruplarının yeniden inşa edilen devlet ve toplum içinde ekonomik olarak geleceklerini güvence altına almak arzuları ile tarikatların bekası kaygıları aynı düzlemde birbirine geçmiştir. Yani tekke ve zaviyelerden ziyade bu derviş ve mürit topluluklarının yeni sosyal, ekonomik düzende varlıklarını sürdürülebilmeleri öncelikli bir hal almıştır. Bu durum tarikatların kadim ontolojik ve ideolojik zihin dünyasından beslenen dünya ve ekonomi algılarını da sil baştan yeniden inşa etmiştir. Bu yeni dönemde değişim ve dönüşümün farkında olan tarikat çevrelerinde şu önemli gelişmeler yaşanmıştır:

- ✓ Daha önce izaha çalıştığımız önemli bir tasavvufi istilah olan devlet kapısında, sultan ve bürokrasiyle içli dışlı olmak, onların yardım ve ihsanlarına müracaat etmek ile velayet arasındaki zıt bağdaştırma ve buna dayanan sert muhalefet sona ermiş hatta trend tersine dönmüştür. Özellikle idari (özerkliğin sonlandırılması gibi) ve ekonomik (vakıfların gelirlerinin merkezi idarenin uhdesinde toplanması, vergi meselesi gibi) birtakım ayrıcalıkların sonlandırılması gündelik yaşamlarını dahi sürdürmekte zorlanan tarikatları devletten sağlanacak olan aynı ve nakdi yardımlara muhtaç kılmıştır.

35 *Avende ve ravendenin güven içinde konaklaması ve seyahati boyunca bir takım ihtiyaçlarının karşılanması tekke ve zaviyelerin temel işlevlerinden birisiydi. Bu durum bir hükümdere açıkça görülmemektedir: “Vardukda, arzyledüğün üzre câmi’ u medrese vü zaviye ta’miri âyende vü revendeye ve sayır fukarâya nâfi’ ise mezbûra sümün üzre virüp zabtiddüresin.” (BOA. MD. 12, 1996: hük, 589, 392); Benzer bir başka kayıt için bk. (BOA. AE. SAMD. III. 10/929, 29 Z 1139/ 17 Ağustos 1727).*

- ✓ Bu zamana kadar kolektif bir mülkiyet algısına sahip olan tarikatların ekonomik anlayışlarında toplumun diğer kesimlerinde yaşanan ekonomik gelişmelere paralel olarak iki tip mülkiyet anlayışı gelişmiştir. Bunlardan birisi ilhamını kadim gelenekten alan “*ihvanın/cemaatin mülkiyeti*” diğeri ise ilhamını seküler ve kapitalist kurum ve kurallardan alan “*müridin özel mülkiyeti*” dir. Zira sosyal olarak nüfuzlu ve prestijli, ekonomik olarak zengin olan müritler topluluğundan oluşacak olan tarikat ihvanı, tekke ve zaviyeyi, hatta mekândan bağımsız olarak yürütülebilecek tarikat yaşantılarını finanse edecek güçlü bir teşkilat var edecekti. Yani zengin ve güçlü bir ihvan topluluğu yine zengin ve güçlü bir tarikat teşkilatını doğuracaktı.

Söz konusu değişim ve dönüşümün en hızlı yaşandığı çevrelerin başında Nakşbendî Halidiler gelmekteydi. Mevlânâ Halid, “*Dünyayı dinin selameti ve sağlıklı bir şekilde yaşanması için talep etmekte*”ydi (Memiş, 2014: 59). Bu aslında bir taraftan işgal altında olan Müslüman topluluklar diğer taraftan Osmanlı Devleti üzerinde devam eden sömürgeci baskılara karşı alenen bir itiraz, İslam’ın sağlıklı bir şekilde yaşaması ve yaşatılması önünde engel olarak görülen iç ve dış baskılara karşı güçlü bir tedbir olarak düşünülmüştü. Zira dünya yaşantısı için gerekli olan bilim, teknoloji, sanayi ve servet edinme yolları böylece Halidilere sonuna kadar açılmaktaydı. Nitekim Karpat’ın belirttiği gibi özellikle Müslüman tarımsal orta sınıf, tarımda devlet müdahalesine karşı çıkmış ve özel mülkiyetin genişlemesinden ve maddi ilerlemeden yana tavır alarak bu amaçları gerçekleştirecek kurumsal reformların yapılmasını istemişti. Nakşbendî şeyhleri bu dünyevi taleplere özellikle mülkiyet meselesine karşılık verebilmek için “Devlet topraklarının özelleştirilmesinin ve mülkün (özel mülkiyetin) şeriat tarafından düzenlenmesinin İslâm inancına ve hukukuna, devlet tarafından yaratılan ve yönetilen mirî sistemden daha uygun olduğunu iddia etmişlerdi.” (Karpat, 2010: 177). Aslında onların buldukları bu yolun şeriatın müdahalesi dışında kalan devlet kontrolündeki toprakların yeni Müslüman orta sınıfa açılması yolunda son derece reformist bir yol olduğu kaydedilmiştir (Karpat, 2010: 177; Işık, 2015: 373). Nakşbendî meşâyihin bu aktivist tutumu devlet ve toplumun her türlü problemine karşı duyarlı, siyasi ve politik düşünce, talep ve eylemleri olan yeni bir tarikat anlayışı yaratmıştır denilebilir. Ebu-Manneh bu yeni durumu şöyle izah etmiştir:

“Bölgede (Irak’ta) faaliyet gösteren Kadirî ve Rifâî tarikatlarının XIX. yüzyıl başlarında durumu içler acısıydı. Fakat Şeyh Halid süflîğe olan ilgiyi tekrar artırdı. Kendisine tahsis edilen zaviyeyi hem bir tarikatı yaymak için hem de İslâmî konular üzerine çalışmak için etkin bir merkez haline getirdi” (Ebu-Manneh, 2005: 275).

Bu tarikat çevreleri Kur'an'ın dünyaya yönelik mesajlarını; Hz. Peygamber'in dünya hayatındaki düşünce, görüş ve davranışlarını gündeme taşıyarak İslam'ın ekonomik gelişmenin ve servet biriktirmenin önünde bir engel teşkil etmediğini vurgulamışlardır. Başka bir ifadeyle de toplumun imanını kaybetmeden çağdaş dünyaya intibakını sağlamak için Kur'an ve sünnetin seküler yönlerini keşfederek ya da önceleyerek bu soruna İslâmî bir yol bulmaya çalışmışlardır (Karpas, 2010:193; Memiş, 2014: 57-62). Nitekim bu değişim ve yeni dünyaya adaptasyon sürecinde Nakşbendî şeyhlerinin birçoğu Karpas'ın tabiriyle Müslüman devrimci ve yenilikçiler panteonunda yerlerini almışlardır. Ona göre çünkü Kadirîler, Rıfâîler ve onlara yakın diğer tarikatlarla birlikte Nakşbendîler, entelektüel ve duygusal İslâm ile toplumun orta ve alt tabakası arasında bir köprü kurmuşlardır (Karpas, 2010: 193). Tarikatların dünyaya, dünyevi organizasyonlara yönelik bakış açılarında görülen bu ideolojik kayma başka bir deyişle giderek yoğunlaşan ilgi ve alaka onları sosyal, ekonomik ve kültürel hayatın yeni formları içerisine çekmiştir. Böylece tarikatlar giderek modern kurum ve kurullara dâhil olmaya, zamanla bizzat kendisi bu tür kurumları inşa etmeye ya da siyasi ve politik meseleler de dâhil hemen her konuda inanç, düşünce ve fikirleri doğrultusunda kendince esaslı bir tavır takınmaya başlamışlardır. Mesela Şeyh Halid, Bağdat'ın Genel Valisi Davut Paşa'ya (1817-1831) yazdığı bir mektupta *“Bir hükümdar erdemliyse, tebaası da erdemlidir; ama eğer hükümdar namussuzsa tebaası da namussuzdur”* (B. Ebu-Manneh, 2005: 278) derken aslında kendi tarikatının temel dayanağı olan şeriat hassasiyetine yaklaşımı doğrultusunda siyasileri değerlendirdiğini ifade etmeye çalışmıştır.

B. Modern Kurum ve Kurullara Nüfuz Etme Çabaları

Tarikatların yeni sosyal, toplumsal ve ekonomik hayata adapte olabilmek amacıyla yaptıkları çalışmaların başında şeyh çocukları ve dervişlerinin modern okullarda eğitim-öğretim görmelerinin sağlanması gelmekteydi. Şeyhlerin, şeyhzadelerini İdadiler, Darüşşafaka, Mekteb-i Sultani, Nümune-i Terakki Mektebi, Askerî okullar, Sanayi mektepleri gibi modern okullarda okutmak konusunda devlet kademelerinde yürüttükleri yoğun mücadeleler bu durumun açık bir göstergesidir.³⁶ Bu okullardan mezun olan şeyhzadelerin

³⁶ Şeyhzadelerin bu okullara yerleştirilmelerine dair örnekler vermek gerekirse: Şeyh Hıfzı Efendi'nin oğlu Muhiddin Efendi'nin Mekteb-i İdadî'ye kabulü söz konusu edilmiştir bk. (BOA. A. MKT. NZD. Nr. 144/7, 24 B 1271/ 12 Nisan 1855); Şeyh Hacı Bekir Efendi'nin, oğlu Nuri Efendi'nin Darüşşafaka'ya kabul edilmesini talep ettiği kaydedilmektedir bk. (BOA. MF. MKT. Nr. 26/135, 22 S 1292/ 30 Mart 1875); Bir başka kayıta Karısı din değiştiren Filibe eski Mevlevî Şeyhi Hüsnü Efendi'nin oğlunun ücretsiz olarak Mekteb-i Sultani'ye kabulünden bahsedilmektedir bk. (BOA. MF. MKT. 67/16, 12 B 1298/ 10 Haziran 1881); Kıbrıs müftüsünün biraderzadesi ve Lefkoşe Mevlevihanesi Şeyhi Safvet Dede'nin oğlunun askerî mekteplerden birine kabulleri talebinden bahsedilmektedir bk. (BOA. Y.MTV. Nr. 94/82, 26 L 1311/ 2 Mayıs 1894); Kudüs'te vefat eden

sosyal ve toplumsal hayatın çok farklı alanlarında uzmanlaşacakları ve modern kurumlarda görevler alacakları aşikârdır. Bu durum mekân bağımlılığı olan tarikatların tekke ve zaviyelerin duvarlarını aşarak yeni formlar eşliğinde yeniden yapılandıklarını gösteren açık bir hadisedir. Nitekim bizzat meşâyihin kendisi tekke ve zaviyelerde meskûn olan kadim tarikat anlayışının artık işlevini yitirdiğini açıkça ifade etmişlerdir. Mesela Kuşadalı İbrahim Halveti bu durumu “*Zamanımızda tekkelerde sülûk ve irşâd etvârı yok*” sözleriyle dile getirmiştir (Özer, 2007: 57; Öztürk, 1982: 89); Abdülbâki Dede ise tekkelerin kapatılmasına dair: “*Bir zamanlar nây-ı Mevlânâ ile demsaz idik Şimdi olduk Maaşallah bir düdük!*” demiş, Kenan Rifai Efendi de ona şu cevabı vererek işaret ettiğimiz hususun adeta altını çizmiştir: “*Niçin düdük olalım? Neysek yine oyuz, erenler. Evvelce zahir tekkesinde demsaz idik, şimdi kalb tekkesinde dilsasız. Allah böyle istemiş böyle yapmış. Mademki ondan geliyor, hepsi hoş. Düdük olmaya bir sebep yok ki... Şimdi ten tekke oldu, gönülde makamı, yine kalpler cemal nuruyla doldu.*” (Aktaran: Erdoğan, 2003: 64).

Tarikat çevrelerinin eğitim kurumları yanında özellikle yeni kurulan idari, sosyal ve ekonomik kurumlara girerek hem geleceğini garanti etme hem de tarikatın devlet kademelerinde ve toplum içinde nüfuz ve prestijini artırma gibi bir durumu sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Mesela Defteri Dervişân'da geçen her şeyhin döneminde tarikat ritüellerine katılan ve birtakım tasavvufi sembollerle iltifat edilen şahısların adlarının verildiği listelerde devletin hemen her kademesinden oldukça bürokratin dergâhla ilgisi açıkça görülmektedir (Defter-i Dervişân, 67-71, 129-131). Yine Aşçı Dede de hatıralarında devlet kademelerinde memur olarak görev yapan muhtelif tarikatlara mensup çok sayıda memurun varlığından bahsetmektedir (Aşçı Dede, *t.y.*: 48-49; 2006: 350). Benzer örnekleri arşiv kayıtlarından görmek de mümkündür. Mesela Adana Ticaret Mahkemesi azalığı yapan Şazeli Tarikatı'ndan Trablus-i Mustafa Efendi (BOA. Y. PRK. MŞ. 3/59, 14 Ş 1309/ 14 Mart 1892); Tarikat-ı Nakşbendiyye meşâyihinden Edirne'deki Dağdevirenzâde Hazinedarı El Hac Ali Efendi (BOA. MVL. Nr. 845/38, 27 S 1278/ 3 Eylül 1861); Erzurum Gümrüğü Mukataasında görevli Tarik-i Bektaşî dervişlerinden Seyyid Yusuf Efendi gibi (BOA. C. EV. Nr. 151-75/27, 7 M 1243/ 31 Temmuz 1827).

Mevlânâ Halid-i Bağdadi ahfadından olup Suriye Vilayeti Nüfus Müdüriyetine tayinini isteyen Emin Efendi'nin durumu ise sülûflerin bu dönemde devlet memuriyetine atanmak hususunda girişimlerde bulduklarını

Şeyh Abdullah'ın oğlu Ahmed'in aşiret veya sanayi mekteplerinden hiçbirine kabul edilemeyeceği belirtilerek şeyhin talebi geri çevrilmiştir bk. (BOA. MF. MKT. Nr. 478/39, 27 B 1317/ 1 Aralık 1899; BOA.Y. PRK.AZJ. Nr. 41/67, 27 Za 1318/ 18 Mart 1901).

göstermektedir (BOA. DH. MKT. Nr. 1816/25, 25 B 1308/ 6 Mart 1891). Tarikatın büyük şeyhi Mevlana Halid'e yapılan atıf ise ulu pirlerin prestijinden istifade ederek amaca ulaşılma istendiği anlamına gelmektedir. Bütün bu hadiseler şeyhlerin ve tarikat mensuplarının çeşitli makam ve mevkilerdeki memurluklarda görev aldıklarını açıkça göstermektedir.

Tarikatların devlet kademelerinde mürit ya da muhipleri sayesinde tarikatları için nüfuz ve güç devşirmeye çalıştıklarına dair arşiv kayıtlarında yer alan bilgiler yukarıdaki gelişmelerin tarikatlar açısından çok yönlü anlam ve mahiyeti olduğuna işaret etmektedir. Nitekim bu konuda Şeyh Ahi Bedreddin Zaviyedârı Bedreddin ve Cemal Efendilerin Evkaf Sandığı'ndan alacaklarını kayırdıkları için istifa ettikleri iddia olunan Maliye Tahsildar-ı sabıkı Hilmi Efendi ile Derviş Hacı Mehmet'in haklarında soruşturma yapılmasına mahal olmadığını belirten kayıt oldukça ilginçtir (BOA. BEO. 3755/281597, 9 Ş 1201/ 27 Mayıs 1787). Burada söz konusu kişilerin zaviye ile gönül bağına binaen bu tür suçlamalara maruz kaldıkları akla gelmektedir. Başka bir yönüyle de tarikat çevreleri nüfuz ettikleri devlet kademelerinden, kendisi ve ihvanı lehine kazanımlar sağlıyor olmalı ki bu tür şikâyetler ve hadiseler belgelere yansımıştır (Işık, 2015: 498).

V. SONUÇ

Tarikatların örgütlü bir yapı olarak ortaya çıktıkları XIII. yüzyıldan bu yana zamana ve içinde buldukları toplumun sosyo-kültürel-ekonomik yapılarına ve nihayet tasavvufi anlayışlarına bağlı olarak çok farklı ekonomik uygulamalarla hayatîyetlerini sürdürmüşlerdir. Kuruluşlarından itibaren giderek içinde buldukları siyasi ve toplumsal organizasyonlarla iç içe geçen tarikatlar, söz konusu devlet ve toplumların geçirdiği değişim, dönüşümlerden haliyle etkilenmişlerdir. Geleneksel ekonomik kaynakları: Toplayıcılık, sosyal ağlardan gelen yardımlar ve ihsanlar, bätini güçleri sayesinde şeyh ve tekkeye sunulan hediyeler, devlete eklemledikleri Osmanlı klasik çağından itibaren sultan, saray ve bürokrasi kanallarından gelen atıyye, muharremiyye, taamiye yardımları, maaş ihsanları, tekkelerin inşa ve onarımı için devletin kaynak ayırması şeklinde sayılabilir. Ancak bunlar içerisinde en temel geçim kaynağının daha tarikatların ilk kuruldukları dönemlerden itibaren ortaya çıkan fakat Osmanlılar döneminde yaygınlaştırılan vakıf-tekke modeli olduğu anlaşılmaktadır.

XIX. yüzyıla gelindiğinde (özellikle ikinci çeyrekte) modernleşme çabaları doğrultusunda ortaya çıkan merkezileşme-sekülerleşme-kapitalleşme baskıları karşısında kalan dinî ve geleneksel kurumlar içerisinde yer alan

tarikatlarda da önemli değişiklikler görülmeye başlanmıştır. Zira Evkaf Nezareti'nin kurulması, vakıfların merkezîyetçi bir anlayışla sevk ve idare edilmeye başlanması, vakıf gelirlerinin merkezi hazineye aktarılması yoluyla tekke vakıflarının gelirlerinin “*iane*” azaltılması gibi gelişmeler tarikatları en güçlü ve en istikrarlı gelirinden mahrum bırakmıştır. Yine vakıflar üzerinden tarikatlara sağlanan bazı vergi muafiyetlerinin kaldırılması, tekke ve zaviye efradının da vergi mükellefi sayılması gibi yeni uygulamalar karşısında tarikatlar sosyo-ekonomik olarak tamamıyla devlete bağımlı hale gelmişlerdir. Özellikle cılız kalmış olan tarikatlar bu süreçte tasfiye olmuşlardır. Kadim bir geleneğin devamı olup güçlü siyasal ve toplumsal ağları olan tarikatlar ise bir taraftan geleneksel ayrıcalıklarını kaybetmeme diğer yandan da modernleşme ile birlikte gelen baskılara karşı din, tarikat, tekke, devlet, toplum, ekonomi gibi hemen her alandaki geleneksel anlayışlarını sorgulayarak yeni düzene adapte olma mücadelesi vermeye başlamışlardır. Bu yöneliş bir yandan seküler kurum ve kurullarla barışık yeni bir tarikat anlayışı yaratırken diğer yandan da tarikatları kadim ontolojik ve ideolojik dünyasından uzaklaştırmıştır.

Tarikat bu yeni dönemde bazı kadim ekonomik argümanlarını bırakmamakla birlikte bizzat dünyevi formlar içerisine giren hatta bu tür kurumlar ihdas eden bir pozisyona evrilmiştir. Sivil toplumun giderek öneminin arttığı fert ve cemiyet hayatında tarikat, hızla bir cemaate dönüşerek hem sivil toplum hareketi olmanın avantajlarını hem de bu görüntü altında kadim tasavvufi programını zamana göre birtakım değişiklikler yapmayı kendi uhdesinde tutmak kaydıyla hayata sokmaya çalışmıştır. Bu süreç ekonomik olarak yeni bir mülkiyet anlayışı eşliğinde keşkülde holdinglere uzanan, hemen her türlü ticari ve ekonomik yapı içerisinde yer alan, büyük sermaye birikimlerine ulaşan güçlü yapılar doğurmuştur.

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren büyük sıkıntılar eşliğinde yaşanan bu sosyo-ekonomik değişim ve dönüşüm hamlesi ancak bir buçuk asır sonra ağır ağır sonuç vermeye başlamıştır denilebilir. Burada önemli olan bir husus da tarikatların geçirdiği bu değişim ve dönüşüm hamlesinin son dönem Osmanlı İslam coğrafyasında ve nihayet Türkiye’de yaşanan değişim süreçleriyle iç içe birlikte yaşanmasıdır.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul.

a. Ali Emîrî Tasnifi (AE)

b. Bâb-ı Âsâfi

Sadaret Mektûbî Kalemi, Umûm Vilâyât (A. MKT. UM)

c. Bâbîâlî Evrak Odası (BEO)

Sadaret Mektûbî Kalemi, Meclis-i Vâlâ (A. MKT. MVL)

Sadaret Mektûbî Kalemi, Nezâret ve Devâir (A. MKT. NZD)

d. Cevdet Tasnifi (C)

Evkaf (C. EV)

Maarif (C. MF)

Maliye (C. ML)

e. Dahiliye Nezareti Evrakı (DH)

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT)

f. İrade Tasnifi

Dahiliye (İ. DH)

İrade-i Evkaf (İ. EV)

İrade-i Mesâil-i Mühimme (İ. MSM)

İrade-i Meclis-i Vâlâ (İ. MVL)

g. Sivaslı Ali Baba Zaviyesi Evrakı (HSD.SABZ)

h. Yıldız Tasnifi

Yıldız Meşihat Dairesi Maruzatı (Y. PRK. MŞ.)

Yıldız Perakende Evrakı Sadâret Evkaf Nezâreti Maruzâtı (Y. PRK. EV)

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ)

1. Ayniyât Defterleri (BEO. AYN. d)

Nr. 675, 853, 1577, 2706, 3755, 3898, 4218

i. Maarif Nezareti Evrakı

Maarif Nez. Mektûbî Kalemi (MF. MKT)

j. Meclis-i Vâlâ (MVL)

k. Mühimme Defterleri

BOA (1996). MD. 12 (978-979 / 1570-1572), (Haz. Hacı Osman Yıldırım, Vd.), BOA. Yay. Nr. 33, Divân-ı Hûmayûn Sicilleri Dizisi IV, Ankara: BOA.

2. Meşihat Arşivi (MA)

Meclis-i Meşâyhî Müzekkire ve Der-kenâr Defteri, Nr. 1734 (MA., MMDD)

Tekke Zaviye Defteri, Nr. 1771 (MA. TZD)

3. Şeriye Sicilleri

Çorum Şeriye Sicilleri (ÇŞS)

4. Mufassal Tahrir Defterleri

BOA (2000). MTD (Hınıs Livası Mufassal Tahrir Defteri, 963/1556) Nr. 294, (Haz. Ahmet Özkılınç vd.), Defter-i Hakani Dizisi VI., Yay. Nr. 45, Ankara: BOA.

BOA (2003). MTD (Kerkük Livası Mufassal Tahrir Defteri (Kanûni Devri), (Haz. Ahmet Özkılınç vd.), BOA. Yay. Nr. 111, Defter-i Hâkânî Dizisi: VIII, Ankara: BOA.

Diğer Kaynaklar

ABDULLAH VELİYYUDDİN BURSEVİ (2009). *Menakıb-ı Eşrefzade-Eşrefoğlu Rumi'nin Menkubeleri-*, (Haz. A. Uçman). İstanbul: Kitabevi Yayınları.

ABU MANNEH, Butrus (2005). “Halidiliğin Yükselişine ve Gelişmesine Yeni Bir Bakış”, (Haz. Ahmet Yaşar Ocak), *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Süfeler*, 267-304, Ankara: TTK Yayınları.

AKDEMİR, M. Sadık, “Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Burdur’daki Vakıf Hizmetleri”, I. Burdur Sempozyumu, 16-19 Kasım 2005, Burdur ss.66-82.

AKHİSARLI ŞEYH İSÂ MENÂKİBNÂMESİ (2003). (Haz. Sezai Küçük - Ramazan Muslu), Sakarya: Aşyan Yayınları.

AKYILDIZ, ALİ (1993). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul: Eren Yayınları.

ALTHUSSER, Louis (1989). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, (Çev. Yusuf Alp-Mahmut Özışık), İstanbul: İletişim Yayınları.

ANKARAVİ, İsmail (1996). *Minhâcu'l-Fukara (Fakirlerin Yolu)*, İstanbul: İnsan Yayınları.

AŞÇI İBRAHİM DEDE (2006). *Hatıraları*, (Haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi), c. I-V, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

AŞÇIDEDE HALİL İBRAHİM (t.y.). *Hatıralar*, (Haz. Reşad Ekrem Koçu ve Mehmed Ali Akbay), İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat.

AYDIN, Davut ve ÇİZAKÇA, Murat ve ÇARKOĞLU, Ali ve GÖKŞEN, Fatoş (2006). *Türkiye’de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar Ve Sosyal Adalet*, İstanbul: TÜSEV Yayınları.

AY, Resul (2012). *Anadolu’da Derviş ve toplum*, İstanbul: Kitapevi Yayınları.

BARKAN, Ömer Lütfi (1942). “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *VD.*, II, 279-304.

BAYER, Ali (2006). *Sosyolojik Perspektiften Sekülerleşme ve Din İlişkisine Yeniden Bakış*, Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Üniv. Sosyal Bil. Enst., Kahramanmaraş.

BÖLÜKBAŞI, Ayşe (2014). “XVI. Yüzyıl İstanbul’unda Devlet ve Tarikatlar: Halveti Tekkelerinin İnşasında Devlet İdarecilerinin Rolü/ State and Tariqas in the Sixteenth Century Istanbul: The Role of Ruling Elite in the Construction of Khalwatiyya Convents” *ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print) A Tribute to Prof. Dr. Şerafettin Turan, Volume 6 Issue 3, p. 71-87, April 2014.*

ÇAKIR, Coşkun (2001). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Küre Yayınları.

ÇİZAKÇA, Murat (2005). “Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları”, İstanbul: TÜSEV Yayınları.

ÇİZAKÇA, Murat ve AYDIN, Davut ve ÇARKOĞLU, Ali ve GÖKŞEN, Fatoş (2006). *Türkiye’de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar Ve Sosyal Adalet*, İstanbul: TÜSEV Yayınları.

- DEFTER-İ DERVİŞAN (2011). *Yenikapı Mevlevihânesi Günlükleri*. (Haz. Bayram Ali Kaya - Sezai Küçük), İstanbul: Zeytinburnu Beled. Kült.Yayınları.
- DEMİR BABA (2011). *Demir Baba Velâyetnâmesi*, (Haz. Filiz Kılıç - Tuncay Bülbül), Ankara: Grafiker Yayınları.
- ERDOĞAN, Mustafa (2003). *Abdülbâki Baykara Dede(Hayatı Şahsiyeti Eserleri ve Şiirleri)*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- ERKÂNNÂME 1(2007). (Haz. Doğan Kaplan), Ankara: TDV yayınları.
- ERTEM, Adnan (Aralık 2011). "Osmanlı'dan Günümüze Vakıflar", *VD*, 36, 26-65.
- ERÜNSAL, İsmail E. (2003). *XV-XVI. Asır Bayrami Melamiliğinin Kaynaklarından Abdurrahman el-Askeri'nin Mir'atü'l-Işkı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (2006). *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul: İnkılâp Yay.
- GÜNDÜZ, İrfan (1989). *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, İstanbul: Seha Neşr.
- HÜNKÂR HACI BEKTÂŞ-I VELÎ (1995). *Vilâyet-nâme*, (Haz. Abdülbâki Gölpınarlı), İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- IŞIK, Zekeriya (2015). *Osmanlı Toplumunda Devlet Tarikat İlişkileri*, Selçuk Üniv. Sosyal Bil. Enst. Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Bilim Dalı Doktora Tezi, Konya.
- İPŞİRLİ, Mehmet, (1995). "Duâgü", *DİA*, 9, 542.
- KARA, İsmail (2005). "Bir Tenkit/Tasfiye Alanı Olarak Tasavvuf ve Tarikatlar", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, Ankara: TTK Yayınları.
- KARAMUSTAFA, Ahmet T (2012). *Tanrının Kural Tanımaz Kulları(1200-1550)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KARPAT, Kemal (2010). *İslam'ın Siyasallaşması*, İstanbul: İst. Bilgi Üniv. Yayınları.
- KILIÇ, Filiz ve ARSLAN, Mustafa ve BÜLBÜL, Tuncay (2007). *Otman Baba Velâyetnamesi*, Ankara: Grafiker Ofset Yayınları.
- KURNAZ, Cemal ve TATÇI, Mustafa (1999). *Emir Buhari*, Ankara: Akçağ Yay.
- MARDİN, Şerif (2012). *Din ve İdeoloji*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- MEMİŞ, Abdurrahman (2014). *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdi Hazretleri*, Ankara: Nasihat Yayınları.
- NAMLI, Ali (2001). *İsmâil Hakkı Bursevî: Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1992). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süflük: Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara: TTK Yayınları.
- OSMANZÂDE HÜSEYİN VASSAF (2006). *Sefîne-i Evliya*, (Haz. Mehmet Akkuş -Ali Yılmaz), c. II, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- MENSCHİNG, Gustav (2012). *Din sosyolojisi*, Konya: Literatürk Yayınları.
- MUSTAFA NURİ PAŞA (1992). *Netayic ül-Vukuat*, (Haz. Neşet Çağatay), III. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖNGÖREN, Reşat (2012). *Osmanlılar'da Tasavvuf (XVI. Yüzyıl)*, İstanbul: İz Yayınları.
- ÖZBEK, Nadir (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÖZTÜRK, Nazif (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara: TDV Yayınları.

- , (1995). “Evkaf-ı Hümayun Nezareti”, *DİA*, 11, 521-524.
- ÖZER, Ekrem (2007). *Osmanlı’da Tekke ve Tarikat Islahatları-II. Mahmut Dönemi ve Sonrası*, Doktora Tezi, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enst., Erzurum.
- SCHİMMELE, Annemarie (2012). *İslamın Mistik Boyutları*, (Çev. Ergun Kocabıyık), İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- ŞENER, Abdüllatif (1990). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul: İşaret Yayınları.
- TAŞĞIN, Ahmet (2013a). *Dile Gelen Alevilik*, İstanbul: Çizgi Yayınları.
- , (2013b). *Şeyh Saîfî Buyruğu*, (Haz. Ahmet Taşğın), Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- VAROL, Muharrem (2001). *Bektaşîliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti’nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, Doktora Tezi, Marmara Üniv. Türkiyat Araşt. Enst., İstanbul.
- YÜCER, Hür Mahmut (2010). *Şeyh Sa’deddîn Cebavi ve Sa’dilik*, İstanbul: İnsan Yayınları.

TEKSTİL VE HAZIR GIYİM SEKTÖRÜNDE YATAY VE DİKEY ENDÜSTRİ-İÇİ TİCARETİN ÖLÇÜMÜ: TÜRKİYE VE BRIC ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

Dilek ŞAHİN*

Atıf/©:Şahin, Dilek (2015). "Tekstil ve Hazır Giyim Sektöründe Yatay ve Dikey Endüstri-İçi Ticaretin Ölçümü: Türkiye ve BRIC Ülkeleri Örneği", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 8, Sayı 2, Aralık 2015, ss. 575-598

Özet: Tekstil ve hazır giyim sektörü dünyanın en eski sanayi dallarından biridir. Bu sektör gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınma sürecinde önemli rol oynamaktadır. Dünya ticaretinin serbestleşmesi ve ekonomik entegrasyonlar ülkelerin endüstri-İçi ticaret seviyelerini artırmıştır. Endüstri-İçi ticaret aynı endüstriye ait malların hem ithalatının hem de ihracatının yapılmasıdır. Endüstri-İçi ticaret yatay ve dikey endüstri-İçi ticaret olarak ikiye ayrılmaktadır. Yatay ve dikey endüstri-İçi ticaret kavramı ürün farklılaştırmasına dayanmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye ve BRIC ülkelerinin 2000-2014 dönemi için endüstri-İçi ticaret düzeyinin belirlenmesidir. Çalışmada Grubel-Lloyd endeksi ve Abd-el Rahman'ın birim değer yöntemi kullanılmıştır ve tekstil ve hazır giyim sektörü analiz edilmiştir. Çalışmada, Türkiye ve BRIC ülkelerinin tekstil sektöründe dikey endüstri-İçi ticaret yaptığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tekstil Sektörü, Endüstri-İçi Ticaret, Yatay Endüstri-İçi Ticaret, Dikey Endüstri-İçi Ticaret.

Measurement of Vertical and Horizontal Intra-Industry Trade in Textile and Apparel Industry: The Case of Turkey and BRIC Countries

Citation/©:Şahin, Dilek (2015). "Measurement of Vertical and Horizontal Intra-Industry Trade in Textile and Apparel Industry: The Case of Turkey and BRIC Countries", *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, Year 8, Issue 2, December 2015, pp. 575-598

Abstract: *Textile and apparel industry is one of the world's oldest industries. This sector has played an important role in the economic development process of developing countries. The liberalization of world trade and economic integrations that countries have increased their level of intra-trade. Intra-industry trade is made of both imports and exports belong to the same industrial goods. Intra-industry trade is divided into horizontal and vertical intra-industry trade. Horizontal and vertical intra-industry trade concept is based on product differentiation. The aim of this study is to determine intra industry trade level of Turkey and BRIC countries for the period 2000-2014. Grubel-Lloyd index and Abd-el Rahman's unit value method are used in this study and textile and apparel industry were analyzed. In this study, it was observed that Turkey and the BRIC countries to do vertical intra-industry trade in the textile sector.*

Keywords: *Textile Industry, Intra-Industry Trade, Horizontal Intra-Industry Trade, Vertical Intra-Industry Trade.*

1.GİRİŞ

Tekstil ve hazır giyim sektörü milli gelir, ekonomiye sağladığı net döviz girişi, istihdam olanakları ve yatırım gibi makroekonomik büyüklükler açısından önemli bir sektördür. Gelişmiş ülkelerin birçoğunun sanayileşme yolunda kat ettikleri yol incelendiğinde bugünkü başarılarının tekstil ve hazır giyim ürünleri sektöründen elde edilmiş başarılar olduğu görülmektedir.

Küreselleşme sürecinin yoğun biçimde yaşandığı son yıllarda dünya ticaretinde serbestleşmenin de artmasıyla birlikte ülkelerin endüstri-İçi ticaret seviyesi artmaya başlamıştır. Endüstri-İçi ticaret aynı endüstriye ait malların hem ithalatının hem de ihracatının yapılmasıdır. Endüstri-İçi ticaret hesaplamasında çeşitli yöntemler kullanılmakla birlikte bunlardan bir kısmı statik (belirli bir zamandaki dış ticaret yapısını ölçen) bir kısmı ise dinamik (iki zaman dilimi arasındaki dış ticarete meydana gelen değişimi ölçen) bir özellik arz etmektedir. Endüstri-İçi ticaret yatay ve dikey olarak iki kategoride incelenmektedir. Dikey endüstri-İçi ticaret aynı endüstrideki farklı kalitedeki

malların ticareti; yatay endüstri-İçi ticaret ise aynı kalitedeki farklılaştırılmış ürünlerin ticareti olarak tanımlanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, emek yoğun bir endüstri olan tekstil ve hazır giyim sektörünün emeğin bol olduğu Türkiye ve BRIC ülkelerindeki endüstri-İçi ticaret yapısını incelemektir. Çalışmada öncelikle ele alınan ülkelerin tekstil ve hazır giyim sektöründe endüstri-İçi ticaret rakamları hesaplanmıştır. Hazır giyim sektöründe endüstri-İçi ticaret oranlarının düşük olması nedeniyle yatay ve dikey endüstri-İçi ticaret hesaplamaları yalnızca tekstil sektörü için hesaplanmıştır. Hesaplamalar yapılırken öncelikle endüstri-İçi ticaretin ölçümünde kullanılan ve statik bir hesaplama yöntemi olan Grubel-Lloyd(GL) endeksi kullanılmıştır. Ardından Abd-el Rahman'ın birim değer yöntemi ile gerçekleşen endüstri-İçi ticaretin yatay mı yoksa dikey endüstri-İçi ticaret mi olduğu hesaplanmıştır. Çalışmada sonuç olarak tekstil sektöründe endüstri-İçi ticaretin hazır giyim sektörüne göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Ayrıca Türkiye ve BRIC ülkelerinin tekstil sektöründe endüstri-İçi ticaretinin yönünün dikey endüstri-İçi ticaret şeklinde olduğu görülmüştür.

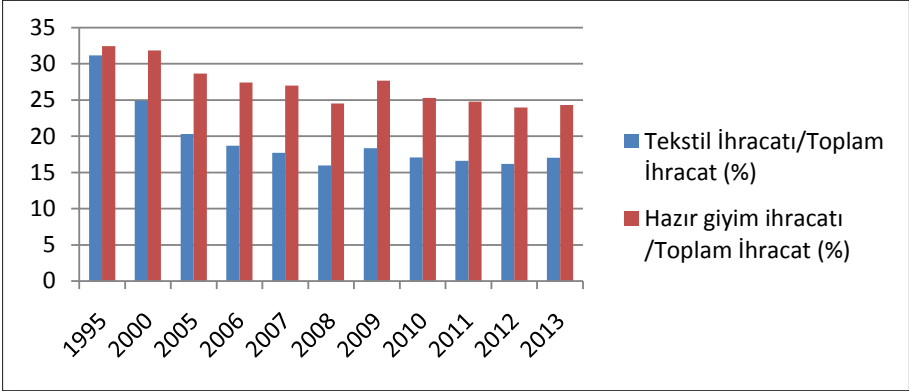
II. TEKSTİL SEKTÖRÜNÜN GENEL DURUMU

Gelişme yolundaki birçok ülkede tekstil ve hazır giyim sektörü, sanayileşmenin ilk adımını oluşturarak sanayileşme çabası içerisine giren ülkelerin bu çabalarında öncü sektör olmuştur. Tekstil ve hazır giyim sektörünün gerek ihracat içindeki payı gerekse üretim sürecinde yaratılan katma değerden dolayı ekonomik kalkınma sürecinde ülkeler açısından vazgeçilmez sektörler arasında yer almaktadır (Erkan, 2011: 7). Gelişmiş ülkelerin 18. yüzyılda gerçekleştirdikleri sanayileşme sürecine damgasını vuran tekstil sanayi günümüzde de gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarında benzer bir rol üstlenmektedir (Çetin ve Ecevit, 2008: 117). 1980'lerden itibaren hız kazanan küreselleşme eğilimi beraberinde tekstil ve hazır giyim sanayinde ticaret akışını hızlandırmış ve bu sektör günümüzde en fazla "küreselleşmiş endüstrilerden" biri haline gelmiştir (Aydoğdu,2012:4).

Tekstil ve hazır giyim sektörleri birbirleriyle doğrudan ilişkili sektörler olduğundan her dönem gelişmeleri paralellik göstermiştir. Şekil 1'de 1995-2013 yılları arasında dünya tekstil ve hazır giyim ihracatı yer almaktadır. Şekil 1'e göre, 1995'de tekstil sektörünün dünya ihracatındaki payı %31,18 iken 2013 yılına gelindiğinde bu oran %17,05 düzeyinde gerçekleşmiştir. Benzer şekilde, 1995'de hazır giyim endüstrisinin dünya toplam ihracatındaki payı %32,44 iken bu oran 2013 yılına gelindiğinde %24,30 seviyesinde gerçekleşmiştir. Genel itibarıyla değerlendirildiğinde emek yoğun endüstri olan tekstil ve hazır

giyim sektörü ülkelerin gelişme aşamasında yarattığı sermaye birikimi ve yetişmiş iş gücü nedeniyle önemli sektörler arasında olmakla birlikte, teknolojik ilerleme ve üretim yapısında ortaya çıkan değişimler, ülkelerin daha katma değerli ürünlerin üretimine geçmesini sağlamaktadır. Bu nedenle sektör halen önemini korumakla birlikte, katma değeri yüksek sektörlerde yapılan üretim ve ihracat nedeniyle ihracattaki payı azalmaya başlamıştır.

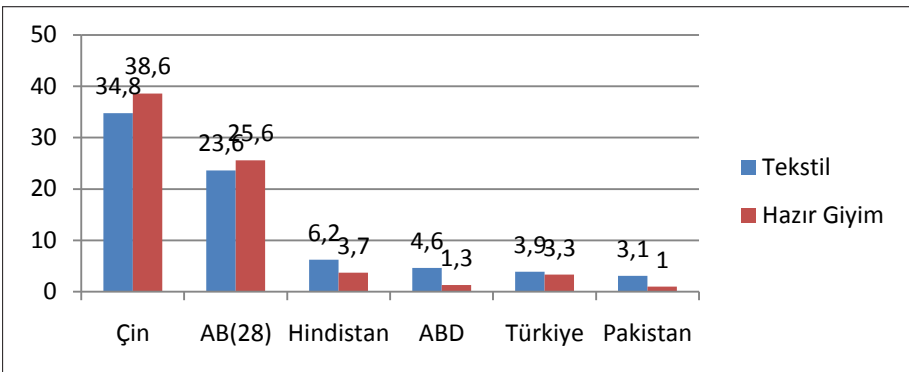
Şekil 1. Dünya Tekstil ve Hazır Giyim İhracatı (1995-2013 milyar dolar - %)

Kaynak: UN Comtrade Veri Tabanından yola çıkılarak tarafımızca hesaplanmış ve düzenlenmiştir.

Şekil 2’de tekstil ve hazır giyim ihracatında öne çıkan ülkeler yer almaktadır. Çin’in tekstil sektöründe %34,8 hazır giyim sektöründe %38,6’lık pay ile ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Türkiye ise tekstil sektöründe %3,9 hazır giyim sektöründe ise %3,3’lük paya sahiptir.

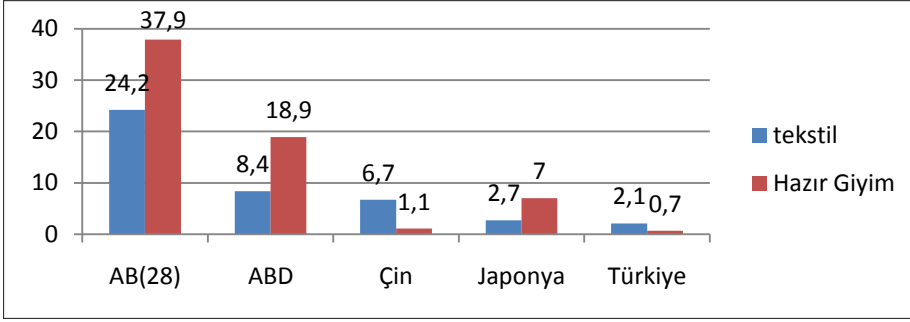
Şekil 2. Tekstil ve Hazır Giyim Sektörü İhracatında Öne Çıkan Ülkeler (2013)

Kaynak: World Trade Organization, 2014: 106-110.

Şekil 3'de tekstil ve hazır giyim sektörünün ithalatında öne çıkan ülkeler yer almaktadır. İthalatta ilk sırayı AB(28) ülkeleri alırken; bunu sırasıyla ABD ve Çin takip etmektedir. Türkiye ise tekstil ithalatında %2,1 hazır giyim ithalatında %0,7'lik paya sahiptir.

Şekil 3. Tekstil ve Hazır Giyim Sektörü İthalatında Öne Çıkan Ülkeler (2013)

Kaynak: World Trade Organization, 2014: 106-110.

III. ENDÜSTRİ-İÇİ TİCARET KAVRAMI

Günümüzde uluslararası ticaret, endüstriler arası ticaret ve endüstri-İçi ticaret şeklinde gerçekleşmektedir. Geleneksel iktisat teorisi ülkeler arasındaki teknolojik veya faktör donanımları farklılıklarını ticaretin esas nedeni olarak görmektedir. Bu durum ülkelerin görece olarak daha fazla sahip oldukları üretim faktörlerini içeren malların ihracatını gerektirmektedir. Oysa gerçekte ülkeler arasındaki dış ticaretin yapısı incelendiğinde aynı endüstriye ait homojen veya benzer malların iki yönlü ticaretinin yapıldığı görülmektedir. Bu olgu endüstri-İçi ticaret şeklinde kavramsallaştırılmaktadır (Eşiyok, 2014: 116).

Endüstri-İçi ticaret (EİT), hemen hemen aynı malların karşılıklı değişiminden oluşan dış ticarete denilmektedir (Aquino, 1978: 275). Diğer bir ifadeyle aynı endüstride yer alan malların eş anlı olarak ihracatının ve ithalatının yapılmasıdır. Endüstri-İçi ticaretin özellikle otomobil, elektronik, elektrikli makine-teçhizat gibi oligopol veya tekelleri rekabet piyasalarının hakim olduğu sektörlerde fazla olduğu görülmektedir.

Endüstri-İçi ticaretin artmasına yol açan etkenler arasında sektörlerde üretim farklılaştırmasının yaygınlaşması, ölçek ekonomileri, bazı sektörlerde oligopolistik piyasa yapısının hâkim olması, ulaştırma ve haberleşme alanındaki teknolojik yeniliklerin yaygınlaşması, uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi, dış ticarete engellerin kaldırılarak, koruma oranlarının

düşürülmesi ve yabancı sermaye yatırımlarının artması gelmektedir (Yükseler ve Türkan, 2006: 34).

A.Endüstri-içi Ticaretin Ölçümü

Endüstri-içi ticaretin ampirik analizinde çok sayıda yöntem kullanılmakla birlikte, yaygın olarak kullanılan yöntem Grubel-Lloyd yöntemidir. Bu yöntemde X_i ihracat değeri, M_i ithalat değerini göstermek üzere endüstri-içi ticaret aşağıdaki gibi ifade edilmektedir (Grubel ve Lloyd, 1975: 21):

$$Bi = \frac{\sum_i^n [(X_i + M_i) - (X_i - M_i)]}{\sum_i^n (X_i + M_i)} \quad \text{veya} \quad Bi = 1 - \frac{|X_i - M_i|}{X_i + M_i}$$

Endeks 0 ile 1 arasında değer almakla birlikte, eğer ülke söz konusu malı yalnızca ihraç ya da ithal ediyorsa (endüstri-içi ticaret yoksa) endeks 0 olmaktadır. Eğer aynı malın ithalatı ve ihracatı birbirine eşit ise endeks değeri 1 olmakta ve bu durum endüstri-içi ticaret seviyesinin maksimum olduğunu göstermektedir. Grubel-Lloyd endeksi, EİT'yi belirli bir yıl için ölçmekle birlikte bu ölçüm statik bir ölçüttür. Bu nedenle iki dönem arasındaki değişimlerin yapısını ölçmeye imkân vermemektedir.

Endüstri-içi ticaret yatay ve dikey endüstri-içi ticaret olarak iki kategoride incelenmektedir. Yatay endüstri-içi ticaret, farklılaştırılmış çeşitlere sahip benzer ürünlerin uluslararası ticaretine denilmektedir (Bedir, 2009: 122). Diğer bir ifadeyle, farklı karakterdeki benzer ürünlerin ticaretidir (Sharma, 2004: 591). Dikey endüstri-içi ticaret, farklı kalitedeki benzer ürünlerin ticaretine denilmektedir (Sharma, 2004: 591). Diğer bir ifadeyle dikey endüstri-içi ticaret benzer malların farklı kalitelerinin aynı anda ithalat ve ihracatını kapsamaktadır.

Endüstri-içi ticaret yatay ve dikey endüstri-içi ticaret olarak gruplandırılırken, ürün farklılaştırması kriter olarak kullanılmaktadır. Yatay olarak farklılaşmış ürünler yatay endüstri-içi ticaretin, dikey olarak farklılaşmış ürünler ise dikey endüstri-içi ticaretin konusunu oluşturmaktadır. Yatay ve dikey ürün farklılaşması ayırımı yapılırken iki yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemlerden ilki, malların kalitelerine göre sınıflandırılmasıdır. Bu yöntemde mallar aynı kalitede olanlar ve farklı kalitede olanlar diye iki grupta toplanmaktadır. Yöntemlerden ikincisinde ise, nihai malların yatay endüstri-içi ticarete yol açtıkları, bir malın üretiminde kullanılan ara mallarının ise dikey endüstri-

içi ticarete yol açtığı kabul edilmektedir. Ancak dış ticaret istatistiklerinde malların nihai mal ya da ara malı olduğuna dair kesin bir bilgi olmadığı için ikinci yöntemin endüstri-İç ticaretin analizinde kullanılması mümkün olmamaktadır (Öcal, 2004: 9-10).

Yatay ve dikey endüstri-İç ticaretin ölçülmesine ilişkin bilinen yöntem Abdel-Rahman (1991) tarafından geliştirilen “birim değer” yöntemidir. Yatay ve dikey endüstri-İç ticaret hesaplanırken ihracat ve ithalat birim değerleri kullanılmaktadır. Birim değer yöntemi belirli bir ürün grubu içindeki ürünlerin ortalama fiyatlarını ölçen bir endekse dayanmaktadır.

Birim değer endekslerinin kullanılma nedeni fiyatların kalitenin bir göstergesi olduğu düşüncesidir. Malların fiyatları kalitelerini yansıtmakla birlikte yüksek fiyattan satılan bir ürün çeşidinin daha ucuza satılana göre daha kaliteli olacağı varsayılmaktadır. Endüstri-İç ticarete yatay ve dikey ayırımı yapmak için kullanılan ihracat birim değeri, toplam ihracat değerinin toplam ihracat miktarına bölünmesi ile; ithalat birim değeri ise, toplam ithalat değerinin toplam ithalat miktarına bölünmesi ile elde edilir. İthalat ve ihracat miktarı için, kilogram, ton, litre, metre kare, birim gibi birçok ölçü birimi kullanılmaktadır (Başkol, 2005: 69).

Bu noktada birim fiyat farkı için bir “eşik değer” varsayılarak değerlendirme yapılmaktadır. Yatay endüstri-İç ticarete, bahse konu olan mal grubu veya endüstride birim ihracat ve birim ithalat fiyatı oranının belirli aralıkta olması beklenirken, bu aralığın dışında bir değer alırsa dikey endüstri-İç ticaret olarak kabul edilmektedir. Yatay ve dikey endüstri-İç ticaret hesaplanırken aşağıdaki formüllerden yararlanmak mümkündür:

Endüstri-İç ticaret(EİT) = Yatay endüstri-İç ticaret(YEİT) +Dikey endüstri-İç ticaret(DEİT)

Yatay endüstri-İç ticaret :

$$1 - \alpha \leq \frac{UV_x}{UV_m} \leq 1 + \alpha$$

Dikey endüstri-İç ticaret:

$$\frac{UV_x}{UV_m} < 1 - \alpha; \frac{UV_x}{UV_m} > 1 + \alpha$$

Bu denklemde, UV ilgili değişkeninin birim değerini göstermektedir. X ve

M ihracat ve ithalatı, α ise aralık faktörünü temsil etmektedir. %15 aralığı kabul edildiğinde hesaplanan endeks değerinin 0,85 ile 1,15 arasında yer alması yatay endüstri-içi ticaretin, bu aralık dışında değerler alması ise dikey endüstri-içi ticaretin varlığına işaret etmektedir.

IV. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Uluslararası ticaret tasnifinde tekstil endüstrisi tekstil elyafları ve bunların atıklarını içeren hammadde grubu olarak SITC 26, tekstil ipliği, dokuma, mensucat ve ilgili ürünleri kapsayan SITC 65 ve hazır giyim ve aksesuarlarının yer aldığı SITC 84 olarak üç ana başlık altında ele alınmaktadır. Ancak ülkelerin ticaret performansı karşılaştırmalarında imalat sanayi ürünleri olmalarından dolayı SITC 65 ve SITC 84 ürün grubu dikkate alınmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada da tekstil ve hazır giyim endüstrisi SITC 65 ve SITC 84 ürün grupları bazında incelenmiştir.

Çalışmada Türkiye ve BRIC (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin) ülkelerinin alınma nedeni bu ülkelerde emekyoğunluğunun fazla olması ve emekyoğun bir endüstri olan tekstil ve hazır giyim sektörünün bu ülkelerde önemli rol üstlenmesidir. Çalışmada ilk olarak SITC 65 ve SITC 84 ürün gruplarının endüstri-içi ticaret düzeyi hesaplanmıştır. Endüstri-içi ticaret oranları hesaplanırken literatürde en çok kullanılan Grubel-Lloyd (GL) endeksi kullanılmıştır. Ardından tekstil sektöründe gerçekleşen endüstri-içi ticaretin yatay mı yoksa dikey endüstri-içi ticaret şeklinde mi gerçekleştiği analiz edilmiştir. Bu analizde ise Abd-el Rahman'ın birim değer yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada α aralık değeri %15 olarak alınarak hesaplamalar yapılmıştır. GL endeksini hesaplayabilmek için gerekli olan ihracat ve ithalat verileri Birleşmiş Milletlerin(UN) Comtrade veri tabanından derlenmiş olup, veriler 2000-2014 dönemini kapsamaktadır. SITC Rev.3'e göre iki ve üç basamaklı tekstil ve hazır giyim endüstrisi ürün grupları Ek.1'de yer almaktadır.

V. LİTERATÜR TARAMASI

Endüstri-içi ticarete ilişkin literatürde bulunan çalışmalardan bazılarını aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

Hellvin (1996), Çin ile OECD ülkeleri arasındaki endüstri-içi ticaret düzeyi 1980-1992 yılları için hesaplanmıştır. Çalışmada SITC Rev.3 sınıflandırması kullanılmıştır. Çalışma sonucunda Çin ile OECD ülkeleri arasındaki endüstri-içi ticaret düzeyinin arttığı ve bunun önemli kısmının dikey endüstri-içi ticaret şeklinde gerçekleştiği görülmüştür.

Şimşek (2005), çalışmada Türkiye'nin OECD ülkeleri ile çok yönlü ve iki yönlü

düzeyde yaptığı ticaret içindeki endüstri-İçi ticaretin payı yatay endüstri-İçi ticaret ve dikey endüstri-İçi ticaret bağlamında incelenmiştir. Yapılan ölçümler sonucunda Türkiye'nin hem dünya ile hem de OECD ülkeleri ile yaptığı ticaret içinde endüstri-İçi ticaretin payının yıllar itibariyle arttığı görülmüştür. Ayrıca elde edilen bulgular neticesinde, Türkiye'nin endüstri-İçi dış ticareti içinde düşük kaliteli dikey endüstri-İçi ticaretin egemen olduğu görülmüştür.

Bedir (2009), çalışmada endüstri-İçi ticaretin ölçümünde Grubel-Lloyd (1971) ve Uyarlanmış Grubel-Lloyd endeksleri kullanılmıştır. 1995-2005 dönemi arası SITC Rev.3 bazında üç basamak seviyesinde hesaplanmıştır. Çalışmada sonuç olarak fiyata dayalı rekabet eden endüstrilerde ortalama endüstri-İçi ticaretin boyutu düşük ve sabit seyrederken; kaliteye dayalı rekabet eden endüstrilerin ortalama endüstri-İçi ticaret oranları daha yüksek çıkmıştır.

Erün (2010), Türkiye ve AB ülkeleri arasında gıda ve canlı hayvan sektörü toplamında ve alt sektöründe 1995-2009 dönemleri itibariyle Grubel Lloyd endeksi ve birim değer oranları hesaplanmıştır. Türkiye ile AB-15 ülkeleri arasındaki endüstri-İçi ticaretin giderek azaldığı ancak tek tek ülkelere bakıldığında özellikle Macaristan, Bulgaristan, Danimarka, İspanya, İrlanda ve Romanya ile olan gıda ve canlı hayvan sektöründe endüstri-İçi ticaretinin güçlü olduğu görülmüştür. Türkiye ile AB-15 ve AB-27 arasında yüksek kalitede endüstri-İçi ticaret yapısıyla karşılaşılırken tek tek ülkeler için yapılan analize bakıldığında düşük kalitede dikey endüstri-İçi ticaret yapısıyla karşılaşmıştır.

Özkaya (2010), Türk tekstil sektöründeki endüstri-İçi ticaretle ilgili gelişmeler 1989-2009 yılları için Grubel-Lloyd endeksi kullanılarak ortaya konulmuştur. Daha sonra yatay endüstri-İçi ticaret ve dikey endüstri-İçi ticaret ayrımı dikkate alınmış ve endüstri-İçi ticareti etkileyen faktörleri tespit etmek amacıyla ülkeye ve sektöre özgü belirleyicileri esas alan regresyon analizi yapılmıştır. Bu analize göre kişi başına düşen gelir ve ölçek ekonomileri tekstil sektöründe endüstri-İçi ticaret düzeyini olumlu etkilerken, doğrudan yabancı yatırımları olumsuz etkilediği görülmüştür.

Li vd. (2015), Çin ve Güney Kore arasındaki imalat sanayi ürünleri ticaretinin yönü ölçülmüştür. İmalat sanayi ürünlerinde endüstri-İçi ticaret seviyesinin ölçümü için statik ölçüm (G-L endeksi) ve dinamik ölçüm (MEİT) hesaplanmıştır. Çalışmada sonuç olarak Çin ve Güney Kore arasında imalat sanayi ürünlerinde endüstri-İçi ticaret seviyesinin arttığı görülmüştür. Fakat bu artışın sermaye ve teknoloji yoğun ürünlerde daha yüksek olduğu görülmüştür. Güney Kore'den Çin'e yapılan yabancı sermaye yatırımları, Güney Kore ve Çin'in piyasa büyüklüğü, iki ülkenin kişi başına düşen GSYH'sı,

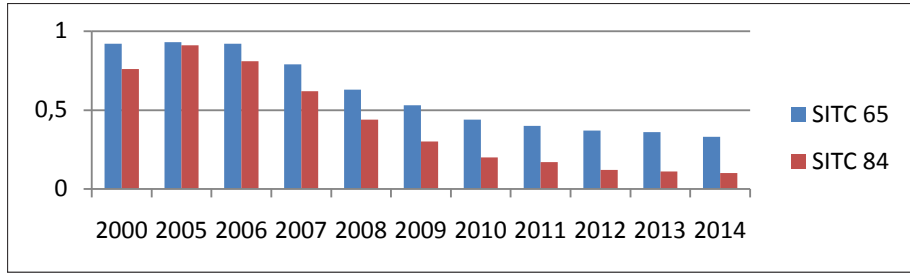
gibi faktörlerin Çin ve Güney Kore arasındaki endüstri-içi ticaretin seviyesini farklı derecede etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

VI. BULGULAR VE DEĞERLENDİRMELER

Bu çalışmada öncelikle Türkiye ve BRIC ülkelerinin tekstil ve hazır giyim sektöründe EİT düzeyi GL endeksi kullanılarak ölçülmüştür. Ele alınan ülkelerde hazır giyim sektöründe EİT seviyesinin düşük olmasından dolayı çalışmada sadece tekstil sektöründe EİT'nin yatay mı yoksa dikey mi gerçekleştiği araştırılmıştır.

Şekil 4'de Brezilya'nın tekstil ve hazır giyim sektöründe endüstri-içi ticaret değerleri yer almaktadır. Brezilya'da tekstil sektöründe (SITC 65) endüstri-içi ticaretin hazır giyim sektörüne (SITC 84) göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca Brezilya'da 2000 yılından itibaren gerek tekstil gerekse hazır giyim sektöründe endüstri-içi ticaretin azaldığı dikkat çekmektedir.

Şekil 4. Brezilya'nın Tekstil ve Hazır Giyim Sektöründe Endüstri-içi Ticaret Seviyesi

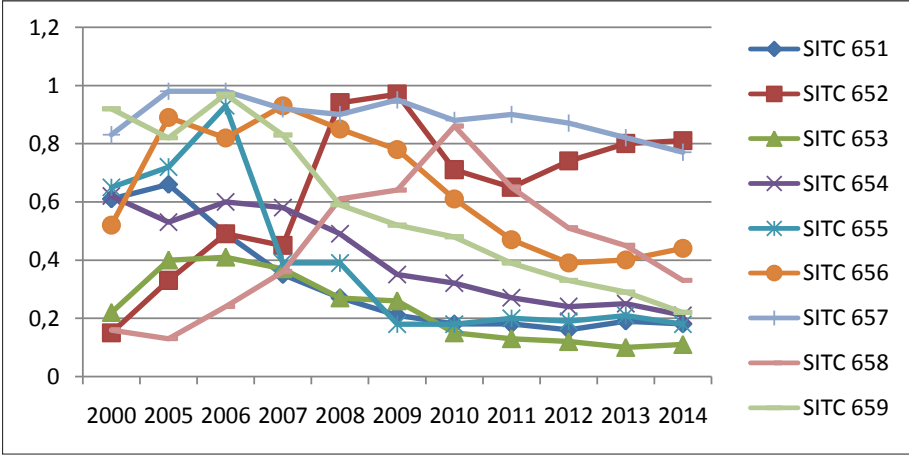

Kaynak : UN Comtrade Veri Tabanından yola çıkılarak tarafımızca hesaplanmış ve düzenlenmiştir.

Şekil 5'de Brezilya'nın tekstil sektöründe alt sektörler itibariyle EİT düzeyi hesaplanmıştır. EİT'nin yüksek olduğu sektörler arasında SITC 652 (pamuklu dokumalar), SITC 657 (özel dokumalar ve bunlardan mamul eşya) buna karşılık EİT'nin düşük olduğu sektörler arasında ise, SITC 651 (dokuma İplikleri), SITC 653 (sentetik-suni elyaftan dokuma), SITC 655 (Poliester liflerden mensucat) yer almaktadır.

Şekil 5. Brezilya'nın Tekstil Alt Sektörleri İtibariyle Endüstri-İçi Ticareti: GL Endeksi

Kaynak : UN Comtrade Veri Tabanından yola çıkılarak tarafımızca hesaplanmış ve düzenlenmiştir

Tablo 1'de ise tekstil sektöründe gerçekleşen EİT türü gösterilmektedir. Tablodaki verilerden yola çıkarak Brezilya'nın SITC 651, SITC 653, SITC 655, SITC 658 alt sektöründe ele alınan dönemlerin tamamında endüstri-İçi ticaretin yüksek kaliteli dikey EİT şeklinde gerçekleştirdiği görülmektedir. SITC 652 alt sektöründe 2000 yılında endüstri-İçi ticaretin düşük kaliteli dikey endüstri-İçi ticaret şeklinde olduğu ancak 2005'den sonra bu sektörde yüksek kaliteli dikey endüstri-İçi ticaretin gerçekleştiği görülmektedir.

SITC 657 ise ele alınan dönemler itibariyle ticaretin düşük kaliteli dikey EİT şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. SITC 654 alt sektöründe 2000 ve 2005 yıllarında EİT'nin yüksek kaliteli dikey EİT şeklinde gerçekleştiği 2006 ve 2013 yılları arasında ise yatay EİT ve düşük kaliteli EİT arasında gerçekleştiği görülmektedir. 2014 yılında ise ticaretin yüksek kaliteli dikey EİT şeklinde olduğu görülmektedir. SITC 656 ise ticaret 2000 yılında yüksek kaliteli dikey EİT şeklinde gerçekleşirken; 2008'den itibaren düşük kaliteli dikey EİT görülmektedir. SITC 659 ise 2006'ya kadar ticaret yatay EİT şeklinde iken; 2006'dan itibaren yüksek kaliteli dikey EİT görülmekte ancak 2013 ve 2014 yılında ticaretin tekrardan yatay EİT dönüştüğü görülmektedir.

Tablo 1. Brezilya'nın Tekstil Sektöründe EİT Düzeyi: Yatay ve Dikey EİT

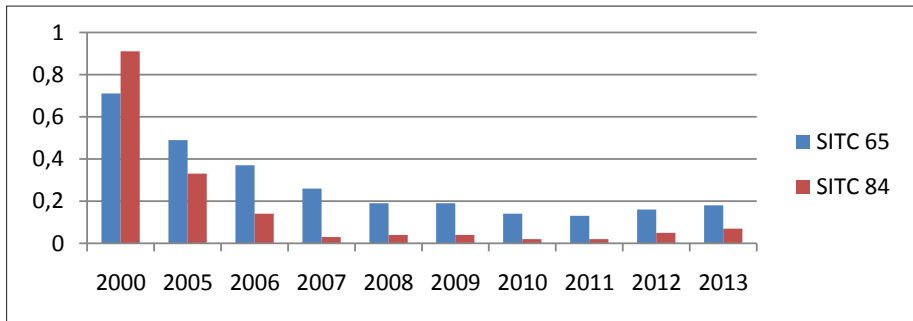
Sektör	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2014 Yılı EİT Türü
651	1,29	1,44	1,45	1,29	1,42	1,53	1,48	1,37	1,72	1,75	2,05	DEİT ^{YK}
652	0,81	1,19	1,16	1,20	1,24	1,38	1,38	1,33	1,19	1,15	1,45	DEİT ^{YK}
653	1,30	1,52	1,38	1,56	1,57	1,81	1,47	1,51	1,37	1,43	1,42	DEİT ^{YK}
654	1,42	1,35	0,95	0,51	0,76	0,68	0,66	0,96	0,96	1,13	1,39	DEİT ^{YK}
655	3,32	1,75	1,92	1,85	1,96	2,08	2,52	2,57	2,54	2,67	2,56	DEİT ^{YK}
656	1,44	1,10	0,88	1,01	0,88	0,64	0,64	0,59	0,49	0,54	0,64	DEİT ^{DK}
657	0,31	0,52	0,54	0,56	0,57	0,57	0,65	0,71	0,71	0,78	0,83	DEİT ^{DK}
658	1,39	1,50	1,42	1,27	1,25	1,28	1,40	1,45	1,31	1,31	1,41	DEİT ^{YK}
659	1,04	1,12	1,16	1,30	1,30	1,39	2,02	1,40	1,24	1,11	1,09	YEİT

Kaynak : UNComtrade Veri Tabanından yola çıkılarak tarafımızca hesaplanmış ve düzenlenmiştir.

DEİT^{YK} :Yüksek Kaliteli Dikey Endüstri-içi Ticaret, DEİT^{DK} : Düşük Kaliteli Dikey Endüstri-içi Ticaret, YEİT: Yatay Endüstri-içi Ticaret

Şekil 6'da Rusya'nın tekstil ve hazır giyim sektöründe endüstri-içi ticaret seviyesi yer almaktadır. Rusya'da tekstil sektöründe endüstri-içi ticaret seviyesinin hazır giyim sektörüne göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca 2000 yılından itibaren gerek tekstil gerekse hazır giyim sektöründe endüstri-içi ticaret seviyesinin azaldığı dikkat çekmektedir.

Şekil 6. Rusya'nın Tekstil ve Hazır Giyim Sektöründe Endüstri-içi Ticaret Seviyesi

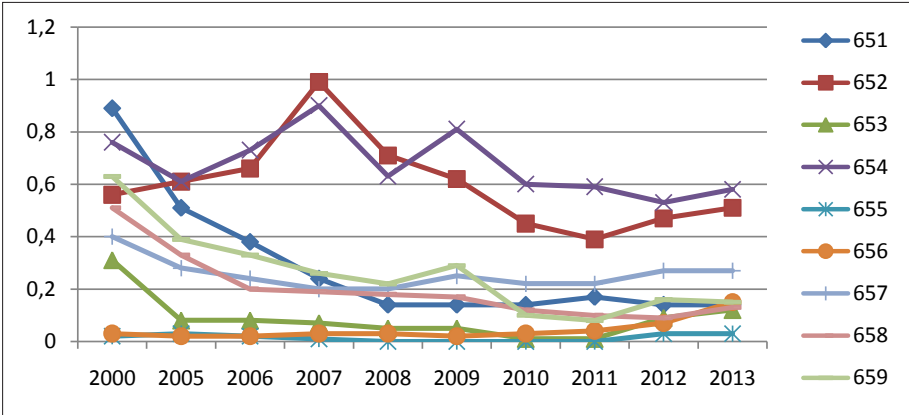

Kaynak : UN Comtrade Veri Tabanından yola çıkılarak tarafımızca hesaplanmış ve düzenlenmiştir.

Şekil 7'de Rusya'nın tekstil sektöründe alt sektörler itibariyle EİT düzeyi hesaplanmıştır. EİT'nin yüksek olduğu sektörler arasında SITC 652 (pamuklu

dokumalar), SITC 654 (pamuk, sentetik, suni elyaf dışı liflerden mensucat), SITC 657 (özel dokumalar ve bunlardan mamul eşya) yer almaktadır. EİT'nin düşük olduğu sektörler arasında ise SITC 653 (sentetik-suni elyaftan dokuma), SITC 655 (poliester liflerden mensucat), SITC 656 (kordela, etiket, arma) yer almaktadır.

Şekil 7. Rusya'nın Tekstil Alt Sektörleri İtibariyle Endüstri-İçi Ticareti: GL Endeksi

Kaynak : UN Comtrade Veri Tabanından yola çıkılarak tarafımızca hesaplanmış ve düzenlenmiştir

Tablo 2'de ise Rusya'nın tekstil sektöründe gerçekleşen EİT türü gösterilmektedir. Tablodaki verilerden yola çıkarak Rusya'da SITC 651, SITC 653, SITC 655, SITC 656, SITC 658 alt sektöründe ele alınan dönemlerin tamamında endüstri-İçi ticaretin yüksek kaliteli dikey EİT şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. SITC 652 alt sektöründe ise 2000 yılında düşük kaliteli dikey EİT gerçekleşirken 2005'den itibaren ticaretin yönü yüksek kaliteli dikey EİT şekline bürünmüştür. SITC 654 ve SITC 657 alt sektörlerinde ise bazı dönemler yüksek kaliteli dikey EİT bazı dönemlerde ise yatay EİT'nin gerçekleştiği görülmektedir. SITC 659 alt sektöründe 2005 yılından itibaren ticaretin düşük kaliteli dikey EİT şeklinde gerçekleştiği görülmektedir.

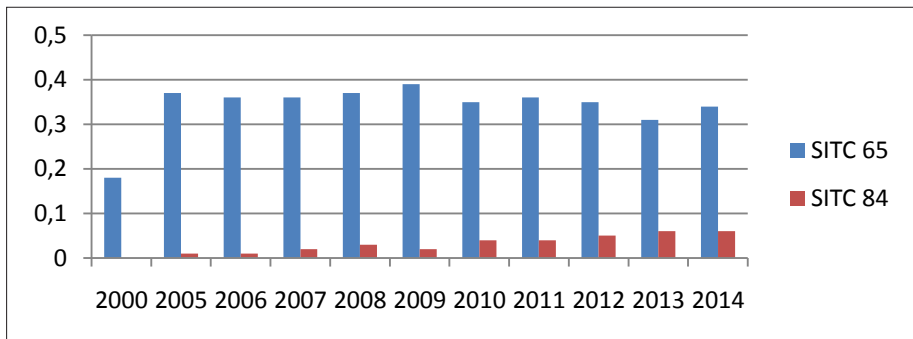
Tablo 2. Rusya'nın Tekstil Sektöründe EİT Düzeyi: Yatay ve Dikey EİT

Sektör	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2013 Yılı EİT Türü
651	2,62	1,76	1,60	1,55	1,51	1,60	1,43	1,43	1,12	1,20	na	DEİT ^{YK}
652	0,69	1,28	1,31	1,22	1,53	1,28	1,25	1,34	1,34	1,23	na	DEİT ^{YK}
653	2,24	1,93	2,34	2,62	2,49	2,16	1,60	2,36	3,05	2,99	na	DEİT ^{YK}
654	3,37	3,54	3,23	1,75	1,43	1,05	1,08	0,98	0,90	1,20	na	DEİT ^{YK}
655	2,63	1,44	1,43	1,41	1,47	1,33	1,59	2,03	1,95	1,83	na	DEİT ^{YK}
656	1,46	2,37	2,84	3,04	2,02	2,19	1,91	5,05	2,90	3,45	na	DEİT ^{YK}
657	2,07	1,14	1,32	1,32	1,24	0,72	1,07	1,39	1,20	1,09	na	YEİT
658	3,48	2,07	2,16	2,75	2,57	3,14	3,02	3,31	1,95	2,01	na	DEİT ^{YK}
659	1,30	0,81	0,75	0,57	0,56	0,44	0,49	0,55	0,51	0,49	na	DEİT ^{DK}

Kaynak : UN Comtrade Veri Tabanından yola çıkılarak tarafımızca hesaplanmış ve düzenlenmiştir.

DEİT^{YK} : Yüksek Kaliteli Dikey Endüstri-içi Ticaret, DEİT^{DK} : Düşük Kaliteli Dikey Endüstri-içi Ticaret, YEİT: Yatay Endüstri-içi Ticaret **Not:** Rusya'ya ait 2014 verilerine ulaşılmadığından dolayı, 2013 kadar olan dönem ele alınmıştır.

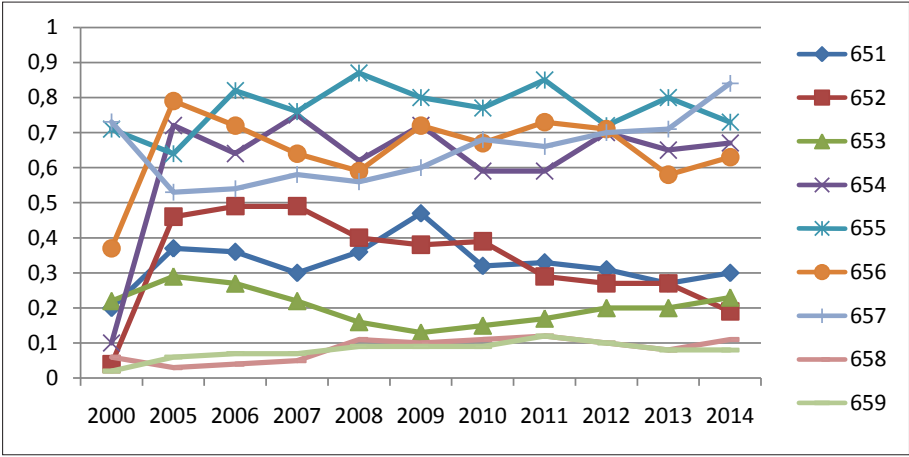
Şekil 8'de Hindistan'da tekstil ve hazır giyim sektöründe endüstri-içi ticaret seviyesi yer almaktadır. Hindistan'da tekstil sektöründe endüstri-içi ticaret seviyesinin hazır giyim sektörüne göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca 2005 yılından itibaren hazır giyim sektöründe endüstri-içi ticaret seviyesinin artış gösterdiği görülmektedir.

Şekil 8. Hindistan'ın Tekstil ve Hazır Giyim Sektöründe Endüstri-içi Ticaret Seviyesi

Kaynak : UN Comtrade Veri Tabanından yola çıkılarak tarafımızca hesaplanmış ve düzenlenmiştir.

Şekil 9'da Hindistan'ın tekstil sektöründe alt sektörler itibariyle endüstri- içi ticaret oranları yer almaktadır. Buna göre Hindistan'da EİT'nin yüksek olduğu sektörler arasında; SITC 654 (pamuk, sentetik, suni elyaf dışı liflerden mensucat), SITC 655 (poliesterliflerden mensucat) SITC 656 (kordela, etiket, arma ve benzeri dokumalar) SITC 657 (özel dokumalar ve bunlardan mamul eşya) yer almaktadır. EİT'nin düşük olduğu sektörler arasında ise, SITC 658 (dokunmuş hazır eşya), SITC 659 (yer kaplamaları, halılar) yer almaktadır.

Şekil 9. Hindistan'ın Tekstil Alt Sektörleri İtibariyle Endüstri- içi Ticareti: GL Endeksi

Kaynak : UN Comtrade Veri Tabanından yola çıkılarak tarafımızca hesaplanmış ve düzenlenmiştir

Tablo 3'de Hindistan'da tekstil sektöründe gerçekleşen EİT türü görülmektedir. Tablo 3'de de görüldüğü üzere, Hindistan'da ele alınan dönemler arası ithalat/ ihracat miktarlarına ulaşamamakla birlikte ulaşılan veriler SITC 654, SITC 658 sektörlerinde EİT'nin yüksek kaliteli dikey EİT şeklinde olduğunu göstermektedir.

SITC 651, SITC 653, SITC 655, SITC 656 sektörlerinde endüstri- içi ticaretin kimi zaman yatay EİT kimi zaman ise dikey EİT şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. SITC 652 ve SITC 657 sektörlerinde ise EİT düşük kaliteli dikey EİT şeklinde gerçekleşmiştir.

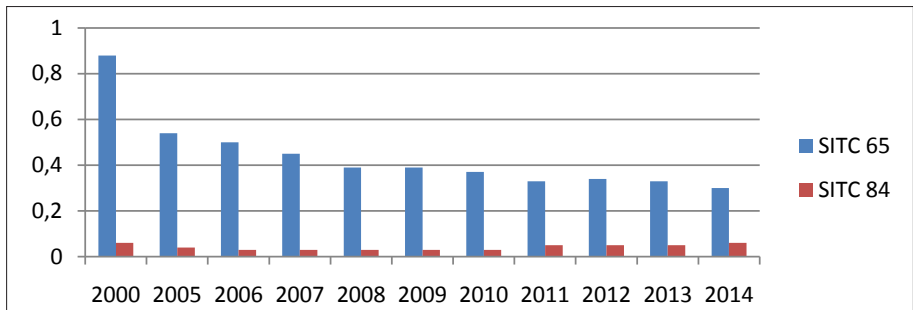
Tablo 3. Hindistan'ın Tekstil Sektöründe EİT Düzeyi: Yatay ve Dikey EİT

Sektör	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2014 Yılı EİT Türü
651	1,24	0,91	0,93	1,05	1,02	0,99	na	1,04	0,86	0,96	0,94	YEİT
652	0,88	0,75	0,77	na	na	na	na	na	na	Na	Na	na
653	1,88	na	0,96	na	na	na	na	na	na	Na	Na	na
654	1,88	na	Na	na	na	na	na	na	na	Na	Na	na
655	1,19	1,17	1,07	1,19	3,50	0,64	2,74	1,28	0,91	1,22	1,18	DEİT ^{YK}
656	2,11	2,85	0,26	3,68	3,80	2,09	na	1,98	1,71	0,03	0,94	YEİT
657	0,76	na	Na	0,66	0,77	na	na	0,74	0,45	0,69	0,76	DEİT ^{DK}
658	8,03	3,78	3,18	na	na	na	na	na	na	Na	2,22	DEİT ^{YK}
659	na	na	Na	na	na	na	na	na	na	Na	Na	na

Kaynak : UN Comtrade Veri Tabanından yola çıkılarak tarafımızca hesaplanmış ve düzenlenmiştir.

DEİT^{YK} : Yüksek Kaliteli Dikey Endüstri-içi Ticaret, DEİT^{DK} : Düşük Kaliteli Dikey Endüstri-içi Ticaret, YEİT: Yatay Endüstri-içi Ticaret. na: ilgili yıla ait verilere ulaşılmadığı göstermektedir.

Şekil 10'da Çin'in tekstil ve hazır giyim sektöründe endüstri-içi ticaret seviyesi yer almaktadır. Çin'de tekstil sektöründe endüstri-içi ticaret hazır giyim sektörüne göre daha yüksek seviyededir. Ancak 2000 yılından itibaren tekstil sektöründe endüstri-içi ticaret seviyesinin azalmaya başladığı görülmektedir.

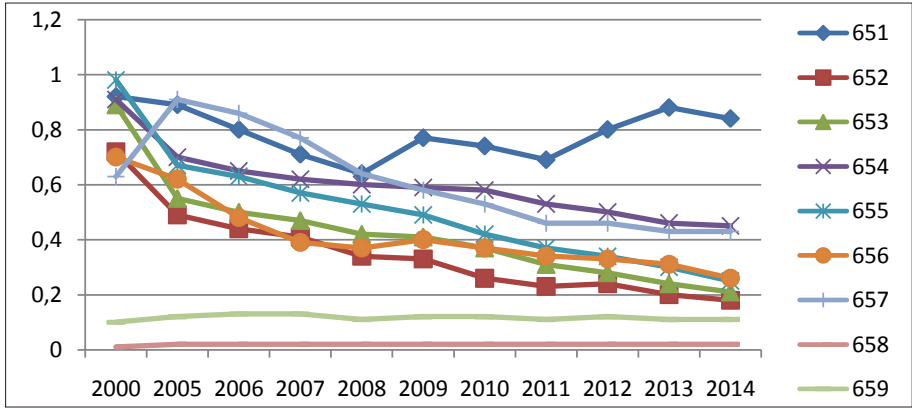
Şekil 10. Çin'in Tekstil ve Hazır Giyim Sektöründe Endüstri-içi Ticaret Seviyesi

Kaynak : UN Comtrade Veri Tabanından yola çıkılarak tarafımızca hesaplanmış ve düzenlenmiştir.

Şekil 11'de Çin'de tekstil sektöründe alt sektörler itibariyle EİT düzeyi yer almaktadır. Buna göre EİT'nin yüksek olduğu sektörler arasında SITC 651 (dokuma iplikleri), SITC 652 (pamuklu dokumalar) SITC 654 (pamuk, sentetik,

sunu elyaf dışı liflerden mensucat) SITC 657 (özel dokumalar ve bunlardan mamul eşya) yer almaktadır. EİT'nin düşük olduğu sektörler arasında ise, SITC 658 (dokunmuş hazır eşya), SITC 659 (yer kaplamaları, halılar) yer almaktadır.

Şekil 11. Çin'in Tekstil Alt Sektörleri İtibariyle Endüstri-İç Ticareti: GL Endeksi

Kaynak : UN Comtrade Veri Tabanından yola çıkılarak tarafımızca hesaplanmış ve düzenlenmiştir.

Tablo 4'de Çin'in tekstil sektöründe EİT türü yer almaktadır. Buna göre, SITC 653, SITC 656, SITC 657, SITC 658 sektörlerinde düşük kaliteli dikey EİT gerçekleşmektedir. SITC 651, SITC 652, SITC 654, SITC 655, SITC 659 alt sektörlerinde ticaretin bazı dönemler dikey EİT bazı dönemler ise yatay EİT şeklinde gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 4. Çin'in Tekstil Sektöründe EİT Düzeyi: Yatay ve Dikey EİT

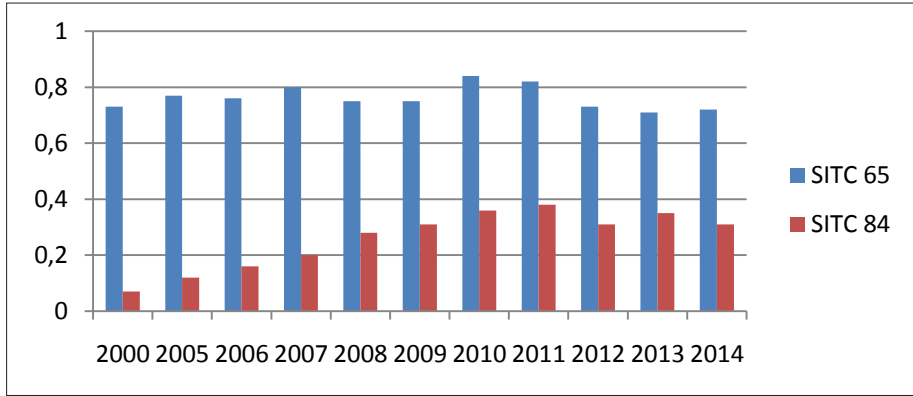
Sektör	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2014 Yılı EİT Türü
651	1,75	1,28	1,23	1,11	1,07	1,06	1,01	0,99	0,98	0,95	0,91	YEİT
652	na	0,92	0,93	na	1,20	na	1,11	1,19	1,22	1,24	Na	na
653	na	0,71	0,71	na	na	na	0,66	0,66	0,63	0,63	Na	na
654	na	1,15	1,03	na	na	na	1,19	0,95	0,81	1,04	Na	na
655	1,05	0,96	0,93	na	0,86	0,95	0,76	0,80	0,72	0,72	0,82	DEİT ^{DK}
656	0,72	0,73	0,70	0,67	0,65	0,57	0,61	0,60	0,56	0,59	0,62	DEİT ^{DK}
657	0,91	0,60	0,54	0,50	0,47	0,43	0,45	0,44	0,39	0,40	0,38	DEİT ^{DK}
658	na	0,71	0,75	na	na	na	0,45	0,54	0,73	0,53	Na	na
659	na	1,41	1,31	0,47	0,37	0,79	0,84	0,92	0,97	1,08	1,15	DEİT ^{YK}

Kaynak : UN Comtrade Veri Tabanından yola çıkılarak tarafımızca hesaplanmış ve düzenlenmiştir

DEİT^{YK}: Yüksek Kaliteli Dikey Endüstri-içi Ticaret, DEİT^{DK}: Düşük Kaliteli Dikey Endüstri-içi Ticaret, YEİT: Yatay Endüstri-içi Ticaret

Şekil 12’de Türkiye’de tekstil ve hazır giyim sektöründe endüstri-içi ticaret oranları yer almaktadır. Türkiye’de diğer ülkelerde olduğu gibi tekstil sektöründe endüstri-içi ticaret oranı hazır giyim sektörüne göre daha yüksektir. Ayrıca hazır giyim sektöründe de 2000 yılından itibaren endüstri-içi ticaretin artış gösterdiği görülmektedir.

Şekil 12. Türkiye’nin Tekstil ve Hazır Giyim Sektöründe Endüstri-içi Ticaret Seviyesi

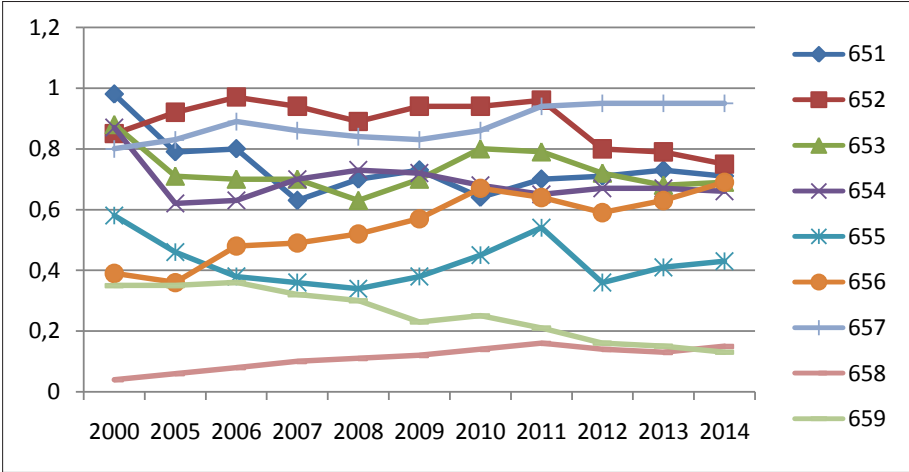

Kaynak : UN Comtrade Veri Tabanından yola çıkılarak tarafımızca hesaplanmış ve düzenlenmiştir.

Şekil 13’de Türkiye’nin tekstil alt sektörleri itibariyle EİT düzeyi yer almaktadır. Buna göre, EİT’nin yüksek olduğu sektörler arasında; SITC 651 (dokuma iplikleri), SITC 652 (pamuklu dokumalar), SITC 653 (sentetik-suni elyaftan dokuma), SITC 654 (pamuk, sentetik, suni elyaf dışı liflerden mensucat), SITC 656 (kordela, etiket, arma ve benzeri dokumalar), SITC 657 (özel dokumalar ve bunlardan mamul eşya) yer almaktadır. EİT’nin düşük olduğu sektörler arasında ise; SITC 658 (özel dokumalar ve bunlardan mamul eşya), SITC 659 (özel dokumalar ve bunlardan mamul eşya) yer almaktadır.

Şekil 13. Türkiye'nin Tekstil Alt Sektörleri İtibariyle Endüstri-İçi Ticareti: GL Endeksi

Kaynak : UN Comtrade Veri Tabanından yola çıkılarak tarafımızca hesaplanmış ve düzenlenmiştir.

Tablo 5'de Türkiye'nin tekstil sektöründe alt sektörler itibariyle EİT'nin türü yer almaktadır. Buna göre, SITC 653, SITC 654 alt sektöründe ele alınan yılların tamamında ticaretin yüksek kaliteli dikey EİT şeklinde gerçekleştiği görülmektedir.

SITC 652 sektöründe ise 2000 yılında yatay EİT şeklinde olan ticaretin 2005'den itibaren yüksek kaliteli dikey EİT şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. SITC 651, SITC 656 sektöründe 2000 yılından 2007 yılına kadar yatay EİT şeklinde olan ticaret 2008 yılından itibaren yüksek kaliteli dikey EİT şekline bürünmüştür. SITC 657, SITC 659 sektöründe EİT'nin düşük kaliteli dikey EİT şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. SITC 655 ve SITC 658 sektörlerinde bazı dönemler dikey bazı dönemler yatay EİT'nin olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Türkiye'nin Tekstil Sektöründe EİT Düzeyi: Yatay ve Dikey EİT

Sektör	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2014 Yılı EİT Türü
651	0,81	1,06	1,11	1,10	1,22	1,15	1,18	1,29	1,38	1,47	1,49	DEİT ^{YK}
652	0,95	1,33	1,29	1,35	1,34	1,31	1,31	1,32	1,25	1,36	1,33	DEİT ^{YK}
653	1,47	1,43	1,40	1,55	1,66	1,39	1,35	1,37	1,46	1,48	1,53	DEİT ^{YK}
654	1,64	1,60	1,62	1,63	1,58	2,03	1,82	1,84	1,85	1,90	2,14	DEİT ^{YK}
655	0,69	0,72	0,72	0,80	0,81	0,84	1,05	1,12	0,98	1,04	1,01	YEİT
656	1,01	0,87	0,93	1,12	1,17	1,16	1,35	1,32	1,24	1,17	1,21	DEİT ^{YK}
657	0,65	0,65	0,71	0,68	0,77	0,73	0,75	0,72	0,63	0,64	0,62	DEİT ^{DK}
658	1,75	1,34	1,15	0,99	1,09	0,94	1,00	0,94	0,89	0,95	0,93	DEİT ^{DK}
659	0,99	0,59	0,49	0,43	0,38	0,35	0,39	0,42	0,38	0,40	0,39	DEİT ^{DK}

Kaynak : UN Comtrade Veri Tabanından yola çıkılarak tarafımızca hesaplanmış ve düzenlenmiştir

DEİT^{YK} :Yüksek Kaliteli Dikey Endüstri-içi Ticaret, DEİT^{DK} : Düşük Kaliteli Dikey Endüstri-içi Ticaret, YEİT: Yatay Endüstri-içi Ticaret

VII. SONUÇ

Tekstil endüstrisi özellikle gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarında oldukça önemlidir. Sektör gerek üretim sürecinde yaratılan katma değer gerekse ihracat gelirleri içindeki yüksek payı nedeniyle ekonomik kalkınma sürecinde önemli rol oynamaktadır. Gelişmekte olan ülkeler için kalkınmanın motoru olarak tanımlanan sektörün dünya ihracat pazarında en yüksek payını Çin almaktadır. Endüstri-içi ticaret aynı endüstriye ait malların hem ihracatının hem de ithalatının gerçekleştirilmesidir. Ekonomik büyüme, ölçek ekonomileri, tüketici talebinde çeşitlilik, ürün farklılaştırması dış ticarete endüstri-içi ticaretin payını artırmaktadır.

Bu çalışmada, endüstri-içi ticaret oranları hesaplanırken literatürde en çok kullanılan Grubel-Lloyd (GL) endeksi kullanılmıştır. Ardından tekstil sektöründe gerçekleşen endüstri-içi ticaretin yatay mı yoksa dikey endüstri-içi ticaret şeklinde mi gerçekleştiği analiz edilmiştir. Bu analizde ise Abd-el Rahman'ın birim değer yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada α aralık değeri %15 olarak alınarak hesaplamalar yapılmıştır ve sonuç olarak Türkiye'de ve BRIC ülkelerinde tekstil sektöründe endüstri-içi ticaret oranlarının hazır giyim sektörüne göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Yatay ve dikey endüstri-içi ticaretin ölçümüne ilişkin ise şu bulgulara ulaşılmıştır:

Brezilya'da SITC 651, SITC 653, SITC 655, SITC 658 alt sektöründe ele alınan dönemlerin tamamında endüstri-İçi ticaretin yüksek kaliteli dikey EİT şeklinde gerçekleştiği görülmüştür. Rusya'da SITC 651, SITC 653, SITC 655, SITC 656, SITC 658 alt sektöründe ele alınan dönemlerin tamamında endüstri-İçi ticaretin yüksek kaliteli dikey EİT şeklinde gerçekleştiği görülmüştür. Hindistan'da SITC 654, SITC 658 sektörlerinde EİT'nin yüksek kaliteli dikey EİT şeklinde olduğunu görülmüştür. Çin'de SITC 653, SITC 656, SITC 657, SITC 658 sektörlerinde düşük kaliteli dikey EİT gerçekleşmektedir. SITC 651, SITC 652, SITC 654, SITC 655, SITC 659 alt sektörlerinde ticaretin bazı dönemler dikey EİT bazı dönemler ise yatay EİT şeklinde gerçekleştiği görülmüştür. Türkiye'de ise SITC 653, SITC 654 alt sektöründe ele alınan yılların tamamında ticaretin yüksek kaliteli dikey EİT şeklinde gerçekleştiği görülmüştür.

KAYNAKÇA

- AQUINO, Antonio. (1978), "Intra-Industry Trade and Inter-Industry Specialization as Concurrent Sources of International Trade in Manufactures", *Weltwirtschaftliches Archiv*, S.14, ss. 275-296.
- AYDOĞDU, Gül. (2012), "Hazır Giyim ve Konfeksiyon Raporu", Çukurova Kalkınma Ajansı Raporu, ss.1-34.
- BAŞKOL, Ozan. M. (2005), Endüstri-İçi Ticaret Teorisi Açısından Dış Ticaret Yapımızın Değerlendirilmesi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa.
- BEDİR, Atilla. (2009), "Uluslararası Ticarete Fiyata Dayalı Rekabet Gücü ile Endüstri-İçi Ticaret Arasındaki İlişki: Türk İmalat Sanayi Örneği", DPT ISBN978-975-19-4482-5, ss.1-223.
- BRULHART, Marius. (1994), "Marginal Intra-Industry Trade: Measurement and Relevance for the Pattern of Industrial Adjustment", *Weltwirtschaftliches Archiv*, S.130, ss.600-13.
- ÇAKMAK, Özge. (2006), "Türkiye ile Almanya, İtalya, Fransa ve İngiltere Arasında İmalat Endüstrisinde Endüstri-İçi Ticaretin Yapısı: 1991-2004", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt.2, S.1,ss. 30-47.
- ÇETİN, Murat., ECEVİT, Eyyup. (2008), "İhracatın Sürükleyici Gücü Olarak Tekstil Sektörü: Kahramanmaraş İli Örneği", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, cilt.15, S.2, ss.116-132.
- DURA, Cihan. (2000), "Yeni Dış Ticaret Teorileri: Genel Bir Bakış", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S.16, ss.1-16.
- ERASLAN, Hakkı., BAKAN, İsmail., KUYUCU, Aslı. (2008), "Türk Tekstil ve Hazır Giyim Sektörünün Uluslararası Rekabetçilik Düzeyinin Analizi", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt.7, S.13, ss. 265-300.
- ERKAN, Birol. (2011), "Türkiye'nin Tekstil ve Hazır Giyim Sektörü İhracatında Uluslararası Rekabet Gücünün Belirlenmesi", *Econ Anadolu : Anadolu International Conference in Economics II*, ss.1-21.

- ERÜN, Gülay. (2010), "Türkiye ile AB, Gıda ve Canlı Hayvan Sektörü Dış Ticaretinde Endüstri-içi Ticaret Analizi", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, cilt.2, S.1, ss.71-78.
- EŞİYOK, Ali. (2014), "Türkiye-AB Arasında Dış Ticaretin Teknolojik Yapısı, Rekabet Gücü ve Endüstri-içi Ticaret: Ampirik Bir Değerlendirme", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, cilt.13, S.1, ss.91-124.
- GRUBEL, Herbert., LLOYD, Peter. (1975), *Intra-Industry Trade: The Theory and Measurement of International Trade in Differentiated Products*, MacMillanPres, London.
- HELLVIN, Lisbeth. (1996), "Vertical Intra-Industry Trade Between China and OECD Countries", *OECD Development Centre Working Paper*, S.114,ss. 6-35.
- LI, Yan., LING. Dai., QING-BO,Huang. (2015), "Analysis of the Influential Factors of Manufactured Products Intra-Industry Trade Between China-South Korea and China' Policy", *Theoretical Economics Letters*, S. 5, ss.114-124.
- NARİN, Pınar. (2002), "Endüstri-içi Ticaret ve İhracata Dayalı Sektörler Açısından Türkiye Uygulaması", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt. 4, S.1, ss. 1-212.
- ÖCAL, Oğuz. (2004), *Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Olan Endüstri-içi Ticareti*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- ÖZDAMAR, Gökhan. (2014), "İmalat Sanayisinde Türkiye'nin AB İle Ticaretinin Yapısı ve Rekabet Gücü: Teknoloji Düzeylerine Göre Bir İnceleme", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 41, ss. 11-30.
- ÖZKAYA, Hilmi. (2010), "Tekstil Sektöründe Endüstri-İçi Ticareti Etkileyen Faktörler Üzerine Ampirik Çalışma", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt.3, S.2, ss.136-157.
- SHARMA, Kishor. (2004), "Horizontal and Vertical Intra-Industry Trade in Trans-Tasman Bilateral Trade", *Journal of Economic Integration*, cilt. 19, S.3, ss.590-603.
- ŞİMŞEK, Nevzat. (2005), "Türkiye'nin Yatay ve Dikey Endüstri-içi Dış Ticareti", *D.E.Ü.İ.İ.B.F Dergisi*, cilt.20, S.1, ss.43-62.
- ŞİMŞEK, Nevzat. (2007), *Türkiye'nin Endüstri-içi Dış Ticaretinin Analizi*, Beta Yayınları, İstanbul.
- ŞİŞMAN, Mehmet., BAĞCI, Erdem. (2014), "Türkiye Tekstil ve Hazır Giyim Sektöründe İthalat Bağımlılığı", *Marmara Üniversitesi, İİBF Dergisi*, cilt. 36 S.1, ss.29-53.
- YURTTANÇIKMAZ, Çağlar. (2014), "Türkiye'nin AB Pazarında Endüstri-içi Ticaret Açısından Avantajlı Olduğu Ürünlerin Belirlenmesi", *C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, cilt.14, S.1, ss.1-22.
- YÜKSELER, Zafer., ERCAN, Türkan. (2006), "Türkiye'nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm: Küresel Yönelimler ve Yansımalar", *TÜSİAD-Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu*, ss.1-98.
- UN Comtrade Database <http://comtrade.un.org/data/>.
- World Trade Organizations Annual Report 2014. www.wto.org.tr (erişim tarihi : 15 Mayıs 2015)

Ek 1. SITC Rev.3'e Göre Tekstil ve Hazır Giyim Endüstrisi

Sektörler		Sektörler	
SITC65	Tekstil ipliği, dokuma mensucat ilgili ürünler	SITC 84	Hazır giyim ve aksesuarları
651	Dokuma iplikleri	841	Erkek giyim eşyası
652	Pamuklu dokumalar	842	Kadın giyim eşyası
653	Sentetik-suni elyaftan dokuma	843	Erkekler için örme giyim eşyası
654	Pamuk, sentetik, suni elyaf dışı liflerden mensucat	844	Kadınlar için örme giyim eşyası
655	Poliester liflerden mensucat	845	Diğer giyim eşyası
656	Kordela, etiket, arma ve benzeri dokumalar	846	Külotlu çorap, çorap, soket, eldiven, şal, atkı vb.
657	Özel dokumalar ve bunlardan mamul eşya	848	Dokuma dışındaki materyalden mamul giyim eşyası
658	Dokunmuş hazır eşya		
659	Yer kaplamaları, halılar		

Kaynak: UN, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)

HOLLANDA HASTALIĞININ ETKİLERİ: RUSYA ÖRNEĞİ

Levent ŞAHİN*
Dilek KUTLUAY ŞAHİN**

Atıf/©: Şahin, Levent; Kutluay Şahin, Dilek, (2015).Hollanda Hastalığının Etkileri: Rusya Örneği, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 8, Sayı 2, Aralık 2015, ss. 599-610

Özet: Hollanda hastalığı bir ülkede doğal kaynak sektörünün gelişmesiyle, diğer sektörlerin önemini kaybetmesidir. Hollanda hastalığı ilk defa Hollanda'da doğalgazın bulunması ve lider sektör olması ile görülmüştür. Ancak, Hollanda Hastalığı terimi ilk defa 1977 yılında kullanılmıştır. Hollanda hastalığının iki temel nedeni vardır. Bunlardan birincisi ülkede doğal kaynağın keşfedilmesidir. İkincisi ise Dünya'da doğal kaynak fiyatlarının artmasıdır. Bu çalışmada Rusya'nın petrol üretiminin ekonomi üzerindeki etkisi Hollanda Hastalığı çerçevesinde incelenmiştir. Çalışmada Rusya'nın 2000-2014 dönemine ait verileri kullanılmıştır. Veriler Dünya Bankasından, Uluslararası Enerji Ajansından ve Rusya Federasyonu İstatistik Kurumundan alınmıştır. Bu çalışmada betimsel yöntem kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hollanda Hastalığı, Rusya.

Makale Geliş Tarihi: 13.11.2015/ Makale Kabul Tarihi: 25.11.2015

* Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü, e-posta: leventshahin@karatekin.edu.tr.

** Arş. Gör., Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü, e-posta: dilekkutluay@karatekin.edu.tr

The Effects of Dutch Disease: Case of Russia

Citation/©: Şahin, Levent; Kutluay Şahin, Dilek, (2015). *The Effects of Dutch Disease: Case of Russia*, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 8, Issue 2, December 2015, pp. 599-610

Abstract: *Dutch disease is decline of other sectors with the development of natural resource sector in a country. Dutch disease was seen with being the leading sector and presence of natural gas resources in the Netherlands for the first time but the term Dutch disease was used in 1977. There are two causes of the Dutch disease. First one is discovery of natural resources in country. Second one is increase price of natural resources in the World. In the study, impact on economy of Russia's oil production was investigated within the framework of Dutch disease. Datas belonging to Russia (2000-2014 period) were used while doing the study. They were taken from the World Bank, International Energy Agency and Russia Federation State Statistics Service. Descriptive method was used in the study.*

Keywords: *Dutch Disease, Russia.*

I. GİRİŞ

1977 yılında Hollanda hastalığı terimi ilk defa ekonomist dergisinde kullanılmıştır. 1959 yılında Hollanda'da büyük doğalgaz rezervleri keşfedilmiştir. Hollanda'nın toplam ihracatı çok artmıştır. Ancak Hollanda'nın artan doğalgaz ihracatı Hollanda ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir (Afandiyev, 2013). 1970'ten 1977 yılına kadar Hollanda'da işsizlik %1.1'den %5.1'e yükselmiştir. Bu durum ekonomik açıdan tek problem olmamıştır. Çünkü doğalgaz alanındaki ekonomik büyümeyi fark eden firmalar, doğalgaza yönelik yatırım yapmaya başlamışlardır. Yatırımların doğalgaz sektörüne kayması sonucunda diğer sektörler için yatırımlar durma seviyesine yaklaşmıştır (The Economist, 2014). Bu durumda da ülkedeki diğer sektörlerin ihracat içindeki payları düşmüştür. Ülkede döviz bolluğu olduğu için döviz kuru düşmekte, bunun neticesinde ithalat çok ucuz hale gelerek, insanlar ihtiyaçlarını ithal mallardan karşılamaktadırlar. İthalattaki artış ise sanayisizleşme problemine yol açmaktadır. Geçmiş yıllarda doğalgaz ihracatı nedeniyle Hollanda'da, gül ihracatı nedeniyle Moğolistan'da ve kahve ihracatı nedeniyle Yemen ve Kolombiya'da sanayisizleşme problemi ile karşılaşmıştır (The Financial Times, 2014).

Artan doğalgaz ihracatı yoluyla döviz kurunun bollaşması neticesinde kur düşerken, ulusal para değer kazanmıştır. Bu nedenle de doğalgaz sektörü dışındaki diğer sektörler uluslararası piyasada rekabet güçlerini

kaybetmişlerdir (The Economist, 2014) Bazı ekonomistlere göre Hollanda hastalığı nedeniyle döviz kuru keskin bir şekilde düşerken, ulusal para aynı oranda değer kazanmaktadır. Bunun sebebi de ülkede büyük miktarda doğal kaynakların keşfedilmesi (The Financial Times, 2014) ya da ülkedeki bir doğal kaynağa olan yurtdışı talebin hızla artmasıdır.

Hollanda hastalığı ülkenin döviz rezervi dengesini bozmaktadır. Çünkü ilgili doğal kaynağın ihracatı arttıkça, ülkeye daha fazla döviz girmektedir. Ülkedeki döviz artışı ise insanların gelirini artırmaktadır. Söz konusu gelir artışı yerel piyasalarda mallara olan talebi artırıp, fiyatların yükselmesine yol açmaktadır. Bu durumda fiyatları yükselen malları üreten sanayiciler rekabet güçlerini kaybetmektedirler (Rabbi, Chowdhury ve Hasan, 2013).

1974 yılında petrol krizi, 2000'li yılların başında ise Orta Doğu'daki savaşlar nedeniyle petrol fiyatlarında artış yaşanmıştır. İlgili yıllarda petrol ihraç eden ülkelerde petrol ihracatı artarken, petrol dışındaki tarım, sanayi sektörlerinde ihracat düşmüştür (Smith, 2014). Bu nedenle Hollanda hastalığının kendisi bir paradokstur. Başka bir ifadeyle Hollanda hastalığı ekonomik ve yapısal bir sorundur (Mironov ve Petronevich, 2015).

Hollanda hastalığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Sachs ve Warner (2001)'a göre yüksek doğal kaynak ihracatı Hollanda hastalığına yol açacaktır. Bu da ekonomik büyümeyi ciddi seviyede olumsuz boyutta etkilemektedir. Lederman ve Maloney (2008) ise yüksek doğal kaynak ihracatının ekonomiyi olumlu boyutta etkileyeceğini iddia etmektedirler. Salai Martin ve Subramanian (2003)'a göre Nijerya'da petrol fiyatlarındaki hareketlilik Hollanda hastalığına yol açmamıştır. Tanja Broz ve Dinko Dubravčić (2011)'in düşüncesine göre Hollanda hastalığı reel ücretlerin yükselmesine ve sanayisizleşmeye neden olarak, ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir. Philip Ueno (2010), Hollanda hastalığının ülkenin rekabet gücünü azalttığını ve sanayisizleşmesine neden olduğunu düşünmektedir. Gregory (1976)'e göre bir ülkede doğal kaynakların keşfi, ilgili doğal kaynakların ihracatını arttırmakta, ülkenin gelir seviyesini yükselmekte, bu nedenle de ülkede enflasyon yaşanmaktadır.

II. HOLLANDA HASTALIĞININ EKONOMİK ETKİLERİ

Bir ülkede doğal kaynak keşfedilirse ya da doğal kaynağın yurtdışı talebi çok fazla artarsa, ilgili doğal kaynağın ihracatı yüksek miktarda artar. İhracat artışı için de, ülkeye giren döviz miktarı kat ve kat artar. Ancak ülkeye giren dövizin tamamı ithalata harcanırsa, para arzı ve yerel ürünlere olan talep, döviz artışından doğrudan etkilenmeyecektir (Rudd, 1996: 3-4).

Bununla birlikte ÷lkeye çok fazla döviz girmesi neticesinde, hem sabit hem de esnek kur sisteminde doğal kaynak (doğalgaz vb.) dışındaki diğer sektörlerde yer alan firmaların ihraç mallarının rekabet gücü zayıflayarak, ÷lkenin geleneksel ihracat sektörü küçülecektir. Bu duruma harcama etkisi denilmektedir. Aynı zamanda sermaye ve istihdam, ihracatın arttığı ilgili doğal kaynağın sektörüne ve toplumda yaşanan gelir artışı nedeniyle talebin yükseldiğı yerli mallara kayacaktır. Bu etkiye kaynak hareketi denilmektedir. Ayrıca petrol fiyatları arttığı için tarım ve imalat sektörünün maliyetleri de artmaktadır (Ebrahimzadeh, 2003).

A. Hollanda Hastalığının Ekonomik Problem Boyutu

İktisatçılar arasında Hollanda hastalığının kalıcı ya da geçici bir problem olduğuna dair görüş birliğı bulunmamaktadır. Sermaye ve emek bir sektörden diğerine geçtiğı zaman, kaybın yaşandığı endüstride üretim düşecek, işçiler ise yeni bir iş bulmak zorunda kalacaklardır. Bu durum ekonominin uzun dönemli büyümesini olumsuz yönde etkileyecektir. Ayrıca insanların işsiz kalması, işyerlerinin kapanması politikacıları da negatif boyutta etkileyecektir (Ebrahimzadeh, 2003).

B. Hammaddelerin Ekonomik Etkileri

Bir ÷lkedeki hammaddelerin ekonomik etkilerini şu şekilde sıralamak mümkündür (Pettinger, 2014):

Kur Farkının Artması

Hammadde keşfedildiğı ya da ihracatı arttığı zaman ilgili ÷lkeye döviz girişı artacak, ulusal para değer kazanacaktır. Bunun sebebi de hammaddenin ulusal para ile talep edilmesidir. Örneğın, 1970'li yılların sonunda Kuzey Denizi'nde İngiltere, petrolü keşfettiğinde Sterlin'in değeri hızlı bir şekilde artmıştır.

Rekabet Gücünün Azalması

Ulusal paranın değerindeki artış, uluslararası ticarete konu olan diğer sektörlerin rekabet gücünü azaltır. Bu nedenle de imalat sektöründe talep azalır. Üstelik ekonomide imalat sektöründen birincil sektörlerle geçiş görülür. Örneğın 1980'li yılların başlarında Pound'un değerlendirilmesi neticesinde İngiltere'de imalat sektörünün üretiminde önemli düşüşler yaşanmıştır.

Lüks Mal ve Hizmet İthalatının Artması

Daha yüksek hammadde üretimi ve ihracatı sonucunda, insanların gelir seviyeleri artacaktır. Bunun sonucunda, lüks mal ve hizmetlere olan talep artacaktır. Lüks ithalat nedeniyle de, yerel firmaların geliri azalacaktır.

Reel Ücretlerin Artması

Refah seviyesi yükselmesiyle hizmet sektöründe çalışanlara talep artacaktır. Bu da ekonomide reel ücretlerin artmasına yol açacaktır. Ayrıca reel ücretlerin artması imalat sektörü için problemdir. Çünkü imalat sektöründe çalışanlar ücretlerinde artış talep edeceklerdir. İmalat sektöründe ücretlerin yükselmesiyle, maliyetler de artacaktır.

Dolaylı Sanayileşme

Reel ücretlerdeki artış ve ulusal paranın değerlenmesi sonucunda imalat sektöründe rekabet azalması ile üretim düzeyi de düşecektir. Buna bağlı olarak imalat sektöründe yatırımlar ve büyüme de azalacaktır. İmalat sektörü, diğer ülkelerdeki imalat sektörünün gerisinde kalacaktır. Sonraki senelerde imalat sektörü geçmiş yıllardaki yüksek üretim düzeyine çok zor ulaşacaktır.

Gelir Eşitsizliği

Genellikle ülkelerde hammadde keşfedildiğinde, nüfusun küçük bir kısmı gelir artışından faydalanmaktadır. Hammaddenin keşfedildiği ülkelerde gelir seviyesi yükselir. Ancak hammaddenin elde edilen gelir toplumda eşit şekilde dağıtılmamaktadır. Bu nedenle hammaddenin keşfedilmesiyle birlikte toplumda birkaç tane trilyoner meydana gelir. Çünkü Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH)'daki artış toplumdaki birkaç kişinin elinde toplanmıştır. Ayrıca hammaddenin keşfedildiği gelişmekte olan ülkelerde gelirin bir kısmı ülkeden çıkmaktadır. Çünkü hammadde sahalarının çoğunluğu yabancı uluslararası firmalar tarafından işletilmektedir.

Vergi Geliri

Hammaddenin yüksek düzeyde üretimi hükümetin önemli düzeyde vergi geliri elde etmesini sağlamaktadır. Böylelikle hükümet bütçe fazlası verebilir. Ayrıca hükümet daha fazla altyapı ve eğitim harcaması gibi kamu hizmetinde bulunabilir.

1.Hammadde Tükendiğinde Ortaya Çıkması Muhtemel Durumlar

Sadece hammaddeye dayanan ihracat sonucunda imalat ve tarım vd. sektörlerin üretiminde ve ihracatında düşüş yaşanmaktadır. Hollanda hastalığına yakalanmış bir ülkeye özel sermaye ve dış yardım akışı devam eder. Hollanda hastalığı ile doğal kaynak sektörü, ekonomideki diğer sektörlerden sermaye ve işçi çekmektedir. Bu nedenle de ekonominin geri kalanında üretim miktarı düşmektedir (Brahmbhatt, Canuto ve Vostroknutova, 2010).

Bir ülkede petrol, doğalgaz ya da diğer kaynaklar keşfedildiğinde, o ülke hammaddeleri ihraç etmeye başlayacaktır. Bu da ülkenin GSYH'sını artıracaktır. Böylece ülkenin vergi geliri artacak, cari işlemler hesabı gelişecek ve istihdam fırsatları oluşacaktır. Hammadde tükendiğinde ülkeler bazı gerçeklerle karşılaşmaktadırlar. Bunlar şunlardır (Pettinger, 2014):

- Çıktı ve yatırımdaki azalış nedeniyle, imalat sektöründe ihracatçı ekonomi konumuna ulaşmak uzun yıllar alacaktır.
- Hammadde ihracatı ile ülkeler cari fazla verebilirler. Fakat petrol ihracatı düştüğü zaman, ülkeler büyük cari açıkla karşı karşıya kalırlar.
- GSYH'deki düşüşle üst sınıf hizmet talebi düşecek, bunun neticesinde hizmet sektöründe çalışanlar arasında işsizlik artacaktır.

III.RUSYA FEDERASYONU'NUN EKONOMİK PERFORMANSI

Rusya'da 1991 yılında ekonomik yıkım görülmüştür. Ekonomik yıkımdan sonra Rusya piyasa ekonomisine geçmek için ekonomik reformlar yapmıştır. Bu ekonomik reformların bazıları şunlardır (Duman ve Samadov, 2003):

- Rusya ekonomisi dış piyasaya açılmış,
- Piyasada fiyatlar serbest bırakılmış,
- Mali dengesizlik giderilmeye çalışılmış,
- İktisadi kamu kurumları özelleştirilmiş,
- Ticaretteki korumacı önlemlerin ve sübvansiyonların bazılarını son verilmiştir.

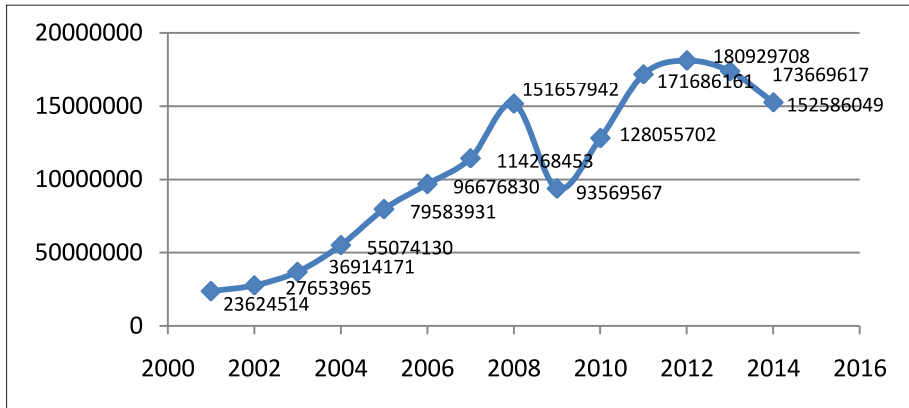
Rusya'da 1992-1996 yılları arasında küçük ve orta ölçekli kamu kurumları özelleştirilmiştir. Ancak yapılan özelleştirmeler neticesinde kamu kurumları genellikle bürokrat kökenli kişilere satılmıştır. 1992-1995 yılları arasındaki tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinde yapılan özelleştirmeler neticesinde satılan küçük ve orta ölçekli işletmeler özel girişimciler tarafından alınmıştır (Duman ve Samadov, 2003).

Ancak, 1996 yılında büyük kamu işletmeleri devletin kredi borcunu kapatmak için bankalara satılmışlardır. 1997 yılında ise özelleştirmeler yapılmadan önce ön hazırlık yapılmıştır. Aynı yıl sanayi, tarım ve diğer sektörlerdeki işletmelerin çoğunluğu özelleştirilmiştir (Duman ve Samadov, 2003).

Günümüzde Rusya ekonomisi mal piyasasındaki değişimlere çok bağımlıdır. Rusya ihracatında hidrokarbonların oranı %60'tan yüksektir. Bu nedenle dünya mal piyasasındaki malların fiyatlarındaki değişimler Rusya ekonomisini çok fazla etkilemektedir (Ateş, 2012).

A) Hollanda Hastalığının Rusya'daki Etkisi

Rusya, iktisadi gücün temelini oluşturan işgücüne ve doğal kaynaklara sahip olan dünyadaki önemli ülkelerden biridir. Zengin doğal kaynak rezervleri Rusya ekonomisi için fırsat olmasının yanı sıra bazı dezavantajlara da neden olmaktadır. Son on yılın ortalamasına bakıldığında petrol fiyatları ve ticari faaliyetlerin Rusya'nın ekonomik büyümesine ivme kazandırdığı iddia edilebilir. Fakat bazı bilimsel çalışmalara göre ekonomideki doğal kaynaklara bağımlılık ile uzun dönemli ekonomik büyüme arasında ters yönlü ilişki vardır. Bunun nedeni ise Hollanda hastalığıdır (Ateş, 2012).

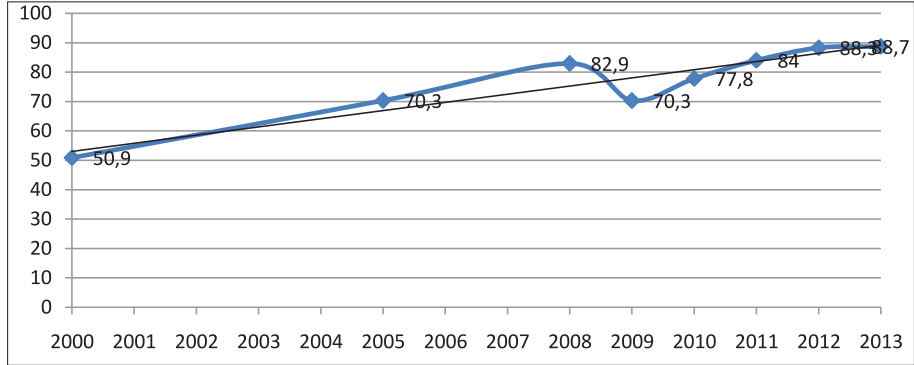

Tablo 1: Rusya'nın Ham Petrol İhracatı Miktarı \$ (2001-2014)

Kaynak: Uluslararası Ticaret Merkezi

Rusya'nın 2001-2014 yılları arasındaki ham petrol ihracatı Tablo 1'de verilmiştir. 2001 yılında 23 624 514 ABD \$ olan ham petrol ihracatı, 2008 yılında 151 657 942 ABD \$'a çıkmıştır. Ancak 2008 yılında yaşanan finansal kriz nedeniyle ülkelerin büyüme oranları düştüğü için Rusya'nın ham petrol ihracatı 2009 yılında 93 569 567 ABD \$'a düşmüştür. Fakat sonraki yıllarda yükselerek 2012 yılında 180 929.708 ABD \$'a yükselmiştir. Rusya'nın

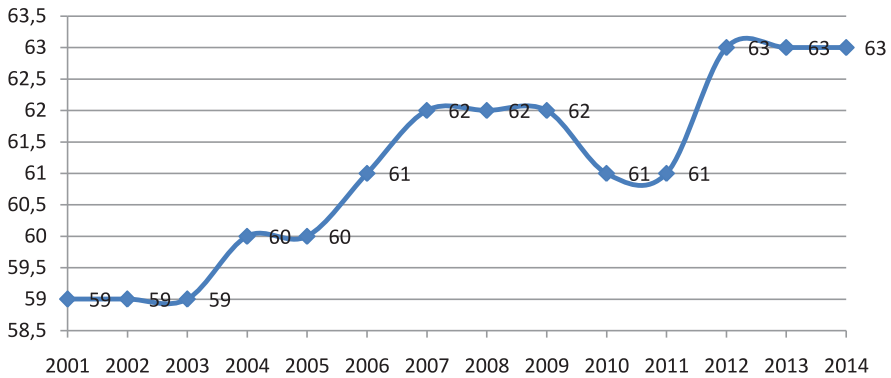
ham petrol ihracatı; Ukrayna, ABD ve Avrupa Birliği ile yaşadığı problemler nedeniyle 2012'den sonra düşmeye başlayarak, 2014 yılında 152 586 049 ABD \$'a gerilemiştir.

Tablo 2: Rusya'nın İmalat Sektörü 2000-2013 Üretim Miktarı (1991=100)

Kaynak: Rusya Federasyonu İstatistik Kurumu

Tablo 2'de Rusya'nın 2000-2013 yılları arasında imalat sektöründe yaşanan üretim miktarındaki artış 1991 yılı temel alınarak (1991=100) gösterilmiştir. 2000'de 50,9 olarak gerçekleşen üretim, 2009 yılında 70,3'e düşmüştür. 2013 yılında ise üretim 88,7'ye ulaşmıştır.

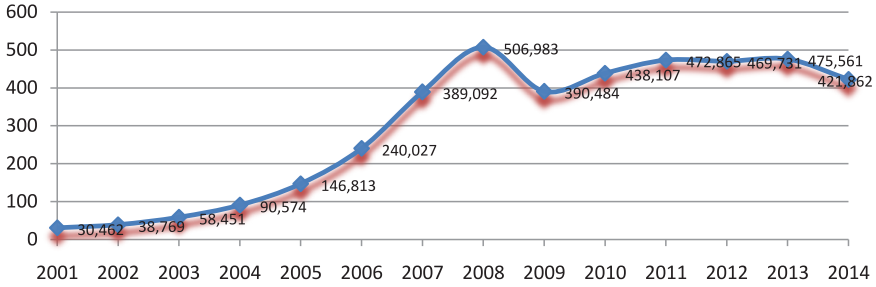

Tablo 3: Rusya'nın Hizmet Sektöründeki İstihdamı (Yüzde/ 2001-2014)

Kaynak: Dünya Bankası ve Rusya Federasyonu İstatistik Kurumu

Tablo 3'te Rusya'nın 2001-2014 yılları arasında hizmet sektöründeki istihdam oranı gösterilmektedir. 2001-2003 yıllarında toplam istihdamın %59'unu kapsayan hizmet sektöründeki istihdam, 2006-2008 yıllarında %62'ye

çıkmıştır. Ancak 2008 yılında birçok ülkede etkisi hissedilen finansal kriz nedeniyle ülkelerin büyüme oranları düştüğü için Rusya'nın ham petrol ihracatı azalmış, ülkenin GSYH'sı azaldığı için de hizmet sektöründe istihdam edilenlerin oranı %61'e düşmüştür. 2012 yılından sonra Rusya'nın ham petrol ihracatı 2009-2010 yıllarına oranla daha fazla olduğu için hizmet sektöründe istihdam edilenlerin oranı da önceki yıllara kıyasla daha fazla artarak %63'e ulaşmış, 2014 yılında da %63 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 4: Rusya'nın Döviz Rezervi (milyon \$/ 2001-2014)

Kaynak: Dünya Bankası ve Rusya Federasyonu İstatistik Kurumu

Tablo 4'te Rusya'nın 2001-2014 yılları arasındaki döviz rezervi gösterilmektedir. 2001-2008 yıllarında Rusya'nın toplam döviz rezervi artarak 2008 yılında 506,983 milyon ABD \$'a ulaşmıştır. Ancak 2008 yılında birçok ülkede etkisi hissedilen finansal kriz nedeniyle ülkelerin büyüme oranları düştüğü için Rusya'nın ham petrol ihracatı düşmüştür. Rusya'nın döviz rezervi 2014 yılında 421,862 milyon ABD \$ olarak gerçekleşmiştir.

IV. SONUÇ VE ÖNERİLER

Hollanda hastalığı ülke ekonomisi için faydalı bir gelişme olan yüksek hammadde ihracatının yıllar içinde ekonomiyi negatif yönde etkilemesidir. Başka bir ifadeyle Hollanda hastalığı, üretim faktörlerinin ekonomideki diğer alanlardan çekilip, refah artırıcı etkiye sahip olan sektöre kaymasıdır.

Hollanda hastalığının ilk evresinde ülkede yeni bulunan ya da çok fazla ihraç edilen hammadde nedeniyle ulusal para aşırı değer kazanır. Bunun neticesinde de ithalat ucuzlar ve artar. İhracat ise pahalılaşarak, azalır. İthalat arttığı için de ülkede üretim azalır. Halk zaman içinde üretimin azalması sonucunda ortaya çıkan sanayisizleşme ile karşı karşıya kalır.

Hollanda hastalığının yaşandığı yıllarda tüketim ve dış ticarete işlem görmeyen hizmet ve mallara talep artar. Bütün bu gelişmelerin sonucunda da ulusal

ekonomide işçi ücretleri artarken, dış ticarete konu olan mallarda kârlılık düşer. Hollanda hastalığı ile ülkede döviz bolluğu olur. Bu döviz bolluğu bazı ülkelerde hidrokarbon (petrol, doğalgaz) ihracatından kaynaklanırken, bazı ülkelerde ise stratejik tarım ürünlerinin (kahve, gül, zeytin vb.) ihracatından kaynaklanabilmektedir.

Rusya Hollanda hastalığına 1991 yılında serbest ticaret rejimine geçerek yakalanmıştır (Rosenberg ve Saavalainen, 1998). Rusya’da görülen Hollanda hastalığı ise yüksek miktardaki hidrokarbon ihracatından kaynaklanmaktadır. Hidrokarbon alanındaki kârlılığı gören firmalar ise daha fazla kâr elde etmek amacıyla bu alanda faaliyet göstermeye başlamışlardır. Bu gelişmelerin neticesinde de ülke sanayisizleşme problemi ile karşı karşıya kalmaktadır. Ancak Rus hükümeti Hollanda hastalığının bu olumsuz sonuçlarının önüne şu tedbirleri alarak geçilebilir:

- Rusya’daki politika yapıcılar ulusal paranın değerini düşük tutmalıdırlar. Böylece kısa süre içinde Hollanda hastalığının etkisi tersine dönecektir. Bunu da Merkez Bankası’nın döviz kuruna müdahalesi ile ya da ilgili doğal kaynağın ihracatı neticesinde elde edecekleri döviz sonraki yıllarda kullanmak amacıyla bir fonda toplayarak sağlayabilirler.
- Ayrıca Rus politikacılar ekonomideki dengeyi koruyabilmek için ekonomide yapısal değişimler yapmalıdırlar. Bu amaç doğrultusunda uluslararası ticarete önemi azalan sektörlerde üretim artışını sağlayacak önlemler almalıdırlar. Bunun için özelleştirme ve yeniden yapılandırma politikalarını uygulayabilirler. İşinden ayrılmış, başka bir ifadeyle işsiz kalmış kişilere eğitim vererek, süreci olumlu boyutta etkileyebilirler.
- Bununla birlikte Rus hükümeti petrol sektörüne ihracattaki bağımlılığı azaltmak için ihraç edilen malların çeşitliliğini artırmalıdır. Ayrıca bu malların yer aldıkları sektörleri dış şoklara karşı daha az hassas hale getirebilirler. Bunu da ani fiyat düşüşlerini engelleyerek yapabilirler. Politikacılar bu önlemleri almalıdırlar. Çünkü ileriki yıllarda doğal kaynak rezervleri bittiğinde ya da ilgili doğal kaynak önemini kaybettiğinde, doğal kaynağın getirisi düşeceğinden, politikacılar önceki yıllarda yaşanan refah içindeki günlere ülkeyi geri taşıyamayacaklardır.
- Rusya’da reel ücret artışı sınırlandırılmalıdır. Rus hükümeti, göçmenleri hizmet sektöründe çalışmaya teşvik etmelidir. Bu da reel ücretlerin düşmesini sağlayacaktır.
- Rus hükümeti hammadde yoluyla elde ettiği geliri; eğitim, Ar-Ge ve altyapı

çalışmalarında harcayabilir. Böylece imalat sektörü rekabet gücünü artıracak, yüksek reel ücretlerle ve kur farkıyla mücadele edebilecektir.

- Rus hükümeti, lüks mallar üzerindeki vergi oranlarını artırmalıdır. Böylece toplumun lüks mallara yönelik talebi azaltılacaktır.

KAYNAKÇA

- AFANDIYEV Emin. (2013), "Causes of Dutch Disease and Ways to Deal with It: Literature Overview". <http://opus.ipfw.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1001&context=stusymp2013>, (erişim tarihi: 19.10.2015).
- ATEŞ Şükrü.(2012), "Rusya ekonomi raporu", http://www.academia.edu/5977642/Rusya_Ekonomi_Raporu, (erişim tarihi: 27.09.2015)
- BRAHMBHATT Milan, CANUTO Otaviano ve VOSTROKNUTOVA Ekaterina. (2010), "Dealingwithdutchdisease", <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/10174/548670BRI0EP160Box349431B01PUBLIC1.pdf?sequence=1>, (erişim tarihi: 20.10.2015).
- DUMAN Mehmet ve SAMADOV Nigâr. (2003), "Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasındaki İktisadi ve Ticari İlişkilerin Yapısı Üzerine Bir İnceleme", <http://kosbed.kocaeli.edu.tr/sayi6/duman.pdf>, (erişim tarihi: 21.10.2015)
- EBRAHIMZADEH Christine. (2003), "Dutch disease: Too much wealth managed unwisely", <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2003/03/ebra.htm>, (erişim tarihi: 25.15.2015).
- GREGORY R.George. (1976), "Some Implications of the Growth of the Mineral Sector." Australian Journal of Agricultural Economics, Vol. 20, pp.72-91
- MIRONOV Valeriy, PETRONEVICH Anna. (2015), "Discovering the signs of Dutch disease in Russia". Resources Policy, Vol. 46, Part 2., pp. 113-126.
- LEDERMAN Daniel ve MALONEY F. William. (2008), "In Search of the Missing Resource Curse." World Bank Policy Research Working Paper, WPS 4766.
- PETTINGER Tejvan. (2014), "Dutch Disease", <http://www.ecomicshelp.org/blog/11977/oil/dutch-disease/>,(erişim tarihi: 18.10.2015).
- RABBI Fazle, CHOWDHURY B. Mamta ve HASAN Mohammad Z.. (2013), "Macroeconomic Impact of Remittances and The Dutch Disease in a Developing Country", American Journal of Economics, Vol.3, No:5C, s.156.
- ROSENBERG B. Christoph ve SAAVALAINEN Tapio. (1998), How to Deal with Azerbaijan's Oil Boom? Policy Strategies in a Resource-Rich Transition Economy, IMF Working Paper No. 98/6.
- RUDD David. (1996), "An Empirical Analysis of Dutch Disease: Developing and Developed Countries", Illinois Wesleyan University Honor projects, Paper 62, ss. 3-4.
- SACHS D. Jeffrey ve WARNER Andrew. (2001), "The Curse of Natural Resources", European Economic Review, Vol. 45, No:4, pp.827-838
- SALA-I-MARTIN Xavier ve SUBRAMANIAN Arvind. (2003), "Addressing The Natural Resource Curse: An Illustration from Nigeria," IMF Working paper 03/139, Washington D.C
- SMITH Brock. (2014), "Dutch Disease and The Oil and Boom and Bust", http://www.oxcarre.ox.ac.uk/files/OxCarreRP2014_133.pdf (erişim tarihi: 18.10.2015).

- TANJA Broz ve DINKO Dubravčić. (2011), “The Dutch Disease in Unwonted Places – Why has Croatia been Infected while Slovenia Remains in Good Health?”, South-Eastern Europe Journal of Economics, Vol.1 , pp. 47-66.
- THE ECONOMIST. (2014), “What Dutch Disease is and Why It’s Bad, <http://www.economist.com/blogs/economistexplains/2014/11/economist-explains-2>(erişim tarihi: 20.10.2015).
- THE FINANCE TIMES. (2014), “Definition of Dutch Disease”, <http://lexicon.ft.com/Term?term=dutch-disease>, (erişim tarihi: 20.10.2015).
- UENO Philip H.. (2010), “Can Dutch Disease Harm The Export Performance of Brazilian Industry?”, <http://www2.druid.dk/conferences/viewpaper.php?Id=501363&cf=43>(erişim tarihi:13.03.2015).

ÜLKELERDEKİ EMNİYET KEMERİ TAKMA ORANLARI İLE TRAFİK KAZALARINDAKİ ÖLÜM ORANLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Murat DELİCE*
İrfan DEMİR**

Atıf©:Delice, Murat; Demir, İrfan (2015).”Ülkelerde Emniyet Kemerini Takma Oranları ile Trafik Kazalarındaki Ölüm Oranları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 8, Sayı 2, Aralık 2015, ss. 611-628

Özet: Emniyet kemeri, günümüzde üretilen taşıtların standart donanımları arasındadır. Bu donanımın uygun şekilde kullanılması trafik kazalarında meydana gelen ölüm ve yaralanmaları yarı yarıya azaltacak etkidir. Ancak ülkeden ülkeye emniyet kemeri kullanım oranları farklılaşmaktadır. Bu çalışmada ülkelerdeki emniyet kemeri kullanım oranları ile trafik kazalarında meydana gelen ölüm oranları arasında bir ilişki olup olmadığı incelenmiştir. Araştırmanın verileri Dünya Sağlık Örgütü'nün 2013 yılı raporundan derlenmiştir. Veriler SPSS 17.0 programı üzerinde korelasyon ve regresyon testleri kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre ülkelerdeki emniyet kemeri kullanım oranları ile trafik kazalarında meydana gelen ölüm oranları arasında negatif yönlü, istatistikî olarak anlamlı ve güçlü bir ilişki vardır. Ülkelerdeki emniyet kemeri kullanım oranları trafik kazalarındaki ölü sayıları üzerindeki varyansın %15'ini açıklayabilmektedir. Bulgulara göre bir ülkede emniyet kemeri oranının %1 oranında artırılması o ülkedeki 100 bin taşıt başına düşen ölü sayılarını 1,2 kişi azaltabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Trafik, Kaza, Emniyet Kemerini, Polis, Denetim.

Makale Geliş Tarihi: 15.04.2015/ Makale Kabul Tarihi: 17.12.2015

* Kilis İl Emniyet Müdürlüğü, e-posta: muratdelicekos@yahoo.com.

** Balıkesir İl Emniyet Müdürlüğü, e-posta: irfandemir25@yahoo.com.

The Investigation of the Relationship between Countries' Safety Belt Usage Rates and Their Number of Death Caused by Traffic Accidents

Citation: *Delice, Murat; Demir, İrfan (2015). "The Investigation of the Relationship between Countries' Safety Belt Usage Rates and Their Number of Death Caused by Traffic Accidents", Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 8, Issue 2, December 2015, pp. 611-628*

Abstract: *Safety belts are standard equipment of modern vehicles. This equipment has approximately 50% decreasing effect on deaths and injuries caused by traffic accident if they are used appropriately. On the other hand, safety belt usage rates vary among countries. This current study investigated the relationship between countries' safety belt usage rates and their number of death caused by traffic accidents. Data were obtained from World Health Organization's 2013 report. Data were analyzed using correlation and regression tests on SPSS 17.0. Findings showed that there is a strong, statistically significant and negative relationship between countries' safety belt usage rates and their number of death caused by traffic accidents. Countries' safety belt usage rate explains 15% variance on number of death caused by traffic accidents. One percent increase on a country's safety belt usage rate is likely to cause a 1.2 decrease on the number of death caused by traffic accidents per 100 thousand vehicles.*

Keywords: *Traffic, Accident, Safety Belt, Police, Traffic Control.*

I. GİRİŞ

Emniyet kemeri trafik kazalarına bağlı kayıpları azaltmakta kullanılabilecek en etkili araçlardan birisidir. Emniyet kemeri, her türlü trafik kazalarında, özellikle çarpma ve çarpışma türündeki kazalarda taşıtta bulunanların yaralanma ve ölme risklerini azaltan basit ancak etkili bir koruyucu ekipmandır (TUGAM, 2014). Emniyet kemerleri doğru kullanıldıklarında taşıtta bulunanların direksiyona, camlara, tavana, taşıtın diğer kısımlarına ve taşıttaki diğer bireylere çarpmalarını önlediğinden özellikle baş olmak üzere vücudun diğer kısımlarını ve iç organları korur, travmaları önler ve zararı azaltır (Pacaux-Lemoine, Itoh ve Vanderhaegen, 2011; Sharma, Grover ve Chaturvedi, 2007).

Akay ve Kurt'a göre (2006) çarpma/çarpışma anında aracın ani olarak durmasıyla taşıtın kinetik enerjisiyle hareketlenmiş ve taşıtla aynı hıza ulaşmış olan taşıtta bulunanların ve taşıt içindeki diğer eşyaların bir nesneye çarparak durmaları gerekir. Emniyet kemeri takılıysa, taşıtta bulunanların vücutları sabitlenir, vücut hareketinin gücü tek noktaya toplanmayıp çok

noktaya dağıtılır, kinetik enerjileri uygun şekilde sonlandırılır ve hareketleri kademeli olarak azaltılarak durdurulur. Bu şekilde vücutta hayati bölgeler olan kafa, göğüs ve omurilik korunmuş olur (Kaplan ve Özcebe, 2009). Emniyet kemeri takılı değilse, taşıtta bulunanlar ya taşıttan fırlayacak ya da taşıttın iç bölmelerine ve taşıt içindeki diğer nesnelere çarparak durabileceklerdir. Bu da taşıtta bulunanların ölme ve yaralanma oranlarını artıran bir etkiye sahiptir.

Çarpma/çarpışma anında emniyet kemeri takmayanlar üç aşamadan geçerler (EGM Trafik Araştırma Merkezi Müdürlüğü, 2009): Birinci aşamada taşıt başka bir nesneye (taşıt, insan, hayvan, duvar levha vb.) çarpar. İkinci aşamada taşıt içindeki sürücü veya yolcu taşıttın iç yüzeyine çarpar. Bu aşamada şahısların taşıttan dışarı fırlama olasılıkları da vardır. Emniyet kemeri takmayan yolcuların %44'ünün taşıttan fırladıkları tahmin edilmektedir ve bunların da yaklaşık %75'i hayatlarını kaybetmektedir. Arka koltukta oturanlar da çarpma anında ön camdan fırlayabildikleri gibi önde oturanlara çarparak onların zarar görmelerine neden olabilirler (Kaplan ve Özcebe, 2009). Üçüncü aşamada ise çarpmanın etkisiyle iç organlar iskelete veya göğüs iç duvarına çarpar. Bu süreçler arasında sürücü veya yolcuya en çok zararı veren ikinci aşamadır. Bu çarpışmalar içerisinde ise en tehlikeli olanları çarpışma anında başa alınan darbelerdir. Bu darbe türü taşıt içindeki sürücü veya yolcuların aldıkları darbelerin %60'ını oluşturur.

1960'lerden beri bu alanda yapılan bilimsel araştırmalar emniyet kemerlerinin bu koruyucu etkilerini doğrulamışlardır. Araştırmalar, emniyet kemerinin sürücünün ve ön koltuk yolcularının ölüm oranlarını %40-50 oranında ve arka koltuk yolcularının ölüm oranlarını ise %25 oranında azalttığını (Elvik ve Vaa, 2004), emniyet kemerinin trafik kazalarına bağlı ölüm ve ağır yaralanmaları ortalama %50 oranında azalttığını göstermiştir (Evans,1990). Ayrıca kemer takma oranları ile kazalardaki ölüm oranları arasında ters orantılı bir ilişki tespit edilmiştir (NHTSA, 2014). Trafik kazalarında ölenlerin %63'ünün emniyet kemeri takmadığı (Laurie, Ruth, Karin ve George, 2007) ve çarpışma türünde meydana gelen kazalarda emniyet kemerinin ölüm oranını iki kattan fazla azalttığı rapor edilmiştir (Bham, Javvadi ve Manepalli, 2012). Bir araştırmada, emniyet kemeri takılı olanların hayatta kalma oranı %73, takılı olmayanların oranı ise %44 olarak bulunmuştur (Mayrose vd., 2005). Kazalarda emniyet kemeri kullananların hiç zarar görmeden kazayı atlama oranları %24,8, kemer takmayanların oranları ise %6,3 olarak hesaplanmıştır (Kaplan ve Özcebe, 2009). Araştırmalar, arka koltukta oturanların kemer takmamasının ön koltukta oturanların ölüm oranını kendileri kemer takmış olsa bile 3-5 kez artırabildiğini göstermiştir (Kaplan ve Özcebe, 2009).

Dünya Sağlık Örgütü'nün 2013 yılı raporuna göre trafik kazalarında her yıl 1,24 milyon insan ölmekte daha fazla sayıda insan da yaralanmaktadır (WHO, 2013). Yukarıdaki araştırmaların verilerine dayanarak; sadece emniyet kemeri takma oranlarının artırılması gibi basit bir çözümle trafik kazalarına bağlı gerçekleşen ölüm ve yaralanmaların oranlarının önemli ölçüde azaltılabileceği söylenebilir. Bilimsel araştırmalar da bu fikri desteklemekte ve trafik kazalarındaki ölüm ve yaralanmaların en önemli nedenleri arasında standart dışı yollar, hız sınırı aşımı, alkollü taşıt kullanma, kask kullanmama, denetimlerin yetersizliği, bilinçsiz ve bilgisiz taşıt kullanımı, ilk yardım konusunda ilgisizlik, çocuk sınırlamalarına uymama gibi etkenlerin arasında emniyet kemeri takmama faktörü de sıralanmaktadır (Ardalan vd., 2014; Farooqui vd., 2013; Sethi, Aithi ve Kohli, 2013; WHO, 2013).

Emniyet kemerinin kazalardaki ölüm oranları üzerindeki etkileri açısından farklı ülkeler incelendiğinde, ülkelerdeki emniyet kemeri takma oranları ile meydana gelen kazalardaki ölüm oranları arasında bir ilişki olduğu görülmektedir. Dünyadaki motorlu taşıtların %60'ının yer aldığı gelişmiş ülkelerde trafik kazalarındaki ölümlerin %16'sı yaşanmaktadır. Tersine, taşıtların %16'sına sahip olan ülkelerde ise kazalara bağlı ölümlerin %54'ü yaşanmaktadır (Farooqui vd., 2013). Veriler genel olarak trafik kazalarındaki ölümlerin %90'ının düşük ve orta gelirli ülkelerde olduğunu göstermektedir (Kaplan ve Özcebe, 2009). Bu durumun temel nedenleri ise gelişmekte olan ülkelerde taşıt sayısının hızlı şekilde artması, bu ülkelerde yolların artan taşıt sayısına göre yeterli ve hazır olmaması, trafik kültürünün oluşmaması, taşıtlarda yeterli güvenlik donanımının olmaması ve emniyet kemeri gibi koruyucu ekipmanların kullanılmaması olarak sıralanmaktadır (Omolase, Afolabi, Omolase ve Ihemedu, 2012).

Emniyet kemeri takma oranları ile meydana gelen kazalardaki ölüm oranları arasındaki ilişki farklı ülkelerde farklı şekillerde incelenmiş olsa da bu ilişki ülkelerin geneli düzeyinde araştırılmamıştır. Bu araştırmada ülkelerdeki emniyet kemeri takma oranları ile meydana gelen kazalardaki ölüm oranları arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın verileri Dünya Sağlık Örgütü'nün 2013 yılı raporundan alınmıştır. İlişkiler Pearson Product Moment Korelasyon ve regresyon testleri kullanarak analiz edilmiştir. Emniyet kemerinin kazalardaki ölüm oranına etkilerine dünya perspektifinden bakan bu araştırmanın bulgularının emniyet kemeri konusunda farkındalık yaratmak ve emniyet kemeri kullanım düzeylerini artırılmasına katkı sağlamak açısından yararlı olacağı öngörülmektedir.

II. LİTERATÜR TARAMASI

Emniyet kemeri 1960'lerden beri standart bir ekipman olarak taşıtlarda kullanılmaktadır. Ancak, emniyet kemeri kullanımının yasal bir zorunluluk haline gelme tarihleri ve kullanma oranları açısından ülkeler arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Avustralya'nın Viktorya eyaletinde emniyet kemeri kullanımı 1970 yılında zorunlu hale getirilmiştir (Kaplan ve Özcebe, 2009). ABD'de ise ilk olarak New York eyaletinde 1984 yılında emniyet kemeri kullanımı yasayla zorunlu hale getirilmiştir (Dissanayake ve Parikh, 2012). Emniyet kemeri konusundaki yasal düzenleme Brunei'de 1988 yılında (Haque, 2011), Tayland'da 1996'da (Siviroj, Peltzer, Pengpid ve Morarit, 2012), İran'da 2001 yılında (Haghparast-Bidgoli, Saadat, Bogg, Yarmohammadian ve Hasselberg, 2013), Nijerya'da ise 2003 yılında (Omolase vd., 2012) yapılmıştır. Ülkemizde ise emniyet kemeri kullanımı 2918 sayılı Karayolları Trafik Kanunu ve bağlı yönetmeliklerle 1985 yılında şehir dışında ve 1992 yılında da şehir içinde zorunlu hale getirilmiştir (Boztaş ve Özcebe, 2005). Henüz bazı ülkelerde tüm taşıt türlerini kapsayan yasal emniyet kemeri düzenlemeleri bulunmamaktadır. Bu ülkelerin oranı tüm dünya ülkelerine göre %31'dir (WHO, 2013). Yasal düzenleme olanların tamamında ise uygun düzenlemeler bulunmamaktadır ve dünya ülkelerinin yaklaşık yarısında hangi oranda emniyet kemeri kullanıldığı ölçülmemektedir.

Emniyet kemeri kullanım oranları açısından da ülkeler arasında büyük farklılıklar görülmektedir. Yüksek gelirli ülkelerde emniyet kemeri takma oranı %80'ler civarında iken düşük gelirli ülkelerde bu oran %8 ve orta gelirli ülkelerde %43 civarındadır (WHO, 2013). Norveç ve İngiltere'de kemer takma oranı %90'ının üzerindedir (Elvik ve Vaa, 2004). Almanya, Finlandiya, Danimarka, Fransa, Kanada, İsviçre ve Hollanda gibi ülkelerde de emniyet kemeri takma oranları %90'lara yaklaşmaktadır (EGM Trafik Araştırma Merkezi Müdürlüğü, 2009). ABD'de ise bu oran %82 olarak ölçülmüştür (Corner, Xiang ve Smith, 2010). Buna karşılık az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bu oranlar daha düşüktür. Örneğin, kemer takma oranları Gana'da %41, Namibya'da %30-40, Suudi Arabistan'da %28, İran'da %20-30 ve Nijerya'da %31 olarak bulunmuştur. Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Hırvatistan ve Mısır gibi ülkelerde emniyet kemeri takma oranları %50'ler civarındadır (EGM Trafik Araştırma Merkezi Müdürlüğü, 2009). Ülkemizde ise şehir içinde kazalara karışanların %16'sının, şehir dışında kazalara karışanların ise %35'inin kemer takmış oldukları görülmüştür (TUGAM, 2014).

Yukarıdaki açıklamalardan ülkelerin gelişmişlik düzeyi arttıkça trafik kazalarına bağlı ölümlerin azaldığı ve emniyet kemeri kullanım oranlarının

arttığı anlaşılmaktadır. Dünya sağlık Örgütü de bu ilişkiyi detaylandırmış ve trafik kazalarındaki kayıpların en önemli nedenlerinin hız sınırı aşımı, alkollü taşıt kullanma, kask kullanmama, kemer takmama ve çocuk sınırlamalarına uymama olduğunu belirttikten sonra dünya nüfusunun %7'sinin yaşadığı sadece 28 ülkede bu risklere karşı uygun yasal düzenlemelerin yapıldığını belirtmiştir (WHO, 2013). Dünya sağlık Örgütüne (2013) göre trafik kazalarındaki ölümlerin dünya ortalaması 100 bin kişide 18'dir. Bu oran yüksek gelir düzeyine sahip ülkelerde 100 bin kişiye 8,7'i, orta gelirli ülkelerde 20,1 ve düşük gelirli ülkelerde ise 18,3'dür. Dünyada trafik kazalarındaki ölümlerin %80'i orta gelirli ülkelerde olmaktadır ki bu ülkeler dünya nüfusunun %72'sini, taşıt sahipliğinin ise %52'sini oluşturmaktadırlar. En riskli bölge Afrika bölgesidir ki ölüm oranları 100 binde 24'ü geçmektedir. Ayrıca düşük gelirli ülkelerde yaya ölümleri %30 civarındayken orta ve yüksek gelirli ülkelerde yaya ölümleri %15'ler civarındadır. Düşük ve orta gelirli ülkelerde sürücü ölümleri %30'lar civarındayken yüksek gelirli ülkelerde sürücü ölümleri %60'lar civarındadır. 2007-2010 yılları arasında, 1,6 milyar insanın yaşadığı toplam 88 ülkede trafik kazalarındaki ölüm oranları azaltılabilmektedir ki bu milyonlarca insanın (5 milyon olduğu tahmin ediliyor) canının kurtarıldığı anlamına gelmektedir.

Farklı ülkelerde emniyet kemeri üzerine yapılan araştırmalar; emniyet kemeri takma oranlarını, kemer takma oranların farklı durumlara göre nasıl farklılaştığını, emniyet kemeri takmama nedenlerini ve emniyet kemeri kullanımının nasıl artırılabilceğini ortaya çıkarmıştır. Bu araştırmalardan bazı örnekler aşağıda sunulmuştur.

Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından 1997 yılında yaptırılan bir araştırmada ülkemizde kemer takma oranlarının taşıt türlerine göre %4,7 ile %37,5 arasında değiştiği, otomobillerde kemer takma oranlarının sürücüler için %15, ön koltuk yolcuları için ise %17 olduğu bulunmuştur (EGM, 1999). 2000 yılında Ankara çevresindeki şehirlerarası yollarda yapılan bir araştırmada ise şehirlerarası yollarda kemer takma oranı otomobil kullanıcıları için %50 civarında bulunmuştur. Şehir içinde ise taşıt tiplerine göre farklılaşmakla beraber kemer takma oranı %20 civarında bulunmuştur (İç İşleri Bakanlığı vd., 2001). Bektaş ve Hınıs (2009) tarafından yapılan araştırmanın bulgulara göre sürücülerin şehir içinde emniyet kemeri takma oranı %20 iken şehir dışında %59'dur. Ön koltuk kolcularının şehir içinde emniyet kemeri takma oranı %22 iken şehir dışında %56'dır. Emniyet kemeri takmayan sürücüler gerekçe olarak öncelik sırasına göre kısa mesafeli yolculuk yapmayı ve emniyet kemerinin rahatsız edici olmasını göstermişlerdir. Emniyet kemeri takanlar ise gerekçe olarak emniyet kemerinin güvenliği artırdığına inanmayı

ve kemer takmanın kanunen zorunlu olmasını göstermişlerdir. Araştırmanın bulgularına göre trafik cezaları kemer takma oranını etkilemektedir. Ancak daha önce ceza almış olanlarla ceza almayanlar arasında kemer takma oranı açısından anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Benzer olarak, daha önce kazaya karışmış olanlarla karışmamış olanlar arasında da anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (Bektaş ve Hınıs, 2009). Akay ve Kurt (2006) emniyet kemeri dizaynının ve kullanım zorluklarının emniyet kemeri takmaya etkisi olup olmadığını araştırmış ve bulgular emniyet kemerine ulaşma ve kemer tokasını kavrama zorluklarının, tokayı bulup kavradıktan sonra kilidin bulunması ve tokenın tek elle ve tek hamlede kilide takılmamasının, kemerin çıkarılmasıyla ilgili olarak da açma düğmesini bulmakta zorluk çekilmesinin kemer kullanım düzeylerini düşürdüğünü bulmuşlardır.

Omolase vd. (2012) Nijerya'da 90 ticari taşıt sürücüsüyle yaptığı araştırmada bu sürücülerin %13'ünün hiç emniyet kemeri kullanmadığını, %8'nin nadiren kullandığını, %18'inin bazen kullandığını, %30'ünün sıklıkla kullandığını ve %45'inin ise her zaman kullandığını bulmuştur. Kullanmama nedeni olarak ise sırasıyla en çok şu nedenler belirtilmiştir: Kısa mesafeli sürüşler yapılması (%51), kemere ihtiyaç duyulmaması (%18), taşıtta emniyet kemeri olmaması (%13), emniyet kemerinin rahatsız edici olması (%9), kemer takmanın unutulması (%7) ve kemer takmanın umursanmaması (%2). Bu araştırmanın bulgularına göre sürücüleri emniyet kemeri takma davranışa yönlendiren etkenler ise sırasıyla trafik denetimleri/cezaları (%66), basında yer alan bilinçlendirici reklamlar/programlar (%20), arkadaş çevresi (%12) ve sağlık çalışanları olarak tespit edilmiştir.

Yine Nijerya'da yapılan bir araştırmada Evans (1996) en fazla otomobillerde, sonra yolcu taşımacılığı yapan taşıtlarda, en az da yük taşımacılığı yapan taşıtlarda kemer takıldığını bulmuştur. Ayrıca bu araştırmada sürücülerin, ön koltuk yolcularından ve arka koltuk yolcularından daha yüksek oranda kemer taktığı bulunmuştur. Otomobil kullanıcılarının %62,5'i ve ticari taşıt sürücülerinin de %25'i kemer takmaktadır (Evans, 1996). Dolayısıyla Nijerya'da kemer takma oranlarının %40-50 olduğu söylenebilir. Nijerya'daki bir diğer araştırmada üç farklı yolda binlerce taşıt sayılmış, yol türüne göre %13 ile %54 arasında bir kullanım oranı tespit edilmiş ve bütün yol türlerinde kadınların daha fazla oranda kemer taktıkları bulunmuştur (ACEP, 2002).

Siviroj vd.'in (2012) Tayland'da yaptıkları araştırmanın bulgularına göre yolcu olmak, erkek olmak, genç olmak, ticari taşıt sürücüsü olmak, düşük gelirli olmak, şehir içinde taşıt kullanmak ve gündüz taşıt kullanmak faktörleri emniyet kemeri kullanmamayla ilişkilidir. Bu araştırmada ayrıca Tayland

halkının kendi dinlerine ait kader inancının (Karma) da onların kemer takmamalarına bir etkisi olduğu belirtilmiştir.

Block'a (2001) göre ise ABD'de emniyet kemeri takmak konusunda yasal zorunluluk olmasına rağmen pek çok kişi rahatsızlık verdiği gerekçesiyle emniyet kemeri takmak istememektedir. Bu rahatsızlıklar, kemeri takma ve çıkarma sırasında yaşanan zorluklar, kemerin uzun süre takılmasında ortaya çıkan boyun, omuz ve göğüs ağrıları olarak gösterilmektedir. Emniyet kemeri takmama gerekçeleri ayrıca unutkanlık ve kemer takmayı umursamama olarak da tespit edilmiştir (Block, 2001).

Dissanayake ve Parikh'in (2012) ABD'nin Kansas eyaletinde yaptığı araştırmanın bulguları sürücülerin %50'sinin emniyet kemerini düzenleyen yasalardan haberdar olmadığını göstermiştir. Yasalardan haberdar olanların da sadece %15'i emniyet kemeri takmamanın cezasını doğru olarak bilebilmiştir. Emniyet kemeri hakkındaki farkındalık cinsiyet ve eğitim seviyesine göre değişmezken gelir düzeyi yüksek olanların ve daha yaşlı olanların farkındalık düzeyinin yüksek olduğu bulunmuştur. Bulgulara göre katılımcıların %59'u her zaman, %20'si ise hemen hemen her zaman emniyet kemeri taktığını belirtmiştir. Kadınların erkeklere göre ve yaşlıların da gençlere göre daha fazla oranda kemer taktığı bulunmuştur. Taşıt türüne göre de kullanım oranları anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Ayrıca kötü hava şartlarında, gece ve yanında çocuk varken sürücülerin kemer takma oranlarının arttığı bulunmuştur. Sürücüler, otopanlar ve şehirlerarası yollarda emniyet kemerini daha sıklıkla takmaktadırlar. ABD'de yapılan başka bir araştırmada ise yük taşımacılığı yapan taşıtlarda kemer kullanım oranlarının düşük olduğu ve yaşlıların ve kadınların daha yüksek oran da kemer taktıklarını bulunmuştur (Corner vd., 2010). Bu araştırmaya göre kemer takmanın öncelikli gerekçesi ise cezadan çekinmek ve kemerin koruyucu olduğuna inanmak şeklinde bulunmuştur.

ABD'de Ulusal Otoyolları Trafik Güvenliği Yönetimi Kurumunun (NHTSA) 1584 noktada 72 bin taşıt gözlemine dayanan emniyet kemeri konulu raporuna göre 2013 yılında ABD'de taşıt içindeki kişilerin emniyet kemeri takma oranı %89 olmuştur (NHTSA, 2014). Bu oran ülkenin kuzeydoğu kesiminde %84 iken batısında %93'tür. Sürücülerin emniyet kemeri takma oranı %88 iken ön koltuk yolcularının oranı %85'tir. Kemer takma oranları otoyollarda %91 iken şehir içi yollarda %84'tür, yoğun ve hızlı trafikte %90 iken yoğun olmayan ve yavaş trafikte %74'tür, açık havada %87 iken sisli havada %94'tür. Otomobillerde %88, cip ve minibüs tarzı arabalarda %90 ve kamyonet tarzı arabalarda ise %78'dir. Emniyet kemeri takma oranlarının yerleşim yeri tipine ve hafta içi veya hafta sonu olma durumuna göre ise değişmediği bulunmuştur.

Yine bu raporda emniyet kemeri kullanımının sürücü ve ön koltuk yolcusunun ölümcül yaralanma riskini %45, orta seviye yaralanmasını ise %50 oranında azaltabileceği belirtilmektedir. Ayrıca, sadece 2011 yılında emniyet kemeri kullanımının 11949 hayatı kurtardığı da ifade edilmektedir (NHTSA, 2014). ABD’de kemer kullanımı sayesinde ölüm ve yaralanmalar azaltıldığı gibi 1975 ile 2000 yılları arasında 588 milyar dolar tasarruf edildiği de tahmin edilmektedir (ACEP, 2002). Ayrıca ABD’de emniyet kemeri kullanılmaması dolayısıyla meydana gelen ölüm ve yaralanmalardan dolayı sağlık sektöründe her yıl ilave 26 milyar dolar harcama yapıldığı da öngörülmektedir (ACEP, 2002).

Norveç’te yapılan bir araştırmada ticari taşıt kullananların emniyet kemeri takma alışkanlıkları incelenmiştir (Nordfjærn, Jørgensen, Stig ve Rundmo, 2012). Bu araştırmada sürücülüğü bir meslek haline getirmiş olanların diğer sürücülerden daha farklı sürücü davranışlarına sahip oldukları, bu sürücülerin trafikte risk alma oranlarının daha yüksek olduğu ve trafik kurallarını ihlal etmeye daha meyilli oldukları ifade edilmiştir. Ayrıca bu sürücülerin diğer sürücülerden saldırganlık, aşırı hızma yapma, trafikte daha fazla risk alma, emniyet kemeri takma ve alkol alma gibi davranışları açısından da farklı olabilecekleri belirtilmiştir. Norveç’te yapılan bu araştırmanın bulgularına göre sürücülüğü bir meslek olarak yapanlar diğer sürücülere göre daha az oranda emniyet kemerini kullanmaktadırlar. Özellikle taksi şoförleri daha az oranda emniyet kemeri kullanmaktadırlar ve buna gerekçe olarak sıklıkla taşıttan çıkıp bindikleri için emniyet kemerinin çalışma şartlarını zorlaştırdığını belirtmişlerdir. Ayrıca bu sürücüler trafik kurallarına karşı daha duyarsız olarak tespit edilmişlerdir. Yine bu sürücüler güvenli sürüş kurallarına daha az riayet etmektedirler (Nordfjærn vd., 2012).

İran’da emniyet kemeri kullanım oranlarının çok düşük düzeyde olduğu rapor edilmektedir (Haghparast-Bidgoli vd., 2013). Ancak son yıllarda özellikle otomobil kullanıcıları arasında kemer kullanım oranlarının arttığı ifade edilmektedir. Bu artışta emniyet kemeri konusunda yapılan denetimlerin sayısının artmasının etkileri olduğu belirtilmektedir. Emniyet kemerinin, ölüm ve ciddi yaralanma oranlarını azalttığı gibi hastanede kalma sürelerini ve hastane masraflarını da azalttığını gösterir bulgular da bulunmaktadır.

III. YÖNTEM

A. Araştırmanın Verileri

Bu araştırmada nicel bir araştırma dizaynı kullanılmıştır. Araştırmanın verileri ikincil verilerdir ve Dünya Sağlık Örgütü’nün 2013 yılı raporundan derlenmiştir. Örgüt, 2011 yılında dünya nüfusunun %98,6’sını oluşturan

182 ülkesinden bu verileri toplamıştır. Veriler 2011 yılında toplandığından ülkelerin trafikle ilgili 2010 ve 2011 yılındaki bilgilerini yansıtmaktadır.

Bu araştırmada, rapordaki 182 ülkenin verileri incelenmiş ve araştırma hipotezini test etmek için kullanılabilir dokuz değişken seçilerek SPSS 17.0 programı üzerinde bir veri seti oluşturulmuştur. Bu değişkenler; ülke, emniyet kemeri takma oranı, emniyet kemeri denetim düzeyi, trafik kazalarındaki yıllık ölü sayısı, trafik kazalarındaki yıllık tahmini ölü sayısı, 100 bin kişi başına düşen ölü sayısı, taşıt sayısı, kemer takılabilen taşıtlardaki ölüm oranı ve GSMH. Raporda bu dokuz değişkenle ilgili her ülke için veri sunulmadığından 182 ülke içerisinde 81 ülkenin verisi araştırmanın nihai analizlerinde kullanılmıştır.

B. Araştırmanın Hipotezi

“Araştırmanın hipotezi; ülkelerde emniyet kemeri takma oranları arttıkça trafik kazalarına bağlı meydana gelen ölüm oranlarının azalacağıdır”.

C. Verilerin Analizi

Araştırmanın hipotezini en doğru şekilde test edebilmek için belirlenen dokuz değişken kullanılarak basamak basamak analizler yapılmıştır. Öncelikle kemer takma oranları ile 100 bin kişi başına düşen ölü sayısı arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Sonra, kemer takma oranları ile 100 bin taşıt başına düşen ölü sayısı arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Ülkelerdeki kişi başına düşen taşıt sayıları birbirinden çok farklıdır. Kişi başına daha az taşıt düşen ülkelerde 100 bin kişi başına düşen ölü sayısı daha az olacağından emniyet kemeri takmanın etkilerini daha doğru görebilmek için kişi başına düşen ölü sayısı yerine taşıt başına düşen ölü sayısını kullanmak daha doğru bir yaklaşımdır. Bir sonraki basamakta ise taşıt başına düşen ölü sayılarından yaya ölümleri ve iki tekerlekli taşıtlarda meydana gelen ölümlerin sayısı çıkarılmıştır. Bu iki tür ölüm, kemer takmayla ilişkili olmadığından bunlar arındırılarak yapılan ilişki analizleri kemer takmanın etkileri açısından bize en doğru bilgiyi verecektir.

Yukarıdaki basamakların aynısı trafik kazalarındaki yıllık tahmini ölü sayıları kullanılarak tekrar edilmiştir. Yıllık tahmini ölü sayıları, Dünya Sağlık örgütünün her ülke için bir regresyon modeli kullanarak yeniden hesapladığı ölü sayılarıdır. Raporda, trafik kazalarındaki ölü sayıları her ülke için verilmiştir. Ancak, bu sayılar polis, hastane vb. gibi farklı kaynaklardan alınmıştır. Ayrıca, trafik kazalarına bağlı ölümler her ülkede farklı metotlarla sayılmaktadır. Türkiye gibi bazı ülkeler sadece kazanın meydana geldiği olay yerindeki ölümleri trafik kazalarına bağlı ölümler olarak kabul ederken

Brezilya gibi bazı ülkeler ise trafik kazasından sonra bir yıl içerisinde meydana gelen ölümleri de trafik kazasına bağlı ölümler olarak rapor etmişlerdir. Bu nedenlerle Dünya Sağlık örgütü trafik kazalarına bağlı ölüm sayılarını daha doğru hesaplayabilmek için bir regresyon modeli kullanarak ülkelerin rapor ettiklerinden hariç trafik kazalarına bağlı ölümler için tahmini sayılar yayınlamıştır. Ülkelerin rapor ettiği rakamlar ile bu tahmini rakamlar karşılaştırıldığında trafik kazalarında meydana gelen ölü sayıları Avustralya, Kanada, İrlanda gibi ülkelerde hemen hemen hiç değişmezken Vietnam, Tayland, Türkiye, Sudan, Nijerya gibi ülkelerde 2 ve daha üzeri katlarda artış göstermektedir. Emniyet kemeri takma oranları ile trafik kazalarına bağlı ölüm sayıları arasındaki ilişkiyi daha doğru ölçebilmek için Dünya Sağlık Örgütünün hesapladığı trafik kazalarındaki yıllık tahmini ölü sayıları kullanılarak, kemer takma oranları ile 100 bin kişi başına düşen ölü sayısı, 100 bin taşıt başına düşen ölü sayısı ve kemer takılabilen taşıtlardaki ölü sayısı arasındaki ilişkiler sırasıyla analiz edilmiştir.

Araştırmanın hipotezini test etmek için kemer takma oranları ile kemer takılabilen taşıtlardaki tahmini ölü sayısı arasındaki ilişkinin en doğru bilgiyi vereceği öngörülmüştür. Bu nedenle bu iki değişken kullanılarak bir regresyon analizi de yapılmıştır.

Analizlerde son olarak, ülkelerdeki emniyet kemeri takma oranları ile emniyet kemeri denetim düzeyleri arasındaki ilişki ve emniyet kemeri takma oranları ile ülkelerin GSMH'ları arasındaki ilişki de hesaplanmıştır. Bu analizlerin bulgularının emniyet kemeri takma oranlarını artırmak konusunda yardımcı olacağı varsayılmıştır. Bu bölümde açıklanan bütün analizlerin bulguları bir sonraki bölümünde sırasıyla sunulmuştur.

IV. BULGULAR

Tablo 1'de ülkelerin rapor ettiği rakamlar üzerinden trafik kazalarına bağlı ölü sayıları ile emniyet kemeri takma oranları arasındaki ilişki analizlerinin bulguları sunulmuştur. Bulgulara göre ülkelerdeki kemer takma oranı ile 100 bin kişi başına düşen ölüm oranları arasında negatif yönlü bir ilişki vardır, ancak bu ilişki istatistikî olarak anlamlı değildir ($r = -0,12, p > 0,05$). Ülkelerdeki kemer takma oranları ile 100 bin taşıt başına düşen ilişki analiz edildiğinde ise bu ilişkinin negatif yönlü ve istatistikî olarak anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur ($r = -0,31, p < 0,01$). Ülkelerdeki kemer takma oranları ile 100 bin kemer takılabilen taşıt başına düşen ölüm oranları arasındaki ilişki hesaplandığında ise bu ilişkinin negatif yönlü olduğu ve istatistikî olarak anlamlı olduğu bulunmuştur ($r = -0,33, p < 0,01$).

Tablo 1: Ülkelerin Rapor Ettiği Ölü Sayıları Kullanılarak Yapılan İlişki Analizleri(*r*)

	Kemer Takma Oranı
Nüfus Başına Düşen Ölüm Oranı	-0,12
Taşıt Başına Düşen Ölüm Oranı	-0,31*
Kemer Takılabilen Taşıtlardaki Ölüm Oranı	-0,33*
*. Değişkenler arasındaki ilişki 0.01 seviyesinde anlamlıdır	

Tablo 2’de Dünya Sağlık Örgütü’nün her ülke için hesapladığı tahmini trafik kazalarına bağlı ölü sayıları ile emniyet kemeri takma oranları arasındaki ilişki analizlerinin bulguları sunulmuştur. Bu yeni rakamların ortaya çıkardığı bulgulara göre ülkelerdeki kemer takma oranı ile 100 bin kişi başına düşen ölüm oranları arasında negatif yönlü, orta dereceli ve istatistikî olarak anlamlı bir ilişki vardır ($r = -0,38$, $p < 0,01$). Ülkelerdeki kemer takma oranları ile 100 bin taşıt başına düşen ilişki analiz edildiğinde ise bu ilişkinin negatif yönlü olduğu ancak ilişkinin istatistikî olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur ($r = -0,18$, $p < 0,01$). Bu yeni rakamlara göre ülkelerdeki kemer takma oranları ile 100 bin kemer takılabilen taşıt başına düşen ölüm oranları arasındaki ilişki hesaplandığında ise bu ilişkinin ölçülenlerin en güçlüsü olduğu, negatif yönlü olduğu ve istatistikî olarak anlamlı olduğu bulunmuştur ($r = -0,40$, $p < 0,01$).

Tablo 2: DSÖ’nün Hesapladığı Tahmini Ölü Sayıları Kullanılarak Yapılan İlişki Analizleri (*r*)

	Kemer Takma Oranı
Nüfus Başına Düşen Ölüm Oranı	-0,38*
Taşıt Başına Düşen Ölüm Oranı	-0,18
Kemer Takılabilen Taşıtlardaki Ölüm Oranı	-0,40**
*. Değişkenler arasındaki ilişki 0.01 seviyesinde anlamlıdır	

Dünya Sağlık Örgütü’nün her ülke için hesapladığı rakamlar üzerinden yapılan kemer takılabilen taşıtlarda meydana gelen ölüm oranları ile kemer takma oranları arasındaki ilişki ölçülenler arasında en güçlüsü olmuştur. Bu bulgu aynı zamanda araştırmamızın hipotezini de doğrulamıştır. Bu bulgu kullanılarak emniyet kemeri takma oranlarının etkilerini daha net olarak anlayabilmek için bir regresyon analizi de yapılmış ve bunun bulguları Tablo 3’te sunulmuştur. Buna göre ülkelerdeki kemer takma oranları kemer takılabilen taşıt başına düşen ölüm oranlarını %15 oranında etkilemektedir. Bu analizden elde edilen

regresyon katsayısı -1,2'dir. Bir diğer deyişle, bir ülkedeki kemer takma oranı %1 artırıldığında o ülkede kemer takılabilen taşıtlardaki 100bintaşıbaşına düşen ölü sayısınının 1,2 kişi azalacağı tahmin edilebilir.

Tablo 3: Kemer Takma Oranı ile Kemerli Taşıtlardaki Tahmini Ölümler Arasındaki İlişki (R)

R	Adjusted R ²	B	Stand. Err. Of Est.	F
0,40	0,15	-1,2	,67	13,7*
*. Değişkenler arasındaki ilişki 0.01 seviyesinde anlamlıdır				

Son olarak, ülkelerdeki kemer takma oranları ile GSMH ve denetim düzeyi arasındaki ilişkiler analiz edilmiş ve bulguları Tablo 4'te sunulmuştur. Buna göre ülkelerdeki emniyet kemeri denetim düzeyleri ve ülkelerin GSMH'ları ile ülkelerdeki emniyet kemeri kullanım düzeyleri arasında pozitif yönlü, istatistikî olarak anlamlı ve güçlü bir ilişki vardır. Bir diğer deyişle, ülkelerde emniyet kemeri takma konusunda yapılan denetimler arttıkça ve ülkelerin ekonomik durumları daha iyiye doğru gittikçe ülkelerdeki emniyet kemeri takma oranları da daha yüksek olmaktadır.

Tablo 4: Kemer Takma oranları ile GSMH ve Denetim Düzeyi Arasındaki İlişki Analizleri (r)

	Kemer Takma Oranı
GSMH	0,51*
Emniyet Kemerı Denetim Düzeyleri	0,72*
*. Değişkenler arasındaki ilişki 0.01 seviyesinde anlamlıdır	

TARTIŞMA VE SONUÇ

Emniyet kemeri günümüzde üretilen taşıtların standart donanımları arasındadır. Bu donanımın uygun şekilde kullanılması trafik kazalarında meydana gelen ölüm ve yaralanmaları yarı yarıya azaltacak etkidedir. Ancak ülkeden ülkeye emniyet kemeri kullanımın oranları farklılaşmaktadır. Bu araştırmada ülkelerdeki emniyet kemeri kullanım oranları ile trafik kazalarında meydana gelen ölüm oranları arasında bir ilişki olup olmadığı araştırılmıştır.

Araştırmanın bulgularına göre ülkelerdeki emniyet kemeri kullanım oranları ile trafik kazalarında meydana gelen ölüm oranları arasında negatif yönlü, istatistikî olarak anlamlı ve güçlü bir ilişki vardır. Bir diğer deyişle, ülkelerdeki emniyet kemeri kullanım oranları arttıkça o ülkelerde taşıt başına düşen ölü sayıları da azalmaktadır. Ülkelerdeki emniyet kemeri kullanım oranları trafik

kazalarındaki ölü sayıları üzerindeki varyansın %15'ini açıklayabilmektedir. Bulgulara göre bir ülkede emniyet kemeri oranının %1 oranında artırılması o ülkedeki 100 bin kemer takılabilen taşıt başına düşen ölü sayılarını 1,2 kişi azaltabilecektir.

Araştırmanın bu bulguları literatürde kemer takma oranları ile ölüm oranları arasında negatif yönlü ilişkileri rapor eden ve emniyet kemeri takmanın trafik kazalarına bağlı ölümleri azalttığını tespit eden araştırmalarla uyumludur (Bham vd., 2012; Elvik ve Vaa, 2004; Evans,1990; Kaplan ve Özcebe, 2009; Laurie vd., 2007; Mayrose vd., 2005; NHTSA, 2014). Ayrıca bulgular, emniyet kemeri kullanım oranının düşüklüğünü trafik kazalarındaki kayıpların önemli bir nedeni olarak tespit eden çalışmaları da desteklemektedir (Ardalan vd., 2014; Farooqui vd., 2013; Sethi vd., 2013; WHO, 2013).

Bu bulgulara göre tüm dünyada önde gelen ölüm nedenlerinden birisi olan tüm ülkelerde ciddi kayıplara neden olan trafik kazalarında ölü sayılarını azaltabilmek için emniyet kemeri kullanım oranlarının artırılması önerilebilir. Emniyet kemeri üzerine yapılan önceki araştırmalar uygun çalışmalar yapıldığı takdirde emniyet kemeri takma oranlarının artırılabilmesini göstermiştir. ABD'de 1994 yılında %58 olan oran yapılan yasal ve pratik uygulamalarla 2002 yılında %75'e ve günümüzde de %80'ler civarına çıkartılmıştır. Güney Kore'de ise 2000 yılında %23 olan kemer takma oranı sadece bir yıl sonra %98'lere çıkartılabilmektedir (Boztaş ve Özcebe, 2005). EGM Trafik Araştırma Merkezi Müdürlüğüne (2009) göre Arjantin'de 1992 yılında %6 olan kemer takma oranını yükseltmek için yasal düzenlemeler, denetimler ve kampanyalar yapılmış, 2004'e kadar %22'ye çıkan kemer takma oranı 2005 yılında getirilen yeni emniyet kemeri denetim programıyla %77'ye yükseltilmiştir. Bu oran devam ettirilebilirse bu ülkede her yıl 1000 kişinin hayatının kurtarılacağı öngörülmektedir. Benzer olarak, Fransa'da emniyet kemeri kullanma oranlarını artırmak için 2002-2003 yıllarında yapılan denetimler %15 artırılmış ve yapılan yasal düzenlemelerle kemer takmayanların sürücü belgelerine 1-3 puan ceza eklenmeye başlanmıştır. Bu çalışmaların ardından bu ülkede kemer takma oranları 2006 yılına gelindiğinde şehir içinde %94'e ve şehir dışında %98'e çıkarılabilmektedir. Ürdün'de ise radyo, TV, gazete, camii ve kiliseler kullanılarak bilinçlendirme ve farkındalık yaratma kampanyaları düzenlenerek bu ülkede oldukça düşük olan kemer takma oranları %47 seviyesine çıkarılabilmektedir. Polonya'da yapılan bir bilinçlendirme ve farkındalık programında özellikle 18-24 yaş arası gençlerin emniyet kemeri takma oranlarının artırılması hedeflenmiş ve emniyet kemeri hakkındaki yanlış inanışlar ve algılar değiştirilerek emniyet kemerinin ölümlere ve

ciddi yaralanmalara neden olduğu bu gençlere anlatılmaya çalışılmıştır. Bu şekilde emniyet kemeri kullanım oranlarında genel olarak %10'luk bir artış sağlanmış ve buna paralel olarak trafik kazalarında ölüm oranlarında %10'luk bir azalma sağlanmışır (EGM Trafik Araştırma Merkezi Müdürlüğü, 2009). Bu araştırmanın bulgularının da gösterdiği gibi emniyet kemeri konusunda yapılan denetimler arttıkça kemer takma oranları da artmaktadır. Daha önceki çalışmalarda bunu rapor etmişlerdir (ACEP, 2002; Dissanayake ve Parikh, 2012; Evans, 1996). Bu nedenle emniyet kemeri konusunda yapılan denetimlerin artırılması da kemer takma oranlarının artırmak için kullanılmalıdır.

Bu çalışmada daha önce incelenmemiş olan ülkelerdeki emniyet kemeri takma oranlarıyla trafik kazalarına bağılı ölü sayıları arasındaki ilişkiler incelenmiş ve önemli bulgular elde edilmiştir. Ancak bu bulgular değerlendirilirken verilerin Dünya sağlık Örgütünün (2013) rapor ettiği veriler olduğu ve analizlere kayıp veriler nedeniyle sadece 81 ülkenin dâhil edildiği unutulmamalıdır. Ayrıca analiz yöntemi olarak Logistic Regresson kullanılması da daha sağlıklı sonuçlar sunabilir. Gelecekteki araştırmalar emniyet kemeri olgusunu farklı verilerle ve farklı analiz yöntemleriyle daha sıklıkla çalışmalıdırlar.

KAYNAKÇA

- AKAY, Diyar ve Kurt, Mustafa (2006). Otomobil Emniyet Kemerı Kullanılabilirlik Testi. *Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Der.*, 21(1), 183-191.
- AMERICAN COLLEGE OF EMERGENCY PHYSICIANS (ACEP) (2002). *Seat Belts*. Texas: ACEP.
- ARDALAN, A., Sepehrvand, N., Pourmalek, F., Masoumi, G., Sarvar, M., Mahmoudabadi, A. AndRezaie, A. (2014). Deadly Rural Road TrafficInjury: A rising public health concern in I.R. Iran. *International Journal of Preventive Medicine*, 5(2), 241-244.
- BEKTAŞ, Salih ve Hınıs, Mehmet Ali (2009). Emniyet Kemerı Kullanımına Etki Eden Faktörlerin Otomobil Sürücülerı İçin Tahmin Modeli. *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 25(1-2), 208-222.
- BHAM, G. H.,Javvadi, B., S. AndManepalli, U. R. R., (2012). Multinomial Logistic Regression Model for Single-Vehicle and Multivehicle Collisions on Urban U.S. Highways in Arkansas. *Journal of Transportation Engineering*, June, 786-797.
- BLOCK, A.W. (2001). Motor Vehicle Occupant Safety Survey. Vol. 2, Seat Belt Report. U.S. Department of Transportation: National Highway Traffic Safety Administration,.
- BOZTAŞ, Güledal ve Özcebe, Hilal (2005). Trafik Kazası Yaralanmalarında İkincil Korunma: Emniyet Kemerı. *STED*, 14(5), 94-97.
- CORNER, K.A., Xiang, H. and Smith, A.G. (2010). The Impact of a Standard Enforcement Safety Belt Law on Fatalities and Hospital Charges in Ohio. *Journal of Safety Research*, 41, 17-23.
- DISSANAYAKE, S. AndParikh, A. (2012). Self-Reported Behavior, Perceptions, and Attitudes of Drivers Regarding Seat Belt Use: A descriptive study. *Advances in Transportation Studies an international Journal*, Section A 26, 5-16.

- EGM, (1999). Ülkemizde Emniyet Kemerinin Kullanımı. Ankara : T.C. Emniyet Genel Müdürlüğü Trafik Hizmetleri Başkanlığı Trafik Araştırma Merkezi Müdürlüğü Yayınları.
- ELVIK, R. & Vaa, T., (Eds.) (2004). *The Handbook of Road Safety Measures*. Amsterdam: Elsevier.
- EMNİYET GENEL MÜDÜRLÜĞÜ TRAFİK ARAŞTIRMA MERKEZİ MÜDÜRLÜĞÜ, (2009). *Emniyet Kemerinin ve Çocuk Koruma Sistemlerinin Karar Organları ve Uygulayıcılar İçin Karayolu Güvenliği el kitabı*. EGM Yayın Katalog Numarası: 546.
- EVANS L. (1990). Restraint Effectiveness, Occupant Ejection from Cars, and Fatality Reductions. *Accid Anal Prev*, 22(2), 167-175.
- EVANS, L. (1996). Safety Belt Effectiveness: The influence of crash severity and selective recruitment. *Accid Anal Prev*, 28, 423-433.
- FAROOQUI, J. M., Chavan, K. D., Bangal, R. S., Syed, M. M. A., Thacker, P. J., Alam, S., Sahu, S., Farooqui, A. A. J. And Kalakoti, P. (2013). Pattern of Injury in Fatal Road Traffic Accidents in a Rural Area of western Maharashtra, India. *Australasian Medical Journal*, 6(9), 476-482.
- HAGHPARAST-BİDGOLI, Hassan, Saadat, Soheil, Bogg, Lennart, Yarmohammadian, Mohammad Hossein and Hasselberg, Marie (2013). Factors affecting hospital length of stay and hospital charges associated with road traffic-related injuries in Iran. *BMC Health Services Research*, 13:281.
- HAQUE, M.O. (2011). Road casualty in Brunei Darussalam: Country commentary. *Advances in Transportation Studies an international Journal*, Section B 25, 51-66
- INTERNATIONAL ROAD TRAFFIC ACCIDENT DATABASE (IRTAD) (2008). Organization for economic cooperation and development. Brussels: OECD.
- İÇ İŞLERİ BAKANLIĞI, MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve Gazi Üniversitesi, (2001). T.C. Karayolu İyileştirme ve Trafik Güvenliği (KİTGİ) Trafik Güvenliği Projesi, Türkiye İçin Ulusal Trafik Güvenliği Programı Ana Raporu, www.atilim.edu.tr/~caydin/draftfinal.doc.doc, (Erişim Tarihi: 19. 08. 2014).
- KAPLAN, Bekir ve Özcebe, Hilal (2009). Trafik Kazaları ve Arka Koltuk Güvenliği. *Toplum Hekimliği Bülteni*, 28(1), 1-7.
- LAURIE, F. B., Ruth A. S., Karin A. M., and George W. R. (2007). Associations between sociodemographics and safety belt use in states with and without primary enforcement laws. *American Journal of Public Health*, 97(9), 1619-1624.
- MAYROSE, J., Jehle, D., Hayes, M., Tinnesz, D., Piazza, G. And Wilding, G.E. (2005). Influence of the Unbelted Rear-seat Passenger on Driver Mortality: The Back seat Bullet. *ACAD EMERG MED*, 12(2), 130-134.
- NORDFJÆRN, Trond, Jørgensen, Stigand Rundmo, Torbjørn (2012). Safety Attitudes, Behaviour, Anxiety and Perceived Control among Professional and Non-Professional Drivers. *Journal of Risk Research*, 15(8), 875-896.
- OMOLASE, O. C., Afolabi, O. T., Omolase, B. O. ve Ihemedu, C. O. (2012). Nijerya Toplumunda, Ticari Araç Sürücülerinde, Emniyet Kemerinin Kullanımı Uyumu. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 11(3), 281-286.
- PACAUX-LEMOINE, M. P., Itoh, M., Morvan, H. and Vanderhaegen, F. (2011). Car Driver Behavior During Pre-Crash Situation: Analysis with the BCD model. *Advances in Transportation Studies 2011 Special Issue*, 159-170.

- SETHI, M.,Aathi, M. K. And Kohli, G. (2013). Road Accidents among Adolescents. *Journal of Asia Pacific Studies*, 3(2), 245-259.
- SHARMA R.,Grover V. L. and Chaturvedi S. (2007). Health Risk Behavior related to Road safety. *Indian Journal of Medical Science*, 61, 656-662.
- SıVIROJ, Penprapa, Peltzer, Karl, Pengpid, Supa and Morarit, Sompong, (2012). Non-Seatbelt Use and Associated Factors among Thai Drivers during Songkran Festival. *BMC Public Health*, 12:608.
- TRAFİK VE ULAŞIM GÜVENLİĞİ ARAŞTIRMA MERKEZİ, (2014). *Devlet Kemer Takıyor: Kamu Aracı Kullanan Sürücüler ve Yöneticiler için Emniyet Kemerı Kullanımı Farkındalık Projesi Sonuç Raporu*. Ankara: Başak Matbaacılık.
- USA NATIONAL HIGHWAY TRAFFIC SAFETY ADMINISTRATION (2014). Seat Belt Use in 2013: Overall Results. <http://www-nrd.nhtsa.dot.gov/Pubs/811875.pdf>, (Erişim Tarihi: 06. 08.2014).
- WORLD HEALTH ORGANIZATION (2013). *Global Status Report on Road Safety 2013*. Luxembourg: WHO Press.

SAĞLIK PERSONELİNİN ÖRGÜTSEL SESSİZLİK NEDENLERİNİN BELİRLENMESİ: ÖZEL HASTANE ÖRNEĞİ

Gözde YEŞİLAYDIN*

Gamze BAYIN**

Gökhan YILMAZ***

Atıf/©: Yeşilaydın, Gözde; Bayın, Gamze; Yılmaz, Gökhan, (2015). "Sağlık Personelinin Örgütsel Sessizlik Nedenlerinin Belirlenmesi: Özel Hastane Örneği", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 8, Sayı 2, Aralık 2015, ss. 629-646

Özet: Sağlık hizmeti sunumunda önemli bir yere sahip olan sağlık insan gücünün örgüte ilişkin sorunlar karşısında sessiz kalma davranışı göstermeleri örgütün faaliyetlerini etkileyebilmektedir. Çalışanların örgütsel konu ve sorunlar hakkında nasıl bir tutum izleyeceklerini bilmek, davranışlarını analiz etmek ve sessiz kalma davranışı gösterdiklerinde bunun nedenlerini tespit edebilmek sağlık kurumları için önem arz etmektedir. Araştırma, Trabzon'da faaliyet gösteren bir özel hastanedeki sağlık çalışanlarının sessiz kalma nedenlerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma kapsamında ayrıca katılımcıların tanımlayıcı özelliklerine göre farklılaşmış farklılaşmadığı ortaya konulmuş ve nedenler arasındaki ilişki tespit edilmiştir. Araştırmanın örneklemini 180 sağlık personeli oluşturmaktadır. Araştırmada Çakıcı (2008) tarafından geliştirilen "Örgütsel Sessizlik Nedenleri" anketi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda çalışanların en fazla "yönetimsel ve örgütsel nedenler"; en az ise "tecrübe eksikliği" alt boyutlarında sessiz kaldıkları; örgütsel sessizlik boyutları ile cinsiyet, yaş ve meslek arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Sessizlik, Sağlık Çalışanları, Sağlık Kurumları Yönetimi

Makale Geliş Tarihi: 15.04.2015/ Makale Kabul Tarihi: 17.12.2015

* Öğr. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, e-posta: gterekli@gmail.com.

** Arş. Gör. Uzm., Hacettepe Üniversitesi, İİBF, Sağlık İdaresi Bölümü, e-posta: gamzebayin@gmail.com.

*** Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, e-posta: gyilmaz@ktu.edu.tr.

Determination of Reasons for Organizational Silence of Health Professionals: An Example of Private Hospital

Citation/©: Yeşilaydın, Gözde; Bayın, Gamze; Yılmaz, Gökhan (2015). "Determination of Reasons for Organizational Silence of Health Professionals: An Example of Private Hospital", *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, Year 8, Issue 2, December 2015, pp. 629-646

Abstract: *Silence behavior across the problems related to the organization of health workforce, which has an important place in health care delivery affects the organization's activities. It's important to know how employees will behave an attitude about organizational issues and problems, analyze the behaviors and be able to identify the reasons of the silence behavior for health institutions. The purpose of this study is to determine the reasons of organizational silence for health professionals working at a private hospital in Trabzon, to identify relationship among dimensions of silence and to demonstrate the differentiation with features of health professions and reasons of silence. The survey sample is 180 health professions. As a result, it is found that health professionals show most silent behavior because of "managerial and organizational reasons" and at least silent behavior because of "lack of experience". Age, gender and occupational groups variables constitute a significant difference on silence average.*

Keywords: *Organizational Silence, Health Professionals, Health Care Management.*

I. GİRİŞ

Değişen dünyada örgütlerin gelişmesi, amaçlarına ulaşabilmesi, sosyal sorumluluklarını yerine getirebilmesi, rekabet edebilmesi ve hayatta kalabilmesi entelektüel sermayenin önemli bir unsuru olan etkin ve iyi yetişmiş insan gücüne bağlıdır (Bingöl, 2003: 5; Boone ve Kurtz, 2013: 8). Çalışanların nitelik ve yetenekleri, bilgi, beceri, tutum ve davranışları, inanç ve değerleri, ilişki kurma ve yönetme tarzları örgütsel başarı, yüksek performans ve verimlilik için belirleyici unsurlardır (Barutçugil, 2004: 11).

Her kurumda olduğu gibi sağlık kurumlarında da sağlık hizmeti sunumunda insan kaynağı önem arz etmektedir. Sağlık çalışanlarının bildikleri, duydukları, gördükleri, öğrendikleri ile sergiledikleri davranışları örgütsel performansın temelini oluşturmaktadır (Lombardi ve Schermerhorn, 2007: 2). Önemli olan bu davranışların nedenlerinin bilinmesi ve buna ilişkin tedbirler alınabilmesidir. Belirli bir örgütsel yapı içinde ortaya çıkan insan davranışlarından biri de "sessizlik" davranışdır.

Çalışanların sunmuş olduğu katkılar, iletişim kanallarının açılması ve örgütün güçlenmesi için temel teşkil etmekte; değişim, yaratıcılık ve inovasyon kaynağı olmaktadır (Bowen ve Blackmon, 2003: 1393-1394). Örgütsel faaliyetleri etkileyebilmek için çalışanların gönüllü katkıları anlamına gelen örgütsel ses (Banerjee ve Somanathan, 2001: 189); örgütsel değişim için güçlü bir kaynak olarak görülmektedir. Örgütsel ses kavramında gönüllülük esastır. Ancak çalışanlar kimi zaman fikir ve düşüncelerini açıkça ve dürüstçe ifade etmek istemeyebilirler. Bu durumda, örgütsel sesin karşıtı olan ve çalışanların örgütsel söylemlere özgürce ve dürüstçe katılmak istememelerinin bir sonucu olarak tanımlanabilen örgütsel sessizlik kavramı gündeme gelmektedir (Bowen ve Blackmon, 2003: 1394).

Örgütsel sessizlik, bir örgütün karşılaştığı önemli sorunlara yönelik kolektif olarak duygu, düşünce ve fikirlerin çok az ifade edilmesi ya da hiç dile getirilmemesi davranışı olarak tanımlanabilir (Henriksen ve Dayton, 2006: 1539). Morrison ve Milliken (2000: 706)'e göre çoğu çalışan, örgüt ile ilgili temel konu ve problemleri bilmekte ancak bunları dile getirme konusunda isteksiz davranmaktadır. Bu durum, örgütsel sessizlik ya da çalışan sessizliği olarak tanımlanabilmektedir. Samadi vd. (2013: 557) ise örgütsel sessizliği, çalışanların örgütsel konular hakkındaki davranışsal, bilişsel ve etkili değerlendirmelerini ifade etmemeleri durumu olarak tanımlamışlar ve sessizliğin hem çalışanlar hem de örgüt için etkileri olabileceğini belirtmişlerdir. Örgütsel sessizliğin çalışanlar için mental sorunlara yol açabilecek; örgüt için ise verimliliğe etki edebilecek yaygın bir olgu olduğunu vurgulamışlardır.

Örgütsel değişim için bir engel olarak görülen örgütsel sessizliğin hem örgüt hem de çalışanlar açısından yürütülen faaliyetler, karar verme süreçleri ve örgütsel sonuçlar üzerinde olumsuz etkileri olabilmektedir. Örneğin, örgütsel sessizlik ortamında bilgi girişinde, fikir ve alternatiflerin eleştirel analizinde, içsel negatif geribildirim durumunda, hataların tespitinde ve düzeltmede eksiklik, çalışanlar arasında uyumsuzluk, daha az etkili örgütsel karar verme ve öğrenme, düşük iç motivasyon ve işgücü kaybı, endişe ve stres durumları ile karşılaşabilmektedir (Morrison ve Milliken, 2000: 718; Samadi vd., 2013: 558). Örgütsel sorunların üstesinden gelebilmek, verimliliği yükseltmek ve hataları tespit edip düzeltilmesini sağlamak; örgütsel sessizliğin nedenlerini bilmekle ve bu nedenleri en aza indirmekle mümkün olmaktadır. Örgütsel sessizliğin önlenmesi ile çalışanların üstleriyle daha rahat konuşabileceği ortam yaratılabilmekte ve daha iyi bir çalışma ortamına katkı sağlanabilmektedir. Böylelikle, çalışanların mevcut ve olası sorunlara katılımları sağlanacak ve örgütler farklı fikir ve düşüncelerin oluşturacağı birliktelikten faydalanabileceklerdir (Liu, Wu ve Ma, 2009).

Çalışanlar ne zaman sesliliği ne zaman sessizliği tercih etmektedirler? sorusunun cevabı olarak, araştırmacıların bir kısmı örgütsel nedenleri öne sürerken (Morrison ve Milliken, 2000); diğer bir kısmı da bu tercihin bireysel nedenlerden kaynaklanabileceğinin üzerinde durmaktadırlar (Ashford vd., 1998; Zhou ve George, 2001). Samadi vd. (2013: 557)'ne göre, örgütsel sessizlik; karar verme süreci, kültür yönetimi ve çalışanların kontrolü gibi pek çok örgütsel özelliğin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Çalışanların dışlanma, yalnız kalma, yanlış ve hata yapma gibi korkuları ise; onları sessizliğe iten bireysel nedenlerden birkaçını oluşturmaktadır (Milliken, Morrison ve Hewlin, 2003).

Çakıcı (2008), örgütsel sessizliğin nedenlerini hem örgütsel hem de bireysel faktörlerden oluşan beş neden ile açıklamıştır. Çakıcı (2008)'ya göre, yöneticilerin olumsuz tavır ve davranışları, açıkça konuşmayı desteklemeyen kültürün varlığı ve örgütün hiyerarşik yapısı gibi faktörler sessizliğin “*yönetimsel ve örgütsel nedenler*” ini oluşturmaktadır. Çalışanların örgütteki işini kaybetme, ilerleme fırsatlarını kaçırma ya da iş yükü ile ilgili endişeleri, sessizliğin “*işle ilgili korkular*”; deneyim eksiklikleri ya da mevki açısından alt pozisyonlarda çalışıyor olmaları, sessizliğin “*tecrübe eksikliği*” nedenini oluşturmaktadır. Örgüt çalışanlarının akranları tarafından arabozucu olarak nitelendirilmeleri ya da yöneticiler tarafından negatif bir tutuma maruz kalmaları durumu, “*izolasyon korkusu*” nedenini ve son olarak çalışanın örgüt içinde ilişkilerinin bozulması ve destek kaybına uğrama durumu ise, sessizliğin “*ilişkileri zedeleme korkusu*” nedenini oluşturmaktadır.

Sağlık hizmetlerinin emek yoğun ve insan odaklı olması, hizmete ilişkin talebin ne zaman ortaya çıkacağıının bilinmemesi ve ertelenemez oluşu nedeniyle gerek yönetici, gerek çalışan gerekse hasta ile yoğun etkileşimde bulunan sağlık çalışanlarının moral ve motivasyonlarını, verimlilik ve iş performanslarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi önem arz etmektedir (Kılınç, 2012: 90). Amacı insan sağlığını korumak ve geliştirmek olan sağlık hizmetlerinde, çalışanlar arasında görülen iletişimsizlik, örgütteki durumsal faktörler sonucunda sessiz kalma, sorunlar hakkında konuşmama, görüş, fikir ve düşünceleri beyan etmeme gibi tutum ve davranışlar olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Bu nedenle sağlık çalışanlarının sessiz kalma davranışı gösterip göstermedikleri, hangi nedenlerden dolayı sessiz kaldıklarının belirlenmesi oldukça önemlidir. Maxfield vd. (2005: 4-5)'ne göre, sağlık kurumlarındaki sessizlik nedenleri net olmayan kurallar, hatalar, çalışanlar arası destek eksikliği, bilgi yetersizliği, düzgün ilerlemeyen takım çalışması, saygısızlık ve merkezi yönetim anlayışıdır. Tangirala ve Ramanujam (2008:

47)'a göre, özellikle hasta güvenliğini sağlamak ve iyileştirmek adına başta hemşirelerin konuşmaya, fikir ve düşüncelerini sunmaya cesaretlendirilmeleri önemli bir örgütsel strateji olarak ele alınmalıdır. Tüm bunlardan yola çıkarak, sağlık kurumlarında örgütsel sessizliğin önemi düşünüldüğünde, bu çalışmanın sağlık çalışanlarının sessiz kalma nedenlerini ortaya koymak açısından önem taşıdığı düşünülmektedir.

II. MATERYAL VE METOD

A. Araştırmanın Amacı

Araştırma, Trabzon ilindeki özel bir hastanede görev yapan sağlık personelinin örgütsel sessizlik nedenlerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma kapsamında ayrıca nedenler arasındaki ilişki ve bu nedenlerin katılımcıların tanımlayıcı özelliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında yanıtlanması beklenen sorular aşağıda yer almaktadır.

- Örgütsel sessizlik nedenleri cinsiyete göre farklılık gösteriyor mu?
- Örgütsel sessizlik nedenleri yaşa göre farklılık gösteriyor mu?
- Örgütsel sessizlik nedenleri öğrenim durumuna göre farklılık gösteriyor mu?
- Örgütsel sessizlik nedenleri mesleğe göre farklılık gösteriyor mu?
- Örgütsel sessizlik nedenleri kurumda çalışma yılına göre farklılık gösteriyor mu?
- Örgütsel sessizlik nedenleri çalışılan birimlere göre farklılık gösteriyor mu?
- Örgütsel sessizlik nedenlerine ilişkin boyutlar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki var mıdır? Varsa ilişkinin yönü ve kuvveti nasıldır?

B. Araştırmanın Evreni ve Örneklem Seçimi

Araştırmanın evrenini, Trabzon'da faaliyet gösteren özel bir hastanede görev yapan 265 sağlık personeli (hemşire, ebe, sağlık memuru, sağlık teknisyeni, sağlık teknikeri, idari personel) oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem seçilmemiş, evrenin tamamına ulaşılmaya çalışılmıştır. Ancak 180 sağlık personeli anketi uygulamaya gönüllü olmuş ve 180 anket (% 67,92) değerlendirme kapsamına alınmıştır.

C. Veri Toplama Aracı

Araştırmada, sağlık personeline ilişkin demografik ve tanımlayıcı özellikleri belirlemek için "kişisel bilgi formu"; örgütsel sessizlik nedenlerini belirlemek amacıyla, Çakıcı (2008) tarafından geliştirilen "Örgütsel Sessizlik Nedenleri"

anketi kullanılmıştır. Konu ile ilgili incelenen yerli ve yabancı çalışmaların anketleri, amaç ve hipotezleri göz önünde bulundurularak, araştırmacılar tarafından, yaş, öğrenim durumu, cinsiyet, kurumda çalışma yılı, meslek ve çalışılan birim olmak üzere 6 adet sorudan oluşan kişisel bilgi formu hazırlanmıştır. Örgütsel sessizlik nedenleri anketinde ise; “yönetimsel ve örgütsel nedenler” alt boyutuna ilişkin 13, “işle ilgili korkular” alt boyutuna ilişkin 6, “tecrübe eksikliği” alt boyutuna ilişkin 4, “izolasyon korkusu” alt boyutuna ilişkin 4 ve “ilişkileri zedeleme korkusu” alt boyutuna ilişkin 3 ifade olmak üzere, toplam 30 ifadeden oluşan beş boyut bulunmaktadır. İfadeler, 5’li dereceli ölçek ile değerlendirilmiş olup; etkinlik kategorileri, “hiçbir etkisi yoktur” (1) ile “çok etkili” (5) arasında değer almaktadır. Anket formu, katılımcılara yüz yüze uygulanmıştır. Çakıcı (2008)’nin yapmış olduğu çalışmada, 30 ifadeye ilişkin ölçülen Cronbach Alpha katsayısı 0,949 olarak bulunmuştur. Bu çalışma kapsamında yapılan güvenilirlik analizi sonucu da Çakıcı (2008) tarafından bulunan sonuçlar ile uyumlu olup; Cronbach Alpha katsayısı 0,961 bulunmuştur. Bu sonuçlar, örgütsel sessizlik nedenleri ölçeğinin güvenilirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir.

D. Verilerin Analizi

Araştırmaya katılan sağlık personelinin tanımlayıcı özelliklerini incelemek ve örgütsel sessizlik nedenlerini belirlemek için tanımlayıcı istatistiklerden (frekans, standart sapma, ortalama); verilerin homojenliğini test etmek için Levene Test İstatistiğinden; tanımlayıcı özellikler ile örgütsel sessizlik nedenleri arasında fark olup olmadığını belirlemek için Bağımsız Örneklem t-testi, ANOVA (Tek Yönlü Varyans Analizi) ve Kruskal Wallis testlerinden; örgütsel sessizlik nedenlerine ilişkin beş boyut arasındaki ilişkiyi belirlemek için ise Pearson Korelasyon analizinden yararlanılmıştır. Verilerin analizinde SPSS 20.0 istatistik paket programı kullanılmış, anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ olarak kabul edilmiştir.

III. BULGULAR

Araştırmaya katılan personele ilişkin tanımlayıcı bilgiler, Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Tanımlayıcı Bilgiler

Değişkenler		Sayı	Yüzde
Yaş (n=180)	20 ve altı	26	14,4
	21-25	57	31,7
	26-30	44	24,4
	31-35	30	16,7
	36 ve üzeri	23	12,8
Öğrenim Durumu (n=180)	Lise	110	61,1
	Ön Lisans	47	26,1
	Lisans/Lisansüstü	23	12,8
Cinsiyet (n=180)	Kadın	143	79,4
	Erkek	37	20,6
Kurumda Çalışma Yılı (n=180)	1 ve 1 Yıldan Az	47	26,2
	2-4	80	44,4
	5 ve Üzeri	53	29,4
Meslek (n=180)	Hemşire/Ebe/Sağlık Memuru	86	47,8
	Sağlık Teknisyeni/Teknikeri	40	22,2
	İdari Personel	54	30,0
Çalışılan Birim (n=153)	Cerrahi Birimler	68	44,4
	Dâhili Birimler	41	26,8
	Teşhis Üniteleri	13	8,5
	İdari Bölümler	31	20,3

Katılımcıların %31,7'si 21-25 yaş arasında, %61,1'i lise mezunu, %79,4'ü kadındır. Ayrıca personelin %44,4'ü araştırmanın yapıldığı hastanede 2-4 yıl arasında çalışmakta ve yarısına yakını (%47,8) bu hastanede hemşire, ebe ve sağlık memuru olarak görev yapmaktadır. Araştırmanın yapıldığı hastanede çalışan personelin %44,4'ü cerrahi birimlerde çalışmaktadır. (Tablo 1).

Örgütsel sessizlik nedenlerinin alt boyutları arasındaki ilişkiyi belirlemek için korelasyon analizi yapılmıştır. Boyutların güvenilirlik düzeyleri, ortalama ve standart sapma değerleri ile korelasyon analizine ilişkin bulgular Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Örgütsel Sessizlik Boyutlarına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler, Güvenilirlik Sonuçları ve Boyutlar Arası Korelasyonlar

Boyutlar	Ort. ± S.D.		1	2	3	4	5
			(0,94)	(0,85)	(0,62)	(0,83)	(0,83)
1.Yönetmel ve Örgütsel Nedenler	2,52 ± 1,01	r p n	1				
2. İşle İlgili Korkular	2,20 ± 0,99	r p n	0,76 0,000 180	1			
3. Tecrübe Eksikliği	1,77 ± 0,75	r p n	0,41 0,000 180	0,49 0,000 180	1		
4. İzolasyon Korkusu	2,00 ± 0,96	r p n	0,67 0,000 180	0,71 0,000 180	0,44 0,000 180	1	
5. İlişkileri Zedeleme Korkusu	2,16 ± 1,06	r p n	0,71 0,000 180	0,72 0,000 180	0,46 0,000 180	0,75 0,000 180	1

* Cronbach's Alpha Katsayıları, boyutların altında parantez içinde yer almaktadır.

Örgütsel sessizliğe ilişkin beş faktörün güvenilirlik düzeyleri ayrı ayrı incelendiğinde sonuçların güvenilir sınırlar içinde bulunduğu söylenebilir. Faktörlerin ortalamalarına bakıldığında, en yüksek ortalamanın yönetmel ve örgütsel nedenler (2,52±1,01) faktörüne; en düşük ortalamanın ise tecrübe eksikliği faktörüne (1,77±0,75) ait olduğu saptanmıştır (Tablo 2).

Korelasyon analizi sonucunda, tüm boyutlar arasında 0,01 güvenilirlik düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu saptanmıştır. “İlişkileri zedeleme korkusu” ile “yönetmel ve örgütsel nedenler”, “işle ilgili korkular” ve “izolasyon korkusu”; “işle ilgili korkular” ile “yönetmel ve örgütsel nedenler” ve “izolasyon korkusu” arasında kuvvetli bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Diğer boyutların birbirleri ile ilişkilerine bakıldığında, orta düzeyde bir ilişki olduğu söylenebilir.

Katılımcılara ilişkin tanımlayıcı bilgilerin örgütsel sessizlik nedenleri alt boyut ortalamalarına göre karşılaştırılmasına ilişkin bilgiler Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Katılımcılara İlişkin Tanımlayıcı Bilgilerin Örgütsel Sessizlik Nedenleri Alt Boyut Ortalamalarına Göre Karşılaştırılması

Tanımlayıcı Özellikler	YÖN	İİK	TE	İK	İZK
	Ort.±S.D.	Ort.±S.D.	Ort.±S.D.	Ort.±S.D.	Ort.±S.D.
Cinsiyet					
Kadın	2,55±0,99 2,38±1,07	2,17±0,97 2,30±1,06	1,72±0,68 1,96±0,94	1,96±0,90 2,16±1,15	2,10±1,01 2,38±1,24
Erkek	t=0,915 p=0,361	t=-0,735 p=0,463	MWU=2394,5 p=0,367	MWU=2472,5 p=0,537	MWU=2353,0 p=0,296
Yaş					
≤ 20	2,67±0,94 2,61±0,88	2,24±1,01 2,23±0,77	1,72±0,54 1,70±0,67	1,93 ± 1,90 1,99 ± 0,89	2,05 ± 1,02 2,30 ± 1,05
21-25	2,59±1,08	2,29±1,14	1,83±0,78	2,18 ± 1,10	2,23 ± 1,19
26-30	2,07±1,09	1,94±1,06	1,66±0,81	1,74 ± 0,86	1,91 ± 0,88
31-35	2,57±1,04	2,21±1,06	2,04±0,95	2,10 ± 1,00	2,10 ± 1,11
36 ≥	F= 1,811 p= 0,129	KW=3,947 p= 0,413	KW= 3,078 p= 0,545	F= 1,012 p= 0,403	F= 0,777 p= 0,542
Öğrenim Durumu					
Lise	2,55±0,93 2,24±1,04	2,21±0,94 2,07±1,02	1,75±0,71 1,80±0,82	1,99±0,94 1,94±0,98	2,12±1,02 2,07±1,05
Önlisans	2,94±1,15	2,38±1,15	1,83±0,78	2,16±1,00	2,49±1,24
Lisans/L.üstü	F=3,926 p=0,021	F=0,774 p=0,463	F=0,135 p=0,874	F= 0,423 p=0, 655	F=1,369 p= 0,257
Meslek					
Hemşire/Ebe/ Sağlık Memuru	2,56±0,92 2,56±0,99	2,14±0,83 2,20±0,97	1,74±0,61 1,64±0,65	1,99±0,90 2,19±0,99	2,12±0,97 2,29±1,16
Sağlık Teknikeri	2,42±1,14	2,29±1,21	1,91±0,97	1,88±1,03	2,11±1,13
İdari Personel	KW=0,873 p=0,646	KW=0,010 p= 0,995	KW=1,258 p=0,533	F=1,173 p=0,312	F=0,420 p=0,658
Kurumda Çalışma Yılı					
≤ 1	2,61±1,02 2,64±0,98	2,23±0,98 2,32±0,96	1,85±0,71 1,78±0,75	2,01±0,94 2,14±1,01	2,18±1,04 2,33±1,13
2-4	2,25±1,00	1,97±1,01	1,70±0,78	1,79±0,86	1,86±0,92
5 ≥	F=2,701 p= 0,070	F=2,131 p=0,122	F=0,489 p=0,614	F=2,155 p=0,119	F=3,240 p=0,041
Çalışılan Birim					
Cerrahi Birim	2,53±0,93 2,74±0,79	2,16±0,92 2,19±0,80	1,60±0,62 1,86±0,70	2,00±0,92 2,09±0,83	2,08±0,94 2,33±1,01
Dâhili Birim	1,94±0,69	1,87±0,76	1,67±0,71	1,62±1,02	1,74±0,70
Teşhis Ünitesi	2,40±1,27	2,24±1,27	1,93±0,93	1,90±1,02	2,05±1,30
İdari Birim	KW= 7,875 p= 0,049	KW= 1,502 p= 0,682	KW= 4,426 p= 0,220	F= 0,937 p= 0,430	KW= 5,262 p= 0,150

Ort.: Ortalama; **S.D.:** Standart Sapma; ***p<0,05**

YÖN: Yönetmel ve Örgütsel Nedenler; **İİK:** İşle İlgili Korkular; **TE:** Tecrübe Eksikliği; **İK:** İzolasyon Korkusu; **İZK:** İlişkileri Zedeleme Korkusu

Cinsiyet değişkenine göre örgütsel sessizlik nedenleri ortalamalarına bakıldığında, sadece yönetsel ve örgütsel nedenler alt boyutunda kadınların ortalamasının erkeklerden daha yüksek olduğu; diğer boyutlarda ise erkeklerin ortalamalarının kadınlardan yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ancak, cinsiyet değişkeni ile örgütsel sessizlik nedenleri alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır (Tablo 3).

Katılımcıların yaşlarına göre örgütsel sessizlik nedenleri ortalamalarına bakıldığında, işle ilgili korkular ($2,29 \pm 1,14$) ve izolasyon korkusu ($2,18 \pm 1,10$) alt boyutlarına ilişkin ortalamaların tüm yaş grupları arasında en yüksek 26-30 yaş aralığındaki katılımcılara ait olduğu saptanmıştır. Yönetsel ve örgütsel nedenler alt boyutuna ($2,67 \pm 0,94$) ilişkin en yüksek değer 20 yaş ve altındaki; tecrübe eksikliği alt boyutuna ($2,04 \pm 0,95$) ilişkin en yüksek değer 36 yaş ve üzerindeki; ilişkileri zedeleme korkusu alt boyutuna ($2,30 \pm 1,05$) ilişkin en yüksek değer ise 21-25 yaş arasındaki katılımcılara aittir. Ayrıca, yaş değişkeni ile örgütsel sessizlik nedenleri alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır (Tablo 3).

Öğrenim durumlarına göre örgütsel sessizlik nedenleri ortalamalarına bakıldığında, tüm boyutlarda en yüksek ortalamanın lisans/lisansüstü mezunlarına ait olduğu görülmektedir. Ayrıca öğrenim durumu değişkeni ile yönetsel ve örgütsel nedenler ($p=0,021$) alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur (Tablo 3). Post-Hoc testi sonuçlarına göre, istatistiksel olarak anlamlı olan bu farkın, önlisans mezunları ile lisans/lisansüstü mezunları arasında olduğu tespit edilmiştir. Lisans/lisansüstü mezunların ortalaması önlisans mezunların ortalamasından daha yüksek olduğundan, lisans/lisansüstü mezunları ön lisans mezunlarına göre daha sessizdirler.

Meslek değişkenine göre örgütsel sessizlik nedenleri ortalamalarına bakıldığında, işle ilgili korkular ($2,29 \pm 1,21$) ve tecrübe eksikliği ($1,91 \pm 0,97$) alt boyutlarına ilişkin en yüksek ortalamanın idari personele ait olduğu; izolasyon korkusu ($2,19 \pm 0,99$) ve ilişkileri zedeleme korkusu ($2,29 \pm 1,16$) alt boyutlarına ilişkin en yüksek ortalamanın ise sağlık teknisyeni/teknikerine ait olduğu belirlenmiştir. Yönetsel ve örgütsel nedenler alt boyutunda ise hemşire/ebe/sağlık memuru ($2,56 \pm 0,92$) ve sağlık teknisyeni/teknikeri ($2,56 \pm 0,99$) aynı değerde en yüksek ortalamaya sahiptir. Ayrıca meslek değişkeni ile örgütsel sessizlik nedenleri alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır (Tablo 3).

Katılımcıların kurumda çalışma yılları incelendiğinde; yönetsel ve örgütsel nedenler ($2,64 \pm 0,98$), işle ilgili korkular ($2,32 \pm 0,96$), izolasyon korkusu

(2,14±1,01) ve ilişkileri zedeleme korkusu (2,33±1,13) alt boyut ortalamalarının kurumda 2-4 yıl arası çalışan katılımcılarda; tecrübe eksikliği (1,85±0,71) alt boyut ortalamasının ise kurumda 1 ve daha az yıl çalışan katılımcılarda daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, çalışma yılı değişkeni ile ilişkileri zedeleme korkusu ($p=0,041$) alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur (Tablo 3). Post-Hoc testi sonuçlarına göre, farkın kurumda 2-4 yıl arası çalışanlar ile 5 ve daha fazla yıl çalışanlar arasında olduğu tespit edilmiştir. Kurumda 2-4 yıl arası çalışanların ortalaması daha yüksek olduğundan, bu çalışanlar 5 ve daha fazla yıldır kurumda çalışanlara göre daha sessizdirler.

Katılımcıların çalıştıkları birime göre örgütsel sessizlik nedenleri ortalamalarına bakıldığında, yönetsel ve örgütsel nedenler (2,74±0,79), izolasyon korkusu (2,09±0,83) ve ilişkileri zedeleme korkusu (2,33±1,01) alt boyutlarına ilişkin en yüksek ortalamanın dahili birimlerde çalışanlara; işle ilgili korkular (2,24±1,27) ve tecrübe eksikliği (1,93±0,93) alt boyutlarına ilişkin en yüksek ortalamanın ise idari birimlerde çalışan katılımcılara ait olduğu saptanmıştır. Ayrıca çalışılan birim ile yönetsel ve örgütsel nedenler ($p=0,049$) alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur (Tablo 3). Post-Hoc testi sonuçlarına göre bu farkın, hem cerrahi birimler ve teşhis biriminde çalışanlar ($p=0,050$), hem de dahili birimler ve teşhis biriminde çalışanlar ($p=0,003$) arasında olduğu tespit edilmiştir. Her iki durumda da teşhis biriminde çalışanların ortalaması daha düşük olduğundan, bu birimde çalışanların dahili ve cerrahi birimlerde çalışanlara göre daha az sessiz oldukları söylenebilir.

IV. TARTIŞMA VE SONUÇ

Örgütlerde çalışan bireylerin davranışları, örgütlerin gelişimine katkı sağlamak ya da engel oluşturmak gibi nedenlerden dolayı önem taşımaktadır. Çalışan davranışlarından birisi olan örgütsel sessizlik davranışı da, örgütün faaliyetlerini etkileyen kavramlardan birisini oluşturmaktadır. Bu çalışma, sağlık kurumlarında görev yapmakta olan çalışanların sessizlik nedenlerini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır.

Araştırma kapsamında örgütsel sessizlik alt boyutlarından en yüksek puan ortalamasının “yönetsel ve örgütsel nedenler” boyutuna ait olduğu saptanmıştır. “Yöneticimin en iyi ben bilirim tavrı konuşmamı anlamsız kılıyor”; “işyerimde açıkça konuşmayı desteklemeyen bir kültür var” ve “açıkça konuşmamı sağlayacak biçimsel bir mekanizma yok” ifadeleri; en yüksek ortalamayı alan ifadeleri oluşturmaktadır. Benzer şekilde Yalçın ve Baykal (2012), Alioğulları

(2012) ve Bayın, Yeşilaydın ve Esatoğlu (2015) da çalışmalarında yönetsel ve örgütsel nedenler alt boyut ortalamasının daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Erigüç, Özer ve Saygılı (2014) da yöneticilerin “en iyi ben bilirim tavrı”nın çalışanların sessizlik davranışına yol açtığını ileri sürmüştür. Can ve Alparslan (2012), hemşireler üzerinde yapmış oldukları çalışmalarında, katılımcıların en fazla üst yönetimin ilgisiz tavrı yüzünden sessiz kaldıkları sonucuna ulaşmışlardır. Yalçın ve Baykal (2012: 48)’a göre bu durum, yönetsel nedenlerden kaynaklanan sorunların çalışanlarda iş güvensizliği, işten çıkarılma korkusu sonucu endişe yaratması ve bu nedenle de çalışanların sessiz kalmaları ile açıklanabilir. Perlow ve Williams (2003) ise, yönetime güvenmeyen çalışanların konuşmalarının bir fark oluşturmayacağını düşünerek, muhalefet ettikleri takdirde cezalandırılacaklarını düşündüklerini vurgulamışlardır.

Çalışmada örgütsel sessizlik alt boyutlarından en düşük puan ortalaması ise “tecrübe eksikliği” alt boyutuna aittir. “Açıkça konuşma konusunda yeterince tecrübem yok”, “dile getirdiğim konu bilgisizliğim ve deneyimsizliğimi ortaya çıkarabilir” ve “işyerim ve işimle ilgili konu ve sorunlar beni değil yönetimi ilgilendirir” ifadeleri en düşük ortalamaya sahip olan ifadeleri oluşturmaktadır. Bu sonuç, sağlık çalışanlarının sessizliği tercih etmelerinde tecrübe eksikliğinin öncelikli bir neden olmadığını göstermektedir. Benzer şekilde Afşar (2013)’ın çalışmasında bilgi eksikliği alt boyut ortalaması ve Alioğulları (2012)’nin çalışmasında tecrübe eksikliği alt boyut ortalaması en düşük bulunmuştur.

Çalışanların tecrübeleri, kurumda çalıştıkları süre, düşük pozisyonda çalışıyor olmaları, meslekleri veya bireysel özellikleri sessizlik tercihlerinde rol oynamaktadır. Bu çalışmada, sağlık çalışanlarının tanımlayıcı özelliklerinin sessiz kalma davranışına olan etkileri incelenmiştir. Araştırmada ulaşılan sonuçlar, literatürde yapılmış diğer çalışmalar ile karşılaştırılarak aşağıda özetlenmektedir:

- Araştırmaya katılanların “cinsiyet, yaş ve meslek” değişkenleri ile örgütsel sessizliğin alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur. Benzer şekilde Yalçın ve Baykal (2012), Alioğulları (2012), Tayfun ve Çatır (2013) ve Erigüç vd. (2014)’nin yapmış olduğu çalışmalarda da yaş ile örgütsel sessizlik alt boyutları arasında anlamlı bir fark tespit edilmemiştir. Ancak Afşar (2013), bilgi eksikliği alt boyutunda yaş ile anlamlı bir fark bulmuş; 20-30 yaş aralığındaki sağlık çalışanlarının diğer yaş grubundaki çalışanlara göre daha sessiz olduklarını; 50 yaş ve üzeri çalışanların ise sessizlik davranışında daha az bulduklarını

saptamıştır. Bayın, Yeşilaydın ve Esatoğlu (2015)'nin çalışmasında da yalnızca yönetsel ve örgütsel nedenler alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuş; 40 yaş ve üzeri hemşirelerin daha sessiz oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Alioğulları (2012) ve Erigüç vd. (2014) çalışmalarında yönetsel nedenler ile cinsiyet değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit etmiş; her iki çalışmada da kadınların erkeklerden daha sessiz oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Alioğulları (2012: 61)'na göre, kadın çalışanlar mobbing, cam tavan sendromu gibi olumsuz davranışlara maruz kalmamak, negatif geri bildirim almamak amacıyla sessiz kalma davranışını daha çok tercih etmektedirler. Ancak Afşar (2013)'a göre, bilgi eksikliği boyutunda erkekler kadınlardan daha sessizdirler.

- Araştırmaya katılanların “öğrenim durumları” ile yönetsel ve örgütsel nedenler alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır. Lisans/lisansüstü öğrenime sahip çalışanların ortalaması daha yüksek olduğundan, bu gruptaki çalışanların ön lisans mezunu çalışanlardan daha sessiz oldukları söylenebilir. Benzer şekilde Afşar (2013), bilgi eksikliği alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulmuş ve doktora ve üzeri öğrenim düzeyine sahip çalışanların daha sessiz olduklarını tespit etmiştir. Alioğulları (2012) ise tecrübe eksikliği boyutunda ilköğretim mezunu çalışanların daha sessiz olduklarını saptamıştır. Alioğulları (2012: 63)'na göre, öğrenim seviyesi düşük olan çalışanların özgüvenleri daha düşük olabilmekte ve bu durum çalışanları boyun eğmeye, tepkisizliğe ve bunun sonucunda da sessizliğe itebilmektedir. Farklı olarak Yalçın ve Baykal (2012) ve Bayın, Yeşilaydın ve Esatoğlu (2015) öğrenim durumu değişkeni ile örgütsel sessizlik nedenlerine ilişkin alt boyutlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulamamıştır.
- Araştırmaya katılanların “kurumda çalışma yılları” ile ilişkileri zedeleme korkusu alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır. Kurumda 5 yıl ve üzerinde çalışmakta olanlar sessizlik davranışını daha az tercih etmekteyken; 2-4 yıl arasında çalışanlar daha sessiz kalmaktadırlar. Alioğulları (2012), Akbolat, Arslan ve Emiroğlu (2013) ve Erigüç vd. (2014) kurumda çalışma yılı değişkeninde anlamlı bir fark tespit edememişlerdir. Ancak Afşar (2013)'a göre, bilgi eksikliği alt boyutunda fark olmakla birlikte; 5 ve daha az yıldır kurumda çalışmakta olan çalışanlar diğer gruplara göre daha sessizdirler. Bayın, Yeşilaydın ve Esatoğlu (2015) da çalışma yılı değişkeni ile yönetsel ve örgütsel nedenler

ve tecrübe eksikliği boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğunu tespit etmiştir.

- Araştırmaya katılanların “çalıştıkları birim” ile yönetsel ve örgütsel nedenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır. Teşhis biriminde çalışanların, dahili ve cerrahi birimlerde çalışanlara göre sessizlik davranışında daha az buldukları söylenebilir. Bu durumun dahili ve cerrahi birimlerde görev yapmakta olan sağlık personelinin iş yüklerinin ağır olmasından kaynaklanabileceği ve yoğunlukları nedeniyle daha fazla sessiz kalma davranışında bulunma eğiliminde olabilecekleri görüşü ile açıklanabilir.

Araştırmada ayrıca örgütsel sessizliğe ilişkin boyutların kendi aralarındaki ilişki durumu korelasyon analizi ile incelenmiştir. Analiz sonucunda, “yönetsel ve örgütsel nedenler” boyutu ile “işle ilgili korkular” ($r=0,76$; $p=0,01$) arasında kuvvetli ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçtan yola çıkarak, sağlık çalışanlarının işle ilgili korkuları arttıkça, yönetsel ve örgütsel nedenler ile sessiz kalma davranışında daha fazla bulunacakları söylenebilmektedir. Bu iki değişken arasındaki pozitif ilişki, literatür tarafından da desteklenmektedir. Bowen ve Blackmon (2003)’a göre, işle ilgili korkular nedeniyle başlayan sessizlik süreci, zaman içinde örgütsel pek çok konu hakkında çalışanların düşüncelerini paylaşmaya isteksiz hale gelmelerine neden olmaktadır. Bu durum, tüm çalışanlar arasında yayılarak örgütsel düzeyde bir sorun haline dönüşebilmektedir. Henriksen ve Dayton (2006) ise, sağlık çalışanlarının örgütteki ilerleme düzeylerinin etkileneceği düşüncesi ve ceza alma gibi işle ilgili korkularının bağlılık ve güven duygularında azalmayı tetikleyeceğini belirtmişlerdir. Yönetime karşı güveni azalan çalışanlar ise, yönetsel nedenler ile de sessiz kalmayı tercih edeceklerdir.

Araştırma bulguları genel olarak değerlendirildiğinde, sağlık çalışanlarının örgütsel sessizlik düzeyinin ortalamasının altında olduğu söylenebilmektedir. Ancak gerçekleştirilen faaliyetlerin büyük bir kısmının acil ve ertelenemez olduğu, hatalara karşı oldukça duyarlı olan, iletişimin büyük önem taşıdığı sağlık kurumlarında; çalışanların az da olsa sessizlik kararı almaları, pek çok olumsuz sonuca yol açabilmektedir. Bu olumsuz sonuçların büyük bir kısmının düzeltilmesi ve telafi edilmesi, sağlık kurumları için mümkün olmayabilmektedir. “İşi ilk seferde doğru gerçekleştirme”, sağlık kurumlarının temel ilkesini oluşturmaktadır (Shortell ve Kaluzny, 1997). Dolayısıyla, meydana gelen sorunların çalışanlar tarafından açıkça ifade edilmesi büyük önem taşımaktadır.

Hasta güvenliğinin sağlanması, tıbbi hataların azaltılması, iş kalitesinin artması, sağlık çalışanlarının birbirleriyle ve örgütün değerleriyle ilgili sorun yaşamaması adına sağlık çalışanlarının sessiz kalmamaları sağlanmaya çalışılmalıdır. Bu düşünceden yola çıkarak sağlık yöneticilerine;

- Çalışanların bağlanabilecekleri ortak değerler ve amaçlar oluşturmaları,
- Çalışanlara başaracaklarına inanabilecekleri hedefler koymaları,
- Örgütsel güven ve bağlılık oluşturmaları,
- Hakkaniyetin olduğu bir örgüt kültürü yaratmaları,
- Karar verme sürecinde önyargıdan uzak, tutarlı ve etik davranmaları,
- İletişimin açık olduğu şeffaf bir örgüt yapısı kurmaları,
- Çalışanlara bilgi ve becerileri ile orantılı yetki ve sorumluluk vermeleri,
- Sağlık çalışanlarının bilgi, düşünce ve fikirlerini paylaşmalarını sağlayacak öğrenen örgüt yaratmaları önerilebilir.

Böylelikle, çalışanların sağlık kurumunun mevcut ve olası sorunlarına katılmaları sağlanarak, farklı fikir ve düşüncelerin oluşturacağı ortak güçten faydalanılacaktır (Liu, Wu ve Ma 2009). Bu çalışmanın sağlık kurumlarında görev yapmakta olan çalışanların sessizlik nedenlerini ortaya koyarak, çalışanların sağlık kurumu ile ilgili sorunlar ve geliştirilmesi gereken alanlar ile ilgili görüş ve düşüncelerinden faydalanabilmek ve sağlık kurumlarının faaliyetlerini planlamak ve kontrol edebilmek açısından hem literatüre hem de sağlık yöneticilerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- AFŞAR, Leyla. (2013), Örgütsel Sessizlik ve Örgütsel Güven İlişkisi: Konuya İlişkin Bir Araştırma, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- AKBOLAT, Mahmut, ARSLAN, Sümeyye, EMİROĞLU, Azime (2013), "Personel Güçlendirme ve Örgütsel Sessizlik: Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Araştırma" [Bildiri]. Ş. Aslan, D. Akarçay ve Z. Yaram (Ed.). 7. *Ulusal Sağlık ve Hastane İdaresi Kongresi Bildiri Kitabı*, 27-29 Eylül 2013, (534-546). Konya: Selçuk Üniversitesi.
- ALİOĞULLARI, Zişan D. (2012), Örgütsel Sessizlik Ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişki: Bir Uygulama, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- ASHFORD, Susan J., ROTHBARD, Nancy P., PIDERIT, Sandy Kristin, DUTTON, Jane E. (1998), "Out on a Limb: The Role Of Context and Impression Management in Selling Gender-Equity Issues", *Administrative Science Quarterly*, S.43, ss. 23-57.
- BANERJEE, Abhijit, SOMANATHAN, Rohini. (2001). "A Simple Model of Voice", *Quarterly Journal of Economics*, ss. 189-227.
- BARUTÇUGİL, İsmet. (2004), *Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi*, Kariyer Yayıncılık, İstanbul.

- BAYIN, Gamze, YEŞİLAYDIN, Gözde, ESATOĞLU, Afsun Ezel. (2015). "Hemşirelerde Örgütsel Sessizlik Nedenlerinin Belirlenmesi", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, cilt.7, S.1, ss.248-266.
- BİNGÖL, Dursun. (2003), *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Beta Basım Yayım, İstanbul, 5. Baskı.
- BOONE, Louis E., KURTZ, David L. (2013), *Çağdaş İşletme / Contemporary Business*, (Çeviri Editörü: Azmi Yalçın), Nobel Yayınları, Ankara.
- BOWEN, Frances, BLACKMON, Kate. (2003), "Spirals of Silence: The Dynamic Effects of Diversity on Organizational Voice", *Journal of Management Studies*, cilt.40, S.6, ss. 1393-1417.
- CAN, A., ALPARSLAN, A.M. (2012), "Hemşireler Neden Sessiz Kalırlar? Bir İçerik Analizi Çalışması" [Bildiri]. R. Erdem, R. Çelik, E. Akkaş, N. Bardak (Yayına Hazırlayanlar). 6. *Sağlık ve Hastane İdaresi Kongresi Bildiri Kitabı*, 13-15 Eylül 2012, (ss. 261-266), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- ÇAKICI, Ayşehan. (2008), "Örgütlerde Sessiz Kalınan Konular Sessizliğin Nedenleri ve Algılanan Sonuçları Üzerine Bir Araştırma", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt. 17, S.1, ss.117-134.
- ERİĞÜÇ, Gülsün, ÖZER, Özlem, SAYGILI, Meltem. (2014). "Sağlık Kurumlarında Örgütsel Sessizlik: Çalışan Performansı ve İşten Ayrılma Niyeti", [Bildiri].N. Sarp ve ç. Yiğit (Ed.). 8. *Sağlık ve Hastane İdaresi Kongresi Bildiri Kitabı*, (ss.333-341). Girne: Lefke Avrupa Üniversitesi.
- ERİĞÜÇ, Gülsün, ÖZER, Özlem, TURAC, İlkay Sevinç, SONĞUR, Cuma (2014). "The Causes And Effects of the Organizational Silence: On Which Issues the Nurses Remain Silent?", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, cilt.10, S.22, ss.131-153.
- HENRIKSEN, Kerm, DAYTON, Elizabeth. (2006), "Organizational Silence and Hidden Threats to Patient Safety", *Health Services Research*, cilt. 41, S.4, Part 2, ss. 1539-1554.
- KILINÇ, Erhan. (2012), *Hekim ve Hemşirelerde Örgütsel Vatandaşlık Davranışı, Örgütsel Sessizlik, Çalışan Performansı ve Aralarındaki İlişkinin İncelenmesi*, Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- LIU, Dan, WU Jun, MA, Jiu-cheng. (2009), "Organizational Silence: A Survey On Employees Working in a Telecommunication Company", *Computers & Industrial Engineering International Conference*. Erişim Yeri: <http://ieeexplore.ieee.org/stamp.jsp?arnumber=5223551>.
- LOMBARDI, Donald J., SCHERMERHORN, John R. (2007), *Healthcare Management*. Hoboken, NJ: John Wiley.
- MAXFIELD, David, Grenny, Joseph, McMillan, Ron, Patterson, Kerry, Switzler, Al. (2005), *Silence Kills: The Seven Crucial Conversations in Healthcare*, Vital Smarts, UT. Erişim Yeri: <http://www.silenttreatmentstudy.com/silencekills/SilenceKills.pdf>.
- MILLIKEN, Frances J., MORRISON, Elizabeth W., HEWLIN, Patricia F. (2003), "An Exploratory Study Of Employee Silence: Issues That Employees Don't Communicate Upward and Why", *Journal of Management Studies*, cilt. 40, S.6, ss. 1453- 1476.
- MORRISON, Elizabeth Wolfe, MILLIKEN, Frances J. (2000), "Organizational Silence: A Barrier to Change and Development in a Pluralistic World", *Academy of Management Review*, cilt. 25, S.4, ss. 706-725.

- PERLOW, Leslie, WILLIAMS, Stephanie (2003), "Is Silence Killing Your Company?", *Harvard Business Review*, cilt. 81, S.5, ss. 52- 58.
- SAMADI, Abbas, ROUHOLAHSOHRABI, SARAYVAND, Elham. (2013), "The Study of Organizational Learning Influence on Organizational Silence", *Journal of Basic and Applied Scientific Research*, cilt.3, S.8, ss.556-561.
- SHORTELL, Stephen M., KALUZNY, Arnold D. (1997), *Organization Theory and Health Services Management*, İçinde: Essentials Of Health Care Management (Ed. Stephen M. Shortell, Arnold D. Kaluzny), Thomson Learning, US.
- TANGIRALA, Subrahmaniam, RAMANUJAM, Rangaraj. (2008), "Employee Silence on Critical Work Issues: The Cross Level Effects of Procedural Justice Climate", *Personnel Psychology*, cilt. 61, S.1, ss. 37-68.
- TAYFUN, Ahmet, ÇATIR, Ozan. (2013), "Örgütsel Sessizlik ve Çalışanların Performansları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, cilt. 5, S. 3, ss. 114-134.
- YALÇIN, Begüm, BAYKAL, Ülkü. (2012), "Özel Hastanelerde Görevli Hemşirelerin Sessiz Kaldığı Konular ve Sessiz Kalma Nedenleriyle İlişkili Faktörler", *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, cilt. 9, S. 2, ss. 42-50.
- ZHOU, Jing, GEORGE, Jennifer M. (2001), "When Job Dissatisfaction Leads to Creativity: Encouraging The Expression of Voice", *Academy of Management Journal*, S.44, ss. 682-96.

ZAMAN ÜZERİNE BİR SINIFLAMA DENEMESİ*

Feyza CEYHAN ÇOŞTU**

Atıf/©: Ceyhan Çoştu, Feyza, (2015). "Zaman Üzerine Bir Sınıflama Denemesi", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 8, Sayı 2, Aralık 2015, ss. 647-674

Özet: Öznel zaman ve nesnel zaman, zaman üzerine konuşulan en temel ayrımdır. Bu iki temel ayrım dışında ise, filozofların, zaman konusuna birkaç bakımdan yöneldikleri görülmektedir. Bu çalışmada, Antikçağ'dan günümüze kadar filozofların zamanı kaç farklı şekilde anlattıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre, nesnel ve öznel zaman, lineer ve dögüsel zaman, metafiziksel zaman ve insan zamanı ve son olarak da analitik bakışla zaman olmak üzere dört temel başlık altında, zaman konusu ele alınmıştır. Bu dört başlık, zamanla ilgili keskin bir ayrıma işaret etmemektedir. Çalışmanın amacı, zaman konusuna değinmiş filozofların gruplandırılması olmayıp, analitik olarak zamana yönelmiş bakış açılarının belirlemesini yapmaktır. Her bir sınıflama, o konuda en net yönelimi gerçekleştirmiş filozoflar çerçevesinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zaman, Felsefe Tarihi, Sınıflama.

Makale Geliş Tarihi: 10.09.2015/ Makale Kabul Tarihi: 15.11.2015

* Bu çalışma, yazarın "İki Zaman Düşüncesi: Öznel ve Nesnel Zaman" (Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum, 2015) konulu doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., Hitit Üniversitesi, e-posta: ceyhanfeyza@hotmail.com.

A Classification Essay on Time

Citation/©: *Ceyhan Çoştı, Feyza, (2015). "A Classification Essay on Time", Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 8, Issue 2, December 2015, pp. 647-674*

Abstract: *Objective and subjective time are the most discussed fundamental differentiations about time. Apart from these two fundamental differentiations, it is seen that philosophers had focused on time from various aspects. In this study, it is sought to determine the number of various ways that philosophers had related time since Archaic Age. Therefore the issue of time is discussed under four main titles; objective and subjective time, linear and cyclical time, metaphysical time and time for the mankind, and lastly time from an analytical perspective. These four titles do not indicate a sharp differentiation about time. The aim of the study is not to classify the philosophers talked about time, but to determine the perspectives on time which had developed analytically. Each classification is approached within the framework of philosophers who had the most significant tendency to mentioned category.*

Keywords: *Time, History of Philosophy, Classification.*

I. GİRİŞ

Zamanın ne olduğu ve nasıl bir şey olduğu meselesi, hem felsefe dünyası içerisinde hem de bir fizik meselesi olarak bilim dünyası içerisinde tartışılmış temel konulardan biridir. Zamanın dolaylı yollardan tecrübe edilen bir olgu oluşu, bu meselenin çözümünün zorluğunu da beraberinde getirmektedir.

Zaman, Antikçağ'dan günümüze filozofların ilgisini çekmiş bir konudur. Kimi filozoflar tarafından bir 'varlık' problemi olarak ele alınan zaman, kimilerince de bir bilgi ve onun dahilinde bir zihin problemi olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda felsefe dünyası içerisinde zaman konusunun temelde iki ana mesele etrafında filozoflarca tartışıldığını görmekteyiz. Bir grup filozof, zamanın, evren içerisinde dolaylı yollardan deneyimlenen bir gerçekliğe sahip olduğundan hareketle, kozmolojik yanıtlarla zamanı anlama yoluna gitmiştir. Böyle bir zaman tasavvurunun odağında tabi ki evren ve evrenin unsurları ile zamanı ilişkilendirme söz konusudur. Bu zamanı yaşayan insan ve insanın zamanla ilişkisi, öncelikli bir problem değildir. Bu görüşte zaman, dolaylı yollardan deneyimlenen fiziksel/nesnel bir gerçekliktir ve özne bu kozmolojik zamanın içinde, zamana göre şekillenendir.

Bir grup filozof ise zamanın öznenen bağımsız olmadığını düşünerek zamanı anlamak için insan zihnine/ruhuna müracaat etmiştir. Yani zamanın, dış dünyada dolaylı yollardan deneyimlenen nesnel gerçekliğinden ziyade, insan

zihninin zaman algısını oluşturduğunu ve zamanın zihinle anlaşılabilceğini ifade etmişlerdir. Bu zaman anlayışında zihnin, dış dünyadaki nesne ve olaylardan bağımsız bir zaman bilinci vardır. Zihnin zamanı var eden bu yönüne öznel/zihinsel zaman demektedir. Bu görüşte, özne, zamanla birlikte şekillenendir.

Bu çalışma, zamanla ilgili bu iki ana yönelimin dışında tüm felsefe dünyası içerisinde zaman konusuna yönelik yaklaşımları, belli başlıklarla sınıflanabileceğini önermektedir. Bu çerçevede, filozofların zamanla ilgili görüşlerinden hareketle, zamanla ilgili dört temel sınıflama denemesi yapılmıştır. Bu sınıflamalar, hangi başlığın hangi filozof tarafından en çok dile getirildiği noktasında şekillenecektir. Dolayısıyla tüm filozofların bu başlıklar altında sıralanması mümkün değildir.

II. ZAMANA İLİŞKİN SINIFLAMA DENEMESİ

Felsefe tarihi boyunca, zamanın ne olduğu konusu, zamanın, belli bir takım olay ve olgularla ilişkilendirilmesi bağlamında açıklanmıştır. Bunun en önemli sebebi, doğada zaman diye doğrudan gösterebileceğimiz bir var olma durumunun olmamasıdır. Zaman dolaylı yollardan insanın tecrübe ettiği, var dediği bir niteliğe sahiptir. Zamanı en çok var eden doğal gerçeklik durumu ise, mekanda ki harekettir.

Hareket, bir durumun veya olayın önceki halini korumaması, bir önceki durumda kalmaması halidir. Dolayısıyla hareketin olduğu yerde, bir 'önceki' bir de 'sonraki' durum açığa çıkar. Yani iki hal mevcuttur. Bu iki halin ard arda gelmesi ve bunun sayıca artarak ileriye doğru yol alması, bizde tek yönlü bir akış olduğu izlenimini doğurur ve bu akışla 'zaman' tecrübe edilir. Nitekim Aristoteles'in zaman tanımlaması da, bu 'öncelik ve sonralık değişmelerinin sayısı' olarak ifade bulur. Tamamen doğa üzerinde yaşanan gerçekliklerden hareketle yapılan bu zaman tanımı, gökyüzü hareketlerinin de incelenmesiyle de ölçülebilir-nesnel bir gerçekliğe dönüşmüştür. Zaman artık dolaylı yollardan tecrübe edilen bir olgu olarak vardır. Çünkü zaman saattir, zaman takvimdir. Zaman benim için yaşadığım toplam sürenin adıdır.

Peki doğa üzerinde gördüğümüz her hareket, değişim veya devir, zamanı mı bize gösterir? Elbette her devrim/değişim zaman demek değildir. Dünyanın günlük ve yıllık devaranına göre milat tayin etmek ve geçip giden anları toplamak, insan hayatının tarihini oluşturmak bakımından işlevseldir. Fakat zamanı var eden şey, sadece dünyanın ve gezegenlerin hareketleri olamaz. Çünkü bunların ötesinde zamanı deneyimleyen, fark eden bir insan ve insanın

zihninde ki zaman vardır. Tüm hesaplamaların ötesinde Augustinus'un da ifade ettiği gibi zamanı bilen bir ruhumuz/zihnimiz vardır.

Zamanın nesnel gerçekliği ve zamanın zihinsel gerçekliği zaman üzerine konuşulan en temel ayrımdır. Bu iki temel ayrım dışında ise, filozofların, zaman konusuna, birkaç bakımdan yöneldikleri görülmektedir. Antikçağ'dan günümüze kadar filozofların zamanı kaç farklı şekilde anlattıklarını tespit etmeye çalıştığımız bu çalışmada, belirleyebildiğimiz sınıflamaların en belirgin isimlerle anlatımı yapılacaktır. Bu sınıflama, dört temel başlık altında verilecektir. Bu, keskin bir ayrıma dayanmamaktadır. Nitekim bir filozofun birden fazla sınıflamada ismi geçebilmektedir. Yani bir filozof, hem zamanın döngüselliklerinden hem de nesnel oluşundan bahsedebilmektedir. Bu noktada bizim yaptığımız ayrımın asıl amacı filozofları gruplamak değil, analitik olarak zamana yönelmiş bakış açılarının net gözükmesini sağlamaktır.

A. Nesnel Zaman ve Öznel Zaman

Zaman konusunun felsefede tartışılması, iki ana problem etrafında gerçekleşmektedir. Birincisi; zamanın insan zihninden bağımsız fiziksel bir gerçeklik olduğu, diğeri ise; zamanın, insan zihninde yer bulan bir gerçekliği olduğu konusundaki ayrımdır.

Bu durum, zamanı, fiziksel/nesnel zaman ve zihinsel/öznel zaman diye bir ayrıma tabi tutar ki felsefe dünyası içinde ve klasik fizikte zamanla ilgili bu iki yönde eğilimler çokça karşımıza çıkmaktadır ve bu iki zaman algılayışını birbirine indirgemek de doğru değildir (Topakkaya 2013).

Nesnel zaman, zamanı, doğal, fiziksel dünyanın bir nesnel ögesi olarak görür. Buna göre zaman, doğrudan deneyimlenmeyen bir olgu olmakla birlikte doğanın öteki nesnelere gibi, fiziğin laboratuvara sokulabilen nesnelere farkıdır.

Öznel zaman ise, zamanı, insan bilincinin kendine özgünlüğünde temellerini bulan bir 'birlikte görme tarzı' şeklinde yorumlayan yaklaşımdır. Buna göre zaman, insan bilincinin, tinin ya da aklının kendine özgünlüğünde temellenmiş ve deneyim öncesi var olan bir şeydir (Çelik 2010: 17; Düsing 1980: 1-2).

Öznel ve nesnel zaman ayrımı, felsefe dünyası içerisinde filozoflarla birlikte çeşitli şekiller almıştır. Fakat bu iki başlığı en genel başlık olarak düşünürsek, iki zaman ayrımının da filozofların şekillendirmesiyle anlam çoğalmasına uğradığını söyleyebiliriz. Aynı anlama gelmese de nesnel zaman dediğimizde fiziksel-mutlak ve dışsal zamanı da kısmen kavradığımızı, öznel zaman dediğimizde de zihinsel ve içsel zamanın da bu başlık altında alınabileceğini söyleyebiliriz.

Zamana bakışta ki bu iki ayrımla, zaman, öznenen bağımsız bir varlığının olup olmadığı probleminde tartışılabilir. Nesnel zamanda, dış dünyada doğrudan tecrübe ettiğimiz bir nesne olarak zamanı göremeyiz fakat dolaylı yollardan zamanı tecrübe ederiz. Örneğin hareket ve değişim ile zamanın deneyimlendiğini veya başka bir ifadeyle geçen süreyi açığa çıkarabiliriz. Bu durumda özne, zamanı, bir nesne gibi karşısında bulur ve zaman, öznenen bağımsız bir şekilde gerçekliğe sahiptir. Özne bu zaman anlayışında zamana göre şekillenendir. Öznel zamanda ise, zaman, zihnimizin var ettiği bir gerçeklik olarak karşımıza çıkar. Bilinç, yapısı itibarıyla zamanı temellendirir ve özne bu temellenmiş yapıyla zamanı var eder. Dolayısıyla burada zaman ve özne gibi iki karşı unsurdan değil, bir birlikte oluşturma durumundan bahsedilmektedir. Özne bu zaman anlayışında zamanla birlikte şekillenendir.

Felsefe tarihine baktığımızda kimi filozofların nesnel bir zamandan hareketle zamanı anladığını, kimilerinin ise öznel bir zamandan hareketle zamanı anladıklarını görüyoruz. Bu noktada zamana dair bu yönelimlerin birbirine baskın olmadığını söylemek önemlidir. Zira ne fizik gerçeklerine aykırı bir yorum yapılabilir ne de insan zihni bu durumun dışında bırakılabilir. Söylememiz gereken, zaman, hem nesnel yönü olan bir gerçekliğe sahiptir hem de insan zihninin var ettiği bir gerçekliktir. Çünkü bu iki zamanı da yaşayan ve anlamaya çalışan, aynı insandır.

Öznel ve nesnel zaman kategorisi içinde bahsedeceğimiz birçok filozof olmasına rağmen, bu başlığın anlaşılmasına en çok katkı sağlayacak olan iki büyük filozof konumuz açısından ele alınacaktır. Bu iki kategorinin temel isimleri, Aristoteles ve Augustinus'tur.

Antikçağ'da da evren ve evrenin işleyişi, doğanın temel unsurları, başlangıç ve sona dair konular her filozofun olduğu gibi Aristoteles'in de temel konusu olmuştur. Aristoteles, iyi bir doğa bilimcisidir ve buna dair incelemelerini yine doğa unsurlarından hareketle yapmıştır.

Peki Aristoteles, fiziksel/nesnel zamanı doğadan aldığı verilerle nasıl açıklar?

Aristoteles'in zaman konusunu ele alışı, değişim/devinim üzerinden başlar. İlk tespiti de değişimin hızlı veya yavaş olabileceği fakat zamanın hızlı veya yavaş olamayacağı üzerinedir. Dolayısıyla bu ikisi farklı şeylerdir. Devinen şeyin hızlı veya yavaş olmasını ölçen sistem, zamandır. Dolayısıyla 'zaman, devinimdir' demek Aristoteles'te doğru değildir. Fakat bu aralarında hiçbir bağ olmadığını da göstermez. Eğer değişimi görmüyorsak, fark etmiyorsak, zamanı da geçmiyor zannediyoruz. Nitekim uyuyan bir insan için bu fark etmezlik

durumu yaşanır ve zaman sanki geçmemiş hissi uyanabilir. Yani hiçbir değişme duyumsamadığımızda zamanın geçmediğine inanıyorsak, zaman değişim ve devinimden bağımsız değildir. Öyleyse zaman hem bir devinim değil hem de devinimden bağımsız değildir (Aristoteles 2012: IV, 218b 5- 30).

Görüldüğü gibi Aristoteles, zamanla ilgili fizik dünyanın doğal gerçeklerinden yola çıkar ve zamanın fark edilmesini sağlayan şeyin öncelikle hareket olması noktasında, zamanın hareket olup olmadığını araştırır.

Aristoteles, zamanın hem devinimle bağlantısı hem de devinimden başka bir şey olduğu noktasındaki tespitinden sonra şu soruyu sorar: O halde ‘Zaman, devinimin neyidir?’. Bizler devinim ile zamanı aynı anda algılıyoruz. Karanlıkta veya bedensel bir etkiye uğramıyorsak bile ruhta bir devinim olduğundan dolayı, belli bir zamanın geçtiğini fark ediyoruz. Bu durum, bir devinimle beraber düşünülür. Dolayısıyla zamanın da devinime ait bir şey olması zorunludur.

Devinen nesne bir şeyden bir şeye doğru devinir. Yani bir süreklilik vardır. Bu süreklilikte de ‘önce’ ve ‘sonra’, bir yer içinde dizilişe sahiptir. Birinin ötekini izlemesinden dolayı ‘önce’ ve ‘sonra’ zamanda da vardır. Devinimi ‘önce’ ve ‘sonra’ açısından belirleyerek saptadığımızda, zamanı da anlıyoruz. Yani devinimdeki bu öncelik sonralığı algılamamızla, zamanın da geçtiğini söylüyoruz. Bu önce ve sonra, aslında iki an’a tekabül eder dersek, zamanın ilerlediğini söyleriz. Ama an’ı tek olarak algılırsak o zaman, zaman geçmemiş gibi görünür. Dolayısıyla bir devinim de yoktur orada. Önce ve sonrayı algılamamız, zamanın geçtiğini duyumsatır bize. O halde zaman, önce ile sonraya göre devinimin sayısızdır (Aristoteles 2012: IV, 219a 1).

Burada zaman hem devinim değil, hem de devinimden bağımsız değil. Çünkü devinimi zamanla ölçeriz, zamanı da devinimle ölçeriz. Devinim zamanı belirler, zamanda onun sayısı olduğu için devinimi belirler. Peki ‘devinimin sayısı’ derken Aristoteles ne demek ister?

Aristoteles’te sayılabilir olan zaman değil, devinimdeki ‘önce’ ve ‘sonra’dır. Yani önceler ve sonralar sayılabilir. Önce ve sonraların sayılabilir olmasından dolayı ‘an’ vardır. An’ın zaman açısından konumu da; zaman olmadığında an, an olmadığında zamanın olmamasıdır. Zaman, an aracılığıyla süreklilik kazanır ve bilinebilir. An, zamanın bir parçası değildir, zamanın bir ilineğidir. Ama aynı zamanda da sayı oluşturduğundan ötürü de bir sayıdır. Zaman, onunla saydığımız sayı değil, sayılan sayıdır.

Aristoteles’in zamanı fizik dünyadan hareketle anlatışı ve doğa üzerinden

felsefesini oluşturması, insan faktörünü tamamen dışarıda bırakmayı gerektirmez. Aristoteles, zamanı evren gerçeği olarak anlatsa da bu gerçeği fark eden bir zihin varlığının olmasının zorunluluğundan da bahseder. Bunu *Fizik*'te şöyle ifade eder: “sayı sayanın varlığı olanaksız olduğunda, sayılabilir bir şeyin olması da olanaksız, dolayısıyla sayının da olmayacağı açık; çünkü sayı, sayılan ya da sayılabilir olan şey. Ruh ve ruhtaki akıldan başka hiçbir şeyin sayması doğal değilse, ruh olmadıkta bir zaman olması olanaksız” (Aristoteles 2012: IV, 223a 20 vd). Aristoteles'in bu ifadeleri zamanın öznel yönünü vurgulaması açısından önemlidir. Çünkü her ne kadar bir evren gerçeği olarak zamanı konu edinse de ve nesnel bir zamandan bahsetse de, Aristoteles'e göre de zaman, öznenen bağımsız değildir.

Yine *Fizik*'te Sardonya'da ki uyuyanların zamanı algılayamadıklarına dair verilen örnek, aslında zamanın bir farkındalık ve algılama olduğunu, dolayısıyla zihnin bir işlevi olduğunu aktarmaya dayalı bir örnektir. Aristoteles bunu, duyumsamanın olmadığı durumlarda, yani bilinç kapalı iken, değişmeyi fark etmediğimizde zamanın da geçtiğini anlayamayız şeklinde anlatır (Aristoteles 2012: IV, 218b 20 vd). Dolayısıyla zaman aslında bilinç tarafından fark edilen bir yapıya sahiptir ve bunun için de bir zihin gerekmektedir. Yani zihin, zamanın bilincine varabilen ve de ayrıca kendi iç zamanını da oluşturan bir özelliktedir.

Bu noktada Aristoteles'in zaman tanımını için kullandığı meşhur ifade 'önce ve sonraya göre devinimin sayısı' ve ondan sonra kullandığı 'o sayıyı sayan bir ruh gerekli' ifadesi zaman ve zihin arasındaki sıkı bağı göstermektedir. Yani nesnel bir evren zamanından bahseden Aristoteles, öznel zamana da giriş yapmaktadır.

Fakat zaman-zihin ilişkisini Aristoteles'den daha ayrıntılı ele alan ve öznel/ zihinsel zamandan etraflıca bahseden asıl düşünür, Ortaçağ'ın önemli isimlerinden biri olan Augustinus'tur. Gloy'a göre, her ne kadar Platon ve Aristoteles'e göre zaman, her şeyin bir eksen etrafında dönmesi ve gezegenlerin devri hareketleriyle bağlantılı olarak açıklansa da, Platon'dan beri, Ruh ve Zaman arasındaki bağıntı anlatılmıştır. Aristoteles'te de 'sayı sayan bir ruhun varlığına' işaret edilir. Fakat zamanın anlaşılmasının bir zihin meselesi olduğundan bahseden ve 'Psikolojik Zaman Kavramının Babası' olarak anılan asıl isim Augustinus'tur. Gloy'a göre zamanın, kozmolojiden ve fiziksel olandan ayrı olduğu ilk Augustinus'ta anlatılır.(Gloy 2008: 97).

Augustinus'un zihin-zaman ilişkisinden ayrıntılı olarak bahsetmemiz, bu konuda neden başı çektiğini göstermek açısından önemlidir. O yüzden İtiraf

adlı kitabında ayrıntılı olarak anlatılan ‘zaman nedir?’ konusu, öznel zamanın neyi kapsadığını göstermesi anlamında da yararlı olacaktır.

Augustinus, evrendeki gezegenlerin hareketlerinden bağımsız bir zaman anlayışından bahseder ve gökyüzünde cereyan eden hareketin, zaman olduğunu söylemenin doğru olmadığını ifade eder. Çünkü ‘gökyüzünde hareketin durması durumunda yeryüzünde çömlekçinin tekerleği dönmeye devam etse, onun deveranını ölçebildiğimiz bir zaman olmayacak mı? diye sorar. Dolayısıyla tekerleğin dönmemesinin bir gün olduğunu söyleyemeyeceğim gibi, gök cisimlerinin deveranının da zaman olduğunu söyleyemeyiz, der ve göksel cisimlerin hareketi zaman değildir, diye ifade eder (Augustinus 2010: 384). Bir cisim hareket ettiğinde hareketin süresini, yani hareketin başladığı andan bitişine kadar ki süreyi ölçmemizi sağlayan, zamanın kendisidir. Bir cismin hareketi başka bir şey, onun hareketinin süresini ölçmemize yarayan araç başka bir şeydir. Biz zamanı araç olarak kullanıp, cismin hızını ve duruşunu hesaplarız. O halde cismin hareketi zaman değildir, cismin hareketini ölçmeye yarayan şey zamandır (Augustinus 2010: 386). Burada Antikçağ’ın meşhur hareket-zaman bağıntısı ve özdeş olmaması durumu anlatılmaya çalışılmaktadır. Yani zaman ve hareket özdeş değildir.

Augustinus’a göre Tanrı’nın yarattığı bu zaman/an, ancak akıp giderken ölçülebilir. Bu yüzden sadece şimdiki zamanı ölçebiliyoruz, der. Geçmiş zaman ve gelecek zaman, şu an reel olarak var olmadığı için ölçülemez. Çünkü olmayan bir şeyi ölçemeyiz. Biz ancak şimdiki zamanı şu an, akıp geçerken ölçebildiğimiz için geçmiş ve gelecek zamanın açığa çıktığını görüyoruz (Augustinus 2010: 382). Bu noktada Augustinus, geçmiş ve geleceğin şimdi’ye bağımlı olduğunu ifade eder ve üç farklı zaman -geçmiş, şimdi ve gelecek- olduğundan bahsedemeyeceğimizi söyler. Ona göre bu üç zamanın varlığı sadece zihnimizdedir (Augustinus 2010: 381).

Augustinus’ta zamanı, zihnimizde tutarız ve yaşarız ve yine zihnimizle zamanı ölçeriz. Geçip giden her olay zihnimizde bir iz bırakır. Biz de, o andaki izi ölçeriz. Yani zaman, zihnimizdeki izleri ölçer. Zihnimizin Augustinus’a göre 3 işlevi vardır: Bekleme-Dikkat Kesilme ve Hatırlama. Bu işlevler vasıtasıyla zihin; beklediği geleceği, dikkat kesildiği şimdiki zaman aracılığıyla, hatırladığı geçmişe taşıyor. Gelecek zaman yok ama aslında zihnimde var, geçmiş zaman artık yok ama zihnimde izleri var. Şimdiki zaman akıp gidiyor ama, dikkat, onu da zihnimde var ediyor (Augustinus 2010: 393). Yani zaman, zihnimde yayılarak akıp gidiyor.

Thorsten Streubel, Augustinus'ta zaman ve bilincin aynı anda var olduğunu ve bir bilinç olmadığında zamanın da var olmayacağı düşüncesinden bahseder. Ona göre, Geçmiş ve Gelecek Zaman yoksa, Şimdi, onlardan hem ayrılır hem onlara bağlanır ama bunlar zamanın bölümleri de değildir. İnsanlar zamanın tümüyle Varlık'ta olup olmadığını incelerler ama zaman Varlık'ta değildir. Zaman aslında var olan olarak, var olmayana daha çok aittir. Bizim algı verilerimiz, zamana ait bir uzanımı verir. Bu uzanım çoğu kez zamanın içindedir. Augustinus'a göre, bunu, ruhun çalışması ile 'süre'ye borçluyuzdur. Süre aslında ruhun yayılmasıdır. Ruh kendisi bizzat zamanların içinde yayılır ve şimdiki zamanda kalır. Şimdiki zaman; gelecekteki, şimdideki ve geçmişteki şimdiki zamandır. Şimdiki Zaman nedir? Augustinus bunu şöyle söyler: Şimdiki zaman geçmişteki şimdiki zaman, şimdiki zamandaki şimdiki zaman ve gelecekteki şimdiki zamandır. Streubel'e göre bir modern okuyucu için, şimdiki zamanın irtibat özelliği, bilincin yönelimselliğiyle kolayca tanınır. Belki de bu yüzden 'Varolan Şimdiki Zaman' ile 'Varolan Bilinç' ve yönelimsellikleri özdeştir. Yani zamanın varlığıyla, bilincin varlığı aynı an'dadır. (Streubel 2006: 47).

Augustinus'un zihin ve zamanın birbirini ne kadar gerektirdiği ile ilgili yorumları, öznel ve nesnel zaman ayırımında ilk ve temel bir yerde durmaktadır. Daha sonra öznel zamandan bahsedecek her filozof için de, ilk bakılacak yer Augustinus'un zaman düşüncesidir.

Zaman dediğimizde ilk aklımıza gelen evrenin, eşyanın veya canlının, kat ettiği süredir. Bu niceliksel bir hesaplamayı beraberinde getirir ve bu hesaplamalarla evrenin kaç yaşında olduğu, eşyaların yıpranma payı ve insanın kendi hayatını programlama imkanı açığa çıkmaktadır. Bunun dışında, bir milat tayin ederek, olayların ardışıklığında, toplumların geçirdikleri aşamalar da anlatılabilmektedir. Bu gerçeklik, evrende tüm yaşantımızda, olaylarda ve olgularda karşımıza çıkan bir gerçekliktir ve bu evrende zaman, bir sistemin parçası olarak dolaylı yollardan tecrübemize girmektedir. Dolayısıyla fiziksel/ nesnel bir zamandan bahsetmemek mümkün değildir. Fakat bunun dışında insan zihninin bu zamanı tecrübe etmesi de önemlidir. İnsan zihninin bir gerçekliği olarak, özneyle ve öznenin zihninde yer bulan, bilinçle şekillenen ve insan varlığının kazanımlarının gerçekleşmesinin imkanı olarak bir zaman anlayışından da bahsedilmektedir. Öznel/zihinsel zaman dediğimiz bu gerçeklikte, zamanı bir dış unsur olarak görmenin dışında, zamanın, öznenin zihninde var olduğu gerçeği yatmaktadır. Bu noktada nesnel zamanın ölçümleme yapması, eşya ve tabiatın yaşını tespit eder bir konumda olmasının dışında, öznel zamanın, insan için bir anlama sahip olduğu vurgusu ön plana çıkmaktadır. Zaman böylece bizim için içsel bir süreç halini almaktadır. Zihin,

zamanı var eden, zamanın anlaşılmasının ve zamanla birlikte oluşmanın yeridir.

Felsefe tarihinde zamanın insan zihninden bağımsız olmadığını ve zamanın öznel yönünün daha baskın olduğunu söyleyen filozoflar oldukça fazladır. Özellikle Kant'ın zamanı insan zihninin bir yetisi olarak (Kant 1993) anlatmasının sonrasında, felsefe tarihinde zaman-zihin ilişkisi çok fazla değer bulmuştur. Yine Bergson'un zamanı, bilinçteki süre kavramı ile açıklaması (Bergson 1986), Husserl'in içsel zaman bilincinin fenomenolojisini yapması (Husserl 2015) ve varoluşçu filozofların zamanın insan yaşantısına kattığı değerden bahsetmeleri ve varoluşu gerçekleştiren bir zaman anlatımı, zamanın zihni, zihninde zamanı inşa ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

B. Lineer Zaman ve Döngüsel Zaman

Dünyanın kendi eksenini etrafında bir günde dönüşü ve bu dönüşün sabit aralıklarla tekrarlanması birinci dönüş ve ikinci dönüş olarak sıralanmasını gerektirmiştir. Aslında dünyanın dönüşü her gün aynı şekilde tekrarlandığı halde bunu önceki ve sonraki dönüş olarak nitelenmek dün ve bugünü ve bir sonraki dönüşün getireceği yarını oluşturur. Bu dönüşler birikir birikir ve 365 kere tekrarlanır. 366. dönüşün ise dünyanın ilk dönmeye başladığı noktaya geldiği fark edilir ve dönüş sıfırlanır tekrar birinci dönüşe geçer. Tabii bu arada bizler bunu bir yıl geçmiş olarak tarihlendiririz. Kolay değil, dönüp duran dünya aynı noktaya gelip tekrar 365 günlük yörüngedeki yolunu tamamlayacaktır. Bu tekrarlanışlar insan için bir zarureti gerektirir ve geçip giden süre, aralıklarla işaretlenmeye başlanır. Bu insanın pratik hayatında işlerini kolaylaştırmak için bir zorunluluktur. Fakat bunun ötesinde insan zihni de akan, değişen şeylerin farkındadır. Yani dünyanın döndüğünün bilinmediği zamanlarda da güneşin doğuşu yeni bir günün başlangıcını, güneşin batışı ise günün bitimini insana anlatır. İnsan zihnindeki aydınlık ve karanlık imgesi başlangıç ve bitişle örtüşmektedir. Dolayısıyla her yeni gün, yani aydınlık yani başlangıç karanlığa giden bir süreyi bize anlatır. Zaman aslında insan için başlayan ve biten ve sonra tekrar başlayan bir sürenin diğer adı olmuştur.

İşte bitip tükenmeyen ve her gün yeni baştan başlayan gün, zamanın döngüsellliğini ve asla tükenmeden devam edeceği düşüncesini doğurmuştur. Bu düşüncede bir başlangıç ve bir son yoktur. Yine zamanın, göksel hareketlerin bir sonucu olduğunun düşünülmesi de döngüsel hareket için zemin hazırlar. Antikçağ'dan beri gökyüzü incelemelerinde bulunan birçok filozof, gezegenlerin döngüsel hareketinden ve en dış halka ile en içteki

halkanın farklı hızlarda yörüngelerini çizmeleri sonucu gün ve yılların oluşumundan, zamanın da döngüsel bir karakterde olması gerektiği sonucuna ulaşmışlardır. Bu hareketin, hareketler içinde en mükemmel hareket olduğu da ifade edilmiştir çünkü döngüsellik demek aslında sonsuzluğa vurgu yapmak demektir. Başlangıç ve son, bu anlayışta zaman için geçerli değildir. Bu yüzden Antikçağ'da zamanın diğer adı Aion (sonsuzluk) tur.

Döngüsel zamana Antik Yunan'da inanan düşünürler arasında Sokrates Öncesi filozoflardan üç isim Anaximandros, Empedokles, Herakleitos ve daha sonra ise Platon ve Aristoteles sayılabilir. Sokrates öncesi bu üç filozof, bugünün hakim zaman anlayışı olan, geçmişten gelip şimdi üzerinden geleceğe doğru uzanan zaman anlayışına değil, yeniden ortaya çıkan bir döngüye inanırlar (Gloy 2008: 17). Gloy, Platon'un zaman anlayışının ise döngüsel zaman teorisini lineer zaman teorisine bağlayan bir geçiş teorisi olduğunu söyler. Bunu şöyle anlatır:

Zaman, bir resimdir. (Suret, kopya veya tasvir -Almancaı Abbild-)

Zaman, sonsuzluğun (aion) bir resmidir.

Zaman, Bir'de duran sonsuzluğun hareketli resmidir.

Zaman, çoklukta resmin ilerlemesidir.

Zaman, çoklukta sonsuzluğun sonsuza benzeyen resmin ilerlemesidir (Gloy 2008: 37).

Platon ve Aristoteles'ten sonra ise, Stoa düşüncesinde, evrimsel bir döngüden bahsedilir. Hint düşüncesinde de yeniden doğuş düşüncesi ile zamanın bir döngüye sahip olduğuna dair inanış vardır (Dauer 1997: 86).

Bu noktada Platon'u incelediğimizde, Platon, evrenin küre şeklinde olduğunu söyler. Çünkü bu şekil en kusursuz şekildir. Tanrı evrene bu şekli verir ve bu küreye en uygun olan hareketi de, daire hareketini de, küreye verir. Ve bu şekil ve hareketle birlikte evren, kendi kendine yeten bir evren haline gelir (Platon 1989: 34a). Daha sonra zamanı korumak için gök cisimleri, kendi hareketleri içinde var olurlar. Her devir önce gün'ü sonra ay'ı sonrada yıl'ı meydana getirir. Ve zaman kurulmuş olur (Platon 1989: 39c). Zaman, gök cisimlerinin ve evrenin yaratılmasıyla beraber, döngüsel hareketin başlamasıyla başlar. Bu yüzden Platon, zamansal ifadeleri bile kullanamayacağımızı söyler. Geçmiş ve gelecek ifadeleri zamansal ifadelerdir ve zaman içinde doğan şeyler için kullanılır. Halbuki zaman gök ile beraber kurulmuştur bu yüzden sadece 'vardır' diyebiliriz (Platon 1989: 37e).

Platon'dan sonra zamanın döngüsel olduğundan bahseden isim Aristoteles'tir. Aristoteles'e göre zaman bir devinim ya da değişme değildir ama değişmeden de bağımsız değildir. Aristoteles'e göre devinim, devinebilir olarak devinebilir olan nesnenin tamamlanması-gerçekleşmesidir. Yani devinim, devinebilir bir nesnenin gerçekleşme halidir (Aristoteles 2012: III, 202a 10). Devinim, nesnelerin dışında olmaz. Değişen nesne ise 4 bakımdan değişir: Varlıkça, Nicelikçe, Nitelikçe ve Yer açısından değişir (Aristoteles 2012: III, 200b 30). Hareketin bu 4 şekli de zaman içinde olur. Devinimler değişik ve ayrı olabilir ama zaman ise her yerde aynıdır. Çünkü eşit ve zamandaş nesnelerin sayısı her yerde tek ve aynıdır (Aristoteles 2012: IV, 223b 5).

Aristoteles'te temel devinim, devinimlerin arasında yer değiştirir. Temel yer değiştirme de, çemberseldir. Nitekim gökyüzü hem dairesel bir şekil taşır hem de devinimi de daireseldir. Bunu Aristoteles şöyle kanıtlar: "Bir noktadan öteki noktaya en kısa çizgi dairesel çizgidir. En kısa çizgi üzerindeki devinimse en hızlı olanıdır. Dolayısıyla gökyüzü dairesel yer değiştiriyorsa ve en hızlı devinense, onun küre biçiminde olması da zorunludur" (Aristoteles 2013: II, 287a 25). Aristoteles'te zaman da, gökçemberin devinimi diye düşünülüyor. Dolayısıyla zamanın kendisi de bir çemberdir. Bunun nedeni de: zaman bu tür bir yer değiştirmenin ölçüsüdür ve o, böyle bir yer değiştirme ile ölçülür. Dolayısıyla 'nesnelerin oluşları bir çember oluşturuyorlar' demek, 'zamanın çembersel bir akışı var' demektir. O çembersel yer değiştirmeye ölçüldüğü için bu böyledir (Aristoteles 2012: IV, 223b 30). Aristoteles, zaman ve gökyüzü hareketinin özdeşleştirilmesinin bir yanlısı olduğunu ifade etmeye çalışır. Gökyüzü hareketinin çembersel olması zamanın da çembersel olmasını düşündürmektedir. Aslında anlatmaya çalıştığı, zaman ve hareketin birbirine özdeş olmadığıdır. Fakat bu demek değil ki zaman, hareketten de bağımsız olsun.

Aristoteles, zamanı ölçmenin, doğrusal bir çizgide mümkün olmadığını söyler. Eğer zamanı ölçeceksek, elimizde bir ölçme aracı olmalı ve doğru bir çizgide devinim, biçimdeş olmadığı için doğru bir ölçümde vermeyecektir. Aristoteles'e göre devinim doğal bir devinimse, ivmelenir; eğer doğal değilse, yavaşlar. Hangi devinim doğal ve biçimdeştir sorusuna ise Aristoteles, göksel kürelerin çevrimlerinin doğal bir devinim olduğunu söyler. Böylece zamanı ancak güneş yoluyla belirleyebiliriz, der (Copleston 1997: 59).

Hareketin ve zamanın döngüsel olduğunun kabul edilmesi, uzun zaman etkisini sürdürmüştür. Bu etki aslında bir bakıma Aristoteles'in etkisidir. Bu etki Stoalılarda da kendini gösterir.

Stoalılar zamanın bağımsız gerçekliği olmadığı konusunda Aristoteles gibi düşünürler. Zaman onlara göre de harekete bağlı, hareketin bir ilineğidir (Arslan 2012: 305). Ay altı alemdeki hareketlerin bir başlangıç ve bitişe sahip olmaları açısından sonlu olmalarına karşılık, göğün hareketinin dairesel olması, dairesel bir hareketin ise bir başlangıç ve bitiş noktasına sahip olmamasından ötürü sonsuz olduğunu ileri sürerler. Zamanda, hareketin sayısı olduğuna göre, zamanında bir başlangıç ve bitişinin olmayacağı, dolayısıyla evrenin ezeli ve ebedi olması gerektiği sonucu çıkar.

Stoalılar bu görüşü izler ancak Aristoteles'in zaman bakımından bir başlangıç-sonu olmayan ezeli-ebedi evreni yerine, zaman bakımından kesilmeyen bir süreklilik içinde birbirini takip eden kendi sayısız evrenlerini geçirirler. Zaman bakımından birbirini izleyen bu evrenler arasında her şeyin ateşe dönüştüğü evrensel yangınların varlığını da kabul ederler (Arslan 2012: 307). Stoalıların fizik anlayışı Herakleitos'un etkisi altındadır ve evreni yaratan ilk ana maddeyi, yaratıcı bir gücü olan, akıl sahibi 'ateş' oluşturur. Bu ateş, yaratır, şekillendirir, hayatı doğurur ve ilerletir. Bütün varlıkların nedeni olan ateş, zamanla nesnelere tekrar içine alarak, tümel(küllü) bir ateş halinde yeni evrenlerin yaratıcısı olur (Öktem 1974: 598).

Bu kuram, evrenin aynı süreci izleyerek döngüsel bir biçimde yeniden meydana geldiğini ve ortadan kalktığını ileri süren kuramdır. Evreni bekleyen evrensel yangın aynı zamanda diğer evrenin meydana gelmesinin başlangıcını oluşturur ve Eski Yunan düşüncesiyle de paralellik gösterir. Zaman sürekli kendini yeni baştan tekrarlamaktadır. Ve bu durum tarihin sürekli kendini tekrar etmesini gerektirir. Dolayısıyla hem insan hem de toplum hafızası, olacak şeyleri önceden kestirebilir. Nedenler hep aynı sonuçları açığa çıkaracaktır. Bu da katı bir determinizme insanlığı götürmektedir.

Peki bu döngüsel zaman anlayışı yerini ne zaman çizgisel bir zaman anlayışına bırakmıştır?

Döngüsel zaman anlayışında aslında zamanın yaratıcı yönünün değil, tekrarlanan yönünün vurgusu vardır. Döngüsel zamanda, olaylar sürekli birbirini izleyerek tekrarlandığından ve her nedenin aynı sonuca yol açtığını düşündüğümüzde, zamanda bir adaletten ve yenilikten bahsetmek zorlaşmaktadır. Sınır tanımayan akıl, sınırlı bir dünyada kendi gerçeğini ve adaletini tesis edemez. Zamanı düz bir çizgi olarak düşündüğümüzde ise yol alan, gelişen ve sınırlanmayan bir dünyada kendimizi bulabilmekteyiz. Gilles Deleuze'un de ifade ettiği gibi, zaman doğru bir çizgi haline geldiğinde artık dünyayı sınırlandırmaz, onu kat eder. Zaman artık içinde olup biten bir

şeye boyun eğmemektedir, aksine dışındaki her şey zamana boyun eğmiştir (Deleuze 2007: 48-53). Zamanın düz bir çizgi haline gelişinin tarihsel öyküsü, adaletten en çok bahseden dinlerin ortaya çıkışı ve zaman konusunda felsefeye yön vermesiyle başlar. Özellikle Ortaçağ felsefesinin iki önemli düşünürü olan St. Augustinus ve St. Thomas Aquinas da bu etkiyle, zamanın çizgisel-lineer yönünden bahsederler (Çüçen 1996: 73).

Bilindiği gibi semavi dinlerin hepsinde ezeli ve ebedi olan tek şey Tanrı'nın kendisidir. Tanrı tüm yaratılanlar gibi zamanı da yaratmış ve ona bir başlangıç ve bir son vermiştir. Dolayısıyla bu zaman anlayışının en önemli karakteristiği, her geçen günün tekrarının bir daha yaşanmayacağı ve dünyanın sonlanması ile zamanın da sona ereceği düşüncesidir. Bu yüzden lineer zaman anlayışı dinlerde hakimdir ve bir tarihsellikten bahsedilir. Tarihsel bir zaman anlayışında yaşanan olayların tekrar yaşanması ve tarihin tekerrür etmesi gibi bir beklenti yoktur. Belli bir zamanda yaşanan olay, geçmiş olarak adlandırılır. Bu geçmiş zaman sadece hafızalarda geleceğe taşınabilir. Geçmiş bir olayın tekrar yaşanması söz konusu olmaz. Fakat döngüsel bir zaman anlayışında tekrar başlanan noktaya geri dönüş vardır ve tarihte kendini yineleyebilir. Bugünkü olaylar belli bir zaman sonra aynı sebeplerle aynı sonuçları doğuracaktır.

Felsefe tarihinde lineer zaman anlayışından bahseden iki önemli isim Augustinus ve Hegel'dir.

Augustinus zamanın lineer bir düzlemde yaşandığını ve bir başlangıç ve sona sahip olduğunu söyler. Augustinus'ta zaman ve evren, Tanrı tarafından aynı anda yaratılmıştır. Çünkü evrenin yaratılmasıyla harekette yaratılmış böylece varlıklar, olaylar arasında zamansal bir öncelik-sonralık durumu oluşmuştur (Arslan 2010: 394). Bu yüzden kimse evren yaratılmadan önce 'Tanrı ne iş yapıyordu?' diye soramaz. Çünkü zaman ve evren yokken, öncelik ve sonralıktan bahsedemeyiz.

Augustinus'ta gökcisimlerinin hareketi, zaman demek değildir. Çünkü gökyüzündeki hareket durursa, o sırada çömlekçinin tekerleği dönmeye devam etse, onun deveranını ölçebildiğimiz bir zaman olmayacak mı? diye sorar. Dolayısıyla tekerleğin dönmemesinin bir gün olduğunu söyleyemeyeceğim gibi, gökcisimlerinin deveranının da zaman olduğunu söyleyemeyiz (Augustinus 2010: 384). Augustinus'un zamanın gökyüzü hareketleriyle bağlantılı olmamasını söylemesi zamana ayrı bir varlık kazandırmıştır.

Yine Ortaçağ Hıristiyan düşüncesinin önemli isimlerinden biri olan St. Thomas Aquinas'ta lineer zamana vurgu yaparak, zamanı başlangıçlı ve sonlu

bir süreç olarak ele alıp, zamanın sadece yaratılanlara özgü olduğunu aktarır. Bu yüzden zaman bir kere yaşanılacak bir süreçtir veya ardıllıktır. Zamanda tekrar eden ve benzer olayları kapsayan bir süreç yaşanmaz (Çüçen 1996: 79).

Augustinus ve St. Thomas Aquinas'ın da etkileriyle, Antikçağ'ın döngüsel zaman anlayışı yerini çizgisel/lineer zaman anlayışına bırakmıştır. Bu tüm Ortaçağ'ı etkilemiş ve tek tanrılı dinlerin de resmi zaman anlayışı olmuştur (Erkızan & Çüçen 2013: 337-339).

Lineer bir zaman ve tarih anlayışından bahseden önemli filozoflardan biri de Hegel'dir. Hegel aslında tüm oluş sürecini insan üzerinden anlatır. İnsan önemli bir varlıktır. Hem tüm tarihin mimarı hem de inşasını yaptığı oluşumun değiştirdiği bireydir. Burada tek tek bireylerin ne kadar önemli olduğunun anlatımı yoktur. Yani birey üzerine odaklı bir felsefe değildir. Hegel'in yaptığı insanla birlikte tüm dünya tarihinin oluşum evrelerini inceleyip, geleceğin kodlarını vermektir. Bu yüzden Hegel aşama aşama ve diyalektik bir süreçle anlatır oluşumu. Bir başlangıçtan ve varacağı bir sonda bahseder.

Bu başlangıç Hegel'de bir Efendi ve bir Kölenin ortaya çıkışıyla başlar ki bu hikaye kendi ve kendi olan iki bireyin birbirini tanınması ve birbirini yok etmesi bağlamında, kendi özsel özelliklerini yitirmesinin hikayesidir. (Hegel 1986: 17). Tarih, bu mücadeleyle başlar. Köle ve Efendi metaforu Hegel'de, iki uç noktadaki insan profilinin anlatımıdır. Biri çalışan ve korkan, diğeri ise çalışmadan hükümlanlık süren iki insan. Köle kendini kanıtlamak zorundadır ve efendiye boyun eğer. Efendi ise kendi statüsünü korumak ve bu statüyü kaybetmemek için işleri, birileri aracılığıyla yürütmek zorundadır. Bu durum iki tarafında kabulüyle devam eder. Ama belli bir süre sonra köle o kadar işlere hakim olur ve efendi de o kadar köleye muhtaç durumdadır ki roller tersine döner. Aslında köle artık bir efendi, efendi de artık bir köledir. Bu iki insan modeli arasındaki mücadele, tarihte rollerin değişmesine yol açmıştır ve tarihte bu noktada tamamlanmış olacaktır (Kojève 2004: 48).

Hegel tarihin bir başlangıcı ve bir sonundan bahsederek düz bir çizgide ilerleyen bir tarih ve zamandan bahsetmektedir. Ve insan bir kadere mahkum olan ve sürekli aynı tekrarları yaşayan, tarihin tekerrüründe sıkışan bir varlık değildir. İnsan çalışır ve mevcut kaderini değiştirir. Bu yüzden tarihin başlangıcı ve sonu bir kaderle değil, insanın gayretiyle değişmiştir.

Hegel'e göre, döngüsellik doğada vardır fakat tarihte olup biten olayların döngüselliklerinden değil daha iyiye doğru ilerleyişinden bahsedilebilir. Doğada güneşin altında yeni hiçbir şey yoktur. Yalnızca tinsel temelli olan değişiklikler yenilik getirir. Tinin gidişi bir ilerlemedir. Tin ve doğadaki değişimleri

karşılaştıracak olursak, tin alanında bireyin değişmeye boyun eğdiğini, doğada ise türlerin değişmez olduğunu görürüz. Böylece bir gezegen bir yerden ötekine geçer, ama yörüngesi değişmez. Aynı şey hayvan türleri içinde geçerlidir. Değişme bir dolaşımdır; aynı-olanın yinelenmesi. Her şey döngüler halinde olup biter, yalnızca bu döngü çerçevesinde birey değişiklik geçirir. Doğada tür ilerleme yapmaz, Tin de ise durum başkadır. Burada değişme yalnızca yüzeyde değil, tersine kavramdadır. Tin de her değişim ilerlemedir. Bu yüzden tinsel oluşumlar zaman içinde görünür. Dünya tarihi, Tin'in zamandaki yayılımıdır, tıpkı İde'nin uzamda doğa olarak yayılması gibi (Hegel 2011: 150-155).

Dünya tarihi, Tin'in özgürlük bilincinin ve bu bilincin meydana getirdiği özgürlüğün gelişmesini sergiler. Gelişme demek, basamaklar tarzında ilerleme demektir, bu basamaklanış da özgürlüğün bir dizi belirlenimini içerir. İlerleme sonsuza doğru belirsiz bir gidiş değildir, bir amacı vardır. O da tinin kendi kendisini aramasıdır (Hegel 2011: 168-182). Tin, geçmişten getirdikleriyle zamanda ortaya çıkan şey'dir. Dolayısıyla dünya tarihini anlayacağımız yer de, Tin üzerinden olacaktır. Tin geçmişin bütün basamaklarını üzerinde taşır (Hegel 2011: 184).

Hegel'de her ne kadar geçmişe vurgu yapılsa da, daha doğrusu bir tarihsel belirleme amacı varsa da 'şimdi' çok önemlidir. Önce ve sonra yoktur ama somut şimdi, geçmişin sonucudur ve geleceğe gebedir. Bu anlamda şimdi sonsuzluktur (Hegel 1997: 59). Geçmiş aslında geçip gitmiş değil, daima bulunan bir şimdi'dir. Dolayısıyla Tin'i anlamak hem bugünü hem geçmişini anlamak demektir (Hegel 2011: 184).

C. Metafiziksel (Tanrısal) Zaman ve İnsan Zamanı

Zamanla ilgili karşımıza çıkan en önemli meselelerden biri, zamanın bu evren ve yaratılmış insan için olmasının yanında, Tanrı'nın bu zamanın neresinde olduğuna dair tartışmalardır. Yani Tanrı insan için zamanı yaratan bir varlık ise Tanrı, bu zamanın neresindedir? Evren zamanına dahil midir yoksa zamandan tamamen ayrı bir varlık mıdır? Zamandan bağımsız olması onun zamansal olan varlıklarla ilişkisini nasıl belirler?

Bu noktada Tanrı'nın, yarattığı bir zamanın dışında, kendine has bir zamanın içinde bulunup bulunmadığını kimi filozofların tartıştığını görüyoruz. Tanrı'ya has bir zaman veya Metafiziksel zaman dediğimiz bu zamanın, insan için yaratılmış zamandan ayrıştığı da böylece görülmektedir.

Metafiziksel zaman Tanrıya has sonsuz zamanı ifade ederken, insan zamanı ise Tanrı'nın, evren ve insan için yarattığı başlangıcı ve sonu olan zamanı anlatır. Bu zaman, insanların günlük hayatlarında ölçümle belirlenen ve hayatlarını programladıkları yaratılmış zamandır.

Felsefe tarihinde özellikle Platon ve Augustinus'ta metafizik zaman ve insana ait zaman ayrımı karşımıza çıkar. Yaratılmış olan zamana göre, zamanın bir başlangıcı vardır ve bu başlangıçtan önce zaman diye bir şeyden bahsedemeyiz. Bu zamanı yaratan ise Mutlak Güç, Demiurg ya da Tanrı'dır. Tanrı ya bu zamanın dışındadır ya da kendisine has farklı bir zamana dahildir.

Zamanın Tanrı'nın bir ürünü, yaratımı olması düşüncesi aslında dinler kaynaklıdır. Semavi dinlerin zaman konusunda durumu nettir. Başlangıcı ve sonu olmayan Tanrı, her şeyi bir başlangıç ve son dahilinde yaratmıştır. Zamanla ilgili de durum böyledir. Tanrı zamana dahil değildir ya da farklı bir yorumlamayla Tanrı zamanı ile İnsanın yaşadığı zaman bir ve aynı değildir. Çünkü Tanrı, Tanrı olması gereği de herhangi bir boyuta tabi ve o boyutla sınırlı olmayandır. Nesnel zamanda şimdi'nin baz alınmasıyla ortaya çıkan öncelik ve sonralık ilişkisi, Tanrı için geçerli değildir. Bu tip zamansal kavramlar, bir başlangıç ve sona tabi olan varlıklar için geçerlidir. Nitekim Kuran'da da Tanrı zamanı ve yaratılmışlar için olan mevcut zamanın birbirine eşit olmadığını yönünde ayetler mevcuttur. Örneğin evrenin yaratımı için geçen 6 gün ifadesi insanların zamanına göre ölçümlenen 6 gün ile eşit değildir. Bu durumu örneklendiren ayetlerden biri de Hac Suresi 47. ayettir:

“Bir de senden acele azap istiyorlar. Halbuki Allah asla va'dinden caymaz. Şüphesiz Rabbinin nezdinde bir gün, sizin saydığınız bin yıl gibidir” (Hac 22/47).

Yine Nahl Suresi 77. ayette, Tanrı katındaki zamanın ve insanın yaşadığı zamanın farklı olduğuna dair bir bilgi verilmektedir:

“Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir. Kıyamet'in kopması, bir göz kırpması gibi veya daha az bir zamandır. Şüphesiz Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir” (Nahl 16/77).

Bu ayetlerden anlıyoruz ki bizim ölçümünü yaptığımız zaman, bu dünya üzerindeki varlıklar içindir. Tanrı ise, bizim iki an arası ölçümlerimize sığmayan bambaşka bir zamana ya da zamansızlığa dahildir.¹ Bu durum zamanın izafi olması meselesiyle de uyumludur.

¹ Bu konuda geleneksel teizm'de, Tanrı'nın zamanın dışında, zaman üstü, zamansız bir varlık olduğu savı bir yanda dururken, modern dönem bazı din felsefecileri ise “ilahi zamansallık” olarak ifade edilen, yeni bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Buna göre, Tanrı, zamansız ve zaman dışı bir varlık değil, zaman içinde bulunan zamansal bir varlıktır. Bu anlayışta Tanrı, başlangıcı ve sonu olmayan bir zamanın her anında bulunan bir varlık olarak düşünülmektedir (Ayrıntılı bilgi için bakınız: Erdem 2005; Erdem, 2001). Yukarıda verdiğimiz ayetler, ilahi zamansallığı doğrular niteliktedir. Ayetlerde bahsolunan insan zamanı ve Tanrı katındaki zamanın birbiriyle aynı zaman aralığına sahip olmadığını anlatılması, Tanrı'nın da bir zaman içinde olabileceğini ve fakat bunun yaratılmış olanların zaman aralıklarından farklı olduğu söylenebilir.

Felsefe dünyasında bu iki farklı zaman anlayışı Platon ve Augustinus'ta çok net karşımıza çıkmaktadır

Platon, zaman konusuna Timaos diyalogunda yer verir. Bu diyalog da ilk gözümüze çarpan husus Sonsuz Tanrı sonsuz zamanda yaşar ama yaratılmış ve sonlu insan sonsuz bir zamana sahip olamaz. Dolayısıyla bir Tanrı zamanı vardır bir de insan için yaratılmış bir zaman vardır.

Platon'da zaman konusu evrenin ezeli olup olmaması meselesi ile tartışılır. Evrenin bir başlangıcı var mıdır?

Platon'da evren yaşadığımız yerdedir. Yani insanın duyumsadığı, algıladığı alandır. Bu evren, bir ilkeden hareketle yaratılır o da, iyi olandan pay alma yani her şeyin dolaysız olarak iyiye yönelmesi ilkesidir. Çünkü yaratan iyidir ve her şeyin kendisine benzemesini ister. O halde evren; yaratandan, iyi olandan pay alır ve öyle yaratılır (Platon 1989: 28).

Evren her şeyiyle mükemmel ve iyi bir düzene göre yaratıldı ve bu ideal düzenin yaşaması, devam etmesi için ölümsüzlüğe ihtiyacı vardır. Yani evrenin bir sonu olmamalıdır fakat evren yaratıldığı için de bu mümkün değildir. Bu yüzden Tanrı, evreni en çok ölümsüzlüğe yaklaştıracak olan şeyi yarattı ki o da, zamandır. Evren zaman sayesinde ölümsüz, sonsuz olmamıştır ama ölümsüzlüğe yaklaşmıştır. Bu Platon'un evrenin yaşama sebebini açıklama çabasıdır. Evren, yaratılışından itibaren o güne değin gelebilmişse, bu zaman sayesinde ölümsüzlüğe yaklaştığı içindir.

Ortaçağ düşünürlerinden Augustinus'ta zamanın Tanrı tarafından yaratıldığını söyler ve bu bahsi anlatırken de yine Tanrı'nın yardımına ihtiyacı olduğunu hatırlatır.

Augustinus, 'Tanrı evreni yaratmadan önce ne yapıyordu?' sorusunu sorarak başlar zaman meselesine. Burada, evreni yaratmadan önceki ve sonraki zamana vurgu yapılarak, zamanın Tanrı ile var olup olmadığı meselesini çözmeye çalışacaktır. Augustinus iyi bir mümin olarak kendi inandığı dinin çizgisinde devam eder ve Tanrı'nın yeri ve göğü yaratmadan önce hiçbir şey yapmadığını çünkü yaratılış olmadan önce hiçbir yaratılanın olmadığını söyler.

O, Tanrı'nın bütün zamanların yaratıcısı olduğunu ve zamanı yaratmadan önce akıp giden bir zamanında olamayacağını söyler. Zaman yoksa da 'o sırada' diye bahsedeceğimiz bir an'da yoktur (Augustinus 2010: 371).

Augustinus, Tanrı'nın yaşadığı zaman ile insanın yaşadığı zamanın aynı şey olmadığını söyler. İnsanın yaşadığı zamanda önce ve sonralar vardır fakat Tanrı her zaman tek bir zamanda yaşar o da Şimdi'dir. Augustinus'un

Tanrı'ya dair bu zaman algısı, onun metafiziksel zaman ve insana ait zamanın farklılığından bahsettiğini gösterir. Yine onun felsefesinde Tanrı, zamansızlığa dahil değil, Tanrı'da zamansal bir varlıktır fakat onun zamanı biz yaratılmışların zamanından farklıdır. Tanrının zamandan önce olması da zaman içinde vuku bulan bir şey değildir. Tanrı hep aynıdır ve onun yılları tükenmez. Tanrının yıllarının hepsi aynı anda şimdide durmaktadır, onun yılları gelip gitmez. Ama insan için bu böyle değildir. Bütün zamanları yaratan Tanrı, tüm zamanlardan öncedir ve zaman var olmadan önce de bir zamandan bahsedilemez (Augustinus 2010: 373).

Platon ve Augustinus çerçevesinde anlattığımız Tanrı zamanı ve insan zamanı, zamanın genel karakteristiği olan başlangıcı ve sonu olması meselesi ile bağlantılıdır. Çünkü biri sonsuzluğa vurgu yapar diğeri ise sonluluğa. Bu noktada bu filozofların aslında ayırımı yaptıkları şey, mutlak bir tanrı düşüncesinin ve yaratılmış insan figürünün ayırımına dayanır. Bu Semavi dinlerin zaman anlayışlarıyla da uyumlu bir anlatımı içermektedir.

D. Analitik Bakışla Zaman (Kipli Zaman ve Kipsiz Zaman)

Kullandığımız diller, içinde yaşadığımız kültürün de etkisiyle belli bir şekle ve gramer yapısına sahiptir. Her dil, ifadelenişinde zamansal kipler yardımıyla dile dökülür. Kurduğumuz cümleler bir zamana dahildir ve bir dilde 3 temel zaman kipinin mevcudiyetini görmekteyiz. Bunlar Şimdiki zaman, Geçmiş zaman ve Gelecek zaman kipleridir. 'Şu an' baz alındığında ortaya çıkan 'şu an'dan öncesi ve 'şu an'dan sonrasını belirleyen bir bölümlemedir bu. Bu bölümleme temelde 3 zaman boyutu üzerinden de alt bölümlemelere ayrılabilir. Örneğin geçmiş zamanın, uzak ve yakın geçmiş zamanından bahsetmek buna örnektir. Bu alt bölümleme, dilin içinde yaşadığı kültürle bağlantılı artmakta ya da azalmaktadır.

Zamanla ilgili 3 temel bölümlemeyi, öncelik-sonralık ilişkisini fark eden ilk zihne kadar geri götürebiliriz. Dolayısıyla Antikçağ filozoflarında da zaman üzerine sohbet, bu zaman bölümlerinden hareketle ve hangi zaman biriminin daha gerçek olduğu gibi konular üzerinden yürümektedir.

Felsefe tarihinde, hangi zaman bölümlemesinin gerçek olduğu konusunda filozoflar kendilerince belirlemeler yapmışlardır. Kimileri şimdiki zamanı, kimileri gelecek zamanı gerçek ve asıl kabul ederken, kimileriye geçmiş zamanın tecrübe edilmiş tek zaman olduğundan hareketle, gerçek olduğunu söylerler. Örneğin Aristoteles'te şimdiki an, elle tutulamayan, geçip giden bir sınırdır fakat biz bu sınır sayesinde zamanı bilebiliyoruz. Yani zaman olmasa an olmaz, an olmazsa zaman olmaz. Dolayısıyla an'a zamandır diyemeyiz

fakat zihnimizin zamanı algılamasının yolu bu an'ı kavramaktan geçmektedir (Aristoteles 2012: IV, 220a 5). Augustinus'ta da şimdi çok önemli bir kavramdır. Çünkü ona göre geçmişin kaybolması geleceğin ise henüz gelmemiş olması, geçmiş ve gelecek zamanın varlığından bahsetmemizi olanaksız kılar. Dolayısıyla 'şimdi', Augustinus'ta bahsedilmeye değer tek zaman parçasıdır (Augustinus 2010). Bergson'da ise geçmişle uğraşan hafıza ile az sonrayı düşünen şuurun ayrıldığı noktada 'şimdi' bulunur. Şimdi'nin varlığı, yakaladığımızı sandığımız anda kaybettiğimiz bir noktadadır. Dolayısıyla elle tutulur bir 'şimdi'den bahsedemiyoruz. Yani 3 zaman boyutu da bir anlamda gerçek, bir anlamda gerçek değildir. Bahsedebileceğimiz sadece akan bir süre yoğunluğudur ve bu süreyi fark eden bir şuurun varlığıdır. Şuur ise geçmişle geleceği, şimdiye nazaran daha çok tanır. Çünkü şuur bu ikisi üzerine daha derinlikli düşünebilir (Bergson 1989). Heidegger'in tek gerçekliği ise, gelecek zaman vurgusu üzerinedir. Dasein, ölüme giden varlık olarak, her an, gelecek üzerine kendi varlığını inşa eder. Yani tek gerçeklik, gelecek zaman boyutudur (Heidegger 2011).

Arslan Topakkaya, filozoflar arasında zaman boyutlarının gerçekliğini tartıştığı makalesinde, unutulmuş ya da üzerinde fazla durulmayan zaman boyutunun 'geçmiş zaman' olduğunu söyler. Ona göre bu zaman boyutunun ihmal edilmesinin sebebi, geçmiş zaman boyutunun güncelliğini ve etkisini yitirmiş olmasından ve olmuş bitmiş bir şeyi değiştirmenin imkansız oluşu gerçeğinden hareketle olduğunu ifade eder (Topakkaya 2008: 567).

Zamanın fizik dünyasında dilimlenen bir ekmeğe benzetilmesi, zamanda 'an' denilen ekmek dilimine en yakın dilimler ve en uzak dilimlerin bahsedilmesine olanak sağlar. 'Şu an su içiyorum' bir ekmek dilimi ise, Quentin Smith'e göre, en gerçek ekmek dilimi o'dur. O, dereceli şimdilik kuramında, şimdiki zamanın en yüksek dereceli varoluşa sahip olduğunu ve şimdiki zamandan geçmiş ve geleceğe doğru gidildikçe varoluş derecesinin orantılı olarak azaldığını söyler (Smith 2007: 71). Yani 'şu an su içiyorum' kodlu ekmek diliminden iki ekmek dilimi öncesi bize daha yakın bir zamanı anlatıyorsa 5 dilim ekmek öncesi daha uzak bir zamana işaret eder. Bu da şu an'a uzak, daha uzak, en uzak zamanı, derece derece bize gösterir. Bu durumda yeni zamansal anlatımlara da ihtiyaç duyulmaktadır. Örneğin geçmiş zaman kullandığımızda eğer yakın bir geçmiş zaman kullandıysak cümleyi farklı kuruyoruz, daha eski bir zaman kullandıysak cümleyi farklı kuruyoruz. Örneğin 'çok eskiden, önceden' gibi ifadeler ekliyoruz. Ya da gelecek zamanda yapacağımız bir işi ya 'hemen ya da kesin yapacağım' ifadesiyle ya da 'yıllar sonra yapacağım, yapmış olacağım' ifadeleriyle zenginleştiriyoruz. Bu da dilin yapısına her geçen gün yeni

zamansal ifadelerin katılmasını getiriyor. Yani bizler olayları anlatırken, kipsel ifadelerle anlamı zenginleştiriyoruz.

McTaggart ise A-Serisi Zaman ve B-Serisi Zaman bağlamında Kipli ve Kipsiz Zamandan bahsederek, yukarıda bahsi geçen tüm filozoflardan farklı bir şekilde, zamanın gerçek dışılığı üzerinden bir tartışmayı başlatır (McTaggart 2010: 132).

McTaggart'a göre gerçeklik ve varlık terimleri birbirine denktir. Gerçek olan her şey varlık ve varlık olan her şeyde gerçekliktir. Gerçeklik, varlık ve varolan terimleri birbirlerinin yerine kullanılabilir. Varlık aynı zamanda değişmez olandır. Dolayısıyla değişen de varlık olamaz. Bu bağlamda McTaggart'a göre zamanda değişme olduğu için, o bir varlık veya varolan veya gerçeklik değildir. Zaman gerçek dışıdır (Kovanlıkaya 2003: 94).

McTaggart, zamanın gerçek olmadığına inanır. Bunu da zamandaki mevcut pozisyonlar üzerinden kanıtlamaya çalışır. Bunlardan ilkinde göre zamanda bir öncelik ve sonralık durumu yaşanır. Bir de geçmiş olma, şimdi olma ve gelecek olma durumudur. Öncelik ve sonralık olayların birbirlerine göre konumunu belirlediğinden süreklilik arz eder ve sabittir. Geçmiş-şimdi ve gelecek olma durumu ise süreklilik değil değişim gerektirir. Yani bir olay şu anda 'şimdi' iken geçmişte 'gelecek', gelecekte ise 'geçmiş' olacaktır. Bu pozisyonlardan geçmiş-şimdi-gelecek dizisine A-serisi, öncelik ve sonralığa göre belirlenen diziye ise B-serisi demektir.

Burada McTaggart'ın sorduğu soru, zamanın olaylarının A-serisi ve B-serisi oluşturmasının gerekliliğinin, zamanın gerçekliği açısından asli olup olmadığıdır. Ona göre biz zamanı sadece bu dizinin her ikisini de oluşturuyor olarak gözleriz. Zamanın olayları, gözlemlenirken, bir A-serisi ve bir B-serisi oluşturur. Fakat McTaggart bu iki diziden A-serisinin daha asli görüldüğünü de vurgular (McTaggart 2010: 132-133). Zamanın gerçek dışılığını ise A-serisinin B-serisinden daha temel olduğu olgusunda değil, A-serisinin B-serisi kadar asli olduğu olgusunda temellendirmeye çalışır. Geçmiş-Şimdi ve Gelecek ayrımları zaman açısından aslidir ve eğer bu ayrımlar hiçbir şekilde gerçekliğin doğruluğu değilse, o halde zaman içinde de hiçbir gerçeklik yoktur (McTaggart 2010: 137).

McTaggart'ın B-serisi adını verdiği dizide öncelik-sonralık ve eşzamanlılık ilişkileri sabittir. Örneğin; 'Sokrates, Eflatun'dan öncedir' ve bu durum asla değişmeyecektir, sabittir. A-serisi olarak adlandırdığı ikinci diziye göre ise, olaylar arasında geçmiş, şimdi ve gelecek biçiminde zamansal bir ilişki olup, bunlar sabit değil değişkendir. Buna göre, şimdinin ilerlemesiyle uzak gelecek olan bir olay, yakın gelecek olur, sonra ise şimdi olur ve sabit kalmaz. B-serisi

zaman anlayışı Kipsiz zaman teorisi, A-serisi zaman anlayışı ise Kipli zaman teorisi olarak geçer (Erdem 2010: 50).

A-Serisi zaman anlayışı ya da kipli zaman teorisi, insanın günlük hayatına yabancı değildir. Zaman, gelecekte geçmişe doğru akan (Yavuz 2012: 190) bir yapıya sahiptir ve kimi olaylar bize daha yakın, kimileri daha uzaktır. Ve akış sayesinde uzak olan bir olay zamanla yakın ve sonra da gerçek olmaktadır. Bunun dilsel olarak anlatımı, zaman kiplerini kullanarak mümkün olmaktadır. Kiplerin kullanımı aslında hayatımızı kolaylaştırmaktadır.

Günümüzde zaman felsefecileri, ya kipliği savunan ya da kipsizliği savunan kuramcılardır. Dereceli varoluş kuramı, bir Kipli Zaman Kuramı çeşididir ve en doğru şekilde 'dereceli şimdıcilik' olarak adlandırılır ki bu da her nesnenin şimdiki zamandan belli derecede (zaman miktarında) bir uzaklıkta olduğunu belirtir (Smith 2007: 73).

Zamanın derece derece uzak ve yakınlığı, kipli zaman teorileri içinde hangi zaman aralığının daha gerçek olduğu tartışmasını getirmiştir ve Kipli zaman kuramı 5 türe ayrılmıştır:

a) Üç Boyutlu Eşit Gerçeklik Kuramı: Bu kurama göre gelecek zaman olayları, şimdiki zaman olayları ve geçmiş zaman olayları eşit gerçekliğe sahiptir.

b) İki Boyutlu Eşit Gerçeklik Kuramı: Bu kurama göre şimdiki zaman ve geçmiş zaman olayları eşit gerçekliktedir fakat gelecek zaman henüz var olmadığı için bir gerçekliği yoktur.

c) Dereceli Şimdıcilik: Şimdiki zamandaki olaylar tam derecede vardır. Geçmiş ve gelecek zaman ise dereceli olarak gerçekler. Geçmiş ve gelecek bir derecede vardır, fakat bu derece şimdinininkinden daha azdır.

d) Modal, Solipsist Şimdıcilik: Sadece şimdiki zaman vardır ve geçmiş veya gelecekteki olay ya da nesnenin var olması herhangi bir şekilde mümkün değildir.

e) İndirgemeci, Solipsist Şimdıcilik: Geçmiş ve gelecek zaman kipleri, belirtilen önermeye semantik öneren olarak kanıt teşkil ettiğinden dolayı, (geçmiş zaman kipleri için) dilsel kanıt kategorilerine girdiklerini; semantik içeriklerinin de eğilimler olmasından dolayı (gelecek zaman kipleri için) modal olduklarını ileri sürerek geçmiş ve gelecek zaman kiplerini bunlara indirgemıştır (Smith 2007: 73-77).

Kipli zaman kuramının ontolojik bir karşılığı vardır. Yani kipler belli bir yönde akan zamanı simgelerler. Zaman geçmiş-şimdiki an ve gelecek zaman

doğrultusunda bir akışa sahiptir ve bu akışın dilde karşılığı bulunmaktadır. Hatta bu kullanım insan hayatını kolaylaştıran bir yapıya da sahiptir.

Kipsiz Zaman ise McTaggart'ın Kipli zaman kuramından çıkardığı bir kuramdır. Ona göre A-serisi B-serisine göre daha temeldir ve zaman ancak A-serisi ile mümkündür fakat zaman denilen şey aslında mümkün değildir. Zamanın var olması için değişim zorunludur. Değişimde ancak A-serisinde mümkün görünmektedir. A-serisi olmadan gerçek bir değişim de olmaz, B-serisi de var olamaz. McTaggart, geçmişte, şimdide ve gelecekteki olayları, gerçek ve mevcut şeyler olarak düşünür. Ona göre, zamansal akış, şimdinin hareket etmesiyle gerçekleşir. Olaylar önce gelecek, sonra şimdi ve daha sonra da geçmiş olurlar. Ancak bu olaylar, kiplerinde meydana gelen değişikliklerin dışında, diğer bütün açılardan ne ise, o'durlar. McTaggart'a göre, Şimdi olmak, var olmak anlamına gelmez, çünkü kipler var olan olayların nitelikleridir. Ona göre, geçmişlik, şimdilik ve geleceklik birbirini dışlayan uyumsuz niteliklerdir. McTaggart'a göre bir olay geçmiştir dersek, bu olayın ne şimdi ne de gelecek olduğunu gösterir. Geçmiş, şimdi ve gelecek birbirini dışlayan uyumsuz niteliklerdir ve bu sebeple, hareket eden bir Şimdi'nin varlığı çelişki doğurmaktadır (Erdem 2010: 55). Bu da sonuç olarak hem zamanın bir bütün olarak var olmadığını hem de A ve B-serisinin gerçekten var olmadığını gösterir (McTaggart 2010: 144).

Kipsiz Zaman Kuramı, zamansal kiplerin dış dünyada herhangi bir gerçekliğe tekabül etmediğini, Şimdi'nin ontolojik olarak ayrıcalıklı bir konumu olmadığını, evrenin tarihini oluşturan bütün olayların kipsiz olarak birlikte var olduğunu, zamansal oluş/akış fikrinin insanın dış dünyayla ilişkisinin bir sonucu olduğunu, algıdan bağımsız olarak düşünüldüğünde nesnelere arasında sadece değişmez ilişkilerin bulunduğunu savunmaktadır (Erdem 2010: 67). McTaggart'ın bu argümanı, Zikri Yavuz'un makalesinde şöyle özetlenmiştir:

1. Değişim zamana özeldir
2. Değişim A serisinin gerçek olmasını gerektirir.
3. A serisi çelişkilidir bu yüzden gerçek değildir.
4. Bu yüzden değişim yoktur.
5. Bu yüzden zaman yoktur (Yavuz 2012: 192).

Kipsiz Zaman Kuramı, Antikçağ'da zamanın ve oluşun olmadığını söyleyen Parmenides ve Zenon'da karşılığını bulmaktadır. Parmenides'in ve Zenon'un,

evrendeki genel var olma hali düşüncesi akla geldiğinde, bunun kipsel olarak ifadesi 'vardır' şeklindedir. Yani bu dilsel ifade Kipsiz Zaman Kuramına uygundur. Vardı, var olacak, var gibi ifadeler ise Kipli Zaman Teorisine uygundur ve bir oluşu, akışın varlığını, zamanın geçtiğinin vurgusunu bize göstermektedir. Birisi insandan bağımsız bir zaman anlayışını diğeri ise insanın dahil olduğu bir zaman anlayışını ön plana çıkarır.

Aslında öncelik ve sonralık ilişkisine göre zamanı anlamak, genel felsefe tarihi içinde çok yabancı bir konu değildir. Platon iki tür zaman anlatır. Biri sonsuz zaman ki bu Tanrıların zamanıdır, diğeri de sonlu zaman yani evren zamanıdır. Platon, insana has zamanda, yani evrendeki sonlu zamanda var olan öncelik-sonralık ilişkisini anlatır. Zamanın asıl formu aslında bölümlenmeye uygun değildir ama algılanan zamanda bir akış vardır ve bu akış ile önce-sonra düzeni oluşmaktadır. Platon, evrenin Tanrı tarafından sonsuz olana benzetilerek yaratıldığını söyler. Evreni sonsuz olana benzetmekte sadece zamanın yaratılmasıyla mümkün olacaktı. Gök yaratıldığında günler, aylar, yıllar yoktu ki bunlar hep zamanın parçalarıdır. Dolayısıyla bir ölmez, sonsuz zaman formu var ki, buna Aion denir, bir de evren ve gökler kurulduğunda ölümsüzlüğe benzetilerek yaratılan bir zaman var ki, buna da Kronos denir. Kronos algılanan, ölçülebilen zamanı ifade eder. Fakat asıl zaman formundan bahsetmek istiyorsak onda bölümlenme yapamayız. Yani geçmiş, gelecek ve şimdiki zaman diye bölemeyiz. Zaman içinde 'vardı, vardır, olacaktır' ifadeleri sadece gördüğümüz değişikliklerden kaynaklanan ifadelerdir. Yani insanın tecrübe ettiği zamana ait ifadelerdir. Bu durum sonsuz olan için geçerli değildir. Bunu insan zamanı ve tanrı zamanı diye de ayırabiliriz. Dildeki kipli kullanım da, yine zamanın bize dünyadaki görünüşünden kaynaklanır. Algısal dünya, zamanı, geçmiş ve gelecek diye böler. Ama Platon'a göre bu ölümsüz zaman için söz konusu olamaz. Sonsuz zamanın ya da Tanrısal zamanın görünüşü tektir ve bunu ifade ederken de geçmiş ve gelecek zaman formlarında kullanamayız. Çünkü Tanrı için öncelik ve sonralık yoktur. Dolayısıyla bunun dildeki ifadesi de sadece 'vardır' şeklinde olmalıdır. Geçmiş ve gelecek varsa orada önce ve sonra vardır. Önce ve sonra varsa orada değişim ve değişiklik vardır. Bu da evren içinde mümkündür. Ama asli zaman ya da ölümsüzlüğü çağrıştıran zaman içinde önce-sonra ve değişim yoktur. Platon'un bahsettiği asıl ve sonsuz zaman, kipsiz zaman teorisine uygunluk göstermektedir. Eğer kiplerle konuşuyorsak ölmez bir tözden bahsetmiyoruz demektir. Bu yüzden olan oldu, olan oluyor, olacak olur, yok olan yoktur gibi bütün sözler yanlıştır (Platon 1989: 38b). Dolayısıyla Platon'un Aion dediği Sonsuzlukla ilişkilendirilen zamanda öncelik-sonralık yoktur ve fakat Kronos denilen zamanda bu bölünme vardır ve dilimize de kipler şeklinde yerleşmiştir.

Platon'da karşımıza çıkan zamanın dilsel ifadelenişi, McTaggart'ın A-serisi ve B-serisi zaman anlayışına ön giriş bağlamındadır. Hem A-serisi zamandan hem de B-serisi zamandan bahseder ve asıl olanın, idea olanın, B-serisi zaman anlayışı olduğunu söyler. Fakat McTaggart gibi zamanın aslında gerçek dışı olduğunu iddia etmez. Zaman Platon'a göre ezeli ve ebedi bir karaktere sahip değil, tamamen Tanrı'nın bir ürünüdür. Zaman, evreni ölümsüzlüğe yaklaştıracak olan şeydir. Zamanı bu yüzden bölemeyiz. Onu geçmiş-gelecek-şimdiki zaman kipleriyle anlayamayız. Çünkü bu zamanı değişime hapsedmek demektir. Önce ve sonra varsa orada değişim, hareket vardır. Oysa zaman; değişimle, önce ve sonra ile anlaşılmaz. O, ölmez tözün örneğine göre yaratılmıştır.

Aristoteles'te zamanı tarif ederken “öncelik-sonralık ilişkisine göre hareketin sayısı” (2012: IV, 219b 1) diye bir tanım verir ve geçmiş zamanla gelecek zamanın sınırı olan ‘şimdiki an’ üzerinde durur ve B-serisi zamana dayanak oluşturur. An kavramı önemlidir çünkü geçmiş ve geleceği ben sadece bu kavramla tanıyabilirim. An, sınırdır ve bu sınır olmadan zamandaki geçiş fark edilemez. Fakat ‘an’ tam olarak ontolojik bir gerçekliğe de sahip değildir. Çünkü onu fark ettiğimiz anda zaten geçmiş zaman haline gelmektedir. Bu yüzden an için ‘farkındalık sınırı’ diyebiliriz.

Augustinus'ta da, McTaggart'ın aksine, zamanın bir gerçekliği vardır. Yani varlıkta, zihinde ve dilsel ifadelerde zamanın bir görünüşü vardır. Fakat zaman çeşitlerinden sadece şimdiki zamanın gerçek olduğunu söyler. Geçmiş ve gelecek zaman ancak şimdiki zaman olarak bulunur. Geçmişteki bir olay hafızamızda canlanan hayalleri ile vardır yoksa aynısını bir daha yaşama şansımız yoktur. Yani artık var olmayan çocukluğum artık var olmayan geçmiş zamanda bulunuyor. O günlerin hayallerine şimdiki zamanda bakıyorum. Gelecekle ilgili tahminlerde, şu andaki zamanda gerçeklik taşır. Gelecekte gerçekleşecek olaylar görülmüyor ama bunları gerçekleştirecek nedenler, belirtiler görülebiliyor ama bu da şimdiki zamanda mümkün oluyor, gelecek zamanda değil. Zihinde canlanan resimler şimdiki zamanda mevcuttur. Dolayısıyla geçmiş ve gelecek zaman yoktur. Bu yüzden zaman 3'e ayrılıyor, diyemeyiz. Şöyle diyebiliriz. Geçmişte yaşananların şimdiki zamanı, şimdi yaşananların şimdisi ve gelecekte yaşananların şimdiki zamanı. İşte bu 3 zaman benim ruhumda mevcut. Geçmişte yaşananlarla ilgili şimdi benim belleğim, Şimdi yaşananlarla ilgili şimdi doğrudan algı, gelecektekilerin şimdisi ise beklenti (Augustinus 2010: 378-381). Dolayısıyla Augustinus, her ne kadar şimdi vurgusu yapsa da gelecek ve geçmiş zamanın insan belleğinde var olmasından hareketle A-serisi zaman anlayışına dahildir diyebiliriz.

McTaggart, teorisinde zamanın gerçek dışı olduğunu vurgulayarak, şüpheli filozoflar sınıfına dahil edilebilir.

IV. SONUÇ

Bu çalışmada, filozofların zaman konusunda söylediklerinden hareketle, kaç çeşit zamandan bahsedildiği üzerine bir sınıflama denemesi gerçekleştirdik.

Felsefe tarihi boyunca zor bir konu olarak bahsi geçen zaman meselesini, her filozofun farklı bir yönde açıklamaya çalıştığını görmekteyiz. Bu, zaman meselesinin ne olduğuna dair verilen cevabın farklılaşmasından kaynaklanmaktadır. Zamanı anlatmak zordur çünkü zaman doğrudan algı dünyamızın içerisinde yer alan bir gerçeklik değildir. Bu yüzden felsefe dünyası içerisinde de zamanın ne olduğuna dair filozofların düşüncelerinin çeşitlendiğini görmekteyiz.

Bu çalışmada yaptığımız her bir sınıflama diğerlerini dışlar nitelikte değildir. Yani zamanla ilgili bir düşünür birden fazla sınıflamanın içerisine dahil olabilmektedir. Örneğin bir filozof hem nesnel hem döngüsel hem de kipli bir zaman anlayışından bahsedebilmektedir. Dolayısıyla burada, zaman üzerine farklı bakış açılarıyla filozofların zaman meselesini ele alışları anlatılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- ARISTOTELES. (2012). *Fizik*, çev: S. Babür, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ARISTOTELES. (2013), *Gökyüzü Üzerine*, Çev: S. Babür, Ankara: BilgeSu Yayınları.
- ARSLAN, Ahmet. (2010). İlkçağ Felsefe Tarihi 5- *Plotinus, Yeni Platonculuk ve Erken Dönem Hıristiyan Felsefesi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ARSLAN, Ahmet. (2012). İlkçağ Felsefe Tarihi 4- *Hellenistik Dönem Felsefesi: Epikürosçular Stoacılar Septikler-*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- AUGUSTINUS. (2010). İtiraf, çev. Ç. Dürüşken, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- BERGSON, Henri. (1986). *Yaratıcı Tekamül*, çev: Ş. Tunç, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- BERGSON, Henri. (1989). *Zihin Kudreti*, çev: M. Katırcıoğlu, İstanbul: MEB Yayınları.
- COPLESTON, Frederick. (1997). *Felsefe Tarihi cilt 1, Bölüm 2a Aristoteles*, çev: A. Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınları.
- ÇELİK, Celaleddin. (2010). *Sosyal Zaman ve Din*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- ÇÜÇEN, A. Kadir. (1996). "Ortaçağ Felsefesinde Zaman Kavramı", *Felsefe Dünyası*, Sayı: 20, ss. 73-79.
- DAUER, D. W. (1997). "Nietzsche ve Zaman Kavramı", çev: A. Tümertekin, *Cogito*, sayı: 11, ss. 83-100.
- DELEUZE, Gilles. (2007). *Kant Üzerine Dört Ders*, çev: U. Baker, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

- DUSSING, Klaus. (1980). "Objektive und subjektive Zeit. Untersuchungen zu Kants Zeittheorie und zu ihrer modernen kritischen Rezeption", *Kant-Studien*, Volume: 71, Issue: 1-4, ss. 1-34.
- ERDEM, Engin (2001). *Gazali ve Swinburne'de Tanrı-Zaman İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ERDEM, Engin. (2005). "Swinburne ve İlahi Zamansallık", *AÜİFD*, XLVI, Sayı: II, ss: 231-257 ;
- ERDEM, Engin. (2010). "Zaman ve Kip", *Felsefe Tartışmaları*, sayı: 44, ss. 49-72.
- ERKIZAN, H. Nur & ÇÜÇEN, A. Kadir. (2013). *Felsefe Tarihi 1- Antik Çağ ve Orta Çağ Felsefesi Tarihi*, Ankara: Sentez Yayıncılık.
- GLOY, Karen. (2008). *Philosophiegeschichte der Zeit*, München: Wilhelm Fink Verlag.
- HEGEL, G. W. F. (1986). *Tinin Görüngübilimi*, çev: A. Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi.
- HEGEL, G. W. F. (1997). *Doğa Felsefesi 1-Mekanik*, çev: A. Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi.
- HEGEL, G. W. F. (2011). *Tarihte Akıl*, çev: O. Sezer, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- HEIDEGGER, Martin. (2011). *Varlık ve Zaman*, çev: K. H. Ökten, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- HUSSERL, Edmund. (2015). İçsel Zaman Bilincinin Fenomenolojisi Üzerine, Der. Martin Heidegger, çev: M. Keskin, İstanbul: Avesta Yayınları.
- KANT, Immanuel. (1993). *Arı Usun Eleştirisi*, çev: A. Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınları.
- KOJEVE, Alexandre. (2004). *Hegel Felsefesine Giriş*, çev: S. Hilav, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KOVANLIKAYA, Aliye. (2003). "Leibniz ve McTaggart'ın Cevherin Birliği Sorununa Yaklaşımları", *Felsefe Dünyası*, sayı: 38/2, ss. 93-106.
- KUR'AN-I KERİM MEALİ. (2011), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- McTAGGART, John Ellis. (2010). "Zamanın Gerçekdışılığı", çev: N. Şimşek, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, sayı: 17, ss. 131-145.
- ÖKTEM, Niyazi. (1974). "Stoisizm", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, cilt: 40, sayı: 1-4, ss. 590-621.
- PLATON. (1989). *Timaios*, çev: E. Güney, L. Ay, İstanbul: MEB Yayınları.
- SMITH, Quentin. (2007). "Zaman ve Varoluş Dereceleri: Bir 'Dereceli Şimdilik' Kuramı", çev: T. Sağlam, *Felsefe Tartışmaları*, sayı: 39, ss. 69-91.
- STREUBEL, Thorsten. (2006). *Das Wesen Der Zeit - Zeit und Bewusstsein bei Augustinus, Kant und Husserl*, Würzburg: Verlag Königshausen & Neumann.
- TOPAKKAYA, Arslan. (2008). "Geçmiş Zaman Gerçekten 'Geçmiş' midir?", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1 / 4, s: 566-573.
- TOPAKKAYA, Arslan. (2013). *Felsefe, Din ve Kültür'de Zaman*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- YAVUZ, Zikri. (2012). "Modern Zaman Teorileri ve Zamanın Gerçekliği", *Felsefe Dünyası*, sayı: 56/2, ss. 189-201.

ÇOCUK ŞUBE MÜDÜRLÜĞÜNDE ÇALIŞAN POLİS MEMURLARININ İKİNCİL TRAVMATİK STRES DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ*

Bülent TANSEL**
Aygül TUNÇ***
Mehmet GÜNDOĞDU****

Atıf/©: Tansel, Bülent; Tunç, Aygül; Gündoğdu, Mehmet, (2015). "Çocuk Şube Müdürlüğünde Çalışan Polis Memurlarının İkincil Travmatik Stres Düzeylerinin İncelenmesi", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 8, Sayı 2, Aralık 2015, ss. 675-688

Özet: Bu çalışmanın amacı, Çocuk Şube Müdürlüğü/Büro Amirliğinde çalışan polis memurlarının ikincil travmatik stres belirtilerinin psikolojik dayanıklılık, sosyal destek ve dünyaya ilişkin varsayımları ile ilişkisi incelemektir.

Bu çalışma bir büyükşehirde Çocuk Şube Müdürlüğü/Büro Amirliğinde çalışan toplam 92 (80 erkek ve 12 kadın) polis memuru ile yürütülmüştür. Katılımcıların yaş ortalaması 40,27'dir. Araştırmanın verileri, Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği, Yetişkinler için Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği, Dünyaya İlişkin Varsayımlar Ölçeği ve Algılanan Çok Yönlü Sosyal Destek Ölçeği ile toplanmıştır.

Yaş, cinsiyet, çalışma süresi, psikolojik dayanıklılık, algılanan çok yönlü sosyal destek, dünyaya ilişkin varsayımlar ölçekleri puanlarının travma sonrası stres belirtileri ölçeği puanlarını yordayıp yordamadığını incelemek amacıyla verilere aşamalı çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır.

Araştırma bulgularına göre kendilik algısı, özel birisinden algılanan sosyal destek, yaşamın rastlantılara dayalı olduğuna inanç ve mesleki deneyim süresi değişkenlerinin travma sonrası stres belirtileri puanlarını yordadığı görülmüştür. Bulgular ilgili alanyazın ışığında tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: İkincil Travmatik Stres Belirtileri, Psikolojik Dayanıklılık, Dünyaya İlişkin Varsayımlar, Sosyal Destek.

Makale Geliş Tarihi: 15.04.2015/ Makale Kabul Tarihi: 19.11.2015

* Bu çalışma 1-17 Kasım 2014 tarihinde Antalya'da yapılan 6. Uluslararası Risk Altında ve Korunması Gereken Çocuklar Sempozyumu'nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halini kapsamaktadır.

** Dr., Toros Üniversitesi İİBF Psikoloji Bölümü, 4. Sınıf Emniyet Müdürü, e-posta: tansel46@hotmail.com.

*** Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, e-posta: aygultunc@gmail.com.

**** Doç. Dr. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi, e-posta: mhgundogdu@gmail.com.

Examining Secondary Traumatic Stress Levels Of Police Officer Employed Inpolice Juvenile Branch/ Bureau Office

Citation/©: Tansel, Bülent; Tunç, Aygül; Gündoğdu, Mehmet, (2015). "Examining Secondary Traumatic Stress Levels Of Police Officer Employed Inpolice Juvenile Branch/Bureau Office", Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 8, Issue 2, December 2015, pp. 675-688

Abstract: *The aim of the present research is to examine the relationship between secondary traumatic stress symptoms and psychological resiliency, social support, and assumptions about world on police officers working in police juvenile branch/ bureau office.*

The study group consisted of 92 police officers (80 male; 12 female) working in police juvenile branch/bureau office in a metropolitan city in Turkey. Mean age of participants was 40,27. The data were gathered by using of Post Traumatic Stress Symptoms Inventory, Psychological Resilience Inventory for Adults, Assumptions about World Inventory and Perceived Multidirectional Social Support Inventory. Stepwise linear regression analysis was employed to the data.

According to research result, self perception subscale scores of Psychological Resilience Inventory, social support gathered from a significant person, incidentality assumption and length of service predicted Post Traumatic Stress Symptoms Inventory scores.

The finding of the study was discussed according to related literature.

Keywords: *Secondary Traumatic Stress Symptoms, Psychological Resilience, Assumptions About The World, Social Support.*

I. GİRİŞ

Polis memurları işlerinin doğası gereği kendi kişisel güvenliklerini ya da başkalarının güvenliklerini tehlike içinde bırakan olumsuz olaylarla karşı karşıya kalmaları psikolojik stres yaşamalarına neden olmaktadır. Polis memurlarının yaşadıkları psikolojik stresin iki kaynağı olduğu bildirilmektedir (Conn ve Butterfield, 2013:273). Bu kaynaklardan biri travmatik olaylardan kaynaklanabilen işlemsel stres, diğeri ise personel azlığı gibi nedenlerden kaynaklanabilen kurumsal streştir. İşlemsel stres, memurların da içinde olduğu silahlı çatışmalar gibi birincil travmatik stresten ve başkalarının mağduriyetlerine ardı ardına maruz kalma gibi ikincil travmatik stresten oluşmaktadır (Conn ve Butterfield, 2013:273).

İkincil travmatik stres doğrudan travmatik olay yaşayan kişi ya da kişilerle bir profesyonel ilişki içinde olarak travmaya dolaylı maruz kalma olarak tanımlanmaktadır (Bride, Robinson ve Yegidis, 2004:27). Diğer bir ifadeyle, ikincil travmatik stres önemli bir başka kişinin travmatik bir olayı yaşadığının bilinmesi ve travmatize ya da mağdur olmuş kişiye yardım etme ya da yardım etme isteğinin sonucunda ortaya çıkan doğal davranışlar ve duygulardan oluşmaktadır (Figley, 1995; Akt. Figley, 2002:1435). Belirtiler Travma Sonrası Stres Bozukluğunda (TSSB) olduğu gibi travmatik materyalin tekrar yaşantılanması, travma uyarıcılarından ve duygularından kaçınma ve fiziksel uyarılmanın artmasını içermektedir (Bride ve diğerleri, 2004:28).

İkincil travmatik stres kavramı genel kavramdır (Jenkins ve Baird, 2002:423)ve alanyazında ikincil travmatik stres çatısı altında birkaç kavramın kullanıldığı görülmektedir. Bu kavramlardan biri olan vekaleten travmatizasyon (vicarious traumatization) klinisyenlerde- terapistte ya da sosyal çalışmacıda- danışanın travma yaşantısına maruz kaldığı bilgisinin ya da danışanla kurulan empatik ilişkinin sonucunda oluşan stres belirtilerinden oluşmaktadır (Pearlman ve Maclean, 1995:558). Yardım ilişkisinden dolayı zamanla terapistin kendisini, başkalarını ve dünyayı yaşantılama biçiminde kalıcı değişim meydana gelmekte ve bilişsel şemaları etkilenmektedir (Baird ve Kracen, 2006:182). Vekaleten travmada odak bilişsel süreçtedir, ikincil travmatik streste ise belirtiler daha çok TSSB benzemektedir ve belirtiler vekaleten travmaya oranla daha kısa sürmektedir (Figley, 2002: 1436).

Bir diğer kavram olan şefkat yorgunluğu (compassion fatigue), bir gerginlik durumu olarak klinisyenin ya da terapistin, travmatik olayı yaşayan ve olayla ilgili uyarıcılardan kaçınan travmatize olmuş danışanla ilgili zihninin sürekli meşgul olmasından kaynaklanmaktadır (Figley, 2002:1437). Şefkat yorgunluğu ikincil travmanın yerine kullanılmasına rağmen, ikincil travma birçok popülasyona uygulanabilen, şefkat yorgunluğu ise sadece yardım profesyonellerine (sosyal çalışmacı, klinikçiler vb.) uygulanan bir kavramdır (Elwood, 2011). Travma mağdurlarıyla ilgili çalışan bir diğer kavram ise tükenmişliktir. Maslach ve Jackson(1986) tükenmişliği, genel olarak insanlarla yüz yüze etkileşimi gerektiren, iş ortamlarındaki stres yapıcı durumlara yönelik olarak gelişen bir sendrom olarak tanımladıkları görülmektedir. Şefkat yorgunluğu ve tükenmişlik süreç içinde gelişirken, ikincil travmatik stres ve vekaleten travma aniden ortaya çıkan durumlar olarak görülmektedirler (Newell ve MacNeil, 2010:60).

Bir başkasının travma yaşantısına şahit olarak ya da maruz kalarak ortaya çıkan ikincil travmatik stres belirtileriyle ilgili çalışmaların sonuçları özellikle

çocukların yaşadıkları travmatik olaylara şahit olan ve bu konuyla ilgili çalışan personellerde daha sık görüldüğünü göstermektedir. Örneğin, Cornille ve Meyers (1999:15) çalışmasında çocuk koruma servislerinde çalışan personelin %37'sinin, ikincil travmayla ilişkili duygusal zorlanma yaşadıkları bulgusuna ulaşmıştır. Aile içi şiddete yönelik çalışan personellerle yapılan bir başka çalışmada da çalışanların %47'nin TSSB tanısı için ölçütleri karşıladıkları bildirilmiştir (Slattery ve Goodman, 2009:1367). Benzer şekilde, çocuk koruma ile ilgili ilk müdahalede yer alan polis memurları da ikincil stres belirtileri gösteren grup olarak nitelenmektedir. MacEachern (2011:113) çocuk korumada çalışan detektiflerin yarısının ikincil travmatik stres yaşadıkları bulgusuna ulaşmıştır. Yine internet çocuk sömürüsü ile ilgili görev yapan polis memurlarının ikincil travmatik stres yaşadıkları bildirilmektedir (Burns, Morley, Bradshaw ve Domene, 2008:27).

Polis memurlarının yaşadıkları travmatik olaylar sonrası psikolojik stresin yaygınlığı ile ilgili çalışmalar genellikle birincil travmatik stres belirtileri üzerinden yürütülmekte ve bu çalışmaların sonuçları, TSSB açısından belirtilerin %6 ve %9 arasında değiştiğini göstermektedir (Marchand, Boyer, Nadeau ve Martin, 2013:31-34). Yurt içinde terör mağduru polislerle yapılan çalışmanın sonucunda polis memurlarının %16,9'unun TSSB belirtileri yaşadıklarını sonucuna ulaşılmıştır (Gültekin, Ekici ve Tepe, 2011:30). Bununla birlikte gerek yurt dışında gerek yurt içinde yapılan çalışmalarda genel olarak toplumda TSSB belirtilerinin %7 ve %10 arasında değiştiği bildirilmektedir (Karancı, Aker ve Işıklı, 2011; Kessler, Sonnega, Bromet, Hughes ve Nelson, 1995; Kessler, Chiu, Demler ve Walters, 2005). Görüldüğü gibi polis memurlarında olumsuz etkilere maruz kalmalarına rağmen travma sonrası stres belirtileri beklenenden düşük çıkmaktadır.

Polis memurlarında beklenenden düşük çıkan TSSB belirtilerini güçlülük bakış açısı ya da psikolojik dayanıklılık gibi alternatif modeller ve kavramlarla açıklamak mümkündür (Russ, Lonne ve Darlington, 2009). Psikolojik dayanıklılığın tanımlanması ve ölçülmesi ile ilgili alanyazında farklı bakış açıları yer almasına rağmen (Ör., Luthar, Cicchetti ve Becker, 2000; Masten, 2001), psikolojik dayanıklılık genel olarak stres ve değişen talepler karşısında dayanma, iyileşme ve büyüme olarak tanımlanabilir (Weltman, Lamon, Freedy ve Chartrand, 2014:72). Polis memurlarıyla yapılan çalışmaların sonuçları doğrudan travmaya maruz kalmış polis memurlarında psikolojik dayanıklılığın yüksek olduğu yönündedir (Galatzer-Levy, Madan, Neylan, Henn-Haase ve Marmar, 2011:7).

Travma sonrası stres belirtilerinin düşüklüğü ile ilişkili diğer bir etmen travmatik olay sonrası alınan sosyal destektir (Brewin, Andrews ve Valentine, 2000; Ozer, Best, Lipsey ve Weiss, 2003). Sosyal destek, stresli yaşam olaylarında tampon etkisi göstererek stresin zararlı etkisini azaltmakta ya da temel bir etki göstererek iyilik halinin artmasına katkı sunmaktadır (Cohen ve Wills, 1985:311). Yeni Zelanda'da polis memurlarında çalışma arkadaşlarından, meslek danışmanlarından ve iş dışındaki bireylerden alınan sosyal desteğin düşük düzey TSSB ile ilişkili olduğu belirtilmektedir (Stephens, Long ve Miller, 1997:310). Yine polis memurlarıyla yürütülen nitel bir çalışmada, sosyal desteğin ikincil travma belirtilerinin yüksekliğinde engel bir etmen olduğu belirtilmektedir (Conn ve Butterfield, 2013:287).

Bireylerin travma sonrası tepkilerinin düzeylerini belirleyen diğer bir etmen, travma öncesi dünyaya ve kendisine ilişkin varsayımlarının olumsuz yönde değişip değişmediğidir. Janoff-Bulman (1989:117-120) her bireyin kendisine ve dünyaya ilişkin varsayımları olduğunu ve bu varsayımların güvenlik ve iyilik-hali içerdiğini belirtmektedir. Bu varsayımlar şunlardır: Dünyanın iyiliği varsayımı (benevolence of world) kişisel olmayan dünyayı ve insanları olumlu ya da olumsuz olarak görmeyi, dünyanın anlamlılığı varsayımı (meaningfulness of the world) iyi ve kötü sonuçların dağılımına ilişkin inançlarını, kendilik değeri varsayımı (self-worth) bireyin kendisini yönelik olumlu bakış açısını, kendilik kontrolünü ve kötü talihe karşı şanslı olarak algılamasından oluşmaktadır. Bireyin olumsuz olaylar sonrasında dünyaya ve kendisine ilişkin bu varsayımları parçalanmaktadır. Travmatize olmuş yetişkinlerin dünyaya ilişkin algıları travmatize olmayan gruplara göre farklılık göstermekte ve travmatize grup diğer gruba göre insanları ve dünyayı ilişkin iyilik varsayımları azalmakta ve dünyayı anlamsız olarak algılamaktadırlar (Magwaza, 1999:626-627). Polis memurlarıyla yapılan bir çalışmada, polis akademisi öğrencileriyle polis memurlarının dünyaya ilişkin varsayımlarının kendilik değeri varsayımları açısından değişmediğini, fakat dünyanın iyiliğine yönelik varsayımların öğrencilerin lehinde, dünyanın anlamlılığına ilişkin varsayımların memurların lehine anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Colwell, Lyons ve Garner, 2012:63).

Polis memurlarının yaşadıkları TSSB belirtilerini etkileyen etmenler ile ilgili çalışmalar daha çok birincil travmatik stres belirtileriyle ilgilidir. Fakat polis memurları ile ilgili yapılan çalışmaların sonuçları, polisler tarafından işle ilgili stresli ve travmatik olarak algılanan durumların hırpalanmış çocuklar (Violanti ve Aron, 1994) ile aile üyelerinin ve çocukların yer aldığı olaylar olduğunu (Patterson, 2001), diğer bir ifadeyle çocukların maruz kaldığı

travmatik yaşantılar olarak algıladıklarını göstermektedir. Türkiye’de çocuk koruma ya da çocuklara yönelik işlenen suçlarla ilgili güvenlik birimi Çocuk Şube Müdürlüğü/Büro Amirliğinde çalışan polis memurlarıdır (Emniyet Genel Müdürlüğü Çocuk Şube Müdürlüğü/Büro Amirliği Kuruluş, Görev ve Çalışma Yönetmeliği, 2001). Bu anlamda çocuklara yönelik işlenmiş suçlarla ilgilenen ilk resmi birim olan Çocuk Şube Müdürlüğü/Büro Amirliğinde çalışan polis memurlarının çocukların travmatik yaşantılarına maruz kalmaktan dolayı travmaya ilişkili stres belirtileri gösterme açısından risk altında oldukları söylenebilir. Türkiye’de polis memurlarıyla ilgili çalışmaların daha çok tükenmişlik üzerinden yürütüldüğü görülmekte ve polislerin tükenmişlik yaşadıkları alanyazında sıklıkla vurgulanmaktadır (Murat, 2003; Okyay, 2009; Soysal, 2010; Şanlı ve Akbaş, 2008). Bununla birlikte alanyazında çocuk polisleriyle ve çocuk polislerinde travmatik stres belirtilerine yönelik çalışmaların düşüklüğü dikkat çekmektedir. Bu anlamda çocuk suçluluğu ve çocuk korumaya yönelik çalışan polis memurlarda travmatik belirtiler ve ilişkili etmenler, çocuk şube/büro amirliğinde çalışan personelin yaşam kalitesi ve iş gücünü kalitesini arttıracak etmenleri belirlemede etkili olacaktır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, Çocuk Şube Müdürlüğü/Büro Amirliğinde çalışan polis memurlarının işlemsel stres kaynaklarını ve ilişkili etmenleri belirlemektir. Bu çalışmada, ikincil travmatik stres belirtileri bu belirtilerin psikolojik dayanıklılık, sosyal destek ve dünyaya ilişkin varsayımları ile ilişkisi belirlenerek alanyazına katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

II. YÖNTEM

A. Araştırma Grubu

İl Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından alınan izinlerin ardından, çalışma bir büyükşehirde Çocuk Şube Müdürlüğü/Büro Amirliğinde çalışan toplam 92 (80 erkek ve 12 kadın) polis memuru ile yürütülmüştür. Katılımcıların yaş ortalaması 40,27’dir.

B. Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu: Araştırmacılar tarafından hazırlanan bu formda, katılımcıların cinsiyetleri, yaşları, eğitim düzeyleri ve mesleki deneyim süresine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Trauma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği: Ölçek Şahin, Batıgün ve Yılmaz (2001) tarafından, PosttraumaStressDisorderChecklist (PCL) (Weathers ve diğerleri, 1994), Impact of Events (Horowitz ve diğerleri, 1979) ve DissociativeExperiencesSurvey’den (Carlson ve Putnam, 1986) alınan

maddelerle 1999 Marmara depremi sonrasında Milli Eğitim Bakanlığı ve UNICEF tarafından yürütülen Psikososyal Okul Projesi'nde görev alan öğretmenlerden elde edilen verilerle geliştirilmiştir. Ölçek kaçınma, tekrarlayan düşünceler ve fizyolojik uyarılma alt boyutlarından oluşan 36 maddeden oluşmaktadır.

Ölçeğin ölçüt bağıntılı geçerliğine ilişkin yürütülen analiz sonucunda travma sonrası stres belirtileri ölçeği toplam puanı ve alt ölçeklerinin KSE ile .49 ve .69 ($p < .05$) arasında değişen anlamlı düzeyde korelasyonlara sahip oldukları bulgusuna ulaşılmıştır ($N = 232$, $p < .001$). Ölçeğin güvenilirliğine ilişkin yürütülen analiz sonucunda alt ölçekler için .89 ve .91 ($N = 265$) arasında değişen Cronbach alfa iç tutarlık katsayıları elde edilmiştir (Şahin ve diğerleri, 2001).

Yetişkinler için Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği: Friborg, Barlaug, Martinussen, Rosenvinge ve Hjemdal, (2005) tarafından geliştirilen yetişkinler için psikolojik dayanıklılık ölçeğinin Türkçe uyarlaması Basım ve Çetin (2011) tarafından gerçekleştirilmiştir. 33 maddeden oluşan ölçekte, yapısal stil, gelecek algısı, aile uyumu, kendilik algısı, sosyal yeterlilik ve sosyal kaynaklar olarak altı boyut yer almaktadır. Ölçeğin hem öğrenciler hem de işgören yetişkinler üzerinde yürütülen Test-tekrar test güvenilirliği Pearson korelasyon katsayıları; kendilik algısı için 0,72 ($p < 0,01$), gelecek algısı için 0,75 ($p < 0,01$), yapısal stil için 0,68 ($p < 0,01$), sosyal yeterlilik için 0,78 ($p < 0,01$), aile uyumu için 0,81 ($p < 0,01$) ve sosyal kaynaklar için 0,77 ($p < 0,01$) şeklinde ortaya çıkmıştır (Basım ve Çetin, 2011). Yine ölçeğin Cronbach Alfa katsayıları öğrenci örnekleme için 0,66 ile 0,81 arasında, çalışan örnekleme için de 0,68 ile 0,79 arasında değiştiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Bunlara ek olarak, doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ki-kare istatistiğinin serbestlik derecelerine oranı öğrenci ve çalışan gruplar için sırasıyla (χ^2/df [$\chi^2=1008$, $df=480$]) 2,1 ve 2,3 (χ^2/df [$\chi^2=1104$, $df=480$]); kök ortalama kare yaklaşım hatası (RMSEA) 0,053 ve 0,055; Tucker-Lewis indeks (TLI) değeri 0,91 ve 0,90; karşılaştırmalı uyum indeks (CFI) değeri ise 0,92 ve 0,91 olarak hesaplanmıştır.

Dünyaya İlişkin Varsayımlar Ölçeği: Travmatik olaylara maruz kalan ve kalmayan bireylerin temel varsayımlarının değişip değişmediğine ilişkin veri elde etmek amacıyla Janoff-Bulman (1989) tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçe uyarlaması, Yılmaz (2008) tarafından gerçekleştirilmiştir. Özgün formunda 32 madde bulunan ölçeğin Türkçe uyarlaması sonucunda 25 maddeden oluştuğu sonucuna ulaşılmıştır. Faktör analizi sonucunda ölçeğin “kişisel talihe inanç” (şans varsayımı), “dünyanın iyiliğine inanç” (iyilik

varsayımı), olayların önceden kontrol edilebileceğine inanç”(kontrol varsayımı), “yaşamın rastlantılara dayalı olduğuna inanç” (rastlantısallık varsayımı), “olumlu benlik inancı”(kendilik değeri varsayımı) ve “dünyanın adil olduğuna inanç” (adalet varsayımı) olmak üzere altı faktörden oluştuğu sonucuna ulaşılmıştır. Ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı tüm ölçek için .81 olarak hesaplanırken, her bir alt boyut için şöyle sıralanmaktadır: Kişisel talihe inanç için .85, dünyanın iyiliğine inanç için .79, olayların önceden kontrol edilebileceğine inanç için .75, yaşamın rastlantılara dayalı olduğuna inanç için .77, olumlu benlik inancı için .63ve dünyanın adil olduğuna inanç için .64 olarak hesaplanmıştır.

Algılanan Çok Yönlü Sosyal Destek Ölçeği: Zimet, Dahlem, Zimet ve Farley, (1988) tarafından aile, arkadaş ve özel bir insan olmak üzere üç önemli sosyal destek açısından algılanan sosyal desteği ölçek için geliştirilen 12 maddelik bir ölçektir. Ölçeğin Türkçe uyarlaması Eker ve Arkar (1995) tarafından yürütülmüş ve ölçeğin üç boyutunun Türk toplumunda da geçerli olduğu sonucuna ulaşılmışlardı. Eker, Arkar ve Yıldız (2000) diğer bir çalışmada Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısını psikiyatrik, ameliyat olan ve normal grup için .83 ve .91 arasında değiştiği sonucuna ulaşılmışlardır.

C. Verilerin Analizi

Yaş, Cinsiyet, Çalışma süresi, Psikolojik dayanıklılık ölçeğinin kendilik algısı, gelecek algısı, yapısal stil, sosyal yeterlilik, aile uyumu ve sosyal kaynak alt ölçekleri, Algılanan çok yönlü sosyal destek ölçeğinin aileden, arkadaş ve özel bir insan alt ölçekleri, Dünyaya ilişkin varsayımlar ölçeğinin rastlantı varsayımı, şans varsayımı, iyilik varsayımı, kontrol varsayımı, kendilik değeri varsayımı, adalet varsayımı alt ölçekleri puanlarının Travma sonrası stres belirtileri ölçeği puanlarını yordayıp yordamadığını incelemek amacıyla verilere aşamalı çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır.

III. BULGULAR

Travma sonrası stres belirtileri ölçeği puanlarına ilişkin çoklu regresyon analizi sonucunda dört değişik regresyon modeli elde edilmiştir. Buna göre kendilik algısı, özel birisinden algılanan sosyal destek, yaşamın rastlantılara dayalı olduğuna inanç ve mesleki deneyim süresi değişkenlerinin travma sonrası stres belirtileri puanlarını yordadığı görülmüştür. Regresyon modeline ilişkin bulgular Tablo 1.'de sunulmaktadır.

Tablo 1. Polis Memurlarının Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği Puanlarının Yordanmasına İlişkin Aşamalı Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi ve Regresyon Eşitliği

Yordayıcı değişken	B	R	R ²	F	Anlamlılık düzeyi (p)	t	Anlamlılık düzeyi (p)
Kendilik algısı	-1,267	,445	,198	22,251	,0000	-3,068	,003
Özel destek	-,863	,485	,235	13,652	,0000	-2,824	,006
Rastlantılara inanç	,966	,528	,278	11,314	,0000	2,427	,017
Mesleki deneyim	-3,501	,563	,317	10,103	,0000	-2,224	,029
Sabit	62,918					6,636	,000

Travma Sonrası Stres Belirtileri' = 62,918- 1,267 Kendilik algısı -.863 özel birisinden destek + ,966 Rastlantılara inanç - 3,501 Mesleki deneyim

Travma sonrası stres belirtileri ölçeği puanlarına ilişkin çoklu regresyon analizi sonucunda psikolojik dayanıklılık ölçeğinin kendilik algısı alt ölçeği için korelasyon katsayısı R=.445 elde edilirken, sırasıyla özel birisinden sosyal destek alıp alınmaması korelasyon katsayısının .485'e, yaşamın rastlantılara dayalı olduğuna inanç değişkenin eklenmesiyle .528'e ve mesleki deneyim eklenmesiyle .563'e yükseldiği görülmektedir. Değişkenlerin dördü birlikte ele alındığında bu değişkenlerin travma sonrası stres belirtileri ölçeği puanları varyansının %31.7'sini açıkladıkları görülmektedir.

Bunun yanında, yaş, cinsiyet, psikolojik dayanıklılık ölçeğinin gelecek algısı yapısal stil, sosyal yeterlilik, aile uyumu ve sosyal kaynak alt ölçekleri, algılana çok yönlü sosyal destek ölçeğinin aile ve arkadaş alt ölçekleri, dünyaya ilişkin varsayımlar ölçeğinin şans varsayımı, iyilik varsayımı, kontrol varsayımı, kendilik değeri varsayımı ve adalet varsayımı alt ölçekleri puanlarının ise travma sonrası stres belirtileri ölçeği puanlarını yordamadığı görülmüştür.

Travma sonrası stres belirtilerini en iyi yordayan değişkenin psikolojik dayanıklılık ölçeğinin kendilik algısı alt ölçeğinin olduğu görülmektedir ve kendilik algısı TSSB puanlarının %20'sini yordamaktadır.

IV. TARTIŞMA

Çocuk polislerinde ikincil travmatik stres belirtileri olarak ele alınan TSSB'ye yönelik ölçümler, polis memurlarının kendilik algılarının TSSB belirtilerini en iyi yordayan değişken olduğunu göstermiştir. Diğer bir ifadeyle çocuk polislerinde kendilik algılarının yüksekliğinin ikincil travmatik

stres belirtilerinin düşüklüğüyle ilişkili olduğu görülmektedir. Psikolojik dayanıklılığın önemli bir boyutu olan kendilik algısı bireyin var olan güçlülüğüne ve yeteneklerine yönelik algısı olarak tanımlanabilir (Fiborg ve diğerleri, 2005:30). Ayıca, travma sonrası stres belirtileri ile ilgili meta-analiz çalışmalarında öz-değer ve öz-yeterliğin travmaya uyumu etkileyen önemli değişkenler olduğu bildirilmektedir (Lamp, 2013:124-127). Öz-yeterlik inancı bireyin kendilik değerlendirmesini başa çıkabilecek kapasitede olduğu yönünde güçlendirmektedir ve böylece bireyin çeşitli başa çıkma çabalarına girmelerini sağlamaktadır (Benight ve Bandura, 2004:1144). Benzer bulguyu Pietrantonio ve Prati (2008) de arama kurtarma çalışanlarında ikincil travmatik stres belirtilerinden olan şefkat yorgunluğunu öz-yeterlik inancının yordadığını bildirmektedirler. Böylece kişinin kendisi ile ilgili olumlu yönde algılamalarının ikincil travmatik stres belirtilerinin düşüklüğü için önemli bir değişken olduğu söylenebilir.

Sosyal desteğin, travma sonrası stres belirtilerini azaltan bir etken olarak belirtilmesinin yanı sıra (Brewin ve diğerleri, 2000; Ozer ve diğerleri, 2003) polis memurlarında sosyal desteğin TSSB belirtilerinde koruyucu bir etmen olarak ele alındığı görülmektedir (Conn ve Butterfield, 2013; Marchand ve diğerleri, 2013). Bu çalışmada özel bir insandan alınan sosyal desteğin ikincil travma belirtilerinin düşüklüğünü yordadığı görülmektedir. Algılanan Çok Boyutlu Sosyal Destek ölçeğinin uyarılama aşamasında özel bir insan, aile ve arkadaş dışında flört, nişanlı, akraba, komşu, doktorlar ve benzeri farklı birisi olarak tanımlanmaktadır (Eker ve diğerleri, 2001:19). Bununla birlikte, Stephens ve diğerlerinin (1997) çalışmalarının sonuçları polis memurlarında iş arkadaşları ve süpervizörden alınan desteğin TSSB belirtileriyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda özel bir insanın açılımıyla ilgili daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

Bu çalışmanın analizleri sonucunda yaşamın rastlantılara dayalı olduğuna inancının TSSB belirtilerini yordayan *üçüncü değişken olduğu ve TSSB belirtilerini yükselttiği bulgusuna ulaşılmıştır. Rastlantısallık varsayımına göre bazı insanlar başlarına gelen belli olaylarla ilgili şans etmenine ve olayla ilgili "anlamlandırma" yapmanın yolu olmadığına inanmakta, dolayısıyla olayla ilgili anlamsızlık yaşamaktadırlar. Birey rastlantısallığa güçlü bir şekilde inandığında, adalet ya da kontrol edilebilirliğin olumsuz olaylar üzerinde etkili olacağına inancı kaybolmakta ve kendisini olumsuz sonuçlardan koruyabilecek bir şey olmadığına inanmaktadırlar (Janoff-Bulman, 1989). Rastlantısallık varsayımının TSSB düzeyini yükselten bir değişken olduğu sonucu alanyazınla da paralellik göstermektedir (Dınvar, 2011; Webb ve Whitmer, 2001).*

Çocuk polislerinde mesleki deneyim süresi ikincil travma belirtilerini yordamaktadır ve TSSB ile negatif korelasyon göstermektedir. Bir başka ifade ile mesleki deneyim arttıkça TSSB belirtileri azalmaktadır. Elde edilen bu sonucu hazırlıklılık varsayımı ile açıklamak mümkündür. Hazırlıklılık varsayımına göre gelecekte olabilecek olaylar yordanamaz fakat yaşanabilecek olaylara karşı hazır olma durumu vardır. Yardım çalışanları açısından travmatik olaylar beklendik ve karşılaşılabilecek olaylar olduğu için ikincil travmatik stres yaşamaları olasılığı düşmektedir (Vickio, 2000: Akt. Yılmaz, 2007:142). Polis memurları açısından incelendiğinde ise mesleki deneyim süresi ile yaşanan stres belirtileri arasındaki ilişkinin yönünün çelişkili olduğu görülmektedir. Örneğin, Güney Afrikalı polis memurlarında meslekteki daha fazla sürenin vekâleten travmatizasyonu yükselttiği bildirilmektedir (van Lelyveld, 2008). Türkiye’de yürütülen bir çalışmada ise mesleki deneyim süresi düşük olan polislerde tükenmişlik düzeyinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Soysal, 2010). Bu bulgular ışığında çocuk polislerinde mesleki deneyim süresi ile ikincil travmatik stres belirtileri arasındaki ilişkilere yönelik daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

Bu çalışmada çocuksuçluluğu ve çocukların maruz kaldıkları travmatik yaşantılara şahit olan çocuk polisleriyle yürütülmüştür. Yürütülen bu çalışmanın sonuçları çocuk polislerinin psikolojik yönden güçlenmelerini sağlayacak önemli koruyucu etmenleri belirlemesi açısından da değerlendirilebilir. Çocuk polislerinin kendilerine yönelik algılarını olumlu yönde arttıracak, sosyal destek ağlarını genişletecek ve aynı zamanda dünyaya ve kendisine yönelik algılarını şans ve rastlantısallık varsayımlarından uzaklaştıracak çalışmalara gereksinim olduğu görülmektedir. Ayrıca mesleki deneyim süresinin de travmatik belirtileri azaltan bir etmen olduğu göz önüne alındığında tecrübeli polislerin çocuk polisi olarak çocuk korumaya yönelik çalışmalarda daha etkili olabilecekleri ifade edilebilir. Bununla birlikte, çalışma bir büyükşehirde çalışan çocuk polisleriyle yürütülmüştür. Çalışmanın daha büyük örnekleme tekrarlanarak çocuk polislerinde ikincil travmatik stres belirtileri ve ilişkili etmenlerin belirlenmesi uygun olacaktır.

KAYNAKÇA

- BAIRD, Katie., and Kracen, Amanda, C., (2006). "Vicarious Traumatization and Secondary Traumatic Stress: A Research Synthesis", *Counseling Psychology Quarterly*, Vol.19, No.2, Pp. 181-188.
- BASIM, Nejat, H. ve Çetin, Fatih, (2011). "Yetişkinler İçin Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği'nin Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması", *Türk Psikiyatri Dergisi*, Cilt. 22, S.2, Ss.104-114.
- BENİGHT, Charles, C., and Bandura, Albert. (2004). "Social Cognitive Theory of Posttraumatic Recovery: The Role of Perceived Self-Efficacy", *Behavior Research And Therapy*, Vol. 42, Pp.1129-1138.
- BREWİN, Chiris, R., Andrews, Bernice., and Valentine, John, D. (2000). "Meta-Analysis of Risk Factors For Posttraumatic Stress Disorder in Trauma-Exposed Adults", *Journal Of Consulting And Clinical Psychology*, Vol. 68, No.5, Pp. 748-766.
- BRİDE, Brian. E., Robinson, Margaret. M., Yegidis, Bonnie., and Figley, Charles, R. (2004), "Development and Validation of The Secondary Traumatic Stress Scale", *Research On Social Work Practice*, Vol.14, Pp. 27-35.
- BURNS, Carolyn, M., Morley, Jeff., Bradshaw, Richard., and Domene, José. (2008), "The Emotional Impact On and Coping Strategies Employed By Police Teams Investigating Internet Child Exploitation", *Traumatology*, Vol. 14, Pp. 20-31.
- COHEN, Sheldon., and Wills, Thomas. A. (1985), "Stress, Social Support, and The Buffering Hypothesis", *Psychological Bulletin*, Vol. 98, Pp. 310-357.
- COLWELL, Lori. H., Lyons, Phillip. M. and Garner, Randall. (2012), "The World Assumptions of Police Officers and Academy Cadets: Implications For Response To Trauma", *Applied Psychology In Criminal Justice*, Vol. 8, No. 1, Pp. 54-67.
- CONN, Stephanie. M., and Butterfield, Lee. D. (2013), "Coping With Secondary Traumatic Stress By General Duty Police Officers: Practical Implications", *Canadian Journal of Counselling and Psychotherapy*, Vol.47, No. 2, Pp. 272-298.
- CORNILLE, Thomas, A., and Meyers, Tracuy, W. (1999), "Secondary Traumatic Stress Among Child Protective Service Workers: Prevalence, Severity and Predictive Factors", *Traumatology*, Vol.5, No. 1, Pp. 15-31.
- DINVAR, Parvaneh, Ebrahim. (2011), *Trauma Sonrası Stres, Dünyaya İlişkin Varsayımlar ve Tanrı Algısı Arasındaki İlişki*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- EKER, Doğan., Arkar, Haluk. ve Yıldız, Hülya. (2001), "Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği'nin Gözden Geçirilmiş Formunun Faktör Yapısı, Geçerlik Ve Güvenirliliği", *Türk Psikiyatri Dergisi*, Cilt. 12, S.1, Ss. 17-25.
- ELWOOD, Lisa. S., Mott, Juliette., Lohr, Jeffrey. M., and Galovski, Tara, E. (2010), "Secondary Trauma Symptoms in Clinicians: A Critical Review of The Construct, Specificity, and Implications For Trauma-Focused Treatment", *Clinical Psychology Review*, Vol. 31, Pp. 25-36.
- EMNİYET GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ÇOCUK ŞUBE MÜDÜRLÜĞÜ/Büro Amirliği Kuruluş, Görev ve Çalışma Yönetmeliği (2001), *Resmî Gazete*, 13/04/2001 24372.
- FIGLEY, Charles, R (2002), "Compassion Fatigue: Psychotherapists' Chronic Lack of Self-Care", *Psychotherapy In Practice*, Vol. 58, No. 11, Pp.1433-1411.
- FRİBORG, Oddgeir., Barlaug, Dag., Martinussen, Monica., Rosenvinge, Jan. H., and Hijemdal, Odin. (2005), "Resilience in Relation To Personality and Intelligence", *International Journal of Methods In Psychiatric Research*, Vol. 14, No. 1, Pp. 29-42.

- GÜLTEKİN, Erdoğan., Ekici, Niyazi. ve Tepe, Fatih. (2011), "Terör Mağduru Polislerde Trauma Sonrası Stres Bozukluğu Belirtilerinin Değerlendirilmesi", *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, Cilt. 2, S. 1, Pp. 25-36.
- JANOFF-BULMAN, Ronnie. (1989), "Assumptive Worlds and The Stress of Traumatic Events: Applications Of The Schema Construct", *Social Cognition*, Vol. 7, Pp. 113-136.
- JENKINS, Sharon. R., and Baird, Stephanie. (2002), "Secondary Traumatic Stress and Vicarious Trauma: A Validation Study", *Journal of Traumatic Stress*, Vol. 15, No. 5, Pp. 423-432.
- KARANCI, Nuray., Aker, A. Tamer. ve Işıklı, Sedat. (2011), *Travmatik Yaşantısı Olan Yetişkinlerde Trauma Sonrası Stres Bozukluğu Ve Trauma Sonrası Gelişim: Boylamsal Bir Çalışma*, (TÜBİTAK SOBAK Proje No:109K592). http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?keyword=travmaands_f=1andcommand=TARAandthe_page=andthe_ts=andvtadi=TPRJandwid=3. (Erişim tarihi: 03.110.2014).
- KESSLER, Ronald. C., Chiu, Wai, Tat., Demler, Olga. and Walters, Ellen. E. (2005), "Prevalence, Severity, And Comorbidity of Twelve-Month DSM-IV Disorders in The National Comorbidity Survey Replication (NCS-R)," *Archives of General Psychiatry*, Vol. 62, No. 6, pp. 617-627.
- KESSLER, Ronald, C., Sonnega, Amanda., Bromet, Evelyn., Hughes, Michael., and Nelson, Christopher. B. (1995), "Posttraumatic Stress Disorder in the National Comorbidity Survey", *Archives of General Psychiatry*, Vol. 52, pp. 1048-1060.
- LAMP, Kristen. (2013), *Personal and Contextual Resilience Factors and Their Relations to Psychological Adjustment Outcomes Across the Lifespan: A Meta - Analysis*, (Doktora tezi).http://ecommons.luc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1672andcontext=luc_diss(Erişim tarihi: 27.09.2014)
- LUTHAR, Suniya, S., Cichetti, Dante., and Becker, Bronwyn. (2000), "The Construct Of Resilience: A Critical Evaluation and Guidelines For Future Work", *Child Development*, Vol. 71, Pp. 543-562.
- MACEACHERN, Alison. (2011), *An Exploration Into The Experiences Of Police Officers Who Investigate Child Protection Cases And Secondary Traumatic Stress*, (Doktora Tezi). <Http://Discovery.Dundee.Ac.Uk/Portal/En/Theses.Html>. (Erişim Tarihi: 28.09.2014)
- GALATZER-LEVY, Isaac, R., Madan, Anita., Neylan, Thomas. C., Henn-Haase, Clare. and Marmar, Charles. R. (2011), "Peritraumatic And Trait Dissociation Differentiate Police Officers With Resilient Versus Symptomatic Trajectories of Post Traumatic Symptoms", *Trauma Stress*, Vol. 24, No. 5, Pp. 557-565.
- MAGWAZA, A. S. (1999), "Assumptive World of Traumatized South African Adults", *The Journal of Social Psychology*, Vol. 139, No. 5, Pp. 622-630.
- MARCHAND, André., Boyer, Richard., Nadeau, Céline. and Martin, Mélissa. (2013), *Predictors Of Posttraumatic Stress Disorders In Police Officers-Prospective Study*. (Research Report R-786). The Institut De Recherche Robert-Sauvé En Santé Et En Sécurité Du Travail (IRSST): <Http://Www.Irsst.Qc.Ca/En/-Irsst-Publication-Predictors-Of-Posttraumatic-Stress-Isorders-En-Police-Officers-Prospective-Study-R-786.Html>. (Erişim Tarihi: 12.10.2014)
- MASLACH, Chistina. and Jackson, Susan. E. (1986), *Maslach Burnout Inventory Manual, 2nd Edition*, Palo Alto, Consulting Psychologist Press.
- MASTEN, Ann, S., (2001), "Ordinary Magic: Resilience Processes in Development", *American Psychologist*, Vol. 56, Pp. 227-238.
- MURAT, Mahmut. (2003), "Emniyet Görevlilerinin Tükenmişlik Durumları", *Polis Bilimleri Dergisi*, Cilt. 5, S. 2, Ss. 95-108.

- NEWELL, Json, M., and Macneil, Gordon, A. (2010), "Professional Burnout, Vicarious Trauma, Secondary Traumatic Stress, And Compassion Fatigue: A Review Of Theoretical Terms, Risk Factors, And Preventative Methods For Clinicians And Researchers", *Best Practices In Mental Health*, Vol. 6, No. 2, Pp.57-68.
- OZER, Emily., Best. Suzanne., Lipsey, Tami. and Weiss, Daniel, S. (2003), "Predictors of Posttraumatic Stress Disorder And Symptoms in Adults: A Meta-Analysis", *Psychological Bulletin*, Vol. 129, No. 1, Pp. 52-73.
- OKYAY, Nuriye. (2009), *Emniyet Teşkilatına Bağlı Okullardan Mezun Olup Çevik Kuvvet Şube Müdürlüğünde Görev Yapan Polislerin Psikolojik Hizmet Algıları, İş Doymumu ve Tükenmişlik Düzeyinin İncelenmesi*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, , Adana.
- PATTERSON, George, T. (2001), "Reconceptualizing Traumatic Incidents Experienced By Law Enforcement Personnel", *Journal of Disaster And Trauma Studies*, Vol. 2, Pp. 1-8.
- PEARLMAN, Laurie. Anne., and Mac Ian, Paula, S. (1995), "Vicarious Traumatization: An Empirical Study Of The Effects of Trauma Work On Trauma Therapists", *Professional Psychology: Research and Practice*, Vol. 26, No. 6, Pp. 558-565.
- PİETRANTONİ, Luca., and Prati, Gabriele. (2008), "Resilience Among First Responders", *African Health Sciences*, Vol. 8, No. S, Pp. 14-20.
- RUSS, Erica., Lonne, Bob., and Darlington, Yvonne. (2009), "Using Resilience To Reconceptualize Child Protection Workforce Capacity," *Australian Social Work: The Journal Of The Association of Social Workers*, Vol. 62, No. 3, Pp. 324-338.
- SLATTERY, Suzanne, M., and Goodman, Lisa, A., (2009), "Secondary Traumatic Stress Among Domestic Violence Advocates: Workplace Risk and Protective Factors", *Violence Against Women*, 15, 1358-1379.
- SOYSAL, Abdullah. (2010), "Polislerde Tükenmişlik: Bazı Demografik Değişkenler Açısından K.Maraş Emniyet Müdürlüğünde Bir Araştırma", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İ.İ.B.F. Akademik Araştırmalar Ve Çalışmalar Dergisi (Prof. Dr. Alaeddin Yavaşca Özel Sayısı)*, Haziran, Ss. 55-80.
- STEPHENS, Christine., Long, Nigel., and Miller, Ian. (1997), "The Impact of Trauma And Social Support on Post-Traumatic Stress Disorder in New Zealand Police Officers", *Journal Of Criminal Justice*, Vol. 25, Pp. 303-314.
- ŞAHİN, Nesrin. Hisli., Batıgün-Durak, Ayşegül, D. ve Yılmaz, Banu. (2001), *Öğretmenler İçin Psikolojik Bilgilendirme ve Paylaşım Grupları*. Milli Eğitim Bakanlığı-UNICEF Psikososyal Okul Projesi Değerlendirme Çalışması.
- ŞANLI, Savaş, ve Akbaş, Turan. (2008), "Adana İlinde Çalışan Polislerin Tükenmişlik Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Polis Bilimleri Dergisi*, Cilt. 10, No. 2, Ss. 1-24.
- VAN LELYVELD, Chantelle, Rene. (2008), *The Experience of Vicarious Trauma By The Police Officers Within The South African Police Service in The Limpopo Province*. (Doktora Tezi). [Http://Ul.Netd.Ac.Za/Handle/10386/759](http://Ul.Netd.Ac.Za/Handle/10386/759). (Erişim Tarihi: 22.10.2014)
- VİOLANTİ, John, M., and Aron, Fred. (1994), "Ranking Police Stressors", *Psychology Reports*, Vol. 75, Pp. 824-826.
- WEBB, Marcia. and Whitmer, Kara, J. Otto. (2001), "Abuse History, World Assumptions, and Religious Problem Solving", *Journal For The Scientific Study of Religion*. Vol. 40, No. 3, Pp. 445-453.
- WELTMAN, Gershon., Lamon, Jonathan., Freedy, Elan., and Chartrand, Donald. (2014), "Police Department Personnel Stress Resilience Training: An Institutional Case Study", *Global Advances In Health And Medicine*, Vol. 3, No. 2, Pp. 72-79.
- YILMAZ, Banu. (2007), "Yardım Çalışanlarında Travmatik Stres", *Klinik Psikiyatri*, Cilt. 10, Ss. 137-147.

ARAŞTIRMA GÖREVLİLERİNİN KENDİNİ SABOTAJ EĞİLİMLERİNİN İNCELENMESİ

Hilal BÜYÜKGÖZE*
Feyza GÜN**

Atıf/©: Büyükgöze, Hilal; Gün, Feyza, (2015). "Araştırma Görevlilerinin Kendini Sabotaj Eğilimlerinin İncelenmesi", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 8, Sayı 2, Aralık 2015, ss. 689-704

Özet: Bu çalışmanın öncelikli amacı, araştırma görevlilerinin kendini sabotaj düzeylerinin belirlenmesidir. Çalışma kapsamında, katılımcıların kendini sabotaj düzeylerinin cinsiyet, medeni durum, kıdem ve kadro durumu gibi kategorik değişkenlere göre farklılaşp farklılaşmadığının belirlenmesi de amaçlanmıştır. Nicel araştırma yaklaşımının benimsendiği bu araştırmanın çalışma grubunu İstanbul ve Ankara'da devlet üniversitelerinde istihdam edilen araştırma görevlileri (N=408) oluşturmaktadır. Veriler, Jones ve Rhodewalt (1982) tarafından geliştirilen ve Türkçe adaptasyon çalışması Akın (2012) tarafından gerçekleştirilen 6lı Likert tipi 25 maddeden oluşan "Kendini Sabotaj Ölçeği-KSÖ" ile toplanmıştır. Veriler, 2014-2015 akademik yılının bahar döneminde online olarak toplanmıştır. Çalışma kapsamında toplanan verilerin analizinde aritmetik ortalama, standart sapma, t testi ve ANOVA'dan yararlanılmıştır. Kullanılan ölçeğin yapı geçerliği AMOS'ta yürütülen doğrulayıcı faktör analizi ile güvenilirliği ise Cronbach alfa değeri ile incelenmiştir. Araştırma sonucunda, araştırma görevlilerinin kendini sabotaj eğilimlerinin görece düşük olduğu ve çalışma kapsamında incelenen demografik değişkenlere göre ise eğilimlerinin anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kendini Sabotaj; Araştırma Görevlisi; Devlet Üniversitesi; Sabotaj Stratejileri; DFA.

Makale Geliş Tarihi: 10.09.2015/ Makale Kabul Tarihi: 27.11.2015

* Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, e-posta: buyukgoze@hacettepe.edu.tr

** Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, e-posta: feyzagun@hacettepe.edu.tr

An Investigation of Research Assistants' Self-Handicapping Tendencies

Citation/©: Büyükgöze, Hilal; Gün, Feyza, (2015). "An Investigation of Research Assistants' Self-Handicapping Tendencies", Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 8, Issue 2, December 2015, pp. 689-704

Abstract: The primary aim of the present study is to determine the self-handicapping levels of research assistants. Within the study, it has also aimed to investigate whether the self-handicapping levels of participants differ in relation to gender, marital status, tenure, and cadre status. Having adopted quantitative research approach, the current study's participants were research assistants (N=408) working in state universities located in İstanbul and Ankara. The data was collected by "Self-Handicapping Scale (SHS)", consisting of Likert type 6-point 25 items, developed by Jones and Rhodewalt (1982) and adapted into Turkish by Akın (2012). The data was gathered during the 2014/2015 academic year's spring term by a program on the internet. The data was analyzed by mean, standard deviation, t test and ANOVA. The construct validity of the scale used in the study was tested by confirmatory factor analysis conducted by AMOS, and the reliability of the SHS was tested by calculating Cronbach alpha internal consistency coefficient. Results showed that research assistants' self-handicapping tendencies are relatively low, and the demographic variables investigated within the study did not vary their tendencies significantly.

Keywords: Self-Handicapping; Research Assistant; State University; Sabotage Strategies; CFA.

I. GİRİŞ

İnsanlar, yaşamları boyunca hem eğlenceli ve sevindirici hem de bir o kadar tatsız ve zor birçok deneyim yaşar, bu doğrultuda dünyayı algılar ve kendilerini gerçekleştirirler. Bu yaşantılar aracılığıyla, kişiler kendilerine yönelik farklı algılar da geliştirirler.

Bireylerin çoğu için öz-saygısını ve öz-değerini koruyabilme, onların öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır. Bazı kişiler, öz-saygıyı başarı ya da yetenek ile doğrudan ilişkilendirir ve çevresi tarafından da o şekilde değerlendirildiğini düşünür. O nedenle bu bireyler, başarısızlık durumunda bunun toplumsal açıdan yetersizlik veya yeteneksizlik olarak değerlendirileceğinden kaygılanarak bu durumu mümkün olduğunca dışarı yansıtılmaya ya da başarısızlığı hem kendisi hem de çevresi için rasyonel kılacak stratejilere başvurma girişiminde bulunurlar. Bireylerin, hem kendi öz-saygılarını muhafaza edebilme hem de

çevrelerinin kendisi hakkındaki düşüncelerine şekil verip kontrol edebilme arzusu ile psikolojik anlamda yarattığı bu stratejik girişimler, “kendini sabotaj” olarak nitelendirilmiş ve yurtdışı kaynaklı alanyazında son yıllarda sıklıkla araştırmalara konu olmuştur.

A. Kavramsal çerçeve

İlk olarak Jones ve Berglas (1978) tarafından kavramsallaştırılan “kendini sabotaj” yapısı, özellikle de 2000’li yılların başında araştırmacıların dikkatini çekmiş ve çeşitli açılardan incelenmiştir. Kendini sabotaj, ilk olarak “*bireyin, başarısızlığı dışsallaştırma, başarıyı ise içselleştirme imkânı tanıyan bir eylem ya da performans alanını seçmesi*” olarak ifade edilmiştir (Jones ve Berglas, 1978, s. 406). Arkin ve Baumgardner (1985, s.170) ise kendini sabotajı, “*bir bireyin öz-benliğine yönelen bir tehdidi, aktif bir şekilde performansını etkileyebilecek engelleyici unsurlar arayarak ya da yaratarak bertaraf etme ve böylelikle başarısızlığı için ikna edici nedensel bir açıklama bulma girişimi*” olarak tanımlamıştır (akt. Hirt, McCrea ve Boris, 2003).

İnsanlar bazen başarı elde etmekten vazgeçip, bireysel öz-yeterlik algılarını koruyabilme ya da daha da yükseltebilme güdüsüyle performanslarını engelleyici etmenler yaratma yolunu tercih eder (Jones ve Berglas, 1978). Birey, başarısızlık durumunda, başarısızlığını o engele atfederek dışsallaştıracak, başarılı olduğunda ise tüm engellere ve olumsuzluklara rağmen başarılı olabildiğini söyleyip, başarısının kaynağını içselleştirecektir. Bu şekilde birey hem başarı hem de başarısızlık durumunda kazançlı görünmektedir. Örneğin, sınav akşamı ders çalışmayıp sinemaya gitmeyi tercih eden bir öğrenci, o sınavdan başarısız olduğunda başarısızlığını zekâsı ya da yeteneğindeki herhangi bir kusura değil, ders çalışmamasına bağlayarak düşük performansının kaynağını dışsallaştıracaktır. Ancak, aynı sınavdan başarılı olması durumunda ise bunu çalışmadığı halde başarılı olduğu için keskin zekâsı ya da kuvvetli hafızasına dayandıracak ve başarısının kaynağını içselleştirecektir (Hirt, McCrea ve Boris, 2003, s. 177).

Kendini sabotaj eğilimi alanyazında *davranışsal* ve *sözel* olmak üzere iki kategoriye ayrılmıştır. Davranışsal kendini sabotaj, bireyin performansını direkt olarak etkiler ve kasıtlı olarak yapılır. Davranışsal sabotajda birey bulunduğu durumu ya da görevini kasıtlı olarak zorlaştırır. Davranışsal sabotaj stratejileri arasında, alkol ve madde kullanımı (Zuckerman ve Tsai, 2005), görevini yerine getirmede yeterince çaba sarf edilmemesi (Hirt ve diğerleri, 2003) ya da görevin ertelenmesi (Akça, 2012; Meyer, 2000) örnek olarak verilebilir. Sözel kendini sabotaj ise kişinin içinde bulunduğu

koşulların ya da ortamın olumsuz ya da yetersiz olduğunu ve bu durumun da başarısızlığına neden olduğunu savunması şeklinde ifade edilmektedir. Sözel sabotaj stratejileri arasında ise hastalık ileri sürülmesi (Hirt vd., 2003), kaygılı ve stresli ruh hali (Leondari ve Gonida, 2007), koşulların yetersiz ya da olumsuz bulunması (Leary ve Shepperd, 1986) ve iş ya da takım arkadaşının yetersiz ya da uyumsuz bulunması (Luginbuhl ve Palmer, 1991) örnek olarak gösterilebilir. Sözel stratejiler, bireyin performansı üzerinde davranışsal sabotaj stratejileri kadar etkili olmamakla beraber her iki strateji şekli de bireyin öz-yeterlik algısı ve benlik saygısını korumaya yönelik kullandığı araçlardır.

Bireylerin kendini sabotaj eğilimlerinin bazı psikolojik yapılar ile aynı yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkilerinin olduğu ampirik çalışma sonuçlarıyla da belirlenmiştir. Bireylerin kendini sabotaj eğilimi gösterme düzeylerinin, depresyon, endişe, kaygı ve stres (Leondari ve Gonida, 2007; Sahraç, 2011; Zuckerman ve Tsai, 2005) düzeyleri ile pozitif yönlü ilişkisi olduğu ve depresyon, endişe ve stresin kendini sabotaj eğiliminin önemli birer yordayıcısı olduğu rapor edilmiştir. Kendini sabotaj eğilimi yüksek düzeyde seyreden bireylerin, düşük performans sergileme eğiliminde oldukları (Brown ve Kimble, 2009; Leondari ve Gonida, 2007) ve iş yaşamlarında içsel motivasyonlarının da düştüğü belirlenmiştir (Zuckerman ve Tsai, 2005).

Alanyazın incelendiğinde, kendini sabotajın, benlik saygısı ile yakın ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Bazı çalışmalar (Hirt, Deppe ve Gordon, 1991; Martin ve Brawley, 2002; Mello-Goldner ve Jackson, 1999; Prapavessis ve Grove, 1998; Pulford, Johnson ve Awaida, 2005; Rhodewalt ve Hill, 1995; Thomas ve Gadbois, 2007; Tice ve Baumeister, 1990) benlik saygısı düşük bireylerin kendini sabotaj eğilimlerinin daha yüksek olduğunu rapor ederken, Gündoğdu (2013) bireylerin benlik saygısı düzeyleri istatistiksel analizler ile kontrol edildiğinde kendini sabotaj eğilimlerinin farklılaşmadığını belirlemiştir. Ayrıca, kendini sabotaj eğiliminin değişken benlik saygısı ile arasındaki ilişki de incelenmiştir. Değişken benlik saygısına sahip bireylerin, düşük ya da yüksek benlik saygısı olan bireylere göre daha çok sabotaj eğiliminde oldukları görülmüştür (Newman ve Wadas, 1997; Zuckerman ve Tsai, 2005). Bu durumun ise, benlik saygısı değişken olan bireylerin değerlendirmeci dönütlere karşı daha hassas olmaları ve öz-görüşleriyle daha ilgili olmalarından kaynaklandığı ifade edilmiştir (Kernis, 2005; Kernis, Cornell, Sun, Berry ve Harlow, 1993).

Kendini sabotaj eğiliminin, bireylerin geçmişindeki yaşantılarından etkilenerek ortaya çıktığı varsayımına dayalı olarak yürütülen bazı araştırmalarda anne-baba tutumları derinlemesine incelenmiştir. Want ve Kleitman (2006), bireylerin ortaya koyduğu sabotaj eğilimlerinin çocukluklarındaki anne ilgisi

ile yakından ilişkili olduğunu belirtmiştir. Yalnız (2014) kendini sabotaj ile anne-baba tutumlarının istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkisinin olduğunu belirtirken, demokratik anne-baba tutumlarının kendini sabotaj eğilimini azalttığını ancak koruyucu ve otoriter anne-baba tutumlarının sabotaj eğilimini tetiklediğini rapor etmiştir. Bu bulgunun tersine, Shields (2007) ise otoriter anne-baba tutumunun bireylerin kendini sabotaj eğiliminde bir düşüş sağladığını ifade etmiştir.

Kendini sabotaj eğiliminin, kişilerin hata yapma korkusu ya da sosyal algı kaygısından kaynaklanabileceği görüşünden (Jones ve Berglas, 1978) hareketle, bu yönde de çalışmalar yürütülmüştür. Araştırmalar, bireylerin sabotaj eğilimlerinin mükemmeliyetçilik eğilimleri ile yüksek korelasyonlu olduğunu göstermiştir (Doebler, Schick, Beck ve Astor-Stetson, 2000; Kearns, Forbes ve Gardiner, 2007; Pulford, Johnson ve Awaida, 2005). Ayrıca, sosyal algı kaygısı daha yüksek olanların, düşük olanlara göre daha çok sabotaj eğilimi gösterdikleri belirtilmiştir (Mello-Goldner ve Jackson, 1999; Shepperd ve Arkin, 1989b).

Sabotaj eğiliminin bireysel ve fiziksel özellikler ve bireylerin ruh hali ile de ilişkisi incelenmiştir. Smederevac, Novovic, Milin, Janicic, Pajic ve Biro (2003), kendini daha az çekici bulan bireylerin, daha sık sabotaj eğiliminde olduklarını rapor etmiştir. Savunmacı kötümserlerin ise yine daha çok sabotaj stratejilerine başvurduğu belirlenmiştir (Elliot ve Church, 2003; Martin, Marsh, Williamson ve Debus, 2003). Bireylerin ruh halinin, sabotaj eğilimleri üzerindeki etkisini araştıran çalışmalar ise ilginç bulgulara ulaşmıştır. Pozitif ruh halinin, bireylerin kendini sabotaj eğilimlerini arttırdığı (Alter ve Forgas, 2007), mutlu insanların başarılı olduklarında içsel yüklemeye eğilimli oldukları, yani başarıyı kendilerine mal ettikleri, ancak başarısızlık durumunda kendilerinde herhangi bir kusur bulmaktan kaçındıkları görülmüştür (Forgas, 1994). Aksine, genel olarak mutsuz insanların başarılı olmaları halinde kendilerine az pay çıkardığı ve başarısız olduklarında bu durumu kendilerine mal ettikleri belirlenmiştir. O nedenle, mutlu bireylerin benlik saygısını koruma isteğinin daha yüksek olduğu ve bunun sonucu olarak da daha sık sabotaj stratejilerine başvurdukları ifade edilmiştir (Forgas, Bower ve Moylan, 1990). Anlı (2011) da psikolojik iyi olma ile kendini sabotaj eğilimi arasında aynı yönlü doğrusal bir ilişki olduğunu rapor etmiştir. Zuckerman ve Tsai (2005) ise tam tersine bireylerin ruh hali olumsuz olduğunda kendini sabotaj eğilimlerinin arttığını belirtmiştir. Benzer şekilde, adet öncesi sendromu yaşayan kadınların bu dönemde yaşadıkları düzensiz ruh hali dahil olmak üzere tüm semptomlarını, kendini sabotaj eğilimlerine aracı olarak kullandıkları da bildirilmiştir (Mello-Goldner ve Jackson, 1999).

Akça (2012) ve Meyer (2000) akademik açıdan kendini sabotaj eğiliminde olan kişilerin aynı zamanda akademik erteleme davranışı da gösterdiğini belirtmiştir. Benzer şekilde, çeşitli araştırma bulguları kendini sabotaj eğilimi yüksek olan bireylerin, düşük akademik performans ortaya koyduğunu göstermiştir (Akça, 2012; Garcia, 1995; Midgley, Arunkumar ve Urđan, 1996; Midgley ve Urđan, 2001; Rhodewalt ve Hill, 1995; Rhodewalt ve Davison, 1986; Schwinger, Wirthwein, Lemmer ve Steinmayr, 2014; Urđan ve Midgley, 2001). Chorba, Was ve Isaacson (2012) akademik kimlik gelişimi ile akademik başarının aynı yönlü bir ilişkisinin olduğunu ve akademik başarısı düşük kişilerin daha sık kendini sabotaj eğilimi gösterdiklerini rapor etmiştir. Bu bulgulara paralel şekilde, Mamaril, Usher ve Coyle (2013) kendini sabotaj eğiliminin matematik başarısı ile ters yönlü korelasyonuna dikkat çekerken, Shields (2007) sabotaj eğiliminin öğrencilerin genel not ortalaması ile ters yönlü ilişkisini ortaya koymuştur. Sabotaj eğiliminin, kontrol odağı ile ilişkisini inceleyen araştırmalar, eğilimin içsel (Akın, 2011) ve akademik kontrol odağı (Akça, 2012) ile ilişkisine işaret etmiştir. Bunun yanısıra, düşük öz-yeterlik algısının kendini sabotaj eğilimini arttırdığı da rapor edilmiştir (Mamaril, Usher ve Coyle, 2013; Pulford, Johnson ve Awaida, 2005).

A. Araştırmanın Amacı

Bireylerin kendini sabotaj eğilimlerinin hem insan psikolojisi hem de örgüt yaşamına ilişkin önemli doğurguları olduğu görülmektedir. O nedenle, bu çalışma kapsamında akademik hayatın hem genç hem de tamamlayıcı aktörleri olarak araştırma görevlilerinin kendini sabotaj eğilimlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Türkiye kaynaklı çalışmalar incelendiğinde, kendini sabotaj eğilimini konu alan yalnızca birkaç ampirik araştırma ve bitirilmiş üç tez çalışması olduğu görülmüştür (Akın, 2013; Anlı, 2011; Yalnız, 2014). İncelemeler esnasında ise araştırma görevlilerine yönelik bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu kapsamda, araştırmanın ulusal literatürdeki boşluğun giderilmesine katkı sağlayacağı da düşünülmektedir. Bu amaçlar doğrultusunda, araştırmanın problem cümlesi 'Katılımcı araştırma görevlilerinin kendini sabotaj eğilimleri ne düzeydedir?' şeklinde belirlenmiştir. Araştırmanın alt problemleri ise (1) Katılımcıların kendini sabotaj eğilimleri cinsiyet değişkenine göre fark göstermekte midir?, (2) Katılımcıların kendini sabotaj eğilimleri medeni durum değişkenine göre fark göstermekte midir?, (3) Katılımcıların kendini sabotaj eğilimleri kıdem değişkenine göre fark göstermekte midir? ve (4) Katılımcıların kendini sabotaj eğilimleri kadro durumu değişkenine göre fark göstermekte midir? olarak düzenlenmiştir.

II. YÖNTEM

Çalışmada, nicel araştırma yaklaşımı benimsenmiş ve bu doğrultuda nicel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır.

A. Katılımcılar

Araştırma kapsamında internet ortamında bir yazılım üzerinde hazırlanan ölçek formları, İstanbul ve Ankara’da görev yapmakta olan tüm araştırma görevlilerine e-posta aracılığıyla gönderilmiştir. Araştırmaya, 239 kadın ve 169 erkek olmak üzere toplamda 408 araştırma görevlisi katılım göstermiştir. Katılımcılar, medeni durumlarına göre incelendiğinde, 145 (% 35,5)’inin evli ve kalan 263 (% 64,5)’ünün ise bekâr olduğu görülmüştür. Araştırma görevlilerinin büyük çoğunluğunun (% 79,2) 1 ila 5 yıl arasında akademi tecrübesine sahipken, 85 (% 20,8)’inin ise 6 ve üzeri yıllık bir kıdeme sahip oldukları belirlenmiştir. Araştırma görevlilerinin görev yapmakta oldukları ya da tabi oldukları kadro durumları dikkate alındığında ise % 26 (n=106)’sının 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu’nun 33. maddesinin a bendine göre istihdam edildiği, % 30,4 (n=124)’ünün aynı kanunun 50. maddesinin d bendine göre, % 6,9 (n=28)’unun 35. maddesine göre çalıştığı ve % 36,8 (n=150)’ünün ise ÖYP (Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı) kapsamında görev yaptığı belirlenmiştir. En çok katılımcının ÖYP dahilinde istihdam edildiği görülmüştür.

B. Veri toplama aracı

Araştırma görevlilerinin kendini sabotaj düzeylerinin belirlenmesi amacıyla, Jones ve Rhodewalt (1982) tarafından geliştirilen “Kendini Sabotaj Ölçeği-KSÖ” kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçe uyarlama ve geçerlik-güvenirlik çalışmaları Akın (2012) tarafından yürütülmüştür. Ölçek, tek boyutta toplanan 25 maddeden oluşmaktadır. KSÖ, 6’lı Likert tipi bir veri toplama aracı olup madde seçenekleri “hiç katılmıyorum (1)” ile “tamamen katılıyorum (6)” arasında değişmektedir. Katılımcılar, ölçekten toplamda en düşük 25 puan ve en yüksek 150 puan alabilmektedirler. Elde edilen puanların karşılaştırmalı olarak yorumlanabilmesi amacıyla ölçeğin toplam puanı madde sayısına bölünerek 6’lı derecelendirme puanlarına dönüştürülmüştür. Ölçekten alınan düşük puanlar, katılımcıların kendini sabotaj düzeylerinin düşük olduğuna işaret ederken, ölçekten alınan yüksek puanlar bireylerin kendini sabotaj düzeylerinin yüksek seviyelerde izlediğini göstermektedir. KSÖ’de yer alan 8 madde ters kodlanmaktadır. Ölçekteki ters kodlanan maddelere örnek olarak, “Ne olursa olsun, her zaman elimden gelenin en iyisini yapmaya çalışırım” verilebilir. Ölçekteki diğer maddelere örnek olarak ise “Birçok insana göre daha keyifsizim”, “Şu andaki küçük zevkleri, gelecekteki büyük zevklere tercih

ederim” ve “*Bir sınava girmeden önce kendimi son derece kaygılı hissedirim*” gösterilebilir. KSÖ'nün orijinal Cronbach alfa değeri .79 olarak rapor edilmiştir. Ölçeğin iç tutarlılığı için bu araştırma kapsamında da Cronbach alfa değeri hesaplanmış ve .805 olarak bulunmuştur. Büyükoztürk (2011), .70 ve üzeri Cronbach alfa değerinin ölçeğin güvenilirliği için yeterli olduğunu ifade etmektedir. Ölçeğin tek boyutlu yapısı, AMOS programının (Arbuckle, 2006) 23.0 sürümünde uygulanan doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile sınanmıştır. DFA sonucunda elde edilen uyum iyiliği indeksleri şu şekildedir; [$\chi^2 = 1241,20$; $df = 275$; $\chi^2/df = 4,51$; $sRMR = .083$; $RMSEA = .093$; $AGFI = .77$; $GFI = .80$; $NFI = .69$; $CFI = .75$; $IFI = .75$]. Uyum indeksleri incelendiğinde değerlerin kabul edilebilir sınırların altında kaldığı tespit edilmiştir. Bu nedenle, DFA sonucunda sunulan modifikasyon önerileri değerlendirilmiş, madde 21 ile madde 22, sonrasında madde 7 ile madde 10 arasında modifikasyon önerileri dikkate alınmıştır. DFA sonucunda, ölçeğin uyum indeksleri ise [$\chi^2 = 985,95$; $df = 273$; $\chi^2/df = 3,61$, $RMSEA = 0,08$, $RMR = 0,078$, $GFI = 0,84$, $NFI = 0,74$, $CFI = 0,80$, $IFI = 0,80$, $AGFI = 0,81$] olarak hesaplanmıştır. RMSEA (Yaklaşık hataların ortalama karekökü) değerinin 0,8'in altında olmasının iyi uyuma ve 0,5'in altında olmasının ise çok iyi uyuma işaret ettiği rapor edilmiştir (Hu ve Bentler, 1999). Ayrıca ki-karenin serbestlik derecesine oranının ise 5,00'dan küçük olması gerekmektedir (Kline, 2005). Bu referanslara paralel olarak, KSÖ'nün tek boyutlu yapısının DFA ile test edilip doğrulandığını söyleyebiliriz. O halde, çalışma kapsamında kullanılan KSÖ, bireylerin kendini sabotaj düzeylerini ölçmek üzere yeterli düzeyde güvenilir ve geçerli bir veri toplama aracıdır.

C. Verilerin analizi

Araştırma kapsamında elde edilen veriler, ilk olarak ön incelemeye tabi tutulmuş ve veri dağılımı, homojenlik ve uç değerler açısından incelenmiştir. Veri setinde herhangi bir sorun ile karşılaşmadığı için uygun istatistiksel analizlere geçilmiştir. Katılımcıların kendini sabotaj düzeylerinin, cinsiyet, medeni durum ve kıdem gibi iki alt grubu bulunan değişkenlere göre farklılaşp farklılaşmadığı *t* testi ile analiz edilmiştir. Araştırma görevlilerinin, üç ya da daha fazla alt grubu olan “kadro durumuna” göre kendini sabotaj düzeylerinin farklılaşp farklılaşmadığı ise tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile incelenmiştir. Yürütülen ANOVA ile ortaya çıkan farkların hangi alt gruplar arasında olduğunun tespit edilmesinde ise post hoc testlerinden LSD'den yararlanılmıştır. Bu hesaplamaların tümü, IBM SPSS programının 18.0 sürümünde gerçekleştirilmiştir.

Araştırma dahilinde faydalanılan ölçeğin yapı geçerliği IBM AMOS yazılımının 23.0 sürümü ile yapılan doğrulayıcı faktör analizi ile test edilmiştir. Ölçeğin

güvenirliğinin belirlenmesi için ise Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı hesaplanmıştır.

III. BULGULAR

Çalışma kapsamında öncelikle, katılımcıların genel olarak kendini sabotaj düzeyleri incelenmiştir. Araştırma görevlilerinin kendini sabotaj düzeyleri Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların Kendini Sabotaj Eğilimlerine İlişkin Ortalama ve Standart Sapmaları

Ölçek	Ortalama	Standart sapma
Kendini Sabotaj	2,940	,603

Tablo 1’den de görüldüğü gibi araştırma görevlilerinin kendini sabotaj düzeylerinin ortalaması 2,940’tır. Buna göre katılımcı araştırma görevlilerinin kendini sabotaj eğilimleri görece düşük düzeydedir. Araştırma görevlilerinin kendini sabotaj eğilimlerine ilişkin ifade ettikleri görüşlere göre ortalama değeri en yüksek olan maddeler, “*Daha fazla çalışsaydım daha iyisini yapardım.*” (=4,60) ve “*Belki bir gün kendimi tamamen toparlayabilirim.*” (=3,90) olmuştur. Ortalama değeri en düşük olan ölçek maddeleri ise “*Mantıklı düşünmemi ve doğru şeyler yapmamı engelleyecek herhangi bir uyuşturucu veya ilaç almayı tercih etmem.*” (=1,48) ve “*Ne olursa olsun her zaman elimden gelenin en iyisini yapmaya çalışırım.*” (=1,79) şeklinde ifade edilen maddeler olmuştur.

Katılımcıların kendini sabotaj düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre istatistiksel açıdan farklılaşıp farklılaşmadığı ise yapılan *t* testi ile ortaya konulmuştur. *t* testi sonuçları Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2: Katılımcıların Kendini Sabotaj Eğilimlerinin Cinsiyet Değişkenine Göre *t* testi Sonuçları

Değişken	Gruplar	Sayı	Ort	Ss	Sd	t	p
Cinsiyet	Kadın	239	2,989	,593	406	-1,955	,51
	Erkek	169	2,872	,612			

$p > .05$

Tablo 2’de görüldüğü gibi araştırma görevlilerinin kendini sabotaj eğilimlerinin cinsiyet ($t_{(406)} = -1,955$, $p > .05$) değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. Bu bulgu kadın ve erkek araştırma görevlilerinin kendini sabotaj eğilimlerinin benzer düzeyde olduğuna işaret etmektedir.

Araştırma görevlilerinin, kendini sabotaj düzeylerinin medeni durum değişkenine göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesi için *t* testi yapılmıştır. *t* testi sonuçlarına Tablo 3'te yer verilmektedir.

Tablo 3: Katılımcıların Kendini Sabotaj Eğilimlerinin Medeni Durum Değişkenine Göre *t* testi Sonuçları

Değişken	Gruplar	Sayı	Ort	Ss	Sd	<i>t</i>	<i>p</i>
Medeni Durum	Evli	145	2,868	,599	406	1,815	,070
	Bekâr	263	2,981	,602			

$p > .05$

Tablo 3 incelendiğinde araştırma görevlilerinin kendini sabotaj düzeylerinin medeni durum ($t_{(406)} = 1,815$, $p > .05$) değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Buna göre hem evli hem de bekâr araştırma görevlilerinin kendini sabotaj eğilimleri benzer düzeydedir. Katılımcıların kendini sabotaj düzeylerinin, üniversite düzeyindeki hizmet yılı değişkenine göre istatistiksel olarak herhangi bir fark gösterip göstermediği *t* testi ile belirlenmiştir. Yürütülen *t* testi sonuçları Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4: Katılımcıların Kendini Sabotaj Eğilimlerinin Hizmet Yılı Değişkenine Göre *t* testi Sonuçları

Değişken	Gruplar	Sayı	Ort	Ss	Sd	<i>t</i>	<i>p</i>
Hizmet Yılı	1-5 yıl	323	2,912	,589	406	-1,920	,056
	6 yıl ve üzeri	85	3,052	,646			

$p > .05$

Tablo 4'ten de izlenebileceği gibi araştırma görevlilerinin kendini sabotaj düzeylerinin hizmet yılı ($t_{(406)} = ,056$, $p > .05$) değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. Ancak 6 yıl ve üzeri hizmet süresine sahip olan araştırma görevlilerinin kendini sabotaj eğilimlerinin ortalaması daha düşük hizmet süresine sahip olan meslektaşlarından daha yüksektir.

Araştırma görevlilerinin kendini sabotaj eğilimlerinin istihdam edildikleri kadro durumuna göre farklılaşıp farklılaşmadığı ise tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile incelenmiştir. Sonuçlar Tablo 5'te sunulmaktadır.

Tablo 5: Katılımcıların Kendini Sabotaj Eğilimlerinin Kadro Durumu Değişkenine Göre ANOVA Sonuçları

Değiş.	Grp.	Varyans Kaynağı	Kar. Top.	Sd	Kar. Ort.	F	p	Fark
Kadro Dur.	33a	Gruplararası	2,25	3	,751	2,083	,10	-
	50d	Gruplarıçi	145,68	404	,361			
	35	Toplam	147,94	407				
	ÖYP							

$p > .05$

Tablo 5 incelendiğinde araştırmaya katılan araştırma görevlilerinin, kendini sabotaj eğilimlerinin, hâlihazırda istihdam edildikleri kadro durumu değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($F_{(3-404)} = 2,083, p > .05$). Araştırma görevlilerinin çalıştıkları kadronun kendini sabotaj eğilimlerinde herhangi bir farklılığa yol açmadığı tespit edilmiştir. Katılımcıların istihdam edildikleri kadro ne olursa olsun kendini sabotaj eğilimlerinin benzer düzeyde gerçekleştiği analizler ile ortaya konulmuştur.

IV. TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Çalışma kapsamında araştırma görevlilerinin kendini sabotaj eğilimleri ve bu eğilimlerinin cinsiyet, medeni durum, kıdem ve kadro durumu gibi demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Araştırmanın ilk bulgusu, katılımcıların kendini sabotaj eğilimlerinin görece düşük olmasıdır. Alanyazındaki bazı çalışmalar da bu bulguyu desteklemektedir (Akça, 2012; Anlı, 2011; Gündoğdu, 2013; Mamaril, Usher ve Coyle, 2013). Kendini sabotaj eğiliminde olan bireylerin çoğunlukla negatif kişilik özelliklerine sahip olduğu ve uyumsuz davranışlar sergilediği, bu durumu örgüt yaşamına da yansıtmak suretiyle örgüt yaşamının kalitesini hem çalışanlar hem de örgütü oluşturan tüm unsurlar açısından etkileyebileceği düşünülürse, bu bulgunun geleceğin bilim dünyasına şekil verme potansiyeli olan araştırma görevlileri için olumlu bir sonuç olduğu söylenebilir.

Bir diğer bulgu ise katılımcıların sabotaj eğilimlerinin cinsiyete göre farklılaşmamasıdır. Kadın araştırma görevlilerinin erkek katılımcılara göre kendini sabotaj puan ortalamaları görece daha yüksek olmasına rağmen istatistiksel açıdan bu anlamlı değildir. Alanyazın incelendiğinde erkeklerin sabotaj eğilimlerinin çoğunlukla kadınlara göre daha yüksek düzeyde gerçekleştiği rapor edilmiştir (Anlı, 2011; Eblin, 2009; Harris ve Snyder, 1986; Hirt, McCrea ve Boris, 2003; Hobden, 1997; Jones ve Berglas, 1978; Kimble, Kimble ve Croy, 1998; McCrea ve Hirt, 2008; Rhodewalt ve Hill, 1995).

Araştırmalar, erkeklerin akademik yeteneklerini ortaya koymaları gereken görevleri gerçekleştirirken sabotaj stratejilerine daha sık başvurduklarını, kadınların ise sosyal yönlerini işe koşmaları gereken durumlarda kendilerini sabotaj eğiliminde olduklarını göstermiştir (Dietrich, 1995).

Katılımcıların sabotaj eğilimleri medeni durumlarına göre de farklılaşmamaktadır. Sosyal destek kuramı çerçevesinde düşünüldüğünde, bireyin çevresinden edindiği sosyal ve psikolojik destek, tutum ve davranışları üzerinde belirleyici olmaktadır. Kişinin kendisinde veya sosyal destek sağladığı çevresinde meydana gelen değişimler, kişinin destek algısında da değişimlere neden olabilmektedir. O nedenle, evli araştırma görevlilerinin bekâr olanlara göre sosyal destek algısının daha yüksek düzeyde gerçekleşmesi ve bunun bir sonucu olarak da kendini sabotaj stratejilerine daha nadir ya da hiç başvurmamaları beklenilebilir. Ancak, bu araştırma kapsamında evli ve bekâr katılımcıların kendini sabotaj eğilimlerinin benzer düzeyde olduğu görülmüştür.

Katılımcıların, istihdamlarına esas teşkil eden 2547 sayılı YÖK Kanunu'nun ilgili madde ve bentlerine göre kendini sabotaj eğilimlerinin de farklılaşmadığı görülmüştür. Kadro durumu 50/d uyarınca istihdam edilen araştırma görevlilerine göre daha uzun vadeli ve daha sağlam olan 33/a, 35. madde ve ÖYP kapsamında görev yapan araştırma görevlilerinin sabotaj eğilimlerinin bu farktan dolayı daha sık gerçekleşmesi beklenilebilir. Ancak, araştırma bulguları katılımcıların kadro durumlarındaki farklılığın kendini sabotaj eğilimlerinde bir farklılığa yol açmadığını göstermiştir.

Genel olarak değerlendirdiğimizde, bu çalışmaya İstanbul ve Ankara'da farklı örgütsel kültür ve iklime sahip devlet üniversitelerinde farklı şekilde istihdam edilmekte olan araştırma görevlileri katılmıştır. Çalışma sonuçlarından yola çıkılarak bazı önerilerde bulunulabilir. İlk olarak, araştırma örneklemi ya da çalışma grubunun farklı şehirlerden toplanacak veriler ile de desteklenerek sonuçların genellenebilirliği arttırılabilir. Vakıf üniversitelerinde görev yapan araştırma görevlileri de araştırmaya dahil edilip devlet ve vakıf üniversiteleri arasında bir karşılaştırmaya gidilebilir.

Kendini sabotaj yapısı, son birkaç yıl içerisinde yürütülen az sayıda çalışma ile Türkiye kaynaklı alanyazında kendine yer bulabilmiştir. Bireysel ve örgütsel yansımaları düşünüldüğünde, bu yapının farklı psikolojik yapılar ile ilişkisi detaylı şekilde incelenebilir. Araştırmalar, bu çalışmada olduğu gibi nicel desenlenebileceği gibi nitel ve nicel veri kaynaklarının harmanlandığı karma (mixed type) yöntemlerden de yararlanılarak muhtemel ilişkiler derinlemesine incelenebilir.

KAYNAKLAR

- AKÇA, F. (2012). An investigation into the self-handicapping behaviors of undergraduates in terms of academic procrastination, the locus of control and academic success. *Journal of Education and Learning*, 1(2), 288-298. doi: 10.5539/jel.v1n2p288
- AKIN, A. (2011). Academic locus of control and self-handicapping. *Procedia, Social and Behavioral Sciences*, 30, 812-816.
- AKIN, A. (2012). Kendini sabotaj ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 37(164), 176-187.
- ALTER, A. L., & Forgas, J. P. (2007). On being happy but fearing failure: The effects of mood on self-handicapping strategies. *Journal of Experimental Social Psychology*, 43, 947-954. doi: 10.1016/j.jesp.2006.07.009
- ANLI, G. (2011). Kendini sabotaj ile psikolojik iyi olma arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- ARBUCKLE, J. L. (2006). *AMOS 7.0 User's guide*. Chicago: SPSS.
- BROWN, C. M., & Kimble, C. E. (2009). Personal, interpersonal, and situational influences on behavioral self-handicapping. *The Journal of Social Psychology*, 149(6), 609-626.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2011). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni, SPSS uygulamaları ve yorum* (14.baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- CHORBA, K., Was, C. A., & Isaacson, R. M. (2012). Individual differences in academic identity and self-handicapping in undergraduate college students. *Individual Differences Research*, 10(2), 60-68.
- DIETRICH, D. (1995). Gender differences in self-handicapping: Regardless of academic or social competence implications. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 23(4), 403-410.
- DOEBLER, T. C., Schick, C., Beck, B. L., & Astor-Stetson, E. (2000). Ego protection: The effects perfectionism and gender on acquired and claimed self-handicapping and self-esteem. *College Student Journal*, 34(4).
- EBLIN, J. J. (2009). Gender differences in claimed self-handicapping: The role of group status and effort prime (Unpublished senior honors thesis). The Ohio State University: Ohio, USA.
- ELLIOT, A. J., & Church, M. A. (2003). A motivational analysis of defensive pessimism and self-handicapping. *Journal of Personality*, 71(3), 369-396.
- FORGAS, J. P. (1994). Sad and guilty? Affective influences on explanations of conflict episodes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 56-68.
- FORGAS, J. P., Bower, G. H., & Moylan, S. J. (1990). Praise or blame? Mood effects on attribution for success or failure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 809-819.
- GARCIA, T. (1995). The role of motivational strategies in self-regulated learning. *New Directions in Teaching and Learning*, 63, 29-42.
- GÜNDOĞDU, R. (2013). Investigation of self-handicapping tendencies of teacher candidates according to demographic variables by controlling self-esteem scores. *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish and Turkic*, 8(3), 263-277.

- HARRIS, R. N., & Snyder, C. R. (1986). The role of uncertain self-esteem in self-handicapping. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 451-458.
- HIRT, E. R., Deppe, R. K., & Gordon, L. J. (1991). Self-reported versus behavioral self-handicapping: Empirical evidence for a theoretical distinction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(6), 981-991.
- HIRT, E. R., McCrea, S. M., & Boris, H. I. (2003). "I know you self-handicapped last exam": Gender differences in reactions to self-handicapping. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(1), 177-193. doi: 10.1037/0022-3514.84.1.177
- HOBDEN, K. L. (1997). Behavioral versus claimed self-handicapping: Underlying motivations and attributions following failure (Unpublished doctoral dissertation). University of Toronto, Canada.
- HU, L., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55. doi: 10.1080/10705519909540118
- JONES, E. E., & Berglas, S. (1978). Control of attributions about the self through self-handicapping strategies: The appeal of alcohol and the role of underachievement. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 4(2), 200-206.
- JONES, E. E., & Rhodewalt, F. (1982). The-self handicapping scale. (Available from Frederick Rhodewalt, Dept. of Psychology, University of Utah, Salt Lke City, UT 84112).
- KEARNS, H., Forbes, A., & Gardiner, M. (2007). A cognitive behavioral coaching intervention for the treatment of perfectionism and self-handicapping in a non-clinical population. *Behavior Change*, 24(3), 157-172.
- KERNIS, M. H. (2005). Measuring self-esteem in context: The importance of stability of self-esteem in psychological functioning. *Journal of Personality*, 73, 1-37.
- KERNIS, M. H., Cornell, D. P., Sun, C. R., Berry, A. J., & Harlow, T. (1993). There's more to self-esteem than whether it is high or low: The importance of stability of self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 1190-1204.
- KIMBLE, C. E., Kimble, E. A., & Croy, N. A. (1998). Development of self-handicapping tendencies. *The Journal of Social Psychology*, 138(4), 524-534.
- KLIN, R. B. (2005). *Principles and practice of structural equation modeling* (2nd ed.). New York: Guilford Press.
- LEARY, M. R., & Shepperd, J. A. (1986). Behavioral self-handicaps versus self-reported self-handicaps: A conceptual note. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1265-1268.
- LEONDARI, A., & Gonida, E. (2007). Predicting academic self-handicapping in different age groups: The role of personal achievement goals and social goals. *British Journal of Educational Psychology*, 77, 595-611.
- LUGINBUHL, J., & Palmer, R. (1991). Impression management aspects of self-handicapping: Positive and negative effects. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17, 655-662.
- MAMARIL, N. A., Usher, E. L., & Coyle, B. A. (2013). Academic self-handicapping and self-efficacy as predictors of mathematics achievement of African American middle school students. *P20 Motivation and Learning Lab, University of Kentucky, College of Education, Kentucky, USA*.
- MARTIN, K. A., & Brawley, L. R. (2002). Self-handicapping in physical achievement settings: The contributions of self-esteem and self-efficacy. *Self and Identity*, 1(4), 337-351. doi: 10.1080/15298860290106814

- MARTIN, A. J., Marsh, H. W., Williamson, A., & Debus, R. L. (2003). Self-handicapping, defensive pessimism, and goal orientation: A qualitative study of university students. *Journal of Educational Psychology, 95*(3), 617-628.
- MCCREA, S. M., & Hirt, E. R. (2008). She works hard for the money: Valuing effort underlies gender differences in behavioral self-handicapping. *Journal of Experimental and Social Psychology, 44*(2), 292-311. doi: 10.1016/j.jesp.2007.05.006
- MELLO-GOLDNER, D., & Jackson, J. (1999). Premenstrual syndrome (PMS) as a self-handicapping strategy among college women. *Journal of Social Behavior and Personality, 14*(4), 657-669.
- MEYER, C. L. (2000). Academic procrastination and self-handicapping: Gender differences in response to non-contingent feedback. *Journal of Social Behavior and Personality, 15*(5), 87-102.
- MIDGLEY, C., Arunkumar, R., & Urdan, T. C. (1996). "If I don't do well tomorrow there's a reason": Predictors of adolescents' use of academic self-handicapping strategies. *Journal of Educational Psychology, 88*(3), 423-434.
- MIDGLEY, C., & Urdan, T. (2001). Academic self-handicapping and achievement goals: a further examination. *Contemporary Educational Psychology, 26*, 61-75. doi:10.1006/ceps.2000.1041
- NEWMAN, L. S., & Wadas, R. F. (1997). When stakes are higher: Self-esteem instability and self-handicapping. *Journal of Social Behavior and Personality, 12*(1), 217-232.
- PRAPAVESSIS, H., & Grove, R. (1998). Self-handicapping and self-esteem. *Journal of Applied Sport Psychology, 10*(2), 175-184. doi: 10.1080/10413209808406386
- PULFORD, B. D., Johnson, A., & Awaida, M. (2005). A cross-cultural study of predictors of self-handicapping in university students. *Personality and Individual Differences, 39*, 727-737.
- RHODEWALT, F., & Davison, J., Jr. (1986). Self-handicapping and subsequent performance: Role of outcome valence and attributional certainty. *Basic and Applied Social Psychology, 7*, 307-323.
- RHODEWALT, F., & Hill, K. (1995). Self-handicapping in the classroom: The effects of claimed self-handicaps on responses to academic failure. *Basic and Applied Social Psychology, 16*(4), 397-416.
- SAHRANÇ, Ü. (2011). An investigation of the relationships between self-handicapping and depression, anxiety, and stress. *IOJES, 3*(2), 526-540.
- SCHWINGER, M., Wirthwein, L., Lemmer, G., & Steinmayr, R. (2014). Academic self-handicapping and achievement: A meta-analysis. *Journal of Educational Psychology, 106*(3), 744-761.
- SHEPPARD, J. A., & Arkin, R. M. (1989a). Determinants of self-handicapping: Task importance and the effects of preexisting handicaps on self-generated handicaps. *Personality and Social Psychology Bulletin, 15*, 101-112.
- SHEPPARD, J. A., & Arkin, R. M. (1989b). Self-handicapping: The moderating roles of public self-consciousness and task importance. *Personality and Social Psychology Bulletin, 15*, 252-265.
- SHIELDS, C. D. (2007). The relationship between goal orientation, parenting style and self-handicapping in adolescents (Unpublished doctoral dissertation). University of Alabama, Alabama, USA.
- SMEDEREVAC, S., Novovic, Z., Milin, P., Janicic, B., Pajic, D., & Biro, M. (2003). Tendency to self-handicapping in the situation of expected failure. *Psihologija, 36*(1-2), 39-58.

- THOMAS, C. R., & Gadbois, S. A. (2007). Academic self-handicapping: The role of self-concept clarity and students' learning strategies. *British Journal of Educational Psychology*, 77, 101-119.
- TICE, D. M., & Baumeister, R. F. (1990). Self-esteem, self-handicapping, and self-presentation: The strategy of inadequate practice. *Journal of Personality*, 58(2), 443-464. doi: 10.1111/j.1467-6494.1990.tb00237.x
- URDAN, T., & Midgley, C. (2001). Academic self-handicapping: What we know, what more there is to learn. *Educational Psychology Review*, 13(2), 115-138.
- WANT, J., & Kleitman, S. (2006). Imposter phenomenon and self-handicapping: Links with parenting styles and self-confidence. *Personality and Individual Differences*, 40, 961-971.
- YALNIZ, A. (2014). Algılanan anne-baba tutumları, kendini sabotaj ve öz-yeterlik arasındaki ilişkinin incelenmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- ZUCKERMAN, M., & Tsai, F. F. (2005). Costs of self-handicapping. *Journal of Personality*, 73(2), 411-442. doi: 10.1111/j.1467-6494.2005.00314.x

HASTANE POLİKLİNİK BİRİM MALİYET ANALİZİ VE ÖRNEK BİR UYGULAMA

Okan ÖZKAN*
İsmail AĞIRBAŞ**

Atıf/©: Özkan, Okan; Ağırbaş, İsmail (2015). "Hastane Poliklinik Birim Maliyet Analizi ve Örnek Bir Uygulama", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 8, Sayı 2, Aralık 2015, ss. 705-714

Özet: Hastanelerde sağlık hizmetinin yürütülebilmesi için gerekli olan kaynakların belirlenmesi, maliyetlerin tespit edip kontrolünün sağlanması, performansın değerlendirilmesi ve geleceğe yönelik planların yapılmasında maliyet analizi çalışmalarından yararlanılmaktadır. Bu kapsamda hastanelerde sağlık hizmetleri sunumunda önemli bir yeri olan polikliniklerin birim maliyetlerinin hesaplanması önem kazanmıştır. Bu çalışmada Ankara'da kamuya ait bir üniversite hastanesinin 2012 yılı verilerine göre poliklinik birim maliyetleri hesaplanmış olup, Sağlık Uygulama Tebliği poliklinik paket fiyatlarıyla karşılaştırılmıştır. Çalışma sonucunda, en yüksek birim maliyet 200,85 TL ile Algoloji polikliniği, en düşük birim maliyet ise 24,31 TL ile Dermatoloji polikliniği olarak bulunmuştur. İncelenen 19 poliklinikten 7'sinin poliklinik birim maliyetinin Sağlık Uygulama Tebliği poliklinik paket fiyatının üstünde olduğu görülmüştür. Bu nedenle, hastanenin maliyet kontrolü ve kapasite kullanım oranını artırarak birim maliyetlerini düşürmesinin ve Sağlık Uygulama Tebliği fiyatları belirlenirken maliyet analizi çalışma sonuçlarının dikkate alınmasının yararlı olacağı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Birim Maliyet, Hastane, Maliyet Analizi, Poliklinikler

Makale Geliş Tarihi: 10.04.2015/ Makale Kabul Tarihi: 26.07.2015

* Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, ozkanokan@yahoo.com

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, agirbasismail@yahoo.com

Hospital Outpatient Clinic Unit Cost Analysis and an Application Example

Citation/©: Özkan, Okan; Ağırbaş, İsmail (2015). "Hospital Outpatient Clinic Unit Cost Analysis and an Application Example", Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 8, Issue 2, December 2015, pp. 705-714

Abstract: Cost analyses are being capitalized on in order to identify the necessary resources to further healthcare services in hospitals, to identify the costs for increased control over them, and to conduct performance assessments and future planning. In this context, unit cost estimations have become an important factor for outpatient clinics which constitute a critical part of the healthcare provision in hospitals. In this study, outpatient clinic unit costs of a public university hospital located in Ankara were calculated based on the data collected for 2012 and compared with the outpatient clinic package prices stated in the Declaration of Healthcare Implementation. This study finds that the highest unit cost originates from Algology outpatient clinic with 200.85 TL while the lowest unit cost originates from Dermatology outpatient clinic with 24.31 TL. Seven outpatient clinics out of nineteen involved in this study were found to have unit costs higher than the outpatient clinic package prices stated in the Declaration of Healthcare Implementation. Thus, it would be reasonable to say that it is for the benefit of a hospital to reduce its unit costs by means of implementing cost control and increasing its capacity utilization rate and to take cost analysis results into consideration in determining prices of Declaration of Healthcare Implementation.

Keywords: Unit Cost, Hospital, Cost Analysis, Outpatient Clinics

I. GİRİŞ

Hızla artan küresel rekabet, teknolojik değişim ve üretim ortamındaki gelişmeler işletmeleri değişime zorlamıştır. İşletme süreç ve uygulamalarında ortaya çıkan değişimlerin doğal sonucu olarak muhasebe sisteminde de değişimler ve yeni arayışlar başlamıştır (Hacırüstemoğlu ve Şakrak, 2002: 7). Sağlık sektöründe meydana gelen gelişmelere paralel olarak hastanelerde hızlı bir değişim sürecine girmiştir. Bu süreçte hastanelerde planlamadan denetlemeye kadar tüm yönetim kararlarında maliyet-yarar karşılaştırmalarından hareket edilmesi gereği, maliyeti daha önemli bir kavram haline getirmiştir.

İşletmelerin faaliyet konusunu oluşturan mal ve hizmetleri elde ederken harcadığı üretim faktörlerinin parasal tutarı maliyet olarak tanımlanmaktadır (Özgülbaş, 2014: 27). Genellikle maliyet, bir ürün veya hizmet üretme safhasındaki tüm giderleri ifade etmektedir (Bhatia, 2010: 7). Hastaneler

açısından maliyet ise, her hastanenin kendi faaliyet konusunu oluşturan sağlık hizmetini üretebilmesi için harcadığı üretim faktörlerinin para ile ölçülebilen değerleri şeklinde tanımlanmaktadır (Ağırbaş, 1993: 5). Hastanelerde maliyetler; polikliniklerde poliklinik maliyeti, kliniklerde hasta günü maliyeti, laboratuvarlarda tetkik maliyeti, ameliyathanelerde ameliyat maliyeti vb. şekilde ifade edilmektedir (Ağırbaş, 2012: 359).

Hastanelerde üretilen hizmetlerle ilgili olarak ortaya çıkan maliyetlerin oluşumunun belirlenip izlenmesi, etkin bir maliyet muhasebesi sisteminin varlığı ile mümkündür. Hastane işletmeleri kendi bünyesine uygun maliyet muhasebesi sistemi kurarak, üretmiş olduğu hizmetlerin;

- Birim maliyetlerinin hesaplanmasında,
- Giderlerin kontrolünde,
- Geleceğe yönelik planların yapılmasında,
- Hastane lehine süratli kararların alınmasında,

etkili ve güvenilir bilgiler elde edebilmektedir (Akdoğan, 2009: 5).

Hastanelerde maliyet muhasebesi sisteminin kurulabilmesi için öncelikle maliyet analizi çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Maliyet analizi, sağlık kurumunun hizmet sunumunda gerçekleşen giderleri, gider yerlerine ve gider türlerine göre ayırıp üretilen sağlık hizmetleri ile ilişkilendirerek analiz etme olarak tanımlanmaktadır (Ağırbaş, 2014: 419). Hastanelerin kendilerine tahsis edilen sınırlı kaynakları en verimli şekilde kullanmaları gerekmektedir. Bu nedenle hastanelerde maliyet kontrolü uygun kaynak dağılımının temelini oluşturmaktadır. Hastanelerde maliyetlerin kontrolünü sağlamak için birim bazında giderlerin düzenli olarak saptanması ve esas üretim gider yerlerinin (poliklinik, klinik) birim maliyetlerinin belirlenmesi gerekmektedir (Esatoğlu vd., 2010: 18).

Maliyet analizi bilgileri aşağıdaki alanlarda hastane yönetime yol göstermektedir (Carey ve Burgess, 2000: 302-303):

- Maliyet tespiti ve kontrolü
- Planlama
- Bütçe tahsisi
- Fiyat belirleme
- Performans değerlendirmesi

Bu çalışmada Ankara'da kamuya ait bir üniversite hastanesinin poliklinik birim maliyetlerini belirlenmesi amaçlanmıştır. Yapılan analiz sonucu ortaya çıkan sonuçlar Sosyal Güvenlik Kurumu Sağlık Uygulama Tebliği poliklinik paket fiyatlarıyla karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma sonucunda farklılıklar saptanarak, gerek hastane yönetimine gerekse karar vericilere önerilerde bulunulmuştur.

II. GEREÇ VE YÖNTEM

A. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Ankara'da bir kamu üniversite hastanesinin 2012 yılı poliklinik hizmetleri oluşturmaktadır. Örneklem çekilmemiş olup 2012 yılına ait tüm poliklinik hizmetleri ile hastanenin tıbbi, idari ve mali kayıtları incelenmiştir.

B. Veri Kaynakları ve Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada maliyetleri ve gider akışlarını belirlemek için hastanede kullanılan tüm idari, mali ve tıbbi kayıt ve istatistikler taranmıştır. Bu kapsamda hastane maliyet analizi biriminden 2012 yılına ait maliyet verileri alınmıştır. Hastanenin tıbbi birimlerinde yapılan işlemlere ait listeler incelenmiştir. Hastanenin 2012 yılına ait Sağlık Bakanlığı yıllık hasta ve yatak izleme formuna (Form 56) ait kayıtlardan yararlanılmıştır. Hastanenin birim maliyetlerini Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) tarafından belirlenen fiyatlarla karşılaştırmak için 9 Kasım 2012 tarihli Sağlık Uygulama Tebliği (SUT) incelenmiştir.

C. Yöntem

Bu çalışmada tanımlayıcı araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışma belirli bir dönemi kapsadığı için kesitsel özelliği de bulunmaktadır. Araştırma kapsamında elde edilen veriler teorik bilgiler doğrultusunda analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında öncelikle hastane maliyet analizi biriminden elde edilen verilerle yıllık gider dağıtım tabloları oluşturulmuştur. Hastanede yapılan tıbbi işlemlere ait listeler detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu kapsamda, yapılan işlemlere ilişkin SUT'ta yer alan işlem puanları belirlenmiş ve işlemlere ait SUT fiyatları hesaplanmıştır.

Polikliniklerde birim maliyet analizi yapılırken tek tip çıktı üretilmediği için fiili birim maliyetlerin hesaplanmasında dönüştürme işlemi yapılmıştır. Poliklinik birim maliyetlerinin hesaplanmasında yapılan dönüştürme işlemi için esas alınan ölçütler aşağıda belirtilmektedir:

- Polikliniklere ait işlemlerin dönüştürme işleminde, 2012 SUT işlem puanları esas alınmıştır. Dönüştürme işleminde ilgili bölümlerde en çok

yapılan işleme ait SUT işlem puanı için 1 dönüştürme katsayısı verilerek diğer işlemlerin dönüştürme işlemi gerçekleştirilmiştir.

- İşlemler için hesaplanan dönüştürme katsayıları ilgili işlemin fiili üretim miktarı ile çarpılarak dönüştürülmüş üretim miktarı hesaplanmıştır.
- İlgili tıbbi birime ait gider toplamı dönüştürülmüş toplam üretim miktarına bölünerek dönüştürülmüş üretim birim maliyeti bulunmuştur.
- İşlemlerin fiili birim maliyeti, dönüştürme katsayıları ile dönüştürülmüş üretim birim maliyeti çarpılarak hesaplanmıştır.
- İşlem sayısı beş'in altında olan birimler için dönüştürme işlemi yapılmamıştır. İlgili polikliniklerin birim maliyet analizi yapılırken poliklinik sayısı esas alınmıştır.

Veriler Excel programında "Fiili Tam Maliyet" yöntemi ile analiz edilmiş olup, birim maliyetler hesaplanmıştır. SGK poliklinik hizmetlerine ait geri ödemelerde laboratuvar, görüntüleme vb. işlemler dahil paket fiyat uygulamaktadır. Hastanenin polikliniklerine ilişkin maliyetler SUT'taki paket fiyatlarla karşılaştırılmıştır.

III. BULGULAR

Çalışmada dönüştürme işlemi yapıldıktan sonra hesaplanan dönüştürülmüş üretim birim maliyeti (muayene hizmeti birim maliyeti) tutarına, yardımcı üretim gider yerlerinden (YÜGY) gelen gider toplamının poliklinik sayısını bölünmesiyle ortaya çıkan tutar eklenerek poliklinik birim maliyeti hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlar SUT poliklinik paket fiyatlarıyla karşılaştırılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Dönüştürme İşlemi Yapılan Polikliniklerde Birim Maliyetler ve SUT Paket Fiyatları

No	Birimler	Poliklinik Sayısı	Muayene Birim Maliyet (TL)	YÜGY'den Gelen Birim Maliyet (TL)	Birim Maliyet (TL)	SUT Paket Fiyatı (TL)
1	Üroloji	27.377	14,51	43,49	58,00	55
2	Ortopedi ve Travmatoloji	19.818	16,76	40,04	56,80	49
3	Kulak Burun Boğaz Hastalıkları	32.884	18,09	20,77	38,86	43
4	Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon	20.559	15,58	31,06	46,64	50
5	Dermatoloji	24.033	14,12	10,19	24,31	41

Tablo 1 'de dönüştürme işlemi yapılan polikliniklerin poliklinik sayıları, muayene birim maliyetleri, YÜGY'den gelen birim maliyetleri, birim maliyetleri ve ilgili polikliniklerin SUT paket fiyatları yer almaktadır. Tabloda görüldüğü üzere poliklinik muayene hizmet maliyeti ile poliklinik birim maliyeti arasında maliyet farklılığı dikkat çekmektedir. Bu maliyet farklılığı yardımcı üretim yerlerindeki giderlerin birim maliyetlere etkisini göstermektedir. Tabloda görüldüğü üzere Üroloji ve Ortopedi ve Travmatoloji polikliniklerinin birim maliyetleri SUT paket fiyatlarının üstündedir, diğer polikliniklerin birim maliyetleri SUT paket fiyatının altında kalmıştır. Diğer bir ifadeyle, Üroloji ve Ortopedi ve Travmatoloji poliklinikleri hizmet sunum maliyetlerini karşılayamamakta, diğer poliklinikler ise hizmet sunum maliyetini karşılayabilmektedirler.

Tablo 2. Dönüştürme İşlemi Yapılmayan Polikliniklerde Birim Maliyetler ve SUT Paket Fiyatları

No	Birimler	Toplam Maliyet (TL)	Poliklinik Sayısı	Birim Maliyet (TL)	SUT Paket Fiyatı (TL)
1	Beyin Cerrahi	689.957,23	14.209	48,56	55
2	Göğüs Cerrahi	425.048,40	7.291	58,30	49
3	Genel Cerrahi	1.507.620,24	27.685	54,46	55
4	Endokrinoloji ve Metabolizma Hastalıkları	1.933.037,95	49.476	39,07	55
5	Kardiyoloji	1.305.403,89	31.203	41,84	68
6	Gastroenteroloji	1.173.532,15	22.118	53,06	55
7	Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji	555.482,07	12.633	43,97	55
8	Nöroloji	760.043,97	18.379	41,35	51
9	Nefroloji	1.354.062,23	16.664	81,26	56
10	İmmünoloji ve Alerji Hastalıkları	193.274,95	2.650	72,93	55
11	El Cerrahi	288.796,70	6.170	46,81	49
12	Algoloji	902.800,32	4.495	200,85	51
13	Romatoloji	1.286.395,19	30.031	42,84	55
14	İç Hastalıkları	1.174.358,54	12.582	93,34	56

Tablo 2'de dönüştürme işlemi yapılmayan polikliniklerin toplam maliyetleri, poliklinik sayıları, birim maliyetleri ve ilgili polikliniklerin SUT paket fiyatları yer almaktadır. Poliklinik birim maliyetleri incelendiğinde, en yüksek birim maliyet 200,85 TL ile Algoloji polikliniği, en düşük birim maliyet ise 39,07 TL ile Endokrinoloji ve Metabolizma Hastalıkları polikliniği olarak bulunmuştur. Göğüs Cerrahi, Nefroloji, İmmünoloji ve Alerji Hastalıkları, İç Hastalıkları ve

Algoloji polikliniklerinin birim maliyetleri SUT paket fiyatlarından yüksek, diğer polikliniklerin birim maliyetleri ise SUT paket fiyatlarından düşük çıkmıştır.

Tablo 1 ve Tablo 2 birlikte değerlendirildiğinde, poliklinik birim maliyeti en yüksek poliklinik 200,85 TL ile Algoloji polikliniği, en düşük poliklinik ise 24,31 TL ile Dermatoloji polikliniği olarak bulunmuştur. Çalışma sonucunda, birim maliyetleri SUT paket fiyatıyla karşılaştırılan 19 poliklinikten 7'sinin poliklinik birim maliyetinin SUT poliklinik paket fiyatının üstünde olduğu görülmüştür. Algoloji polikliniği'nin maliyetinin diğer polikliniklere göre daha yüksek çıkmasının nedeni ise toplam maliyetinin yüksek olmasına rağmen poliklinik sayısının az olmasıdır. Genel olarak bakıldığında faaliyet hacmi fazla olan polikliniklerin birim maliyetleri SUT paket fiyatlarının altında çıkmıştır.

IV. TARTIŞMA

Bu çalışmada Ankara'da kamuya ait bir üniversite hastanesinin 2012 yılı verilerine göre poliklinik birim maliyetleri hesaplanmış olup, SUT poliklinik paket fiyatlarıyla karşılaştırılmıştır. Çalışma sonucunda karşılaştırma yapılan 19 poliklinikten 7'sinin poliklinik hizmet sunum maliyetlerini karşılayamadığı tespit edilmiştir. Literatür incelendiğinde, birim maliyet analizi ile yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlar bulunmuştur.

Ağırbaş vd. (2012) tarafından yapılan çalışmada bir üniversite hastanesinin Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon kliniğinde 2010 yılına ilişkin poliklinik maliyeti hesaplanmıştır. Yapılan çalışma sonucunda; poliklinik maliyeti 72,02 TL bulunmuştur. Bu çalışmada ise poliklinik maliyeti 46,64 TL olarak SUT paket fiyatının altında bulunmuştur.

Ataç (2009) tarafından bir devlet hastanesinin tıbbi departmanlarının birim maliyetleri incelendiği çalışmada; polikliniklerde en yüksek birim maliyetler sırası ile Acil Tıp, Ağız Diş ve Çene Cerrahisi ve Kardiyoloji polikliniklerinde gerçekleşmiştir. Bu çalışmada ise polikliniklerde en yüksek birim maliyetler sırası ile Algoloji, İç Hastalıkları ve Nefroloji poliklinikleridir.

Esatoğlu vd. (2010) tarafından yapılan çalışmada Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastaneleri'nin 2008 yılı verilerine göre esas üretim merkezlerindeki birim maliyetler incelenmiş olup, çalışmamız sonuçlarına benzer olarak poliklinik birim maliyetleri genel olarak SUT fiyatlarından yüksek bulunmuştur.

Özkan vd. (2014) tarafından yapılan çalışmada bir devlet hastanesinde 2012 yılına ait poliklinik muayene birim maliyetleri hesaplanmış olup SUT fiyatlarıyla karşılaştırılmıştır. Yapılan karşılaştırma sonucu incelenen 15

poliklinikten 9'unun poliklinik birim maliyetinin SUT fiyatlarının üstünde olduğu görülmüştür.

Büyükmirza ve Durukan Köse (2014) tarafından yapılan çalışmada eğitim ve araştırma hastanesinde poliklinik muayene birim maliyetleri hesaplanmış olup, SUT fiyatlarıyla karşılaştırılmıştır. Yapılan karşılaştırma sonucu incelenen 17 poliklinikten 15'inin poliklinik birim maliyetinin SUT fiyatlarının üstünde olduğu görülmüştür.

Sonsuz (2011) tarafından yapılan çalışmada özel bir hastanede 2009 yılına ait poliklinik birim maliyetleri hesaplanmıştır. Yapılan çalışma sonucunda tüm polikliniklerin birim maliyetlerinin SUT fiyatlarından yüksek olduğu saptanmıştır.

Durukan (2006) tarafından yapılan çalışmada Sağlık Bakanlığı'na bağlı iki eğitim ve araştırma hastanesinde poliklinik hizmet maliyetleri hesaplanmış olup, ilgili dönemde yürürlükte olan Bütçe Uygulama Talimatı fiyatları ile karşılaştırılmıştır. Yapılan karşılaştırma sonucunda, çalışmamız sonuçlarına paralel olarak ilgili hastanelerin poliklinik birim maliyetlerinin bazı polikliniklerde Bütçe Uygulama Talimatı fiyatlarından yüksek olduğu, bazı polikliniklerde ise düşük olduğu saptanmıştır.

V. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışma sonucunda, birim maliyetleri SUT paket fiyatıyla karşılaştırılan 19 poliklinikten 7'sinin poliklinik birim maliyetinin SUT poliklinik paket fiyatının üstünde olduğu görülmüştür. Çalışmada, poliklinik birim maliyeti en yüksek poliklinik 200,85 TL ile Algoloji polikliniği, en düşük poliklinik ise 24,31 TL ile Dermatoloji polikliniği olarak bulunmuştur. Üroloji, Ortopedi ve Travmatoloji Göğüs Cerrahi, Nefroloji, İmmünoloji ve Alerji Hastalıkları, İç Hastalıkları ve Algoloji polikliniklerinin birim maliyetleri SUT paket fiyatlarından yüksek; Kulak Burun ve Boğaz Hastalıkları, Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon, Dermatoloji, Beyin Cerrahi, Genel Cerrahi, Endokrinoloji ve Metabolizma Hastalıkları, Kardiyoloji, Gastroenteroloji, Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji, Nöroloji, El Cerrahi ve Romatoloji polikliniklerinin birim maliyetleri ise SUT paket fiyatlarından düşük çıkmıştır.

Araştırmadan elde edilen bulgulara dayalı olarak geliştirilen öneriler aşağıdaki gibidir:

- Araştırma yapılan hastanede yapılan her türlü idari, mali, teknik ve tıbbi işlemlerin düzenli olarak kaydedileceği bir veri kayıt sisteminin kurulması önerilmektedir.

- Araştırmanın yürütüldüğü hastanenin maliyet yapısı incelendiğinde sabit maliyet ağırlıklı olduğu dolayısıyla hastanenin kapasite kullanım oranı artırılarak birim maliyetlerin azalmasının sağlanacağı düşünülmektedir.
- Çalışmanın yapıldığı hastanede maliyetlerin daha iyi kontrol edilmesi için maliyet muhasebesi sistemi kurulması önerilmektedir.
- Hastanede maliyet sisteminin kurulup işletilebilmesi için öncelikle hastane yönetiminde maliyet bilincinin oluşturulması ve bu konuda yetkin olan kişilere eğitim verilmesi önerilmektedir.
- Bütün hastanelerde yapılacak maliyet analizi çalışmaları sonucunda ortaya çıkan sonuçlar SGK ile değerlendirilmelidir. Değerlendirme kapsamında SUT fiyatları belirlenirken özellikle maliyetleri yüksek olan üniversite hastaneleri ile eğitim ve araştırma hastaneleri için farklı geri ödeme politikalarının uygulanmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- AĞIRBAŞ, İsmail. (1993), *Hastanelerde Maliyet Performans Analizi ve TCDD Ankara Hastanesinde Bir Uygulama*, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi, Ankara.
- AĞIRBAŞ, İsmail. (2012), *Hastanelerde Yönetim Muhasebesi*, İçinde: *Sağlık İşletmeciliği*, Ed.:M. Ateş, Beta Basım Yayın, İstanbul, 2. Baskı, s.: 355-378.
- AĞIRBAŞ, İsmail. (2014), *Sağlık Kurumlarında Finansal Yönetim ve Maliyet Analizi*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- AĞIRBAŞ, İsmail, GÖK, Haydar, AKBULUT, Yasemin ve ÖNDER, Ömer Rıfki. (2012), "Hastanelerde Maliyet Analizi ve Tıbbi Rehabilitasyon Hizmetlerinde Birim Maliyet Hesaplanması" *Türkiye Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon Dergisi*, Cilt. 58, ss.103-108.
- AKDOĞAN, Nalan. (2009), *Tekdüzen Muhasebe Sisteminde Maliyet Muhasebesi Uygulamaları*, Gazi Kitabevi, Ankara, 8. Baskı.
- ATAÇ, Gökçe Kaan. (2009), *Bir Kamu Hastanesinde Departmantal Maliyet Analizi*. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- BHATIA, H. S. Mahabaleshwara. (2010), *Cost Accounting*, Global Media, Mumbai.
- BÜYÜKMİRZA, Kamil ve DURUKAN KÖSE, Serap. (2014), "Sağlık Uygulama Tebliği'nin Poliklinik Birim Maliyetleri Açısından Değerlendirilmesi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2, S.8, ss. 28-37.
- CAREY, Kathleen and BURGESS, James F. (2000), "Hospital Costing: Experience from the VHA", *Financial Accountability&Management*, Volume 16, Issue 4, pp. 289-308.
- DURUKAN, Serap. (2006), *Yataklı Tedavi Kurumlarında Poliklinik Gider Yeri Birim Maliyetleri: Ankara İlinde Seçilmiş Hastanelerde Bir Örnek Uygulama*, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ESATOĞLU, Afsun Ezel, AĞIRBAŞ, İsmail, DOĞANAY PAYZİNER, Pınar, AKBULUT, Yasemin, GÖKTAŞ, Bayram, ÖZATKAN, Yonca, UĞURLUOĞLU, Ece, YILDIRIM,

Türkan, TÖRÜNER, Murat, GÖK, Haydar, ATASOY, Çetin, ÇAKIR, Selcan Ülkü ve ÖKTEN, İlker. (2010), "Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastaneleri'nde Maliyet Analizi", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, Cilt. 63, S.1, ss. 17-27.*

HACİRÜSTEMOĞLU, Rüstem ve ŞAKRAK, Münir. (2002), *Maliyet Muhasebesinde Güncel Yaklaşımlar*, Türkmen Kitabevi, İstanbul.

ÖZGÜLBAŞ, Nermin. (2014), *Sağlık Sektöründe Hizmet ve Hastalık Maliyet Analizi*, Siyasal Kitabevi, Ankara.

ÖZKAN, Okan, KUTLU, Gamze, AYDIN, Canberk, AYDEMİR, İzzet ve AĞIRBAŞ, İsmail. (2014), "Hastanelerde Maliyet Analizi ve Örnek Bir Uygulama" [Bildiri]. N. Sarp ve Ç. Yiğit (Ed.). 8. Sağlık ve Hastane İdaresi Kongresi Bildiri Kitabı, (ss. 830-841). Girne: Lefke Avrupa Üniversitesi.

SONSUZ, Aliye Aslı. (2011), *Hastane İşletmelerinde Birim Maliyetlerin Analizi: Bir Özel Hastane Örneği*, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

SOSYAL GÜVENLİK KURUMU (2012), *Sağlık Uygulama Tebliği ve Ekleri, 09 Kasım 2012* Tarihli ve 28462 Sayılı Resmi Gazete.

ÖYKÜNME VE ÖZGÜNLÜK: TURİZM ALANINDAKİ LİDERLİK ARAŞTIRMALARI ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR İNCELEME

Mehmet Halit AKIN*
Hakan SEZEREL**

Atıf/©: Akın, Mehmet Halit; Sezerel, Hakan (2015). "Öykünme ve Özgünlük Alanındaki Liderlik Araştırmaları Üzerine Eleştirel Bir İnceleme", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 8, Sayı 2, Aralık 2015, ss. 715-732

Özet: Bu çalışmada, Türkiye’de turizm alanındaki liderlik araştırmalarını kapsayan doküman incelemesinin sonuçları sunulmaktadır. Araştırma kapsamında ele alınan ulusal hakemli dergilerde 2009-2015 yılları arasında yayınlanan çalışmalar, içerik analizine tabi tutularak, içerik ve yöntem açısından sınıflandırılmış ve liderlik yazınındaki genel eğilimler ve örüntüler belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın anahtar sözcükleri olan "turizm" ve "liderlik" Ulakbim Sosyal Bilimler Veritabanı, Asos Index ve Google Scholar arama motorunda taranmıştır ve 24 çalışmaya ulaşılmıştır. Çalışmalarda daha önce yönetim ve örgüt araştırmaları için tespit edilen törenselleşme ve yöntemsel tekdüzelik eğiliminin varlığı belirlenmiş ve turizme özgü liderlik araştırmaları için öneriler sunulmuştur. Çalışmada, içerik ve yöntem incelemeleri için kapsayıcı bir yaklaşım önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Liderlik, Yazın Taraması, Tekdüzelik

Makale Geliş Tarihi: 05.08.2015/ Makale Kabul Tarihi: 23.12.2015

* Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, e-posta: halit_akin@windowslive.com

** Yrd. Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, e-posta: hakan-sezerel@anadolu.edu.tr

Imitation and Originality: A Critical Review on Leadership Researches in Tourism (Discipline)

Citation/©: Akın, Mehmet Halit; Sezerel, Hakan (2015). "Imitation and Originality: A Critical Review on Leadership Researches in Tourism (Discipline)", Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 8, Issue 2, December 2015, pp. 715-734

Abstract: *This study presents the results of a document analysis of leadership research in tourism field in Turkey. The study attempts to determine the general patterns and tendencies via a classification both in content and method, within the scope of national refereed journals published between 2009- 2015 through the content analysis. The keywords of the study, "tourism" and "leadership" were scanned in Ulakbim Social Sciences Database, Asos Index and Google Scholar search engine and the final sample was 24 studies. The presence of ceremonial empiricism and methodological monotony is determined and suggestions were presented to tourism-related leadership researches. A holistic approach to examine literature is also presented.*

Keywords: *Tourism, Leadership, Review of Literature, Monotony*

I. GİRİŞ

Türkiye’de liderlik olgusunun turizm işletmelerinde ve turizm yazınında araştırılmasının geçmişte kısa olduğundan, konunun yönetim ve organizasyon disiplininin aktarıldığı gözlenmektedir. Bu tarz bir aktarım, birtakım sorunlara neden olmaktadır. Bu sorunların en önemlileri, bağlamdan kopuk bilgi üretimi ve araştırma yapılan disipline özgü sorunların göz ardı edilmesidir. Kısa bir ifadeyle, öykünmenin, özgünlüğü engellemesidir.

Yönetimdeki liderlik konularının olduğu gibi turizme aktarılması ve turizm işletmelerinin kendine özgü koşulların göz ardı edilmesi Özen (2002) tarafından yönetim ve örgüt disiplinindeki araştırma tasarımlarıyla ilişkili olarak türetilen ‘*törenselleştirme*’ sorununa neden olmaktadır. Törenselleştirme olarak kavramsallaştırılan sorun; “*yeni bir kuram geliştirme veya mevcut kuramlara katkıda bulunma kaygısı olmayan, yönetimci-evrenselci anlayışla benimsenen ve yabancı, özellikle ABD- kaynaklı yönetim modellerin Türkiye’de ne ölçüde uygulandığını tespit etme amacından başka bir şeye hizmet etmeyen*”(Özen, 2002: 13) bir durum olarak tanımlanmaktadır.

Bu çalışmada, 1970’li yıllardan bu yana etkisini hissettiren törenselleştirme anlayışının (Özen, 2002: 12) turizm alanında yapılan liderlik çalışmalarındaki karşılığı incelenmektedir. Çalışmanın amacı, Türkiye’de turizm alanında yapılan liderlik çalışmalarındaki genel eğilimleri ve örüntüleri

belirlemek ve açıklamaktır. Çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; araştırmanın kavramsal çerçevesini içeren yazın taramasına, ikinci bölümde araştırmanın neden ve amaçları ile veri toplama yöntemi, veri analizi, bulgular ve tartışma başlıklarını içeren yöntem bölümüne ve son olarak sonuç ve öneriler bölümlerine yer verilmiştir.

II. TURİZMDE LİDERLİK

Turizm endüstrisinde ürün, hizmet ve bunların sunumunun birbirinden ayrıştırılması güçtür. Aynı biçimde, turizm endüstrisinde üretim ve tüketimin eş zamanlı ve aynı mekânda gerçekleşmesi (Bryson, Daniels ve Warf, 2013: 161) müşterileri ve çalışanları bir arada, hızlı bir dönüş süreci içinde tutmaktadır. Müşterilerin turizm işletmelerine yönelik olan memnuniyet düzeylerinde de etkili olan müşteri ve çalışan etkileşimi (Crosby ve Stephens, 1987: 410); pek çok sektörde olduğundan turizm işletmelerinde çok daha önemli bir unsurdur. Endüstriye özgü bu koşullar, hızlı çevresel değişimlere karşı duyarlı olan turizm örgütlerinde çalışan yöneticilerin farklı niteliklere sahip olmaları gerekliliğini doğurmaktadır (Kozak, 2009: 62). Turizm işletmeleri içinde; otel işletmelerinde, seyahat işletmelerinde ve yiyecek- içecek işletmelerinde liderliğin nasıl gerçekleştiği, etkileri, kapsamı ve sonuçları bu nedenle merak uyandırmaktadır.

Turizm işletmeciliğinin farklılaşmış ve karmaşık yapısı, her bir işletmenin ve işletme gruplarının fonksiyonel bölümlerinde (Örneğin otellerde; önbüro, mutfak, yiyecek-içecek ve kat hizmetleri) kendilerine özgü iş tasarımları ve bunlara yönelik farklılaşmış kültür ve liderlik tarzlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Fonksiyonel bölümler dışında, idari bölümler ve tamamlayıcı bölümler de kendi kültür ve liderlik tarzlarına sahiptirler. Bu nedenlerle, turizm alanında yapılacak yönetim ve örgüt araştırmalarında, endüstrinin kendine özgü nitelikleri, bulunulan coğrafya, sosyo- ekonomik durum ve kültürel özelliklerle birleşince, her bir değişkenin ayrıntılı bir biçimde tartışılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bir yanıyla karmaşık bir sorun oluşturan bu durum, diğer yandan yeni bilgiler ve modeller geliştirme olanakları sunmaktadır. Bu gereklilik ihmal edildiğinde ise, bağlamdan kopuk ve özgün olmayan çalışmaların üretilmesi kaçınılmaz olmaktadır.

Öncelikli hedefi, hizmet ve müşteri kalitesini artırarak rekabet üstünlüğü sağlamak olan otel işletmelerinin yöneticilerinden beklediği önemli özelliklerden birisi, çalışanlarını örgüt amaçları doğrultusunda motive etmeleri ve yönlendirmeleridir. Bu noktada, otel işletmelerinde görev yapan yöneticilerin liderlik yapılarının önemi ortaya çıkmaktadır (Taşkıran,2006: 169). Ayrıca ana

akım olan işlevselci (functionalist) görüşe göre; turizm işletmelerinde liderlerin müşteri tatminini sağlamak amacıyla merkezi role sahip olması ve liderlerden beklenen sorun çözücü ve hızlı bir şekilde inisiyatif kullanma rolü turizm işletmelerindeki liderler için önemli bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca turizm işletmelerinde liderlerin çalışanlar üzerindeki etkisi; çalışanların lideri anlaması, liderin verimliliği, çalışanların davranışları ve performansları da dâhil olmak üzere birçok örgütsel çıktıyı etkilemektedir. Bu bağlamda, dünyada turizm araştırmalarında liderliğe ilişkin kavramlara olan ilgi 1980'li yıllardan sonra artmaya başlamıştır (Taner ve Çetin, 2005: 8).

Liderlik konusu, dünya yazınında ilk olarak 14. yüzyılda girmekle birlikte, 19. Yüzyıl ve sonrasında daha yoğun olarak kullanılmıştır (Saruhan ve Yıldız, 2013: 296). Klasik yönetimden insan ilişkileri yaklaşımına geçiş ve günümüzde liderlik doğuran ekonomik, toplumsal ve tarihi koşullar, üretim işletmeleri özelinde araştırmacıları ağırlıklı olarak “etkin ve verimli” işletmeleri anlamak ve oluşturmak için “davranışçı ve işlevselci” bir paradigmada tutmuştur. İşlevselci paradigmanın liderlik konusundaki karşılığı; liderliğin neden sonuç ilişkileriyle açıklanabilecek ve nesnel bir gerçekliğe sahip bir kavram olması (ontolojik varsayımı), bilimsel yöntemlerin uygulanması yoluyla değerlerden bağımsız biçimde anlaşılabilmesi ve güncel liderlik tarzlarının etkinlik ve etkililiğini arttırmaya yönelmesidir (politik varsayım) . Bu anlamda, pozitivizm yönü ağır basan liderlik çalışmaları, yorumsamacı ve eleştirel çalışmalarla karşılaştırıldığında bir yazınsal tahakkümün mevcut olduğu görülmektedir (Alvesson ve Spicer, 2012: 370-371).

Avolio vd. 2009 yılında liderlik konusundaki mevcut teoriler ve araştırmalar üzerine yapmış oldukları çalışmada; son on yıl içinde yapılmış olan çoğu araştırmacının; karizmatik/ dönüşümcü liderlerin takipçilerinin tutum, davranış ve performanslarını olumlu yönde etkilemelerini sağlayan süreçleri anlamaya yönelik olarak gerçekleştirildikleri saptanmıştır. İlgili çalışmada örnek olarak, çalışmalardan birisinin dönüşümcü liderlerin performans sonuçları üzerindeki etkilerini kapsayan farklı süreçleri incelediği belirtilmiştir. Bu süreçlerin takipçilerin taahhüt etme şeklini, memnuniyetini, kimliğini, adalet kavramını algılama şeklini; çeşitlilik, kimlik, anlamlılık, özerklik ve geri besleme gibi iş karakterlerini; etki, güç ve bağlılık açısından katılımcıların kendileri ve grupları ile ilgili olarak ne hissetmekte olduklarını içerdiği belirtilmiştir (Avolio, Walumbwa ve Weber, 2009: 428-429). Turizm araştırmalarında genel görünüm, işlevselci ve betimleyici araştırmaların hâkimiyeti ve araştırmacıların liderliği etkililik ve verimlilik anlayışı içinde ele almaları biçiminde özetlenebilir.

III. YÖNTEM

Çalışmada, nitel araştırma yöntemine başvurulmuş, doküman incelemesinden yararlanılmıştır. Araştırma kapsamında ele alınan liderlik çalışmaları içerik ve yöntem başlıklarında içerik analizine tabii tutulmuştur. İçerik analizinin amacı, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 227). Bu çalışmada tümevarımcı bir analizden yararlanılarak, her bir makale için elde edilen kodlar, içerik ve yöntem temaları altında toplanmış ve benzer yönlerinden yola çıkılarak, bir örüntü ve eğilim ortaya konmaya çalışılmıştır.

İçerik bakımından yapılan incelemelerde, çalışmaların uygulandığı turizm alanları, evren/örnekleme birimleri, bağımlı ve bağımsız değişkenleri, ilişkilendirilen liderlik alanları, misyonları, araştırma türleri, düzenleyici (aracı) değişkenleri ve analiz düzeyleri incelenmiştir. Bu incelemelerde kullanılan analiz birimi, araştırma türü, misyon, ilişkilendirilen alan ve analiz düzeyi değişkenleri Özen (2001)'in çalışmasından alınmış olup, diğer değişkenler (uygulama yapılan turizm alanı, bağımlı ve bağımsız değişkenler) araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur. Yapılan yazın taraması neticesinde ulaşılan 24 çalışma bu kategorilere göre ayrıntılı bir şekilde incelenmiş, çalışmalar arasında farklılık gösteren kategoriler tablolarda gösterilmiştir. Farklılık göstermeyen kategoriler (misyon, araştırma türü ve analiz düzeyleri) ise tablolardan çıkartılıp dipnot olarak belirtilmiştir.

İlgili çalışmaların *yöntemlerine* yönelik yapılan incelemelerde ise; ölçekleri, geçerlilik-güvenirlilik analizleri, yönetim alanları ve amaçları, araştırma yöntemleri, yayımlandığı dergileri ve çalışma sonucunda elde edilen bulgular ele alınmıştır. Yöntem incelemesinde kullanılan araştırma yöntemleri, hipotezler, ölçekler ve yapıları, geçerlilik-güvenirlilik analizleri değişkenleri Özen (2001)'in çalışmasından alınmış olup, diğer değişkenler (yönetim alanı ve ilişkilendirilen amaç, çalışmalardan elde edilen veriler) araştırmacılar tarafından eklenmiştir. İçerik incelemesinde de olduğu gibi, tabloda farklılık gösteren kategorilere yer verilmiştir. Çalışmalarda yöntem bakımından farklılık göstermeyen kategoriler, ölçek yapıları ve hipotezlerinin olup olmadığından oluşmaktadır.

Bu çalışmada, güncel yazının takip edilebilmesi için beş yıllık bir yazın taramasına başvurulmuştur. Bu kapsamda, 2009 yılından beri turizm alanında yapılan liderlik çalışmaları ele alınmış ve alan taraması sonucu ulaşılan 24 makale incelenmiştir. Çalışmanın anahtar sözcükleri (turizm, liderlik, turizm işletmeleri) Ulakbim sosyal bilimler veritabanı, Asos Index ve google scholar

arama motorunda taranmıştır. İlk tarama Aralık 2014 tarihinde yapılmıştır ve Ocak 2015 tarihinde ikinci bir tarama yapılarak güncel makaleler çalışmanın inceleme ve analizlerine dâhil edilmiştir.

Bu çalışmada bütün kaynakların incelenmesi amaçlanmıştır. Ancak bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır ve çalışmanın sınırlılığını, çalışmanın anahtar sözcüklerinin (turizm ve liderlik) Aralık 2014 ve Ocak 2015 tarihlerinde Ulakbim sosyal bilimler veritabanı, Asos Index ve google scholar arama motorunda taranmış olması oluşturmaktadır. Bunun sonucu olarak, dijital ortama aktarılmayan çalışmalar kapsam dışında tutulmuştur. Araştırmaları tarihselleştirebilmek amacıyla, ilk liderlik çalışmaları araştırılmış ve konuyla ilgili bir ders kitabı ile bir hakemli dergi yayınına erişilmiştir. Bu nedenle de turizm yönetimi kapsamında yapılmış çalışmaların eskilerinden birisi olarak sayılabilecek olan bir ders kitabı ve bir makale incelenmiştir.¹

IV. BULGULAR

İlgili çalışmalar üzerine yapılan içerik bakımından yapılan incelemelerden elde edilen veriler Tablo 1’de, yöntem incelemelerinden elde edilen veriler ise Tablo 2’de gösterilmiştir.

---

¹ Sözü edilen ders kitabı ve hakemli dergi makalesi kaynakçada belirtilmiştir.

Tablo 1. İçerik İncelemesi

NO	Yıl	Turizm Alanı	Evren/Örneklem Birimi	Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	İlişkilendirilen Alan
1.	*2009	Otel işletmesi	İlk, orta ve üst kademe otel yöneticileri	Lider-üye etkileşimi	Paternalistik liderlik	İş gördürücü ve dönüştürücü liderlik
2.	2009	Otel işletmesi	Otel işgörenleri	Bağlamsal ve görev performans	İlişki ve görev yönelimli liderlik algılamaları	İlişki ve görev yönelimli liderlik
3.	*2009	Otel işletmesi	Otel işgörenleri	Örgütsel vatandaşlık	Güçlendirici liderlik	Güçlendirici liderlik
4.	2009	Otel işletmesi	Otel işgörenleri	Tutumlar	Etkileşimci liderlik-Örgütsel bağlılık	Etkileşimci liderlik
5.	2009	Otel işletmesi	Otel işgörenleri	Tutumlar	Dönüşümcü liderlik-Örgütsel bağlılık	Dönüşümcü liderlik
6.	2009	Otel işletmesi	Ön büro, f&b, kat hizmetleri ve diğer bölümlerdeki işgörenler	Liderlik davranışı algılaması	Hiyerarşik basamaklar	Çalışan Odaklı, vizyoner, ilişki odaklı, risk alan, kontrol odaklı liderlik
7.	*2011	Otel işletmesi	Ön büro, f&b, kat hizmetleri, insan kaynakları, muhasebe, satış ve pazarlama, halkla ilişkiler, teknik servis ve güvenlik ve bahçe bölümlerindeki işgörenler	Tükennmişlik	Öz yeterlilik	Belirtilmemiş
8.	2011	Turizm okulları	Turizm öğrencileri	Kariyer değerleri	Liderlik yetenekleri	Belirtilmemiş
9.	2011	Otel işletmesi	Ön büro, f&b, muhasebe, insan kaynakları ve diğer bölümlerdeki işgörenler	Tükennmişlik	Liderlik davranışları	Dönüşümcü ve etkileşimci liderlik
10.	2011	Otel işletmesi	Otel işgörenleri	Örgüt kültürü	Vizyoner liderlik	Vizyoner liderlik
11.	*2012	Otel işletmesi	Otel işletmesinin üç yıl ve uzun süredir istihdam edilen çalışanları	Kariyer memnuniyeti	Dönüşümcü liderlik ve örgüt güveni	Dönüşümcü liderlik
12.	2012	Otel işletmesi	İnsan kaynakları, f&b, finans ve kat hizmetleri bölümlerindeki işgörenler	-	Etik liderlik	Etik liderlik
13.	2012	Seyahat Acentesi	Operasyon, rezervasyon, muhasebe, yrd. hizmetler bölümlerindeki işgörenler	Örgüt kültürü	Katılımcı, destekleyici ve yönlendirici liderlik	Katılımcı, destekleyici ve yönlendirici liderlik

NO	Yıl	Turizm Alanı	Evren/Örneklem Birimi	Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	İlişkilendirilen Alan
14.	2013	Rekreasyon	Yerel halk	Rekreatif faaliyetlere katılım	Dönüşümcü ve yönetsel liderlik	Dönüşümcü ve yönetsel liderlik
15.	2013	Otel işletmesi	Ön büro, f&b, kat hizmetleri, muhasebe, teknik servis, mutfak, sağlık ve güzellik bölümlerindeki işgörenler	İhtiyaçlar hiyerarşisi	Demokratik liderlik	Demokratik liderlik
16.	2013	Otel işletmesi ve havaalanı	Otel işgörenleri	Örgüt Kültürü	Liderlik Davranışı Etkileşimi	Belirtilmemiş
17.	2013	Seyahat acentesi	Seyahat acentesi işgörenleri	Örgütsel özdeşleşme	Etkileşimci liderlik	Etkileşimci liderlik
18.	*2013	Otel işletmesi	Ön büro, f&b, kat hizmetleri, insan kaynakları, muhasebe, güvenlik bölümlerindeki işgörenler	Örgütsel vatandaşlık	Paternalist Liderlik	Paternalist Liderlik
19.	2013	Otel işletmesi	Ön büro, f&b, kat hizmetleri, spa, mutfak, güvenlik, teknik servis bölümlerindeki işgörenler	Örgütsel vatandaşlık	Hizmetkar liderlik	Hizmetkar liderlik
20.	2013	Otel işletmesi	Ön büro, f&b, kat hizmetleri, satış pazarlama, muhasebe bölümlerindeki işgörenler	Örgütsel sessizlik	Liderlik tarzları	Dönüşümcü ve etkileşimci liderlik
21.	2013	Otel işletmesi	Ön büro, f&b, kat hizmetleri, insan kaynakları, muhasebe, güvenlik bölümlerindeki işgörenler	Prosoyusal hizmet davranışları	Otantik liderlik tarzı	Otantik liderlik
22.	2013	Otel işletmesi	Ön büro, f&b ve diğer bölümlerdeki işgörenler	Örgütsel bağlılık	Algılanan liderlik tarzları	Vizyoner, katılımcı, eğitici ve ilişki odaklı liderlik
23.	2014	Otel işletmesi	Ön büro, f&b, kat hizmetleri ve diğer bölümlerdeki işgörenler	Örgütsel adalet algılamaları ve işten ayrılma niyetleri	Vizyoner, etkileşimci ve dönüşümcü liderlik davranışları	Vizyoner, etkileşimci ve dönüşümcü liderlik
24.	2014	Turizm STK	Sivil toplum kuruluşuna kayıtlı yönetici ve otel sahibi ya da üst düzey yöneticiler	-	Hizmetkar liderlik davranışı	Hizmetkar liderlik

• Bulgular misyon, araştırma türü ve analiz düzeyleri kategorilerinde farklılaşmamaktadır, bu yüzden tabloda ortaya çıkabilecek karşıtları önlemek için sadece farklılık gösteren kategorilere yer verilmiştir.

• * bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında düzenleyici (aracı) değişkenler kullanan çalışmalar

Tablo 1’de farklılık göstermeyip tablodan çıkarılan kategoriler misyon, araştırma türü ve analiz düzeylerinden oluşmaktadır. Bu çalışmaların hepsinde araştırma misyonu olarak uygulama yöntemi ve analiz düzeyi olarak ise mikro yapılar seçilmiştir ve görgül türde yapılan çalışmalardır. Ayrıca sadece 5 çalışmada (%20,8) düzenleyici (aracı) değişkenler kullanıldığı tespit edilmiştir. Düzenleyici (aracı) değişken olarak lider-üye etkileşimi, dağıtım adaleti, öz yeterlilik ve hür irade boyutu vb. değişkenler kullanılmıştır. Tablo 2’den çıkarılan kategoriler ise hipotez yapıları ve ölçek yapılarıdır. Hipotezleri belirtilen çalışmaların 13 tanesinde (%54,1) hipotezler sıralanmış ancak bir çalışmada açıklayıcı bir şekilde verilmiştir. Ayrıca kullanılan ölçeklerin 18 tanesi (%75) evrensel olduğu için değiştirilmeden, 5 tanesi (%20,8) uyarlanmış şekilde ve 1 (%4,1) tanesi de yerelleştirilmiş şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bu çalışmada 2009 yılından itibaren turizm alanında yapılan liderlik çalışmaları hedef olarak ele alınmış ve yapılan alan taramasında rastlanan 24 çalışma içerik ve yöntem bakımından incelenmiştir. İncelenen çalışmaların içerikleri ile ilgili Tablo 1’e göz atıldığında turizm alanında liderlik ile ilgili çalışmaların 9 tanesinin (%37,5) 2013 yılında yapıldığı görülmektedir. 2010 yılında ise turizm alanında liderlik ile ilgili hiçbir çalışmaya rastlanılmamıştır. Çalışmaların 19 tanesinde (%79,1) ilişkilendirilen turizm alanı otel işletmeleri ve analiz birimleri ise otel çalışanlarıdır (örneğin; ön büro, f&b, kat hizmetleri, insan kaynakları, muhasebe, satış ve pazarlama, halkla ilişkiler vb.), ancak seyahat acenteleri ve çalışanları (örneğin, operasyon, rezervasyon vb.), yöneticiler vb. birimlere yönelik çalışmalar da Tablo 1’de görüleceği üzere mevcuttur. 2009 yılından beri bu alanda yapılan çalışmalar incelendiğinde 4 tanesinde (%16,6) turizm ile dönüşümcü liderliğin ilişkilendirdiği ve genel olarak ise bütün liderlik çeşitleri ile ilişkilendirildiği görülmektedir.

Tablo 2. Yöntem İncelemesi

NO	Ölçek	Geçerlilik/ Güvenilirlik	Yönetim Alanı	Amaç	Araştırma Yöntemi	Elde Edilen Veriler	Dergi
1.	Graen ve Scandura (LÜE) Cheng vd. <i>Paternalistik liderlik</i>	Güvenilirlik - Faktör Analizi	Örgütsel davranış	Lider üye etkileşimi	Açıklayıcı	Paternalist liderlik tarzının lider-üye etkileşimi üzerindeki açıklayıcı katkısı	Sosyal Bilimler
2.	Ohio State Üni.- <i>Lider davranışı tanım. formu</i>	Güvenilirlik	Örgütsel davranış	İşgören performansı	Tanımlayıcı	İlişki ve görev yönelimli liderlik algılamalarının çalışanların performansları üzerindeki pozitif etkisi	İİB
3.	Ahearne vd.- <i>Güçl. lider dav.</i> Ehrhart vd.- <i>ÖVD</i>	Faktör Analizi Güvenilirlik	Stratejik yönetim	İşgören performansı	Tanımlayıcı	Güçlendirici lider davranışlarının genel olarak, örgütsel vatandaşlık davranışı ve boyutlarını etkilemesi	Sosyal Bilimler Enstitüsü
4.	Avolio ve Bass Çoklu faktör <i>lid</i> Allen ve Meyer- Örgütsel bağlılık	-	Örgütsel davranış	Örgütsel bağlılık	Tanımlayıcı	İşgörenlerin örgütsel bağlılığının ortalama ve dönüşümcü liderlik davranışına yönelik tutumlarının da orta düzeyde olması	İktisadi ve İdari İncelem.
5.	Bass ve Avolio-Çoklu faktör <i>lid</i> , Allen ve Meyer- Örg. <i>bağlılık</i>	Güvenilirlik	Örgütsel davranış	Örgütsel bağlılık	Tanımlayıcı	İşgörenlerin örgütsel bağlılığının orta düzeyde ve dönüşümcü liderlik davranışına yönelik tutumlarının da yüksek düzeyde olması	İşletme Araştırmaları
6.	Tsui.- <i>CEO Lid. davranışları</i>	Faktör Analizi	Stratejik yönetim	Örgüt Algısı	Tanımlayıcı	İlişki odaklı davranış ile kontrol odaklı davranışının hiyerarşik basamaklara göre farklılık gösterdiği	İİB
7.	Schwarzer vd. - Öz yeterlilik, Pines ve Aronson <i>Tükenmişlik</i> , Graen ve Scandura (LÜE)	Faktör Analizi	Lider üye etkileşimi	Tükenmişlik	Tanımlayıcı	Özyeterlilik algısı ve lider-üye etkileşimi yüksek olan işgörenlerin tükenmişlik düzeylerinin düşük olma	Ege Akademik Bakış
8.	McKinley vd.- Öğren. liderlik becerileri., Türkay ve Eryılmaz- <i>Kariyer değerleri</i>	Faktör Analizi Güvenilirlik	İİKY	Kariyer	Açıklayıcı	Lider yeteneklerinin kariyer değerleri üzerinde önemli bir etkisi olduğu	Ticaret ve Turizm Eğitim Fakülte
9.	Bass ve Avolio- Çoklu faktör <i>lid</i> , Maslach – <i>Tükenmişlik envanteri</i>	Güvenilirlik	Stratejik yönetim	Tükenmişlik	Açıklayıcı	Dönüşümcü liderlerin entelektüel uyum davranışlarının, izleyenlerin tükenmişlik duygularını ve izleyenlerin kendilerini başarsız olarak değerlendirmelerini azalttığı	Yönetim Bilimleri

NO	Ölçek	Geceriilik/ Güvenirlik	Yönetim Alanı	Amaç	Araştırma Yöntemi	Elde Edilen Veriler	Dergi
10.	Collins-Porras'ın, Luthans'ın, Selen D. ve Abdullah K.'in liderlik davranışı ölçeklerinden uyarlanmış	Faktör Analizi	Nitelikli liderlik	Örgütsel yansına	Tanımlayıcı	Otel işletmeleri çalışanlarının liderlerini vizyoner lider olarak algıladıkları	Journal of Yaşar University
11.	Podsakoff- Dönüş, lid. Graen ve Scandura (LÜE)	Keşfedici faktör analizi	Stratejik yönetim	Kariyer memnuniyeti	Açıklayıcı	Lider-üye etkileşiminin kariyer memnuniyeti üzerinde aracılık etkisi olduğu	İşletme Fakülte
12.	Brown ve vd.- Yöneticilerin etik davranışları	Faktör Analizi	-	Ölçek güvenilirliği	Tanımlayıcı	Etik liderlik ölçeğinin Türkçe kullanıma uygun olduğu	İİBİF
13.	Ogbonna ve Harris-başka ölçek. uyarlanmış- Örgüt kült.ve lid.tutumunu	Faktör Analizi	Örgütsel davranış	Örgüt kültürü	Açıklayıcı	Kuşadası'nda toplumcu kültürün seyahat acenteleri için en iyi örgüt kültürü türü olduğu	Turizm Araştırmaları
14.	Huang- Rek. Liderlik	Faktör Analizi	-	Yerel halk katılım eğilimi	Açıklayıcı	Yöneltilerlik davranışının yerel halkın rekreasyon faaliyetlerine katılım seviyesi üzerinde olumlu etkisi olduğu	Turizm Araştırmaları
15.	İnce- İş gören tatmini	Faktör Analizi	Örgütsel davranış	İşgören motivasyonu	Açıklayıcı	Demokratik yönetimin ihtiyaçlar hiyerarşisini daha olumlu etkilediği	Akademik Bakış
16.	Quinn ve Cameron Rekabetçi değer Kabacoff vd. Liderlik etkinliği	Güvenilirlik	Örgütsel davranış	Örgüt kültürü	Tanımlayıcı	Liderlik davranışlarının çalışanların örgüt kültürleri üzerinde etkisinin olduğunu ve bu etkinin de olumlu yönde olduğu	Turizm Araştırmaları
17.	Bass ve Avolio - Etkileş. lid., Mael ve Ashforth Örgütsel özdeşleşme	Güvenilirlik	Örgütsel davranış	Örgütsel özdeşleşme	Tanımlayıcı	Etkileşimci liderlik ile örgütsel özdeşleşme arasında anlamlı bir ilişki olduğu	İşletme Araştırmaları
18.	Cheng vd. Pater. Liderlik. Niehoff ve Moorman, Dağıtım adaleti Bolat- ÖVD	Faktör analizi	Örgütsel davranış	Örgütsel davranış	Tanımlayıcı	Otoriter liderliğin ÖVD üzerinde tam aracılık etkisi olduğu	İşletme Araştırmaları

NO	Ölçek	Geçerlilik/ Güvenirlilik	Yönetim Alanı	Amaç	Araştırma Yöntemi	Elde Edilen Veriler	Dergi
19.	Dennis ve Bocarnea- Hiz.Lid. Organ- ÖVD	Faktör analizi	Stratejik Yönetim	Örgütsel davranış	Açıklayıcı	İst.daki işgörenlerin hizm. Lid. ilişkin algıları ve övd düzey-lerinin Afiyonkarahisar'dakilere göre daha olumlu olduğu	İşletme Araştırmaları
20.	Bass ve Avolio-Çoklu faktör lid.	Faktör analizi	Stratejik yönetim	Örgütsel davranış	Açıklayıcı	Örgütsel sessizlik ile dönüştürücü lid. arasında negatif, etkileşimli lid. arasında pozitif ilişki	Seyahat ve Otel İşlet.
21.	Walumbwa vd.- Otantik liderlik Ackfeldt ve Wong- Prosoşyal hizmet davranış.	Faktör analizi	Stratejik Yönetim	Prosoşyal hizmet davranışları	Açıklayıcı	Otantik liderlik tarzı ile prosoşyal hizmet davranışları arasında anlamlı ilişkiler olduğu	İşletme Fakültesi
22.	Kent vd.- Liderlik daur. envanteri, Avolio vd. Çoklu faktör fid., Goleman- Lid. Dav. Repertuarı, Hackman ve Oldham- İş tanımlama	-	Örgütsel davranış	Örgütsel bağlılık	Açıklayıcı	Vizyoner, iletişim odaklı, katılımcı ve eğitici liderlik tarzlarının iş görenlerin örgütsel bağlılık düzeyi üzerinde olumlu etkilere sahip olduğu	Sosyal Bilimler Enstitüsü
23.	Arslantaş ve Pekdemir; Bushra vd.; Masood vd.;Zhu vd.-Lid. daur.	Faktör analizi	Stratejik Yönetim	Örgütsel adalet ve işten ayrılma niyeti	Tanımlayıcı	Çalışanların liderlik algılarına yönelik tutumlarının olumlu olduğu durumda, örgütsel adalet algılarının da yüksek olduğu, işten ayrılma niyetlerinin ise düşük olduğu	İİB
24.	Ehrhart gelişt. ve Liden vd. tarafından uyarılanan Hiz.lid. davranışı	Faktör analizi	Stratejik Yönetim	-	Tanımlayıcı	Sektör tecrübesi arttıkça STK liderine etik davranma açısından güven arttığı	İşletme Fakültesi

- Bulgular, hipotez ve ölçek yapıları kategorilerinde farklılaşmamaktadır, bu yüzden tabloda ortaya çıkabilecek karışıkları önlemek için sadece farklılık gösteren kategorilere yer verilmiştir.

İncelenen çalışmaların yöntemleri ile ilgili Tablo 2'ye göz atıldığında, turizm alanından yapılan liderlik çalışmalarının 4 tanesinde (%16,6) Bass ve Avolio'nun çok faktörlü liderlik ölçeğinin kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmalar yöntem bakımından ayrıntılı bir şekilde incelendikten sonra kullanılan ölçeklerin tamamına yakınının evrensel olması ve geçerlilik-güvenilirlik analizlerinin yapılmış olması sebebiyle değiştirilmeden sadece Türkçeleştirilerek kullanıldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte incelenen çalışmalardan sadece bir tanesinin çalışma içerisinde hipotezlerine açıklayıcı bir şekilde yer verdiği görülmektedir. Ayrıca çalışmaların 10 tanesinde (%41,6) yönetim alanı olarak örgütsel davranış ve 9 tanesinde (%37,5) stratejik yönetimin ele alındığı tespit edilmiştir. Bu çalışmaların 13 tanesinde (%54,1) araştırma yöntemi olarak tanımlayıcı, 11 tanesinde (%45,9) ise açıklayıcı bir yöntemin izlendiği tespit edilmiştir. Son olarak yapılan bu çalışmalar yayımlandığı dergiler açısından incelendiğinde, turizm alanındaki bu çalışmaların 5 (%20,8) tanesinin İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ve İşletme Fakültesi dergilerinde, 5 tanesinin Turizm dergilerinde yayımlanan dergilerinde yayımlandığı görülmektedir.

2009 yılından beri yapılan bütün bu çalışmalarda genel olarak liderlik tarzları ve çeşitlerinin örgütsel davranış, bağlılık, tutumlarına vb. olan etkisine yönelik bir takım bulgular elde edildiği görülmektedir. Buda bu çalışmalarda bağımsız değişken olarak genelde liderlik çeşitleri ve tarzlarının, bağımlı değişken olarak da örgütsel davranışın ele alınmasının bir sonucu olarak yorumlanabilir.

- İçerik incelemesi yapılan çalışmaların hepsinde araştırma misyonu olarak "uygulamaya dönük olma eğilimi" ağırlık kazanmaktadır. Bu durum, turizm işletmeciliğine yönelik araştırmalarda da yönetimin bilimci yönünden ziyade yönetimi yönüne vurgu yapıldığına dair bir işaret olarak görülebilir. Yönetimci anlayış, işletmelerin daha etkin ve verimli çalışmasına katkıda bulunacak "reçeteler" de önermektedir (Üsdiken, 2002).
- İncelenen çalışmalarda araştırma yöntemi olarak tanımlayıcı bir yöntemin izlendiği görülmüştür. Çalışmaların sadece bir tanesinde hipotezlere açıklayıcı bir şekilde yer verilmiştir. Bu betimleyici karaktere ek olarak, araştırmaların genelde turizm işletmelerinden otel işletmelerinde odaklandığı görülmektedir.
- Yapılan çalışmaların genel çoğunluğunda liderlik otel işletmeleri ile ilişkilendirilmiştir ve bu çalışmaların genel çoğunluğunda analiz birimini otel çalışanları oluşturmaktadır. Analiz düzeyi olarak ise mikro yapılar seçilmiştir. Grup yapılarının anlaşılmasının nasıl bir öneme sahip

olduğuna yönelik tartışmalar da yapılmamaktadır. Özetle mikro yapılar seçilmekte fakat yapılan yorumlar mezzo düzeye yönelmekte ve bu durum da analiz birimi ve analiz düzeyi karmaşasına yol açmaktadır.

- İlgili yazında, turizm işletmeleri ile genel olarak bütün liderlik tarzları ilişkilendirilmiştir. Liderlik tarzlarının yanı sıra liderlik yetenekleri, liderlik algılamaları, etkileşimleri vs. gibi konularda bağımsız değişken olarak alınmıştır.
- Yapılan yöntem incelemeleri neticesinde ise, daha çok Bass ve Avolio'nun çok faktörlü liderlik ölçeğinin ve Graen ve Scandura'nın lider-üye etkileşimi ölçeğinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca kullanılan bu ölçeklerin tamamına yakınının evrensel olması ve geçerlilik-güvenirlik analizlerinin yapılmış olması nedeniyle değiştirilmeden sadece Türkçeştirilerek kullanıldığı görölmüştür. Bu ölçeklerin olduğu gibi sadece Türkçeştirilerek kullanılması ise hem dünya genelinde geçerliliklerinin olması ile hem de hızlı ve kolay bir şekilde uygulamaya hazır olması ile yorumlanabilir. Bu noktada da, törensel görgülcülük olarak adlandırılan "yöntemsel ve ölçeksel" tekdüzelik anlayışı ortaya çıkmaktadır.
- İncelenen çalışmaların genelinde, *liderlik tarzları* bağımsız değişken, örgütsel davranış ise bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Bu durumun ilgili çalışmalarda genel olarak liderlik tarzlarının örgütsel davranış üzerindeki etkilerinin incelenmiş olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Bu çalışmaların sadece beş tanesinde düzenleyici (aracı) değişkenler kullanılmıştır.
- İlgili çalışmaların çoğunluğunda yönetim alanı olarak örgütsel davranış ve stratejik yönetimin ele alındığı görölmektedir. Bu durum davranışçı geleneğin (Üsdiken ve Erden, 2002) süreğenliği açısından tutarlı görönmektedir.
- Turizm alanındaki bu çalışmaların beş tanesinin İktisadi ve İdari Bilimler Fakölte si ve İşletme Fakölte si dergilerinde, beş tanesinin Turizm dergilerinde yayımlanan dergilerinde yayınlandığı görölmektedir. İşletme dergileri turizm alanında, turizm dergileri ise işletme alanına yapılan yayınları genel olarak kabul etmektedirler. Bunun nedeni olarak iki alanın iç içe olması söylenebilir.
- Araştırmalarda ele alınan konular kadar, ele alınmayan konuların da önemli olduğu göz önünde bulundurunca, liderlik konusunun diğer

önemli bağlarla ilişkisinin kurulmadığı gözlenmektedir. Turizm endüstrisinin kendine özgü işgücü özelliklerine bakılmaksızın; sezonluk çalışma, uzun çalışma saatleri, sendikasıız ve iş güvenliği olmadan çalışma, kadın istihdamının yoğunluğu, bir anlamda turizm araştırmacılarının yönetim ve örgüt araştırmacılarına benzer biçimde, mikro konuları düşünerek bu tür karmaşık ve bir anlamda politik konulara değinmekten kaçındıklarını göstermektedir.

- Turizm alanında yapılan liderlik çalışmalarının hiç birisinde, turizm işletmelerinin fonksiyonel bölümlerinin her birinde farklı liderlik tarzlarının olması gerekliliği konusuna değinilmemiştir. Bağımsız değişken olarak seçilen liderlik tarzının bütün bölümlere uygun olduğu varsayılmaktadır. Söz gelimi, yiyecek-içecek bölümündeki liderin inisiyatif kullanması gerekirken kat hizmetleri bölümündeki liderin hızlı yanıt verebilme gibi farklı özelliklerinin olması gerekmektedir.

V. SONUÇ

Çalışmada, turizm işletmeciliği bağlamında yapılan liderlik çalışmaları incelenmiş ve liderlik alan yazınına yönelik çıkarımlara ulaşılmıştır. Araştırma bulguları; turizm alanında yapılan liderlik araştırmalarının, Türkiye'deki örgütsel davranış yazınıyla aynı izleği takip ettiğine yönelik güçlü nüveler sunmaktadır. Söz konusu izlek; araştırmaların, mikro analiz düzeyinde (grup) gerçekleşmesi, daha çok betimleyici/tanımlayıcı olması ve liderlik olgusunun tarihten ve toplumsallıktan kopuk biçimde genelleştirilebilir bir kavrammış gibi ele alınmasıdır. Bu eksiklikleri gidermek için yazında, ampirik çalışmaların biçimsel özellikleri ön plana çıkarılmakta ve araştırma tasarımının meşruiyeti buradan sağlanmaktadır. Kısaca, bu durum, törensel görgülcülük olarak adlandırılan, araştırmaların içerik yönünden zayıf ama biçim yönünden gerekenleri yerine getirmiş olduğunu ifade eden kavramla karşılanabilir.

Turizm yönetimi kapsamındaki eskilerinden birisi sayılabilecek olan 1 ders kitabı ve makaleye yönelik yapılan incelemeler, turizmdeki liderlik yazınının yönetim yazınından aktarıldığına yönelik kanıtlar sunmaktadır. İlgili ders kitabında *liderlikle ilgili bilgilerin yönetim yazınından olduğu gibi alındığı ve turizmle bağdaştırılmadan verildiği görülmektedir*. Bu çalışmada ayrıca, Türkiye'de turizm alanında yapılmış liderlik çalışmalarından eskilerinden birisi sayılabilecek olan ve 2005 yılında Taner ve Çetin tarafından yayınlanan çalışma incelenmiştir. İlgili çalışmaya yönelik yapılan incelemeler ise, *bu çalışmanın da daha çok yönetimi bakış açısı ağırlığını koyduğunu göstermektedir*.

Yukarıda elde edilen sonuçlar ışığında, şu önerilerin yapılabileceği düşünülmektedir. Birincisi, turizmde liderlik çalışmaları yaparken, araştırmaların hem yönetim hem de turizm alanlarındaki ilgili disiplinleri kapsayacak biçimde güçlü gerekçelendirmelerle yapılması gerektiği ihtiyacı duyulmaktadır. İkincisi, turizm alanında liderlik olgusunun, diğer alanlardaki liderlikten hangi yönleriyle farklılaştığının belirlenmesi gerekmektedir. Bunlara ek olarak, yapılan çalışmalarda liderliğin mezzo ve makro analiz düzeyleriyle ilişkilendirilmesinin gerekli olduğu görülmektedir. Ayrıca turizm işletmelerindeki liderlik örüntüsünü görebilmek için ilgili yazının tamamının incelenmesi gerekmektedir.

Yapılan incelemeler neticesinde öncelikli olarak, turizm alanında, ilerleyen zamanlarda yapılacak olan liderlik çalışmalarında, mutfak çalışanlarının ve turist rehberlerinin de araştırmalara dâhil edilmesi önerilmektedir. Çalışmamız içerik ve yöntem incelemesinde kapsayıcı bir yaklaşım öneriyor olmasının yanı sıra turizm alanında, ilerleyen zamanlarda yapılacak olan liderlik çalışmalarının, özgün olmak için farklı liderlik tarzlarıyla birlikte liderlik teorilerini de ele almaları gerektiği önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- AKTAŞ, Ahmet. (2002), *Turizm İşletmeciliği ve Yönetimi*, Antalya: Azim Matbaacılık, 2. Baskı.
- ALVESSON, Mats. ve Spicer, André. (2012), Critical Leadership Studies: The Case for Critical Performativity. *Human Relations*. 65 (3), 367-390.
- AVCI, Umut. ve Topaloğlu, Cafer. (2009), Hiyerarşik kademelere göre liderlik davranışlarını algılama farklılıkları: otel çalışanları üzerine bir uygulama. *KMU İİBF Dergisi*, 11 (16), 1-21.
- AVCI, Umut. ve Turunç, Ömer. (2012), Dönüşümcü liderlik ve örgüte güvenin kariyer memnuniyetine etkisi: Lider-üye etkileşiminin aracılık rolü. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4 (2), 45-55.
- AVOLİO, Bruce., Walumbwa, Fred. ve Weber, Todd. J. (2009), Leadership: Current Theories, Research, and Future Directions. *Annual Review of Psychology*, 60, 421-449.
- BALTACI, Furkan., Güçlü, Caner. ve Çeliker, Nuri. (2014), Liderlik davranışının örgütsel adalet algısı ve işten ayrılma niyeti üzerine etkileri: konaklama işletmelerinde bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (3), 353-370.
- BAŞOĞLU, Umut. Davut. (2013), Liderlik davranışları ile rekreasyon faaliyetlerine katılım ilişkisi: İstanbul ilinde bir uygulama. *Turizm Araştırma Dergisi*, 2 (2).
- BAYTOK, Ahmet. ve Ergen, Fatma. (2013), Hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışına etkisi: İstanbul ve Afyonkarahisar'daki beş yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5 (4), 105-132.
- BOLAT, Oya. İnci., Bolat, Tamer. ve Aytemiz Seymen, Oya. (2009), Güçlendirici lider davranışları ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkinin sosyal mübadele

- kuramından hareketle incelenmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (21), 215-239.
- Bolat, Oya. İnci. (2011), Öz yeterlilik ve tükenmişlik ilişkisi: Lider-üye etkileşiminin aracılık etkisi. *Ege Akademik Bakış*, 11 (2), 255-266.
- BRYSON, John., Daniels, Peter. ve Warf, Barney. (2004), *Service worlds: People, organizations and technologies*. London: Routledge.
- CROSBY, Lawrence. ve Stephens, Nancy. (1987), Effects of relationship marketing on satisfaction, retention and prices in the life insurance industry. *Journal of Marketing Research*, 24 (4), 404-411
- ÇALIŞKAN, Sezer. Cihan. (2009), Turizm işletmelerinde liderlik tarzları ve lider-üye etkileşimi kalitesi (lüe) üzerine bir çalışma. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (2), 219-241.
- DEMİRCİ, Kemal. M. (2014), Sivil toplum kuruluşlarında hizmetkâr liderlik davranışı düzeyinin belirlenmesine yönelik bir çalışma: Turizm sektörü örneği. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 177-184.
- ERDOĞAN MORÇİN, Sine. ve Morçin, İlhami. (2013), Etkileşimci liderliğin örgütsel özdeşleşmeye etkisi: Adana'daki seyahat acenteleri örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5 (4), 71-86.
- EROL, Günay. ve Köroğlu, Ahmet. (2013), Liderlik tarzları ve örgütsel sessizlik ilişkisi: Otel işletmelerinde bir araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 10 (3), 45-64.
- GÜZEL, Tülay. ve Akgündüz, Yılmaz. (2011), Liderlik davranışlarının orta düzey yöneticiler üzerindeki etkisi ve yöneticilerin tükenmişlik düzeyleri ile ilişkisi: Kuşadası otel işletmelerinde bir araştırma. *ÇOMU Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9 (2), 279-296.
- GÜRDOĞAN, Arzu. ve Yavuz, Ercan. (2013), Turizm işletmelerinde örgüt kültürü ve liderlik davranışı etkileşimi: Muğla ili'nde bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 24 (1), 57-69.
- İNCE, Cemal. (2013), Demokratik liderlik ile ihtiyaçlar hiyerarşisi arasındaki ilişkiye yönelik 5 yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma. *Akademik Bakış Dergisi*, 35, 1-15.
- KOZAK, Akoğlan, Meryem. (2009), *Otel işletmelerinde insan kaynakları yönetimi ve örnek olaylar*. Ankara: Detay Yayıncılık, 3. baskı.
- ÖZDEVECİOĞLU, Mahmut. ve Kanıgür, Sevgi. (2009), Çalışanların ilişki ve görev yönelimli liderlik algılamalarının performansları üzerindeki etkileri. *KMU İİBF Dergisi*, 11, 53-82.
- ÖZEN, Şükrü. (2001), Türk Yönetim/Organizasyon Yazınında Yöntem Sorunu: Kongre Bildirileri Üzerine Bir İnceleme. *Doğu Akdeniz Üniversitesi Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 89-118.
- ÖZEN, Şükrü. (2002), Türkiye'deki örgütler/yönetim araştırmalarında törensel görgülcülük sorunu. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 5-31.
- SARUHAN, Şadi. Can. ve Yıldız, Müge. Leyla. (2013), *Çağdaş Yönetim Bilimi*. İstanbul: Beta.
- TANER, Bahar. ve Çetin, Şule. (2005). Ağırılama işletmelerinde başarılı lider yönetici tipolojisi: kavramsal bir çalışma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 2 (2), 14-21.

- TAŞKIRAN, Erkan. (2006). Otel İşletmelerinde Çalışan Yöneticilerin Liderlik Yönelimleri: İstanbul'daki Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 17 (2), 169-183.
- TEKİN, Yasemin. ve Ehtiyar, Rüya. (2011), Başarının temel aktörleri: Vizyoner liderler. *Journal of Yaşar University*. 24 (6), 4007-4023.
- TOPALOĞLU, Cafer. ve Dalgın, Taner. (2013), Algılanan liderlik tarzı ve örgütsel bağlılık ilişkisi: Marmaris'te yer alan beş yıldızlı otel işletmeleri üzerinde bir uygulama. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (29), 277-301.
- TUNA, Muharrem., Bircan, Hüdaverdi. ve Yeşiltaş, Murat. (2012), Etik liderlik ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması: Antalya örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26 (2), 143-155.
- TÜRKAY, Oğuz. ve Solmaz, Seyit. Ahmet. (2011), Liderlik yeteneği ve kariyer değerlerinin turizmde kariyer yapma isteği üzerindeki etkileri. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 46-71.
- ÜSDİKEN, Behlül. ve Erden Zeynep. (2002), 1990'lı Yıllarda Türkiye'de Yönetim Alanı: Disiplinin Yapısı ve Yaklaşımlar. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 127-154.
- ÜSDİKEN, Behlül. (2002), Tarihsel Bir Bakışla Bilim- Yönetim Birlikteliği. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 91-113.
- YEŞİLTAS, Murat. (2013), Paternalist liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışları üzerindeki etkisinde dağıtım adaletinin aracılık rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5 (4), 50-70.
- YEŞİLTAS, Murat. (2013), Otantik liderlik tarzının prososyal hizmet davranışları üzerindeki etkisi: Konaklama işletmelerine yönelik bir uygulama. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 42 (2), 333-350.
- YAVUZ, Ercan. (2009), İşgörenlerin dönüşümcü liderlik ve örgütsel bağlılık ile ilgili tutumlarına yönelik bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 51-69.
- YAVUZ, Ercan. ve Tokmak, Cüneyt. (2009), İşgörenlerin etkileşimci liderlik ve örgütsel bağlılık ile ilgili tutumlarına yönelik bir araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 1 (2), 17- 34.
- YILDIRIM, Ali. ve Şimşek, Hasan. (2011), Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (8.b.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

KOCAELİ'NDE VATAN CEPHESİ

Bilal TUNÇ*

Atıf/©: Tunç, Bilal, (2015). "Kocaeli'nde Vatan Cephesi", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 8, Sayı 2, Aralık 2015, ss. 733-750

Özet: 14 Mayıs 1950 seçimleri ile iktidar olan Demokrat Parti, on yıl boyunca iktidarda kalmış ve Türk Siyasi tarihinde derin izler bırakmıştır. 1954 seçimlerine kadar gücünü korumayı başaran Demokrat Parti, 1954 Milletvekili Genel Seçimleri ile 1955 yılında yapılan Belediye ve İl Genel Meclisi seçimlerinde tekrar birinci parti olmuştur. Ancak 1955'ten sonra ülkede başta ekonomi olmak üzere görülen olumsuz durumlar nedeni ile Demokrat Parti vatandaşlar tarafından eleştirilmeye başlanmıştır. Bu durumdan dolayı oy kaybı yaşamaya başlayan parti teşkilatı 1957 Genel Seçimlerinde yüksek oy alamamış, ancak seçim sisteminden dolayı tekrar iktidar olmuştur. 1957'den sonra Demokrat Parti'ye karşı başta Cumhuriyet Halk Partisi tarafından olmak üzere birçok karşı faaliyetler olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi olmak üzere diğer muhalefet partileri Demokrat Parti'ye karşı Güç Birliği Cephesi'ni kurmuşlardır. Böylece Demokrat Parti aleyhinde olanlar Cumhuriyet Halk Partisi etrafında birleşmeye başlamışlardır. Bu durum üzerine tekrar eski gücüne kavuşmak ve yeniden büyük kitleleri Demokrat Parti etrafında toplamak amacıyla Adnan Menderes Vatan Cephesi'ni kurmuştur. Vatan Cephesi'nin kurulması ile birlikte diğer partilerden istifa edip Demokrat Parti'ye katılanların sayısı artmaya başlamıştır. Bundan dolayı Demokrat Parti ile diğer partiler arasında büyük sorunlar olmuş ve ülkede kutuplaşmalar artmıştır. Bu kutuplaşmalardan dolayı ülke içinde kargaşanın önü alınamamıştır. Bu çalışmada Vatan Cephesi'nin genel özellikleri ve Kocaeli'nde bu yapıya karşı olumlu ve olumsuz bakışlar üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Vatan Cephesi, Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi

The Fatherland's Front in Kocaeli

Citation/©: Tunç, Bilal, (2015). "The Fatherland's Front in Kocaeli", Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 8, Issue 2, December 2015, pp. 733-750

Abstract: Democratic Party which had been ruling party by 1950 elections e stayed in power for a decade and it left deep scars in Turkish political history. It had been able to maintain its strength up to to 1954 elections and it was in power again in other elections, but Democratic Party was criticized because of common adverse events especially for the economy in the country. Because of this situation Democratic Party lost votes and did not succeed in the 1957 elections. The opposition movement emerged against Democratic Party after the 1957 elections. To make Democratic Party powerless, the Republican People's Party and other opposition parties set up a front which was called the power association. In this way they were united around the Republican People's Party who was oppose Democratic Party. Upon this to make party stronger again Adnan Menderes who was prime minister established the Fatherland Front. the number of participans who resign from their's party increased to Democratic Party with the establismnt of this front. Later among Democratic Party and the other party's problems increased and the problems grow in the country. The confusion and chaos increased because of this polarization. In this study focused on the Fatherland Front and apinions examined about this structure in Kocaeli were studied.

Keywords: Fatherland Front, Democratic Party, May 27 1960's coup, the Republican People's Party

I. GİRİŞ

Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partili dört milletvekilinin parti içerisindeki muhalefetleri sonucunda kurulmuş bir partidir. Cumhuriyet Halk Partisi milletvekilleri olan Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'nün dâhil olduğu parti içi muhalefetini oluşturan olay Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile ilgili tasarıdır (Karpaz, 2010:231-233). Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısı, çiftçilerin toprak sahibi olmalarını sağlamak amacı ile büyük toprak ağalarının bir kısım topraklarının devlete verilmesini öngörülmüştür. Özellikle TBMM'deki büyük toprak sahipleri tarafından bahsi geçen yasaya itirazlar olmuştur. Yapılan itirazlara rağmen tasarının meclisten geçmesi üzerine Adnan Menderes, Cavit Oral ve Emin Sazak bahsi geçen kanuna itirazlarda bulunmuşlardır. Bu itirazlar Demokrat Parti'nin kurulması için ilk adımı oluşturmuştur denilebilir.

Demokrat Parti'nin ortaya çıkmasına yol açan Cumhuriyet Halk Partisi'ndeki parti içi muhalefet, 1945 yılının ortalarında iyice belirgin hale gelmiştir. 21

Mayıs 1945'te başlayan bütçe görüşmeleri, Mecliste şiddetli bir muhalefetin varlığını göstermiştir. Adnan Menderes, Feridun Fikri Düşünsel, Hikmet Bayur, Emin Sazak gibi vekiller, tek parti devrinin alışıktığı bir sertlikle hükümeti eleştirmişlerdir (Eroğul, 1990:9-10). Cumhuriyet Halk Partisi'nin içindeki muhaliflerden, sonradan Demokrat Parti'nin "dörtleri" olarak adlandırılacak olan Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan ısrarla artık yeni bir hayat görüşünün idareye egemen olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.

7 Haziran 1945'te Cumhuriyet Halk Partisi'nden dört milletvekili, bağlı oldukları partilerinin parlamentodaki grubuna bir takrir sunmuşlardır (BCA Fon Kodu: 30.11.1.0 Yer No: 53.315.4) Takriri veren dört kişiden dolayı "Dörtlü Takrir" diye anılan olan bu teklifin sahipleri, İkinci Dünya Savaşı sona erdiğine göre demokratik özgürlüklerin sağlanması gerektiğini ileri sürmüşler ve TBMM'den yürütme üzerindeki anayasal hakların kullanılmasını talep etmişlerdir (Karpas, 2010:230).

Bahsi geçen takrir incelendiğinde; bu takrirden Demokrat Parti muhalefet stratejisinin temelini oluşturan prensiplerin bulunduğu anlaşılmaktadır ki, bunlar; Meclis denetiminin anayasanın ruhuna uygun biçimde gerçekleşmesini sağlayacak önlemleri almak, vatandaşların siyasi hak ve özgürlüklerini genişletmek ve partinin çalışmalarına bu ilkelerin egemen kılınmasını sağlamaktır (Burçak, 1979:241). TBMM'de görüşülen ve yoğun tartışmalara sebep olan Dörtlü Takrir TBMM tarafından reddedilmiştir (BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0 Yer No: 65.403.16)

Takririn TBMM'de reddedilmesinden sonra Dörtlü Takriri verenlerden Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan Cumhuriyet Halk Partisi'nden ihraç edilmişlerdir. Bu durum üzerine diğer önemli şahıslardan birisi olan Celal Bayar hem CHP'den hem de milletvekilliğinden istifa etmiş ve muhalefet kanadında yerini almıştır. Bu olaydan sonra CHP'den ayrılan bahsi geçen milletvekillerinin yoğun çalışmaları sonunda Demokrat Parti 1 Ocak 1946'da resmen kurulmuştur.

Demokrat Parti, kurulduktan sonra teşkilatlanmasını sağlamış ve 1950 seçimlerini kazanarak iktidar olmuştur. Bu seçimlerden sonra yapılan 1954 ve 1957 seçimlerini de kazanan Demokrat Parti, Türk siyasi tarihinde büyük bir varlık göstermiştir. 1958'den itibaren eski gücünü kaybeden ve diğer partiler göre güçsüz durumda kalan Demokrat Parti, eski nüfuzunu yeniden güçlendirmek ve muhalefet partilerinin kendisine karşı yürüttüğü faaliyetleri etkisiz kılmak amacıyla Vatan Cephesini oluşturmuştur.

II. VATAN CEPHESİNİN KURULMASI VE BÜYÜMESİ

Türk Demokrasi tarihinde 1958 yılı çoğu açıdan önemli bir dönem olarak görülmektedir. Bu yıl, muhalefet partilerinin büyük bir ittifak ile bir sonraki seçime katılma çabaları ile geçmiştir. Cumhuriyetçi Millet Partisi ile Köylü Partisi'nin birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Partisi ismini alacağı haberleri basında neşredilirken, Hürriyet Partisi'nin de yapılacak kongre ile Cumhuriyet Halk Partisi'ne katılacağı iddia edilmiştir. (Eroğul, 1990:145). Daha önceki dönemlerde muhalefet partileri birleşme çabalarını denemiş, fakat çabalar sonuçsuz kalmıştır. Ancak 1958'deki ittifak diğerlerinden farklı olmuş ve ülke genelinde önemli bir etki gösterdiği görülmektedir.

Muhalefet partilerinin işbirliği çabaları sürerken, Başbakan Adnan Menderes, 12 Ekim 1958'de Manisa'da yaptığı bir konuşma ile halkı muhalefete karşı oluşturulan Vatan Cephesi'ne katılmaya davet etmiştir.

Adnan Menderes, Manisa'da yaptığı konuşmada Vatan Cephesi'nin oluşturulduğuna dair şu ifadeleri kullanmıştır: *“Politika ve ihtirastan vareste vatandaşların karşımızda kurulmuş olan kin ve husumet cephesine karşı vatanperver gayretlerini birleştirip eserlerinin müdafaaasına azmetmiş bir Vatan Cephesi'nin kurulması zarureti kendisini göstermiştir... Aziz Vatandaşlarım, Vatan Cephesi'nde birleşerek eserlerimizi hep birlikte muhafaza edeceğiz. Dünyada siyasi, iktisadi ve içtimai istikrarı örnek telakki olunabilecek bir mükemmeliyette olarak Türk milletinin bütün gayretlerini bu istikamet üzerinde tevcih edilmiş görmek bize nasip olacaktır... Allah hepimizi muvaffak etsin vatandaşlarım”*.

“Onların, Güç birliği adı altında giriştikleri faaliyetin maksadı şudur: Bir Ehli Salip Cephesi olarak karşımıza dikilecekler. Daha şimdiden seçim varmış gibi yakamıza sarılacaklar. Bu hareketler, bizim işlerimizi güçleştirmek, milletimizin ihtiyaçlarını sekteye uğratmak, vatanın refah ve saadetini geciktirmek demektir...” (Kılçık, 1992:208).

Adnan Menderes'in bu konuşmalarından da anlaşılacağı üzere; Demokrat Parti'ye göre, yıkıcı faaliyetler içerisinde bulunan muhalefet partilerine karşı, halk Demokrat Parti etrafında birleşmeliydi. Bu konuşmadan sonra yani Vatan Cephesi'nin kurulması ile Adnan Menderes ve bakanlar, partilerini yeniden kuvvetli hale getirmek ve kitlelerin desteğini sağlamak amacıyla yurt gezilerine çıkmışlardır.

Vatan Cephesi'nin propagandası gazeteler, dergiler ve radyo aracılığıyla yapılırken, muhalefet partileri radyoyu *“partizan radyo”* olarak adlandırmış

ve radyoda Demokrat Parti propagandası yapılmasından dolayı “Ajans Haberlerini Dinlemeyenler Derneği” kurmuştur (Uyar, 2001: 40). Ancak bunların hiçbirisinin bahsi geçen yapının ülke genelinde yaygınlaşmasını engelleyemediği görülmektedir.

Görüldüğü üzere Muhalefet kanadında yaşanan gelişmelere karşılık iktidar partisi, yeni çabaların ciddi bir güç kaybı yaratacağı düşüncesiyle muhalefetin güç birliğine karşı “Vatan Cephesi” ismiyle siyasi arenaya kuvvetli bir çıkış yapıp ülke genelindeki gücünü korumak istemiştir (Vural, 2010:181). Bahsi geçen yapı ile Demokrat Parti'ye başta Cumhuriyet Halk Partisi olmak üzere diğer muhalefet partilerinden büyük katılımlar olmuştur. Ancak Demokrat Parti'den de diğer partilere geçişler olmuştur. Bu durum, Demokrat Parti ile diğer partiler arasında büyük sorunlar oluşturmuştur. Ayrıca bu şekildeki kutuplaşmalar 27 Mayıs 1960 darbesinin de önünü açmıştır.

III. KOCAELİ'NDE VATAN CEPHESİ (12 EKİM 1958-1 OCAK 1959)

Kurulduğu günden itibaren ülkenin hemen hemen her yerinde Vatan Cephesi'ne bağlı ocaklar açılmıştır. Kocaeli'nde de Vatan Cephesi'ne büyük bir ilgi gösterilmiş ve birçok yerde ocaklar kurulmuştur. Bu ocakların etkili çalışmaları sonucu Cumhuriyet Halk Partisi Kocaeli İl ve ilçe başkanlıklarından istifa eden birçok kişi Demokrat Parti'ye geçmiştir. Ayrıca daha önceleri Demokrat Parti'de olup da istifa edip başka partilere geçenler, Vatan Cephesi'ne bağlı ocakların açılması ile tekrar Demokrat Parti'ye geçmişlerdir. Bu olayın ilk örneği şu olmuştur: 1958 yılının sonlarında Cumhuriyet Halk Partisi tarafından yönetilen Kaynarca Belediyesi'nin bütün yöneticileri Vatan Cephesi'ne geçerek Cumhuriyet Halk Partisi'nden istifa etmişlerdir (BCA, Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.1-1).

Devrine yerel gazetelerine göre; 1958'den itibaren başta Cumhuriyet Halk Partisi olmak üzere diğer partilere mensup kişiler partilerinden istifa ederek Demokrat Parti'ye ve doğal olarak da Vatan Cephesi'ne geçmişlerdir. Bu durum, vilâyet genelinde Demokrat Parti ile diğer partilerin arasının açılmasına sebep olmuş ve partiler arasında derin anlaşmazlıklar meydana gelmesine yol açmıştır.

1958'de Vatan Cephesi'ne geçmek amacıyla Kandıra Kazası, Şeyhler nahiyesine bağlı Turnalı köyünden 169 kişi Cumhuriyetçi Millet Partisi'nden istifa ederek Demokrat Parti'ye geçmiştir. Bu durumdan dolayı Adnan Menderes'e telgraf çeken Turnalı köyü Cumhuriyetçi Millet Partisi Ocak Başkanı Fikri Köse şunları söylemiştir: “Devletimizin harici şeref ve itibarının dünyada bir yıldız gibi parlamakta milli servet ve refahımızı her gün artırmakta olduğunuz halde

vatan muhabbeti olmayanların hırs ve kininden nefret ettiğimizden mensubu bulunduğumuz Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılarak şerefli partiniz saflarına iştirak ettiğimizi saygılarımızla arz eder ellerinizden öperiz.” (BCA, Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.2-1). Telgraf gönderen kişiler, bu şekilde Demokrat Parti'ye geçtiklerini ve Adnan Menderes'e bağlı olduklarını ifade ediyorlardı.

Devrin gazetelerine göre; Cumhuriyet Halk Partisi'nin yüksek oy aldığı Değirmendere'den birçok kişi partisinden istifa ederek Demokrat Parti'ye geçmiştir. Bu kişiler arasında parti yöneticilerinden Orhan Akbıyık, Mehmet Öncü, Mustafa Sağlam, Ahmet Sert, Ratıp Çelebi ve Eyüp Terzi ile Saadetin Bayar da yer almıştır (BCA, Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.2-2.). Ayrıca Değirmendere Bucağına bağlı köylerden de Vatan Cephesi'ne büyük katılımlar olmuştur. Örneğin Halı Dere köyünde 9 kişi Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılarak Vatan Cephesi mensubu olmuştur (BCA, Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.2-2.). Bunun gibi birçok örneğin mevcut olduğu telgraflardan anlaşılmaktadır.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgelerine göre Kocaeli'nde Gölcük dışında Gebze, Karamürsel ve Kandıra'dan Vatan Cephesi'ne büyük ilgi gösterilmiştir. Vatan Cephesi'ne katılımlar oldukça Demokrat Parti Vilayet Başkanı Sadık Tanaydın, parti genel merkezine sürekli olarak telgraflar göndermiş ve durumdan Başbakan Adnan Menderes'i haberdar etmiştir (BCA, Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.669.1-3). Demokrat Parti Genel Merkezi'ne gelen telgrafların sayıca fazla olması ve çok sayıda kişinin Vatan Cephesi'ne üyelik yapması, Demokrat Parti'nin 1958'in sonlarına doğru yeniden güç kazanmış olduğu şeklinde değerlendirilmektedir.

IV. 1959 YILINDA KOCAELİ'NDE VATAN CEPHESİ

Ocak 1959 itibariyle muhalefet partilerinden istifa eden 759 kişi Vatan Cephesi'ne geçmiştir (Hür Söz, 3 Ocak 1959, No: 2413.9.). Ancak katılımlar bununla sınırlı kalmamış ve giderek artış göstermiştir. Demokrat Parti'ye iltihakların olduğu günlerde Cumhuriyet Halk Partisi'ne de katılımlar olmuştur. 5 Ocak 1959'da 33 kişi Demokrat Parti'den istifa ederek Cumhuriyet Halk Partisi'ne geçmiştir (Türk Yolu, 5 Ocak 1959, No:6397). Görüldüğü üzere 1958 yılında olduğu gibi 1959'da da sadece Cumhuriyet Halk Partisi'nden değil; Demokrat Parti'den de istifa edenler bulunmaktadır. Bu şekilde istifaların olması, dönemin siyasi durumunu göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Kocaeli'nde Vatan Cephesi Ocaklarına sadece şehir merkezinde değil; köylerden de büyük ilgi gösterilmiştir. Bu kapsamda İzmit'in köylerinden Hasan Peksoy, Muzaffer Peksoy, Şerif Peksoy, Safiye Tataroğlu, Faruk Tanaydın, Mübeccel

Tanaydın, Zekiye Ferah ve Çocuk Mütahassısı Dr. Müyesser Ferap 24 Ocak 1959'da İzmit'ten Demokrat Parti Vilayet Başkanlığına başvurularını yaparak üyelik yapmışlardır (BCA, Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.669.1-4).

Aynı tarihlerde diğer köylerden Demokrat Parti'ye iltihaklar devam etmiş, Hasan Tugal, Mehmet Aktaş, Hasan Dede, Emine Öztürk, Zekiye Aydemir, Nuri Aydemir, İhsan Usta, Mustafa Kılıç, Osman Kiremitçi, Hasan Usta, Şerafettin Atınç, Ülzer Soyer, Pembe Soyer, Sevim Ergüven, Nadir Ergüven, Turhan Öztürk, Cihan Zaimoğlu, Naci Ayyıldız, Yaşar Uzun, Dilber Uzun, Nazife Erkan, Ahmet Uzan, Natike Uzan, Gülten Erkan ve Bahattin Erkan bağlı oldukları partilerden istifa ederek Demokrat Parti'ye katılmışlardır (BCA, Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.669.2-3).

24 Ocak 1959'dan sonra Vatan Cephesine bağlı ocaklara üye olanların sayısında büyük bir artış olmuştur. Bu tarihte Demokrat Parti Kocaeli Vilayet Başkanı Sadık Tanaydın tarafından bizzat Adnan Menderes'e gönderilen telgrafta birçok vatandaşın partilerinden istifa ederek Vatan Cephesi'ne katıldıkları bildirilmiştir. Listede Fatma Şahin, Muharrem Şahin, Sabahat Aksu, Şazimet Gündüz, Remziye Atınç, Cevat Gündüz, Çetin Kazcılar, İbrahim Acar, Fatma Varit, Hakkı Varit, Ziya Kavalcı, Esmâ Kavalcı, İsmail Tafralı, Kemal Karaca, Celal İrk, Melahat İrk, Rasim Gökdemir, Necati Gökdemir, Zekiye Gökdemir, İhsan Güler, Mediha Baykal, Ramazan Çiçek, Cemal Baykal, Melahat Kiremitçi, Şahide Dede ve Fatma Dede yer almıştır. Aynı tarihlerde Cumhuriyet Halk Partisi'nden 29, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nden 12 ve müstakillerden 44 kişi Vatan Cephesi'ne katılmıştır (BCA, Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.669.2-4). Görüldüğü üzere Demokrat Parti'ye üyelikler artmış ve söz konusu yapı il genelinde güçlü bir hale gelmiştir.

Vatan Cephesi'ne katılanlar arasında vilâyetin önemli sülaleleri de yer almaktadır. Bunlar arasında İzmit'in büyük ailelerinden birisi olan Karadayılar bulunmaktadır. Karadayılar sülalesine mensup bütün kişiler Cumhuriyet Halk Partisi'nden istifa ederek Demokrat Parti'ye geçmişlerdir. Bahsi geçen sülale gibi büyük bir ailenin Vatan Cephesi tarafına geçmesinin, Demokrat Parti'nin güçlenmesini sağlamış olabileceği değerlendirilmektedir.

1959'un Şubat ayında Bilal Bayraker, Mahmut Bayraker, Osman Bayraker, Zeynep Bayraker, Ayşe Bayraker, Bekir Bayraker, Şakir Koral, Fatma Bayraker, Zahide Bayraker, Asım Koral, Bahtiyar Koral, Ümmühan Koral, Şükriye Koral, Zahide Koral, Bayram Kocatürk, Nahit Kocatürk, Hasan Kocatürk, Kimas Kocatürk, Amir Kocatürk, Malik Kocatürk, Zeynep Bayraker, Abdullah Koral, Fatma Koral, Kıymet Koral, Cemal Bayraktar, Ferhat Bayraktar, Nazife

Kuş, Hayriye Kuş, Gani Bayraktar, Nuriye Bayraktar, Rıza Seyhan, Cahide Seyhan, Kıymet Ak, Naciye Gök, Recep Dirlik, Zihni Dirlik ve Nezahat Dirlik Cumhuriyet Halk Partisi'nden istifa ederek Demokrat Parti üyesi olmuşlardır (BCA, Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.669.222.3-2).

Görüldüğü üzere Vatan Cephesi'ne üye olanlardan aynı soyadı taşıyan birçok kişi bulunmaktadır. Aileden birisi üyelik yapınca, bu kişi diğer aile efradından olanların da katılımını sağlamaktadır. Vilâyet genelinde bu şekilde Vatan Cephesi'ne çok katılım olmuştur. Bu durumun Demokrat Parti'nin Kocaeli'ndeki oy oranının büyük oranda artmasını sağlamış olduğu şeklinde değerlendirilmektedir.

11 Mart 1959'da İzmit'ten 1.000 kişilik bir grup Demokrat Parti'ye geçtiklerine dair imzalı beyanlarını Adnan Menderes'e göndermişlerdir (Hür Söz, 12 Mart 1959, No:2578). Aynı şekilde Cumhuriyet Halk Partisi'nden istifa eden Kocaeli Teknik, Şoför ve Oda Sanatkârlarından 40 kişi Demokrat Parti'ye katılmıştır (Hür Söz, 24 Nisan 1959, No:2615). Bu şekilde esnaf gruplarından Vatan Cephesi Ocaklarına katılımlar olmuştur. Buradan da anlaşılacağı gibi, Vatan Cephesine bağlı ocaklara her grup ve insanlardan iştirakler olmuştur. Kocaeli'nde bu şekilde ocaklara yoğun iştiraklerin olması, Demokrat Parti Kocaeli İl Başkanlığı'nın güçlü bir kamuoyu oluşturduğunun kanıtı olarak değerlendirilmektedir.

Demokrat Parti Vilayet Başkanlığı mart ayı içerisinde İzmit genelinde çeşitli ziyaretlerde bulunarak vatandaşları ocağa katılmaya davet etmiştir. Yukarıda da ifade edildiği üzere, özellikle İl Başkanı Sürreyya Sofuoğlu başkanlığında ve milletvekillerinin katılımı ile yapılan ziyaretlerin halk üzerinde olumlu etkiler bırakmış olduğu devrin gazetelerinde açıkça görülmektedir. (Hür Söz, 2 Aralık 1959, No:2316). Bu ziyaretler sayesinde Demokrat Parti'ye üyelikler artmıştır (Demokrat Kocaeli, 9 Mart 1960, No:2362). Bu durum parti teşkilatının yaptığı çalışmaların halk tarafından beğenildiği olarak düşünülmektedir.

22 Haziran 1959'da İzmit'e bağlı Bahçecik köyü Cumhuriyet Halk Partisi üyeleri Adnan Menderes'e çektikleri telgrafta bütünüyle Demokrat Parti hizmetinde olacaklarına dair söz vermişlerdir (BCA, Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.1-5). Aynı tarihlerde Gölcük'ten de çok sayılarda Cumhuriyet Halk Partisi'nden istifa edenler Demokrat Parti'ne geçmişlerdir. Katılanlardan birisi Yunus Öztürk (BCA, Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.2-4), diğeri de Mustafa Siverekli'dir (BCA, Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.1-6).

Temmuz ayında Kandıra'nın Kocakaymaz Bucağı'na bağlı Seyit Aliler köyünden 31 kişi (BCA, Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.2-6.), Tokaçlar köyünden

20 kişi topluca (BCA, Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.3-4), Karamürsel ilçesine bağlı Senetler köyü Cumhuriyet Halk Partisi İdare Heyeti'nden 40 kişi, Senetler köyünün Millet Partisi Ocağının tüm üyeleri (BCA, Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.222) ve Senet köyü Hürriyet Partisi Ocağı üyelerinin bir kısmı partilerinden istifa ederek Demokrat Parti'ye geçmişlerdir (BCA, Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.1-9). Bununla ilgili olarak bu kişiler tarafından Demokrat Parti Genel Merkezi'ne telgraflar çekilmiştir (BCA, Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.2-7).

Devrin gazetelerine göre, Demokrat Parti Kocaeli İl ve İlçe Başkanlıkları, vilâyet genelinde birçok geziler düzenlemiş ve vatandaşlarla toplantılar yapılmıştır. Bu gezi ve toplantılar sonunda Vatan Cephesi Ocaklarına yüksek iştiraklerin olması, yapılan bu çalışmaların pozitif sonuçları olarak değerlendirilmektedir.

1959 Ağustos ayı içerisinde Karamürsel ilçesine bağlı Fevziye köyü Hürriyet Partisi Ocak Heyeti'nden 50 kişi Vatan Cephesi'ne geçmiştir. Başbakan Adnan Menderes'e telgraf çeken Ocak Başkanı Üzeyir Yıldızdağ, telgrafında şu ifadeleri kullanmıştır: “*Vatan sathında abideleşen muazzam eserlerinizi inkâr ederek millî İrade ile yıktığımız Halk Partisine kendilerini teslim eden Hürriyet Partisi saflarında kalmayıp ocağımıza kayıtlı 50 üyemizle birlikte topyekûn icraatını görüp, iman ettiğimiz Demokrat Parti'ye geçerek Vatan Cephesine iltihak ettiğimizi arz eder, muhabbetle ellerinden öperiz.*” (BCA, Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.1-10). Görüldüğü gibi vilâyet genelinde Vatan Cephesi'ne dolayısıyla da Demokrat Partisi'ne sadece Cumhuriyet Halk Partisi'nden değil; diğer partilerden de büyük sürekli katılımlar olmuştur.

Telgraflardan anlaşıldığı kadarıyla Kocaeli'nde partili olmayıp bireysel olarak da Demokrat Parti'ye geçen kişiler de bulunmaktadır. Bu kişiler müracaatlarını bizzat kendileri yapmıştır. Bu kişilerden birisi Avukat Arif Baykurt'tur. Akif Baykurt, göndermiş olduğu telgrafında 139 arkadaşı ile birlikte Demokrat Parti'ye geçtiğini beyan etmiştir (BCA, Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.222-1).

Bireysel olarak katılan kişilerden Adnan Menderes'e telgraf çeken Gölcük ilçesine bağlı Değirmendere'den İnşaat Kalfası Hakkı Çolak şu düşüncelerini beyan etmiştir: “*Memleket hizmetindeki müspet çalışmanızın hayranı olduğumdan mensubu bulunduğum Halk Partisi'nden istifa ederek Vatan Cephesine katılmış bulunuyorum*” (BCA, Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.1-2.) Aynı şekilde Gölcük Değirmendere'den Berber Yılmaz Özyurt da kişisel olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nden istifa ederek Demokrat Parti'ye geçtiğine dair, telgraf göndermiştir (BCA, Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.22).

Demokrat Parti İl Başkanlığı tarafından Vatan Cephesi'ne katılımları arttırmak ve konu ile ilgili olarak halkı bilgilendirmek amacıyla İzmit'te Durak Vatan Cephesi Ocağı açılmıştır. Bu münasebetle Gülben Kardeşler Otobüs Yazıhanesi'nde büyük bir açılış töreni düzenlenmiştir. Hedef Gazetesi'ne göre, Durak Vatan Cephesi'nin açılması ile İzmit'te Vatan Cephesine olan katılımın sayısı daha da artış göstermiştir(Hedef, 30 Haziran 1959, No: 11789).

Yukarıda ifade edildiği üzere 1959 yılı içinde Kocaeli genelinde birçok vatan cephesi ocakları açılmıştır. Bu yerlerden birisi 13 Eylül 1959'da açılan Demokrat Parti İzmit Şoför ve Oto Sanatkârları Vatan Cephesi Ocağı'dır. Bahsi geçen ocağın açılışına Demokrat Parti Kocaeli milletvekilleri dâhil olmak üzere birçok kişi katılmış ve ilgi göstermiştir. Ocağa açıldığı ilk günden itibaren kayıtlar yapılmış ve ilk anda 103 kişi üye olmuştur (Hür Söz, 14 Eylül 1959, No:1959). Bu şekilde açılan şubeler vasıtasıyla İzmit'ten Demokrat Parti'ye iltihaklar artarak devam etmiştir. 1959'un Ekim ayında bu Ocağa 72 kişi üye olmuştur.

Devrin yerel gazetelerine ve tanıklarına göre; Vatan Cephesi Ocaklarına katılımlar arttıkça Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokrat Parti arasındaki anlaşmazlık ve sorunlar da büyümüştür. Parti teşkilatları arasındaki tartışmalar arttığı için; bu durum vatandaşlara da sirayet etmiş ve halk arasında ayrılık ve kutuplaşmalar görülmüştür. Örneğin Vatan Cephesine üye olanların diğer parti mensuplarının bulunduğu kahve vb. ortamlara gitmedikleri ve birbirleriyle konuşmadıkları devrin tanıklarının ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Cumhuriyet Halk Partisi Vilayet Başkanlığı, Vatan Cephesine karşı birtakım karalama faaliyetlerinde bulunduğu bilinmektedir. Bunlardan birisi Cumhuriyet Halk Partisi tarafından Vatan Cephesi'ne katılanlara Demokrat Parti'nin para ve araba dağıtarak partiye üyelik yapıldığı iddiasıdır. Olayla ilgili açıklama yapan İzmit Vatan Cephesi Başkanı, iddiaların tamamen yalan olduğunu ve üye olan kişilerin tamamen gönüllülük esasına bağlı olarak katıldıklarını belirtmiştir (Hür Söz, 10 Ekim 1959, No:272). Bu gibi iddia şaiyalar 27 Mayıs 1960 İhtilalı'na kadar devam etmiştir.

Demokrat Kocaeli Parti Teşkilatları tarafından Vatan Cephesi Ocaklarına ilgiyi arttırmak amacıyla çeşitli kurslar düzenlenmiştir. Bu kurslardan birisi Hereke Vatan Cephesi tarafından verilen İngilizce kursudur. Büyük rağbet gören İngilizce dersleri Hereke Fabrikası İşletme Şefi Hayri Toroslu tarafından verilmiştir. Aynı şekilde Hereke'ye bağlı mahallelerde de çeşitli kurslar açılmış ve eğitimler verilmiştir.

Kocaeli'nde Ocakların yaptığı çalışmalar arasında kurslar dışında, fakir çocukların giydirilmesi ya da okul ihtiyaçlarının karşılanması bulunmaktadır. (Hür Söz, 12 Ekim 1959, No: 2722). Kocaeli'ne bağlı kazalarda bunlarla ilgili çok sayıda yardım faaliyetleri olmuştur.

1959' yılı Eylül ayı içinde Gölcük Demokrat Parti İlçe Başkanı Başbakan Adnan Menderes'e göndermiş olduğu telgrafında Gölcük'te Vatan Cephesi'ne yeni üyeliğin yapıldığını ve sayının gittikçe arttığını beyan etmiştir. Aynı şekilde Gölcük'e bağlı Merkez Ocak, Camii Arkası, Dumlupınar, Paylar, Kavaklı, Hisareyn, Nimetiye, Hasaneyn, Nüşhetiye, Yeni Ferhadiye, Eski Ferhadiye, Selimiye, Lütfiye ve Sofular ocak başkanları da, Adnan Menderes'e gönderdikleri telgraflarda Vatan Cephesi'ne üye olanların sayılarının arttırılması için çalıştıklarını ifade etmişlerdir (BCA, Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.1-11).

1959'un Ekim ayında Kandıra'ya bağlı Tekke Yadeş Divanı Cumhuriyet Halk Partisi Ocağı'ndan 76 kişi ve Erikli köyünden 38 kişi Demokrat Parti'ye katılmıştır. Aynı şekilde Hürriyet Partisi Kandıra İlçe Başkanlığı kendisini feshetmiş ve partinin birçok üyesi Vatan Cephesi'ne kayıt yaparak Demokrat Parti'ye üye olmuştur (BCA, Fon Kodu: 010. 0 9. Yer No: 216.670.2-8).

Dönemin gazetelerine göre 1958'deki gibi 1959'da da Vatan Cephesi'ne muhalif partilerden istifa ederek katılımlar olduğu gibi, bu girişimi ve politikalarını desteklemeyerek Demokrat Parti'den istifa ederek diğer partilere özellikle de Cumhuriyet Halk Partisi'ne geçişler de devam etmiştir. Bu şekilde Demokrat Parti ile muhalefet partileri arasındaki sorunlar ile Vatan Cephesi faaliyetleri 27 Mayıs 1960 İhtilaline kadar devam etmiştir

3 Kasım 1959'da Karamürsel Kürt köyü Cumhuriyet Halk Partisi Ocak İdare Kurulu ile mevcut 68 üye Vatan Cephesine katılmışlardır. Bu durum ile ilgili olarak Adnan Menderes'e telgraf çeken Ocak Başkanı Ali Yılmaz şunları ifade etmiştir: “*Mensubu bulunduğumuz partinin vatan saflarında abideleşen eserleri inkâr yolları, tutumları muvacehede her şeyden çok vatanına bağlı bulunan bizler Cumhuriyet Halk Partisi'nden istifa ederek Demokrat Parti'ye iltihak etmiş bulunuyoruz. Dünyayı hayrette bırakan bu yapıcı hamlelerle bizim de alın terimizin katılmasını arzu etmekteyiz. Bu anlayışla sizlere ulu tanrıdan sıhhatler ve afiyetler dileriz*” (BCA, Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.2-5).

1959 Aralık ayında Yukarı Hereke'de dördüncü Vatan Cephesi şubesi açılmıştır. Bu açılışa vatandaşların yanı sıra Demokrat Parti Kocaeli Vilayet Başkanı Sürreya Sofuoğlu ile Kocaeli milletvekilleri de katılmışlardır (Hür Söz, 3 Aralık 1959, No: 2815). Buradaki tören de diğerleri gibi ilgi ile karşılanmıştır.

Aralık 1959'da Karamürsel ilçesine bağlı Kurt Köy Cumhuriyetçi Millet Partisi Ocağı tümüyle Demokrat Partisine katılmıştır (BCA, Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.1-7). Aynı şekilde ilçeye bağlı Merdi Gök köyünden 40 kişilik bir grup Vatan Cephesi'ne dâhil olmuştur. Bu durum ile ilgili olarak Cafer Gürfidan, Adnan Menderes'e çektiği telgrafta şunları söylemiştir: *“Türk Köylüsünün bu milletin hakiki efendisi payesine erişirmek için giriştiğimiz muazzam hamlelerin hayranıyız. Bu anlayışla biz Gürfidan, Özsoy, Dalfidan ve Dağtaş aileleri 40 kişilik mevcudumuzla Demokrat Parti Vatan Cephesi'ne bütün gücümüzle katıldığımızı iftiharla arz eder, Cenap-ı Haktan sizlere yardımcım olmasını niyaz ederiz* (BCA, Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.3-3). Bunun dışında Karamürsel ilçesine bağlı İnebeyli köyü Hürriyet Partisi Ocağı'ndan 27 kişi de Demokrat Parti'ye üye olmuştur (BCA, Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.1-8).

V. 1960 YILINDA KOCAELİ'NDE VATAN CEPHESİ

1960 yılı başlarında Demokrat Parti Kocaeli Vilayet Teşkilatı, Vatan Cephesi'ne katılımları hızlandırmak ve cepheyi güçlü kılmak amacıyla birçok yerde yeni ocaklar açmış ve mevcut olanlar da takviye edilmiştir. Demokrat Parti teşkilatı tarafından yapılan incelemelerde İzmit'te ve diğer ilçelerde Vatan Cephesi'ne katılmak isteyen binlerce kişi olduğu tespit edilmiştir. Bundan dolayı buralarda Vatan Cephesi ocaklarının açılması için planlamalar yapılmıştır (Demokrat Kocaeli, 1 Ocak 1960, No: 2312).

İzmit'te 1960 yılında Vatan Cephesi'ne birçok kişi üyelik başvurusunda bulunmuş ve bunlardan ilk olarak 20 kişi 4 Ocak 1960'ta Demokrat Parti'ye üye olmuştur. Demokrat Parti'ye katılan bu kişiler Cumhuriyet Halk Partisi İzmit İlçe Başkanlığı'ndan istifa edenlerdir. Aynı gün içinde Demokrat Parti'den istifa ederek Cumhuriyet Halk Partisi'ne geçenler de olmuştur. Bu kişilerin sayısı da 33'tür. Demokrat Parti'den Cumhuriyet Halk Partisi'ne geçişlerin olmasında Kocaeli Milletvekili Ömer Cebeci'nin Hereke'deki konuşmasında İsmet İnönü hakkında sarf ettiği sözlerin etkili olduğu iddia edilmiştir (Türk Yolu, 5 Ocak 1960, No: 6512). Devrin gazetelerine göre, Ömer Cebeci bir konuşmasında İsmet İnönü'ye hakarete varan düzeyde konuşmalar yapmış ve bu durumdan dolayı da kendisine ve Demokrat Parti'ye karşı bir tepki oluşmuş ve birçok kişi Demokrat Parti Kocaeli teşkilatından istifa etmiştir.

1960 yılının Ocak ayı içerisinde Türkiye'nin her tarafında olduğu gibi Kocaeli'nde de Demokrat Parti'nin yaptığı icraatları olumlu bulan kişiler başta Cumhuriyet Partisi olmak üzere bağlı oldukları partilerinden ayrılarak Demokrat Parti'ye intisap etmişlerdir (Kocaeli Demokrat Gazetesi 8 Ocak 1960, No: 2318). Özellikle İzmit başta olmak üzere Gölcük, Gebze, Kandıra ve Karamürsel ilçelerinden Vatan Cephesi Ocaklarına katılımların çok

olması, buradaki ocakların etkili bir şekilde çalıştığını gösterdiği olarak değerlendirilmektedir.

9 Ocak 1960'ta Türk Ticaret Bankası İzmit Şubesi Müdürü Necdet Baran, İzmit Belediyesi ve Vilayet Meclisi üyesi Hacı Ömer Özdemir, Avukat Cemil Yasaer, şehrin ileri gelenlerinden Avukat Müeyyet Akarsu ile Konförlü Varan Otobüsleri sahibi Necmi Kırbaç (Pehlivan) Demokrat Parti'ye iltihak etmişlerdir (Bizim Şehir, 10 Ocak 1959, No: 2041). Devrin gazetelerinin verdiği bilgilere göre, bu yeni katılımların Demokrat Parti Vilayet Teşkilatını daha da güçlendirmiştir.

Demokrat Kocaeli Gazetesi'ne göre, Kocaeli'nin her tarafında Demokrat Parti'ye katılımların olması ve Cumhuriyet Halk Partisi'nden istifa edenlerin artması, yapılacak ilk seçimde Demokrat Parti'nin seçimleri kazanacağı anlamına gelmektedir. Bu durum, aynı zamanda Vatan Cephesi'ne bağlı ocakların Türkiye genelinde etkili olduğunu göstermektedir (Demokrat Kocaeli, 26 Ocak 1960, No: 2336).

25 Ocak 1960'ta Gölcük'teki muhalif partilerden istifa eden 250 kişi Demokrat Parti Gölcük İlçe Başkanlığı'na üye olmuşlardır. Bu katılımlardan sonra Demokrat Parti Gölcük İlçe Başkanlığı çalışmalarını daha da arttırmış ve yeni üyelikler elde etmek için ilçe genelinde ocak bulunmayan yerlerde de ocaklar açmak için planlamalar yapmıştır (Hedef, 27 Ocak 1960; Demokrat Kocaeli, 30 Ocak 1960, No: 2340).

23 Şubat 1960'ta Karamürsel'de daha önce Demokrat Parti'den ayrılarak Cumhuriyet Halk Partisi'ne geçenler yeniden Demokrat Parti'ye geçmişler ve Vatan Cephesi Ocaklarına intisap etmişlerdir. Bu tarihlerde kitleler halinde muhalefet partilerinden ayrılarak iktidar partisine geçenler, bunun sebebinin Demokrat Parti'nin yapıcı politikalar takip etmesine bağlamışlardır. Görüldüğü üzere ilçelerden Vatan Cephesi'ne yoğun katılımlar olmuştur (Demokrat Kocaeli, 25 Şubat 1960, No: 2361). Bu durum Vatan Cephesi'ne bağlı ocakların halk nezdinde etkili politikalar yürüttüğü şeklinde değerlendirilmektedir.

Devrin gazetelerine göre, 1960 yılının Mart ayı içinde Demokrat Parti, Kocaeli'ndeki nüfuzunu ve gücünü gittikçe arttırmıştır. 1960 yılına kadar yapılan bütün seçimleri kazanan ve halk nezdinde itibar kazanan Demokrat Parti, başta Kocaeli olmak üzere vilayetlerin gelişmelerini sağlamak için uygun politikalar izleyeceğini belirtmiştir. Bu durumun, Demokrat Parti'ye katılımların artmasında etkili olduğu görülmektedir.

İzmit'in önemli mahallerinden birisi olan Kadıköy'de Vatan Cephesi Ocağı açılmış ve bu kuruluşa 475 kişi üye olmuştur. Törene İl Başkanı Süreyya

Sofuoğlu dışında birçok kişi katılmış ve büyük bir ilgi gösterilmiştir (Demokrat Kocaeli, 8 Mart 1960, No:2379). Özellikle göçmen vatandaşların yoğun olduğu Kadıköy mahallesinde Vatan Cephesi'nin açılması ve ocağa birçok kişinin kayıt yaptırması, burada Demokrat Parti'nin destekçilerinin fazla olduğunu göstermektedir.

Demokrat Parti Vilayet Başkanlığı, hızlı bir program dâhilinde Kocaeli'ndeki Vatan Cephesi ocaklarının sayısını arttırma yoluna gitmiştir. Bu kapsamda İzmit'in birçok mahallesinde yeni ocaklar açılmıştır. Ocak açılmayan mahallelerde de teşkilatların oluşturulması için planlamalar yapılmıştır. Örneğin İzmit'e bağlı Nurettin Paşa'da yeni bir semt ocağı daha açılmıştır (Demokrat Kocaeli, 20 Mart 1960, No:2374). Bu ocağın açılmasından sonra Mehmet Ali Paşa mahallesinde de Vatan Cephesi Ocağı kurulmuştur. Ocağın açılışına partinin ileri gelenleri katılmış ve Demokrat Parti'ye atılan itiraflara tek tek cevap vermişlerdir. Burada yapılan konuşmalarda ocaklara katılımların tamamen gönüllük esası ve yasal daire içinde olduğu ifade edilmiştir.

Demokrat Parti İl Başkanlığı tarafından Kocaeli'nde 1960 yılı Mart ayı içerisinde gerek ilçelerde gerek köy ve bucaklarda Vatan Cephesi ocaklarının sayıları arttırılmış ve birçok insana ulaşılmıştır. Bu durumdan memnun olan halkın büyük bölümü, mevcut partilerinden ayrılarak Demokrat Parti'ye geçmişlerdir (Demokrat Parti, 3 Mart 1960, 2366).

Demokrat Parti Karamürsel İlçe Başkanlığının yaptığı faaliyetleri olumlu bulan kazaya bağlı köylerden Vatan Cephesine yoğun geçişler olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi Karamürsel İlçe Başkanlığına kayıtlı 80 kişi partilerinden istifa ederek Demokrat Parti Karamürsel Vatan Cephesi ocaklarına üye olmuştur. Aynı günlerde Gölcük'e bağlı İhsaniye'den de 80 kişi bağlı olduğu partiden ayrılarak Vatan Cephesi'ne üyelik yapmıştır (İstikbal, 16 Mart 1960, Demokrat Kocaeli, 17 Mart 1960, No: 2377).

Muhalefet partilerinden bu şekilde istifaların olması ve parti üye sayılarının gittikçe azalmasından dolayı Kocaeli'ndeki partiler arasındaki sorunlar 1960 yılında daha da büyümüştür. İktidar ve muhalefet partileri arasında bu şekilde sorunların olması ve gittikçe de artması, 1959 yılında olduğu gibi 1960'ta da vilayet genelinde insanlar arasında ayrılık ve kavgaların artmasına yol açmıştır.

1960 yılı içerisinde Vatan Cephesi ocaklarını güçlendirmek için Demokrat Parti İl Başkanlığı tarafından geniş kapsamlı geziler ve ziyaretlere devam edilmiştir. Bu gezilere TBMM Başkanı Refik Koraltan, Kocaeli milletvekillerinden Cemal Tüzün, Saadetin Yalım, Ömer Cebeci, Nüzhet Unat, Dursun Erol, İl Başkanı Süreyya Sofuoğlu, İzmit, Gölcük, Karamürsel, Gebze, Kaynarca ve Kandıra

ilçe başkanları ile parti yönetim kurullarında bulunanlar katılmışlardır. Bu geziler sırasında bütün ilçelere gidilmiş, buralarda mahalle ile köyler ziyaret edilmiş ve halk ile temas kurulmuştur.

Halk ile yapılan görüşmelerde Demokrat Parti'nin yapılacak seçimde tekrar birinci parti olacağı söylenmiş ve partinin izleyeceği politikalar hakkında vatandaşlara bilgiler verilmiştir (İstikbal, 15 Mart 1960; Demokrat Kocaeli, 19 Mart 1960, No:2378). Bu görüşmelerin halk nezdinde çoğunlukla olumlu etkiler bıraktığı gazetelerden anlaşılmaktadır. Zira devrin gazetelerine bu ziyaretlerden sonra Vatan Cephesi ocaklarına üyeliklerde artışlar görülmüştür.

Demokrat Parti Kocaeli İl Başkanlığı tarafından 19 Mart'ta bir Vatan Cephesi ocağı daha açılmıştır. İzmit'e açılan ocağın açılış törenine başta Kocaeli Milletvekilleri ve Demokrat Parti İl Başkanı Süreyya Sofuoğlu olmak üzere birçok kişi katılmış ve ilk anda birçok mahalle sakini ocağa üyelik yapmıştır. İzmit'te Vatan Cephesi ocağının açılması ile İzmit'in merkez mahallelerinde ocağı olmayan mahalle kalmamıştır (Hedef, 20Mart 1960, Demokrat Kocaeli, 20 Mart 1960, No: 2379). Bu durum, Demokrat Parti Kocaeli İl Başkanlığı'nın koordineli bir şekilde çalıştığını göstermektedir.

Demokrat Parti İl Başkanlığı tarafından yapılan gezi ve ziyaretler nisan ayında da devam etmiştir. Aynı tarihlerde Kocaeli'nde nüfuz sahibi etkili kişilerin Demokrat Partiye geçtikleri görülmektedir. Bu kişilerden birisi Tahsin Marmara'dır. Demokrat Parti'nin Kocaeli'ndeki kurucularından olan ve daha sonra istifa eden Tahsin Marmara, birçok arkadaşı ile birlikte yeniden Demokrat Parti'ye katılmıştır. Konu ile ilgili olarak konuşan Tahsin Marmara, bağlı olduğu Cumhuriyet Halk Partisi'nin politikalarını beğenmediği için bu partiden istifa ettiğini ve Demokrat Parti'nin siyasetini beğendiğini ifade etmiştir (Demokrat Kocaeli, 6 Nisan 1960, No: 2389). Devrin yerel gazetelerine göre; bu tür kişilerin Demokrat Parti'ye katılmaları, il teşkilatını güçlendirmiştir.

VI. SONUÇ

Başta Cumhuriyet Halk Partisi olmak üzere diğer muhalefet partileri aralarında birleşerek Demokrat Parti'ye karşı vatandaşları tek çatı altında toplamayı hedeflemişlerdir. Buna karşılık Demokrat Parti de karşı bir atak oluşturarak Vatan Cephesini oluşturmuştur. Vatan Cephesi ile Demokrat Parti'ye büyük katılımlar gerçekleşmiştir.

Kocaelililer ilk andan itibaren Vatan Cephesi'ne büyük alaka göstermişlerdir. 1959'da başta Cumhuriyet Halk Partisi olmak üzere muhalefet partilerinden

istifa ederek Demokrat Parti'ye kayıt yaptıranlarla ilgili olarak Demokrat Parti Vilayet Başkanlığı tarafından Adnan Menderes'e birçok telgraf gitmiştir. Adnan Menderes bu durumdan memnun olarak Vatan Cephesi'ne katılanlara teşekkür mesajları göndermiştir.

Kocaeli'nden büyük ailelerin, önemli esnaf teşkilat ve kuruluşlardan insanların bağlı oldukları partilerden istifa ederek Demokrat Parti'ye katılmaları, Vatan Cephesi'nin vilâyet genelinde güçlenmesini sağlamıştır. Ancak bu katılımlar muhalefet ile iktidar arasındaki tartışmaların ve sorunların da büyümesine yol açmıştır. Vatan Cephesine geçen kişilerin gönderdikleri telgraflar incelendiğinde ocağa üye olan kişilerin partilerinden istifa etmelerinin nedeni, Demokrat Parti'nin ülkeye daha iyi hizmet ettiğini ve bağlı oldukları partilerin ülkede yıkıcı faaliyetler içerisinde bulunduğunu düşünmeleridir. Ayrıca muhalefet partilerinin aralarında birleşme çabaları partililer arasında kırgınlıkları arttırmış ve bu durum birçok kişinin Demokrat Parti'ye geçmelerine ortam hazırlamıştır. Ancak Vatan Cephesi, Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokrat Parti arasında derin uçurumların oluşmasına ve mevcut sorunların daha da büyümesine sebep olarak 27 Mayıs İhtilali'nin yaşanmasında önemli bir etken olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

- Fon Kodu: 30.11.1.0 Yer No: 53.315.4.
- Fon Kodu: 30.1.0.0 Yer No: 65.403.16.
- Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.1.
- Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.2.
- Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.1-1
- Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.2-1.
- Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.1-2.
- Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.2-2.
- Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.3-1.
- Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.2-3.
- Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.669.1-3.
- Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.669.1-4.
- Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.669.2-3.
- Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.669.2-4.
- Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.669.222.3-2.
- Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.1-5.
- Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.2-4.

- Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.1-6.
Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.2-5.
Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.1-7.
Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.3-3.
Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.1-8.
Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.2-6.
Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.3-4.
Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.222.
Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.1-9.
Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.2-7.
Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.1-10.
Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.222-1.
Fon Kodu: 010. 09. Yer No: 216.670.1-11.
Fon Kodu: 010. 0 9. Yer No: 216.670.2-8.
Fon Kodu: 10.9.0.0 Yer No: 146.453.1.
Fon Kodu: 10.9.0.0 Yer No: 221.684.1.
Fon Kodu: 10.9.0.0 Yer No: 227.702.5.
Fon Kodu: 10.9.0.0 Yer No: 228.705.2.
Fon Kodu: 10.9.0.0 Yer No: 51.149.1.
Fon Kodu: 10.9.0.0 Yer No: 51.149.2
Fon Kodu: 10.9.0.0 Yer No: 258.790.1.

Sürelî Yayınlar

Gazeteler

- Resmî Gazete
Türk Yolu Gazetesi
Bizim Şehir Gazetesi
Demokrat Kocaeli Gazetesi
Hür Söz Gazetesi
Azim Gazetesi
İstikbal Gazetesi
Hedef Gazetesi

Araştırma ve İncelemeler

- BULUT, Sedef. (2009), "27 Mayıs 1960'tan Günümüze Paylaşılmalı Demokrat Parti Mirası", *SDÜ, Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2009, Sayı:19, ss.73-90.
- BURÇAK, Rıfki Salim. (1979), *Türkiye'de Demokrasi'ye Geçiş (1945-1950)*, Olga Matbaası, İstanbul, 1979.
- EROĞUL, Cem.(1990), *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara.
- KARPAT, H. Kemal. (2010), *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, (Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Günes Ayaz), Timaş Yayınları, İstanbul.

- KILÇIK, Haluk. (1992), *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*, (Mayıs 1950 – Aralık 1958, II.Cilt, Demokratlar Kulübü Yayınları, İstanbul.
- TUNÇAY, Mete.(1979), *Siyasi Tarih (1950-1960)*, Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980, Yay. Yön. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınları.
- UYAR, Hakkı. (2001), *Vatan Cephesi Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek*, İstanbul.
- VURAL, Erhan. (20109), “Demokrat Parti Döneminde CHP'nin İzmir Örgütlenmesi ve Seçimler”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

ÇAĞIMIZIN GEREKLİLİĞİ OLARAK SİNYAL İSTİHBARATI

Emre ÇITAK*

Atıf/©: Çıtak, Emre, (2015).”Çağımızın Gerekliliği Olarak Sinyal İstihbaratı”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 8, Sayı 2, Aralık 2015, ss. 751-770

Özet: Bu çalışmanın amacı, önemli bir istihbarat toplama yöntemi olan sinyal istihbaratının temel hatlarını ve Türkiye’de alanla ilgili olan gelişmeleri ortaya koymaktır. Her türlü iletişim ve iletişim dışı sinyalin yakalanmasıyla istihbarat ürünü elde edilmesine dayalı olan bu yöntem, günümüzde istihbarata önem veren her ülke için birinci öncelikli duruma gelmiştir. Geniş bir teknolojik altyapının ve bilgi birikiminin ihtiyaç duyulduğu bu toplama türünde başarılı olan devletler, hem kendi bilgilerini koruyabilmekte hem de diğerleri hakkında önemli sırlara ulaşabilmektedirler. Türkiye’de de sinyal istihbaratı konusunda son dönemlerde önemli bir farkındalık ve atılım yaşanmakta, bu doğrultuda adımlar atılmaktadır. Makale kapsamında istihbarat, istihbarat döngüsü, istihbarat toplama yöntemleri, sinyal istihbaratı ve türleri gibi önemli konular değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: İstihbarat, Sinyal İstihbaratı, İstihbarat Toplama.

Signal Intelligence: As a Requirement of Our Age

Citation/©: Çıtak, Emre, (2015). "Signal Intelligence: As a Requirement of Our Age", Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 8, Issue 2, December 2015, pp. 751-770

Abstract: *The purpose of this study is to present the outline of signal intelligence as an important intelligence collection method, and the recent developments related to signal intelligence in Turkey. Based on interception of all kinds of communication and noncommunication signals, and conversion them into intelligence product, signal intelligence has taken the place of top priority for the states attaching great importance to intelligence. With the necessity of wide technological infrastructure and accumulation of knowledge, states successful in this collection method can both protect their own information and reach valuable secrets of others. Recently in Turkey, there has been significant awareness and breakthrough through signal intelligence and concrete steps have been taken, in this sense. Through the article such issues as intelligence, intelligence circle, intelligence collection methods, signal intelligence and its types have been mentioned, and signal intelligence in Turkey has been spoken to.*

Keywords: *Intelligence, Signal Intelligence, Intelligence Collection.*

I. GİRİŞ

Güvenliğin vazgeçilmez bir sağlayıcısı olan istihbarat, tarih boyunca üzerinde en çok çalışılan konulardan biri olagelmıştır. Düşmanın asker sayısı bilgisinden terörist örgütlerin ekonomik kaynaklarının tespitine kadar geniş bir yelpazede gerçekleştirilen istihbarat faaliyetleri, alanında uzmanlaşmış kurum ve kuruluşlar tarafından gerçekleştirilmektedir.

Genel olarak istihbaratı; amaç, çıkar ve politikalar doğrultusunda ve belirli ilkeler ışığında açık ve gizli kaynaklardan elde edilen ham bilgilerin tasnif, kıymetlendirme, değerlendirme ve dağıtım evrelerini içine alan döngüye tabi tutularak istihbarat ürünü elde etme faaliyeti olarak tanımlamak mümkündür. Bu bağlamda bir bilgiyi elde etmenin tam olarak istihbarat faaliyeti olmadığı, sadece istihbaratın ilk adımlarından birinin gerçekleştiği sonucuna ulaşmamız gerekmektedir. Daha açık bir ifadeyle, bilgiye ulaşmak tek başına yeterli değildir, bu bilgilerin en kısa sürede analiz edilmesi ve gerekli mercilere iletilmesi gerekmektedir.

Bilgi toplamak ve başkalarının sırlarına ulaşmak tüm insanlık tarihinin temel özelliklerinden biri olmuştur. Özel amaçlı ve dar kapsamlı çalışmaları bir tarafa bırakacak olursak, devletler güvenliklerini sağlamak ve bekalarını garanti altına almak için titiz bir istihbarat faaliyeti sürdürmek zorundadırlar.

İstihbarat hem ülke içinde hem de ülke dışında yapılmakta, elde edilen bilgiler merkeze ulaştırılmakta, bilginin güvenilirliği kontrol edilmekte, sınıflandırılmaya tabi tutulmakta, sonra yorumlanmakta, değerlendirilmekte ve ilgili yerlere ulaştırılmaktadır. Bu aşamaların hepsi özel uzmanlık gerektirmektedir; çünkü alınamayan/ yanlış alınan bir bilgiden yanlış yere iletilen istihbarata kadar herhangi bir aşamada yapılacak hata geri dönüşü olmayan sonuçlara yol açabilmektedir.

Bilgi toplama görevi modern diyebileceğimiz zamanlara kadar sadece insanlar tarafından gerçekleştirilmiştir. İnsan istihbaratı sayesinde tarih boyunca önemli bilgilere ulaşılmıştır ve bugün hâlâ insan istihbaratı önemini korumaktadır. 20. yüzyıla beraber gelişen teknoloji ve devletlerarası çekişmelerin artması, istihbarat çalışmalarında da devrimlere neden olmuştur. Özellikle bilgi toplama alanında tecrübe edilen gelişmeler, güvenlik ve istihbarat dünyasında köklü değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Planör uçaklara takılan fotoğraf makinelerinden, günümüzde tüm yeryüzündeki sinyalleri yakalayabilen uydulara kadar pek çok teknolojik yenilik istihbarat çalışmalarının gelişmesini, genişlemesini ve daha kaliteli hale gelmesini sağlamıştır.

Bu durum insan istihbaratının yanına, açık kaynak istihbaratının ve sinyal istihbaratı, görüntü istihbaratı ile ölçüm ve iz-ışaret istihbaratı olmak üzere üç ana başlıktan oluşan teknik istihbaratın eklenmesini sağlamıştır. İstihbaratın tam olarak öneminin anlaşılmasıyla birlikte, günümüzde dünya genelinde giderek hararetlenen bir istihbarat teknolojisi yarışı yaşanmakta ve devletler tüm istihbarat toplama yöntemlerini işe koşmaktadırlar. Bu yöntemlerden özellikle sinyal istihbaratı giderek istihbarat dünyasında ayırt edici olmakta ve bu alanda başarılı olan devletler büyük üstünlük elde etmektedirler.

Bu kapsamda, çalışmanın sonraki bölümünde istihbaratın doğası hakkında genel bir değerlendirme yapılacak, izleyen bölümde ise sinyal istihbaratı ve Türkiye uygulamaları incelenmeye çalışılacaktır.

II. İSTİHBARAT

Bilinen en eski uğraşlardan biri olan bilgiye ulaşma ve onu kullanma işi, tüm insanların, grupların, yapıların ve devletlerin özel önem verdiği bir ilgi alanıdır. Günümüzde devlet seviyesinde yürütülen istihbarat faaliyetlerinin kökenlerini eski çağlardaki insanların, hava durumunun tahmin edilmesi, avlanma yöntemlerinin geliştirilmesi ve rakip kabilelerdeki savaşçı sayısının öğrenilmesi için bilgi edinme arayışlarında aramak gerekmektedir. İstihbarat kavramının yazılı hale gelmesi için ise biraz daha yakın bir zamana gelmek

gerekmektedir. M.Ö. 6. yüzyılda yazıldığı düşünülen *Savaş Sanatı* (Tzu, 2005) isimli eser, pek çok istihbarat çalışması ve araştırmacısı tarafından bu alanda yapılan ilk çalışma olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmada bir komutan ve düşünür olan Sun Tzu savaş konusundaki düşüncelerini paylaşırken, doğa koşulları, arazi yapısı ve düşman hakkındaki önbilgilerin elde edilmesinin oldukça önemli olduğu görüşünü vurgulamaktadır. Bu tarihten sonra kaleme alınan pek çok eserde karşı tarafı her yönüyle bilme ve bir baskına uğramama amaçları ile gerçekleştirilen istihbarat teması işlenmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında ise istihbarat akademik alanın önemli çalışma ve tartışma alanlarından biri haline gelmiştir.

Kelime anlamı incelendiğinde istihbarat, haber ve bilgi anlamına gelen istihbar kökeninden türemiş olup yeni öğrenilen bilgiler, haberler, duyumlar veya bilgi toplama, haber alma anlamında kullanılmaktadır (Türkçe Sözlük, 2011:1215). Bu tanım ışığında Türkiye'de ve pek çok ülkede istihbarat faaliyetleri uzun süre, sadece gizli bilgilere ulaşmak ve haber toplamak olarak algılanmıştır. Pek çok Batı toplumunda ise kavramı karşılamak için kullanılan sözcükler, salt bilgi toplamının ötesinde daha kapsamlı ifadeleri temsil etmektedirler. Günümüzde tüm devletler, benzer bir yaklaşım ile istihbaratı hem bilgiye ulaşmak hem de bu bilgilerin akıl ve teknoloji süzgeçlerinden geçirilerek değerlendirilmesi olarak ele almaktadırlar. En temelde bilgi üzerine kurulu olan istihbarat, bilginin kim tarafından istendiği, nereden geldiği, nasıl ele alındığı, kimlerle paylaşılacağı ve hangi amaçla kullanılacağı gibi tartışmalar kapsamında değerlendirilmektedir (Clark, 2007:1).

Genel bir tanım yapılacak olursa, istihbarat devletlerin amaç, çıkar ve ulusal politikalarına doğrultusunda her türlü açık veya gizli kaynaktan elde edilen bilgilerin tanımlanması, tasnif edilmesi, değerlendirilmesi ve ilgili kişi, kurum ve kuruluşlara sunulmasını içeren kesintisiz bir ulusal güvenlik çalışmasıdır. Bu bağlamda, bilginin elde edileceği kaynaklar, elde edilme yöntemleri ve elde edilen bilginin değerlendirilme aşamasının da içinde olduğu istihbarat döngüsü kavramı gündeme gelmektedir. İstihbarat döngüsü istihbarat ihtiyacının belirlenmesinden uygun kişilerin görevlendirilmesine, sonrasında ise toplama, analiz ve dağıtımına kadar uzanan aşamalardan oluşmaktadır (Treverton, 2004: 104-105). Döngü ya da çark olarak adlandırılan bu süreç ile tam bir istihbarat faaliyetinin nasıl yapılacağı ya da istihbarat ürününün en uygun şekilde nasıl ortaya çıkarılacağı adım adım planlanmakta ve böylece sistemli bir yapı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca istihbarat analizinin yapılması için de büyük bir kolaylık sağlanmaktadır. İstihbarat analizinin amacı ise, askeri ve sivil mercilerin ulusal güvenliğe etki eden konulara yönelik politikalar

planlamalarına, stratejik ve taktiksel karar almalarına yardımcı olmak için en uygun ve doğru bilgilerin sağlanmasıdır (Badia, 2008:216).

Eski çağlardan beri sürdürülen istihbarat faaliyetlerinin temelinde habere ya da bilgiye ulaşmak yatmaktadır. Bilgiye ulaşmak istihbarat faaliyetlerinin planlanması ve yapılandırılması için oldukça önemlidir. Bu bağlamda, bilgiye ulaşmadaki beceri ve teknolojik seviye bir istihbarat örgütünün gücünü doğrudan etkileyen bir etmen olarak görülmektedir. Önceki dönemlerde büyük oranda karşı tarafın askeri gücünün boyutunu ve savaş stratejilerini tespit ve analiz etmeye yönelik yapılan istihbarat faaliyetleri, günümüzde hedef unsurun tüm milli güç bileşenleri ve hayati sistemleri hakkında bilgi toplamaya evrilmiştir (Erol ve Bingöl, 2012:273-274). Bilgiye ulaşma ya da başka bir deyimle istihbarat toplama yöntemlerini pek çok uzman çok farklı şekilde sınıflandırsalar da genel olarak insan istihbaratı, açık kaynak istihbaratı ve teknik istihbarat olmak üzere üç ana gruba ayırmak mümkündür. Teknik istihbaratı da görüntü istihbaratı, sinyal istihbaratı ile ölçüm ve iz-işaret istihbarat türlerinin oluşturduğunu belirtmek gerekmektedir.

İnsan istihbaratı ya da insan temelli istihbarat, en eski istihbarat türüdür ve insan unsurundan elde edilen bilgiler üzerine kuruludur. İnsan istihbaratının kaynakları sonsuzdur. Şüphesiz ki konuyla ilgili araştırmalar çeşitlendikçe, istihbarat örgütleri geliştikçe ve istihbarat toplayıcılarının konuyla ilgili tecrübeleri, bilgileri ve hayal güçleri arttıkça mevcutların yanına alana pek çok kaynak eklenebilecektir (Yılmaz, 2007:124). Hem bilgiyi toplayan kişi hem de farkında olarak ya da olmayarak bilginin alındığı kişi, insan istihbaratının konusunu oluşturmaktadır. İnsan temelli istihbarat, genellikle asıl kimlikleri gizlenmiş ajanların ve casusların yürüttükleri çalışmalar olarak algılsa da büyük oranda devletlerin resmi görevlileri tarafından yürütülür. Bir kokteylde sohbet sırasında meslektaşlarından bilgi alan büyükelçilik çalışanlarından, yurtdışında bir üniversite görev yapan akademisyenin çevresiyle ilgili anket yapmasına kadar pek çok faaliyet insan istihbaratı kapsamına girmektedir. Teknolojinin gelişmesiyle etkisinin azaldığı yönündeki yanlış görüşlere rağmen, insan temelli istihbarat 21. yüzyılda hâlâ tüm istihbarat örgütleri tarafından etkin olarak kullanılmaktadır.

Teknik istihbaratın önemli bir bölümünü oluşturan görüntü istihbaratı, oldukça yaygın olarak kullanılan bir istihbarat toplama türüdür. Fotoğraf makineleri, sensor ve lazerle elde edilen görüntüler, bilgi işleme süreciyle yorumlanıp değerlendirilmektedir. Kişilerin çektikleri görüntülerden uyduların aldıkları resimlere kadar geniş bir uygulama alanı olan bu tür, istihbarat

çalışmaları için oldukça etkili ve nispeten maliyetsiz olması bakımından yüksek oranda kullanılmaktadır. Balonlarla savaş alanını yukarıdan fotoğraflamakla başlayan, uçaklara ve uydulara eklenen aparatlarla yüksek çözünürlükte görüntü ve fotoğraf almaya uzanan serüveninde bu istihbarat türü istihbarat örgütlerinin en büyük yardımcılarından olmuştur. Yeni sistemlerin geliştirilmesi, elektro optik kameralarının kullanım alanlarının çoğalması, insansız hava araçlarının işe koşulması, askeri teknolojideki takip edilemez gelişmeler, uyduların özel sektörün bile kullanabileceği kadar yaygınlaşması görüntü istihbaratının günümüzde en çok başvurulan yöntemlerden biri olmasını sağlamaktadır (Dupre, 2011: 62).

Ölçüm ve iz-işaret istihbaratı, bilimsel ve teknik yönü ön planda olan bir istihbarat toplama türüdür. Görüntü ve sinyal istihbaratı kapsamına girmeyen neredeyse tüm teknik toplama yöntemleri bu başlık altında incelenmektedir. İstihbarat, hedeflerden elde edilen bilgilerin niceliksel ve niteliksel bir değerlendirmeye tabi tutulmasıyla üretilmektedir. Ses dalgalarının izlenmesi, kızılötesi ışınların yakalanması, nükleer sızıntıların saptanması ve askeri/sivil araçların üzerindeki işaretlerin tespit edilmesi gibi amaçlara yönelik gerçekleştirilmektedir. Söz konusu hedefin ayırt edici özelliklerinin tanımlanması, kimliğinin tespiti ve yerinin belirlenmesi gibi bilgi ve verilerin elde edilmesi için kullanılan pek çok yöntem bu kapsamda düşünülmektedir (Hedley, 2007: 212).

Bu makalenin özünü oluşturan sinyal istihbaratı ise, genel anlamda iletişim ve elektronik sinyallerinin yakalanmasıyla elde edilen bilgi toplama türünü tanımlamaktadır. Her türlü elektronik haberleşmenin izlenilerek bilgi toplanması ve şifreli mesajların şifre analiz yöntemiyle çözülmesi yöntemiyle oluşturulan istihbarattır. Özellikle uydu teknolojisindeki büyük gelişmelerle birlikte, yapılan yayınların izlenilmesi yanında, haberleşme sistemine bağlı olmayan radar ve radyo sinyalleri de saptanmaktadır (Acar, 2011:168). Kökenleri 19. yüzyıldaki telgraf iletişimine müdahaleye uzanan sinyal istihbaratı, günümüzde önde gelen istihbarat servislerinin büyük yatırımlar yaptığı ve her zaman başvurduğu bir yöntemdir. Teknolojik gelişmelerde gözlemlenen patlama ve geleneksel güvenlik tehditlerine yenilerinin eklenmesiyle birlikte de, sinyal istihbaratı istihbarat örgütlerinin dışarıda bırakma riskini göze alamayacakları bir bilgi toplama yöntemi haline gelmiştir ve ABD başta olmak üzere devletler sinyal istihbaratının özel bir istihbarat örgütü tarafından yapılmasını sağlamaktadırlar. Türkiye’de sinyal istihbaratı için ayrı bir kurum olmasa da sonraki bölümde de anlatılacağı gibi, son yıllarda sinyal istihbaratı konusunda çeşitli gelişmeler yaşanmıştır.

Açık kaynak istihbaratı ya da açık istihbarat, istihbarat örgütlerinin günümüzde en çok kullandıkları istihbarat toplama türüdür. Herkesin ulaşabileceği televizyon, radyo, internet, gazete, dergi, kitap, broşür ve hatta ders notları gibi kaynakların taranması, sınıflandırılması, yorumlanması, değerlendirilmesi ve bunlardan istihbari bilgi üretme yöntemidir. Bazı uzmanlar istihbarat örgütlerinin elde ettikleri bilginin çeşitli oranlar vererek büyük kısmının açık kaynaklardan toplandığını ileri sürmektedir. Fakat günümüzde istihbarat toplama işinin büyük kısmının açık kaynaklar üzerinden yapıldığı genel kabul görse de nesnel bir ölçüm yapılması mümkün görünmemektedir. Şeffaf bir dünya ya da açık toplum görüşleriyle birlikte ticarî veri tabanlarından basın yayına kadar pek çok kaynaktan istihbarat için gerekli bilgiler toplanabilmekte ve böylece gizli kaynaklara ulaşmak için gereken faaliyetler asgariye indirilebilmektedir (Herman, 1999:102).

Günümüzde yaşanan pek çok gelişmeyle birlikte, devletler hem dışarıdan hem de içeriden geleneksel ve yeni güvenlik tehditleriyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu yüzden de güvenliğin sağlanması için güçlü istihbarat yapılarına olan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır. Şüphesiz ki güçlü istihbarat yapıları, ancak doğru bilgiye zamanında ulaşarak bunları istihbarat döngüsünde işleyebilen örgütler sayesinde mümkün olmaktadır. Bu bağlamda, istihbarat örgütlerinin bilgi toplamak için yukarıda bahsedilen tüm yöntemleri ustalıkla kullanmaları gerekmektedir.

III. SİNYAL İSTİHBARATI

A. Sinyal İstihbaratı

İnsanlık tarihinin büyük bir bölümünde istihbarat toplama işi düşmanı sürekli olarak izleyen ve gizli belgeleri ele geçiren casuslar aracılığıyla yapılmıştır. Şifrelenmiş mesajların çalınması ve şifrelerinin kırılmasıyla da önemli bilgilere ulaşılmıştır. Fakat 20. yüzyıldaki gelişmelerle birlikte teknik istihbarat toplama yöntemleri giderek öne çıkmaya başlamıştır (Richelson, 2007:105). Baltimore ile Washington arasında ilk telgraf hattının çekilmesinin ardından 1844'te ilk telgrafın gönderilmesi başlayan elektronik haberleşme, telefonla ses haberleşmesinin ve internetle veri iletiminin yayılmasıyla en üst noktaya ulaşmıştır. Şüphesiz ki; zamanla bu gibi iletişim kanallarına ve elektronik olmayan sinyallere ulaşmak istihbarat dünyasının aktörleri için büyük bir hedef haline gelmiştir. Bu bağlamda sinyallerin yakalanmasıyla bilgi edinme temelinde oluşan sinyal istihbaratı, istihbarat dünyasında devrim niteliğinde yenilikler getirmiştir.

Sinyal, herhangi bir bilginin iki nokta arasında iletilmesi için kullanılan bir fonksiyon olarak tanımlanmaktadır ve genlik, frekans ve faz bileşenlerinden oluşmaktadır. Sinyallerin, analog ve sayısal olmak üzere iki türü bulunmaktadır. Sürekli ve kesintisiz bir biçimde genliği değişen sinyallere analog sinyal denirken, bu şekilde yapılan iletişim analog iletişim olarak adlandırılmaktadır (Keskin, 2008:41). Diğer yandan sayısal iletişim ise analog verilerin sayısal kodlara dönüştürülerek aktarılması işlemini ifade etmektedir. Günümüzde iletişimin büyük bir kısmı, analog türüne göre pek çok üstünlüğü olan sayısal iletişim ile gerçekleştirilmektedir.

Sinyal istihbaratı, tüm frekans bandındaki yayın yapan sinyalleri toplamak, analiz etmek, tanımlamak ve yerlerini belirlemek üzere çalışmaktadır (Schleher, 2004:35). Sinyallerin yanı sıra elektronik yayınlar ve telemetrisinin izlenilmesi de bu kapsama girmektedir (Knight, 2004b:79). Başka bir tanımla bu istihbarat toplama türü, karşı tarafın niyetlerini, eğilimlerini, gücünü ve sınırlılıklarını fark edilmeden ve ilk elden öğrenmeye yönelik yapılan, karşı tarafın elektromanyetik hatlarına sızma çalışmalarıdır. Sinyal istihbaratı temel olarak iletişim kanallarına müdahaleye dayalı olan iletişim istihbaratı ve iletişimsel olmayan sinyalleri ele geçirme üzerine kurulu elektronik istihbarattan oluşmaktadır. Ayrıca elektronik istihbaratın bir alt kolu olarak düşünülen yabancı cihaz istihbaratının ve ona bağlı popüler bir tür olan telemetri istihbaratının da bu kapsamda düşünülmesi gerekmektedir.

İletişim istihbaratı, radyo ve televizyon yayınları haricindeki her tür iletişimin (telgraf, telefon, cep telefonu, telsiz, internet, bilgisayar ağları gibi) dinlenmesi ve izlenmesi faaliyetleriyle gerçekleştirilmektedir. Modern istihbarat çağının başlangıcında sinyal istihbaratı ve iletişim istihbaratı birbirlerinin yerine kullanılmaktaydı. Fakat teknoloji geliştikçe iletişim istihbaratı, sinyal istihbaratının bir alt kolu haline gelmiştir (Knight, 2004a:243). Hedefteki devlet ya da grubun iletişim sinyallerinin yakalanması, telefon konuşmalarının dinlenmesi, yazışmaların ele geçirilmesi, kurumlar arasında gizli hatlar aracılığıyla gönderilen şifrelenmiş mesajların şifrelerinin kırılması gibi oldukça önemli çalışmalar iletişim istihbaratı kapsamında yapılmaktadır. İletişim istihbaratı alanında bir ülkenin güçlü olması yani hem karşı tarafın iletişimini izleyebilmesi hem de kendi iletişimine yönelik sızmaları engelleyebilmesi ulusal güvenlik açısından son derece önemlidir. Bu yüzden de iletişim istihbaratı alanında dünya genelinde kıyasıya bir yarış yaşanmaktadır. Fakat bu popülerlik aynı zamanda elektronik istihbaratın aldatma amacıyla kullanılmasını beraberinde getirmektedir. İletişim istihbaratı ile ilgili-ilsiz, doğru-yanlış, eksik-tam geniş yelpazede bilgiler elde edilmektedir. Bu durum

da yanlış yorumlamaların önünü açmaktadır. Ayrıca herkesin herkesi izlendiği ve dinlendiği bilinen bir gerçek olduğu için, devletler kendilerine yönelik istihbarat saldırısı hissettiğinde iletişim kanallarına yanlış bilgiler doldurmakta ve düşmanı yanlış yönlendirmektedirler (Kovacs, 1997:159).

Sinyal istihbaratını oluşturan diğer alt başlık olan elektronik istihbarat, hedef ülkenin iletişim istihbaratı kapsamında düşünülen yazılı ve sözlü mesajları içermeyen elektronik sinyallerden bilgi elde etme yöntemi olarak tanımlanmaktadır (Bernard, 2009:1). Gemiler, uçaklar, uydular, sabit ve hareketli platformlarla yapılan elektronik istihbaratın başlıca hedefinde radar izleri yoluyla tespit edilen, yeri belirlenen ve tanımlanan her tür araç bulunmaktadır. Daha az önem verilen diğer elektronik kesit hedefleri seyrüsefer sistemleri, komuta, telemetri ve bilgi hatlarıdır (Schleher, 2004:466). Temelde elektromanyetik sızıntılara yoğunlaşan elektronik istihbarat, radar yerlerinin tespiti ve frekans, darbe uzunluğu, oranları ve güçleri hakkında bilgi toplanması, bu sistemlerin devre dışı bırakılması ve etkilerinin azaltılması için planlar yapılmasına büyük katkı sağlamaktadır (Clark, 2007:40). Bu yolla elde edilen bilgilerin pek çok kullanım alanı bulunmaktadır. Kaydedilen sinyallerin benzer fonksiyonlarının bulunması ve her bir elektronik teçhizat parçasının işletim modlarının kurulması amacıyla incelenen kayıtlı sinyaller, doğrudan istihbarat çalışmalarının bir alanını oluşturmaktadır. Bilgi ayrıca teçhizatın performansı ile ya da bağlantılı olduğu sistem ile ilgili bir değerlendirme yapılmasını da mümkün kılar. Böylece incelenen teçhizatın ulaştığı en son teknolojinin değerlendirilme olanağı da bulunmaktadır. Buna ilave olarak, tespit edilen elektronik sistemlerin türleri, sayıları ve yerleri diğer ulusun gücü ve niyetleri ile ilgili bir değerlendirme yapılmasını sağlayabilmektedir. Daha da fazlası, düzenli izleme de stratejik potansiyel değişiklikleri ortaya çıkarmaktadır (Schleher, 2004:467).

Sinyal istihbaratını oluşturan önemli bir istihbarat türü de telemetri istihbaratıdır. Telemetri istihbaratı, iletişim istihbaratına benzemektedir; fakat buradaki sinyal müdahalesi füze gibi bir test aracıyla yer üssü arasındaki iletişime yapılmaktadır ve sensörlerden ya da araç üzerindeki diğer cihazlardan veri alınmaktadır. Aracın hangi sürati ve hızlanma gücü, farklı noktadaki ısı miktarı, yakıt tüketimi, gidebildiği mesafe gibi önemli bilgiler telemetri ölçümü ile elde edilebilmektedir. Bu tür bilgileri ele geçirmek düşmanın teknoloji alanında ne seviyede olduğunun saptanmasında kullanılmaktadır (Shulsky ve Schmitt, 2002: 30).

B. Sinyal İstihbaratının Gelişimi

20. yüzyılda temel olarak üç önemli askerî gelişme dönemi olmuştur ve istihbarat faaliyetleri de bu bağlamda büyük bir evrim geçirmiştir. Öncelikle I. Dünya Savaşı'nın başlangıcından II. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde kullanılan içten yanmalı motorlar, zırhlı araçlar, gelişmiş uçak tasarımları, radyo ve radar sistemleri ile ani baskın ve taarruz, savaşın denize taşınması ve stratejik hava bombardımanına imkan tanıyan yeni operasyonel konsept ve organizasyonel yapıların üretilmesi sağlanmıştır. İkinci dönem yani 1950'li yıllar nükleer silahların ve jet uçakların gelişimini, balistik füzeleri ve ileri elektronik uygulamalarını kapsamaktadır. Üçüncü dönem ise, 1970 ve 1980'li yıllarda seyir füzelerinin savaşlarda kullanılması, uyduların keşfi, iletişimin yaygınlaşması, küresel konum bilgisi, hayalet uçakların kullanılması gibi gelişmelerle başlamıştır (Dindar, 2004:306-307). 21. yüzyıla gelindiğinde ise askerî teknoloji on yıl öncesinden hayal olarak görünen noktalara ulaşmıştır. Hatta gelecek yıllardaki savaşların uzaydan yönlendirilebileceği şeklinde, uzmanların görüşleri bulunmaktadır (örn. Friedman, 2009). Bu bağlamda istihbarat çalışmaları da sürekli ve hızlı bir şekilde kabuk değiştirmiş, hem bilgi toplamada hem de düşmanın gelişmişlik seviyesini öğrenerek karşı koymada askerî teknolojinin alt yapısını oldukça verimli şekilde kullanmıştır. Yaşanan teknolojik gelişmeler istihbarat örgütlerinin çalışma biçimlerini de büyük ölçüde değiştirmiştir. Örneğin, geçmişte kullanılan yöntemleri, ECHELON ağıyla ya da uydu sistemleri ile karşılaştırmak bile mümkün değildir. Bu bakımdan sağlanan avantajlar istihbarat örgütlerinin teknolojiyi kullanma yönündeki isteklerini de artırmıştır (Keskin, 2008:136). Sinyal istihbaratı da teknolojinin hızla geliştiği dünya savaşları döneminde ortaya çıkmış ve sonrasında gelişme imkânı bulmuştur. Sinyal istihbaratı kapsamında kayda değer gizli mesaj niteliğinde olabileceği düşünülen veri üzerinde çalışılmadan önce, milyonlarca diğer bilgi parçaları içinden yakalanmalı ve önemli olarak sınıflandırılmalıdır. Mesaj şifrelenmeden gönderilmiş olsa bile yine de araştırılmalı, tanımlanmalı, uyarlanmalı ya da tercüme edilmeli ve bazı mesajlar tek başlarına anlam ifade etmeyeceği için uygun gruba/dosyaya konulmalıdır (Clark, 2007:40).

Sinyal istihbaratı toplama, yörüngeye yerleştirilmiş uydulardan denizaltılara kadar uzanan çoklu bir sistemle mümkün olmaktadır. Denizaltılar, gemiler, uçaklar, insansız hava araçları, uydular, hareketli ve sabit yer üsleri karşı tarafın sinyallerinin yakalanması ve ülke sinyallerinin korunması için işe koşulmaktadır. Böylesi bir zengin altyapı ile çok geniş frekans bantlarındaki haberleşmeler ve iletişimsel olmayan sinyaller izlenebilmekte ve sonucunda istihbarat bilgisine dönüştürülebilmektedir. Yabancı sinyallere müdahale

etmek diplomatik, askeri, bilimsel planlarla ve olaylarla ilgili önemli bilgiler sağlamaktadır ve radarların, uzay araçlarının, silah sistemlerinin konumlarını ve gelişmişlik seviyelerini belirlemede yardımcı olmaktadır (Richelson, 2007:108). Özellikle askeri uygulamalarda kullanılan devrim niteliğindeki sensor teknolojisi, radar ve elektro-optik temelli klasik sensorlar silah sistem ve mühimmat isabet oranının artmasında ve istihbarat, gözetleme ve keşif kabiliyetlerinde önemli gelişmeler sağlamıştır (Dindar, 2004:339). Teknolojinin gelişmesi ile sensorlar da çok boyutlu bir yapıya kavuşmuşlar, dalga boyundan kokuya kadar olan değişkenleri algılayabilmeleri ve bu değişkenleri elektrik enerjisine dönüştürebilmeleriyle birlikte çok farklı kaynaklara ait sinyalleri yakalama ve yönlendirme özelliğine erişmişlerdir.

Özellikle II. Dünya Savaşı sırasında Almanların ve Japonların şifreli mesajlarını yakalamak için kullanılan yöntemlerle kendini göstermiş olan sinyal istihbaratı, günümüze temel hatları aynı olmak üzere büyük gelişmelere sahne olarak ulaşmıştır. İngilizlerin «Ultra», Amerikalıların da «Magic» olarak adlandırdıkları sinyal yakalama ve yakalanan sinyallerdeki mesajların şifrelerinin kırılması bugünkü sinyal istihbaratının temelini oluşturmuştur. Bu iki devlet, II. Dünya Savaşı sırasında sinyal istihbaratı ve teknolojisi paylaşımı konusunda pek çok görüşme gerçekleştirmişler ve Holden, BRUSA, UKUSA gibi anlaşmalar imzalanmıştır [1]. UKUSA anlaşmasına daha sonra Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'nın da taraf olmasıyla birlikte İngilizce anadilini paylaşan bu ülkeler sinyal istihbaratı ve şifre kırma alanlarında ortak bir anlayış geliştirmişlerdir. 1946 UKUSA anlaşması doğrultusunda söz konusu beş devlet kimilerine göre beş göz, kimilerine göre de dev kulak olarak adlandırılan ECHELON sistemini kurmuşlardır.

Söz konusu sistem uydular, dinleme üsleri ve süper bilgisayarlardan oluşan dünya çapındaki geniş bir yapıyı ifade etmektedir (Çimen, 2002). ABD tarafından varlığı henüz kabul edilmemesine rağmen, Avustralya ve Yeni Zelanda ilgili istihbarat örgütleri böylesi bir yapının içinde bulduklarını itiraf etmişlerdir. Bu beş devlet dışında aralarında Türkiye'nin de bulunduğu çeşitli ülkelerde de ECHELON üsleri kurulmuş ve tüm dünyadaki telefon konuşmalarından internet yazışmalarına kadar geniş çapta tüm iletişimsel ve iletişimsel olmayan sinyaller yakalanmıştır. Özel hayatın gizliliğini ihlal ettiği gerekçesiyle bu sistem ağır eleştiriler almış ama sürekli kendini yenileyerek günümüze kadar gelmiştir. Bu geniş sistemin açığa çıkmasına yönelik en önemli girişim, Avrupa Parlamentosu'ndan gelmiş ve yayınlanan 2001 Raporu ECHELON'un varlığının kanıtlanması, işleyişinin ve taraflarının anlaşılmasında oldukça yararlı olmuştur [2].

Sinyal istihbaratının, devletlerin resmi dokümanlarını kaleme almaları ve diğer devletlerin de bunları ele geçirmeye çalışmalarıyla ortaya çıktığı da kabul edilmektedir. Bu bağlamda, bilgileri düşmanlardan korumak amacıyla ile şifreleme yöntemlerinin bulunması ve bu doğrultuda şifre çözme tekniklerinin geliştirilmesi bugünkü altyapının temelini oluşturmuştur (Özdağ, 2011:135). Devletler mesajlarını telgraf, telefon, faks, internet ya da özel iletişim sistemleriyle göndermeye başladıkça da düşmanın iletişim ve iletişimsel olmayan sinyallere ulaşmak ve ülkenin sinyallerini korumak istihbarat örgütlerinin önemli bir işlevi haline gelmiştir. II. Dünya Savaşı sırasındaki gelişmelerden sonra, Soğuk Savaş dönemi sinyal istihbaratı çalışmalarının büyük değişimler geçirdiği bir dönem olmuştur. Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında yer üsleri, uzun menzilli uçaklar ve gemilerle gerçekleştirilen sinyal toplama ve koruma faaliyetleri, uyduların askeri teknolojinin bir parçası olmasıyla birlikte büyük bir evrim geçirmiştir.

Daha uzun mesafelerle iletişim gereksinimi sonucunda ortaya çıkan uydular, bugüne kadar askerî ve sivil alanlarda haberleşme ve güvenlik boyutlarıyla oldukça faydalı olmuşlardır. Askerî alanda temelde istihbarat, sivil alanda da radyo-televizyon yayınları, meteoroloji, telefon-telsiz görüşmeleri, konum bildirim gibi pek çok amaç için kullanılmaktadır (Keskin, 2008:313). Soğuk Savaş döneminde ABD ile SSCB arasında yaşanan çekişmenin kendisini uzay alanında da göstermesiyle birlikte, uydu teknolojisi alanında büyük bir yarış ve gelişme yaşanmıştır. Sinyal istihbaratı alanındaki çalışmalar için ABD, 1960'lar boyunca radar emisyonlarını hedef alan düşük yer yörüngeli uydular yerleştirmiştir. Bu uydular elde ettikleri sinyalleri yer istasyonlarına göndermişlerdir. 1970'lerin başlarında ise eş zamanlı uydular uzaya gönderilmeye başlanmıştır. Bugün ulaşılan noktada takım uydular, mikrodalga iletişimine, roket fırlatmalarında telemetriye ve telefon dinlemelerine kadar müdahale edebilmektedir (Clark, 2007:43).

Uyduların, istihbarat faaliyetler için kullanılabileceği görüşleri II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında ileri sürülmeye başlanmıştır ve uçakların yaptığı gibi, eklenilecek kameralarla resimler çekilmesi yönünde projeler gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda istihbarat dünyası için başta görüntü alma amacıyla işe koşulmaları düşünülse de uydular kısa sürede sinyal istihbaratı da üretmeye başlamışlardır. Bu tür casus uydular, bir nevi gözlem platformlarıdır. Yörüngeden askerî ve sivil amaçlar için, dünyayla ilgili görüntü almak ve sinyaller kaydetmek için büyük yatırımlar yapılarak kullanılmaktadırlar.

Esas olarak dört çeşit casus uydu olduğu söylenmektedir. Fotoğraflı keşif uyduları, görünür yerlerde veya kızılötesi sistemleri kullanarak yeryüzünün fotoğraflarını çekmektedir. İkinci olarak, füze fırlatmalarını tespit etmek için tasarlanmış kızılötesi teleskoplarla donatılmış uydular bulunmaktadır. Yoğun bulutlu koşullarda ve karanlıkta bile görüntü alan radar sistemlerine sahip olan sistemler üçüncü grubu oluşturmaktadır. Son olarak ise, yeryüzündeki radarları tanımlama ya da iletişimin izlenmesi için kullanılan sinyal istihbaratına yönelik uyduların varlığı bilinmektedir (Gilman, 2004:45). Soğuk Savaş döneminin bitmesiyle uydulara olan ihtiyaç azalmamış, yeni güvenlik tehditlerinin çıkmasıyla uydular da istihbarat çalışmalarının temel taşlarından biri haline gelmiştir. Devletlerin uydu güçlerinin yanı sıra 1999 yılından beri özel şirketler de uydu hizmeti vermeye başlamışlardır.

Günümüze gelindiğinde uyduların, uzaydan gerçekleştirdikleri dünya yüzeyi ile ilgili fiziksel, kimyasal ve biyolojik analizler artık sadece jeoloji ve meteoroloji uzmanlarının değil askerî yetkililerin ve istihbarat yöneticilerinin de ilgi alanlarında büyük yer tutmaktadırlar. Uydular, çektikleri fotoğraflarla karşı tarafın konumlandığı yer net biçimde belirlenmekte, elektronik haberleşme trafiği gerçekleştirilmekte, karşı tarafın füzelerini daha ateşlenme aşamasında fark edebilmekte, bilgisayar sistemlerini bozmakta (Acar ve Urhal, 2007:202), dünyanın her tarafındaki her türden iletişimi takip edebilmektedirler. ABD, Rusya, Çin, Fransa, İsrail, Japonya, Almanya, İngiltere, İtalya gibi uydu teknolojisinde oldukça ilerlemiş devletlerin aynı zamanda istihbarat konusunda da oldukça başarılı olduğu gerçeğinden hareketle, günümüzde uydu istihbaratı hem görüntü istihbaratını hem de sinyal istihbaratını desteklemesi açısından oldukça önem kazanmıştır. Geleneksel savaşların tersine modern savaşlarda uydular ve bilgisayarlar işbaşındadır. Dünyanın çevresinde yörüngeye oturtulmuş bulunan onlarca uydu, yeryüzündeki her türlü hareketi ve sinyali izlemekte ve kaydetmektedir (Çetiner, 2003:138). Olası çatışmaların yorumlanması, tehditler ortaya çıkmadan hazırlık aşamasında tespit edilmesi ve yeni güvenlik tehditlerinin belirlenmesi bu tür gelişmiş teknolojilerle mümkün kılınmaktadır. Uyduların yanı sıra insansız hava araçları da, istihbaratın teknolojiyle bütünleşmesinin en önemli örneklerinden biridir. Uydu teknolojisiyle paralel olarak 1960'lı yıllarda Amerikan hava kuvvetleri tarafından keşif ve gözetleme operasyonlarından kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde ise üzerlerinde oldukça gelişmiş algılayıcılar bulunan ve yer üslerinden kontrol edilebilen çeşitli türlerde insansız hava araçlarının varlığı bilinmektedir (Dindar, 2004:393). Gelişmiş teknolojik özelliklere sahip olan insansız hava araçları özellikle görüntü ve sinyal istihbaratı açısından önemli

bilgiler sağlamakta, kolay kontrol edilebilme, uzun süreler görev yapabilme, farklı bölgelere gönderilebilme, düşman tarafından zor tespit edilebilme, insan desteği gerektirmeme gibi avantajları sayesinde istihbarat çalışmalarında giderek daha çok görev almaktadırlar.

Sinyallerden istihbarat toplanabilmesi için pahalı teknik teçhizat, üst seviyede uzmanlaşmış personel ve sürekli bilgi akışı gerekmektedir. Bu yüzden bu tür ileri teknoloji ürünü istihbarat toplama işi, genellikle verimin en yüksek seviyede alınması için merkezileştirilmekte ve tek bir ulusal kurum tarafından yürütülmektedir (Alemdar, 2012:18). Gelişmiş ülkelerdeki sinyal istihbaratı örgütlerinin birçoğu I. ve II. Dünya Savaşları sırasında şifre kırmakla işe başlamışlar ve daha sonra uçakların, gemilerin, denizaltılarının, insansız hava araçlarının ve uyduların sinyal yakalama faaliyetlerinde kullanılmalarıyla üstün teknolojiyle donanımlı haber alma örgütleri haline gelmişlerdir (Acar, 2011:169).

Sinyal istihbaratının önemi kavrandıkça günümüzde pek çok devlet sadece sinyal istihbaratı ve şifre kırma üzerine çalışan istihbarat örgütleri kurmakta, diğerleri ise mevcut istihbarat örgütleri içinde bu istihbarat türünü sürdürecektir özel birimler/daireler oluşturmaktadırlar. Geniş bir ekonomik bütçe, son derece gelişmiş bir teknoloji ve yazılım mühendislerinden dilbilimcilere kadar uzanan geniş bir yelpazede toplanan uzman personel, sinyal istihbaratı örgütlerinin ya da dairelerinin hizmetine sunulmaktadır. Bu örgütlerler de ulusal güvenliğinin korunması başta olmak üzere, haberleşme güvenliğinin sağlanması, verdikleri teknik istihbarat doğrultusunda ulusal güvenlik politikalarının yapılması, devletin sırlarının korunması, düşmanın niyetlerinin ve gelişmişlik düzeyinin anlaşılması gibi alanlarda görev yapmaktadırlar. Telsiz konuşmalarından terör örgütlerinin yerleri belirlenmekte, ülke güvenliğine yönelik içte ve dışarıda yapılan görüşmeler incelenmekte, düşmanın silahlarının etkisi ve menzili saptanabilmekte, orduların hareket etmesi gibi önemli fiziksel değişiklikler anında fark edilebilmekte ve halkın güvenliği için yayılan tehlikeli sinyaller önlenebilmektedir.

C. Türkiye’de Sinyal İstihbaratı

Türkiye’ye baktığımızda, genelde teknik istihbaratın özelde ise sinyal istihbaratının yeterli düzeyde gelişmediğini görülmektedir. Cumhuriyet’in kuruluşundan bugüne kadar, Türk istihbarat örgütlerinin insan istihbaratı anlamında oldukça özverili çalıştıklarını belirtmek gerekmektedir. Kurtuluş Savaşı, iki savaş arası, II. Dünya Savaşı, Soğuk Savaş, Soğuk Savaş sonrası ve 11 Eylül sonrası gibi dönemlerde Türk istihbarat örgütleri devletin bekası ve

halkın güvenliği için oldukça yoğun çaba harcamışlar ve imkânlar dâhilinde kendilerini yeni dönemlere uyarlamışlardır[3]. Türk istihbarat örgütleri de diğer ülkelerdeki benzerleri gibi I. ve II. Dünya Savaşları'nda şifreli mesajların ele geçirilmesi, çözülmesi ve önemli mesajların şifrelenmesi gibi görevleri gerçekleştirmişlerdir. Bu dönemlerde ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, Japonya gibi büyük güçler kadar teknolojik gelişme yaşanmadığı için Türkiye, sinyal istihbaratı yarışına aşağıda da anlatılacağı gibi çok geç denebilecek bir dönemde dâhil olmuştur.

Soğuk Savaş döneminin başlamasının ardından NATO'ya katılan Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin hemen yanı başındaki konumu, ABD başta olmak üzere Batı Bloku'nun Türkiye'yi istihbarat da dâhil olmak üzere pek çok alanda desteklemesi sonucunu doğurmuştur. Hem bilgi ve teknoloji paylaşımı, hem de eğitim ve maddi destek sağlamada bu dönemde yakın ilişkiler görülmüştür. Fakat ne yazık ki Türkiye'nin kendi teknolojisini ve bağımsız bir teknik istihbarat ağının geliştirmesi sağlanamamış ve bu eksiklik üzerinden geçen süre boyunca hep hissedilmiştir. Resmi bir açıklama olmasa da yukarıda bahsedilen ECHELON sisteminin yer üslerinden birisinin de Soğuk Savaş döneminde Türkiye'de kurulduğu şeklinde görüşler bulunmaktadır. ABD'nin, Sovyetlerle mücadelesi bağlamında 1950'lerde kurulan Genelkurmay Elektronik Sistemler Komutanlığı (GES) sahip olduğu uydular ve yer üsleriyle 2011'e kadar izleme ve dinleme faaliyetleri yürüterek Türkiye'nin sinyal istihbaratı gereksinimini karşılamıştır. Fakat ABD'nin desteğiyle kurulmuş olduğundan hâlâ bu devletin yapıda etkin olduğu şüphesi, zaman zaman Türkiye halkına yönelik dinleme faaliyetleri içinde bulunduğu yönünde çıkan haberler ve modern teknolojiyle uyumlaştırılmasında yaşanan sorun gibi nedenlerle, bu sistem komutanlığı Milli İstihbarat Teşkilatı'na bağlanmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul Milletvekili Umut Oran'ın 07.06.2012 tarihinde verdiği yazılı soru önergesine [4], Milli Savunma Bakanı İsmet Yılmaz'ın 17.08.2013 tarihinde verdiği cevabın Ek-A bölümünün ikinci paragrafında; "Genelkurmay Elektronik Sistemler (GES) Komutanlığı, 21 Kasım 2011 tarihinde imzalanan *GES Komutanlığı'nın Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) Müsteşarlığına Devrine Ait Protokol* ile MİTGES Başkanlığı olarak 01 Ocak 2012 tarihi itibarıyla MİT Müsteşarlığına bağlanmış ve söz konusu başkanlığın ismi 15 Mayıs 2012 tarihinden itibaren Sinyal İstihbaratı Başkanlığı (SİB) olarak değiştirilmiştir." [5] şeklindeki açıklama bu gelişmeyi en resmi dilden anlatan bir belge olma niteliğindedir.

Görüldüğü üzere Türkiye'de sinyal istihbaratının daha profesyonel ve bağımsız şekilde yapılmasına yönelik doğan ihtiyaç Milli İstihbarat Teşkilatı

bünyesinde özel bir başkanlık kurulmasını sağlamıştır. Bu gelişme ile birlikte Türkiye'nin sahip olduğu insansız hava araçları da MİT'e geçmiş böylece hem görüntü istihbaratı hem de sinyal istihbaratı alanında teşkilat önemli bir avantaj elde etmiştir. Bu gelişmelerin hemen ardından özellikle Suriye ile krizin de tırmandığı bir dönemde MİT, istihbarat faaliyetleri için kullanılabilir bir gemi alınmasının gerekliliğini duyurmuştur. Ayrıca SİB'in kabiliyetinin artırılmasına adına Türkiye'nin sinyal istihbaratı toplayabilen uçak filosu genişletilmektedir. Bu gelişmelerle paralel olarak son yıllarda yoğunlaşan uydu teknolojisi ve insansız hava aracı geliştirme çalışmaları da dikkate değerdir.

18 Aralık 2012'de Çin'den uzaya fırlatılan GÖKTÜRK-2 uydusu, Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde başlayan ve 2005'ten sonra yoğunlaştırdığı uzay yarışında bulunma hedefinin en önemli somut göstergesini oluşturmuştur. Bu uydudan önce İTÜpSAT, BİLSAT ve RASAT gibi uyduların yörüngeye gönderilmesi, Türkiye'de bu alanda olan yoğun çalışmaları göstermekteydi. Yüksek oranda yerli olan GÖKTÜRK-2, sahip olduğu 2,5 metre çözünürlükle yer istasyonuna önemli görüntüler iletebilmektedir[6]. Bugün görüntü istihbaratı açısından oldukça önemli olan bu gelişme, RASAT ve GÖKTÜRK-2 uydularına yenilerinin eklenmesiyle Türkiye'ye izleme ve dinleme alanında büyük bir teknolojik üstünlük sağlayacak, bu bağlamda Türkiye'nin görüntü ve sinyal istihbaratı toplama yeteneği ve kendi iletişimini koruma beceresi de oldukça gelişecektir. Uyduların yanı sıra Türkiye'nin ANKA ismi verilen yerli insansız hava aracı yapması da istihbarat toplama açısından çok önemli bir gelişmedir[7]. Bu gelişmiş hava araçlarına takılan yüksek teknoloji kamera ve sensorlar sayesinde, görüntü ve sinyal istihbaratı toplanabilmektedir. Ayrıca yazılımlarının tamamen yerli olması gerçeği, Türkiye'nin bu alanda yurtdışına bağımlılığını bitirecektir.

Teknik istihbaratın günümüzde öneminin genel kabul görmesi, istihbarat anlayışındaki değişimler, uydu ve insansız hava aracı alanındaki atılımlar gibi son yıllarda yaşanan gelişmeler, Türkiye'de sinyal istihbaratının öneminin ve gerekliliğinin farkına varıldığı, buna yönelik ciddi adımlar atıldığı ve gelecekte de bu alanda önemli gelişmeler yaşanılacağını göstermektedir. Mevcut gelişmeler ve ihtiyaçlara gelecekte yenilerinin eklenmesiyle, MİT SİB'in sinyal istihbaratını yürütmeye yeterli olup olmayacağı ve sinyal istihbaratı için yeni bir kurumun kurulmasının gerekli olup olmadığı bugünden tartışılması gereken bir konu niteliğini oluşturmaktadır. Ayrıca sinyal istihbaratı kapsamında düşünülen iletişim istihbaratına yönelik Türkiye'deki olumsuz algının değiştirilmesi yani istihbaratın sivillerin iletişim özgürlüklerine

müdahale anlamına gelmediği görüşünün yerleştirilmesi gerekmektedir. Bunun için de genel anlamda istihbaratın özeld de sinyal istihbaratın hukuk çerçevesinde ve ulusal güvenlik bağlamında gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

IV. SONUÇ

İki büyük ve onlarca orta- küçük ölçekli savaşa tanıklık yapan 20. yüzyıl, askeri teknolojinin tahmin edilemeyecek ölçüde geliştiği bir dönem olmuştur ve bu seyir 21. yüzyıla beraber de devam etmektedir. Askeri girişimleri desteklemek için kullanılan istihbarat da son yüzyılda büyük bir evrim geçirmiştir. İnsan istihbaratının yanına, teknolojinin kullanılmasıyla istihbarat toplanılması da eklenince istihbarat giderek gelişen bir çalışma alanı haline gelmektedir.

İnsan temelli istihbarat, görüntü istihbaratı, ölçüm ve işaret istihbaratı, açık istihbarat gibi istihbarat toplam yöntemlerinde yaşanan inanılmaz gelişmeler, sinyal istihbaratı alanında da kendini göstermiştir. I. ve II. Dünya Savaşları'nda, istihbarat örgütlerinin düşmanın haberleşmesine sızma ve şifrelerini kırma çalışmaları, yüzyılın yarısına gelindiğinde bu işlevlerin yanı sıra haberleşme sinyallerinin yakalanması görevini de üstlenerek zenginleşmiştir.

Karşı tarafın iletişim ve iletişim dışı sinyallerinin yakalanması ve ülke sinyallerine olan saldırıların önlenmesi temelinde yapılan sinyal istihbaratı, yer üsleri, uçaklar, gemiler, insansız hava araçları ve uydularla yapılan oldukça zor, pahalı ve uzmanlaşma isteyen bir bilgi toplama yöntemidir. ABD ile İngiltere arasında II. Dünya Savaşı sırasındaki ortak çalışmalarla temelleri atılan modern sinyal istihbaratı, bugün dünyanın pek çok devletinin özel önem verdiği ve ayrı bir istihbarat kurumu tarafından gerçekleştirilmesini sağladığı özel bir çalışma alanı haline gelmiştir.

Geleneksel güvenlik tehditlerine yeni güvenlik tehditlerinin de eklenmesiyle birlikte istihbarat, devlet ve halk güvenliğini sağlamada en önemli ve etkili araçlardan biri olduğunu kanıtlanma imkanı bulmuştur. Küreselleşme ve teknolojisinin gelişmesiyle birlikte devletler pek çok aktör tarafından sürekli tehdit edilmekte ve bazen bu tehditlere karşı konulmasında geç kalınmaktadır. Bu bağlamda, önleyici bir müdahale biçimi olarak adlandırabileceğimiz istihbarat devletlere başka hiçbir kurum veya aracın veremediği önemli bir avantaj sağlamaktadır. Teknolojinin istihbaratın emrine koşulması ise, devletlerin istihbarat ağlarını güçlendirmesi ve geliştirmelerine oldukça yardımcı olmaktadır. Tamamen teknolojik altyapı ve yetişmiş uzmanlarla gerçekleştirilebilen sinyal istihbaratı sayesinde, devletler öncelikle kendi sınırları için sonra da çevrelerini daha iyi gözlemleyebilmekte, anlamlandırabilmekte ve olası tehditleri gerçekleşmeden önleyebilmektedirler.

Tüm iletişim ve elektronik sinyallerin takibi ile önemli mesajlar ele geçirilmekte, bunlar tasnif edilip değerlendirilerek gerekli mercilere sunulmaktadır. Böylece milyon hatta milyarlarca liralık yatırımlar, devlet güvenliğinin sağlanması açısından sinyal istihbaratının hizmetine sunulmaktadır.

Bulunduğu hassas konum ve pek çok geleneksel/yeni güvenlik tehdidi altında bulunması nedenleriyle güçlü bir istihbarat ağına sahip olması gereken Türkiye, son yıllarda sinyal istihbaratı konusunda büyük bir farkındalık kazanmıştır. Soğuk Savaşın etkili olduğu yıllarda ABD ve Batı Bloku'nun desteği ile kurulan Genelkurmay Elektronik Sistemler Komutanlığı tarafından sürdürülen dinleme ve izleme faaliyetleri, 2012 yılında bu sistemin MİT'e bağlanmasıyla sivilleştirilmiştir. Aynı yılın Mayıs ayında MİT bünyesinde kurulan Sinyal İstihbaratı Başkanlığı ise Türkiye'nin bu konuya olan ilgisini ortaya koymuştur. Yine son yıllarda uzaya fırlatılan Türk uyduları, üretilen insansız hava araçları ve alınması planlanan istihbarat gemisi Türkiye'nin sinyal istihbaratına verdiği ve vereceği önemi göstermektedir. Şüphesiz ki Türkiye'nin sinyal istihbaratı konusunda hâlâ kat etmesi gereken uzun bir yol vardır ve belki de bu istihbarat türü ve şifre kırma için yeni bir istihbarat örgütünün kurulması gerekmektedir. Şüphesiz ki bu durum, bugün konuşulmaktadır ve yakın gelecekte daha da tartışılacaktır. En azından bugünkü istihbarat anlayışımız sinyal istihbaratını, "halkın telefonunun dinlenmesi" gibi basit ve hukuk dışı bir anlayıştan çıkararak doğru bir algılamaya şekline sokmuştur.

SON NOTLAR

- [1] Bu tür anlaşma ve görüşmeleri ABD'nin sinyal istihbaratı ve şifre kırmadan sorumlu istihbarat örgütü NSA (National Security Agency), resmi ağ sayfasından paylaşmaktadır, (erişim adresi: http://www.nsa.gov/public_info/declass/ukusa.shtm), (erişim tarihi 13 Temmuz 2014)
- [2] Gerhard Schmid rapörtürlüğünde hazırlanan "on the existence of a global system for the interception of private and commercial communication" isimli söz konusu rapor incelenebilir. (erişim adresi: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=REPORT&reference=A5-2001-0264&format=XML&language=EN>), (erişim tarihi: 13 Mart 2014).
- [3] Türk İstihbarat Örgütleri hakkında ayrıntılı bilgi elde etmek için okunması gereken iki önemli eser için bakınız: KARHAN, Kaya. (2008), *Türk İstihbarat Tarihi: Yıldız İstihbarat Teşkilatı ve Teşkilat-ı Mahsusa'dan MİT'e*, Truva, İstanbul ve DEMİREL, Emin. (2011), *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Günümüze Gizli Servisler*, Renk Yayın-Tv, İstanbul.
- [4] Umur Oran'ın, 24/2 dönemi ve yasamı yılı, 7/8252 esas numaralı soru önermesine ulaşmak için bakınız: (erişim adresi <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-8252s.pdf>), (erişim tarihi: 13 Mart 2014).
- [5] Milli Savunma Bakanı İsmet Yılmaz'ın yazılı soru önermesine verdiği cevaba ulaşmak için bakınız: (erişim adresi: <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-8252c.pdf>), (erişim tarihi: 13 Mart 2014).

- [6] GÖKTÜRK-2 hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TUBİTAK) Resmi Ağ Sayfası, (erişim adresi: <http://www.tubitak.gov.tr/tr/haber/gokturk-2-70-gunde-dunya-etrafında-1000-tur-atti>), (erişim tarihi: 13 Mart 2014).
- [7] ANKA Projesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: TUSAŞ-Türkiye Havacılık ve Uzay Sanayi A.Ş. (TAI) Resmi Ağ Sayfası, (erişim adresi: <https://www.tai.com.tr/tr/proje/anka>), (erişim tarihi: 13 Mart 2014).

KAYNAKÇA

- ACAR, Ünal. (2011), *İstihbarat*, Akçağ, Ankara.
- ACAR, Ünal ve URHAL, Ömer. (2007), *Devlet, Güvenlik, İstihbarat, Terörizm*, Adalet, Ankara.
- ALEMDAR, Alper Cem. (2012), *Hedefteki İstihbarat Kuruluşu: MİT*, Granada Yayınları, İstanbul.
- BADIA, Antonia. (2008), “Personal Information Management for Intelligence Tasks”, Hsinchun Chen ve Christopher C. Yang (Ed.), *Intelligence and Security Informatics: Techniques and Applications*, Springer, Berlin, ss. 215-226.
- BERNARD, Richard L. (2009), *Electronic Intelligence (Elint) at NSA, National Intelligence Agency*, Centre For Cryptologic History.
- CLARK, J. Ransom. (2007), *Intelligence and National Security: A Reference Handbook*, Prager Security International, Connecticut.
- ÇETİNER, Aydın. (2003), *21. Yüzyıla Savaş Stratejileri*, Selis Kitapları, İstanbul.
- ÇİMEN, Ali. (2002), *Echelon: İstihbarat Dünyasının Perde Arkası*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- DEMİREL, Emin. (2011), *Teşkilat'ı Mahsusa'dan* Günümüze Gizli Servisler, Renk Yayın-Tv, İstanbul.
- DİNDAR, İsmail. (2004), *21. Yüzyılda Teknoloji ve İstihbarat Savaşları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- DUPRE, Robert E.(2011), “Guide To Imagery Intelligence”, *Intelligencer: Journal Of U.S. Intelligence Studies*, Cilt. 18, Sayı. 2, ss. 61-64.
- EROL, Mehmet Seyfettin ve OKTAY, Bingöl. (2012), “Uluslararası İlişkiler ve İstihbarat”, Ertan Efeğil ve Mehmet Seyfettin Erol (Ed.), *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, Barış Kitap, Ankara ve İstanbul.
- FRIEDMAN, George. (2009), *The Next 100 Years: A Forecast for the 21st Century*, Doubleday, New York.
- GILMAN, Larry. (2004), “Satellite, Spy”, K. Lee Learner ve Brenda Wilmoth Learner (Ed.), *Encyclopedia of Espionage, Intelligence, and Security: Volume 3*, Thomson&Gale, Farmington Hills, ss. 45-48.
- HEDLEY, John Hollister. (2007), “Analysis for Strategic Intelligence”, Loch K. Johnson (Ed.), *Handbook of Intelligence Studies*, Routledge, New York, ss. 211-226.
- HERMAN, Micheal. (1999), *Intelligence Power in Peace and War*, Cambridge University Press, Cambridge.
- KARHAN, Kaya. (2008), *Türk İstihbarat Tarihi: Yıldız İstihbarat Teşkilatı ve Teşkilat-ı Mahsusa'dan MİT'e*, Truva, İstanbul.

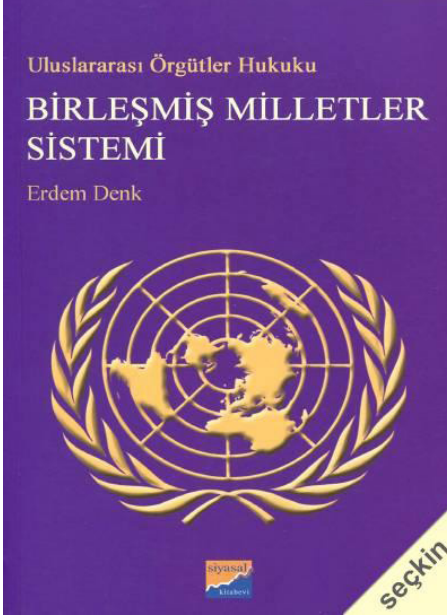
- KESKİN, Bülent. (2008), *Elektronik Harp ve Sinyal Savaşları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- KNIGHT, Judson. (2004a), “Comint (Communication Intelligence)”, K. Lee Learner ve Brenda Wilmoth Learner (Ed.), *Encyclopedia of Espionage, Intelligence, and Security: Volume 1*, Thomson&Gale, Farmington Hills, ss. 243-246.
- KNIGHT, Judson. (2004b), “Sigint (Signal Intelligence)”, K. Lee Learner ve Brenda Wilmoth Learner (Ed.), *Encyclopedia of Espionage, Intelligence, and Security: Volume 3*, Thomson&Gale, Farmington Hills, ss. 79-80.
- KOVACS, Amos. (1997), “Using Intelligence”, *Intelligence and National Security*, Cilt. 12, Sayı. 4, ss. 145-164.
- ÖZDAĞ, Ümit. (2011), *İstihbarat Teorisi*, Kripto, Ankara.
- RICHELSON, Jeffrey T. (2007), “The Technical Collection of Intelligence”, Loch K. Johnson (Ed.), *Handbook of Intelligence Studies*, Routledge, New York, ss. 105-117.
- TREVERTON, Gregory F. (2004), *Reshaping National Intelligence For an Age of Information*, Cambridge University Press, Cambridge.
- TZU, Sun. (2005), *Savaş Sanatı*, Sibel Özbudun ve Zeynep Ataman (çev.), Anahtar Kitaplar, İstanbul.
- SHULSKY, Abram N. ve SCHMITT, Gary J. (2002), *Silent Warfare: Understanding the World of Intelligence*, Potomac Books, Washington.
- SCHLEHER, D. Curtis. (2004), *Bilgi Çağında Elektronik Harp*, Berna Kona (çev.), Doruk, İstanbul.
- YILMAZ, Sait. (2007), *21. Yüzyılda Güvenlik ve İstihbarat*, Milenyum Yayınları, İstanbul.

TANITIM VE DEĞERLENDİRME YAZILARI

ULUSLARARASI ÖRGÜTLER HUKUKU BİRLEŞMİŞ MİLLETLER SİSTEMİ

Erdem DENK, Uluslararası Örgütler Hukuku Birleşmiş Milletler Sistemi, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2015, 398 sayfa. (ISBN: 978-605-4627-95-0)

Burak GÜNEŞ*

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi olan Erdem Denk'in –kendi deyimiyle- büyük ölçüde 2006 yılından bu yana vermiş olduğu 'Uluslararası Örgütler' dersinin notlarından oluşan kitabı(Denk, 2015: Sunuş), Giriş ve Sonuç hariç dört ana bölümden ve çeşitli alt başlıklardan oluşmaktadır. Kitabın kapağı açıldığında ilk göze çarpan unsur ise, bölüm dâhilinde ele alınan konuların akışını bozmadan ancak aynı zamanda söz konusu konunun daha iyi anlaşılabilmesi için uygulanan kutucuk sistemidir. Buna göre, 136 adet kutucuk ile zenginleştirilmiş bir anlatım sunan

kitap, konudan uzaklaşmadan konuyla ilgili bilgi dağarcığını artıran bir özellik göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Kitabın hemen başında verilen kısaltmalar bölümü Uluslararası Örgütlere yönelik genel bakışı tazelemekte ve kavramsal bütünlük sağlamaktadır. Hukuksal pozitivizmin hâkim olduğu günümüz hukuk metinlerine alternatif bir meta-teorik bakış açısı getirdiği savıyla söz konusu kitap öne çıkmaktadır. Kitabın bir diğer savı ise, mevcut eşitsiz uluslararası sistemin yapısının, 'egemen' ve 'eşit' birimlerden oluşan bir anarşi olarak kodlanmasının yanlışlığının vurgulanmasıdır.

* Arş.Gör., Ahi Evran Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, burak.gunes@ahievran.edu.tr

Kitabın Giriş bölümü, kitabın devam eden bölümleri hakkında fikir vermesi ve yazarın temel düsturunu ortaya koyması açısından önemlidir. Yazar ‘Giriş’ bölümünde Uluslararası Sistemin yapısına ve dolayısıyla tarihine değinerek, Uluslararası Örgütlerin evrimini tartışmakta ve Vestfalya Sisteminin temel nosyonları olan ‘egemenlik’, ‘bağımsızlık’, ‘savaş’ ve ‘barış’ gibi temalara değinmektedir. Yazarın diğer eserleri eş zamanlı incelendiği zaman, Vestfalya Sisteminin kuruluşunu simgeleyen 1648 tarihinin öncesinde daha önemli bir tarihin yattığını görmekteyiz. 1492 tarihi genelde yok sayılan ve üzerinde durulmayan bir tarih olarak karşımıza çıkmakta ancak bugün bile 1492 ile başlayan dönemin kavramlarının yeniden üretildiğine tanık olmaktadır (Denk, 2008: 95-142 ve Denk, 2014: 51-74). Giriş bölümünün ana tarihsel sınıflandırması Vestfalya Düzeni, 19’uncu yüzyıl gelişmeleri, Milletler Cemiyeti’nin kurulması, Birleşmiş Milletlerin kurulması ve Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle ulaşılan yeni dönem olarak verilebilir. Bu bölümün ortaya koyduğu bir başka husus ise, “Uluslararası örgütler, modern uluslararası ilişkiler ve hukuk sisteminin önemli öznelerinden biridir ve daha da önemlisi ana aktör ve özne olarak görülen devletlerin çeşitli nedenlerle kullanışlı ya da gerekli bulduğu siyasal ve hukuksal araçlar olarak öneme sahiptir... Buysa uluslararası örgütlerin ‘ortak çıkar ve ihtiyaçlar için’ olduğu kadar ‘bireysel çıkar ve ihtiyaçların ortak sorunlar olarak sunulması için’ meşrulaştırıcı ya da mümkün kılıcı araçlar yani birer ‘ara yüz’ olarak görülebildiği anlamına da gelmektedir (Denk, 2015:25)”

İki alt bölüme ayrılan Birinci Bölüm’de ilk olarak ‘Uluslararası Örgütlerin Genel Özellikleri’ daha sonra ise ‘Milletler Cemiyeti (MC) Deneyimi’ anlatılmaktadır. İlk alt başlıkta bir ders kitabına yaraşır şekilde, sade ve akıcı bir anlatımla uluslararası örgütlerin temel özelliklerine değinilmiş ve genelleme yolu ile uluslararası örgütlerin ortak yönleri anlatılmıştır. Bu alt başlıkta, ‘Uluslararası Örgüt nedir’, ‘Uluslararası Örgütlerin kurulma nedenleri nelerdir’ gibi sorulara yanıt aranırken, aynı zamanda uluslararası örgütlenme teorileri ile uluslararası örgütlerin kurumsal yapılanması ve işleyişi detaylandırılmıştır. Tüm bu anlatımın bir ön koşulu olarak, her uluslararası örgütün özgün koşulları çerçevesinde (kurucu antlaşması) bir yapıya sahip olduğu unutulmamalıdır. Ayrıca, uluslararası örgütlenme teorilerinin anlatıldığı bölümde, 11 Eylül sonrası BM tartışmalarına değinilen kutucukta, her ne kadar ABD’nin kendisini en yüce/eşit olarak uluslararası hukukun üzerinde kodladığını iddia etse de, uluslararası meşruiyete olan ihtiyacı halen devam ettiği belirtilmektedir. Bu durum BM gibi örgütlerin bir ara yüz/araç olarak kullanıldığına da en iyi örneklerdendir (Denk, 2015: 50).

Birinci Bölümün bir diğer alt bölümü, ilk evrensellik iddiasına sahip olan uluslararası örgüt olarak Milletler Cemiyeti'ni konu edinmektedir. Yazar, devletlerarası ilişkilerin uluslararası ilişkilere dönüşmesinde Milletler Cemiyeti deneyimini bir yapı taşı olarak görmektedir. Bunun en bariz nedeni ise, 1648 itibarıyla başlayan (ya da başladığı kabul edilen) Avrupa Devletler Hukuku anlayışının, MC ile beraber Dünya'nın geri kalanına yayılması ile bir 'Uluslararası Hukuk' hüviyeti kazanması olarak okunabilmesidir. Milletler Cemiyeti'nin ortaya çıkmasını sağlayan uluslararası dönüşümün izini sürerken yazar, Benno Teschke'ye paralel bir anlatımı tercih etmiştir. Buna göre, 1648'de ortaya çıkan bugün anladığımız manada egemen ulusal devletlerden ziyade, devlet merkezli merkantilist anlayış olduğu ve bu anlayışın 19'uncu yüzyılda uluslararası liberal düsturun ve bir anlamda emperyalizm döneminin dinamikleri doğrultusunda dönüşüme uğradığı öne sürülmüştür. Teschke de '1648'de ortaya çıkan modern anlamda egemen devletlerden oluşan bir sistem değil, mutlakiyetçi devlet oluşumunda bir aşamadır' (Yalvaç, 2013: 16) diyerek 1648 tarihini mahkûm etmiştir. 19'uncu yüzyıl liberal dönüşümün esas gayesinin ise bir tür statüko olduğu ve Milletler Cemiyeti gibi bir oluşumun söz konusu statükonun inşasında ve korunmasında önemli bir rol oynayabileceği düşünülmektedir. Bu fikirler mevcut duruma karşı duran Almanya gibi devletlerin yenilgiye uğratılması ile daha gür sesle dile getirilmeye başlanmıştır. Milletler Cemiyeti, 19'uncu yüzyılın statüko arayışlarının savaş sonu temsil edildiği bir platform hüviyeti kazanmıştır. Milletler Cemiyeti'nin anlatıldığı bu alt başlıkta yazar, MC'nin kurumsal yapısına, karar alma yöntemlerine, ana organlarına değinmektedir. İlgili çekici olan yer ise, MC Sistemi içerisinde öngörülen Manda rejimlerinin tarihsel olarak sömürgecilik döneminin izlerini taşıyan kimi kavramlarla olan ilişkisidir. Yukarıda belirtildiği üzere, bilen ile bilinen arasındaki hiyerarşik ilişkinin gözler önüne serildiği manda rejiminin fikri temelleri "...1492'de modern uluslararası sistemin temelini atıldığı ilk büyük 'coğrafi yayılma' sonrasında Amerika kıtasında uygulanan *encomienda* sistemi"nde (Denk, 2015: 113) bulunabilir.

Polat'ın isabetle vurguladığı üzere, Uluslararası Hukuk ders kitaplarının hemen hemen hepsi, uluslararası hukukun gerçekten hukuk olup olmadığını sorgulayarak başlarlar (Polat, 1999: 27). Austin gibi kimi yazarlara göre, merkezi bir otoritenin olmayışı, uluslararası normların yasalaştığı bir dünya meclisinin yokluğu uluslararası hukuku tam anlamıyla hukuk yapmamaktadır. Çünkü hukuk yaptırımlar ile desteklenen bir düzen meselesidir (Beck, et.al, 1996: 57). Bu söylemin gerisinde yatan temel düstür, 'egemen devletler' anlayışının

uluslararası hukuku domine etmesi ve uluslararası hukukun egemen devletlerarası ilişkiden ve rıza beyanından başka bir şey olmadığı varsayımdır. Böylelikle, 'egemen eşit devlet' düsturunun uluslararası ilişkilerin temel varsayımı olduğu ortaya çıkmaktadır. Eğer tüm bunlar kabul edilirse, BM'nin merkezi bir otoritenin olmadığı uluslararası sistemde, merkezi otorite olarak ortaya çıkması olası mıdır? Yazar ikinci bölümde, BM'nin kuruluşu, yapısı ve işleyişini konu edinirken aynı zamanda uluslararası hukuka yöneltile 'gerçekten hukuk olmama' ithamına da üstü kapalı olarak değinmektedir. 'Egemen eşitlik' varsayımını sorgulayan yazara göre, 'uluslararası hukuk, ... ,üzerine bina edildiği eşitlik varsayımının iddia edildiği gibi fiili eşitsizliği telafi etmek için değil tam tersine örtmek için kullanılmıştır (Denk, 2015: 178).' Bunun ise en açık delili olarak yazar Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesinin hem daimi olması hem de veto yetkisiyle donatılmasını görmektedir. Söz konusu veto yetkisi üzerinden yazar, beş daimi üyenin *primus inter pares*, yani eşitler arasında birinci konumunu sorgulamakta, özellikle 11 Eylül sonrasında ABD'nin en eşit olmasını eleştirel gözle ele almaktadır. Aynı zamanda yazar, BM'ye uluslararası kuvvet kullanma tekeli sunan anlayıştan da bahsederek, modern devletin kuvvet kullanma tekeline sahip olmasını BM ile özdeşleştirme çabalarına değinmektedir (Denk, 2015: 218).

Kitabın üçüncü bölümünde yazar, BM ile özdeşleşmiş olan 'Uluslararası Barış ve Güvenliğin Korunması' konusunu irdelemiştir. Yaklaşık 90 sayfalık bu bölümde yazar, 'Kuvvet Kullanma Hukuku'nu tüm yönleri ile ele almış ve Genel Kurul ve Güvenlik Konseyinin bu konudaki yetki ve görevlerini de dile getirmiştir. *Jus ad bellum*, başka bir deyişle savaşa başvurma hakkının günümüz uluslararası hukuk anlayışı içerisindeki konumlandırılmasının anlatıldığı bu bölümde, 11 Eylül sonrası ortamda ABD'nin kendisini en eşit olarak kodladığı ve bunun cari uluslararası hukuka da yedirilmek istendiği kimi savlar ele alınmaktadır. Örneğin, uluslararası hukukta bir noktaya kadar kabul gören ön alıcı meşru müdafaa doktrininin yanına önleyici meşru müdafaa doktrininin kabule zorlandığını görmekteyiz. Dahası, Irak işgalinde olduğu gibi uluslararası hukuku devlet davranışları nezdinde bir *apolojiye* dönüştürme çabalarına da şahit olmaktadır. Kısacası, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması konusunda Güvenlik Konseyi'nin yetki ve görevlerinin esasında ne kadar da sübjektif olabileceği ve reel-politik ile hukukun ne derece iç içe bulunabileceği ortadadır. Bu önermenin en saf halini, Güvenlik Konseyi'nin hemen hemen her olay ya da olguyu uluslararası barış ve güvenliğe tehdit olarak kodlayabilme ayrıcalığında hissetmekteyiz (Denk, 2015: 50). Keza, Güvenlik Konseyi'nin Uluslararası Ceza Mahkemesi ile olan ilişkisi de

söz konusu *primus inter pares* anlayışının tezahür ettiği bir başka alan olarak ortaya çıkmaktadır.

Yazar kitabın son bölümünde, BM Sistemini oluşturan Uzmanlık Örgütleri'ni anlatıyor. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, yazarın 30 yıl savaşları ile İki Savaş arası dönemi birbirine benzettiği anlayışı takdire şayandır. Şöyle ki, Otuz Yıl Savaşlarını bitiren Vestfalya Antlaşmaları ile Vestfalyan Sistem oluşmuşken, İkinci Dünya Savaşı'nın sonucunda oluşan BM ile BM sistemi oluşmuştur. Bu iki sistem de, mevcut statükonun korunması için oluşturulan yeni düzenin argümanlarını sağlamakta ve meşruluk zeminini oluşturmaktadır. Küresel iletişim, ulaşım, kültür, altyapı ağları oluşturan örgütlerden küresel ekonomi, ticaret, finans ağları oluşturan örgütlere kadar BM sistemi içerisinde cereyan eden küresel ilişkiler ağı, esas itibarıyla BM'nin önemini ortaya koymaktadır. Bu yeni dönem aslında yeni bir meta-dengenin izdüşümüdür. Ancak, diyalektik bir sürecin sonucu olan ve tüm küresel sistemi kökten etkileyen BM Sistemi, devletlere atfedilen yegâne aktör olma konumunu sarsmış ve küresel siyasetin belirlenmesinde uluslararası örgütlerin etkinliğini gözler önüne sermiştir.

Sonuç olarak, elimizdeki kitaba yöneltebileceğimiz eleştiri ve olumlamaları iki ana başlıkta toplayabiliriz. Buna göre, ilk elde meta-teorik bir yaklaşım geliştirebilirken ikinci olarak içerik analizi yapabiliriz. Akademik çalışmalara hâkim olan pozitivist sosyal bilimler felsefesinin hukuktaki uzantısı olan hukuksal pozitivism, hemen hemen tüm hukuksal çalışmalarda kendisini göstermektedir. Pozitivist sosyal bilimler felsefesi sadece, gözlemlenebilir ve duyumsanabilir gerçekliğinin bilgisini merkeze aldığı oranda statükocudur. Epistemolojik ve ontolojik açıdan bir değerlendirme yapıldığında, gerçekliğin bilgisi ancak duyuların algılayabildiğidir; bunun açık anlamı gerçekliğini bilebildiğimiz olgular ontolojik olarak incelenebilir. Böylelikle altta yatan mekanizmaları ve yapıları gözlemleyemediğimiz ya da duyumsayamadığımız için ontolojik açıdan ele almamız. Elimizdeki kitabın bu dar boğazdan çıkma gayreti içinde olduğunu görmekteyiz. Kitap tarihsel bir anlatıyla süslenmiştir. Aynı zamanda kitap hukuka dayandırılarak meşru kılınan eşitsiz düzenin üzerini örten örtüyü kaldırmaktadır. Her ne kadar kökten bilgi sağlamak babında meta-teorik önermelerde bulunsa da kitap uluslararası kapitalizme değinirken eksik kaldığı noktalar bulunmaktadır. Modern Uluslararası Sistemin temel itici güçlerinden birisi olan kapitalist ilişki ağının sınıfsal yapısına daha detaylı değinilmesi kitaba epistemolojik ve ontolojik olarak daha derinlikli bir yapı kazandıracaktır. Kitabın içeriğine yönelik yapılabilecek çok fazla eleştiri yoktur. Kitabın kurgusu, ele aldığı konular, kitapta kullanılan

kutucuk sistemi son derece yararlıdır. Uluslararası örgütler ile ilgili temel bilgilerin yanı sıra, uluslararası sistemin işleyişine yönelik derinlikli anlatım kitabı zenginleştirmektedir. Kullanılan verilerin güncel olması ve genellikle hukuk kitaplarında değinilmeyen unsura değinilmesi ile kitap bir adım öne çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- DENK, Erdem. (2015), Uluslararası Örgütler Hukuku: Birleşmiş Milletler Sistemi, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- DENK, Erdem. (2008), “Uluslararası Hukuk(t)a Neler Oluyor?”, Murat Kayıkcı ve R. Özgür Dönmez, der., Yeni İmparatorluk Çağı, Say Yayınları, İstanbul.
- DENK, Erdem. (2014), “Uluslararası İlişkilerin Hukuku: Vestfalyan Sistemden Küreselleşmeye”, Küresel Siyasete Giriş, Evren Balta (Ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- YALVAÇ, Faruk. (2013), “Tarihsel Sosyoloji ve Uluslararası İlişkiler: Jeopolitik, Kapitalizm Ve Devletler Sistemi”, Uluslararası İlişkiler, Cilt.10, No.38, 2013, 3-28.
- POLAT, Necati. (1999), Ahlak, Siyaset, Şiddet: Bir Kuram Olarak Uluslararası Hukuk, Kızılelma Yayınları, İstanbul.
- BECK, Robert J. v.d., (1996), International Rules: Approaches from International Law and International Relations, Oxford University Press, Oxford.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yayın İlkeleri

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (HÜSBED), yılda iki defa (Haziran-Aralık) yayımlanan bilimsel ve hakemli bir dergidir.

Derginin yayın dili Türkçe'dir. Dergi Yayın Kurulu'nun kararı ile diğer dillerde de çalışmalar kabul edilir ve yayınlanabilir.

Dergide telif, çeviri (yazarından ve yayıncı kuruluştan izin alınmak koşuluyla), sadeleştirme, edisyon kritik, kitap-sempozyum değerlendirmeleri vb. çalışmalar yayımlanır.

Dergiye gönderilen yazılar, başka bir yerde yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

Dergiye gönderilen çalışmalarda, intihalleri ve usulsüz alıntıları engellemek amacıyla web tabanlı bir program kullanılmaktadır. Bu kapsamda yazılımın verdiği benzerlik raporunda kaynakça devre dışı bırakılarak toplam benzerlik miktarının maksimum %20, rapor sonundaki farklı renkle gösterilen her bir eşleşme için benzerlik miktarının ise maksimum % 5 olması gerekmektedir. Bu kriterlere uymayan yazılar düzeltilmek üzere yazara gönderilir.

Yayın ve yazım ilkelerine uyulmadan dergiye ulaştırılan yazılar değerlendirmeye alınmaz.

Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, editörün/editör yardımcılarının ön incelemesinden sonra Yayın Kurulu tarafından belirlenen konunun uzmanı iki hakeme gönderilir.

Yazının gönderildiği her iki hakemden olumlu rapor gelmesi hâlinde yazının yayımlanıp yayımlanmayacağına veya hangi sayıda yayımlanacağına Dergi Yayın Kurulu karar verir. Hakemlerden birinin olumsuz görüş belirtmesi halinde yazı yayımlanmaz.

Hakemler yazarlardan düzeltme talep ederlerse, hakem raporlarında belirtilen düzeltmelerin yapılması için makale yazarına iade edilir. Düzeltmeler yapıldıktan sonra hakem uyarılarının dikkate alınıp alınmadığı editör/editör yardımcıları tarafından kontrol edilerek son karar verilir.

Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisine (HÜSBED)* aittir. Yayımlanan yazılardan alıntı yapılması durumunda, kaynak belirtilmesi zorunludur. Yayımlanan yazılardaki düşünceler yazara ait olup, hukuken ve bilim etiği açısından sorumluluk tamamen yazara aittir.

Gönderilen çalışmalar, Hakem Kurulunun değerlendirmesinden sonra yayın sürecine alınır. Gönderilen makaleler, yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez. Yazıları yayımlanan yazarlara telif ücreti ödenmez.

Burada belirtilmeyen hususlarda karar yetkisi Dergi Yayın Kuruluna aittir.

Yayımlanması isteğiyle Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne göndereceğiniz makale, çeviri, tanıtım ve değerlendirme yazılarınızı, www.sbedergi.hitit.edu.tr/ adresinden Açık Dergi Sistemi'ne ücretsiz üye olarak, kendi hesabınız üzerinden gönderebilirsiniz.

Yazım Kuralları

- 1- Makalelerin 6.500 kelimeyi geçmeyecek (maksimum 25 sayfa) şekilde sınırlandırılması gerekmektedir.
- 2- Makalelere 150 kelimeyi geçmeyecek şekilde İngilizce ve Türkçe özeti metnin başına eklenmeli, İngilizce özet verilirken ayrıca makalenin İngilizce tam başlığı da İngilizce özetin üstünde belirtilmelidir. Ayrıca 5 kelimeyi geçmeyecek şekilde anahtar kelimeler hem İngilizce hem de Türkçe olarak ifade edilmelidir.
- 3- Makale yazarı veya çevirmenin unvanı, görev yaptığı kuruluş ve kendisine ulaşılabilir olan mail adresi çalışmanın başında yıldızlı dipnotta ifade edilmelidir.

Yazılar, Microsoft Word Programında Yazılmalı ve Sayfa Marjları Şu Şekilde Ayarlanmalıdır:

Kağıt Boyutu	Dikey A4
Üst Kenar Boşluk	5.5 cm
Alt Kenar Boşluk	5.5 cm
Sol Kenar Boşluk	4.5 cm
Sağ Kenar Boşluk	4.5 cm
Yazı tipi	Bookman Old Style
Yazı tipi Stili	Normal
Ana başlık	20 punto/ Büyük Harflerle/ Sola hizalı
Özetler	8 punto / italik
İngilizce Özet Başlığı	10 Punto/ italik / sola hizalı
Boyutu (normal metin)	10 punto
Satır Aralığı	Tam Önce 0 nk, Sonra 6 nk, değer 14 nk Girinti yok.

- 4- Makalelerde sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi kullanılmayacaktır.
- 5- Makale içerisindeki "Giriş" kısmı ve Ana Başlıklar "roma rakamıyla" numaralandırılacak ve büyük harflerle olacak;
Alt başlıklar A, B, C, D ... şeklinde devam edecek ve sadece ilk harfleri büyük olacak;
Bir kademe alt başlık var ise 1, 2, 3, 4 ... şeklinde devam edecek ve yine sadece ilk harfleri büyük olacaktır ayrıca başka bir stil uygulanmayacaktır.
- 6- Kaynak gösterme konusunda APA sistemi kullanılacaktır.
- 7- Makale sonunda mutlaka yazıda kullanılan kaynaklar KAYNAKÇA başlığı altında ifade edilmeli ve aşağıdaki ilkelere uyulmalıdır.

Kitaplarda:

ATAKAN, Kemal. (2003), *Çevre Sorunları ve Türkiye*, Ankara: Gazi Kitabevi, [Makale sonunda Kaynakça'da bu şekilde yazılmalıdır]

(Atakan, 2003: 20) [Metin içinde bu şekilde yazılmalıdır]

Makalelerde:

NİŞANCI, Murat. (2003), "Hanehalkı Harcamalarının Engel Eğrisi Analizi: 1994Türkiye Kentsel Kesim Örneği", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt.8, S.23, ss. 155-166. [Makale sonunda Kaynakça'da bu şekilde yazılmalıdır]

(Nişancı, 2003: 158). [Metin içinde bu şekilde yazılmalıdır]

Tezlerde:

BULUT, Erol. (1998), *Turizmin Türkiye Ekonomisindeki Yeri ve Ekonomik Etkileri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara. [Makale sonunda Kaynakça'da bu şekilde yazılmalıdır]

(Bulut, 1998: 13). [Metin içinde bu şekilde yazılmalıdır]

Kongre-Sempozyum Bildirileri:

Gündoğdu, C. (2005). "Pâdişah-Tarikat Şeyhi Münasebetleri Açısından Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Çağdaşı Abdülmecid-i Sivâsî" [Bildiri]. H.K. Yılmaz (Ed.). *Azîz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 20-22 Mayıs 2007, (ss. 179-195). İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı. [Makale sonunda Kaynakça'da bu şekilde yazılmalıdır]

(Gündoğdu, 2005: 185). [Metin içinde bu şekilde yazılmalıdır]

İnternet Siteleri:

HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI. (2000), "Aylık İstatistikleri", (erişim adresi: <http://www.hazine.gov.tr/yayin.htm>), (erişim tarihi: 23 Mart 2008). [Makale sonunda Kaynakça'da bu şekilde yazılmalıdır]

(Hazine Müsteşarlığı, 2000). [Metin içinde bu şekilde yazılmalıdır]

**IV. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI EKONOMİ FORUMU
BİLDİRİLER KİTABI- İNDEK**

(Ed. M. Evkuran, Y. Çoştu, A. Ortakcı, Çorum, 2015)

ISBN: 978-605-52-44-02-6

Sıddık KORKMAZ

MATURİDİLİĞİN TÜRK DÜNYASINDAKİ MEDENİYET ARAYIŞLARINA
KATKISI

Seçil ŞATIR

AHİLİK VE ZANAAT KAVRAMLARININ ANADOLU'DA ORTAYA ÇIKIŞI/TARİHİ
VE GÜNÜMÜZDEKİ YAPILARI ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Ömer Faruk TEBER

BEKTAŞI GELENEĞİ VE AHİLİK İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA AHİ-BEKTAŞI
SEMBOLLERİ

Ahmet YILDIRIM

İMAM MATURİDİ'NİN DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TASAVVUF

Selim ÖZARSLAN

TÜRK BİLGESİ HACI BEKTAŞ-I VELİ'NİN NÜBÜVVET/ PEYGAMBERLİK
ANLAYIŞI

Saliha AĞAC - Hacer OLCER - Serap DENGİN

YERLİ GİYİM MARKASI TÜKETİCİLERİNİN ALGILADIKLARI KİŞİLİK
ÖZELLİKLERİ VE GİYSİ SATIN ALMA KARARLARI

Ahmet DİNC - Ramazan ÇAKIR - Zafer CELİK

TÜRKMENİSTAN'IN BAĞIMSIZLIĞINDAN GÜNÜMÜZE SOSYO-KÜLTÜREL
HAYATI VE EKONOMİK KALKINMIŞLIĞI: ENERJİ POTANSİYELİ ETKİSİ

Besire EZİZELİYEVA

AVRUPA'YA ENTEGRE VE TÜRK KİMLİĞİ BAĞLAMINDA HÜSEYİN CAVİD'İN
"UCURUM" ESERİ

Tattigul KARTAeva

KAZAK TÜRKLERİNİN KIZ EVLENDİRME TÖRENLERİNDEKİ OYUNLAR (19.
yüzyıl - 20. yüzyıl başları)

Ergun KOCA - Aysen KOCA

KIRGIZ SÖZLÜ GELENEĞİNDE CANILMACTAR (TEKERLEMELER)

Zübeyir BULUT

DİN EĞİTİMİNDE İMAM-HATİP OKULLARI MODELİ

Seyil NAJİMUDİNOVA

YUSUF HAS HACİB'İN BAZI YÖNETİM VE EKONOMİ UNSURLARI
ÜZERİNDE PARADİGMALARI

Azamat MAKSUDUNOV

TURİZMDE YATIRIM FIRSATLARI: KIRGIZİSTAN ÖRNEĞİ

Osman MUTLUEL

TÜRK-İSLAM FİLOZOFLARINDA TÜKETİM AHLAKI

Mustafa OZCAĞ - Hakan HOTUNLUOĞLU

ORTA ASYA ÜLKELERİNDE ENERJİ TÜKETİMİ VE DIŞA ACIKLIK İLİŞKİSİ:
PANEL VERİ ANALİZİ

Kasım TATLILIOĞLU
EKONOMİ VE PSİKOLOJİ İLİŞKİSİNİN İNSAN DAVRANIŞLARI BAĞLAMINDA
GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ

Hatice TEBER
AŞIRI ŞEKİLCİ VE LAFIZCI KUR'AN TASAVVURLARI HARİCİ TEFSİR
ÖRNEĞİNDE

Faik ELEKBEROV
İSMAYIL BEY GASPIRALININ "DİLDE, FİKİRDE VE İŞTE BİRLİK" FELSEFESİ
VE TÜRK DÜNYASI

Akbota ABIYR
ULUSAL MEDENİYETİN KAZAK ŞİİRLERİNDEKİ GÖRÜNÜŞÜ

Uğur DEMİRAL
GİRİŞİMCİLİĞİN EKONOMİK İLİŞKİLERE ETKİLERİ

Tuğba GÜLEN
TÜRK TİCARET TARİHİ KAYITLARINA YEREL BİR ÖRNEK; ÇORUM TİCARET
VE SANAYİ ODASININ 1, 2 VE 3 NO'LU SİCİL DEFTERLERİNİN İNCELEMESİ

Mehmet Fatih NEŞELİ - Buğra BAĞCI - Safa HOŞ
THE KNAPSACK PROBLEM: A CASE STUDY

Elif OZTURK - Ali Osman ASASOĞLU
GELENEKSEL MİMARİDE ENERJİ ETKİN TASARIM YAKLAŞIMLARI VE
YORUMLAR: TRABZON ÖRNEĞİ

Burak YÜKSEL
KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNE KARŞI YENİLENEBİLİR ENERJİ VE
TÜRKİYE

Kübra YÜKSEL
TÜRKİYE'NİN KALKINMA SÜRECİNDE BEŞERİ SERMAYENİN ETKİNLİĞİ

Maia MANCHKHASHVILI
TÜRKİYE İLE AVRUPA BİRLİĞİ ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİLER
PERSPEKTİFLERİ

İbrahim S. MEMMEDOV
EKONOMİ'NİN PETROLDEN BAĞIMLILIĞI VE OLUŞTURDUĞU SORUNLAR

Dastanbek RAZAK UULU
VAN (ULUPAMİR KOYU) KIRGIZLARIN'IN TARİHİ VE KÜLTÜRÜ

Mirbek SHADIKAN UULU
KIRGIZİSTAN'DAKİ ESKİ TÜRK RUNİK YAZITLARININ ARAŞTIRILMASI VE
YENİ BULUNTULAR

Gulnoz SATTOROVA
ÖZBEK EDEBİYATINDA DİNSEL VE FELSEFİ ÖZELLİKLER

Özden KANTER
TÜRK DİNSEL KÜLTÜRÜNDE SAHABE ALGISI

Altuğ ORTAKCI
UYGULAMALI HALKBİLİM VE MİTOLOJİ BAĞLAMINDA YEDİ UYURLAR
(ASHAB-I KEHF)

Hasan Hüseyin DOĞAN
TÜRKİYE'NİN KALKINMA SÜRECİNDE CEVRENİN KORUNMASI VE
EKOLOJİK PLANLAMA

Hasan ERBAY, Hakan KOR
TÜRK CUMHURİYETLERİNDE YÜRÜTÜLEN UZAKTAN EĞİTİM
FAALİYETLERİNİN AKADEMİK ÇERÇEVEDENİN İNCELENMESİ: LİTERATÜR
TARAMASI

HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
(HÜSBED)

ISSN: 1308-5107

<http://www.sbedergi.hitit.edu.tr/>

HÜSBED Cilt 1, Sayı 1 (2008) Aralık

VEYSEL DİNLER

Devletin İktisadi ve Sosyal Ödevlerinin Sınırı' Açısından İdarenin Sorumluluğu

ÖZLEM SİR GAVAZ

Hitit İmparatorluk Devri Krallarından I. Şuppiliuma Döneminde Anadolu

ÇAVUŞ SAHİN, YASEMİN BOYACI ALTINAY

İlköğretimde Ev Ödevlerine Yönelik Etüt Çalışmaları: Kavramsal Bir Analiz

HALİL ŞİMŞEK

Yüzüncü Yılında Meşrutiyet'in İlanı ve Gayrimüslim Cemaatler

İLKNUR TAŞ

Hititlerde Ölçü Birimleri ve Bunların Hitit Metinlerinde Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme

FERİT USLU

Üniversiteleri Derecelendiren Uluslararası Sistemler -Değerlendirme, Öneriler

HÜSBED Cilt 2, Sayı 1 (2009) Haziran

CUMA ERCAN

İnternette Finansal Raporlamanın Dış Denetime Etkilerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma

AYTAÇ GÖKMEN

Balanced Scorecard (Dengeli Başarı Göstergesi): BSC Oluşturma Süreci ve Uygulama Yöntemi

MAHMUT GÜLER, EBRU DÖVERTAŞ

Sürdürülebilir Gelişmenin Yönetim Yaklaşımında Özel Sektörün Yeri

AHMET MUTLU

Sürdürülebilir Gelişmenin Yönetim Yaklaşımında Özel Sektörün Yeri

AHMET ÖZALP

Piyasa - Kamu Dikotomisi ve Küba Örneği

MUAMMER METE TAŞLIOVA

Kadın Temsilcileriyle Birlikte Çorum'da Halk Şiiri ve Âşık Tarzı Üzerine Tespit ve Öneriler

HÜSBED Cilt 2, Sayı 2 (2009) Aralık

SÜLEYMAN AÇIKALIN

Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) ve Yurtiçi Yatırımlar
Arasındaki Nedensellik İlişkisi

HAKAN NAİM ARDOR, SERDAR VARLIK

David Ricardo ile Joseph Alois Schumpeter’in Teknolojik Gelişme
Kuramlarının Karşılaştırılması

BURAK ERYILMAZ

Kıyaslama (Benchmarking) Yöntemi ve Otel İşletmelerinde Kullanımına
İlişkin Teorik Bir Çalışma

AYTAÇ GÖKMEN

Kaos Teorisi’nin Genel Bir Değerlendirmesi

MEHMET KURUDAYIOĞLU, GAMZE ÇELİK

Türk Edebiyatı Derslerinde Eleştirel Düşünme Eğitimi

NUR ŞAT

Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı: Weber Bürokrasisinin Sonu Mu?

HÜSBED Cilt 3, Sayı 1-2 (2010) Haziran/Aralık

MUSTAFA KALAY, BÜLENT BOSTAN

Mesleki ve Teknik Eğitim Fakülteleri Mezunlarının Sistem ve Teknoloji
Becerilerinin Yönetici Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi
(Çorum Organize Sanayi Bölgesi Örneği)

ÖZLEM KAYA, NURGÜL KILINÇ

Türk Deri Hazır Giyim Sektöründeki Küçük Ölçekli İşletmelerin Markalaşma
Düzeylerinin Araştırılması

EDA ORUÇ

İmkb’de İşlem Gören İşletmelerin Hissi Senedi Getirileri ile Çeşitli Finansal
Göstergeleri Arasındaki İlişki

H. SEZAI SARAÇ, ARDA ARIKAN

Yabancı Dil Ders Kitaplarında Hedef Kültür Bilgisini İncelemede
Kullanılabilecek Kontrol Listesi Uygulaması

CEMAL SEZER

Amerikan Misyonerlerinin Ermeni Meselesine Etkileri (1890-1914)

DİLEK TEMİZ

Türkiye’de Reel İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki:
1965–2009 Dönemi

HÜSBED Cilt 4, Sayı 1 (2011) Haziran

CAHİDE BAYRAKTAR

Türkiye’de İç Borçlanmanın Yapısı: 1980-2010 Dönemi

HASAN HÜSEYİN DOĞAN

Küreselleşme Koşullarında Kentsel Dinamiklerin Gelişimi

NİLAY GEMLİK, GÜNGÖR ÖNAL, MUSTAFA TAŞDEMİR

Örgütsel Küçülme Yaşayan Bireylerin Statüleri ile İşten Çıkarılma
Korkuları Arasındaki İlişkinin Analizi ve Medikal Cihaz Üreten
İşletmeler Üzerine Uygulama

HASAN GÜLER

Türkiye’nin Erken Dönem Sanayileşme Serüveni

CEM KOÇAK, LALE BÜYÜKGÖNENC

Toplumdaki Bireylerin Çocuk İstismarı ve İhmaline Yönelik Bilgi ve Görüşleri

ALTUĞ ORTAKCI

Şer’iyye Sicillerinden Hareketle 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Geçerken
Çorum’da Meslekler

HÜSBED Cilt 4, Sayı 2 (2011) Aralık

GÜNER KOÇ AYTEKİN

Türkiye’de Uluslararası Doğrudan Yatırımların Belirleyicilerine Yönelik
Bir Model Denemesi

HATİCE ÇIVGIN

Sürdürülebilir Kalkınma ve Kapitalist Birikim Çerçevesinde Kalkınmada
Sürdürülebilirlik İmkânları

FUNDA GÜLDEN EKMEN

M.Ö. II. Bin Anadolu Terazi Kefeleri Hakkında Gözlemler

ZEKERİYA İŞİK

XIX. Yüzyıl Osmanlı Dış Politikası Üzerinde İngiliz Tesiri

ELİF KURTCU, HABİB AKDOĞAN

Kobi’lerde UFRS Uygulamalarının Denetim Üzerine Olası Etkilerini
Görmek Amacıyla Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavir ile
Yeminli Mali Müşavirler Üzerine Bir Araştırma

NURCAN SÜKLÜM

Kobi’lerin Kullandıkları Kredi Profilinin Belirlenmesi: Aydın İli Umurlu
Organize Sanayi Bölgesi Örneği

HÜSBED Cilt 5, Sayı 1 (2012) Haziran

ONUR DURSUN

Türk Medyasının Sermaye Yapısı ve Siyasal İktidarla İlişkisi Üzerine Bir İnceleme

HAMZA EKMEN

Yeni Veriler Işığında Başlangıcından M.Ö. II. Binin Sonuna Kadar Anadolu'da Yakarak Gömme (Kremasyon) Geleneği

GÖZDE KUBAT

Öz Değerlendirmenin 360 Derece Geri Besleme Yöntemindeki İşlevselliği

ALTUĞ ORTAKCI

Halk Bilgisi Yönüyle Fakir Baykurt Romanları

MESUT ŞÖHRET

Ulus Devletsiz Devlet Sistemi: Lübnan Modeli

ONUR TUTULMAZ

Teknik Etkinlik Analizinde Stokastik Sınır Yöntemi Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme

HÜSBED Cilt 5, Sayı 1 (2012) Aralık

ONUR DURSUN

Medyada Gerçekliğin İnşasında Okurun Rolü (Hürriyet Gazetesi Okur Yorumları Üzerine Bir Analiz)

TUBA ASRAK HASDEMİR

Gelenekselden Yeni Medya Okuryazarlığına: Türkiye Örneğinde Bir Değerlendirme

SABİT MENTEŞE, AHMET ÜSTÜN, AYDAN GÖKDELEN

İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Okulun Parasal Kaynaklarını Yönetme Yeterlikleri (Ordu İl Örneği)

ELİF AYAN NİZAM

Sürûri'nin Hezliyyât'ının "Tevârih" Bölümünden Tarihi Yansımalar

FATİH ŞENDURAN, SÜLEYMAN ŞAHİN, CANAN BASTIK, HAYRETTİN GÜMÜŞDAĞ

Toplumdaki Bireylerin Olimpiyat Oyunları Hakkında Yaklaşımları

HADİ SAĞLAM, SEMA GÖKBAYIR, EMİNE SAĞLAM, MEHMET ÇOLAK

İslâm Hukuku Ve Modern Hukuk Bağlamında Şahitlik Müessesesinin Değerlendirilmesi

HÜSBED Cilt 6, Sayı 1 (2013) Haziran

YAKUP ÇOŞTU

Din Görevlilerinde Meslekî Doyum; Çorum İl Merkezi Örneği

EMRE DEMİR, MURAT DURAKOĞLU

Çorum İlindeki Liselerin 2012-2013 Eğitim Öğretim Sürecindeki Etkinliğinin
Veri Zarflama Analizi İle Ölçülmesi

ELİFE DOĞAN KILIÇ

Yatılı İlköğretim Bölge Okullarında Çalışan Öğretmenlerin Örgütsel
Vatandaşlıkla İlgili Görüşleri (Sinop Örneği)

NURİYE BÜYÜKKAYACI DUMAN, CEM KOÇAK, CEMİL SÖZEN

Üniversite Öğrencilerinin İlk Yardım Bilgi Düzeyleri ve
Bunu Etkileyen Faktörler

HALİT EGESoy, HAYRETTİN GÜMÜŞDAĞ, ALPASLAN KARTAL

Gen Dopingi ve Sportif Performans

RİCHARD ALBA / (Çev.) ÖZCAN GÜNGÖR

Net ve Bulanık Sınırlar: Fransa, Almanya ve Amerika Birleşik Devletlerinde
İkinci Nesil Asimile ve Dışlanması

HÜSBED Cilt 6, Sayı 2 (2013) Aralık

KÜRŞAT HALDUN AKALIN

Pavlus'da Gnostik İnsan Ayrımcılığı: Ruhsal Uluslar Karşısındaki Bedensel
İsrailliler

MEHMET AKALIN

Küresel Isınma ve İklim Değişikliği Nedeniyle Oluşan Doğal Felaketlerin
İnsan Sağlığı Üzerindeki Etkileri

GÜLEN ELMAS ARSLAN

Ekonomik Büyüme, Kalkınma ve Gelir Dağılımı

DİREN ÇAKMAK

Sammy Smootha'nın Etnik Demokrasi Modeli Üzerine

Y. FURKAN ŞEN

Polis, Medya ve Hesap Verebilirlik

CLAUDIA LENZ / (Çev.) MİNE GÖZÜBÜYÜK TAMER

Sürdürülebilir Demokratik Toplumlar İçin Eğitimin Kilit Rolü

HÜSBED Cilt 7, Sayı 1 (2014) Haziran

Makaleler

MEHMET EVKURAN

Migration, Cultural Interaction and Multiculturalism in Global World

ZÜLFİKÂR BAYRAKTAR

Âşıklık Geleneğinin Yaşatılmasında Kültürel İcra Mekânı Olarak Eğitim Kurumlarının Rolü: İzmir Halk Âşıkları Derneği Örnekleme

MUSTAFA TOLGA ÇIRAK, ALİ AKIN AKYOL

Kilikya Toplumu İskeletlerinde Kurşun (Pb) Düzeyleri

HİCLÂL DEMİR

“Şairler Menbar” Vardar Yenicesi ve Vardar Yenicali Üç Şair: Hayretî - Usûlî - Hayâlî*

NURİYE BÜYÜKKAYACI DUMAN, GÜLAY YILMAZEL,

BURCU AKBULUT BAŞCI

Kültürel Değişimin Türk Televizyon Reklamlarındaki Kadın İmajına Etkisi

MEHMET ALİ YOLCU

Babasız Gebelik Mitleri Bağlamında Türk Mitolojisinde Gök-Yer Dikotomisi ve Ana Tanrıça Kültünün İzleri

RAMAZAN KARAMAN

Türk Ahi Teşkilatının İşleyişi ve Çorum Tarihinde Ahilik

AYŞEN SATIR REYHAN

Çevre Ekonomisinde Çevre Vergileri Uygulamaları

EŞREF DOĞAN, HASAN ÇELİK

Alevi Sünni Bütünleşmesinin Önündeki Engeller: Tarihsel Yanlış Algılamalar

SERKAN BAYKUŞOĞLU

Was The Indian Mutiny Consequence of The Breakdown of The British Information System?

Tanıtım ve Değerlendirme Yazıları

YUNUS ÖZTÜRK

Mehmet Evkuran, Sosyal Bilimler Mantığı Ve Kelâm, Araştırma Yayınları, Ankara, 2005, 183 S. (İsbn: 975-6788-24-0)

AVNİ ERDEMİR

Yavuz Bayram, 13.Yüzyıldan 20.Yüzyıla Divan Şiiriyle Değerler Eğitimi, Samsun, 2014, 611 S. (İsbn: 978-975-98405-3-2)

ALTUĞ ORTAKCI

Bilimsel Yöntem Tartışmaları III

HÜSBED Cilt 7, Sayı 2 (2014) Aralık

Makaleler

ÖMER ÇAKIR

Enis Behiç Koryürek'in Eserlerinde Macarlar ve Macaristan

MERAL DEMİRYÜREK

One City Two Novels

AHMET CAHİD HAKSEVER

The Introspective Criticism in Maktubat of Imam Rabbani Ahmad
Faroq Al-Sarhandi

CEVAT ÖZYURT

Marx'ta Yanılsama ve İdeoloji Olarak Din

GÜLGÜN BANGİR ALPAN, GÜRCÜ KOÇ ERDAMAR

Uygulama Öğretmenlerinin Ve Öğretmen Adaylarının Epistemolojik
İnançlarının Karşılaştırılması

ZÜBEYİR BAĞCI

Duygusal Zeka ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İlişkisi

ÖZGÜR BİYAN, MUSA GÖK

Çevre Politikaları Kapsamında Avrupa Birliği ve Türkiye'de Çevre Vergilerinin
Uygulanışı: Karşılaştırmalı Bir Analiz

METİN UÇAR

Demokrasi Bilimden Beslenebilir Mi?

MUSTAFA ÜNVERDİ

Ahlakın Epistemolojisi

MEHMET AKALIN

İklim Değişikliğinin Tarım Üzerindeki Etkileri: Bu Etkileri Gidermeye Yönelik
Uyum ve Azaltım Stratejileri

ALİ METİN BÜYÜKKARAKAYA

Tepecik-Çiftlik Neolitik İnsanlarında Genel ve Cinsiyet Yönelimli
Çocuk Sağlığı

ALPER DEMİRBUGAN

Madencilik Projelerinin Çevresel Dışsallıklar Göz Önünde Bulundurularak
Ekonomik Değerlendirmesi

RAMAZAN İZOL, SAMET ZENGİNOĞLU

11 Eylül Ve Sonrası: Terörizm, Petrol ve Nükleer Tehdit Ekseninde Ortadoğu

ÖMÜR KAYA, OSMAN ŞEN

The Ideological and Practical Comparison of Hezbollah in Lebanon and Hamas

ÖZKAN LEBLEBİCİ

Afetlerde Kamu Yönetiminin Rolü ve Toplum Temelli Afet Yönetimine Doğru

HİLAL BOZKURT

Çorum İli İskilip İlçesinde Keklik Kafesi Yapımı

CANAY UMUNÇ

“Soykırımın İnkâr Yasa Tasarısı”nın Fransız Basınında Sunumunun
Eleştirel Söylem Analizi : Le Monde ve Le Figaro Gazeteleri

AHMET ÖZHAN SUCU

14. Yüzyıl Mesnevilerinde İlim ve Ahlaka Verilen Önem

**ERSİN AFACAN, HÜSEYİN BAL, HAYRETTİN GÜMÜŞDAĞ,
GÖKHAN ÇOBANOĞLU**

Sosyolojik Açıdan Futbol ve Profesyonellik

MEHMET SELİM AYHAN, MUSTAFA ARSLAN

Edebi Metin Olarak Masalların Yabancılara Türkçe Öğretiminde Dilsel Ve
Kişisel Becerilerin Gelişimine Etkisi

EMRE ÇITAK

Postkolonyalizm ve Batı Sinemasında Doğu-Batı Ayrımına Yönelik
Postkolonyal Öğeler

Tanıtım ve Değerlendirme Yazıları

HİCLÂL DEMİR

Husrev Ü Şirîn Mesnevilerine Yeni Bir Halka: Sâlim Efendi'nin
Husrev Ü Şirîn Mesnevisi

TUĞBA ÖZTÜRK

Dinin Akli Ve Ahlaki Savunusu

NURULLAH HAYDAR YURDUSEVEN

Avrupalı Türkler: Din ve Entegrasyon

EBRU BİLGİN

Gelir Dağılımı Adaletsizliğine Çözüm Arayışları:
Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital

BURAK YÜKSEL

Çevre Sorunsalına Disilinlerarası Bakış: Sosyal Çevre Bilimleri

KÜBRA YÜKSEL

Belgelerle Osmanlı İmparatorluğunda Telif Hakları Gerçeği: Osmanlı
İmparatorluğu'nun Kapitalistleşme Tecrübesi ve Telif Haklarının Gelişimi

HÜSBED Cilt 8, Sayı 1 (2015) Haziran

Makaleler

NESİME CEYHAN AKÇA

Osman Çeviksoy'un Hikâyelerinde Almanya'daki Birinci ve İkinci Kuşak Göçmen Türkler

OKŞAN BAŞOĞLU, AHMET CEM ERKMAN

Diyarbakır / Salat Tepe Orta Tunç Çağı İnsanları: Antropolojik Bir İnceleme

YAKUP ÇOŞTU, MEHMET AKİF CEYHAN

DİTİB'in Din Eğitimi Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme

HAYRETTİN GÜMÜŞDAĞ, HALİT EGESoy, EMRAH CERİT

Sporda Toparlanma Stratejileri

ZEKAI ÖZTÜRK, EBRAR ILIMAN

Sağlık Yönetimi Ve İşletmeciliği Bölümünde Okuyan Öğrencilerin Bölümü Tercih Nedenleri İle Beklenti ve Motivasyon Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma

BETÜL ALTAY TOPCU, SEVGİ SÜMERLİ SARIGÜL

Gelir Vergisi Kanunu Çerçevesinde Değer Artış Kazancı Vergilemesi

HAKAN ARSLAN

Farklı Gelir Gruplarına Yönelik Toki Konutlarında Komşuluk İlişkileri ve Konut Ve Çevresinden Memnuniyet

GÜLÜŞAN ÖZGÜN BAŞIBÜYÜK

Sivas'ta Yetişkin Bireylerde Antropometrik Ölçümlerin Değerlendirilmesi: Yaş ve Cinsiyet Farklılıkları

MUSTAFA TOLGA ÇIRAK

Antik Dönemde Orbital Selülit: Cide/Türbetepe Tümülüsü'nden Bir Örnek

DEMOKAAN DEMİREL

Performans Esaslı Bütçe: ABD, İngiltere Ve Türkiye Örnekleri

AHMET YAZICI, MUSTAFA KARA

Murselât Süresinde Tekrar Eden Ayetler Üzerinde Bağlam Etkisi

AYDOĞAN SOYGÜDEN, EMRAH CERİT

Yaşlılar İçin Egzersiz Uygulamalarının Önemi

GÜLAY YILMAZEL, NURİYE BÜYÜKKAYACI DUMAN, AYŞE BURCU BAŞÇI

Relation Between Learning Styles, Methods for Obtaining Information And Academic Achievements of Turkish University Students

EYLEM ARSLAN

A Content Analysis of Male and Female Characters Portrayed in Turkish Television Commercials

SAVAŞ ŞİMŞEK

Polisliğin Kronik Hastalığı: Kinizm

GÜLİSTAN BAŞÇI

Yerel Yönetim Seçimlerinde Kadın Seçmen ve Temsilcilik: Çorum İli Örneği

MEHMET KANATLI

Rawlsian Theory of Justice as Fairness: A Marxist Critique

SALİH ÖZGÜR SARICA

Kamu Yönetiminde Kurumsallaşmanın Yeniden Yapılandırılması

FATİH KAHRAMAN, SONGÜL SALLAN GÜL

Türkiye’de Çocuk Yoksulluğu: Gaziantep Üzerine Bir Araştırma

EROL KUYMA

Harezmi Dönemi Türkçesi Ve Eserlerine Genel Bir Bakış

ŞENAY ŞEKER

Engelli Çocuğu Olan Anne- Babaların Psikopatolojik Semptomlarının
Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma (Amasya İli Örneği)

HAYRETTİN GÜMÜŞDAĞ, HALİT EGESÖY, EMRAH CERİT

Sporda Toparlanma Stratejileri

Tanıtım ve Değerlendirme Yazıları

MERAL DEMİRYÜREK

Diplomat Bir Yazarın Kaleminden: İzmirli

HACI MEHMET BOYRAZ

Türkiye’de Devlet Kimliği Ve Dış Politika

ŞAHİN YETİK

IV. Uluslararası Türk Dünyası Ekonomi Forumu Düzenlendi